

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย ชาดก

เล่ม ๔ ภาคที่ ๒

ขออนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

มหานิบาตชาดก

๑. เถมียชาดก

ว่าด้วยพระเถมีย์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี

[๓๕๔] พ่ออย่าแสดงว่าเป็นคนฉลาด จงให้ชน
ทั้งปวงรู้กันว่าพ่อเป็นคนโง่ ชนในที่นั้นทั้งหมดจะได้
ดูหมิ่นพ่อว่าเป็นคนกาลกรรณีย์ ความปรารถนาของ
พ่อจักสำเร็จได้ด้วยอุบายอย่างนี้.

[๓๕๕] ดูก่อนเทพธิดา ข้าพเจ้าจะทำตามคำของ
ท่าน ที่ท่านกล่าวกะข้าพเจ้า ข้าแต่แม่เทพธิดา ท่าน
เป็นผู้ใคร่ประโยชน์ เป็นผู้ใคร่ถือกุศลแก่ข้าพเจ้า.

[๓๕๖] แนะนำยสารดี ท่านจะริบชุดหลุมไปทำไม
เราถามท่านแล้ว ท่านจงบอกแก่เราเถิดเพื่อน ท่าน
จักใช้หลุมทำประโยชน์อะไร.

[๓๕๓] พระโอรสของพระราชา เป็นใบ้ เป็น
หนวกเป็นง่อยเปลี้ย เหมือนไม่มีพระมณัส พระราชา
ตรัสสั่งข้าพเจ้าว่า ฟังดูเราเสียในป่า.

[๓๕๔] ดูก่อนนายสารถิ ข้าพเจ้ามิได้เป็นคน
หนวกนี้ได้เป็นคนใบ้ มิได้เป็นคนง่อยเปลี้ย มิได้มี
อินทรีย์วิกลวิการ ถ้าท่านฟังข้าพเจ้าในป่า ท่านก็ทำสิ่ง
ที่ไม่เป็นธรรม เชิญท่านดูขาและแขนของข้าพเจ้า
และเชิญฟังคำภีตของข้าพเจ้า ถ้าท่านฟังข้าพเจ้า
เสียในป่า ท่านก็ทำสิ่งที่ไม่เป็นธรรม.

[๓๕๕] ท่านเป็นเทวดาหรือคนธรรมดา หรือเป็นท้าว
สักกเทวราชผู้ให้ทานในก่อน ท่านเป็นใคร หรือเป็น
บุตรของใคร พวกเราจะรู้จักท่านได้อย่างไร.

[๔๐๐] เรามีไช้เทวดา มิใช่คนธรรมดา มิใช่ท้าวสัก-
กเทวราชผู้ให้ทานในก่อน เราที่ท่านจะฆ่าเสียในหลุม เป็น
โอรสของพระเจ้ากาสิกราช เราเป็นโอรสของพระ-
ราชาผู้ที่ท่านฟังพระบารมีเสียงซีพอยู่เสมอ แนะนำ
สารถิ ถ้าท่านฟังเราเสียในป่า ท่านก็ทำสิ่งที่ไม่เป็น
ธรรม บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่
ฟังหักกรานกิ่งของต้นไม้ นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตร
เป็นคนลามก พระราชาเป็นเหมือนต้นไม้ เราเป็น
เหมือนกิ่งไม้ ตัวท่านเป็นเหมือนคนอาศัยร่มเงา ถ้า
ท่านฟังเราเสียในป่า ท่านก็ทำสิ่งที่ไม่เป็นธรรม.

[๔๐๑] บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร ชน
เป็นอันมากอาศัยบุคคลผู้นั้นเลี้ยงชีพ บุคคลผู้นั้นจาก
เรือนของตนไปที่ไหน ๆ ย่อมมีรักษาอาหารมากมาย.
บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร บุคคลผู้นั้นไปสู่
ชนบท นิคม ราชธานีใด ๆ ย่อมเป็นผู้อันหมู่ชนใน
ที่นั้น ๆ ทั้งหมดบูชา. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่า
มิตร โจรทั้งหลายไม่ข่มเหงบุคคลผู้นั้น กษัตริย์ก็มีได้
ดูหมิ่นบุคคลผู้นั้น บุคคลผู้นั้นย่อมข้ามพันหมู่มิตร
ทั้งปวง. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร บุคคล
ผู้นั้นจะมาสู่เรือนของตนด้วยมิได้โกรธเคืองใคร ๆ มา
ได้ความยินดีปรีดาในสภาพที่ประชุม เป็นผู้สูงสุดของ
หมู่ญาติ. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร บุคคล
ผู้นั้นสักการะคนอื่น ก็จะเป็นผู้อันคนอื่นสักการะตน
เคารพคนอื่น ก็จะเป็นผู้อันคนอื่นเคารพตน ย่อมเป็น
ผู้ได้รับความยกย่องและเกียรติคุณ. บุคคลผู้ใดมิได้
ประทุษร้ายเหล่ามิตร บุคคลผู้นั้นบูชาผู้อื่น ก็ย่อมได้
บูชาตอบ ไหว้ผู้อื่น ก็ย่อมได้ไหว้ตอบ และย่อมถึง
ยศและเกียรติ. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร
บุคคลผู้นั้น ย่อมรุ่งเรืองดุจกองเพลิง ย่อมไฟโรจน์ดุจ
เทวดา มีสิริประจำตัว. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้าย
เหล่ามิตร โศกทั้งหลายของบุคคลผู้นั้นย่อมเกิด พืชที่
หวานไว้ในนาย่อมงอกงาม บุคคลผู้นั้นย่อมได้บริโภคน

ผลของพืชที่หวานไว้. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้าย
เหล่ามิตร บุคคลผู้นั้นตกเหว ตกภูเขา หรือตกต้นไม้
ย่อมได้ที่พักอาศัยไม่เป็นอันตราย. บุคคลผู้ใดมิได้
ประทุษร้ายเหล่ามิตร เหล่ามิตรย่อมย่ำยีบุคคลผู้นั้น
ไม่ได้ ดูดต้นไม้ไทรมีรากและย่านงอกงาม พายุไม่อาจ
พัดพานให้ล้มได้ ฉะนั้น.

[๔๐๒] ขอพระองค์เสด็จมาเถิด ข้าพระบาทจักนำ
พระองค์ซึ่งเป็นพระราชโอรสกลับสู่มณฑลเทียรของ
พระองค์ ขอพระองค์จงครองราชสมบัติ ขอพระองค์
จงทรงพระเจริญ. พระองค์จักทรงทำอะไรในป่า.

[๔๐๓] แนะนำนายสารถิ เราไม่ต้องการด้วยราช-
สมบัติที่เราจะพึงได้ด้วยการประพฤติดุชกรรม พร้อม
ด้วยญาติและทรัพย์.

[๔๐๔] ข้าแต่พระราชบุตร พระองค์เสด็จกลับจาก
ที่นี่ จะทำให้ข้าพระองค์ได้รางวัลเครื่องยินดี เมื่อ
พระองค์เสด็จกลับไปแล้ว พระชนกและพระชนนีจะ
พระราชทานรางวัล เครื่องยินดีแก่ข้าพระองค์. ข้าแต่
พระราชบุตร เมื่อพระองค์เสด็จกลับไปแล้ว นางสนม
กุมาร พ่อค้า และพราหมณ์เหล่านั้น จะยินดีให้
รางวัลแก่ข้าพระองค์. ข้าแต่พระราชบุตร เมื่อ
พระองค์เสด็จกลับไปแล้ว กองทัพช้าง กองทัพม้า
กองทัพรถ กองทัพรบ แม่เหล่านั้น จะยินดีให้รางวัล

แก่ข้าพระองค์. ข้าแต่พระราชบุตร เมื่อพระองค์เสด็จ
กลับไปแล้ว ชาวชนบท ชาวนิคม ผู้มีปัญญาหารมาก
จะประชุมกันให้เครื่องบรรณาการแก่ข้าพระองค์.

[๔๐๕] พระชนกและพระชนนีและเราแล้ว ชาว
แวนแคว้น ชาวนิคม และกุมารทั้งปวงก็สละเราแล้ว
เราไม่มีเหย้าเรือนของตน พระชนนีทรงอนุญาตเรา
แล้ว พระชนกก็ทรงสละเราจริง ๆ แล้ว เราจะบวช
อยู่ในป่าคนเดียว ไม่ปรารถนาภามคุณทั้งหลาย.

[๔๐๖] ความหวังผลของเหล่าบุคคลผู้ไม่รีบร้อน
ย่อมสำเร็จแน่นอน เรามีพรหมจรรย์สำเร็จแล้ว ท่าน
จงรู้อย่างนี้เถิด นายสารถิ ประโยชน์โดยชอบของ
เหล่าบุคคลผู้ไม่รีบร้อน ย่อมให้ผลแน่นอน เรามี
พรหมจรรย์สำเร็จแล้ว ออกบวชแล้ว จะมีภัยแต่
ไหนดเล่า.

[๔๐๗] พระองค์มีพระดำรัสไพเราะ และมีพระ-
วาจาสละสลวยอย่างนี้ เหตุไฉนจึงไม่ตรัสในสำนัก
แห่งพระชนกและพระชนนีในกาลนั้นเล่า.

[๔๐๘] เราเป็นง่อยเปลี้ย เพราะไม่มีเครื่องติดต่อก
ก็หาไม่ เราเป็นหนวกเพราะไม่มีช่องหูก็หาไม่ เรา
เป็นใบ้เพราะไม่มีลิ้นก็หาไม่ ท่านอย่าเข้าใจว่าเรา
เป็นใบ้ เราละลืงชาติปางก่อน ที่เราสวยราชสมบัติ
ได้ เราได้สวยราชสมบัติในกาลนั้นแล้ว ต้องไปตก-
นรกอันกล้าแข็ง เราได้สวยราชสมบัติในกาลนั้น

ยี่สิบปี ต้องหมกไหม้อยู่ในนรก ๘๐,๐๐๐ ปี เรากลัวจะ
ต้องเสวยราชสมบัตินั้น ขอชนทั้งหลายอย่าฟังอภิเษก
เราในราชสมบัติเลย เพราะเหตุนี้ เราจึงไม่พูดใน
สำนักของพระชนกและพระชนนีในกาลนั้น พระชน
ทรงอุ้มเราให้นั่งบนพระเพลา แล้วตรัสสั่งข้อความว่า
จงมาโจรคนหนึ่ง จงจงจำโจรคนหนึ่ง จงเอาหอก-
แทงโจรคนหนึ่ง แล้วเอาน้ำแสบราดแผล จงเสียบ
โจรคนหนึ่งบนหลาว ตรัสสั่งเจ้าหน้าที่นั้นอย่างนี้
เราได้ฟังพระวาจาอันหยาบคาย ที่พระชนกตรัสนั้น
จึงกลัวการเสวยราชสมบัติ เรามิได้เป็นใบ้ ก็ทำเหมือน
เป็นใบ้ มิได้เป็นง่อยเปลี้ย ก็ให้คนเข้าใจว่าง่อยเปลี้ย
แก้งนอนเกลือกกลิ้งอยู่ในปัสสาวะและอุจจาระ
ของตน ชีวิตนั้นเป็นของลำบาก เป็นของน้อยทั้ง
ประกอบด้วยทุกข์ ใครเล่าจะอาศัยชีวิตนี้ ทำเวรด้วย
เหตุการณ์น้อยหนึ่ง ใครเล่าจะอาศัยชีวิตนี้ ทำเวร
ด้วยเหตุการณ์น้อยหนึ่ง เพราะไม่ได้ปัญญา เพราะ
ไม่เห็นธรรม ความหวังผลของเหล่าบุคคลผู้ไม่รีบร้อน
ย่อมสำเร็จแน่นอน เรามีพรหมจรรย์สำเร็จแล้ว ท่าน
จงรู้อย่างนี้เถิด นายสารถิ ประโยชน์โดยชอบของ
เหล่าบุคคลผู้ไม่รีบร้อน ย่อมให้ผลแน่นอน เรามี
พรหมจรรย์สำเร็จแล้ว ออกบวชแล้ว จะมีภัยแต่
ไหนดเล่า.

[๔๐๕] ข้าแต่พระราชบุตร แม้ข้าพระองค์ก็จัก
บวชในสำนักของพระองค์ ขอพระองค์ได้โปรดตรัส
เรียกให้ข้าพระองค์บวชด้วยเถิด ขอพระองค์จง
ทรงพระเจริญ ข้าพระองค์ขอบบวช.

[๔๐๖] แนะนำนายสารถิ ท่านจงไปมอบคินรถแล้ว
เป็นผู้ไม่มีหนี้เถิด เพราะผู้ไม่มีหนี้จึงบวชได้ การ
บวชนั้น ท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งสรรพเสร็จแล้ว.

[๔๐๗] ข้าพระองค์ได้ทำตามพระดำรัส ขอพระ-
องค์จงทรงพระเจริญ พระองค์ควรจะทำตามคำที่
ข้าพระองค์ทูลวิงวอน ขอพระองค์จงประทับรอรอยู่ ณ
ที่นี่ จนกว่าข้าพระองค์จะนำพระราชสาส์นมา อย่างไรก็ตาม
เสีย พระราชบิดาของพระองค์ทอดพระเนตรเห็นแล้ว
คงทรงพระปีติโสมนัสเป็นแน่.

[๔๐๘] แนะนำนายสารถิ เราจะกระทำตามคำของ
ท่านที่ในกล่าวกะเรา แม้ตัวเราก็อยากเห็นพระชนก
ของเราเสด็จมาในที่นี้ จงกลับไปเถิดเพื่อรัก ท่าน
จงทูลแก่พระญาติทั้งหลายด้วยก็เป็นการดี ท่านเป็นผู้
ที่เราสั่งแล้ว จงกราบทูลถวายบังคมพระชนกพระชนนี
ของเรา.

[๔๐๙] นายสารถิ จับพระบาททั้งสองของพระ
กุมารและกระทำประทักษิณพระกุมารแล้ว ขึ้นรถเข้า
ไปสู่ประตูพระราชวัง.

[๔๑๔] พระชนนีทอดพระเนตรเห็นรถเปล่า แต่ นายสารถีมาคคนเดียว ก็มีพระเนตรทั้งสองมองไปด้วย พระอัสสุชล ทรงกันแสงทอดพระเนตรดูนายสารถีนั่น ด้วยเข้าพระหฤทัยว่า นายสารถีนี่ฝังโอรสของเรา เสียแล้ว โอรสของเรานายสารถีฝังเสียในแผ่นดินถมแผ่นดินแล้วเป็นแน่ ปัจจามิตรทั้งหลายจะยินดี ศัตรูทั้งหลายจะอึ้งใจเป็นแน่ เพราะเห็นนายสารถีมาแล้ว เพราะฝังโอรสของเราแล้ว พระชนนีทอดพระเนตรเห็นรถเปล่า นายสารถีกลับมาแต่ผู้เดียว ก็มีพระเนตรทั้งสองมองไปด้วยพระอัสสุชล ทรงกันแสงตรัสสอบถามนายสารถีนั่นว่า โอรสของเราเป็นไม้หรือ เป็นง่อยหรือ ตรัสอะไรบ้างหรือ ในเวลาที่ถูกท่านฝังในแผ่นดิน จงบอกเนื้อความนั้นแก่เราเถิด นายสารถี โอรสของเราเป็นไม้เป็นง่อย เขาคระดิกมือทำอะไรบ้างไหม ในเมื่อถูกท่านฝังในแผ่นดิน เราถามท่านแล้ว ท่านจงบอกความนั้นแก่เรา.

[๔๑๕] ข้าแต่พระแม่เจ้า ขอพระแม่เจ้าโปรดประทานอภัยแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ขอกราบทูลตามที่ได้ฟังได้เห็นในสำนักของพระราชโอรส แต่พระองค์.

[๔๑๖] ดูก่อนนายสารถีผู้สหาย เราให้อภัยแก่ท่าน ท่านไม่ต้องกลัว จงกล่าวตามที่ท่านได้ฟังหรือได้เห็นในสำนักของพระราชโอรส.

[๔๑๗] พระราชโอรสนั้นมิได้เป็นไข มิได้เป็น
ง่อยเปลี้ย พระองค์มีพระราชาสละสลวย ได้ยินว่า
พระองค์กัฬราชสมบัติ จึงได้ทรงทำการลงเป็นอัน
มาก พระองค์ทรงระลึกถึงชาติก่อน ที่พระองค์ได้
เสวยราชสมบัติ พระองค์เสวยราชสมบัติในกาลนั้น
แล้ว ต้องไปตกนรกอันกล้าแข็ง พระองค์เสวยราช-
สมบัติในกาลนั้น ๒๐ ปี แล้วต้องหมกไหม้อยู่ในนรก
๘๐,๐๐๐ ปี พระองค์กัฬจะต้องเสวยราชสมบัติใน
ทรงอธิษฐานว่า ขอชนทั้งหลายอย่าพึงอภิเษกเราใน
ราชสมบัติเลย เพราะฉะนั้น พระองค์จึงไม่ตรัสใน
สำนักของพระชนกและพระชนนีในกาลนั้น พระราช
โอรสทรงสมบุรณ์ด้วยองคภาพพ มีพระรูปร่างงาม
สมส่วน มีพระราชาสละสลวย มีพระปัญญา ทรง
ดำรงในมรรคาแห่งสวรรค์ ถ้าพระแม่เจ้ามีพระ-
ราชประสงค์จะทอดพระเนตรเห็นพระราชโอรสของ
พระองค์ ก็ขอเชิญเสด็จเถิด ข้าพระองค์จักนำเสด็จ
พระแม่เจ้าไปให้ถึงที่ที่พระเทมียราชโอรสประทับอยู่.

[๔๑๘] เจ้าหน้าทีทั้งหลายจงเทียมรถเทียมม้า จง
ผูกเครื่องประดับข้าง จนกระทั่งสังข์และบัณเฑาะว์
จงตีกลองหน้าเดียว จงตีกลองสองหน้า และรำมะนา
อันไพเราะ ขอขวานิคมจงตามเรามา เราจักไปให้
โอวาทแก่ลูกชาย นางสนม กุมาร พ่อค้า และ

พราหมณ์ทั้งหลาย จงรีบเตรียมยาน เราจักไปให้
โอวาทแก่ลูกชาย พวกกองพลข้าง กองพลม้า กอง
พลรถ กองพลราบ จงรีบเตรียมยาน เราจักไปให้
โอวาทแก่ลูกชาย ชาวชนบทและชาวนิคม จงมา
ประชุมรีบเตรียมยาน เราจักไปให้โอวาทแก่ลูกชาย.

[๔๑๕] นายสารถีทั้งหลายจงม้าที่เทียมรถและม้า-
ลिनธซึ่งเป็นพาหนะว่องไว มายังประตูพระราชวัง
แล้วกราบทูลว่า ม้าทั้งสองพวกนี้เทียมเสร็จแล้ว.

[๔๑๖] ม้าอ้วนล้อมความว่องไว ม้าผอมล้อม
ถอยเรี่ยวแรง จงเร่งม้าผอมและม้าอ้วนเสีย จัดเทียม
แต่ม้าที่สมบูรณ์.

[๔๑๗] แต่นั้น พระราชริบเสด็จขึ้นประทับบน
ม้าลिनธอันเทียมแล้ว ได้ตรัสกะนางข้างในว่า จง
ตามเราไปทุกคน เตรียมเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ คือ
พัตวาลวิชนี พระอุณหิส พระขรรค์ เสวตฉัตร และ
ฉลองพระบาททอง ให้ขึ้นขึ้นรถไปด้วย แต่นั้น พระ
ราชาตรัสสั่งให้นายสารธินำทาง เสด็จเคลื่อนขบวนเข้า
ไปถึงสถานที่ที่พระเทมียรราชฤๅษี ประทับอยู่โดยพลัน.

[๔๑๘] พระเทมียรราชฤๅษี ทอดพระเนตรเห็นพระ-
ราชบิดากำลังเสด็จมา ทรงรุ่งเรื่องด้วยพระเดชานุภาพ
ทรงแวดล้อมไปด้วยหมู่มัจฉ์ จึงถวายพระพรว่า ขอ
ถวายพระพร มหาบพิตรทรงปราศจากพระโรคพาธ

หรือ ทรงเป็นสุขสำราญดีหรือ ราชกัญญาของพระองค์ และโยมมารดาของอาตมภาพ ไม่มีพระโรคอาพาธหรือ.

[๔๒๓] พระลูกรัก ฉันไม่มีโรคอาพาธ สุขสำราญดี ราชกัญญาทั้งปวงของดิฉัน และโยมมารดาของพระลูกรัก หาโรคภัยนี้ไม่ได้.

[๔๒๔] ขอถวายพระพร มหาบพิตรไม่เสวยน้ำจันทน์ที่ไม่ทรงโปรดน้ำจันทน์หรือ พระหฤทัยของมหาบพิตรทรงยินดีในสัจจะ ในธรรมและในทานบ้างหรือ.

[๔๒๕] พระลูกรัก ดิฉันไม่ดื่มน้ำจันทน์ไม่โปรดน้ำจันทน์ อนึ่ง ใจของดิฉันยินดีในสัจจะ ในธรรมและในทาน.

[๔๒๖] พาหนะมีม้าและโคเป็นต้น ของมหาบพิตรที่เขาเทียมในยาน ไม่มีโรคหรือ นำอะไร ๆ ไปได้หรือ มหาบพิตร ไม่มีพยาธิที่เข้าไปแผดเผาพระสรีระหรือ.

[๔๒๗] พาหนะมีม้าและโคเป็นต้น ของดิฉันที่เขาเทียมในยาน ไม่มีโรค อนึ่ง พาหนะนำอะไร ๆ ไปได้ และดิฉันไม่มีพยาธิที่เข้าไปแผดเผาสรีระ.

[๔๒๘] ปัจฉันทชนบทของมหาบพิตร ยังเจริญดีอยู่หรือ ความนิคมในท่ามกลางรัฐสีมาของมหาบพิตร ยังเป็นปึกแผ่นดีหรือ ฉางหลวงและพระคลังของมหาบพิตรยังบริบูรณ์ดีอยู่หรือ.

[๔๒๘] บัจจันตชนบท ของดิฉันยังเจริญดีอยู่ คาม
นิคมในท่ามกลางรัฐสีมาของดิฉัน ยังเป็นปึกแผ่นดี
อยู่ ฉางหลวงและพระคลังของดิฉันทั้งหมด ยังบริ-
บูรณ์ดีอยู่.

[๔๓๐] ขอถวายพระพร มหาบพิตรเสด็จมาดีแล้ว
พระองค์เสด็จมาไกลก็เหมือนใกล้ ราชบุรุษทั้งหลาย
จงทอดราชบัลลังก์ให้ประทับเถิด.

[๔๓๑] ขอเชิญมหาบพิตรประทับนั่ง บนเครื่อง
ปูลาดใบไม้ที่เขากำหนดลาดไว้ เพื่อพระองค์ในที่นี้
จงทรงเอน้ำแต่ภาชนะนี้ ล้างพระบาทของมหา-
บพิตรเถิด.

[๔๓๒] มหาบพิตร ไบหมากเม่าของอาตมภาพนี้
เป็นของสูง ไม่มีรสเค็ม อมหาบพิตร ผู้เสด็จมา
เป็นแขกของอาตมภาพ จงเสวยเถิด.

[๔๓๓] ดิฉันไม่บริโภคไบหมากเม่า โภชนะของ
ดิฉันไม่ใช่อย่างนี้เลย ดิฉันบริโภคข้าวสุกแห้งข้าว
สาลีที่ปรุงด้วยมังสะอันสะอาด.

[๔๓๔] ความอัครรรยย่อมน้ำแข็งแก่ดิฉัน เพราะ
ได้เห็นลูกรัก อยู่ในที่ลับแต่ผู้เดียว บริโภคอาหารเช่นนี้
เหตุไรจึงมีผิวพรรณผ่องใส.

[๔๓๕] มหาบพิตร อาตมภาพนอนผู้เดียวบน
เครื่องลาดใบไม้ที่ปูลาดไว้ เพราะการนอนผู้เดียวนั้น

ผิวพรรณของอาตมภาพจึงผ่องใส กองรักษาทางราชการที่ผูกเหน็บดาบของอาตมภาพไม่มี เพราะการนอนผู้เดียวนั้น ผิวพรรณของอาตมภาพจึงผ่องใส ขอถวายพระพร อาตมภาพไม่ตามเสรำโศกถึงอารมณ์ที่ล่วงไปแล้ว ไม่ปรารถนาถึงอารมณ์ยังไม่มาถึง ยังอึดภาพให้เป็นที่ไปด้วยสิ่งที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า เพราะเหตุนั้น ผิวพรรณจึงผ่องใส คนพาลทั้งหลายย่อมเหยียดแหยงเพราะเหตุ ๒ อย่างนั้น คือเพราะปรารถนาอารมณ์ที่ยังไม่มาถึง เพราะตามเสรำโศกถึงอารมณ์ล่วงไปแล้ว ดุจไม่อ้อที่ยังเขียวสด ถูกถอนทิ้งไว้ที่แดด ฉะนั้น.

[๔๓๖] ลูกรัก ดิฉันขอมอบกองพลช่าง กองพลรถ กองพลม้า กองพลราบ และกองพลผูกเกราะ ตลอดถึงพระราชนิเวศอันเป็นที่รื่นรมย์แก่พ่อ และขอมอบนางสนมกำนัลใน ผู้ประดับด้วยเครื่องอสังการ พร้อมสรรพแก่พ่อ พ่อจงปฏิบัติในนางเหล่านั้น จงเป็นพระราชราชาของดิฉันทั้งหลาย สตรี ๔ คน เป็นผู้ฉลาดในการผ่อนรำและการขับร้อง ศึกษามาดีแล้ว จักทำให้ลูกรื่นรมย์ในกาม พ่อจะทำอะไรในป่า ดิฉันจักนำราชกัญญาจากพระราชานเหล่าอื่นที่ตกแต่งแล้วมาเพื่อพ่อ พ่อจงให้นางเหล่านั้นมีโอรสมาก ๆ แล้วจึงผนวชต่อภายหลัง พ่ออย่าเียวเป็นหนุ่มแน่น ตั้งอยู่ใน

ปฐมวัย มีเกศาดำสนิท จงครองราชสมบัติเถิด ขอ
พ่อจงเจริญ จักทำอะไรในป่า.

[๔๓๖] คนหนุ่มควรประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ประ-
พฤติพรหมจรรย์ควรเป็นคนหนุ่ม การบรรพชาควร
เป็นของคนหนุ่ม ข้อนั้นท่านผู้แสวงหาคุณธรรมทั้ง-
หลายสรรเสริญแล้ว คนหนุ่มควรประพฤติพรหมจรรย์
ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ควรเป็นคนหนุ่ม อาตมภาพจัก
ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่ต้องการราชสมบัติ อาตม-
ภาพเห็นเด็กชายของท่านทั้งหลาย เรียกมารดาบิดาซึ่ง
เป็นบุตรที่รัก อันได้มาโดยยาก ยังไม่ทันแก่ก็ตายเสีย
แล้ว อาตมภาพเห็นเด็กหญิงของท่านทั้งหลาย ซึ่งเป็น
เด็กหญิงที่สวยงามน่าชม สิ้นชีวิต เหมือนหน่อไม้ไผ่
ยังอ่อนที่ถูกถอนฉะนั้น จริงอยู่ นรชนจะเป็นชายหนุ่ม
หรือหญิงสาวก็ตาม ตายทั้งนั้น ใครเล่าจะพึงวางใจ
ในชีวิตว่า เรายังหนุ่มอยู่ อายุของคนเรา เป็นของ
น้อยนุ้ก เพราะวันคืนล่วงไป ๆ เหมือนอายุของฝูง-
ปลาในน้ำน้อย ความเป็นหนุ่มสาวในวัยนั้นจักทำ
อะไรได้ สัตว์โลกถูกครองง่า และถูกห้อมล้อมอยู่
เป็นนิตย์ เมื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปอยู่
มหาบพิตรจะอภิเษกอาตมภาพ ในราชสมบัติทำไม.

[๔๓๗] สัตว์โลกถูกอะไรครอบงำไว้ และถูก
อะไรห้อมล้อมไว้ สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์อะไรเป็นไป
อยู่ ดีฉันถามแล้ว พ่อจงบอกข้อนั้นแก่ดีฉัน.

[๔๓๕] สัตว์โลกถูกความตายครอบงำไว้ ถูก
ความแก่ห้อมล้อมไว้ สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ คือ คินวัน
เป็นไปอยู่ มหาบพิตรจงทราบอย่างนี้ ขอถวายพระพร
เมื่อด้ายที่เขากำลังทอ ช่างหูกทอไปได้เท่าใด ส่วนที่
จะต้องทอ ก็ยังเหลืออยู่น้อยเท่านั้น แม้นินโด ชีวิต
ของสัตว์ทั้งหลายก็ฉนั้นนั้น แม่น้ำที่เต็มฝั่ง ย่อมไม่
ไหลไปสู่ที่สูง ฉนั้นใด อายุของมนุษย์ทั้งหลาย ย่อม
ไม่กลับไปสู่ความเป็นเด็กอีก ฉนั้นนั้น แม่น้ำที่เต็มฝั่ง
ย่อมพัดพาเอาต้นไม้ ที่เกิดอยู่ริมฝั่งให้หักโค่นไป
ฉนั้นใด สัตว์ทั้งปวงย่อมถูกชราและมรณะพัดพาไป
ฉนั้นนั้น.

[๔๔๐] ลูกรัก ดิฉนั้น ขอมอบกองพลช้าง กอง
พลรถ กองพลม้า กองพลรบ และกองพลผูกเกราะ
ตลอดถึงพระราชนิเวศ อันเป็นที่รื่นรมย์แก่พ่อ และ
ขอมอบนางสนมกำนัลในผู้ประดับด้วยเครื่องอสังการ
พร้อมสรรพแก่พ่อ พ่อจงปฏิบัติในนางเหล่านั้น จง
เป็นพระราชบิดาของดิฉนั้นทั้งหลาย สตรี ๔ คน เป็นผู้
ฉลาดในการฟ้อนรำและการขับร้อง ตีฆามาดีแล้ว
จักทำให้ลูกรื่นรมย์ในกาม พ่อจักทำอะไรในป่า ดิฉนั้น
จักนำราชกัญญาจากพระราชบิดาคนอื่น ที่ตกแต่งแล้ว
มาเพื่อพ่อ พ่อจงให้นางเหล่านั้นมีโอรสมา ๆ แล้ว
จึงผนวชต่อภายหลัง ลูกรัก ดิฉนั้นขอให้นางหลวง

พระคลัง พาหนะ และกองพลทั้งหลาย ตลอดถึง
พระราชนิเวศอันเป็นที่รื่นรมย์แก่พ่อ พ่อจงแวดล้อม
ด้วยราชกัญญาอันงดงามเป็นปริมณฑล มีหมู่บริจาริกา
นารีหอมล้อม จงครองราชสมบัติเถิด ขอพ่อจงเจริญ
จักทำอะไรในป่า.

[๔๔๑] มหาบพิตรจะให้आत्मภาพ เสื่อมไป
เพราะทรัพย์ทำไม บุคคลจะตายเพราะภริยาทำไม
ประโยชน์อะไรด้วยความเป็นหนุ่มสาวซึ่งต้องแก่ทำไม
จะต้องให้ชราครอบงำ ในโลกสันนิวาสซึ่งมีชราและ
มรณะเป็นธรรมดา นั้น จะเพลิดเพลिनไปทำไม จะเล่น
หัวไปทำไม จะยินดีไปทำไม จะมีประโยชน์อะไรด้วย
การแสวงหาทรัพย์ จะมีประโยชน์อะไรด้วยบุตรและ
ภริยาแก่आत्मภาพ มหาบพิตร आत्मภาพเป็นผู้พ้น
แล้วจากเครื่องผูก มัจจุราชย่อมไม่ประมาทในआत्म-
ภาพผู้รู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลเมื่อถูกมัจจุราชครอบงำ
แล้ว จะยินดีไปทำไม จะประโยชน์อะไรด้วยการ
แสวงหาทรัพย์ ผลไม้ที่สุกแล้ว ย่อมเกิดภัยแต่การ
หล่นเป็นนิตย์ ฉันทิด สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้ว ย่อม
มีภัยแต่ความตายเป็นนิตย์ ฉันทันนั้น ชนเป็นอันมาก
เห็นกัน อยู่ในเวลาเช้า บางพวกพอดกเวลาเย็นก็ไม่
เห็นกัน ชนเป็นอันมากเห็นกันอยู่ในเวลาเย็น บาง

พวกพอลังเวลาเช้าก็ไม่ได้เห็นกัน ภูมิประเทศที่ตั้ง
กองข้าง กองรถ กองราว ย่อมไม่มีในสงคราม
คือมรณะนั้น ไม่อาจจะต่อสู้เอาชนะต่อมฤตยู ด้วย
เวทมนต์ หรือยุทธวิธี หรือสินทรัพย์ได้ มฤตยูมิได้
เว้นกษัตริย์ พราหมณ์ พ่อค้า ลูกจ้าง คนจันทาล
และคนเทหยากเยื่อไร ๆ ย่อมย้ายทั้งหมดทีเดียว ควร
รีบทำความเพียรในวันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะพึงรู้ว่าตาย
พรุ่งนี้ เพราะความผัดผ่อนกับมัจจุราช ผู้มีเสนาใหญ่
นั้นไม่มีเลย โจรทั้งหลายย่อมปรารถนาทรัพย์ อกตม-
ภาพเป็นผู้พ้นจากเครื่องผูก ของถวายพระพร เชิญ
มหาบพิตรเสด็จกลับไปเถิด อกตมภาพไม่ต้องการ
ราชสมบัติ.

จบเทมียชาดกที่ ๑

อรรถกถาหมานิบาต

เตมียชาดก

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระปรารภ มหาภิเนกขัมมบารมี ตรัสพระธรรมเทศานี้ ว่า มา ปญฺทิจฺจํ วิภว ยํ ดั่งนี้เป็นต้น.

ความพิสดารว่า วันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกัน อยู่ในโรงธรรมสภา พรณนามมหาภิเนกขัมมบารมีของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระศาสดาทรงสดับ เรื่องนั้นด้วยทิพโสต เสด็จออกจากพระคันธกุฎีมายังโรงธรรมสภา ตรัสถาม ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เธอทั้งหลายประชุมเจรจากันถึงเรื่องอะไร เมื่อ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรามี บารมีเต็มแล้ว ทั้งราชสมบัติออกเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่ในบัดนี้ ไม่น่าอศจรรยฺลย เมื่อก่อน ฉวยยังไม่แก่กล้า เขากำลังบำเพ็ญบารมีอยู่ ได้ทั้งราชสมบัติออก เพื่อคุณอันยิ่งใหญ่ นั้นจึงน่าอศจรรยฺลย ตรัสดังนี้แล้ว ทรงดูสมบัติภาพอยู่ ภิกษุ เหล่านั้นกราบทูลวิงวอนให้ทรงเล่าเรื่อง จึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดง ดังต่อไปนี้.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล พระราชาพระนามว่า กาสีกราช ทรงราชสมบัติโดยธรรมโดยเสมอ ในกรุงพาราณสี พระองค์มีสนมมนารี ประมาณหนึ่งหมื่นหกพันคน บรรดาสนมมนารีเหล่านั้น แม้สักคนหนึ่งก็ไม่มี โอรสหรือธิดาเลย กาลนั้นชาวพระนครกล่าวกันว่า พระราชาของพวกเราไม่มี พระโอรสแม้องค์หนึ่งที่จะสืบพระวงศ์ จึงประชุมกันที่พระลานหลวง โดยนัย อันมาแล้วในกุสราชาดกนั้นแล กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่สมมติเทพ ขอ

พระองค์จึงทรงปรารณาพระโอรสเถิด พระราชาทรงสดับคำแห่งชาวเมืองนั้น แล้ว ตรัสเรียกสมณาริหนึ่งหมื่นหกพันมาในขณะนั้น แล้วมีพระราชดำรัสสั่งว่า เจ้าทั้งหลายจงปรารณาบุตร สมณาริเหล่านั้น ทำกิจเป็นต้นว่า วิงวอน และบำรุงเทวดาทั้งหลายมีพระจันทร์เป็นต้น แม้ปรารณาก็หาได้โอรสหรือธิดาไม่.

ฝ่ายอัคมรเหสีของพระเจ้ากาสิกราช ผู้เป็นพระธิดาแห่งพระเจ้ามัททราช พระนามว่าจันทาทวี เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยศีลาจารวัตร พระราชามีพระราชดำรัสสั่งว่า เนาะนางผู้เจริญ แม้เธอก็จงปรารณาพระโอรส พระเทวีได้สดับ พระราชดำรัสของพระราชสวามีแล้ว ทรงทูลรับว่า สาธุ แล้วจึงสมทานอุโบสถในวันเพ็ญ เปลื้องสรรพากรณ์ บรรทมเหนือพระยี่ภู่ น้อย ทรงอาวัชนาการถึงศีลของพระองค์ ได้ทรงกระทำสังจกิริยาว่า ถ้าข้าพเจ้ารักษาศีลไม่ขาด ขอบุตรของข้าพเจ้าจงเกิดขึ้นด้วยสัจจวาจา.

ด้วยเดชานุภาพแห่งศีลของพระนางจันทาทวีนั้น ปีณทุกัมพลศิลาอาสน์ของท้าวสักกเทวราชแสดงอาการร้อน ท้าวสักกะเมื่อทรงอาวัชนาการก็ทรงทราบเหตุเห็นว่า พระนางจันทาทวีปรารณาโอรส ตกลงเร้าจักให้โอรสแก่พระนางนั้น ทรงพิจารณาถึงโอรสที่สมควรแก่พระนาง ก็ทรงเห็นพระโพธิสัตว์ กาลนั้น พระโพธิสัตว์ครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสีได้ยี่สิบปี เคลื่อนจากมนุษย์โลกนั้น บังเกิดในอุสสุทนรก เสวยทุกข์อยู่ในนรกนั้น แปลดหมื่นปี เคลื่อนจากนรก บังเกิดในพิภพดาวดึงส์ ตั้งอยู่ในดาวดึงส์นั้น ตลอดอายุ เคลื่อนจากดาวดึงส์นั้น ประสงค์จักไปเทวโลกชั้นสูง ครั้งนั้น ท้าวสักกะเสด็จไปสู่สำนักของพระโพธิสัตว์ ตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ เมื่อท่านเกิดในมนุษย์โลก บารมีทั้งหลายของท่านจักเต็มเปี่ยม ความเจริญจักมี

แก่ท่าน และแก่พระชนกชนนีของท่าน ด้วยว่าพระอักรมเหสีของพระเจ้า
กาสิกราช พระนามว่า **จันทาทวี** ปรารถนาโอรส ทานจงอุบัติในพระครรภ์ของ
พระนางนั้น แล้วทำวสัถกะถือเอาซึ่งปฏิญญาแก่พระโพธิสัตว์นั้น และแก่
เทวบุตรทั้งหลาย ประมาณ ๕๐๐ องค์ผู้จักจุติ แล้วเสด็จกลับไปยังที่ประทับ
ของพระองค์ที่เดียว พระโพธิสัตว์นั้นรับคำว่า สาธุ แล้วจุติพร้อมกับเทวบุตร
๕๐๐ องค์ พระองค์เองถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางจันทาทวี ส่วน
เทวบุตรประมาณ ๕๐๐ องค์นอกนี้ ได้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของภริยามาตย์
ทั้งหลาย กาลนั้น พระครรภ์ของพระนางจันทาทวีเป็นประมาณหนึ่งเต็มไปด้วย
แก้ววิเชียร พระนางทรงทราบว่าตั้งครรภ์ จึงกราบทูลแด่พระราชบิดา พระราช
มารดาทรงทราบดังนั้น จึงได้พระราชทานครรภ์บริหารแก่พระนาง พระนางมี
พระครรภ์ครบกำหนดแล้ว ก็ประสูติพระโอรสซึ่งสมบูรณ์ด้วยบุญลักษณะอัน
อุดม ภรรยาอมาตย์ทั้งหลายก็คลอดกุมาร ๕๐๐ ในเรือนอมาตย์ในวันนั้น
เหมือนกัน ขณะนั้น พระราชาประทับอยู่ในที่เสด็จออกแวดล้อมไปด้วยหมู่
อมาตย์ราชบริพาร ลำดับนั้น เจ้าน้ำที่ทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบว่า
พระราชโอรสของพระองค์ประสูติแล้วพระเจ้าข้า พระเจ้ากาสิกราชได้ทรงสดับ
คำของเจ้าน้ำที่เหล่านั้น ทรงมีความรักในพระโอรสเป็นครั้งแรกเกิดขึ้น ตัด
พระฉวีจพระอัฐิมิถุชะดำรงอยู่ เกิดพระปีติซาบซ่านภายในพระกมล แม้หทัย
ของอมาตย์ราชบริพารทั้งหลายก็เกิดเยือกเย็นทั่วกัน พระราชาตรัสถามเหล่า
อมาตย์ว่า ท่านทั้งหลายดีใจหรือ เมื่อลูกชายของเราเกิด อมาตย์เหล่านั้น
กราบทูลว่า พระองค์ตรัสถามไยพระเจ้าข้า เมื่อก่อนข้าพระองค์ไรที่ฟัง
บัดนี้พวกข้าพระองค์มีที่ฟัง ได้เจ้านายแล้ว พระเจ้ากาสิกราชได้ทรงสดับคำ
ของเหล่าอมาตย์ก็เกิดพระปีติปลื้มพระทัย จึงตรัสเรียกมหาเสนาบดีมาตริสตั้ง
ว่า ท่านมหาเสนาบดีผู้เจริญ ลูกชายของฉันทควรจะได้บริวาร ท่านจงไป

ตรวจดูว่า ในเรือนอมตย์มีทารกเกิดในวันนี้เท่านี้ มหาเสนาบดีรับพระราช-
บัญชาแล้ว ไปตรวจดูเห็นทารกในเรือนอมตย์ ๕๐๐ คน จึงกราบทูลให้
ทรงทราบ พระราชาได้ทรงสดับคำของอมตย์เหล่านั้นก็เกิดพระปิติ จึงมี
ครัสสั่งให้พระราชทานเครื่องประดับสำหรับกุมาร แก่ทารกทั้ง ๕๐๐ คน และ
ให้พระราชทานนางนม ๕๐๐ คน แต่สำหรับพระมหาสัตว์ พระราชาพระ-
ราชทานนางนม ๖๔ นาง ล้วนแต่เป็นนางนมผู้เว้นโทษมีสูงนักเป็นต้น นม
ไม่ยวน น้ำนมมีรสหวาน เว้นนางนมที่มีโทษเช่นนั้น เพราะเหตุไร เพราะ
เมื่อทารกนั่งค่อมข้างสตรีที่สูงนัก คือทารกจักยึดยาวเกินไป เมื่อทารกนั่ง
ค่อมข้างสตรีเตี้ยนัก กระดูกคอทารกจักหดสั้น เมื่อทารกนั่งค่อมข้างสตรี
ผอมนัก ขาทั้งสองของทารกจักเสียดสีกัน เมื่อทารกนั่งค่อมข้างสตรีอ้วนนัก
เท้าทั้งสองของทารกจักเพรีย สตรีมีผิวดำนัก น้ำนมเย็นเกินไป สตรีมีผิว
ขาวนัก น้ำนมร้อนเกินไป เมื่อทารกค่อมของสตรีนมนยาน จมูกจักแพบ
สตรีเป็นโรคหืด มีน้ำนมเปรี้ยวนัก สตรีเป็นโรคมองคร้อ น้ำนมจักมีรสวิการ
ต่าง ๆ มีเผ็ดจัดเป็นต้น เพราะเหตุนี้ พระเจ้ากาสิกราชทรงเว้นโทษทั้งปวง
เหล่านั้น พระราชทานนางนม ๖๔ คน ที่เว้นจากโทษมีสูงนักเป็นต้น นม
ไม่ยวน น้ำนมมีรสหวาน ทรงทำสักการะให้ได้พระราชทานพร แม้แก่
พระนางจันทาเทวี พระนางรับพระพรแล้วถวายคืนไว้ก่อน ในวันขนานพระนาม
พระโพธิสัตว์ พระเจ้ากาสิกราชทรงทำสักการะเป็นอันมากแก่เหล่าพราหมณ์
ผู้รู้ลักษณะพยากรณ์ แล้วตรัสถามถึงอันตรายของพระมหาสัตว์ พราหมณ์ผู้รู้
ลักษณะพยากรณ์เหล่านั้น เห็นพระลักษณะสมบัติแห่งพระโพธิสัตว์ จึงกราบทูล
ว่า พระโอรสของพระองค์สมบูรณ์ด้วยบุญลักษณะอันอุดมมี อย่างว่าแต่ทวีปหนึ่ง
เลย พระโอรสของพระองค์ทรงสามารถครองราชสมบัติ ในมหาทวีปทั้ง ๔ มี
ทวีปน้อย ๒,๐๐๐ เป็นบริวาร (จักรพรรดิ) อันตรายอะไร ๆ จะไม่ปรากฏแก่

พระโอรสเลย พระเจ้ากาสิกราชได้ทรงสดับคำของพราหมณ์เหล่านั้น ก็ดี
พระหฤทัย เมื่อทรงขนานพระนามพระกุมาร ได้ทรงขนานพระนามว่า
เทมียกุมาร เพราะเหตุในวันที่พระกุมารประสูติ ฝนตกทั่วกาลสิกรัฐ และเพราะ
พระกุมารประสูติ เป็นเหมือนยังพระหฤทัยแห่งพระราชาและหัวใจแห่ง
หม่อมมาตย์และมหาชนให้ชุ่มชื้น ลำดับนั้น นางนมทั้งหลายยังพระโพธิสัตว์ผู้มี
พระชนม์ได้หนึ่งเดือน ให้สنانประดับองค์แล้ว นำขึ้นเฝ้าพระราชบิดา
พระราชาทอดพระเนตรเห็นพระปิโยรส ทรงสวมกอดจูมพิตที่พระเศียรแล้ว
ให้ประทับบนพระเพลา ประทับนั่งรับนมอยู่ด้วยพระกุมาร ขณะนั้นพวก
ราชบุรุษนำโจร ๔ คนมาหน้าที่นั่ง พระราชาทอดพระเนตรเห็นโจรเหล่านั้น
แล้ว มีพระราชดำรัสสั่งให้ลงพระอาญาโจรเหล่านั้น ให้เอาหวายทั้งหนาม
เจียนโจรคนหนึ่ง. ๑,๐๐๐ ที ให้จำโจรคนหนึ่งด้วยโซ่ตรวนแล้วลงเข้าเรือนจำ
ให้เอาดอกแวงที่สรีระของโจรคนหนึ่ง ให้เอาหวายเสียบโจรคนหนึ่ง.

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ได้ทรงฟังพระดำรัสของพระบิดา ทั้งกลัวทั้ง
สะอึ้ง ทรงจินตนาการว่า โอ พระชนกของเราอาศัยราชสมบัติทำกรรมอัน
หนักเกิน ซึ่งจะไปสู่นรกวันรุ่งขึ้น พระพี่เลี้ยงนางนมทั้งหลายให้พระมหาสัตว์
บรรทมเหนือพระแท่นที่สิริไสยาสน์ ซึ่งตกแต่งแล้วภายใต้เศวตฉัตร พระ-
โพธิสัตว์บรรทมหนึ่งคืน ดันบรรทมล้มพระเนตรทั้งสอง ทอดพระเนตร
เศวตฉัตรเห็นสิริราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ ลำดับนั้น ความกลัวอย่างเหลือเกินได้
เกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์ ผู้ทั้งกลัวทั้งสะอึ้งอยู่เป็นปกติแล้ว พระองค์ทรงดำริว่า
เราจากที่ไหนมาสู่พระราชมณเฑียรนี้ เมื่อทรงใคร่ครวญดูก็ทรงทราบโดยทรง
ระลึกชาติได้ว่า มาจากเทวโลก เมื่อทรงทอดพระเนตรต่อจากนั้นไปอีก ก็ทอด
พระเนตรเห็นว่าไปไหม้อยู่ในอุสุทฺถนรก เมื่อทรงทอดพระเนตรต่อจากนั้น

ไปอีก ก็ทรงทราบว่า พระองค์เป็นพระราชาในพระนครนั้นเทียว เมื่อพระโฑฐิสต์ว์ทรงพิจารณาอยู่ว่า เราได้ครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี ๒๐ ปีแล้ว ไหม้อยู่ในอุสสุทนรก ๘๐,๐๐๐ ปี บัดนี้เราเกิดในเรือนหลวงคูเจือนโจรนี้อีก เมื่อวานนี้ เมื่อเขานำโจร ๔ คนมา พระบิดาของเราได้กล่าวพรสุวาจา เช่นนั้น ซึ่งเป็นเหตุให้ตกนรก หากว่าเราครองราชสมบัติ ก็จักบังเกิดในนรกเสวยทุกข์ใหญ่อีก ดังนี้ ได้เกิดความกลัวเป็นอันมาก พระสรีระซึ่งมีวรรณะดุทองของพระโฑฐิสต์ว์ ได้เหี่ยวมีวรรณะเศร้าหมอง รวากะว่าดอกปทุมที่ถูกล้างด้วยมือ ฉะนั้น พระองค์บรรทมจินตนาการอยู่ว่า ทำอย่างไร เราจึงจะพ้น จากพระราชมณเฑียร ซึ่งคูเจือนโจรนี้เสียได้.

คราวนั้น เทพธิดาผู้สิงอยู่ที่เสวตฉัตร เคยเป็นมารดาพระโฑฐิสต์ว์ ในอัททภาพในระหว่างอัททภาพหนึ่ง ปลอดภัยให้สบายพระทัยแล้ว กล่าวว่ พ่อเดมิขกุมาร พ่ออย่าเศร้าโศก อย่าคิด อย่ากลัวเลย ถ้าพ่อประสงค์จะพ้นจากพระราชมณเฑียรนี้ พ่อไม่เป็นคนง่อยเปลี้ยเลย ก็จึงเป็นเหมือนคนง่อยเปลี้ย พ่อไม่เป็นคนหนวก ก็จึงเป็นเหมือนคนหนวก พ่อไม่เป็นคนใบ้ ก็จึงเป็นเหมือนคนใบ้เถิด พ่อจงอธิษฐานองค์สามเหล่านั้นอย่างนี้แล้ว อยาประกาศความที่พ่อเป็นคนฉลาด เทพธิดากล่าวแล้วจึงกล่าวคาถาที่หนึ่งว่า

พ่ออย่าแสดงว่าเป็นคนฉลาด จงให้ชนทั้งปวง
รู้กันว่าพ่อเป็นคนโง่ ชนในที่นั้น ทั้งหมดจะได้ดูหมิ่น
พ่อว่าเป็นคนกาลกรรณิ ความปรารถนาของพ่อจัก
สำเร็จได้ด้วยอุบายอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มา ปญฺธิจฺจยิ ความว่า จงอย่าประกาศความเป็นบัณฑิตของตน อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะว่า ปญฺธิจฺจิ ความก็

อย่างนี้แหละ. บทว่า พาลมโต แปลว่า รู้กันว่าเป็นคนโง่. บทว่า สพุพ-
ปาณิน ได้แก่ อันเหล่าสัตว์ทั้งปวง คือ ชนทั้งหลาย. บทว่า สพุโพ
ตณฺหโน ได้แก่ ทั้งชนภายในทั้งชนภายนอกทั้งสิ้น. บทว่า โอจินายตุ
ได้แก่ จงเข้าใจต่ำ คือจงดูหมิ่นว่า พวกท่านจงนำคนกาลกรณินนั้นออกไป.

พระโพธิสัตว์กลับได้รับความอ่อนพระหฤทัย เพราะคำของเทพธิดานั้น
จึงกล่าวคาถาที่สองว่า

ดูก่อนเทพธิดา ข้าพเจ้าจะทำตามคำของท่าน

ที่ท่านกล่าวจะข้าพเจ้า ข้าแต่แม่เทพธิดา ท่านเป็นผู้

ใคร่ประโยชน์ เป็นผู้ใคร่เกื้อกูลแก่ข้าพเจ้า.

ครั้นกล่าวคาถานี้แล้ว พระโพธิสัตว์ได้อธิษฐานองค์สามเหล่านั้น
เทพธิดานั้นก็อันตรธานหายไป.

ลำดับนั้น พระเจ้ากาลิกราชมีพระดำริว่า ลูกควรจะได้กุมาร ๕๐๐
เหล่านั้นเป็นบริวารเพื่อเป็นที่พอใจ จึงรับสั่งให้กุมารทั้ง ๕๐๐ เหล่านั้นนั่งอยู่ใน
สำนักของพระโพธิสัตว์ ทารกเหล่านั้นร้องไห้อยากคืมน้ำนม ส่วนพระมหาสัตว์
ถูกความกลัวนรกคุกคาม ทรงดำริว่า จำเดิมแต่วันนี้ ภายของเราแม่เหือดแห้ง
ตายเสียเลย ยังประเสริฐกว่า ดำริดังนี้ จึงไม่ทรงกันแสง นางนมทั้งหลาย
กราบทูลประพตฺติเหตุนั้นแด่พระนางจันทาเทวี พระนางก็กราบทูลแด่พระราช
พระราชารับสั่งให้เรียกเหล่าพราหมณ์ผู้รู้ทำนายนิมิตมาตฺรัสถาม พราหมณ์
ทั้งหลายได้กราบทูลพระราชว่า ขอเดชะ นางนมควรจะถวายน้ำนมแด่พระ-
กุมาร ให้ล่วงเวลาตามปกติ เมื่อทำอย่างนี้ พระกุมารจะทรงกันแสง จับ
นมมันเสวยเองทีเดียว ตั้งแต่นั้น นางนมทั้งหลายเมื่อถวายก็ถวายน้ำนมแด่
พระโพธิสัตว์ ล่วงเวลาตามปกติ บางคราวถวายล่วงเวลาวาระหนึ่ง บางคราว
ไม่ถวายน้ำนมตลอดทั้งวัน พระโพธิสัตว์ถูกความกลัวนรกคุกคาม แม่พระกาย

เหี่ยวแห้ง ก็ไม่ทรงกันแสงอยากเสวยนม ลำดับนั้น พระนางจันทาทิเห็น พระโพธิสัตว์ไม่ทรงกันแสง ก็ทรงพระดำริว่า ลูกเราหิว จึงให้ดื่ม น้ำพระถัน ของพระนางเอง บางคราวนางนมทั้งหลายให้ดื่ม น้ำนั้น เหล่าทารกที่เหลือต่าง ร้องไห้ ไม่นอนในเวลาไม่ได้ดื่มน้ำนม พระโพธิสัตว์ไม่ทรงกันแสง ไม่ทรง คร่ำครวญ ไม่บรรทม ไม่คู่พระหัตถ์และพระบาท ไม่เปล่งพระวาจา ครั้งนั้น นางนมทั้งหลายคิดกันว่า ธรรมดาเมื่อและเท่าของคนง่อยเปลี้ยไม่เป็นแบบนี้ ปลายคางของคนใบ้ไม่เป็นแบบนี้ ช่องหูของคนหนวกก็ไม่เป็นแบบนี้ จะต้อง มีเหตุในพระกุมารนี้ พวกเราจักทดลองพระกุมาร จึงไม่ถวายน้ำนมแต่ พระโพธิสัตว์นั้นตลอดทั้งวัน ด้วยประสงค์ว่า จักทดลองพระกุมารด้วยเรื่อง นมก่อน พระโพธิสัตว์แม้เหี่ยวแห้งก็ไม่ทรงกันแสงอยากเสวยนม ครั้งนั้น พระชนนีของพระโพธิสัตว์ตรัสสั่งให้นางนมถวายนม ด้วยพระราชเสาวนีย์ว่า ลูกฉันหิว จึงให้น้ำนมแก่เขา นางนมเหล่านั้น แม้ทดลองไม่ถวายน้ำนมใน ระหว่าง ๆ อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็ไม่เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์ ลำดับนั้น หม่อมมาตย์กราบทูลพระราชว่า ขอเดชะ ธรรมดาทารกอายุขวบหนึ่ง ชอบกินขนมและของเคี้ยว พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยนมและ ของเคี้ยว กราบทูลดังนี้แล้วให้กุมารทั้ง ๕๐๐ คนเหล่านั้น นั่งใกล้ ๆ พระราช กุมาร นำขนมและของเคี้ยวต่าง ๆ เข้าไปวางไว้ใกล้ ๆ พระมหาสัตว์ กล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงถือเอาขนมและของเคี้ยวเหล่านั้นตามชอบใจ แล้วพากันยืน แอบดูอยู่ พวกทารกที่เหลือทะเลาะฮือแย่งกันและกัน ถือเอาขนมและของเคี้ยว มาเคี้ยวกิน ฝ่ายพระมหาสัตว์ทรงโอวาทพระองค์ว่า เนะพ่อเดิมยกุมาร ถ้า เจ้าประสงค์นรก ก็จงประสงค์ขนมและของเคี้ยว เป็นผู้กลัวภัยในนรก จึงไม่ ทอดพระเนตรดูขนมและของเคี้ยวเลย แม้ทดลองด้วยขนมและของเคี้ยวใน ระหว่าง ๆ อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็ไม่เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์.

แต่นั้น คณะอมาตย์กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระมหาราช ธรรมดา ทารกสองขวบชอบผลไม้ไม่น้อยใหญ่ พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยผลไม้ กราบทูลดังนี้แล้ว นำผลไม้ไม่น้อยใหญ่ต่าง ๆ เข้าไปวางไว้ใกล้ ๆ พระโพธิสัตว์ แล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงถือเอาผลไม้ไม่น้อยใหญ่เหล่านั้น ตามชอบใจเถิด แล้วพากันยืนเฝ้าอยู่ เหล่าทารกที่เหลือต่างต่อสู้หุบตีกัน และกัน ถือเอาผลไม้เหล่านั้นเที่ยวกินอยู่ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็โอวาทพระองค์ว่า แน่ะพ่อเดมิยกุมาร ถ้าเจ้าประสงค์นรก ก็จงประสงค์ผลไม้ไม่น้อยใหญ่ทั้งหลาย เป็นผู้ถูกภัยในนรกทุกคาม ไม่ทอดพระเนตรดูผลไม้ไม่น้อยใหญ่เลย แม้ทดลองด้วยผลไม้ไม่น้อยใหญ่ในระหว่าง ๆ อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็ไม่เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์.

แต่นั้น คณะอมาตย์กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระมหาราช ธรรมดา ทารกสามขวบชอบของเล่น พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยของเล่น กราบทูลดังนี้แล้ว จึงให้ทำรูปช้างเป็นต้น สำเร็จด้วยทองเป็นต้น วางไว้ใกล้ ๆ พระโพธิสัตว์ เหล่าทารกที่เหลือต่างแย่งกันและกันถือเอา ฝ่ายพระมหาสัตว์ ไม่ทรงทอดพระเนตรดูอะไร ๆ เลย แม้ทดลองด้วยของเล่นในระหว่าง ๆ อย่างนี้เป็นเวลาหนึ่งปี ก็ไม่เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์.

แต่นั้น คณะอมาตย์กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระมหาราช ธรรมดา ทารกลีขวบชอบโภชนาหาร พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยโภชนาหาร กราบทูลดังนี้แล้ว จึงน้อมโภชนาหารต่าง ๆ เข้าถวายพระมหาสัตว์ แม้เหล่าทารกที่เหลือต่างก็ทำเป็นคำ ๆ บริโภค ฝ่ายพระมหาสัตว์ทรงโอวาทพระองค์ว่า แน่ะพ่อเดมิยกุมาร อัดภาพของเจ้าที่ไม่ได้โภชนะบริโภคนับไม่ถ้วน ทรงกลัวภัยนรก มิได้ทอดพระเนตรดูโภชนาหารนั้น ลำดับนั้น พระชนนีของ

พระโพธิสัตว์ เป็นผู้เหมือนมีพระหฤทัยแตกทำลาย ให้พระโอรสเสวย โภชนาหารด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง แม้มืดลงด้วยโภชนาหารในระหว่าง ๆ อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็ไม่เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์.

แต่นั้น คณะอมาตย์กราบทูลพระราชาว่า ธรรมดาทารกห่าขบยอม กลัวไฟ พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยไฟ กราบทูลดังนี้แล้ว ให้ทำเรือนใหญ่มีหลายประตู ทำพระลานหลวง มุงด้วยใบตาล ให้พระมหาสัตว์ ซึ่งแวดล้อมด้วยเหล่าทารกที่เหลือ นั่งท่ามกลางทารกเหล่านั้นแล้วจุดไฟ เหล่าทารกที่เหลือเห็นเรือนไฟลุกโพล่ง ทั้งกลัวทั้งสะดุ้ง ต่างร้องลั่นวิ่งหนีไป ฝ่ายพระมหาสัตว์ทรงดำริว่า ความร้อนแห่งเพลิงนี้ ยังดีกว่าไหม้ด้วยไฟนรก พระมหาสัตว์มิได้มีความหวั่นไหวเลย เหมือนพระมหาเถระผู้เข้านิโรธสมาบัติ ครั้นเมื่อเพลิงลุกลามมา อมาตย์ทั้งหลายก็อุ้มพระโพธิสัตว์ออกไป แม้มืดลง ด้วยไฟในระหว่าง ๆ อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็ไม่เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์.

แต่นั้น คณะอมาตย์กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระมหाराช ธรรมดา ทารกหกขบยอมกลัวช้างตกมัน พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยช้าง ตกมัน กราบทูลดังนี้แล้ว ให้ฝึกช้างเชือกหนึ่งซึ่งฝึกอย่างดี ให้พระโพธิสัตว์ ซึ่งแวดล้อมด้วยเหล่าทารกที่เหลือ ประทับนั่ง ณ พระลานหลวง แล้วปล่อย ช้าง ช้างนั้นบันลือเสียงโกญจนาท เองวงตีพื้นดินสำแดงภัยมา เหล่าทารก ที่เหลือเห็นช้างตกมันก็กลัวมรณภัย จึงวิ่งหนีไปคนละทิศละทาง ฝ่ายพระมหาสัตว์เห็นช้างตกมันนั้นมา ทรงคิดว่า เราตายเสียทั้งช้างตกมันตัวคู่ร้าย ยังประเสริฐกว่าไหม้ในนรกอันร้ายกาจ พระมหาสัตว์ถูกภัยนรกคุกคาม ประทับนั่งตรงนั้นเองไม่หวั่นไหวเลย ลำดับนั้น ช้างที่ฝึกดีแล้วนั้นแล่นเข้ามา จับพระมหาสัตว์ เหมือนจับกำดอกไม้ วิ่งไปวิ่งมาทำให้พระมหาสัตว์ลำบากยิ่ง

มหาชนรับ พระมหาสัตว์จากวงช้างแล้วนำออกไป แม้ทดลองด้วยช้างตกมัน ในระหว่าง ๆ อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็ไม่เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์ พระราชาตรัสถามพวกราชบุรุษว่า พวกท่านรับพระกุมารนำออกไปในเวลา มา พระกุมารไหวมือหรือเท้าข้างหรือไม่ ราชนบุรุษทั้งหลายกราบทูลว่า หามิได้เลย พระเจ้าข้า ทรงหารื้อว่า พวกเราจะทำอย่างไร.

แต่นั้น คณะอมตย์กราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะ ธรรมดาทารถ เจ็ดขวบยอมกล้าง พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยงู กราบทูลดังนี้ แล้ว จึงให้พระมหาสัตว์กับเหล่าทารถที่เหลือนั่งที่พระลานหลวง ปล่อยงูทั้งหลายซึ่งตอนเขียวแล้ว เย็บปากแล้ว ในกาลที่พระโพธิสัตว์ประทับนั่ง แวดล้อมไปด้วยเหล่าทารถที่เหลือ ทารถที่เหลือทั้งหลายเห็นงูร้ายเหล่านั้น ก็ร้องลั่นวิ่งหนีไป ฝ่ายพระมหาสัตว์ทรงพิจารณาภัยในนรก ทรงดำริว่า ความพินาศไปในปากของงูร้าย ยังดีกว่าตายในนรกอันตรายกาจ ดังนี้แล้ว จึงทรงนั่งเฉยเหมือนเข้านิโรธสมาบัติ คราวนั้นงูทั้งหลายก็เลื้อยมารัดพระสกล- ภายของพระมหาสัตว์ แม้ฟังพานอยู่บนพระเศียรของพระมหาสัตว์ แม้ในกาล นั้น พระมหาสัตว์ก็มีได้ห้วนไหวเลย แม้ทดลองด้วยงูในระหว่าง ๆ อย่างนี้ เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็ได้เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์ พระราชาตรัสถาม พวกราชบุรุษว่า พวกท่านรับพระกุมารนำออกไปในเวลา มา พระกุมารไหว มือหรือเท้าข้างหรือไม่ ราชนบุรุษทั้งหลายกราบทูลว่า หามิได้เลย พระเจ้าข้า ทรงหารื้อว่า พวกเราจะทำอย่างไร.

แต่นั้น คณะอมตย์กราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะ ธรรมดาทารถ แปดขวบยอมขอบมหรสพฟ้อนรำ พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วย มหรสพฟ้อนรำ กราบทูลดังนี้แล้ว ให้พระกุมารประทับนั่ง ณ พระลานหลวง

กับทารก ๕๐๐ คน แล้วให้แสดงมหรสพเพื่อนรำ เหล่าทารกที่เหลือเห็นมหรสพเพื่อนรำแล้ว ต่างกล่าวว่า ดี ดี พวกกันหัวเราะเฮฮา ส่วนพระมหาสัตว์ทรงพิจารณาภัยในนรกว่า ในเวลาที่เราบังเกิดในนรก ความรื่นเริงหรือโสมนัสไม่มีแม้ชั่วขณะหนึ่ง จึงนั่งเฉยมิได้ทอดพระเนตรดูอะไร ๆ นั้นเลย แม้ทดลองด้วยมหรสพเพื่อนรำในระหว่าง ๆ อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็มีได้เห็นความ

พิรุณของพระโพธิสัตว์ พระราชาตรัสถามพวกราชบุรุษว่า พวกท่านรับพระกุมารนำออกไปในเวลา มา พระกุมารไหวมือหรือเท้าข้างหรือไม่ ราชนุรุษทั้งหลายกราบทูลว่า หามิได้เลยพระเจ้าข้า ทรงหารื้อว่า พวกเราจะทำอย่างไร

แต่นั้น คณะอมาตย์กราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะ ธรรมดาทารกแก่ขวบย่อมกลัวศัสตรา พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยศัสตรา จึงให้พระมหาสัตว์ประทับนั่ง พระลานหลวงกับทารก ๕๐๐ คน ในเวลาที่ทารก ๕๐๐ คนกำลังเล่นกันอยู่ บุรุษผู้หนึ่งถือดาบมีสีดั่งแก้วผลึก กวัดแกว่งบันลือ โห่ร้อง โลดเต้น ประมมือ ชักเยื้องท่าทาง ชูตวาดว่า ได้ยินว่าราชโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้ากาสิกราช เป็นกาลกรรณิ เขาอยู่ไหน เราจักเอาดาบตัดศีรษะเขา วังกล่าวอยู่ดังนี้ เหล่าทารกที่เหลือเห็นดังนั้น ทั้งกลัวทั้งสะดุ้ง ร้องลั่นวิ่งหนีไปคนละทิศละทาง ส่วนพระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาภัยในนรก ทรงเห็นว่า พิณาศเสียในคมดาบอันร้ายกาจ ยังดีกว่าภายในอุสสุทนรก ดังนี้ ประทับนั่งเหมือนไม่ทรงทราบ ลำดับนั้น บุรุษนั้นเอาดาบจกลงที่ศีรษะ แล้วกล่าวกะพระมหาสัตว์ว่า เราจักตัดศีรษะท่าน แม้ทำให้พระมหาสัตว์สะดุ้งก็ไม่สามารถจะให้สะดุ้งได้ จึงหลีกไป แม้ทดลองด้วยดาบในระหว่าง ๆ อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็มีได้เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์ พระราชาตรัสถามพวกราชบุรุษอย่างนี้ว่า พวกท่านรับพระกุมารนำออกไปในเวลา มา พระกุมาร

ไหวมือหรือเท้าข้างหรือไม่ ราชบุรุษทั้งหลายกราบทูลว่า หามิได้เลย
พระเจ้าข้า ทรงหาหรือว่า พวกเราจะทำอย่างไร.

แต่นั้น คณะอมาตย์กราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะ ธรรมดาทาร์กสิบขวบ
ย่อมกลัวเสียง ควรจะใช้เสียงทดลองพระกุมารว่าหนวกหรือไม่ กราบทูลดังนี้
แล้ว จึงให้แควดงที่บรรทมด้วยม่าน ทำช่องไว้สี่ข้าง ให้คนเป่าสังข์นั่งอยู่ได้
ที่บรรทม ไม่ให้พระโพธิสัตว์เห็นตัว ให้เป่าสังข์ขึ้นพร้อมกัน ได้มีเสียง
กังวานพร้อมกัน นางนมทั้งหลายให้พระมหาสัตว์ บรรทมเหนือที่บรรทม อมาตย์
๔ คน ยืนอยู่ที่ข้างทั้ง ๘ แลคู่อริยาบถของพระมหาสัตว์ตามช่องม่าน มิได้
เห็นวิการแห่งพระหัตถ์พระบาท หรือเพียงกระดิกไหว อันผลอพระสติของ
พระมหาสัตว์ แมวันหนึ่ง พระราชาตรัสถามพวกราชบุรุษว่า ลูกของเราไหว
มือหรือเท้าข้างหรือไม่ ราชบุรุษทั้งหลายกราบทูลว่า หามิได้เลย พระเจ้าข้า
ทรงหาหรือว่า พวกเราจะทำอย่างไร แม้ทดลองด้วยเป่าสังข์ ในระหว่าง ๆ
อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็มีได้เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์เลย.

แต่นั้น คณะอมาตย์กราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะ ธรรมดาทาร์ก
สิบเอ็ดขวบย่อมกลัวเสียงกลอง ควรจะทดลองพระกุมารด้วยเสียงกลอง (เมื่อ-
ล่วงไปหนึ่งปี) อมาตย์ทั้งหลายแม้ทดลองด้วยเสียงกลองในระหว่าง ๆ อย่าง
นั้นแลเป็นเวลาปีหนึ่ง ก็มีได้เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์.

แต่นั้น คณะอมาตย์กราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะ ธรรมดาทาร์ก
สิบสองขวบย่อมกลัวประทีป พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยประทีป
กราบทูลดังนี้แล้ว ให้พระโพธิสัตว์บรรทมในที่มืดเวลารাত্রี คิดว่า พระ
กุมารจะยังพระหัตถ์หรือพระบาทให้ไหวหรือไม่หนอ ทำประทีปให้ลุกโพลงใน
หม้อทั้งหลาย ให้ดับประทีปอื่น ๆ เสีย ให้พระโพธิสัตว์บรรทมน้อยหนึ่ง

ในที่มืด แล้วยกหม้อประทีปน้ำมันทั้งหลายขึ้น ทำให้สว่างพร้อมกันทีเดียว พิจารณาอุริยาบถของพระโพธิสัตว์ ก็มีได้เห็นแม้สักว่าความไหวพระกายของ พระมหาสัตว์ แม้ทดลองด้วยประทีปในระหว่าง ๆ อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็มีได้เห็นแม้เพียงความไหวอะไร ๆ ของพระโพธิสัตว์ พระราชาตรัสถาม พวกราชบุรุษว่า ลูกของเราไหวมือหรือเท้าบ้างหรือไม่ ราชบุรุษทั้งหลาย กราบทูลว่า หามิได้เลย พระเจ้าข้า ทรงหารีว่า พวกเราจะทำอย่างไร.

แต่นั้น คณะอมาตย์กราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะ ธรรมดาทารก สิบสามขวบย่อมกลัวแมลงวัน พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยน้ำอ้อย กราบทูลดังนี้แล้ว จึงเอาน้ำอ้อยทาทั่วพระสรีระพระโพธิสัตว์ แล้วให้บรรทม ในสถานที่มีแมลงวันชุกชุม เลี้ยงบำรุงแมลงวันทั้งหลาย แมลงวันเหล่านั้นก็ ตอมพระสรีระทั้งสิ้นแห่งพระโพธิสัตว์ กินน้ำอ้อยจุจกด้วยเข็มเป็นอันมาก พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า เราตายในปากแมลงวันทั้งหลายคิดว่าตายในนรกอเวจี จึงอดกลืนทุกขเวทนา ไม่หวั่นไหวเลย จุจพระมหาเถระเข้านิโรธสมบัติ แม้ ทดลองด้วยน้ำอ้อยในระหว่าง ๆ อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็มีได้เห็นแม้เพียง ความไหวอะไร ๆ ของพระโพธิสัตว์ พระราชาตรัสถามพวกราชบุรุษว่า ลูกของเราไหวมือหรือเท้าบ้างหรือไม่ ราชบุรุษทั้งหลายกราบทูลว่า หามิได้ เลย พระเจ้าข้า ทรงหารีว่า พวกเราจะทำอย่างไร.

แต่นั้น คณะอมาตย์กราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะ เมื่อเวลาทารกมี อายุได้สิบสี่ขวบก็เป็นผู้ใหญ่แล้ว บัดนี้พระกุมารนี้เป็นผู้ใหญ่ โคร่ของสะอาด รังเกียจของโสโครก พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยของโสโครก กราบทูลดังนี้แล้ว ตั้งแต่นั้นมา ไม่ทรงสนานพระโพธิสัตว์ ไม่จัดให้ลงบังคน ไม่ช่วยให้ลุกจากที่บรรทม พระโพธิสัตว์ก็ลงบังคนหนักเบาบรรทมเกลือกกลิ้ง อยู่ในที่นั้นนั่นเอง ก็เพราะกลืนเหม็น กาลนั้น ได้เป็นเสมือนกาลสำแดงพระ

อัยยาศัยภายในแห่งพระโพธิสัตว์ออกมาภายนอก แมลงวันทั้งหลายก็มาตอมกินอยู่ที่พระสรีระของพระโพธิสัตว์ คราวนั้น พระชนกพระชนนีประทับนั่งล้อมพระโพธิสัตว์ ตรัสอย่างนี้ว่า พ่อเดมิยกุมาร บัดนี้พ่อก็โตแล้ว ใครเขาจะประคับประคองพ่อเสมอไป พ่อไม่ละอายุหรือ พ่อนอนอยู่ทำไม ลูกขึ้นชำระร่างกายซิ แล้วตรัสตัดพ้อบริภาษ พระโพธิสัตว์ แม้มองอยู่ในกองคูซึ่งปฏิภูมิลอยอย่างนั้น ก็ทรงวางพระอารมณ์เป็นกลาง เพราะทรงพิจารณาเห็นความมึกลื่นเหม็นของคุณนรก ซึ่งสามารถฟุ้งคลบขึ้นในใจของผู้ที่เมื่อยืนอยู่ในที่สุดของร้อยโยชน์ เพราะมึกลื่นเหม็น แม้ทดลองด้วยของโสโครกในระหว่าง ๆ อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็มีได้เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์.

แต่นั้น คณะอมาตย์กราบทูลพระราชาวา ขอเดชะ ธรรมดาทารก สิบห้าขวบข่มกแล้วความร้อน พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยถ่านเพลิง ลำดับนั้น อมาตย์ทั้งหลายได้วางกระเบื้องเต็มด้วยไฟไว้ใต้พระแท่นของพระโพธิสัตว์ ด้วยคิดว่า อย่างไรเสีย พระกุมารถูกความร้อนเบียดเบียนเสวยทุกขเวทนา เมื่ออดกลั้นทุกขเวทนาไม่ได้ ก็พึงแสดงความกระดิกไหว พระหัตถ์หรือพระบาทบ้าง นางนมทั้งหลายให้พระมหาสัตว์บรรทมเหนือพระแท่นแล้วออกมาเสีย พระมหาสัตว์ถูกความร้อนเบียดเบียน เปลวไฟปรากฏเหมือนลูกโพล่งทั่วพระสรีระของพระมหาสัตว์ แม้พระมหาสัตว์ก็ทรงโอวาทพระองค์เองว่า แน่ะพ่อเดมิยกุมาร ความร้อนในนรกอเวจีแผ่ไปตั้งร้อยโยชน์ ทำลายนัยน์ตาของบรรดาสัตว์ที่อยู่ในที่ร้อยโยชน์ได้ ความร้อนแห่งเพลิงนี้ยังดีกว่าความร้อนในนรกนั้น ตั้งร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า ดังนี้แล้วทรงอดกลั้นความร้อนนั้นเสีย มิได้หวั่นไหวเลย เหมือนผู้เข้านิโรธสมาบัติ ลำดับนั้น พระชนกพระชนนีของพระโพธิสัตว์ ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ถูก

ความทุกข์เบียดเบียน ก็เป็นเหมือนพระฤทธิจักรแตก จึงแหวกฝูงชนเข้าไป นำพระโพธิสัตว์ออกมาจากความร้อนของไฟนั้น แล้วตรัสวิงวอนพระโพธิสัตว์ว่า พ่อเตมียกุมาร พวกเรารู้ว่ามีใช้คนง่อยคนเปลี้ยเป็นต้น เพราะคนพิการเหล่านั้นมิได้มี มือ เท้า ปาก และช่องหูอย่างนี้ พ่อเป็นบุตรที่พวกเราปรารถนา จึงได้ พ่ออย่าให้พวกเราฉิบหายเลย พ่อจงเปลื้องพวกเราจากครหาแก่สำนักพระราชชาติวชมพุกวียิปเถิด แม้พระชนกพระชนนี วิงวอนถึงอย่างนี้ พระโพธิสัตว์ก็บรรทมนิ่ง เหมือนมิได้ทรงสดับพระวาจานั้น ลำดับนั้น พระชนกพระชนนี ของพระโพธิสัตว์ก็ทรงกันแสงเสด็จหลีกไป บางคราวพระชนกของพระโพธิสัตว์ แต่พระองค์เดียวเสด็จเข้าไปวิงวอนพระโพธิสัตว์ บางคราวก็พระชนนีแต่พระองค์เดียวเสด็จเข้าไปวิงวอนพระโพธิสัตว์ บางคราวทั้งสองพระองค์เสด็จเข้าไปวิงวอนด้วยกัน แม้ทดลองด้วยถ่านเพลิงในระหว่าง ๆ อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็มิได้เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์.

ลำดับนั้น กาลเมื่อพระโพธิสัตว์มีพระชนม์ได้สิบหกพรรษา หม่อมมาตย์และพราหมณ์เป็นต้น คิดกันว่า พระกุมารเป็นง่อยเปลี้ยก็ตาม เป็นใบ้ก็ตาม เป็นคนหนวกก็ตาม หรือไม่เป็นก็ตาม จงยกไว้ เมื่อวัยเปลี่ยนแปลงไป บุคคลชื่อว่าไม่กำหนดในอารมณ์ที่น่ากำหนด ย่อมไม่มี ชื่อว่าไม่ดูในอารมณ์ที่น่าดู ย่อมไม่มี ชื่อว่าไม่ยินดีในอารมณ์ที่น่ายินดี ย่อมไม่มี เมื่อถึงคราวแล้ว ความกำหนดยินดีนี้ย่อมมีเป็นธรรมดา เหมือนความแย้มบานของดอกไม้ฉะนั้น พวกเราจักให้เหล่านางสนมนักฟ้อนรำบำเรอพระกุมาร ทดลองพระกุมารด้วยนางสนมนักฟ้อนรำเหล่านั้น ลำดับนั้น พระเจ้ากาสิกราชมีรับสั่งให้เรียกหญิงฟ้อนรำ ทรงรูปอันอุดม สมบูรณ์ด้วยความงามดังเทพอัปสร ตรัสกะหญิงทั้งหลายว่า บรรดาเธอทั้งหลาย หญิงใดสามารถทำให้

พระกุมาร่าเริง หรือผูกพันไว้ด้วยอำนาจกิเลสได้ หญิงนั้นจักได้เป็นอัคร-
มเหสีของพระกุมารนั้น นางนมทั้งหลายทรงสนานพระกุมารด้วยน้ำหอม ตก
แต่งพระกุมารราวกะเทพบุตร ให้บรรทมบนพระที่สิริไสยาสน์ที่ตกแต่งไว้ดีแล้ว
ในห้องมีสิริเช่นกับเทพวิมาน ทำให้เป็นที่ลุ่มหลงเพราะกลิ่นหอมอย่างเอก
ภายในห้อง ด้วยพวงของหอม พวงระเบียบดอกไม้ พวงบุปผชาติและจूर्ณี
แห่งรูปและเครื่องอบเป็นต้น แล้วหลีกไป ลำดับนั้น หญิงเหล่านั้นพากัน
แวดล้อมพระโพธิสัตว์ พยายามให้พระโพธิสัตว์อภิมรย์ด้วยการฟ้อนรำ ขับ
ร้องบ้าง ด้วยกล่าวคำไพเราะเป็นต้นบ้าง. มีประการต่าง ๆ เพราะความที่
พระโพธิสัตว์เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยพระปรีชา พระองค์จึงมิได้ทอดพระเนตรดู
หญิงเหล่านั้น ทรงอธิษฐานว่า หญิงเหล่านั้นอย่าได้ถูกต้องสรีระของเรา แล้ว
ทรงกลั่นลมอัสสาสะปัสสาสะ ครั้งนั้น พระสรีระของพระโพธิสัตว์แข็งกระด้าง
หญิงเหล่านั้นเมื่อไม่ได้ถูกต้องพระสรีระของพระโพธิสัตว์ คิดว่า พระกุมารนี้
มีสรีระแข็งกระด้าง คงไม่ใช่มนุษย์ จักเป็นยักษ์ ทั้งกลัวทั้งสะดุ้ง ไม่อาจที่
จะดำรงตนอยู่ได้ จึงพากันหนีไป แม้ทดลองด้วยหญิงทั้งหลายในระหว่าง ๆ
อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็มีได้เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์ หม่อมมาตย์
พราหมณ์ พระราชา แม้ทดลองด้วยการทดลองอย่างใหญ่สิบหกครั้ง และ
ด้วยการทดลองอย่างน้อยมากครั้งอย่างนี้ ก็ไม่สามารถจะกำหนดจับพิรุณของ
พระโพธิสัตว์นั้นได้ ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามหญิงทั้งหลายว่า แม้มหา-
จำเริญทั้งหลาย ลูกของเราหัวเราะกับพวกเธอบ้างหรือไม่ หญิงทั้งหลายกราบ
ทูลว่า หามีได้เลย พระเจ้าข้า พระราชาทรงสดับคำของหญิงเหล่านั้นแล้ว
ทรงร้อนพระหฤทัย เพราะเหตุนั้นมีรับสั่งให้เรียกพวกพราหมณ์ผู้ทำนาย
ลักษณะมาตรัสว่า ท่านพราหมณ์ผู้เจริญทั้งหลาย เมื่อพระกุมารประสูติ พวก

ท่านบอกแก่เราว่า พระกุมารนี้สมบุรณ์ด้วยบุญลักษณะอันอุดม อันตรายไม่มี
แก่พระกุมารนี้ บัดนี้ พระกุมารนั้นเป็นทั้งง่อยเปลี้ย เป็นทั้งใบ้ทั้งหนวก
ถ้อยคำของพวกท่านไม่ทำให้เรายินดีเลย ลำดับนั้น พราหมณ์ทั้งหลายกราบ
ทูลพระราชาวา ข้าแต่พระมหาราช ขึ้นชื่อว่านิมิตที่อาจารย์ทั้งหลายของพวก
ข้าพระองค์ไม่เห็น ย่อมไม่มี อีกประการหนึ่ง พระกุมารนี้เป็นโอรสที่ราช
ตระกูลทั้งหลายปรารถนาจึงได้มา เมื่อพวกข้าพระองค์กราบทูลว่าเป็นกาล-
กรรม ความโหม่นสก็จะมีแต่พระองค์ เพราะเหตุนั้นพวกข้าพระองค์จึงไม่
กราบทูล พระราชาตรัสถามว่า บัดนี้ควรจะทำอย่างไร พราหมณ์เหล่านั้น
กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราช ถ้าเมื่อพระกุมารอยู่ในราชมณเฑียรนี้ จะ
ปรากฏอันตราย ๓ อย่าง คือ อันตรายแห่งชีวิต อันตรายแห่งเสวยฉัตร
อันตรายแห่งพระอักรมเหสี เพราะฉะนั้น ควรที่พระองค์จะชักช้าไม่ได้ โปรด
ให้จักรถอวมงคล เทียมม้าอวมงคล ให้พระกุมารบรรทมบนรถนั้น นำออก
ทางประตูทิศตะวันตก ฝั่งเสียในป่าช้าฝึคิบบ พระราชาได้ทรงสดับคำของ
พราหมณ์เหล่านั้น ทรงกลัวภัยอันตราย จึงโปรดให้ทำอย่างนั้น กาลนั้นพระ
นางจันทาทวีได้ทรงสดับประพตฺติเหตุนี้ จึงรีบเสด็จเข้าเฝ้าพระราชานแต่พระ
องค์เดียว ถวายบังคมแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ พระองค์ได้พระราช
ทานพรแก่หม่อมฉันไว้ หม่อมฉันรับแล้ว ถวายฝากพระองค์ไว้ ขอพระองค์
โปรดพระราชทานพรนั้น แก่หม่อมฉันในบัดนี้ พระราชาตรัสว่า จงรับเอาชิ
พระเทวี พระนางกราบทูลว่า ขอพระองค์ โปรดพระราชทานราชสมบัติแก่
ลูกของหม่อมฉันเถิด ตรัสว่า ให้ไม่ได้ พระเทวี ทูลถามว่า เพราะเหตุไร
ตรัสว่า ลูกของเราเป็นกาลกรรม ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ถ้าไม่พระราชทาน
ตลอดชีวิต ขอได้โปรดพระราชทานราชสมบัติเจ็ดปี ตรัสว่า ให้ไม่ได้ พระ
เทวี ทูลว่า ถ้าเช่นนั้น ขอได้โปรดพระราชทานราชสมบัติหกปี พระเจ้าข้า

ตรัสว่า ให้ไม่ได้ พระเทวี ทูลว่า ถ้าเช่นนั้น ขอได้โปรดพระราชทาน
ราชสมบัติห้าปี พระเจ้าข้า ตรัสว่า ให้ไม่ได้ พระเทวี พระนางจึงทูล
เทวีทูลขอราชสมบัติลดเวลาลงเป็นลำดับ คือสี่ปี สามปี สองปี ปีเดียว
เจ็ดเดือน หกเดือน ห้าเดือน สี่เดือน สามเดือน สองเดือน เดือนเดียว
ครึ่งเดือน จนถึงเจ็ดวัน พระราชาจึงพระราชทานอนุญาต พระนางจึงให้ตก
แต่งพระโอรสแล้วอภิเษก ว่า ราชสมบัตินี้เป็นของเทมียกุมาร ให้ป่าวร้องทั่ว
พระนคร ให้ประดับพระนครทั้งสิ้น ให้พระโอรสประทับบนคอช้าง ให้ยก
เสวตฉัตรเบื้องบนพระเศียรพระโอรส ทำประทักษิณพระนคร ให้พระโอรส
ผู้เสด็จมาบรรทมบนพระยี่ภู่อันมีสิริ ตรัสวิงวอนตลอดคืนและวัน ถึงห้าวันว่า
พ่อเทมียะ แม่ไม่เป็นอันหลับนอนร้องไห้อยู่ ถึงสิบหกปีเพราะพ่อ ดวงตา
ทั้งสองของแม่ฟกขี้ หัวใจของแม่เหมือนจะแตกด้วยความโศก แม่รู้ว่าพ่อ
ไม่ใช่ง่ายเปลี่ยเป็นต้นเลย พ่ออย่าทำให้แม่หาที่พึ่งมิได้เลย ครั้นถึงวันที่หก
พระราชารับสั่งให้หานายสารถิ ชื่อสุนันทะ มาตรัสสั่งว่า พ่อสุนันทสารถิ
พຽງนี้ เจ้าจงเทียมม้าอวมงคลคู่หนึ่ง ที่รถอวมงคลแต่เช้าทีเดียว ให้พระ-
กุมารนอนบนรถนั้น นำลอกทางประตูทิศตะวันตก ประกาศว่าคนกาลกรรณิ
จงขุดหลุมสี่เหลี่ยมที่ป่าช้าฝิดิบ ใใส่พระกุมารในหลุมนั้นแล้ว เอาสั้นจอบทูล
ศิระให้ตาย กลบดินข้างบนทำดินให้พูนขึ้นอาบน้ำแล้วกลับมา นายสารถิทูล
รับ พระราชดำรัสว่า ดีแล้ว พระเทวีได้สดับดังนั้น ก็เป็นเหมือนพระเหตุทัย
แตกทำลาย เสด็จไปสำนักพระโอรส วิงวอนพระกุมารตลอดราตรี ตรัสว่า
พ่อเทมียะ พระเจ้ากาสิกราช พระบิดาของพ่อ มีพระราชดำรัสสั่งให้ฝังพ่อใน
ป่าช้าฝิดิบในวันพຽງนี้ แต่เช้าทีเดียว พ่อจะตายแต่เช้าพຽງนี้ละลูก พระมหา-
สัตว์ได้สดับดังนั้น ก็มีพระมนัสยินดี ทรงดำริว่า พ่อเทมียะ ความพยายาม
ที่เจ้าทำมาสิบหกปี จะถึงที่สุดแห่งมโนรถของเจ้าในวันพຽງนี้แล้ว เมื่อพระ

มหาสัตว์ทรงดำริอยู่อย่างนี้ ก็เกิดปีติขึ้นขึ้นภายในพระกมล ส่วนพระหฤทัยของพระมารดาพระมหาสัตว์ ได้เป็นทุกข์เหมือนจะแตกทำลาย แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น พระมหาสัตว์ก็ทรงดำริว่า ถ้าเราจักพูด มโนรถของเราจักไม่ถึงที่สุด ดังนี้จึงไม่ตรัสกับพระชนนีนั้น ลำดับนั้น ครั้นราตรีนั้นล่วงไปรุ่งขึ้นเช้า พระเทวีสรองสนานพระมหาสัตว์ ตกแต่งองค์แล้วให้ประทับนั่งบนพระเพลาประทับนั่งสวมกอดพระมหาสัตว์นั้น ครั้งนั้น นายสุนันทสารทิเทียมรถแต่เช้าทีเดียว เทวดาคลใจให้เทียมม้ามงคลที่รอมงคล ด้วยอานุภาพแห่งพระมหาสัตว์ หยุครดิไว้แทบพระราชทวาร ขึ้นยังพระราชนิเวศน์ เข้าสู่ห้องอันเป็นสิริ ถวายบังคมพระเทวีแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระเทวี ขอพระแม่เจ้าอย่าได้กริ้วข้าพระบาท ข้าพระบาทรับพระราชบัญชา มา กราบทูลดังนี้แล้ว เอาหลังมือกั้นให้พระเทวีผู้นั่งสวมกอดพระโอรสอยู่ หลีกไป อุ้มพระกุมารดุจกำดอกไม้ลงจากปราสาท กาลนั้น พระนางจันทาเทวีสหายพระเกศา ข้อนพระทรวง ทรงปริเทวนาการดังสนั่นอยู่กับหมู่นางสนมในปราสาท.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นพระมารดา ทรงกันแสง ก็เป็นเหมือนมีพระหฤทัยแตกทำลายเป็นเจ็ดเสี่ยง ทรงดำริว่า เมื่อเราไม่พูดกับ พระชนนี พระชนนีของเราจักมีพระหฤทัยทำลายวายพระชนม์ จึงทรงใคร่จะพูดด้วย แต่ทรงดำริต่อไปว่า ถ้าเราจักพูดกับพระมารดา ความพยายามที่เราทำมาสิบหกปี ก็จักหาประโยชน์มิได้ แต่เมื่อไม่พูด เราจักเป็นประโยชน์แก่ตนเอง แก่พระชนกพระชนนี และแก่มหาชน ทรงดำริดังนี้ จึงทรงกลั่นโศกาครุเสียได้ ไม่ตรัสกับพระชนนี.

ลำดับนั้น นายสุนันทสารทิให้พระมหาสัตว์ขึ้นรถแล้ว แม้คิดว่า เราจักขับรถตรงไปประตูทิศตะวันตก ถูกเทวดาคลใจด้วยอานุภาพแห่งพระมหาสัตว์ ยังรถให้กลับแล้วขับรถตรงไปประตูทิศตะวันออก ครั้งนั้น ล้อรถกระ-

ทบธรณีประคอง พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับเสียงนั้น ทรงดำริว่า มโนรถของเราถึงที่สุดแล้ว ได้มีพระมนัสเข้มแข็งเป็นอย่างยิ่ง รดเล่นออกจากพระนคร ไปถึงสถานที่สามโยชน์ ชฎุปาในที่ทรงนั้น ปราภฏแก่นายสารถิจุปาชาศีคิบนายสารถิกำหนดว่า ที่นี้ผาสุก จึงแหวะรถจากทางเข้าที่ข้างทาง ลงจากรถ เปลื้องเครื่องแต่งองค์ของพระมหาสัตว์ ห่อวางไว้ แล้วถึ้อจบลงมือชุด หลุมสี่เหลี่ยมในที่ไมไกรรถ แต่นั้น พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า กาลนี้เป็นกาลพยายามของเรา ก็เราพยายามถึงสิบหกปี ไม่ไหวมือและเท้า กำลังของเรายังมีอยู่ หรือว่าไม่มีหนอ ดังนี้แล้วลุกขึ้น ลูบมือขวาด้วยมือซ้าย ลูบมือซ้ายด้วยมือขวานวดพระบาททั้งสองด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง เกิดดวงจิต กิจจะลงลากรถ ขณะนั้นแผ่นดินได้สูงขึ้นจกทำยรถ ตรงที่ประดิษฐานพระบาทแห่งพระมหาสัตว์ จุกผิวฝุ่นที่เต็มด้วยลมฟุ้งขึ้นฉะนั้น พระมหาสัตว์ เสด็จลงจากรถ ทรงดำนิลงไปมาสั้นเวลาเล็กน้อย ก็ทรงทราบโดยนิยามนี้ว่า เรายังมีกำลังที่จะเดินทาง ไกลถึงร้อยโยชน์ได้ในวันเดียว เมื่อทรงพิจารณาพระกำลังว่า หากนายสารถิประทุษร้ายเรา กำลังของเราที่จะต่อสู้กับนายสารถิมืออยู่หรือหนอ จึงทรงจับท้ายรถยกขึ้น ประทับยืนกวดแกวงรถนั้น จุกจับยานเครื่องเล่นของพวกเด็ก ฉะนั้น เมื่อทรงกำหนดว่า กำลังที่จะต่อสู้กับนายสารถิของพระองค์ยังมีอยู่ จึงมีพระประสงค์จะได้เครื่องประดับองค์ ในขณะนั้นเองพิภพแห่งท้าวสักกเทวราชได้แสดงอาการร้อน ท้าวสักกะทรงอาวัชนาการก็ทรงทราบเหตุนี้ ทรงดำริว่า ความปรารถนาของเทมียกุมารถึงที่สุดแล้ว บัดนี้ เธอต้องการเครื่องประดับ เครื่องประดับของมนุษย์ เธอจะต้องการทำไม เราจักให้เทมียกุมารประดับองค์ด้วยเครื่องประดับทิพย์ จึงตรัสเรียกพระวิสสุกรรมเทวบุตรมามอบเครื่องประดับทิพย์แล้ว ทรงส่งไปโดยตรัสสั่งว่า ไปเถิด พอองประดับเทมีย-

กุมารราชโอรสของพระเจ้ากาลิงราช ด้วยเครื่องประดับทิพย์. พระวิสุกรรมเทพบุตร ฟังคำท้าวสักกะ รับเทวโองการแล้วไปมนุษยโลก ไปยังสำนักพระมหาสัตว์ โภกพระเคียรพระมหาสัตว์ด้วยผ้าทิพย์หมั้นรอบ ประดับพระมหาสัตว์ให้เป็นเหมือนท้าวสักกะ ด้วยเครื่องประดับทั้งเป็นของทิพย์และของมนุษย์ แล้วกลับไปที่อยู่ของตน พระมหาสัตว์เสด็จไปยังที่ขุดหลุมของนายสารถิด้วยการเอียงกรายของท้าวสักกเทวราช ประทับยืนที่ริมหลุม เมื่อจะตรัสถามนายสารถินั้น ได้ตรัสคาถาที่สามว่า

แนะนำนายสารถิ ท่านจะรีบขุดหลุมไปทำไม เรา

ถามท่านแล้ว ท่านจงบอกแก่เราเถิดเพื่อน ท่านจะใช้

หลุมทำประโยชน์อะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กาสู้ ได้แก่ หลุมสี่เหลี่ยม นายสารถิได้ฟังดังนั้น ขุดหลุมมิได้เขยหน้าขึ้นดู กล่าวคาถาที่สี่ทูลตอบว่า

พระโอรสของพระราชา เป็นใบ้เป็นหนวกเป็น-

ง่อยเปลี้ย เหมือนไม่มีพระมนัส พระราชาตรัสสั่ง

ข้าพเจ้าว่า ฟังลูกเราเสียในป่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปกุโข แปลว่า คนง่อยเปลี้ย ก็ด้วยคำว่า มูโค นั้นแหละ ย่อมสำเร็จแม้ความเป็นคนหนวกของเตมียกุมาร เพราะต้นหนวกไม่สามารถกล่าวตอบได้. บทว่า อเจตโส ความว่า เหมือนไม่มีจิตใจ นายสารถิกล่าวอย่างนี้ เพราะเตมียกุมารไม่พูดถึง ๑๖ ปี. บทว่า สมิขุติตุโธ ความว่า พระราชามีรับสั่งส่งไปแล้ว บทว่า นิคุขณ วณ ความว่า ฟังฟังเสียในป่า.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ก็กล่าวแก่นายสารถิว่า

ดูก่อนนายสารถิ ข้าพเจ้ามิได้เป็นคนหนวก
มิได้เป็นคนใบ้ มิได้เป็นคนง่อยเปลี้ย มิได้มีอินทรีย์
วิกสิการ ถ้าท่านฝังข้าพเจ้าในป่า ท่านก็ทำสิ่งที่ไม่
เป็นธรรม เจริญท่านดูขาและแขนของข้าพเจ้า และ
เจริญฟังคำภษิตของข้าพเจ้า ถ้าท่านฝังข้าพเจ้าเสีย
ในป่า ท่านก็ทำสิ่งที่ไม่เป็นธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พริโร ความว่า พระมหาสัตว์ตรัสอย่างนี้
พอแสดงว่า เน้นนายสารถิเพื่อนรัก ถ้าพระราชามิรับสั่งให้ฝังพระโอรสนี้อย่าง
นั้น แต่เรามีได้เป็นอย่างนั้น. บทว่า ปิงคโล ได้แก่ มีอินทรีย์วิกสิการ.
บทว่า มลฺลเจ ตฺวํ นิคุขณํ วเน ความว่า ถ้าท่านฝังเราผู้เว้นจากความ
เป็นคนหนวกเป็นต้นเห็นปานนี้เสียในป่า ท่านก็พึงทำสิ่งที่ไม่เป็นธรรม
เต็มยกุมารนั้นเห็นนายสารถิ แม้ฟังคาถาแรกแล้วก็ไม่แลดูพระองค์เลย ทรง
ดำริว่า เราจักแสดงแก่นายสารถินี้ว่า เราไม่หนวก ไม่ใบ้ ไม่ง่อยเปลี้ย ตก
แต่งสรีระแล้ว จึงตรัสคาถานี้ว่า อูธู เป็นต้น คาถานั้นมีเนื้อความว่า เน้น
นายสารถิเพื่อนรัก ท่านจงดูขาทั้งสองของเราคือของข้าพเจ้า ซึ่งเช่นกับลำต้น
กล้วยทองคำ และแขนทั้งสองของเราคือของข้าพเจ้า ซึ่งมีวรรณะดั่งใบกล้วย
ทองคำ และจงฟังคำอันไพเราะของเรา.

แต่นั้น นายสารถิคิดว่า นี่ใครหนอ ตั้งแต่มาที่สรรเสริญแต่ตนเท่านั้น
เขาหยุดพูดหลุมเงยหน้าขึ้นดู ได้เห็นรูปสมบัติของพระมหาสัตว์ เมื่อยังไม่รู้จัก
พระมหาสัตว์ว่า ชายคนนี้เป็นมนุษย์หรือเทวดาหนอ จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ท่านเป็นเทวดาหรือคนธรรมดา หรือเป็นท้าวสักก
เทวราชผู้ให้ทานมาก่อน ท่านเป็นใคร หรือเป็นบุตร
ของใคร พวกเราจะรู้จักท่านได้อย่างไร.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะสำแดงตนให้แจ้งและแสดงธรรม จึง
ตรัสกล่าว

เรามีไซ้เทวดา มีไซ้คนธรรพ์ มีไซ้ท้าวสักกะ
ผู้ให้ทานในก่อน เราที่ท่านจะฆ่าเสียในหลุม เป็น
โอรสของพระเจ้ากาสิกราช เราเป็นโอรสของพระ-
ราชาผู้ที่ท่านฟังพระบารมีเลียงชีพอยู่เสมอ แนะนาย
สารถิ ถ้าท่านฝังเราเสียในป่า ท่านก็ทำสิ่งที่ไม่เป็น
ธรรม บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่
ฟังหักกรานกิ่งของต้นไม้ นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตร
เป็นคนลามก พระราชาเป็นเหมือนต้นไม้ เราเป็น
เหมือนกิ่งไม้ ตัวท่านเป็นเหมือนคนอาศัยร่มเงา ถ้า
ท่านฝังเราเสียในป่า ท่านก็ทำสิ่งที่ไม่เป็นธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิหฺมฺยุถิ แปลว่า จักฝังพระมหาสัตว์
แสดงว่า ท่านขุดหลุมด้วยหมายว่า จักฝังผู้ใดในที่นี้ เราคือผู้นั้น แม้เมื่อ
พระมหาสัตว์ตรัสว่า เราเป็นพระราชโอรส นายสารถินั้นก็ยังไม่เชื่ออยู่นั่นเอง
แต่รู้ได้ด้วยมรรคาของพระมหาสัตว์นั้น จึงได้ยืนฟังธรรมอยู่. บทว่า มิตุต-
ทุพฺโถ ได้แก่ คนฆ่ามิตร คือคนเบียดเบียนมิตรทั้งหลาย. บทว่า รุกฺขสุส
ความว่า บุคคลหักราก ลำต้น ผล ใบ หรือหน่อ ของต้นไม้ที่มีร่มเงาอันตน
ได้ใช้สอยอยู่ ย่อมเป็นผู้ฆ่ามิตร คือเบียดเบียนมิตร. บทว่า ปาปโก ได้แก่
เป็นคนลามก ก็จะป่วยกล่าวไปไปถึงผู้ที่ฆ่ามนุษย์. ด้วยบทว่า ฉายฺยปโก
พระมหาสัตว์ตรัสว่า แนะนายสารถิ ท่านอาศัยพระราชาลีงชีพอยู่ เหมือน
คนเข้าไปสู่ร่มเงาของต้นไม้ เพื่อต้องการจะใช้สอยฉะนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์

แม้ตรัสถึงอย่างนี้ นายสารถิก็ยังไม่เชื่ออยู่นั่นเอง ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ ทรงดำริว่า เราจักทำให้นายสารถินั้นเชื่อ ทรงทำปาชฎาให้บันลือลั่นด้วยเสียง สาธุการของเหล่าเทวดา และด้วยคำโฆษณาของพระองค์ เมื่อจะตรัสคาถาบูชา- มิตร ๑๐ คาถา จึงตรัสว่า

๑. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร ชน

เป็นอันมากอาศัยบุคคลผู้นั้นเลี้ยงชีพ บุคคลผู้นั้น จาก เรือนของตนไปที่ไหน ๆ ย่อมมีรักษาอาหารมากมาย.

๒. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร บุคคล ผู้นั้นไปสู่ชนบท นิคม ราชธานีใด ๆ ย่อมเป็นผู้อัน หมู่ชนในที่นั้น ๆ ทั้งหมดบูชา.

๓. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร โจร ทั้งหลายไม่ข่มเหงบุคคลผู้นั้น กษัตริย์ก็ได้ดูหมิ่น บุคคลผู้นั้น บุคคลผู้นั้นย่อมข้ามพ้นหมู่มิตรทั้งปวง.

๔. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร บุคคล ผู้นั้น จะมาสู่เรือนของตนด้วยมิได้โกรธเคืองใคร ๆ มา ได้ความยินดีปรีดาในสภาที่ประชุม เป็นผู้สูงสุดของ หมู่ญาติ.

๕. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร บุคคล ผู้นั้นสักการะคนอื่น ก็จะเป็นผู้อันคนอื่นสักการะตน เคารพคนอื่น ก็จะเป็นผู้อันคนอื่นเคารพตน ย่อม เป็นผู้ได้รับความยกย่องและเกียรติคุณ.

๖. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร บุคคล
ผู้นั้นบูชาผู้อื่น ก็ย่อมได้บูชาตอบ ใหว่ผู้อื่น ก็ย่อม
ได้ใหว่ตอบ และย่อมถึงยศและเกียรติ.

๗. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร บุคคล
ผู้นั้นย่อมรุ่งเรืองดุจกองเพลิง ย่อมไปโรจน์ดุจเทวดา
มีสิริประจำตัว.

๘. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร โภ
กทั้งหลายของบุคคลผู้นั้นย่อมเกิด พืชที่หวานไว้ในนา
ย่อมงอกงาม บุคคลผู้นั้นย่อมได้บริโภคผลของพืชที่
หวานไว้.

๙. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร บุคคล
ผู้นั้นตกเหว ตกภูเขา หรือตกต้นไม้ ย่อมได้ที่พัก
อาศัยไม่เป็นอันตราย.

๑๐. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่า
มิตรย่อมย้ายบุคคลผู้นั้นไม่ได้ ดุจต้นไม้ที่มีรากและ
ย่อมงอกงาม พายุไม่อาจพัดพานให้ล้มได้ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พหุตพุกุโข ได้แก่ ได้ศึกษาได้ง่าย.

บทว่า สกั ฆร่า ได้แก่ จากเรือนของตน อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะก็อย่างนี้แหละ.

บทว่า น ทุพฺภติ แปลว่า ไม่ประทุษร้าย. บทว่า สพฺพตฺถ ปุชฺโติ โหติ

นี้ พึงพรรณนาด้วยเรื่องพระสิวลี. บทว่า นาสฺส โจรา ปสหนฺติ ความว่า

พวกโจรไม่อาจทำการข่มขู่ บทนี้พึงแสดงด้วยเรื่องสังกัจจายณเร. บทว่า

นาติมณฺเฑติ ขตฺติโย นี้ พึงแสดงด้วยเรื่องโชติกเศรษฐี. บทว่า ตรีติ

ได้แก่ ย่อมก้าวล่วง. บทว่า **สมร** เอติ ความว่า ผู้ประทุษร้ายมิตร แม้
มาเรือนของตน ก็มีจิตหงุดหงิดโกรธมา แต่ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตรนี้ ย่อมไม่
โกรธมาเรือนของตน. บทว่า **ปฐินนุทิต** ความว่า ย่อมกล่าวคุณถาของ
ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตรในสถานที่ประชุมของตนเป็นอันมาก ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร
นั้น ย่อมเป็นผู้ชื่นชมเบิกบานด้วยเหตุนี้. บทว่า **สกุทฺตฺวา สกุทฺโต โหติ**
ความว่า สักการะผู้อื่นแล้ว แม้ตนเองก็เป็นผู้อันผู้อื่นทั้งหลายสักการะ. บทว่า
ครุ โหติ สการโว ความว่า มีความเคารพในผู้อื่นทั้งหลาย แม้ตนเองก็
เป็นผู้อันผู้อื่นทั้งหลายเคารพ. บทว่า **วณฺณกิตฺติโก โหติ** ความว่า ได้
รับยกย่องและสรรเสริญ คือยกคุณความดีและเสียงสรรเสริญเที่ยวป่าวประกาศ.
บทว่า **ปฺชโก** ความว่า เป็นผู้บูชามิตรทั้งหลาย แม้ตนเองก็ย่อมได้การบูชา.
บทว่า **วณฺทโก** ความว่า ผู้ไหว้กัลยาณมิตรทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น
ย่อมได้ไหว้ตอบในภพใหม่. บทว่า **ยโสภิตฺตึ** ความว่า ย่อมถึงอิสริยยศ
และบริวารยศ และเสียงสรรเสริญคุณความดี ฟังกล่าวเรื่องของจิตตคฤหบดี
ด้วยกาลานี้. บทว่า **ปชฺชลติ** ความว่า ย่อมรุ่งเรืองด้วยอิสริยยศ และ
บริวารยศ. ในบทว่า **สิริยา อหฺชหิต โหติ** นี้ ควรกล่าวเรื่องของ
อนาถบิณฑิกเศรษฐี. บทว่า **อสฺนาติ** แปลว่า ย่อมบริโภคน้ำ. บทว่า **ปติฏฺฐิ**
ลภติ ฟังแสดงด้วยจุลปทุมชาดก. บทว่า **วิรุพฺพมฺมูลสนฺตานิ** แปลว่า มี
รากและย่านเจริญ. ในบทว่า **อมิตฺตา นปฺปสหนฺติ** นี้ ฟังกล่าวเรื่องโจร
เข้าเรือนของมารดาพระโสณเถระในเรือนตระกูล.

สุนันทสารถิได้ฟังดังนั้น แม้พระมหาสัตว์ทรงแสดงธรรมด้วยคาถา
มีประมาณเท่านี้ ก็ยังจำพระองค์ไม่ได้ หยุดหุดหลุมด้วยคิดว่า คนนี้ใครหนอ
แล้วลุกขึ้นเดินไปใกล้รถ ไม่เห็นพระมหาสัตว์และห่อเครื่องประดับทั้งสอง
อย่าง จึงกลับมาแลดูพระองค์ก็จำพระองค์ได้ จึงหมอบลงแทบพระบาทแห่ง
พระมหาสัตว์ ประคองอัญชลีทูลวิงวอน กล่าวกาลานี้ว่า

ขอพระองค์เสด็จมาเถิด ข้าพระบาทจกนำ
พระองค์ซึ่งเป็นพระราชโอรสลับสู่มณเฑียรของ
พระองค์ ขอพระองค์จงครองราชสมบัติ ขอพระองค์
จงทรงพระเจริญ พระองค์จักทรงทำอะไรในป่า.
ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงตรัสกษณายสารเถิดว่า
 แนะนำสารเถี เราไม่ต้องการด้วยราชสมบัติที่
เราจะพึงได้ด้วยการประพฤดิธรรม พร้อมด้วยญาติ
และทรัพย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อลฺ เป็นคำปฏิเสธ.

นายสารเถีกราบทูลว่า

 ข้าแต่พระราชบุตร พระองค์เสด็จกลับจากที่นี่
จะทำให้ข้าพระองค์ได้รางวัลเครื่องยินดี เมื่อพระองค์
เสด็จกลับไปแล้ว พระชนกและพระชนนีจะพระ-
ราชทานรางวัลเครื่องยินดีแก่ข้าพระองค์ ข้าแต่
พระราชบุตร เมื่อพระองค์เสด็จกลับไปแล้ว นางสนม
กุมาร พ่อค้า และพราหมณ์เหล่านั้นจะยินดีให้รางวัล
แก่ข้าพระองค์ ข้าแต่พระราชบุตร เมื่อพระองค์เสด็จ
กลับไปแล้ว กองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ
กองทัพราบ แม้เหล่านั้นจะยินดีให้รางวัลแก่ข้า-
พระองค์ ข้าแต่พระราชบุตร เมื่อพระองค์เสด็จกลับ
ไปแล้ว ชาวชนบท ชาวนิคม ผู้มีัญญาหารมาก
จะประชุมกันให้เครื่องบรรณาการแก่ข้าพระองค์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุลฺลณฺปะตฺตํ** ได้แก่ รางวัลเครื่องยินดี คือของให้ที่น่ายินดี. บทว่า **ทชฺชํ** ความว่า พึงให้รางวัลเครื่องยินดีที่ทำให้ ความมุ่งหมายของข้าพระองค์บริบูรณ์ คุณหลังฝนคือรัตนะเจ็ดประการ ฉะนั้น นายสารถิคิดว่า อย่างไรเสีย พระกุมารนี้ก็จะเสด็จกลับเมื่ออนุเคราะห์เรา จึง ได้กล่าวคำนี้. บทว่า **เวลียา** แปลว่า พ่อค้า. บทว่า **อุปยานานิ** แปลว่า เครื่องบรรณาการ.

พระมหาสัตว์ทรงสดับดังนั้นแล้ว ตรัสว่า

**พระชนกและพระชนนีสละเราแล้ว ชาว
แว่นแคว้น ชาวนิคมและกุมารทั้งปวงก็สละเราแล้ว
เราไม่มีเหย้าเรือนของตน พระชนนีทรงอนุญาตเรา
แล้ว พระชนกก็ทรงสละเราจริงๆ แล้ว เราจะบวช
อยู่ในป่าคนเดียว ไม่ปรารถนากามคุณทั้งหลาย.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปีตุ มาตุ จ** แปลว่า อันพระชนก และพระชนนี. บทว่า **จตุโต** แปลว่า สละขาดแล้ว แม้ในบทนอกนี้ ก็ นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **มตุยา** ความว่า แนะนำนายสารถิเพื่อนรัก เราเชื่อว่า อันพระชนนีผู้รับพรกำหนดให้ครองราชสมบัติ ๗ วัน ทรงอนุญาตแล้ว. บทว่า **สญจตุโต** แปลว่า สละแล้วด้วยดี. บทว่า **ปพฺพชฺชิตุ** ความว่า ออกเพื่อ ต้องการบวชอยู่ในป่า.

เมื่อพระมหาสัตว์ตรัสคุณธรรมของพระองค์อยู่อย่างนี้ พระปีติได้เกิดขึ้นแล้ว แต่นั้น เมื่อทรงเปล่งพระอุทานด้วยกำลังพระปีติ จึงตรัสว่า

**ความหวังผลของเหล่าบุคคลผู้มีริบร้อน ย่อม
สำเร็จแน่นอน เรามีพรหมจรรย์สำเร็จแล้ว ท่านจงรู้
อย่างนี้เถิด นายสารถิ ประโยชน์โดยชอบของเหล่า-**

บุคคลผู้ไม่รีบร้อน ย่อมให้ผลแน่นอน เรามี
พรหมจรรย์สำเร็จแล้ว ออกบวชแล้ว จะมีภัยแต่
ไหนดเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ผลาสาว ความว่า พระมหาสัตว์ตรัส
อย่างนี้ เพื่อแสดงว่า ผลแห่งความมุ่งหมายของเราผู้ไม่รีบร้อน สิบหกปีจึง
สำเร็จ. บทว่า วิปุกพฺรหฺมจฺริโยสุมิ แปลว่า มีความปรารถนาถึงที่สุด
แล้ว. บทว่า สมฺมตฺโต วิปจฺจติ ความว่า ประเภทคุณวิเศษมีฉาน
เป็นต้น ซึ่งเป็นกิจที่พึงทำ ย่อมสำเร็จโดยชอบ คือโดยอุบาย โดยการณ.

นายสารถิกราบทูลว่า

พระองค์มีพระดำรัสไพเราะ และมีพระวาจา
สละสลวยอย่างนี้ เหตุไฉนจึงไม่ตรัสในสำนักแห่ง
พระชนกและพระชนนีในกาลนั้นเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วคฺคฺกโต แปลว่า มีพระดำรัสไพเราะ
คือมีพระดำรัสอ่อนหวาน.

แต่นั้น พระมหาสัตว์ตรัสว่า

เราเป็นน่อยเปลี้ย เพราะไม่มีเครื่องติดต่อกีฬาไม้
เราเป็นหนวก เพราะไม่มีช่องหูกีฬาไม้ เราเป็นใบ้
เพราะไม่มีลิ้นกีฬาไม้ ท่านอย่าเข้าใจว่าเราเป็นใบ้
เราระลึกชาติปางก่อนที่เราเสวยราชสมบัติได้ เราได้
เสวยราชสมบัติในกาลนั้นแล้ว ต้องไปตกนรกอัน
กล้าแข็ง เราได้เสวยราชสมบัติในกาลนั้นยี่สิบปี ต้อง
หมกไหม้อยู่ในนรก ๘๐,๐๐๐ ปี เรากลับจะต้องเสวย

ราชสมบัตินั้น ขอนทั้งหลายอย่าพึงอภิเษกเราใน
ราชสมบัติเลย เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่พูดในสำนัก
ของพระชนกและพระชนนีในกาลนั้น พระชนกทรง
อุ้มเราให้นั่งบนพระเพลา แล้วตรัสสั่งข้อความว่า จง
ฆ่าโจรคนหนึ่ง จงจองจำโจรคนหนึ่ง จงเอาหอก
แทงโจรคนหนึ่ง แล้วเอาน้ำเสบราดแผล จงเสียบโจร
คนหนึ่งบนหลาว ตรัสสั่งเจ้าหน้าที่นั้นอย่างนี้ เราได้
ฟังพระวจาอันหยาบคายที่พระชนกตรัสนั้น จึงกลัว
การเสวยราชสมบัติ เรามิได้เป็นไข้ ก็ทำเหมือนเป็น
ไข้ มิได้เป็นง่อยเปลี้ย ก็ให้คนเข้าใจว่าง่อยเปลี้ย
แก้งนอนเกลือกกิ้งอยู่ในปัสสาวะและอุจจาระของ
ตน ชีวิตนั้นเป็นของลำบาก เป็นของน้อย ทั้ง
ประกอบด้วยทุกข์ ใครเล่าจะอาศัยชีวิตนี้ ทำเวรด้วย
เหตุการณ์น้อยหนึ่ง ใครเล่าจะอาศัยชีวิตนี้ ทำเวร
ด้วยเหตุการณ์น้อยหนึ่ง เพราะไม่ได้ปัญญา เพราะ
ไม่เห็นธรรม ความหวังผลของเหล่าบุคคลผู้ไม่
รีบร้อน ย่อมสำเร็จแน่นอน เรามีพรหมจรรย์สำเร็จ
แล้ว ท่านจงรู้อย่างนี้เถิด นายสารถิ ประโยชน์โดย
ชอบของเหล่าบุคคลผู้ไม่รีบร้อน ย่อมให้ผลแน่นอน
เรามีพรหมจรรย์สำเร็จแล้ว ออกบวชแล้ว จะมีภัย
แต่ไหนเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสนุริตา แปลว่า เพราะไม่มีที่ต่อ.

บทว่า อโสดตา แปลว่า เพราะไม่มีโสด. บทว่า อชิวุหตา ความว่า

เรานั้นมิได้เป็นใบ้ เพราะไม่มีลิ้นสำหรับเปลี่ยนไปมาของคำพูด. บทว่า **ยตุถ** ความว่า ได้เสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสีนั้นแลในชาติได้. บทว่า **ปาปตุถ** ความว่า พระมหาสัตว์ตรัสถึงความชั่วว่า พระองค์ได้ตกมาแล้ว. บทว่า **รชเชภิสถอยู่** แปลว่า พึงอภิเษกในราชสมบัติ. บทว่า **นีสิติวา** ความว่า ให้นั่งแล้ว. บทว่า **อตุณาสติ** ความว่า ตรัสสั่งข้อความผิด. บทว่า **ขาราทจจก** ความว่า จงเอาหอกแทงแล้วราดน้ำแสบที่แผล. บทว่า **อุพฺพเถ** แปลว่า จงยกขึ้น คือจงเสียบ. บทว่า **อิจฺจสุส อนุสาสติ** ความว่า ตรัสสั่งข้อความแก้มหาชนนั้นอย่างนี้. บทว่า **ตายาหิ** ความว่า เราได้ฟังพระวาทจาเหล่านั้น. บทว่า **ปกฺขสมฺมโต** ความว่า ได้เป็นผู้อันชนทั้งหลายเข้าใจว่าเป็นง่อยเปลี้ย คือเป็นเหมือนคนง่อยเปลี้ย. บทว่า **อจฺจหาหิ** ความว่า อยู่แล้ว คือเราอยู่แล้ว. บทว่า **สํ ปริปลฺลโต** ความว่า เป็นผู้เกลือกกลิ้ง คือจมลงแล้ว. บทว่า **กสิริ** แปลว่า เป็นทุกข์ บทว่า **ปริตุตฺ** แปลว่า น้อย คำนี้มีอธิบายว่า เน่นนายสารถิเพื่อนรัก ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถ้าเป็นทุกข์ ก็จะพึงตั้งอยู่คือเป็นไปนานมาก ถ้านิดหน่อยก็จะพึงเป็นคือเป็นไปสบาย แต่ชีวิตนี้ ลำบากก็ตาม นิดหน่อยก็ตาม น้อยก็ตาม ย่อมประกอบคือเข้าไปทรงไว้พร้อมด้วยทุกข์ในวิภูฏะทั้งสิ้นทีเดียว คือ ถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสย่ำยี. บทว่า **โกมํ** คัดบทเป็น **โก อิมิ** บทว่า **เวริ** ได้แก่ เวรห่าอย่างมีปาณาติบาตเป็นต้น. บทว่า **เกนจิ** ได้แก่ ด้วยเหตุใด ๆ. บทว่า **กยิราถ** แปลว่า พึงกระทำ. บทว่า **ปญฺญา** ได้แก่ วิปัสสนาปัญญา. บทว่า **ธมฺมสุส** ความว่า เพราะไม่เห็นโศดาปัตติมรรค.

พระมหาสัตว์ได้ตรัสอุทานคาถาซ้ำอีก เพื่อประกาศความประสงค์ไม่เสด็จกลับไปพระนครเป็นมั่นคง.

สุนันทสารถิได้ฟังดังนั้น คิดว่า พระกุมารนี้ ทิ้งสิริราชสมบัติเห็นปาน
นี้เหมือนทิ้งซากศพ ไม่ทำลายความตั้งใจมั่นของพระองค์ เข้าป่าด้วยหวังว่า
จักผนวช เราจะต้องการอะไรด้วยชีวิตอันไม่สมประกอบนี้ แม้เราก็จักบวช
กับด้วยพระกุมารนั้น คิดดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระราชบุตร แม้ข้าพระองค์จักบวชใน

สำนักของพระองค์ ขอพระองค์ได้โปรดตรัสเรียกให้

ข้าพระองค์บวชด้วยเถิด ขอพระองค์จงทรงพระเจริญ

ข้าพระองค์ขอบบวช.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตวณฺติเก** แปลว่า ในสำนักของท่าน
บทว่า **อวุหฺยสุสุ** ความว่า ขอพระองค์โปรดตรัสเรียกข้าพระองค์ว่า เจ้าจง
มาบวชเถิด.

เมื่อนายสารถิทูลวิงวอนอย่างนี้ พระมหาสัตว์ทรงพระดำริว่า หากเรา
ให้นายสารถิบวชในบัดนี้ทีเดียว พระชนกพระชนนีของเราก็จักไม่เสด็จมาใน
ที่นี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ความเสื่อมจักมีแก่พระชนกและพระชนนีทั้งสอง ม้า รถม
และเครื่องประดับ เหล่านี้ ก็จักพินาศ แม้ความครหาที่จักเกิดขึ้นแก่เราว่า นาย
สารถินั้นถูกพระราชกุมารผู้เป็นยักษกินเสียแล้ว ทรงพิจารณาเพื่อจะเปลื้อง
ความครหาของพระองค์ และพิจารณาถึงความเจริญแห่งพระชนกและพระชนนี
เมื่อทรงแสดงม้ารถและเครื่องประดับ ทำให้เป็นหนี้ของนายสารถินั้น จึงตรัส
คาถาว่า

แนะนำสารถิ ท่านจงไปมอบคืนรถ แล้วเป็น

ผู้ไม่มีหนี้เถิด เพราะผู้ไม่มีหนี้จึงบวชได้ การบวชนั้น

ท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งสรรพเสร็จแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอตํ** ได้แก่ การกระทำการบรรพชานั้น.
บทว่า **อิสฺสิทฺถิ วณฺณตํ** ความว่า ท่านผู้แสวงหาคุณอันยังมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น
สรรเสริญแล้ว.

นายสารถิได้ฟังดังนั้น คิดว่า เมื่อเราไปสู่พระนคร ถ้าพระกุมารนี้
จะพึงเสด็จไปที่อื่น พระราชาบิดาได้ทรงสดับข่าวนี้แล้ว เสด็จมาตรัสว่า จงแสดง
ลูกของเรา มิได้ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารนี้ จะพึงลงราชทัณฑ์แก่เรา
เพราะฉะนั้น. เราจะกล่าวคุณของตนแก่พระกุมารนี้ จักถือเอาคำปฏิญญาเพื่อ
ไม่เสด็จไปที่อื่น คิดดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

**ข้าพระองค์ได้ทำตามพระดำรัส ขอพระองค์จง
ทรงพระเจริญ พระองค์ควรจะทำตามคำที่ข้า-
พระองค์ทูลวิงวอน ขอพระองค์จงประทับรอยอยู่ ณ
ที่นี่ จนกว่าข้าพระองค์จะนำพระราชาเสด็จมา อย่าง
ไรเสีย พระราชาบิดาของพระองค์ทอดพระเนตรเห็น
แล้ว คงทรงพระปีติโสมนัสเป็นแน่.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เต** ความว่า ขอพระองค์จงทรงพระเจริญ
พระดำรัสใดที่พระองค์ตรัสแล้ว แก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ได้ทำตามพระ
ดำรัสนั้นแล้ว พระองค์อันข้าพระองค์วิงวอนแล้ว ควรจะกระทำตามคำนั้น
เท่านั้น.

แต่นั้น พระมหาสัตว์ตรัสว่า

**แนะนำสารถิ เราจะกระทำตามคำของท่าน
ที่ท่านกล่าวกะเรา แม้ตัวเราก็คอยากเห็นพระชนกของ
เราเสด็จมาในที่นี้ จงกลับไปเถิดเพื่อนรัก ท่านจงทูล**

แก่พระญาติทั้งหลายด้วยก็เป็นการดี ท่านเป็นผู้ที่เรา
สั่งแล้ว จงกราบทูลถวายบังคมพระชนกพระชนนี
ของเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กโรมิ เต ตี ความว่า เรากระทำตาม
คำนั้น ของท่าน. บทว่า เอहि สมมุ นินุตตตสุ ความว่า แนะนำนายสารถิ
เพื่อนรัก ท่านจงไปในที่นั้น จงรีบกลับไปจากที่นี่ทีเดียว. บทว่า วุตโต
วชฺชาลี ความว่า ท่านเป็นผู้ที่เรากล่าวสั่งแล้ว ฟังกราบทูลถวายบังคมของ
เราว่า เตมียกุมารพระโอรสของพระองค์ ถวายบังคมพระบาทยุคลของพระองค์.

ครั้นตรัสดังนี้แล้ว พระมหาสัตว์ได้น้อมพระองค์จุลดำเนินกล้วยทองคำ
ผืนพระพักตร์ไปทางกรุงพาราณสี ถวายบังคมพระชนกและพระชนนี ด้วย
เบญจางคประดิษฐ์ แล้วได้ประทานข่าวสาสน์แก่นายสารถิ.

นายสารถิรับข่าวสาสน์แล้วทำประทักษิณพระกุมาร ถวายบังคมแทบ
พระยุคลบาทของพระกุมาร ขึ้นรถแล้วจับตรงไปยังกรุงพาราณสี.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศความข้อนั้น ตรัสว่า

นายสารถิจับพระบาททั้งสองของพระกุมาร

และกระทำประทักษิณพระกุมารแล้ว ขึ้นรถเข้าไปสู่

ประตูประราชวัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตสฺส เป็นต้น ความว่า ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย นายสารถินั้นจับที่พระบาททั้งสองของพระกุมารนั้น กระทำ
ประทักษิณแล้วขึ้นรถเข้าไปสู่ประตูประราชวัง.

ในขณะนั้น พระนางจันทาเทวีเฝยพระแกลคอยแล ดูการมาของนาย
สารถิ ด้วยใคร่จะทรงทราบว่ ความเป็นไปของลูกเราเป็นอย่างไรหนอ พอ

ทอดพระเนตรเห็นนายสารถีกลับมาแต่ผู้เดียว ก็เป็นประหนึ่งพระหฤทัยจะแตก
ทำลายไป ทรงคร่ำครวญแล้ว.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศความข้อนั้น ตรัสว่า

พระชนนีทอดพระเนตรเห็นรถเปล่า มีแต่นาย
สารถีมาคนเดียว ก็มีพระเนตรทั้งสองนองไปด้วย
พระอัศุชลทรงกันแสง ทอดพระเนตรดูนายสารถี
นั้นด้วยเข้าพระหฤทัยว่า นายสารถีนี้ฝังโอรสของเรา
เสียแล้ว โอรสของเรานายสารถีฝังเสียในแผ่นดิน
ถมแผ่นดินแล้วเป็นแน่ ปัจจามิตรทั้งหลายจะยินดี
ศัตรูทั้งหลายจะอิจฉาเป็นแน่ เพราะเห็นนายสารถีมา
แล้ว เพราะฝังโอรสของเราแล้ว พระชนนีทอด-
พระเนตรเห็นรถเปล่า นายสารถีกลับมาแต่ผู้เดียว
ก็มีพระเนตรทั้งสองนองไปด้วยพระอัศุชลทรง
กันแสง ตรัสสอบถามนายสารถีนั้นว่า โอรสของเรา
เป็นไข้หรือ เป็นง่อยหรือ ตรัสอะไรบ้างหรือในเวลา
ที่ถูกท่านฝังในแผ่นดิน จงบอกเนื้อความนั้นแก่เรา
เถิด นายสารถี โอรสของเราเป็นไข้เป็นง่อย เขา
กระดิกมือทำอะไรบ้างไหม ในเมื่อถูกท่านฝังใน
แผ่นดิน เราถามท่านแล้ว ขอท่านจงบอกความนั้น
แก่เรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มาตา ได้แก่ พระชนนีของเทมียกุมาร
โพธิสัตว์. บทว่า ปรัชญา ภูมिवุฑโน ความว่า ลูกของเรานั้น ถูกฝัง
ในแผ่นดินถมพื้นดินเป็นแน่. บทว่า โรทนต์ นั ปริปุจจติ ความว่า
พระนางจันทาเทวีตรัสสอบถามนายสารถีผู้หยุดรถไว้ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว

ขึ้นปราสาทถวายบังคมพระนางแล้วยืน ณ ที่ควรแห่งหนึ่ง. บทว่า **กิญฺหุ** ความว่า ลูกของเรานั้นเป็นใบ้และเป็นง่อยเปลี้ยจริงหรือ. บทว่า **ตทา** ความว่า ในเวลาที่ท่านฝังเขาในหลุมแล้ว เอาสันจอบทุดศีรษะ. บทว่า **นิหฺลฺยฺมมาโน ภูมฺมฺยา** ความว่า เมื่อถูกท่านฝังในพื้นดิน เขาพูดอย่างไรบ้าง. บทว่า **ตํ เม อฺกฺขาหิ** ความว่า ท่านจงบอกเรื่องทั้งหมดนั้นอย่าให้คลาดเคลื่อน. บทว่า **วิภูฏฺฐิ** ความว่า ลูกของเราเขาไหวมือและเท้า พรีากล่าวกะท่านว่า หลีกไปสารถิ ท่านอย่าฆ่าเรา ดังนี้ บ้างหรือไม่.

ลำดับนั้น นายสุนันทสารถิ กราบทูลพระนางว่า

ข้าแต่พระแม่เจ้า ขอพระแม่เจ้าโปรดประทาน

อภัยแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ขอกราบทูลตามที่ได้

ฟังได้เห็นในสำนักพระราชโอรส แต่พระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทฺชฺชาลฺลิ** ความว่า ถ้าพระองค์จะฟังประทานอภัย นายสุนันทสารถิ นั้นคิดว่า ถ้าเราจะกราบทูลว่า พระโอรสของพระองค์ไม่เป็นคนใบ้ ไม่เป็นคนง่อยเปลี้ย ไม่เป็นหนวก มีพระดำรัสไพเราะ เป็นธรรมกถิก ดังนี้ พระราชาจะฟังมีพระดำริว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไร ท่านจึงไม่พาลูกของเรานั้นมา ฟังกิริว่สั่งลงพระราชอาญาแก่เราแน่ เราต้องขอพระทานอภัยเสียก่อน จึงกราบทูลคำนี้.

ลำดับนั้น พระนางจันทาทวีจึงตรัสแก่นายสารถินั้นว่า

ดูก่อนนายสารถิผู้สหาย เราให้อภัยแก่ท่าน

ท่านไม่ต้องกลัว จงกล่าวตามที่ท่านได้ฟังหรือได้เห็น

ในสำนักของพระราชโอรส.

แต่นั้นนายสารถิกราบทูลว่า

พระราชโอรสนั้นมิได้เป็นใบ้ มิได้เป็นง่อยเปลี้ย

พระองค์มีพระวาจาสละสลวย ได้ยินว่า พระองค์กลัว

ราชสมบัติ จึงได้ทรงทำการลงเป็นอันมาก พระองค์
ทรงระลึกถึงชาติก่อน ที่พระองค์ได้เสวยราชสมบัติ
พระองค์เสวยราชสมบัติในกาลนั้นแล้ว ต้องไปตก
นรกอันกล้าแข็ง พระองค์เสวยราชสมบัติในกาลนั้น
๒๐ ปี แล้วต้องหมกหม้ออยู่ในนรก ๘๐,๐๐๐ ปี
พระองค์กลัวจะต้องเสวยราชสมบัติใน ทรวงอิฐฐาน-
ว่า ขอชนทั้งหลาย อย่าพึงอภิเษกเราในราชสมบัติเลย
เพราะฉะนั้น พระองค์จึงไม่ตรัสในสำนักของพระชนก
และพระชนนีในกาลนั้น พระราชโอรสทรงสมบุรณ์
ด้วยองคาพยพ มีพระรูปงดงามสมส่วน มีพระวาจา
สละสลวย มีพระปัญญา ทรงดำรงอยู่ในบรรดาแห่ง
สวรรค์ ถ้าพระแม่เจ้ามีพระราชประสงค์ จะทอดพระ
เนตรเห็นพระราชโอรสของพระองค์ ก็ขอเชิญเสด็จ
เถิด ข้าพระองค์ จะนำเสด็จพระแม่เจ้าไปให้ถึงที่ที่
พระเตมียราชโอรสประทับ อยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิสฺฐจฺวโน ได้แก่ มีพระคำรัส
บริสุทธิ์. บทว่า อกรา อालย พหู ความว่า ได้กระทำการลงพระองค์
เป็นอันมาก. บทว่า ปญฺโณ แปลว่า มีปัญญา. บทว่า สเจ ตฺวํ ความว่า
นายสารถิกระทำพระราชให้เป็นฐานะ กราบทูลอย่างนี้กะทั้งสองพระองค์นั้น
บทว่า ยตุถ สมฺมตติ ความว่า นายสารถิกราบทูลว่า พระโอรสของพระองค์
ทรงรับปญฺญญาไว้กับข้าพระองค์ ประทับ อยู่ ณ ที่ใด ข้าพระองค์จักพาพระ
องค์ไป ณ ที่นั้น ควรรีบเสด็จไปโดยไม่นิ่งช้า.

ฝ่ายเทมียกุมารนั้นส่งนายสารถีไปแล้ว ใครจะทรงผนวช ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงทราบพระเหตุทักของพระกุมารนั้น จึงตรัสสั่งพระวิสสุกรรมเทพบุตรว่า พ่อวิสสุกรรม พระเทมียกุมารใครจะทรงผนวช ท่านจงไปสร้างบรรณศาลาและเครื่องบริขารแห่งบรรพชิตแก่พระกุมารนั้น พระวิสสุกรรมเทพบุตรรับเทวโองการแล้วลงจากสวรรค์ เนรมิตอาศรมขึ้นในราวป่าสามโยชน์ เนรมิตที่พักกลางคืนและกลางวัน และสระโบกขรณี ทำสถานทีนั้น ให้สมบูรณ์ด้วยต้นไม้มีผลไม่จำกัดกาล. เนรมิตที่จงกรมประมาณ ๒๔ สอกในที่ใกล้บรรณศาลา เกลี่ยทรายมีสีดั่งแก้ว ผลึกภายในที่จงกรม และเนรมิตเครื่องบริขาร สำหรับบรรพชิตทุกอย่าง แล้วเขียนอักษรบอกไว้ที่ฝาว่า กุลบุตรผู้ใดผู้หนึ่งใครจะบวช จงถือเอาเครื่องบริขารสำหรับบรรพชิตเหล่านี้ บวชเถิด แล้วให้เนื้อและเนก ใกล้อาศรมหนีไป เสร็จแล้วกลับไปยังที่อยู่ของตน.

ขณะนั้น พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นอาศรมบทนั้น ทรงอ่านหนังสือแล้วก็ทรงทราบที่ ท้าวสักกเทวราชประทานให้ จึงเสด็จเข้าบรรณศาลา เปลื้องภาษาของพระองค์ ทรงนุ่งผ้าเปลือกไม้สีแดง ทรงห่มผ้านั้นผืนหนึ่ง ทำหนึ่งเสื่อเจียงพระอังสา ทรงผูกมณฑลชฎา ยกคานเหนือพระอังสา ทรงถือธารพระกรเสด็จออกจากบรรณศาลา เมื่อจะให้สิริแห่งบรรพชิตเกิดขึ้นจึงเสด็จจงกรมกลับไปกลับมา ทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า การบรรพชาที่เราได้แล้ว เป็นสุข เป็นสุขยิ่งหนอ แล้วเสด็จเข้าบรรณศาลา ประทับนั่งบนที่ลาดด้วยใบไม้ ยังอภิญญาห้าและสมาบัติแปดให้เกิด เสด็จออกจากบรรณศาลาในเวลาเย็น เก็บใบหมากเฒ่าที่เกิดอยู่ท้ายที่จงกรม นั่งในภาชนะที่ท้าวสักกะประทาน ด้วยน้ำร้อนอัน ไม่มีรสเค็ม ไม่มีรสเปรี้ยว ไม่เผ็ด เสวย อุบริโกคมฤตรส เจริญพรหมวิหารสี่สำเร็จอริยาบถอยู่ในที่นั้น.

ฝ่ายพระเจ้ากาลิกราช ได้ทรงสดับคำของสุนันทสารถิ จึงตรัสสั่งให้
เรียกมหาเสนาคุต รีบร้อนใครให้ทำการตระเตรียมเสด็จ ตรัสว่า

เจ้าหน้าที่ทั้งหลายจงเทียมรถเทียมม้า จงผูก
เครื่องประดับช้าง จงกระทั้งสังข์และบัณเฑาะว์ จง
ตีกลองหน้าเดียว จงตีกลองสองหน้า และรำมะนา
อันไพเราะ ขอชวานิคมจงตามเรามา เราจักไปให้
โอรพาทแก่ลูกชาย นางสนม กุมาร พ่อค้า และ
พราหมณ์ทั้งหลาย จงรีบเตรียมยาน เราจักไปให้
โอรพาทแก่ลูกชาย พวกกองพลช้าง กองพลม้า กอง
พลรถ กองพลราบ จงรีบเตรียมยาน เราจักไปให้
โอรพาทแก่ลูกชาย ชาวชนบทและชวานิคม จงมา
ประชุมรีบเตรียมยาน เราจักไปให้โอรพาทแก่ลูกชาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุทฺธรियนฺตุ ได้แก่ จงบรรเลงสนั่น.

บทว่า นทฺนฺตุ ได้แก่ จงเปล่งเสียง. บทว่า เอกโปกฺขรา ได้แก่ กลอง
หน้าเดียว. บทว่า สนนฺทุธา ได้แก่ หุ้มไว้อย่างดี. บทว่า วคฺคฺตุ ได้แก่
มีเสียงไพเราะ. บทว่า คจฺฉํ แปลว่า จักไป. บทว่า ปุตุตฺตนิวาทโก
ความว่า เราจักไปกล่าวสอน คือให้โอรพาทแก่ลูกชาย พระเจ้ากาลิกราชตรัส
อย่างนี้ ด้วยมีพระราชประสงค์ว่า เราจะไปเพื่อกล่าวสอนเดมิยกุมาร ให้เธอ
ถือคำของเรา แล้วอภิเษกตั้งเขาไว้ในกองรัตนะ ณ ที่นั่นแหละแล้วนำมา.
บทว่า เนคฺมา ได้แก่ พวกคนมีทรัพย์. บทว่า สฺมาคตา ความว่า จง
ประชุมกันตามเรามา.

นายสารถิทั้งหลาย ที่พระราชชาติรสั่งอย่างนี้แล้ว ก็เทียมม้าจรถ
ไว้แทบประตูพระราชวัง แล้วกราบทูลให้ทรงทราบ.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศความข้อนั้น ตรัสว่า

นายสารถีทั้งหลาย จงม้าที่เทียมรถและม้าสินธพ

ซึ่งเป็นพาหนะว่องไว มายังประตูพระราชวัง แล้ว

กราบทูลว่า ม้าทั้งสองพวกนี้เทียมเสร็จแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สินธพ** ได้แก่ ม้าที่เกิดลุ่มน้ำสินธู.

บทว่า **สิ้นพาหนะ** ความว่า จงม้าทั้งหลายที่ถึงพร้อมด้วยความเร็ว. บทว่า

สารถี แปลว่า นายสารถีทั้งหลาย. บทว่า **ยุดุต** ได้แก่ เทียมที่รถทั้ง

หลาย. บทว่า **อุปคณฺหุ** ความว่า นายสารถีเหล่านั้นจงม้าทั้งหลายที่เทียม

ไว้ที่รถทั้งหลายมา ครั้นมาแล้วได้กราบทูลว่า ม้าสองพวกเหล่านี้ เทียมไว้แล้ว.

แต่นั้น พระราชาตรัสว่า

ม้าอ้วนเสียมความว่องไว ม้าพอมเสียมถอยเรี่ยว

แรง จงเว้นม้าพอมและม้าอ้วนเสีย จัดเทียมแต่ม้าที่

สมบูรณ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อํ สญฺจา** ความว่า พระราชาตรัสว่า

พวกท่านอย่าถือเอาเหล่าม้าเห็นปานนี้. บทว่า **กิส ฐุเล วิวชชิตฺวา**

ความว่า พวกท่านอย่าถือเอาเหล่าม้าพอมและเหล่าม้าอ้วน. บทว่า **อํ สญฺจา**

โยจิตา หยา ความว่า เทียมม้าที่ประกอบด้วยวัย วรรณะ ความว่องไว

และกำลัง.

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อเสด็จไปสำนักพระราชโอรส ตรัสสั่งให้

ประชุมวรรณะ ๔ เสนี ๑๘ และพลนิกายทั้งหมด ประชุมอยู่สามวัน ใหญ่

วันที่สี่ พระเจ้ากาสิกราชเสด็จออกจากพระนครพร้อมด้วยเสนา ให้เอาทรัพย์

ที่พอจะเอาไปได้ไปด้วย เสด็จถึงอาศรมแห่งเทมิยราชฤาษี ทรงยินดีกับพระ

ราชฤาษีผู้เป็นราชโอรส ทรงทำปฏิสันถารแล้ว.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศความข้อนั้น ตรัสว่า

แต่นั้น พระราชาธิบดีจึงขึ้นประทับบนม้านิ-
รพอันเทียมแล้ว ได้ตรัสกะนางข้างในว่า จงตามเรา
ไปทุกคน เตรียมเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ คือ พัด
วาลวิชนี พระอุณหิส พระขรรค์ เสวตฉัตร และ
ฉลองพระบาททอง ให้ขึ้นขึ้นรถไปด้วย แต่นั้นพระ
ราชาธิบดีสั่งให้นายสารธำทางเสด็จเคลื่อนขบวนเข้า
ไปถึงสถานที่ที่พระเทมียรราชฤๅษีประทับอยู่โดยพลัน
พระเทมียรราชฤๅษี ทอดพระเนตรเห็นพระราชธิดา
กำลังเสด็จมา ทรงรุ่งเรื่องด้วยพระเดชานุภาพ ทรง
แวดล้อมไปด้วยหมู่มัจฉ์ จึงถวายพระพรว่า ขอ
ถวายพระพร มหาบพิตรทรงปราศจากพระโรคาพาธ
หรือ ทรงเป็นสุขสำราญดีหรือ ราชกัญญาของพระองค์
และโยมมารดาของอาตมภาพ ไม่มีพระโรคาพาธ
หรือ.

พระราชชาติตอบว่า

พระลูกรัก ดิฉันไม่มีโรคาพาธ สุขสำราญดี
ราชกัญญาทั้งปวงของดิฉัน และโยมมารดาของ
พระลูกรัก หาโรคาภัยมิได้.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ทูลถามพระราชชาว่า

ขอถวายพระพร มหาบพิตรไม่เสวยน้ำจันทน์
ไม่ทรงโปรดน้ำจันทน์หรือ พระหฤทัยของมหาบพิตร
ทรงยินดีในสัจจะ ในธรรม และในทานบ้างหรือ.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสตอบว่า

พระลูกรัก ดิฉันไม่ดื่มน้ำจัณฑ์ ไม่โปรด
น้ำจัณฑ์ หนึ่ง ใจของดิฉันยินดีในสัจจะ ในธรรม
และในทาน.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

พาหนะมีม้าและโคเป็นต้นของมหาบพิตร ที่เขา
เทียมในยาน ไม่มีโรคหรือ นำอะไร ๆ ไปได้หรือ
มหาบพิตรไม่มีพยาธิที่เข้าไปแผดเผาพระสรีระหรือ.

พระราชาตรัสตอบว่า

พาหนะมีม้าและโคเป็นต้นของดิฉัน ที่เขา
เทียมในยาน ไม่มีโรค หนึ่ง พาหนะนำอะไร ๆ ไปได้
และดิฉันไม่มีพยาธิที่เข้าไปแผดเผาสรีระ.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

ปัจฉันทชนบทของมหาบพิตรยังเจริญดีอยู่หรือ
คามนิคมในท่ามกลางรัฐสีมา ของมหาบพิตรยังเป็น
แผ่นดินดีหรือ ฉางหลวงและพระคลังของมหาบพิตร
ยังบริบูรณ์ดีอยู่หรือ.

พระราชาตรัสตอบว่า

ปัจฉันทชนบทของดิฉันยังเจริญดีอยู่ คามนิคม
ในท่ามกลางรัฐสีมาของดิฉันยังเป็นปึกแผ่นดีอยู่
ฉางหลวงและพระคลังของดิฉัน ทั้งหมดยังบริบูรณ์
ดีอยู่.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

ขอถวายพระพร มหาบพิตรเสด็จมาดีแล้ว

พระองค์เสด็จมาไกลก็เหมือนใกล้ ราชบุรุษทั้งหลาย

จงทอดราชบัลลังก์ให้ประทับเถิด.

บรรดาบพเหล่านั้น บทว่า อุปาที รถมารูห ความว่าชนฉลอง
พระบาททองขึ้นรถ พระราชาทรงสั่งว่า พวกท่านจงเอาเครื่องราชกกุธภัณฑ์
๕ อย่างไปด้วย เพื่ออภิเษกคุณ ณ ที่ตรงนั้นแหละ ดังนี้ จึงตรัสบพทั้งสาม
เหล่านั้น. บทว่า สุวณฺเณหิ อลงฺกตา ตรัสหมายฉลองพระบาท. บทว่า
อุปาถญฺจิ แปลว่า ได้เสด็จเข้าไปแล้ว เวลาอะไร เวลาที่พระมหาสัตว์ทรง
นั่งโอบหมอกเมาดับไฟแล้วประทับนั่ง. บทว่า ชลนฺตมิว เตชสา ได้แก่
เหมือนรุ่งเรืองด้วยเดชานุภาพแห่งพระราชา. บทว่า ขคฺคถึ ฆปริพฺพพฺหึ
ความว่าแวดล้อมไปด้วยหมู่มาตย์ผู้มีความผาสุกด้วยกล่าวถ้อยคำ. บทว่า เอต-
ทพฺุริ ความว่าพระเทมียราชฤๅษีทรงต้อนรับพระเจ้ากาสีกราชผู้พักกองทัพไว้
ภายนอกเสด็จมาบรรณศาลาด้วยพระบาท ถวายบังคมพระองค์แล้วประทับนั่ง
ได้ตรัสคำนี้.

พระเทมียราชฤๅษี ตรัสถามถึงความไม่มีโรคเท่านั้น ด้วยบพแม่
ทั้งสองว่า กุสถึ อนามยฺ . บทว่า กจฺจि อมฺหุชฺโโป ตาต ความว่า พระ-
เทมียราชฤๅษีทูลถามพระเจ้ากาสีกราชว่า พระองค์เป็นผู้ไม่เสวยน้ำจันท์ จะไม่
เสวยน้ำจันท์บ้างละหรือ. ปาฐะว่า อปฺปมฺหฺุโสชฺ ดังนี้ก็มี ความว่า ไม่
ประมาทในกุศลกรรมทั้งหลาย. บทว่า สุรมฺปิยฺ ความว่า การดื่มสุราไม่
เป็นที่รักของพระองค์ ปาฐะว่า สุรมฺปิยา ดังนี้ก็มี ความว่า สุราไม่เป็นที่
รักของพระองค์. บทว่า ฐมฺเม ได้แก่ ทศพิชราชธรรม. บทว่า โยคํ
ความว่า พาหนะมีม้าและโคเป็นต้น ที่ควรเทียมในยานทั้งหลาย. บทว่า กจฺจิ

วหฺติ ความว่า ไม่มีโรคยังนำไปได้หรือ. บทว่า พาหนํ ได้แก่ พาหนะ
ทั้งหมดมิใช่เป็นต้น. บทว่า สรริสุตฺตปิยา แปลว่า เข้าไปแผดเผาสรริระ
บทว่า อนุตา ได้แก่ ปัจจันตชนบท. บทว่า ผิตา แปลว่า มั่งคั่ง มีภิกษา
หาได้ง่าย อยู่กันหนาแน่น. บทว่า มชฺฌเ จ ได้แก่ ท่ามกลางรัฐ. บทว่า
พพฺลา ความว่า ชาวคามและชวานิคมอยู่กันเป็นปึกแผ่น. บทว่า ปฏิสณฺธิตํ
ความว่า ปกปิดแล้ว คือคุ้มครองดีหรือบริบูรณ์. บทว่า นิสฺสกฺติ ความว่า
พระมหาสัตว์ตรัสว่า จงทอดบัลลังก์ซึ่งเป็นที่ที่พระราชจักประทับนั่ง พระ-
ราชาไม่ประทับนั่งบนบัลลังก์ด้วยความเคารพพระมหาสัตว์.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสว่า ถ้าพระราชไม่ประทับนั่งบนบัลลังก์
ท่านทั้งหลายจงปลูดาเครื่องปลูดาใบไม้ให้ทีเถิด เมื่อทรงเชื่อเชิญพระราชให้
ประทับ นั่งบนเครื่องปลูดาที่ปลูดาไว้นั้น ตรัสคาถาว่า

**ขอเชิญมหาบพิตรประทับนั่งบนเครื่องปลูดา
ใบไม้ที่เขากำหนดลาดไว้ เพื่อพระองค์ในที่นั่ง จงทรง
เอนำแต่ภษะนี้ดังพระบาทของมหาบพิตรเถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นียเต ได้แก่ จัดตั้งไว้อย่างดี พระ-
มหาสัตว์ตรัสแสดงน้ำสำหรับบริโภค ด้วยบทว่า เอตุโต.

ด้วยความเคารพต่อพระมหาสัตว์ พระราชามีได้ประทับนั่งบนเครื่อง
ปลูดาใบไม้ ประทับนั่ง ณ พื้นดิน พระมหาสัตว์เสด็จเข้าบรรณศาลา นำ
ใบหมากเม้านั้นออกมา เมื่อจะเชิญพระราชให้เสวย จึงตรัสคาถาว่า

**มหาบพิตร ใบหมากเม่าของอาตมภาพนี้เป็น
ของสุก ไม่มีรสเค็ม ขอมhabพิตรผู้เสด็จมาเป็นแขก
ของอาตมภาพจงเสวยเถิด.**

ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะพระมหาสัตว์ว่า

ดิฉันไม่บริโภคใบหมากเมา โภชนะของ

ดิฉันไม่ใช่อย่างนี้เลย ดิฉันบริโภคข้าวสุกแห่ง

ข้าวสาลีที่ปรุงด้วยมังสะอันสะอาด.

ก็แลครั้นตรัสห้ามแล้ว พระราชาทรงสรรเสริญโภชนะของพระองค์ แล้วทรงหยิบใบหมากเมาหน้อยหนึ่ง วางไว้ในฝ่าพระหัตถ์ ด้วยทรงเคารพในพระมหาสัตว์ แล้วตรัสถามว่า พ่อเสวยโภชนะอย่างนี้คอกหรือ พระมหาสัตว์ ทูลรับว่า ใช่ มหาบพิตร พระราชาประทับนั่งรับสั่งพระวาจาเป็นที่รักกับพระโอรส.

ขณะนั้น พระนางจันทาเทวีแวดล้อมไปด้วยหมู่นางสนมเสด็จมา ทรงจับ พระบาททั้งสองของพระปิโยรส ทรงไหว้แล้วกันแสง มีพระเนตรทั้งสองมองไปด้วยพระอัศุชฌล ประทับนั่ง ณ ที่ควรแห่งหนึ่ง ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะพระนางว่า ที่รัก เธอจงดูโภชนาหารของลูกเธอ แล้วทรงหยิบใบหมากเมาหน้อยหนึ่งวางในพระหัตถ์ของพระนาง แล้วประทานแก่นางสนมอื่น ๆ คนละหน้อย นางสนมทั้งปวงเหล่านั้นกล่าวว่า พระองค์เสวยโภชนะเห็นปานนี้หรือพระเจ้าข้า แล้วรับใบหมากเมานั้น มาวางไว้บนศีรษะของตน ๆ กล่าวว่า พระองค์ทำสิ่งที่ทำได้ยากยิ่ง พระเจ้าข้า แล้วถวายนมัสการนั่งอยู่ ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะพระมหาสัตว์ว่า ลูกรัก เรื่องนี้ปรากฏเป็นอัศจรรย์ แก่ดิฉัน แล้วตรัสคาถาว่า

ความอัศจรรย์ย่อมแจ่มแจ้งแก่ดิฉัน เพราะ

ได้เห็นลูกรักอยู่ในที่ลับแต่ผู้เดียว บริโภคอาหารเช่นนี้

เหตุไรจึงมีผิวพรรณผ่องใส.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอกกัม ความว่า ลูกรัก ความอัศจรรย์ปรากฏแก่คตินัน เพราะได้เห็นเธออยู่ในที่ลับแต่ผู้เดียว ยังอัศจรรย์ให้เป็นไปด้วยโทษนะนี้. บทว่า อีทิสฺ ความว่า พระราชาตรัสถามพระมหาสัตว์ว่า ผู้บริโภคนะไม่มีรสเค็ม ไม่เปรี้ยว ไม่มีการปรุงรส ผสมน้ำ เห็นปานนี้ เหตุไรจึงมีผิวพรรณผ่องใส.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะทูลตอบแก่พระราชา จึงตรัสว่า

มหาบพิตร อาตมภาพนอนผู้เดียวบนเครื่องลาด
ใบไม้ที่ปูลาดไว้ เพราะการนอนผู้เดียวนั้น ผิวพรรณ
ของอาตมภาพจึงผ่องใส กองรักษาทางราชการที่ผูก
เหน็บดาบของอาตมภาพไม่มี เพราะการนอนผู้เดียว
นั้น ผิวพรรณของอาตมภาพจึงผ่องใสขอถวายพระพร
อาตมภาพไม่ตามเสรำโศกถึงอารมณ์ที่ล่วงไปแล้ว ไม่
ปรารถนาถึงอารมณ์ที่ยังไม่มาถึง ยังอัศจรรย์ให้เป็นไป
ด้วยสิ่งที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า เพราะเหตุนั้น ผิวพรรณ
จึงผ่องใส คนพาลทั้งหลายย่อมเหยียดเหยียด เพราะเหตุ
๒ อย่างนั้น คือ เพราะปรารถนาอารมณ์ที่ยังไม่มาถึง
เพราะตามเสรำโศกถึงอารมณ์ที่ล่วงไปแล้ว ดูกไม้้อ
ที่ยังเขียวสด ถูกถอนทิ้งไว้ที่แดดฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เนตฺติ สพฺพธา ได้แก่ ผูกเหน็บพระ-
ขรรค์. บทว่า ราชรุกฺขา ได้แก่ พระราชาทรงรักษา. บทว่า ปนุปฺชปฺปามิ
แปลว่า ไม่ปรารถนา. บทว่า หริโต แปลว่า มีสีเขียวสด. บทว่า ลฺโลโต
ความว่า รวากะว่าไม้้อที่ถูกถอนทิ้งไว้กลางแดด.

ลำดับนั้น พระราชามีพระดำริว่า เราจักอภิเษกลูกของเราในที่นี้แหละ แล้วพากลับไปพระนคร เมื่อจะเชิญพระมหาสัตว์ให้ครองราชสมบัติ จึงตรัสว่า

ลูกรัก ดิฉันขอมอบกองพละข้าง กองพลรด กอง
พลม้า กองพลราบ และกองพลผูกเกราะ ตลอดถึง
พระราชนิเวศอันเป็นที่รื่นรมย์แก่พ่อ. และขอมอบนาง
สนมกำนัลในผู้ประดับด้วยเครื่องอสังการพร้อมสรรพ
แก่พ่อ พ่อจงปฏิบัติในนางเหล่านั้น จงเป็นพระราช
ของดิฉันทั้งหลาย สตรี ๔ คนเป็นผู้ฉลาดในการฟ้อน-
รำและการขับร้อง ศึกษามาดีแล้ว จักทำให้ลูกรื่นรมย์
ในกาม พ่อจักทำอะไรในป่า ดิฉันจักนาราชกัญญา
จากพระราชเหล่าอื่นที่ตกแต่งแล้วมาเพื่อพ่อ พ่อจง
ให้นางเหล่านั้นมีโอรสมาก ๆ แล้วจึงผนวชต่อภายหลัง
พ่อยังเยาว์เป็นหนุ่มแน่น ตั้งอยู่ในปฐมวัย มีเกศาดำ
สนิท จงครองราชสมบัติเถิด ขอพ่อจงเจริญ จักทำ
อะไรในป่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หตุทานิโก ความว่า ช้างโขลงใหญ่
ตั้งแต่ ๑๐ เชือกขึ้นไป ชื่อว่ากองพลข้าง กองพลรดก็อย่างนั้น. บทว่า จมฺมิโน
ได้แก่ กองทหารกล้าตายสวมเกราะ บทว่า กุสลา แปลว่า ผู้ฉลาด.
บทว่า สุลิกขิตา ความว่า เป็นผู้ได้รับการศึกษาดีในหน้าที่ของหญิงแม่อื่น ๆ.
บทว่า จตุริตฺตโย ได้แก่ หญิงงามมีเสน่ห์ ๔ คน อีกอย่างหนึ่ง หญิง
ชาวเมือง ๔ คน อีกอย่างหนึ่ง หญิงฟ้อนรำ ๔ คน. บทว่า ปฏฺิราชูหิ กณฺญา
ความว่า ลูกรัก พ่อจักนาราชกัญญาอื่น ๆ แต่พระราชอื่น ๆ มาให้ลูก.

บพว่า ยวา ได้แก่ ถึงความเป็นหนุ่ม. บพว่า ทพโร แปลว่า หนุ่ม
บพว่า ปฐมบุปฺตติโต ความว่า เกิดขึ้น คือ ขึ้นต้น โดยปฐมวัย. บพว่า สุตฺต
ความว่า ยังหนุ่มแน่นมีเกศาดำขลับ.

ตั้งแต่นี้ไป เป็นธรรมกถาของพระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์เมื่อทรง.
แสดงธรรมถวายพระราชา ตรัสว่า

คนหนุ่มควรประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ประพฤติ

พรหมจรรย์ควรเป็นคนหนุ่ม การบรรพชาควรเป็นของ
คนหนุ่ม ข้อนั้นท่านผู้แสวงหาคุณธรรมทั้งหลายสรร-
เสริญแล้ว คนหนุ่มควรประพฤติพรหมจรรย์ผู้ประพฤติ
พรหมจรรย์ควรเป็นคนหนุ่ม อตมภาพจักประพฤติ
พรหมจรรย์ ไม่ต้องการราชสมบัติ อตมภาพเห็น
เด็กชายของท่านทั้งหลาย เรียกมารดาบิดาซึ่งเป็นบุตร
ที่รักอันได้มาโดยยาก ยังไม่ทันแก่ก็ตายเสียแล้วอตม-
ภาพเห็นเด็กหญิงของท่านทั้งหลาย ซึ่งเป็นเด็กหญิง
ที่สวยงามน่าชม สิ้นชีวิต เหมือนหน่อไม้ไผ่ยังอ่อน
ที่ถูกถอนฉะนั้น จริงอยู่ นรชนจะเป็นชายหนุ่มหรือ
หญิงสาวก็ตาม ตายทั้งนั้น ใครเล่าจะพึงวางใจในชีวิต
ว่า เรายังหนุ่มอยู่ อายุของคนเราเป็นของน้อยนัก
เพราะวันคืนล่วงไป ๆ เหมือนอายุของฝูงปลาในน้ำ
น้อย ความเป็นหนุ่มสาวในวัยนั้นจักทำอะไรได้ สัตว-
โลกถูกรอบงำและถูกห้อมล้อมอยู่เป็นนิตย์ เมื่อสิ่งที่ไม่
เป็นประโยชน์เดินไปอยู่ มหาบพิตรจะอภิเษกอตม-
ภาพในราชสมบัติทำไม.

พระราชชาตรีถามว่า

สัตว์โลกถูกรอบงำไว้ และถูกรอบห้อม
ล้อมไว้ สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์อะไรเป็นไปอยู่ ดิฉัน
ถามแล้ว พ่อจงบอกข้อนั้นแก่ดิฉัน.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

สัตว์โลกถูกความตายครอบงำไว้ ถูกความแก่
ห้อมล้อมไว้ สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์คือคืนวันเป็นไปอยู่
มหาบพิตรจงทรงทราบอย่างนี้ ขอถวายพระพร เมื่อ
ด้ายที่เขากำลังทอ ช่างหูกทอไปได้เท่าใด ส่วนที่จะ
ต้องทอก็ยังเหลืออยู่น้อยเท่านั้น แม้นั้นใด ชีวิตของ
สัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น แม่น้ำที่เต็มฝั่ง ย่อมไม่ไหลไป
สู่ที่สูง ฉะนั้น อายุของมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมไม่กลับไป
ไปสู่ความเป็นเด็กอีกฉะนั้น แม่น้ำที่เต็มฝั่ง ย่อมพัด
พาเอาต้นไม้ที่เกิดอยู่ริมฝั่งให้หักโค่นไป ฉะนั้น สัตว์
ทั้งปวงย่อมถูกชราและมรณะพัดพาไป ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุรหมจารี ยูวา ลียา ความว่า

ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ควรเป็นคนหนุ่มที่เดี๋ยว. บทว่า อิติภิ ฆณฺณิต
ความว่า ท่านผู้แสวงหาคุณธรรมทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สรรเสริญแล้ว
คือชมเชยแล้ว. บทว่า รุชฺเชนมตฺถิโก ความว่า อาตมภาพไม่ต้องการ
ราชสมบัติ. บทว่า อมฺมตต วทฺนฺนํ ได้แก่ ซึ่งนระผู้เรียกว่า แม่เจ้า
พ่อเจ้า. บทว่า ปลฺลุตฺต ความว่า ถูกความตายถอนขึ้นยึดไว้. บทว่า ยสฺส
รตฺยาธิวเสน ความว่า มหาบพิตร ตั้งแต่เวลาที่เด็กถือปฏิสนธิในครรภ์
มารดา อายุก็น้อยลงเรื่อยๆ เพราะคืนวันล่วงไปๆ. บทว่า โกมาริกํ ตฺหิ

ความว่า ในวัยนั้น ความเป็นหนุ่มจักทำอะไรได้. บทว่า เณมพฺภาทโต ความว่า โลกนี้ถูกอะไรครอบงำไว้ พระราชาได้ทรงทราบเนื้อความของคำที่กล่าวไว้โดยย่อ จึงตรัสถามข้อนี้. บทว่า รตฺยา แปลว่า ราตรีทั้งหลาย มหาบพิตร ราตรีทั้งหลายย่อมทำอายุ วรรณะ และผลของสัตว์เหล่านั้นให้สิ้นไป เป็นไปอยู่ ดังนั้นจึงทราบว่าเป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เป็นไปอยู่. บทว่า ยํ ยํ เทโว ปญฺหติ ความว่า ในผ้าที่กำลังทออยู่ เมื่อทำส่วนที่เหลือซึ่งจะต้องทอนั้น ๆ ให้เต็ม ย่อมเหลืออยู่น้อย ฉนั้นใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉนั้นนั้น. บทว่า น ปรีวตฺตติ ความว่า น้ำที่ไหลไปเรื่อย ๆ อยู่ในขณะนั้น ย่อมไม่ไหลไปในที่สูง. บทว่า วเห รุกฺเข ปฺกุลฺเช ความว่า พึงพัดพาต้นไม้ทั้งหลายที่เกิดใกล้ฝั่งไป.

พระราชาทรงสดับธรรมกถาของพระมหาสัตว์แล้ว ไม่ทรงคิดผูกพันด้วยการครองเรือน มีพระราชประสงค์จะทรงผนวช ตรัสว่า เราจักไม่ไปพระนครอีก จักบรรพชาในที่นี้แหละ ถ้าลูกของเราไปพระนคร เราจะให้เสวตฉัตรแก่เขา ดังนี้ เพื่อจะทรงทดลองพระมหาสัตว์ จึงตรัสเชื้อเชิญ ด้วยราชสมบัติอีกว่า

ดูกรัก ดินันขอมอบกองพลช้าง กองพลรถ
กองพลม้า กองพลราบ. และกองพลผูกเกราะ ตลอด
ถึงพระราชนิเวศอันเป็นที่รื่นรมย์แก่พ่อ และขอมอบ
นางสนมกำนัลใน ผู้ประดับด้วยเครื่องอสังการพร้อม
สรรพแก่พ่อ พ่อจงปฏิบัติในนางเหล่านั้น จงเป็นพระ
ราชาของดิฉันทั้งหลาย สตรี ๔ คนเป็นผู้ฉลาด
ในการฟ้อนรำและการขับร้อง ศึกษามาดีแล้ว จักทำ

ให้ดูกรีนรมย์ในกาม พ่อจะทำอะไรในป่า ดิฉัน
จักนำราชกัญญาจากพระราชาเหล่าอื่น ที่ตกแต่งแล้ว
มาเพื่อพ่อ พ่อจงให้นางเหล่านั้นมีโอรสมาก ๆ แล้ว
จึงผนวชต่อภายหลัง ดูกรัก ดิฉันขอให้นางหลวง
พระคลัง พาหนะ และกองพลทั้งหลาย ตลอดถึงพระ
ราชนิเวศ อันเป็นที่รื่นรมย์แก่พ่อ พ่อจงแวดล้อม
ด้วยราชกัญญาอันงดงามเป็นปริมณฑล มีหมู่บริจาริ-
กานารีห้อมล้อม จงครองราชสมบัติเถิด ขอพ่อจง
เจริญ จักทำอะไรในป่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โคมณฑลปริพยุพโห ความว่า
มีเหล่าราชกัญญาผู้สวยงามห้อมล้อมเป็นวง.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อประกาศความที่พระองค์ ไม่ต้องการ
ราชสมบัติ ตรัสว่า

มหาบพิตร จะให้อาตมภาพเสื่อมไปเพราะทรัพย์
ทำไม บุคคลจักตายเพราะภริยาทำไม ประโยชน์อะไร
ด้วยความเป็นหนุ่มสาว ซึ่งต้องแก่ ทำไมจะต้องให้
ชราครอบงำ ในโลกสันนิวาตซึ่งมีชราและมรณะเป็น
ธรรมดานั้น จะผลิตเพลินไปทำไม จะเล่นหัวไปทำไม
จะยินดีไปทำไม จะมีประโยชน์อะไรด้วยการแสวง
หาทรัพย์ จะมีประโยชน์อะไรด้วยบุตรและภริยา
แก่อาตมภาพ มหาบพิตร อาตมภาพเป็นผู้พ้นแล้ว
จากเครื่องผูก มัจจุราชย่อมไม่ประมาทในอาตมภาพผู้

รู้ซัอย่างนี้ว่า บุคคลเมื่อถูกมัจจุราชครอบงำแล้ว จะ
ยินดีไปทำไม จะประโยชน์อะไรด้วยการแสวงหา-
ทรัพย์ ผลไม้ที่สุกแล้ว ย่อมเกิดภัย แต่การหลนเป็น
นิตย์ ฉันทใด สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้ว ย่อมมีภัยแต่
ความตายเป็นนิตย์ ฉันทนั้น ชนเป็นอันมากเห็นกันอยู่
ในเวลาเช้า บางพวกพอดกเวลาเย็นก็ไม่เห็นกัน ชน
เป็นอันมากเห็นกันอยู่ในเวลาเย็น บางพวกพอดถึงเวลา
เช้าก็ไม่เห็นกัน ภูมิประเทศที่ตั้งกองช้าง กองรถ
กองราบ ย่อมไม่มีในสงครามคือมรณะนั้น ไม่อาจจะ
ต่อสู้เอาชนะต่อมฤตยู ด้วยเวทมนต์ หรือยุทธวิธี
หรือสินทรัพย์ได้ มฤตยูมิได้เว้นกษัตริย์ พราหมณ์
พ่อค้า ลูกจ้าง คนจัณฑาล และคนเทหยากเยื่อไร ๆ
ย่อมย่ำยีทั้งหมดทีเดียว ควรรีบทำความเพียรในวันนี้
ทีเดียว ใครเล่าจะพึงรู้ว่าตายพรุ่งนี้ เพราะความผิด
ผ่อนกับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่ฉนั้น ไม่มีเลย โจรทั้ง-
หลายย่อมปรารถนาทรัพย์ อาตมภาพเป็นผู้พ้นจาก
เครื่องผูก ขอดวายพระพร เชิญมหาบพิตรเสด็จกลับ
ไปเถิด อาตมภาพไม่ต้องการราชสมบัติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชียเยถ ความว่า มหาบพิตร พระองค์
ทรงเชื่อเชิญอาตมภาพเหตุทรัพย์ทำไม ทรัพย์ซึ่งสิ้นไปย่อมละเอียดซึ่งบุคคล บาง
ที่บุคคลย่อมละเอียดซึ่งทรัพย์ไป แม้สิ่งทั้งปวงก็ย่อมถึงความสิ้นไปทั้งนั้น พระ-
องค์ทรงเชื่อเชิญอาตมภาพเหตุทรัพย์ทำไม. บทว่า ก็ ภริยาย มริสุสติ

ความว่า เมื่ออวมภพยังดำรงอยู่ ภรรยาที่จักตาย เมื่อภรรยานั้นยังดำรงอยู่
แม้อวมภพที่จักตาย พระองค์จักทำอะไรด้วยภรรยานั้น. บทว่า **ชิตฺถเนน**
ความว่า อันชราห้อมล้อมครอบงำ. บทว่า **ตตฺถ** ความว่า ในโลกสันนิวาส
ซึ่งมีชราและมรณะเป็นธรรมดา. บทว่า **กา นนฺทิ** ความว่า จะยินดีไป
ทำไม. บทว่า **กา จิตฺตฺตา** ความว่า จะเล่นไปทำไม. บทว่า **กา รติ**
ความว่า จะยินดีในกามตัณหาไปทำไม. บทว่า **พนฺธนา** ความว่า เพราะ
ข่มไว้ได้ด้วยฉาน พระมหาสัตว์จึงตรัสอย่างนี้ว่า มหาบพิตร อวมภพเป็น
ผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูกคือกาม หรือจากเครื่องผูกคือตัณหา. บทว่า **มจฺจุ เม**
ความว่า มัจจุราชไม่ประมาทในเรา. บทว่า **นปฺปมชฺชสฺสิ** ความว่า เป็นผู้
ไม่ประมาทเพื่อจะฆ่าอวมภพเป็นนิจเลย. บทว่า **โยหิ** . ความว่า อวมภพ
ทราบอย่างนี้. บทว่า **อนฺตฺตเกนาธิปฺนฺนสฺส** ความว่า เมื่ออวมภพถูก
ความตายครอบงำคือหยั่งลงแล้ว จะยินดีแสวงหาทรัพย์ไปทำไม. บทว่า
นิจฺจํ ความว่า ภัยแต่่มรณะย่อมเกิดขึ้นในกาลทั้งปวง จำเดิมแต่กาลที่เป็น
กาลละ. บทว่า **อาตฺตปฺปํ** ได้แก่ ความเพียรในกุศลกรรม. บทว่า **กิจฺจํ**
แปลว่า ฟังกระทำ. บทว่า **โก ชญฺญา มาณํ สุเว** ความว่า ใครจะรู้
ว่า จะเป็นจะตายในวันพรุ่งนี้ หรือวันมะรืนนี้. บทว่า **สจฺจํ** ได้แก่
กำหนด. บทว่า **มหาเสเนน** ความว่า ผู้มีเสนามาก มีมหาภัย ๒๕
กรรมกรรม ๓๒ และโรค ๘๖ เป็นต้น. บทว่า **โจรา ธนฺตฺส ปตฺตฺถเนติ**
ความว่า โจรทั้งหลายเมื่อสละชีวิตเพื่อต้องการทรัพย์ ชื่อว่าปรารถนาทรัพย์.
บทว่า **ราช มุตฺตฺตฺสุมิ** ความว่า มหาบพิตร อวมภพพ้นแล้ว จาก
เครื่องผูกกล่าวคือความปรารถนาทรัพย์ อวมภพไม่ต้องการทรัพย์. บทว่า
นิวตฺตฺตฺส ความว่า ขอมหาบพิตรทรงกลับ พระหฤทัยโดยชอบตามคำของ
อวมภพ มหาบพิตรจึงละราชสมบัติทรงผนวช ทำเนกขัมมคุณให้เป็นที่พึง

จะมีดีหรือ อนึ่ง มหาบพิตรอย่าได้มีพระราชดำริถึงเรื่องที่มีมหาบพิตรได้มีพระราชดำริไว้ นั่นว่า เราจะให้ลูกของเราคนนี้ดำรงอยู่ในราชสมบัติ อาตมภาพไม่ต้องการราชสมบัติ.

ธรรมเทศนาของพระมหาสัตว์ ชื่อว่า ยถาภูสนธิ จบลงด้วยประการฉะนี้.

นางสนมหมื่นหกพันคน และประชาชนมีเหล่าอมาตย์เป็นต้น นับตั้งแต่พระราชและพระนางจันทาเทวีเป็นต้น ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระมหาสัตว์นั้นแล้ว ได้มีความประสงค์จะบรรพชาในคราวนั้น ครั้นนั้น พระราชาโปรดให้ตีกลองประกาศในพระนครว่า ชนใด ๆ ปรรตนาจะบวชในสำนักของลูกเรา ชนนั้น ๆ จงบวชเถิด และโปรดให้เปิดประตูพระคลังทองเป็นต้นทั้งหมด แล้วให้จารึกในแผ่นทองผูกไว้ที่เสาห้องพระโรงว่า หม้อขุมทรัพย์ใหญ่มีอยู่ในที่โน้นด้วยในที่โน้นด้วย ผู้ที่ต้องการจงถือเอาเถิด ฝ่ายชาวพระนครทั้งหลาย ก็ละทิ้งร้านค้าตามที่เปิดเสนอบายของกัน และทิ้งบ้านเรือนซึ่งเปิดประตูไว้ ไปสู่สำนักแห่งพระราช พระราชาทรงผนวชในสำนักของพระมหาสัตว์ พร้อมด้วยประชาชนเป็นจำนวนมาก อาศรมสถานสามโยชน์ที่ทำวสัฏฐกเทวราชถวาย เต็มไปหมด พระมหาสัตว์ทรงพิจารณาบรรณศาลาทั้งหลาย ทรงมอบบรรณศาลาทั้งหลายในที่ท่ามกลางแก่เหล่าสตรี เพราะเหตุไร เพราะสตรีเหล่านี้ เป็นคนขลาด พระมหาสัตว์ทรงพิจารณาแล้วทรงมอบบรรณศาลาหลังนอก ๆ แก่เหล่าบุรุษ บรรพชิตชายหญิงทั้งหมดเก็บผลไม้ ที่ต้นไม่มีผลทั้งหลาย อันพระวิสุกรรมเนรมิตไว้ ซึ่งหล่นลงที่พื้นดิน ในวันรักษาอุโบสถ มาบริโภคนแล้วเจริญสมณธรรม บรรดาบรรพชิตเหล่านั้น ผู้ใดตริกกามวิตก พยาบาทวิตก หรือวิหิงสาวิตก พระมหาสัตว์ทรงทราบวารจิตแห่งผู้นั้น เสด็จประทับนั่งแสดงธรรมสั่งสอนในอากาศ บรรพชิตเหล่านั้นทั้งหมด

ฟังพระโอวาทนั้นแล้ว ทำอภิญญาห้าและสมาบัติ (แปด) ให้เกิดพลันทีเดียว
กาลนั้น กษัตริย์สามนตราของค์หนึ่ง ทรงสดับว่า ได้ยินว่า พระเจ้า
กาลิกราชทรงผนวชแล้ว จึงทรงคิดว่า เราจักยึดเอาราชสมบัติในกรุงพาราณสี
เสีย จึงเสด็จออกจากพระนคร (ของพระองค์) ถึงกรุงพาราณสี เสด็จเข้าสู่
พระนคร ทอดพระเนตรเห็นพระนครซึ่งตกแต่งไว้ จึงเสด็จขึ้นพระราชนิเวศ
ทอดพระเนตรครุฑณะอันประเสริฐเจ็ดประการ ทรงจินตนาการว่า ภัยอย่าง
หนึ่งพึงมีเพราะอาศัยทรัพย์นี้ รับสั่งให้เรียกพวกนักเลงสุรามাত্রัสถามว่า แนะ
พ่อนักดื่มทั้งหลาย ในพระนครนี้ มีภัยเกิดขึ้นแก่พระราชอาณัติเป็นเจ้านายของ
พวกท่านหรือ.

พวกนักเลง. ไม่มีพระเจ้าข้า.

กษัตริย์สามนตรา. ตรัสถามว่า เพราะเหตุไร.

ก็ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ เตมียกุมารผู้เป็นโอรส ของพระราชอาณัติของพวก
ข้าพระองค์ ทรงเห็นว่า จักครองราชสมบัติในกรุงพาราณสีทำไม มิได้เป็น
ใบ้ก็แสรังทำเป็นใบ้ เสด็จออกจากพระนครนี้เข้าป่าทรงผนวชเป็นฤๅษี เพราะ
เหตุนั้น แม้พระราชอาณัติของพวกข้าพระองค์พร้อมด้วยมหาชน ก็ได้เสด็จออก
จากพระนครนี้ไปสำนักของเตมียกุมาร ทรงผนวชแล้ว พระเจ้าสามนตรา
ตรัสถามว่า พระราชาของพวกเจ้าเสด็จออกทางประตูไหน เมื่อเขากราบทูลว่า
เสด็จออกทางประตูทิศตะวันออก เสด็จออกทางประตูนั้นเหมือนกัน ได้
เสด็จไปตามฝั่งแม่น้ำ.

พระมหาสัตว์ทรงทราบ ว่า พระเจ้าสามนตราเสด็จมา ทรงต้อนรับ
แล้ว ประทับนั่งในอากาศแสดงธรรมแก่พระเจ้าสามนตราผู้นั้น พระราชา
สามนตราผู้นั้น พร้อมด้วยบริษัทร ทรงสดับธรรมแล้วทรงผนวชในสำนักของ

พระมหาสัตว์นั้น แม้พระราชอื่น ๆ อีกสามพระองค์ต่างก็ทรงละทิ้งราชสมบัติ ทรงผนวชแล้วอย่างนั้นนั่นแล ด้วยประการฉะนี้ ประเทศทรงนั้นได้เป็นมหาสมาคม ช้างทั้งหลายก็กลายเป็นช้างป่า ม้าทั้งหลายก็กลายเป็นม้าป่า แม้รถทั้งหลายก็ชำรุดทรุดโทรมไปในป่านั้นเอง กัณฑ์เครื่องใช้สอยและกหาปณะทั้งหลายก็เรียวยากเลื่อน คุชทรายที่ใกล้อาศรมสถาน บรรพชิตทั้งหมดนั้น ทำสมบัติเปิดให้บังเกิดในที่นั่นเอง เมื่อสิ้นชีวิตได้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า แม้ช้างและม้าทั้งหลายซึ่งเป็นสัตว์เครื่องจลาจล ยังจัดให้เลื่อมใสในหมู่ญาติทั้งหลาย ได้บังเกิดในสวรรค์ชั้นกามาพจร ๖ ชั้น.

พระศาสดากรั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อน. ภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่เราละราชสมบัติออกบวช แม้ในกาลก่อน เราก็ได้ละราชสมบัติออกบวชเหมือนกัน ดังนี้แล้วทรงประกาศอริยสัจ ๔ แล้วประชุมชาดก เทพธิดาผู้สิงสถิตอยู่ที่เสวตฉัตรในกาลนั้น เป็นภิกษุณี ชื่ออุบลวรรณาในบัดนี้ นายสุนันทสารถิ เป็นพระสารีบุตร ท้าวสักกะเป็นพระอนุรุทธ พระชนกและพระชนนี เป็นมหาราชสกุล บริษัทนอกนี้เป็นพุทธบริษัท ส่วนบัณฑิตผู้ทำเป็นใบ้ ทำเป็นง่อยเปลี้ย คือเราผู้สัมมาสัมพุทธนี้เองแล.

จบเทมียชาดก

๒. มหาชนกชาดก

ว่าด้วยพระมหาชนทรงบำเพ็ญวิริยบารมี

[๔๔๒] นี้ใคร เมื่อแลไม่เห็นฝั่งก็อุตสาหะ
พยายามว่ายน้ำอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร ท่านรู้อำนาจ
ประโยชน์อะไร จึงพยายามว่ายน้ำอย่างนี้นักหนา.

[๔๔๓] ดูก่อนเทวดา เราไตร่ตรองเห็น
ปฏิบัติทางแห่งโลก และอานิสงส์แห่งความเพียร เพราะ
ฉะนั้น จึงจะมองไม่เห็นฝั่ง เราต้องพยายามว่ายน้ำอยู่
ในกลางมหาสมุทร.

[๔๔๔] ฝั่งมหาสมุทรลึกจนประมาณไม่ได้
ย่อมไม่ปรากฏแก่ท่าน ความพยายามอย่างลูกผู้ชาย
ของท่านก็เปล่าประโยชน์ ท่านไม่ทันถึงฝั่งก็จกตาย.

[๔๔๕] บุคคลเมื่อกระทำความเพียร แม้จะ
ตายก็ชื่อว่าไม่เป็นหนี้ในระหว่างหมู่ญาติ เทวดาและ
บิดามารดา อนึ่ง บุคคลเมื่อทำกิจอย่างลูกผู้ชาย ย่อม
ไม่เดือดร้อนในภายหลัง.

[๔๔๖] การงานอันใด ยังไม่ถึงที่สุดด้วยความ
พยายาม การงานอันนั้นก็ไร้ผล มีความลำบากเกิดขึ้น
การทำความพยายามในฐานะอันไม่สมควรใด จน
ความตายปรากฏขึ้น ความพยายามในฐานะอันใน
สมควรมัน จะมีประโยชน์อะไร.

[๔๔๗] ดูก่อนเทวดา ผู้ใคร่แจ้งว่า การงาน
ที่ทำจะไม่ลู่ลงไปได้จริง ๆ ชื่อว่าไม่รักษาชีวิตของตน
ถ้าผู้นั้นละความเพียรในฐานะเช่นนั้นเสีย ก็จะไม่รู้ผล
แห่งความเกียจคร้าน ดูก่อนเทวดา คนบางพวกใน
โลกนี้ เห็นผลแห่งความประสงค์ของตน จึงประกอบ
การงานทั้งหลาย การงานเหล่านั้น จะสำเร็จหรือไม่
ก็ตาม ดูก่อนเทวดา ท่านก็เห็นผลแห่งกรรมประจักษ์
แก่ตนแล้วมิใช่หรือ คนอื่น ๆ จมในมหาสมุทรหมด
เราคนเดียวยังว่ายน้ำอยู่ และได้เห็นท่านมาสถิตอยู่
ใกล้ ๆ เรา เรานั้นจักพยายามตามสติกำลัง จักทำ
ความเพียรที่บุรุษควรทำ ไปให้ถึงฝั่งแห่งมหาสมุทร

[๔๔๘] ท่านใดถึงพร้อมด้วยความพยายามโดย
ธรรมไม่จมลงในห้วงมหรณพ ซึ่งประมาณมิได้เห็น
ปานนี้ด้วยกิจคือความเพียรของบุรุษ ท่านนั้นจงไปใน
สถานที่ที่ใจของท่านยินดีนั้นเถิด.

[๔๔๙] ขุมทรัพย์ใหญ่สิบหกขุมเหล่านี้ คือ
ขุมทรัพย์ที่ดวงอาทิตย์ขึ้น ขุมทรัพย์ที่ดวงอาทิตย์ตก
ขุมทรัพย์ภายใน ขุมทรัพย์ภายนอก ขุมทรัพย์ไม่ไช่
ภายในไม่ไช่ภายนอก ขุมทรัพย์ขาขึ้น ขุมทรัพย์ขาลง
ขุมทรัพย์ที่ไม่รังใหญ่ทั้งสิ้น ขุมทรัพย์ในที่โยชน์หนึ่ง
โดยรอบ ขุมทรัพย์ที่ใหญ่ที่ปลายงาทั้งสอง ขุมทรัพย์
ที่ปลายขนหาง ขุมทรัพย์ที่น้ำ ขุมทรัพย์ที่ยอดไม้

และชนูหนักพันแรงคนยก บัลลัง สีเหลี่ยม ห้วนอน
อยู่เหลี่ยมไหนด และยังสี่วิราชเทวีให้ยินดี.

[๔๕๐] บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึงหวังเข้าไว้ ไม่
พึงเบื่อหน่าย เราเห็นการเป็นพระราชาสมปรารถนา
แก่ตน. บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึงหวังเข้าไว้ ไม่พึงเบื่อหน่าย
เราเห็นตัว ท่านจากน้ำขึ้นสู่บก. บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึง
พยายามเรื่อยไป ไม่พึงเบื่อหน่าย เราเห็นการเป็น
พระราชาสมปรารถนาแก่ตน. บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึง
พยายามเรื่อยไป ไม่พึงเบื่อหน่าย เราเห็นตัวท่าน
จากน้ำขึ้นสู่บก. นรชนผู้มีปัญญาแม้ใกล้ถึงทุกข์แล้ว
ก็ไม่พึงตัดความหวังที่จะถึงความดี จริ่งอยู่ ต้นเป็น
อันมากถูกทุกข์กระทบกระทั่ง ก็ทำสิ่งที่ไม่มีประโยชน์
ถูกสุขกระทบกระทั่ง ก็ทำสิ่งที่มีประโยชน์ คนเหล่านี้
นั้นไม่ตรึกถึงความข้อนี จึงถึงความตาย. สิ่งที่มีได้
คิดไว้ จะมีก็ได้ สิ่งที่ไม่คิดไว้ จะพินาศไปก็ได้ โภคะ
ทั้งหลายของหญิงก็ตาม ของชายก็ตาม มิได้สำเร็จ
ด้วยเพียงคิดเท่านั้น.

[๔๕๑] พระราชาผู้เป็นใหญ่ไม่เหมือนแต่ก่อน
เพราะบัดนี้ไม่ทรงตรวจตราเหล่าคนพื่อนร่า ไม่ทรง
ใส่พระทัยเหล่าเพลงขับ ไม่ทอดพระเนตรสัตว์ทวิบาท
จตุบาท ไม่ประพาสพระราชอุทยาน ไม่ทอดพระเนตร
หมู่หงส์ พระองค์เป็นประหนึ่งคนใบ้ ประทับนั่งเฉย
ไม่ทรงว่าราชกิจอะไร ๆ.

[๔๕๒] ท่านผู้มีปัญญาทั้งหลาย ผู้ใคร่ความ
สุข มีศีลอันปกปิดแล้ว ปราศจากเครื่องผูกคือกิเลส
หนุ่มก็ตาม แก้กัตาม มีตัมหาอันก้าวล่วงแล้ว อยู่ที่
ไหนในวันนี้ ขอนอบน้อมแต่ท่านผู้มีปัญญาเหล่านั้น
ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ท่านผู้มีปัญญาเหล่าใดเป็นผู้ไม่
ขวนขวาย อยู่ในโลกที่มีความขวนขวาย ท่านผู้มี
ปัญญาเหล่านั้นตัดเสียซึ่งข้ายแห่งมัจจุซึ่งชิงไว้มัน ผู้มี
มายุทำลายเสียด้วยญาณไปอยู่ ใครพึงนำเราไปสู่ภูมิ
ที่อยู่แห่งท่านผู้มีปัญญาเหล่านั้น.

[๔๕๓] เมื่อไรเราจักละกรุงมถิลาราชธานีอัน
มั่งคั่ง ซึ่งนายช่างผู้ฉลาดจัดการสร้างจำแนกสถานที่
เป็นพระราชนิเวศเป็นต้น ปันส่วนออกเป็นประตูและ
ถนนตามส่วน ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จ
ได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมถิลาราชธานีอันมั่งคั่ง
กว้างขวางรุ่งเรืองด้วยประการทั้งปวง ออกบวช ความ
ประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมถิลาราชธานีอันมั่งคั่ง มี
กำแพงและหอรบเป็นอันมาก ออกบวช ความประสงค์
นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมถิลาราชธานีอันมั่งคั่ง มี
ป้อมและซุ้มประตูมั่นคง ออกบวช ความประสงค์
นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมถิลาราชธานีอันมั่งคั่ง มี
ทางหลวงตัดไว้เรียบร้อย ออกบวช ความประสงค์
นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมถิลาราชธานีอันมั่งคั่ง มี
ร้านตลาดจัดไว้ในระหว่างอย่างดี ออกบวช ความ
ประสงค์นั้น จักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมถิลาราชธานีอันมั่งคั่ง
เบียดเสียดไปด้วยรถเทียมโคและม้า ออกบวช ความ
ประสงค์นั้น จักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมถิลาราชธานี อันมั่งคั่ง มี
ระเบียบแห่งหมู่ไม้นี้ที่เทียวสำราญ ออกบวช ความ
ประสงค์นั้น จักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมถิลาราชธานี อันมั่งคั่ง มี
ระเบียบแห่งหมู่ไม้นี้ในพระราชอุทยาน ออกบวช ความ
ประสงค์นั้น จักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมถิลาราชธานีอันมั่งคั่ง มี
ระเบียบแห่งปราสาทอันประเสริฐ ออกบวช ความ
ประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมถิลาราชธานีอันมั่งคั่ง มี
ปราสาทสามชั้น พรั่งพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์
ซึ่งพระเจ้าวิเทหรัฐผู้ทรงยศพระนามว่า โสมนัส ทรง
สร้างไว้ ออกบวช ความประสงค์นั้น จะสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิลลาราชธานีอันมั่งคั่ง ซึ่ง
พระเจ้าวิเทหรัฐ ทรงสะสมธัญญาหารเป็นต้น ทรง
ปกครองโดยธรรม ออกบวช ความประสงค์นั้นจัก
สำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิลลาราชธานีอันมั่งคั่ง หมู่
ปัจฉามิตรผจญไม่ได้ ทรงปกครองโดยธรรม ออกบวช
ความประสงค์นั้นจะสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระราชมณเฑียรสถาน อันนำ
รื่นรมย์จำแนกเป็นสถานที่ไว้สมส่วน ออกบวช ความ
ประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละมณเฑียรสถานอันนำรื่นรมย์ ซึ่ง
ฉาบทาด้วยปูนขาวและดิน ออกบวช ความประสงค์
นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละมณเฑียรสถานอันนำรื่นรมย์ มี
กลิ่นหอมฟุ้งจรุงใจ ออกบวช ความประสงค์นั้น จัก
สำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอดอันจำแนกป็น
สมส่วน ออกบวช ความประสงค์นั้น จักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอดอันฉาบทาด้วย
ปูนขาวและดิน ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จ
ได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอด อันมีกลิ่นหอม
ฟุ้งจรูญใจ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอด อันทาสีวิเศษ
สวยสด ลาดรดประพรมด้วยแก่นจันทน์ ออกบวช
ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละบัลลังก์ทอง ซึ่งลาดอย่างวิจิตร
ด้วยหนังโค ออกบวช ความประสงค์นั้น จักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละบัลลังก์แก้วมณีซึ่งลาดอย่างวิจิตร
ด้วยหนังโค ออกบวช ความประสงค์นั้น จักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละผ้าฝ้ายผ้าไหม ผ้าอันเกิดแต่โขม-
รัฐและเกิดแต่โกทุมพรรัฐ ออกบวชความประสงค์นั้น
จักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละสระโบกขรณีอันน้ำรินรมย์ ซึ่ง
นกกจากพรากรำร้องแล้ว ดาดาชไปด้วยพรรณไม้น้ำ
ทั้งปทุมและอุบล ออกบวช ความประสงค์นั้นจัก
สำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกองช้างซึ่งประดับประดาไปด้วย
เครื่องอลังการทั้งปวง และเหล่าช้างมีสายรัดทองคำ
บริบูรณ์ด้วยเครื่องประดับศิระ และข่ายทองคำเหล่า
ความงูที่ประจำ ก็ถือโคมระและของง้าว ออกบวช
ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักสะกอม้า ซึ่งประดับประดาด้วย
สรรพาลังการ และเหล่าสินธพชาติอาชาไนย ซึ่งเป็น
พาหนะเร็ว อันใดคนฝึกประจำถือดาบและแสงศร
อยู่เป็นนิตย์ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักสะกอมรถซึ่งติดเครื่องรบ ชักธง
ประจำ หุ้มหนังเสือเหลืองและเสือโคร่งประดับประ-
ดาด้วยอลังการอันวิจิตร มีคนประจำถือศรสวม
เกราะ ออกบวช ความประสงค์นั้น จักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักสะกอมรถทองคำ ซึ่งติดเครื่องรบ
ชักธงประจำ หุ้มหนังเสือเหลืองและเสือโคร่งประดับ
ประดาด้วยอลังการอันวิจิตร มีคนประจำถือศรสวม
เกราะ ออกบวช ความประสงค์นั้น จักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักสะกอมรถเงินซึ่งติดเครื่องรบ ชักธง
ประจำ หุ้มหนังเสือเหลืองและเสือโคร่งประดับ
ประดาด้วยอลังการอันวิจิตร มีคนประจำถือศรสวม
เกราะ ออกบวช ความประสงค์นั้น จะสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักสะกอมรถม้าซึ่งติดเครื่องรบ ชักธง
ประจำ หุ้มหนังเสือเหลืองและเสือโคร่งประดับ
ประดาด้วยอลังการอันวิจิตร มีคนประจำถือศรสวม

เกราะ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละรถเทียมอูฐซึ่งติดเครื่องรบ ชัก
ธงประจำ หุ้มหนังเสือเหลืองและเสือโคร่ง ประดับ
ประดาด้วยอสังการอันวิจิตร มีคนประจำถือศรสวม
เกราะ ออกบวช ความประสงค์นั้น จักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกองรถเทียมแพะ แกะ เนื้อ โค
ซึ่งติดเครื่องรบ ชักธงประจำ หุ้มหนังเสือเหลือง
และเสือโคร่ง ประดับประดาด้วยอสังการอันวิจิตร
มีคนประจำถือศรสวมเกราะ ออกบวช ความประสงค์
นั้น จักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกองฝึกช้าง ถือโคมระย้าและขอ
ง้าว กองฝึกม้าทรงเครื่องประดับทองคำ กองพลธนู
ถือคันธนูพร้อมทั้งแสงธนู เหล่าราชบุตรทรงเครื่อง
ประดับทองคำ ทั้งสี่เหล่านี้ล้วนประดับด้วยเครื่อง
สรรพาลังการ เป็นผู้กล้าหาญสวมเกราะมีวรรณะเขียว
และราชบุตรสวมเกราะอันวิจิตรถือกริชทอง ออกบวช
ความประสงค์นั้น จักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละหมู่พราหมณ์ผู้ครองผ้าเครื่อง
บริขารครบครัน ทาตัวด้วยแก่นจันทร์สีเหลือง ทรง
ผ้ามาแต่แคว้นกาสิอันอุดม และนางสนมกำนัล
ประมาณ ๓๐๐ คน ซึ่งประดับด้วยเครื่องสรรพาลังการ

เอวบาง ตำรวมดีแล้ว เชอฟังคำสั่งพูดจានำรักออก
บวช ความประสงค์นั้น จักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละภษณะทองคำน้ำหนักร้อยปัลลสะ
จำหลักลวดลายนับด้วยร้อย ออกบวช ความประสงค์
นั้น จักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกองช้างซึ่งประดับประดาด้วย
เครื่องอสังการทั้งปวงเป็นต้น จนถึงเหล่านางสนม
กำนัลผู้เชื่อฟังคำสั่ง พุดจានำรัก เป็นที่สุด ผู้ติดตาม
เราไป เขาจักไม่ติดตามเราอันใด ความที่พวกนั้น ๆ
ไม่ติดตามเรานั้น จักมีจักเป็นได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักได้ปลงผมห่มผ้าสังฆาฏิ อัฐมบาตร
เที่ยววิณฑบาต จักทรงผ้าสังฆาฏิอันทำด้วยผ้าบังสุ-
กุลที่เขาทิ้งไว้ตามถนนหนทาง เมื่อฝนตกเจ็ดวัน จัก
มีจีวรเปียกชุ่มเที่ยววิณฑบาต จักจาริกไปตามต้นไม้
ราวป่า ทั้งกลางวันและกลางคืน เที่ยวไปโดยไม่
เหลียวแลถึงกิจการอันใดอันหนึ่ง จักละความกลัว
ความขลาดให้เด็ดขาด จักอยู่ผู้เดียวตามภูเขาและ
สถานที่อันลำบาก จักทำจิตให้ตรง ดูจคนตีตพิณ
ตีตสายทั้งเจ็ดให้เป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ ความประสงค์
นั้น จักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักตัดเสียวซึ่งกามสังโยชน์อันเป็นของ
ทิพย์และของมนุษย์ ดูจช่างรถตัดรองเท้าโดยรอบ
ฉะนั้น.

[๔๕๔] พระสมณนารีเจ็ดร้อยเหล่านั้นประดับด้วยสรรพาลังการ เอวบาง ตำรวมดี เชื้อถ้อยฟังคำพูดจามารัก ประคองพาหาทั้งสองกันแสงคร่ำครวญว่า พระองค์ละพวกข้าพระองค์เพราะเหตุไร พระราชาทรงละพระสมณนารีเจ็ดร้อยเหล่านั้น ซึ่งประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง เอวบาง ตำรวมดี เชื้อถ้อยฟังคำพูดจามารัก เสด็จไปมุ่งการผนวกเป็นสำคัญ พระราชาทรงละภษาชนะทองค้ำหนักร้อยปัดละ มีลวดลายนับด้วยร้อย ทรงอุ้มบาตรดินนั้นให้เป็นอันอภิเษกครั้งที่สอง.

[๔๕๕] คลั่งทั้งหลาย คือคลั่งเงิน คลั่งทอง คลั่งแก้วมุกดา คลั่งแก้วไพฑูรย์ คลั่งแก้วมณี คลั่งสังข์ คลั่งไข่มุกดา คลั่งผ้า คลั่งจันทน์เหลือง คลั่งหนังสือ คลั่งงาช้าง คลั่งพัสดุดั่งของ คลั่งทองแดง คลั่งเหล็กเป็นอันมาก มีเปลวไฟเสมอเป็นอันเดียวกัน อย่างน่ากลัว แม้อยู่คนละส่วนก็ไหม้หมด ขอพระองค์โปรดเสด็จกลับดับไฟเสียก่อน พระราชทรัพย์ของพระองค์นั้นอย่าได้ฉิบหายเสียเลย.

[๔๕๖] เราทั้งหลายผู้ไม่มีความกังวล มีชีวิตเป็นสุขดีหนอ เมื่อกรุงมิถิลาถูกเพลิงเผาผลาญอยู่ของอะไร ๆ ของเรามีได้ถูกเผาผลาญเลย.

[๔๕๗] เกิดโจรป่าขึ้นแล้ว ปล้นแว่นแคว้นของพระองค์ มาเถิดพระองค์ ขอพระองค์จงเสด็จกลับเถิด แว่นแคว้นนี้อย่าพินาศเสียเลย.

[๔๕๘] เราทั้งหลายผู้ไม่มีความกังวล มีชีวิตเป็นสุขดีหนอ เมื่อแว่นแคว้นถูกโจรปล้น พวกโจรมิได้นำอะไร ๆ ของเราไปเลย เราทั้งหลายผู้ไม่มีความกังวล มีชีวิตเป็นสุขดีหนอ เราทั้งหลายจักมีปิติเป็นภักษา เหมือนเทวดาชั้นอภิสราละนั้น.

[๔๕๙] ความถูกต้องของประชุมชนใหญ่นี้เพื่ออะไร นั่นใครหนอมากับท่าน เหมือนเล่นกันอยู่ในบ้าน สมณะ อาตมาขอถามท่าน ประชุมชนนี้ แวดล้อมท่านเพื่ออะไร.

[๔๖๐] ประชุมชนนี้ตามข้าพเจ้าผู้ละพวกเขาไปในที่นี้ ข้าพเจ้าผู้ล่วงสืมาคือกิเลส ไปเพื่อถึงมโนธรรม กล่าวคือญาณของมุนีผู้ไม่เกื้อกูลแก่เหย้าเรือน ผู้เจือด้วยความเพลิดเพลिनทั้งหลาย ซึ่งเกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ อยู่ ท่านรู้หรือ จะถามทำไม.

[๔๖๑] พระองค์เสียดแต่ทรงสรีระนี้ จะสำคัญว่า เราข้ามพ้นกิเลสแล้วหาได้ไม่ กรรมคือกิเลสนี้ จะพึงข้ามได้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้หาได้ไม่ เพราะยังมีอันตรายอยู่มาก.

[๔๖๒] ข้าพเจ้าได้ปรารธนาเฉพาะซึ่งกามทั้งหลาย ในมนุษยโลกอันบุคคลเห็นแล้ว ก็หาไม่เลย ในเทวโลกอันบุคคลไม่เห็นแล้ว ก็หาไม่ อันตรายอะไรหนอจะพึงมีแก่ข้าพเจ้านั้น ซึ่งมีปกตอยู่ผู้เดียวอย่างนี้.

[๔๖๓] อันตรายมากทีเดียว คือ ความหลับ
ความเกียจคร้าน ความง่วงเหงา ความไม่ชอบใจ
ความเมาอาหาร ตั้งอยู่ในสรีระอาศัยอยู่.

[๔๖๔] ข้าแต่พราหมณ์ ท่านผู้เจริญพร้าสอน
ข้าพเจ้าดีนักหนา ข้าพเจ้าขอถามท่านพราหมณ์นี้แหละ
ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านเป็นใครหนอ.

[๔๖๕] คนทั้งหลายรู้จักอาตมาโดยนามว่า
นารทะ โดยโคตรว่า กัสสปะ ดังนี้ อาตมาในสถาน
ใกล้พระองค์ผู้เจริญ ด้วยรู้สึกรู้ว่า การสมาคมด้วยสัต-
บุรุษทั้งหลาย ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ พระองค์จง
ทรงยินดีในบรรพชานี้ วิหารธรรมจงเกิดแก่พระองค์
กิจอันใดยังพร้อมด้วยศีล การบริกรรม และฌาน
พระองค์จงทรงบำเพ็ญกิจอันนั้นให้บริบูรณ์ จง
ประกอบด้วยความอดทนและความสงบระงับ อย่าถือ
พระองค์ว่าเป็นกษัตริย์ จงทรงคลายออกเสียซึ่งความ
ยุบลงและความฟูขึ้น จงทรงกระทำโดยเคารพซึ่งกุศล
กรรมบถวิชาและสมณธรรม แล้วบำเพ็ญพรหมจรรย์.

[๔๖๖] พระองค์ทรงละช้างม้าชาวนครและ
ชาวชนบทเป็นอันมาก ผนวชแล้วทรงยินดีในบาตร
ชาวชนบท มิตร อมาตย์ และพระญาติเหล่านั้นได้
กระทำความผิดระหว่างพระองค์ละกระมัง เหตุไร
พระองค์จึงทรงละอิสริยสุข มาขอบพระทัยซึ่งบาตร
นั้น.

[๔๖๗] ข้าแต่ท่านมิลาชินะ ข้าพเจ้ามิได้ผจญ
ซึ่งญาติใด ๆ โดยส่วนเดียวในกาลไหน ๆ โดยอธรรม
แม้ญาติทั้งหลายก็มิได้ผจญซึ่งข้าพเจ้า.

[๔๖๘] ข้าแต่ท่านมิลาชินะ ข้าพเจ้าเห็น
ประเพณีของโลก เห็นโลกถูกกิเลสขบกัด ถูกกิเลส
ทำให้เป็นดังเปือกตม จึงได้ทำเหตุนี้ให้เป็นเครื่อง
เปรียบเทียบว่า ปุณฺณอมอยู่แล้วในกิเลสวัตถุใด สัตว์
เป็นอันมาก ย่อมถูกประหารและถูกฆ่าในกิเลสวัตถุ
นั้น ดังนี้จึงได้บวชเป็นภิกษุ.

[๔๖๙] ใครหนอเป็นผู้จำแนกแจกอรรถ
สั่งสอนพระองค์ คำอันสะอาดนี้เป็นคำของใคร ดูก่อน
พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เพราะพระองค์มิได้ตรัสบอก
สมณะผู้มีวัตรปฏิบัติกำว่วงทุกข์ นอกจากกัปสมณะ
หรือวิฆนสมณะ.

[๔๗๐] ข้าแต่ท่านมิลาชินะ ถึงข้าพเจ้าจะ
เคารพสมณะหรือพราหมณ์โดยส่วนเดียวก็จริง แต่ก็
ไม่เคยเข้าไปใกล้ไต่ถามอะไร ๆ ในกาลไหน ๆ เลย
ข้าแต่ท่านมิลาชินะ ข้าพเจ้านั้นรู้เรื่องด้วยลิริ ไปยัง
พระราชอุทยานด้วยอาณุภาพใหญ่ เมื่อเจ้าพนักงาน
กำลังขับเพลงขับและประโคมดนตรีกันอยู่ ข้าพเจ้า
ได้เห็นมะม่วง มีผลภายนอกกำแพงพระราชอุทยาน
อันก็ก้องด้วยเสียงดนตรี พร้อมแล้วด้วยคนร้องและ
คนประโคม ข้าพเจ้าละต้นมะม่วงอันมีลिरินั้น ซึ่ง

เหล่ามนุษย์ผู้ต้องการผลพาดคืออยู่ ลงจากคอช้างเข้าไป
ยังโคนต้นมะม่วง ซึ่งมีผลและไม่มีผล เห็นต้นมะม่วง
ที่มีผล ถูกคนเบียดเบียนกำจัดแล้ว ปราศจากใบและ
ก้าน แต่มะม่วงอีกต้นหนึ่งนี้ใบเขียวช่อมน่ารื่นรมย์
ศัตรูทั้งหลายจกฆ่าพวกเราผู้มีอิสระ มีศัตรูดุจหนาม
เป็นอันมาก เหมือนต้นมะม่วงมีผล ถูกคนหักโค่น
ฉะนั้น เสื่อเหลืองถูกฆ่าเพราะหนัง ช้างถูกฆ่าเพราะงา
คนมีทรัพย์ถูกฆ่าเพราะทรัพย์ ใครเล่าจกฆ่าผู้ไม่มี
เหย้าเรือน ผู้ไม่มีสันถวะคือค้นหา มะม่วงต้นหนึ่ง
มีผล อีกต้นหนึ่งไม่มีผล ทั้งสองต้นนั้นเป็นผู้สั่งสอน
ข้าพเจ้า.

[๔๖๑] ชนทั้งปวงคือคองช้าง กองม้า กองรถ
กองเดินเท้า ตกใจว่า พระราชาทรงผนวชเสียแล้ว
ขอพระองค์โปรดทำให้ชุมชนอุ่นใจ ตั้งความคุ้มครอง
ไว้ อภิเชกพระโอรสในราชสมบัติ แล้วจึงทรงผนวช
ต่อภายหลังเถิด.

[๔๖๒] ดูก่อนปชาบดี ชาวชนบท มิตร
อมาตย์ และพระประยูรญาติทั้งหลาย เราและแล้ว
ที่ฆาตุราชกุมารผู้ยังแวนแคว้นให้เจริญ เป็นบุตรของ
ชาววิเทหรัฐ ชาววิเทหรัฐเหล่านั้น จกให้ครองราช
สมบัติในกรุงมถิลลา.

[๔๗๓] มาเถิด อาตมาจะให้เธอศึกษาตามคำ
ที่อาตมาขอบ เมื่อเธอให้พระโอรสครองราชสมบัติ
ก็จักกระทำบาปทุจริตเป็นอันมาก ด้วยกายวาจาใจ
ซึ่งเป็นเหตุให้เธอไปสู่ทุกคติ การที่เรายังอวดภาพให้เป็น
ไปด้วยก่อนข่าวที่ผู้อื่นให้ ซึ่งสำเร็จแต่ผู้อื่น นี่เป็น
ธรรมของนักปราชญ์.

[๔๗๔] คนที่ฉลาดแม้ไม่ได้บริโภคอาหาร
สี่มือ รวากะว่าจะตายด้วยความอด ก็ยอมตายเสียด้วยความ
อด เขาจะไม่ยอมบริโภคก่อนเนื้อคลูกผู้อื่นไม่
สะอาดเลย ข้าแต่พระมหาชน พระองค์ดีเสวยได้
ซึ่งก่อนเนื้ออันเป็นเดนสุนัข ไม่สะอาดน่าเกลียดนัก.

[๔๗๕] ดูก่อนพระนางสีวลี ก่อนเนื้อนั้นไม่
ชื่อว่าเป็นอาหารของอาตมาหามีได้ เพราะถึงจะเป็น
ของคนครองเรือนหรือของสุนัข ก็สะอาดแล้ว ของ
บริโภคเหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลกนี้ ที่บุคคลได้มาแล้ว
โดยชอบธรรม ของบริโภคทั้งหมดนั้น กล่าวกันว่า
ไม่มีโทษ.

[๔๗๖] แนะนางกุมาริกาผู้ยังนอนกับแม่ ผู้
ประดับกำไลมือเป็นนิตย์ กำไลมือของเจ้า ข้างหนึ่ง
มีเสียงดัง อย่างหนึ่งไม่มีเสียงดัง เพราะเหตุไร.

[๔๗๗] ข้าแต่พระสมณะ เสียงเกิดแต่กำไล
สองอัน ที่สวนอยู่ในข้อมือของข้าพเจ้านี้กระทบกัน

ความที่กำไลทั้งสองกระทบกันนั้นเป็นเหตุแห่งเสียง
กำไลอันหนึ่งที่สวมอยู่ในข้อมือของข้าพเจ้านั้น ไม่มี
อันที่สองจึงไม่ส่งเสียง เป็นเหมือนนักปราชญ์สงบนิ่ง
อยู่ บุคคลสองคนก็วิวาทกัน คนเดียวจกวิวาทกับ
ใครเล่า ท่านผู้ใคร่ต่อสวรรค์ จงขอความเป็นผู้อยู่
คนเดียวเถิด.

[๔๗๘] แนะสีวลี เธอได้ยินคาถาที่นาง
กุมาริกากล่าวแล้วหรือ นางกุมาริกาเป็นเพียงชั้นสาว
ใช้มาตีเตียนเรา ความที่เราทั้งสองประพุดติ คือ
อาตมาเป็นบรรพชิต เธอเป็นสตรีเดินตามกันมา ย่อม
เป็นเหตุแห่งครหา บรรดาสองแพรงนี้ฉันเราทั้งสอง
ผู้เดินทาง จงแยกกันไป เธอจงถือเอาทางหนึ่งไป
อาตมาก็จะถือเอาทางอื่นอีกทางหนึ่งไป เธออย่าเรียก
อาตมาว่าเป็นพระสวามีของเธอ และอาตมาก็จะไม่
เรียกเธอว่าเป็นนมเหยื่อของอาตมาอีก เมื่อภักษัตริย์ทั้งสอง
กำลังตรัสข้อความนี้อยู่ ได้เสด็จเข้าไปยังฉุกนคร
เมื่อใกล้เวลานั้น พระมหาสัตว์ประทับยืนอยู่ที่ซุ้ม
ประตูเรือนของช่างศร ช่างศรนั้น หลับตาข้างหนึ่ง
ใช้ตาอีกข้างหนึ่งเล็งลูกศรอันหนึ่งซึ่งคดอยู่ ดัดให้ตรง
ที่ซุ้มประตูนั้น.

[๔๗๙] ดูก่อนช่างศร ท่านจงฟังอาตมา ท่าน
หลับจักหูข้างหนึ่ง เล็งดูลูกศรอันคดด้วยจักหูข้างหนึ่ง
ด้วยประการใด ท่านเห็นความสำเร็จประโยชน์ด้วย
ประการนั้นหรือหนอ.

[๔๘๐] ข้าแต่พระสมณะ การเล็งด้วยจักขุ
ทั้งสอง ปรากฏว่าเหมือนพร้าไปไม่ถึงที่คดข้างหน้า
ย่อมไม่สำเร็จความตัดให้ตรง ถ้าลับจักขุข้างหนึ่ง
เล็งดูที่คดด้วยจักขุอีกข้างหนึ่ง เล็งได้ถึงที่คดเบื้องหน้า
ย่อมสำเร็จความตัดให้ตรง บุคคลสองคนก็วิวาทกัน
คนเดียวจักวิวาทกับใครเล่า ท่านผู้ใคร่ต่อสวรรค์ จง
ขอความเป็นผู้อยู่คนเดียวเถิด.

[๔๘๑] ดูก่อนนางสีวลี เธอได้ยिनคาถาที่
ช่างศรกล่าวหรือยัง ช่างศรเป็นเพียงคนใช้ยังดีเตียน
เราได้ ความที่เราทั้งสองประพุดนั้น เป็นเหตุแห่ง
ความครหา ดูก่อนนางผู้เจริญ ทางสองแพร่งนี้อันเรา
ทั้งสองผู้เดินทางมา จงแยกกันไป เธอจงถือเอาทาง
หนึ่งไป อาตมาถือเอาทางอื่นอีกทางหนึ่งไป เธอ
อย่าเรียกอาตมาว่าเป็นพระสวามีของเธอ และอาตมา
จะไม่เรียกเธอว่าเป็นมเหสีของอาตมาอีก.

จบมหาชนกชาดกที่ ๒

อรรถกถาหานิบาต

มหาชนกชาดก

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระปรารภ มหาภิกเนกขัมมบารมี ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า โภ ยัม มชฺเณ สมุทฺทสฺสมี ดังนี้ เป็นต้น.

ความพิสดารว่า วันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายนั่งพรรณนามหาภิกเนกขัมมบารมี ของพระตถาคต ในโรงธรรมสภา พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เธอทั้งหลายประชุมเจรจากันถึงเรื่องอะไร เนื้อภิกษุเหล่านั้น กราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้ เท่านั้น ที่ตถาคตออกเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่ แม้ในกาลก่อน เมื่อยังเป็นโพธิสัตว์ อยู่ ตถาคตก็ได้ออกเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่เหมือนกัน ตรัสดังนี้ แล้วทรงคุณนิภาพ อยู่ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลวิงวอนให้ทรงเล่าเรื่อง จึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดง ดังต่อไปนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล พระราชาพระนามว่า มหาชนก ครองราชสมบัติในกรุงมิลิลา แคว้นวิเทหะ พระเจ้ามหาชนกราชนั้น มีพระราชโอรสสองพระองค์ คือ อริฏฐชนกพระองค์หนึ่ง โปลชนกพระองค์หนึ่ง ในสองพระองค์นั้น พระราชาพระราชทานตำแหน่งอุปราชแก่พระราชโอรสองค์ที่ พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่พระราชโอรสองค์นี้เอง กาลต่อมา พระมหาชนกสวรรคต พระอริฏฐชนกได้ครองราชสมบัติ ทรงตั้งพระโพลชนกผู้กนิษฐภคินีเป็นอุปราช อดีตกาลหนึ่งผู้ใกล้ชิดพระราชบิดา ไปเฝ้า พระราชากราบทูลว่า ขอเดชะ พระอุปราชใครจะปลงพระชนม์พระองค์

พระอริยราชกุมารทรงศตบคำบ่อย ๆ ก็ทำลายความเสนหาพระอนุชา ให้จำ
พระโปลชนกมหาอุปราชด้วยเครื่องจองจำ ให้อยู่ในคฤหาสน์หลังหนึ่งใกล้
พระราชนิเวศ มีผู้คุ้มรักษา พระกุมารโปลชนกทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่า ถ้า
ข้าพเจ้าก่อเวรต่อพระเชษฐา เครื่องจองจำจงอย่าหลุดจากมือและเท้าของ
ข้าพเจ้า แม้ประตูก็จงอย่าเปิด ถ้าข้าพเจ้ามิได้ก่อเวรต่อพระเชษฐา เครื่อง
จองจำจงหลุดจากมือและเท้าของข้าพเจ้า แม้ประตูก็จงเปิด เครื่องจองจำได้
หักเป็นท่อน ๆ แม้ประตูก็เปิดในทันใดนั้น ต่อมาพระโปลชนกก็เสด็จออก
ไปยังปัจฉิมตคามแห่งหนึ่ง ประทับอยู่ที่ปัจฉิมตคามนั้น ชาวปัจฉิมตคามจำ
พระองค์ได้ก็บารุงพระองค์ ครั้งนั้น พระอริยราชกุมารไม่สามารถจะจับ
พระองค์ได้ พระโปลชนกนั้น ได้ทำปัจฉิมตชนบทให้อยู่ในอำนาจโดยลำดับ
เป็นผู้มีบริวารมาก ทรงคิดว่า เมื่อก่อนเรามีได้ก่อเวรต่อพระเชษฐาของเรา
แต่บัดนี้เราจะก่อเวรละ ทรงให้ประหมพณิกาย แวดล้อมไปด้วยมหาชน
ออกจากปัจฉิมตคามถึงกรุงมิถิลาโดยลำดับ ให้ตั้งค่ายพักแรมกองทัพอยู่นอก
พระนคร ครั้งนั้น เหล่าทหารชาวมิถิลานครทราบข่าวว่า พระโปลชนกเสด็จมา
ก็ขนยุทธโศปกรณ์มีพาหะช้างเป็นต้น มายังสำนักของพระโปลชนกนั้น โดยมาก
แม้ชาวนครคนอื่น ๆ ก็พากันมาเข้าด้วย พระโปลชนกส่งสาส์นไปถวายพระ-
เชษฐาว่า เมื่อก่อนข้าพระองค์มิได้ก่อเวรต่อพระองค์ แต่บัดนี้ ข้าพระองค์
จะก่อเวรละ พระองค์จะประทานเสวตฉัตรแก่ข้าพระองค์ หรือจะรบ พระราชา
อริยราชกุมารทรงศตบดังนั้น ประารถนาจะรบ จึงตรัสเรียกพระอัครมเหสีมาตรัส
ว่า ที่รัก ในการรบชนะหรือแพ้ ไม่อาจจะรู้ได้ ถ้าฉันมีอันตราย เธอพึง
รักษาครรภ์ให้ดี ตรัสฉะนี้แล้วเสด็จกรีธาทัพออกจากพระนคร ครั้งนั้นทหาร
ของพระโปลชนกยังพระอริยราชกุมารให้ถึงชีพตักษัยในที่รบ ชาวพระนคร

ทั้งสิ้นรู้ว่า พระราชาสวรรคตแล้ว ก็เกิดโกลาหลกันทั่วไป ฝ่ายพระเทวีทรงทราบข่าว พระราชสวามีสวรรคตแล้ว ก็รีบเก็บสิ่งของสำคัญมีทองเป็นต้น ใส่ในกระเช้า เอาผ้าเก่า ๆ ปูปิดไว้แล้วใส่ข้าวสารข้างบน ทรงนุ่งภูษาเก่าเศร้าหมอง ปลอมพระกายของพระองค์ วางกระเช้าบนพระเศียร เสด็จออกจากพระนครแต่กลางวันที่เดียว ไม่มีใครจำพระนางได้ พระนางเสด็จออกจากประตูทิศอุดร ไม่รู้จักมรรคา เพราะไม่เคยเสด็จไปในที่ไหน ๆ ไม่อาจกำหนดทิศ จึงประทับที่ศาลาแห่งหนึ่งคอยตรัสถามว่า มีคนเดินทางไปนครกาลจัมปากะไหม เพราะเคยทรงสดับว่า มีนครกาลจัมปากะเท่านั้น ก็สัตว์ในครรภ์ของพระเทวีนั้นมิใช่สัตว์สามัญ แต่เป็นพระมหาสัตว์ผู้มีพระบารมีเต็มแล้วมาบังเกิด ด้วยเดชานุภาพแห่งพระมหาสัตว์นั้น บันดาลให้ภพของท้าวสักกเทวราชสำแดงอาการร้อน ท้าวสักกเทวราชทรงอาวัชนาการก็ทรงทราบเหตุนี้ ทรงดำริว่า สัตว์ที่บังเกิดในพระครรภ์ของพระเทวีมีบุญมาก เราควรจะไปในที่นั้น จึงเนรมิตเกวียนมีเครื่องปกปิด จัดตั้งเตียงไว้ในเกวียนนั้น เนรมิตคนเหมือนคนแก่ ขับเกวียนไปหยุดอยู่ที่ประตูศาลาที่พระเทวีประทับอยู่ ทูลถามพระเทวีว่า มีผู้ที่จะไปนครกาลจัมปากะบ้างไหม พระเทวีได้สดับดังนั้น จึงตรัสว่า ข้าแต่พ่อ ข้าพเจ้าจักไป ท้าวสักกะตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น แม่จงขึ้นนั่งบนเกวียนเถิด พระเทวีเสด็จออกมาตรัสว่า ข้าแต่พ่อ ข้าพเจ้ามีครรภ์แก่ ไม่อาจจะขึ้นเกวียนไปได้ จักขอเดินตามพ่อไปเท่านั้น แต่พ่อช่วยรับกระเช้าของข้าพเจ้านี้ขึ้นเกวียนไปด้วย ท้าวสักกะตรัสว่า แม่พูดอะไร คนที่รู้จักขับเกวียนเช่นข้าพเจ้าไม่มี แม่อย่ากลัวเลย ขึ้นนั่งบนเกวียนเถิดแม่ ด้วยอานุภาพแห่งพระโอรสของพระองค์ ในเวลาที่พระเทวีจะเสด็จขึ้นเกวียน แผ่นดินได้หนุนขึ้นดุจผิวละออ เต็มด้วยลมฟุ้งขึ้นฉะนั้น ตั้งจดท้ายเกวียน พระเทวีเสด็จขึ้นบรรทมบนพระที่สิริไสยาสน์ ทรงทราบว่า นี้จักเป็นเทวดา พระนางได้หยั่งลงสู่นิรา เพราะได้บรรทมบนพระที่อันเป็นทิพย์.

ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงขับเกวียนถึงแม่น้ำ แห่งหนึ่ง ไกลราว สามสิโยชน์ จึงปลุกพระเทวีแล้วตรัสว่า แม่จงลงจากเกวียนนี้อาบน้ำในแม่น้ำ จงนุ่งห่มผ้าคู่หนึ่ง ที่วางอยู่เหนือศีรษะนั้น จงหยิบของกินที่มีอยู่ภายใน เกวียนนั้นมากินเถิด พระเทวีทรงทำตามอย่างนั้น แล้วบรรทมต่อไปอีก ก็ถึงนครกาลจัมปาละในเวลาเย็น ทอดพระเนตรเห็นประตู่หอรบและกำแพง พระนคร จงตรัสถามท้าวสักกะว่า ข้าแต่พ่อ เมืองนี้ชื่ออะไร ท้าวสักกะตรัสตอบว่า นครกาลจัมปาละ แม่ พระเทวีตรัสค้ำว่า พุดอะไร พ่อ นครกาลจัมปาละอยู่ห่างจากนครของพวกเราถึงหกสิโยชน์มิใช่หรือ ท้าวสักกะตรัสว่า ถูกแล้ว แม่ แต่ตราฐักหนทางตรง ครั้งนั้นท้าวสักกเทวราชให้พระเทวีลงจากเกวียน ณ ที่ใกล้ประตู่ ด้านทิศทักษิณ ตรัสบอกว่า บ้านของดาอยู่ข้างหน้า แต่แม่จงเข้าไปสู่นครนี้ ตรัสดังนี้แล้วเสด็จไปเหมือนไปข้างหน้า ได้หายตัวไปยังที่ประทับของพระองค์ ส่วนพระเทวีก็ประทับนั่งอยู่ที่ศาลาแห่งหนึ่ง.

ขณะนั้น มีพราหมณ์ผู้เพ่งมนต์คนหนึ่งชวานนครกาลจัมปาละ เป็นทิสปาโมกษ์ มาณพระมาณห้าร้อยคน แวดล้อมเดินไปเพื่ออาบน้ำ แลดูมาแต่ไกลเห็นพระเทวีนั้น มีพระรูปงามยิ่งสมบูรณ์ด้วยความงามเป็นเลิศ ประทับนั่งอยู่ ณ ศาลานั้น ด้วยอานุภาพแห่งพระมหาสัตว์ผู้บังเกิดในพระครรภ์ของพระเทวี พอเห็นเท่านั้น ก็เกิดสเนหาราวกะว่าเป็นน้องสาวของตน จึงให้เหล่ามาณพพักอยู่ภายนอก เข้าไปในศาลาแต่ผู้เดียวถามว่า น้องหญิง แม่เป็นชาวบ้านไหน พระเทวีตรัสตอบว่า ข้าแต่พ่อ ข้าพเจ้าเป็นอัคมเหสีของพระอริฏฐชนกราช กรุงมิถิลา พราหมณ์ถามว่า แม่มาที่นี่ทำไม พระเทวีตรัสตอบว่า พระอริฏฐชนกราชถูกพระโปลชนกปลงพระชนม์ เมื่อเป็นเช่นนี้ ข้าพเจ้ากลัวภัยจึงหนีมา ด้วยคิดว่า จักรกษัตริย์ไว้ พราหมณ์ถามว่า ก็ใน

พระนกรนี้ มีใครที่เป็นพระญาติของเธอหรือ พระเทวีตรัสตอบว่า ไม่มีพอ
พราหมณ์กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น เธอย่าวุ่นใจไปเลย ข้าพเจ้าอุทิจงพราหมณ์
มหาศาล เป็นอาจารย์ทิสปาโมกษ์ ข้าพเจ้าจักตั้งเธอไว้ ในที่เป็นน้องสาว
ปฏิบัติดูแลเธอ เธอจงกล่าวกะข้าพเจ้าว่า ท่านเป็นพี่ชาย แล้วจับที่เท้าทั้ง
สองของข้าพเจ้าคร่ำครวญเถิด พระเทวีรับคำแล้ว เปล่งเสียงดังทอดพระองค์
ลงจับเท้าทั้งสองของพราหมณ์ ทั้งสองต่างก็คร่ำครวญกันอยู่ ครั้งนั้นเหล่าอัน-
เตवासีก ได้ยินเสียงของพราหมณ์ จึงพากันวิ่งเข้าไปยังศาลา ถามว่า ท่าน
อาจารย์ เกิดอะไรแก่ท่านหรือ พราหมณ์กล่าวว่า พ่อทั้งหลาย หญิงนี้เป็น
น้องสาวของฉัน พลัดพรากจากฉัน ไปแต่ครั้งโน้น เหล่าอันเตवासีกกล่าวว่า
จำเดิมแก่กาลที่ท่านทั้งสองได้พบกันแล้ว ขออย่าได้วิตกเลย พราหมณ์ให้น่า
ยานที่ปกปิดมา ให้พระเทวีประทับนั่งในยานนั้น กล่าวกะเหล่ามาณพว่า เจ้า
ทั้งหลายจงบอกแก่นางพราหมณ์ว่า หญิงนี้เป็นน้องสาวของเรา แล้วจงบอก
นางพราหมณ์เพื่อทำกิจทั้งปวงแก่นาง กล่าวจะนี้แล้วส่งพระเทวีไปสู่เรือน
ลำดับนั้น นางพราหมณ์ให้พระนางสรงสนานด้วยน้ำร้อนแล้ว แต่งที่บรรทม
ให้บรรทม แม้พราหมณ์อาบน้ำแล้วก็กลับมาสู่เรือน สั่งให้เชิญพระนางมาใน
เวลาบริโภคอาหาร ด้วยคำว่า จงเชิญน้องสาวของเรามา แล้วบริโภคพร้อมกับ
พระนาง ได้ปรนนิบัติพระนางในนิเวศของตน ไม่นานนักพระนางก็ประสูติ
พระโอรสมีวรรณะดังทอง พระเทวีขนานพระนามพระโอรส เหมือนพระ-
อัยกว่า มหาชนกกุมาร พระกุมารนั้นทรงเจริญวัยก็เล่นอยู่กับพวกเด็ก
เด็กพวกใดรบกว่นทำให้พระกุมารขัดเคือง พระกุมารก็จับเด็กพวกนั้นให้มัน
แล้วตี ด้วยพระองค์มีพระกำลังมาก และด้วยความเป็นผู้กระด้างเพราะมานะ
เพราะพระองค์เกิดในตระกูลกษัตริย์ที่ไม่เจือปน พวกเด็กเหล่านั้นร้องไห้เสียดัง
ดัง เมื่อถูกถามว่า ใครตี ก็บอกว่า บุตรหญิงหม้ายตี พระกุมารทรงคิดว่า

พวกเด็กว่า เราเป็นบุตรหญิงหม้าย อยู่เนื่อง ๆ ช่างเถอะ เราซักถามมารดาของเรา วันหนึ่ง พระกุมารจึงทูลถามพระมารดาว่า ข้าแต่พระมารดา ใครเป็นบิดาของฉันทัน พระนางตรัสลวงพระกุมารว่า พราหมณ์เป็นบิดาของลูก วันรุ่งขึ้นพระกุมารตีเด็กทั้งหลาย เมื่อเด็กทั้งหลายกล่าวว่า บุตรหญิงหม้ายตี จึงตรัสว่า พราหมณ์เป็นบิดาของเรามีใช่หรือ ครั้น พวกเด็กถามว่า พราหมณ์เป็นอะไรกับเธอ จึงทรงคิดว่า เด็กเหล่านั้นกล่าวว่า พราหมณ์เป็นอะไรกับเธอ มารดาของเราไม่บอกเหตุการณ์นี้ตามจริง ท่านไม่บอกแก่เราตามใจของท่าน ยกไว้เถิด เราจักให้ท่านบอกความจริงให้ได้ เมื่อพระกุมารคืบหน้านั้นพระมารดาจึงกัศพระฉันทัน พระมารดาไว้ ตรัสว่า ข้าแต่แม่ แม่จงบอกบิดาแก่ฉันทัน ถ้าแม่ไม่บอก ฉันทันจักกัศพระฉันทันของแม่ให้ขาด พระนางไม่อาจตรัสลวงพระโอรส จึงตรัสบอกว่า พ่อเป็นโอรสของพระเจ้าอริฏฐมหาชนก ในกรุงมิถิลา พระบิดาของพ่อถูกพระโปลกชนกปลงพระชนม์ แม่ตั้งใจรักษาตัวพ่อ จึงมาสู่ฉันทัน พราหมณ์นี้ตั้งแม่ไว้ในที่เป็นน้องสาว ปฏิบัติดูแลแม่ ตั้งแต่นั้นมา แม้ใครว่าเป็นบุตรหญิงหม้าย พระกุมารก็ไม่กริ้ว พระกุมารทรงเรียนไตรเพทและศิลปศาสตร์ทั้งปวง ในภายในพระชนม์ ๑๖ ปี เมื่อมีพระชนม์ได้ ๑๖ ปี เป็นผู้ทรงพระรูป โภจนอันอุดม พระองค์ทรงคิดว่า เราจักเอาราชสมบัติซึ่งเป็นของพระบิดา จึงทูลถามพระมารดาว่า ข้าแต่พระมารดา ทรัพย์อะไร ๆ ที่พระมารดาได้มามีบ้างหรือไม่ ฉันทันจักค้าขายให้ทรัพย์เกิดขึ้นแล้วจักเอาราชสมบัติซึ่งเป็นของพระบิดา พระนางตรัสตอบว่า ลูกรัก แม่ไม่ได้มามีมือเปล่า สิ่งอันเป็นแก่นสารของเรามีอยู่สามอย่าง คือ แก้วมณี แก้วมุกดา แก้ววิเชียร ในสามอย่างนั้น แต่ละอย่างพอจะเป็นกำลังเอาราชสมบัติได้ พ่อจงรับแก้วสามอย่างนั้น คิดอ่านเอาราชสมบัติเถิด อย่าทำการค้าขายเลย พระกุมารทูลว่า ข้าแต่พระมารดา ขอพระมารดาจงประทานทรัพย์นั้นสิ่งหนึ่ง แก่หม่อมฉันทัน จะเอาไปเมื่อ

สุวรรณภูมิ นำทรัพย์เป็นอันมากมาแล้วเอาราชสมบัติ ซึ่งเป็นของพระบิดา
ทูลดังนี้แล้ว ให้พระมารดาประทานทรัพย์กึ่งหนึ่ง จำหน่ายออกเป็นสินค้า
แล้วให้ขึ้นขึ้นเรือ พร้อมกับพวกพณิชที่จะเดินทางไปสุวรรณภูมิ แล้วกลับ
มาถวายบังคมลาพระมารดา ทูลว่า ข้าแต่พระมารดา หม่อมฉันจักไปเมือง
สุวรรณภูมิ พระนางตรัสห้ามว่า ลูกรัก ขึ้นชื่อว่ามหาสมุทร สำเร็จประโยชน์
น้อย มีอันตรายมาก อย่าไปเลย ทรัพย์ของพ่อมีมากพอประโยชน์ เอาราช
สมบัติแล้ว พระกุมารทูลว่า หม่อมฉันจักไปแท้จริง ทูลลาพระมารดาถวาย
บังคม กระทำประทักษิณ แล้วออกไปขึ้นเรือ ในวันนั้นได้เกิดพระโรคขึ้น
ในพระสรีระของพระเจ้าโปลชนกราช บรรทมแล้วเสด็จลุกขึ้นอีกไม่ได้ พวก
พณิชประมาณเจ็ดร้อยคนขึ้นสู่เรือ เรือแล่นไปได้เจ็ดร้อยโยชน์ ใช้เวลาเจ็ด
วัน เรือแล่นไปด้วยกำลังคลื่นที่ร้ายกาจ ไม่อาจทรงตัวอยู่ได้ แผ่นกระดานก็
แตกด้วยกำลังคลื่น น้ำเข้ามาแต่ที่นั่น ๆ เรือก็จมลงในกลางมหาสมุทร
มหาชนล้วนมรณภัย ร้องไห้คร่ำครวญกราบไหว้เทวดาทั้งหลาย แต่พระมหา
สัตว์ไม่ทรงกันแสง ไม่ทรงคร่ำครวญ ไม่ไหว้เทวดาทั้งหลาย พระองค์ทรงทราบ
ว่าเรือจะจม จึงคลุกน้ำตาลกรวดกับเนยเสวยจนเต็มท้อง แล้วหุบฝาเนื้อ
เกลี้ยงสองฝืนด้วยน้ำมันจนชุ่ม ทรงนุ่งให้มัน ประทับยืน เกาะเสากระโดง
บนยอดเสากระโดงเวลาเรือจม มหาชนเป็นภิกขาแห่งปลาและเต่า น้ำโดยรอบ
มีสีเหมือนโลหิต พระมหาสัตว์ประทับยืนที่ยอดเสากระโดง ทรงกำหนดทิว
เมืองมิติลาอยู่ที่ศนี้ ก็กระโดดจากยอดเสากระโดง ล่วงพ้นฝูงปลาและเต่า ไป
ตกในที่สุด อุสภะหนึ่ง เพราะพระองค์มีพระกำลังมาก พระเจ้าโปลชนกราช
ได้สวรรคตในวันนั้นเหมือนกัน จำเดิมแต่นั้น พระมหาสัตว์เป็นไปอยู่ในคลื่น
ซึ่งมีสีดั่งแก้วมณี เหมือนท่อนต้นกล้วยทอง ข้ามมหาสมุทรด้วยกำลังพระพาหา
พระมหาสัตว์ทรงว่าข้ามมหาสมุทรอยู่เจ็ดวัน เหมือนว่าข้ามวันเดียว พระ

องค์ทรงสังเกตเวลานั้นว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถ จึงบ้วนพระโอษฐ์ด้วยน้ำเค็ม
ทรงสมาทานอุโบสถศีล ก็ในกาลนั้น ท้าวโลกบาลทั้งสี่มอบให้เทพธิดา
ชื่อมณีเมขลา เป็นผู้ดูแลรักษาสัตว์ทั้งหลาย ผู้ประกอบด้วยคุณ มีบำรุงมารดา
เป็นต้น เป็นผู้ไม่สมควรจะตายในมหาสมุทร นางมณีเมขลาได้ตรวจตรา
มหาสมุทรเป็นเวลาเจ็ดวัน เล่ากันว่า นางเสวยทิพยสมบัติเพลินก็เพลินสติมิได้
ตรวจตรา บางอาจารย์กล่าวว่า นางเทพธิดาไปเทพสมาคมเสีย นางคิดได้ว่า
วันนี้เป็นวันที่เจ็ดที่เรามิได้ตรวจความมหาสมุทร มีเหตุอะไรบ้างหนอ เมื่อนาง
ตรวจดูก็เห็นพระมหาสัตว์ จึงคิดว่า ถ้ามหาชนกumar จักตายในมหาสมุทร
เราจักไม่ได้เข้าเทวสมาคม คิดฉะนั้นแล้ว ตกแต่งสรีระ สถิตอยู่ในอากาศไม่
ไกลพระมหาสัตว์ เมื่อจะทดลองพระมหาสัตว์ จึงกล่าวคาถาแรกว่า

นี่ใคร เมื่อแลไม่เห็นฝั่งก็อุตสาหพยายามว่า

อยู่ท่ามกลางมหาสมุทร ทำรู้อ่านาจอประโยชน์อะไร

จึงพยายามว่าอยู่อย่างนี้นักหนา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อปสุสนฺติริ แปลว่า แลไม่เห็นฝั่งเลย.

บทว่า อายุเห ได้แก่ กระทำความเพียร.

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า เราว่ายข้ามมหาสมุทรมาได้เจ็ดวัน
เข้าวันนี้ ไม่เคยเห็นเพื่อนสองของเราเลย นี่ใครหนอมาพูดกะเรา เมื่อแลไป
ในอากาศก็ทอดพระเนตรเห็นนางมณีเมขลา จึงตรัสคาถาที่สองว่า

ดูก่อนเทวดา เราไต่ตรงเห็นปฏิปทาแห่งโลก

และอันสงฆ์แห่งความเพียร เพราะฉะนั้น ถึงจะมองไม่

เห็นฝั่ง เราก็คือต้องพยายามว่าอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิสมม วุตติ โลกุตส** ความว่า เรานั้นไตร่ตรอง คือใคร่ครวญวัตรคือ ปฏิปทาของโลกอยู่. บทว่า **วายมุตส จ** ความว่า พระมหาสัตว์แสดงความว่า เราไตร่ตรองคือเห็นอนิสงส์แห่งความเพียรอยู่. บทว่า **ตสุมา** ความว่า เพราะเราไตร่ตรองอยู่ คือรู้ว่า ชื่อว่า ความเพียรของบุรุษย่อมไม่เสียหาย ย่อมให้ตั้งอยู่ในความสุข ฉะนั้น แม้จะมองไม่เห็นฝั่งก็ต้องพยายาม คือกระทำความเพียร อธิบายว่า เราจะไม่คำนึงถึงข้อนั้นได้อย่างไร.

นางมณีเมขลาปรารภนาจะฟังธรรมกถาของพระมหาสัตว์ จึงกล่าวคาถาอีกว่า

ฝั่งมหาสมุทรลึกจนประมาณไม่ได้ ย่อมไม่

ปรากฏแก่ท่าน ความพยายามอย่างลูกผู้ชายของท่าน

ก็เปล่าประโยชน์ ท่านไม่ทันถึงฝั่งก็จกตาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปตฺวา ว** ความว่า ยังไม่ทันถึงฝั่งเลย ท่านก็จกตาย.

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ตรัสกะนางมณีเมขลาว่า ท่านพูดอะไรอย่างนั้น เราทำความพยายาม แม้ตายก็จกพ้นครหา ตรัสดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาว่า

บุคคลเมื่อกระทำความเพียร แม้จะตายก็ชื่อว่า

ไม่เป็นหนี้ในระหว่างหมู่ญาติเทวดา และบิดามารดา

อนึ่ง บุคคลเมื่อทำกิจอย่างลูกผู้ชาย ย่อมไม่เดือดร้อน

ในภายหลัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อณฺโณ** ความว่า คู่ก่อนเทวดา บุคคลเมื่อกระทำความเพียร แม้จะตาย ก็ย่อมไม่เป็นหนี้ คือไม่ถูกติเตียน ในระหว่างญาติทั้งหลาย เทวดาทั้งหลาย และพรหมทั้งหลาย.

ลำดับนั้น เทวดากล่าวคาถาจะพระมหาสัตว์ว่า

การงานอันใด ยังไม่ถึงที่สุดด้วยความพยายาม
การงานอันนั้นก็ไร้ผล มีความลำบากเกิดขึ้น การทำ
ความพยายามในฐานะอันไม่สมควรใด จนความตาย
ปรากฏขึ้น ความพยายามในฐานะอันไม่สมควรมันจะ
มีประโยชน์อะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อปารณมยฺหิ ความว่า ยังไม่ถึงที่สุด
ด้วยความพยายาม. บทว่า มจฺจุ ยสุตฺตานิปฺพตฺติ ความว่า การทำความ
พยายามในฐานะอันไม่สมควรใด จนมัจจุคือความตายนั้นแลปรากฏขึ้น ความ
พยายามในฐานะอันไม่สมควรมัน จะมีประโยชน์อะไร.

เมื่อนางมณีเมขลากล่าวอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์เมื่อจะทำนางมณี
เมขลาให้จันตต่อถ้อยคำ จึงได้ตรัสคาถาต่อไปว่า

ดูก่อนเทวดา ผู้ใดรู้แจ้งว่าการงานที่ทำ จะไม่
ลุล่วงไปได้จริง ๆ ชื่อว่าไม่รักษาชีวิตของตน ถ้าผู้นั้น
ละความเพียรในฐานะเช่นนั้นเสีย ก็จะพึงรู้ผลแห่ง
ความเกียจคร้าน ดูก่อนเทวดา คนบางพวกในโลกนี้
เห็นผลแห่งความประสงค์ของตน จึงประกอบการทำงาน
ทั้งหลาย การงานเหล่านั้นจะสำเร็จหรือไม่ก็ตาม
ดูก่อนเทวดา ท่านก็เห็นผลแห่งกรรมประจักษ์แก่ตน
แล้วมิใช่หรือ คนอื่น ๆ จมในมหาสมุทรหมด เรา
คนเดียวยังว่ายข้ามอยู่ และได้เห็นท่านมาสถิตอยู่ใกล้ ๆ
เรา เรานั้นจักพยายามตามสติกำลัง จักทำความเพียร
ที่บุรุษควรทำ ไปให้ถึงฝั่งแห่งมหาสมุทร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อจุจฺนฺตํ** ความว่า ผู้ใคร่รู้แจ้งการงาน
นี้ว่า แม้ทำความเพียรก็ไม่อาจให้สำเร็จได้ ไม่ลู่ลวงไปได้จริง ๆ ที่เดียว ดังนี้
ไม่นำช้างคว่ำและช้างตมันเป็นต้นออกไปเสีย ชื่อว่าไม่รักษาชีวิตของตน.
บทว่า **ชฺลฺยา โส ยถิ หาปเย** ความว่า ถ้าผู้นั้น ละความเพียรในฐานะ
เช่นนั้นเสีย ก็จะพึงรู้ผลแห่งความเกียจคร้านนั้น คำที่ท่านกล่าวนั้น ๆ
ไว้ประโยชน์ พระมหาสัตว์ทรงชี้แจงดังนี้ ก็บทที่เขียนไว้ในบาลีว่า **ชฺลฺยา**
โส ยถิ หาปเย นั้น ไม่มีในอรรถกถา. บทว่า **อธิปฺปายผลํ** ความว่า
คนบางพวกเห็นผลแห่งความประสงค์ของตน ประกอบการงานมีกสิกรรมและ
พาณิชย์กรรมเป็นต้น . บทว่า **ตานิ อិหฺมฺเนติ** วา น วา ความว่า พระมหาสัตว์
แสดงความว่า เมื่อบุคคลกระทำความเพียรทางกายและความเพียรทางใจว่า
เราจักไปในที่นี้ จักเรียนสิ่งนี้ การงานเหล่านั้น ข่อมสำเร็จที่เดียว เพราะฉะนั้น
จึงควรทำความเพียรแท้. บทว่า **สนฺนา อญฺเณ ตฺรามหิ** ความว่า คนอื่น ๆ
จม คือ จมลงในมหาสมุทร คือเมื่อไม่ทำความเพียร ก็เป็นภิกษาแห่งปลาและ
เต่ากันหมด แต่เราคนเดียวเท่านั้นยังว่ายข้ามอยู่. บทว่า **ตฺลฺยจ ปฺลฺสูตฺตมิ**
สนฺติเก ความว่า ท่านจงดูผลแห่งความเพียรของเราแม้นี้ เราไม่เคยเห็น
เทวดาโดยอรรถาพนี้เลย เรานั้นก็ได้เห็นท่านมาสถิตอยู่ใกล้ ๆ เรา โดยอรรถาพ
ทิพย์นี้. บทว่า **ยาถาสติ ยถาพฺลํ** ความว่า สมควรแก่สติและกำลังของตน
บทว่า **กาธํ** แปลว่า จักกระทำ.

เทวดาได้สดับพระวาจาอันมั่นคงของพระมหาสัตว์นั้น เมื่อจะสรรเสริญ
มหาสัตว์ จึงกล่าวคาถาว่า

ท่านใดถึงพร้อมด้วยความพยายามโดยธรรม ไม่
จมลงในห้วงมหรณพ ซึ่งประมาณนี้ได้ เห็นปานนี้
ด้วยกิจคือความเพียรของบุรุษ ท่านนั้นจงไปในสถานที่
ที่ใจของท่านยินดีนั้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอว คเต ความว่า ในห้วงน้ำซึ่ง
ประมาณมิได้เห็นปานนี้ คือในมหาสมุทรทั้งลึกทั้งกว้าง. บทว่า ธมฺมวายาม-
สมฺปนฺโน ความว่า ประกอบด้วยความพยายามอันชอบธรรม. บทว่า กมฺมุนา
นาวสีทสิ ความว่า ท่านไม่จมลงด้วยกิจ คือความเพียรของบุรุษของตน
บทว่า ยตุถ เต ความว่า ใจของท่านยินดีในสถานที่ใด ท่านจงไปใน
สถานที่นั้นเถิด.

ก็แลครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว นางมณีเมขลาได้ถามว่า ข้าแต่ท่าน
บัณฑิตผู้มีความบากบั่นมาก ข้าพเจ้าจักนำท่านไปที่ไหน เมื่อพระมหาสัตว์
ตรัสว่า มิถิลานคร นางจึงอุ้มพระมหาสัตว์ขึ้น คุณคนยกกำคอกไม้ ใช้แขน.
ทั้งสองประคองให้นอนแนบทรง พะพาเหาะไปในอากาศเหมือนคนอุ้มลูก
ฉะนั้น พระมหาสัตว์มีสรีระเศร้าหมองด้วยน้ำเค็มตลอดเจ็ดวัน ได้สัมผัสทิพย-
ผัสสะก็บรรทมหลับ ลำดับนั้น นางมณีเมขลา นำพระมหาสัตว์ถึงมิถิลานคร
ให้บรรทมโดยเบื้องขวาบนแผ่นดินอันเป็นมงคลในสวนมะม่วง มอบให้
หมู่เทพเจ้าในสวนคอยรักษาพระมหาสัตว์แล้วไปอยู่ที่อยู่ของตน.

ในกาลนั้น พระเจ้าโปลชนกราชไม่มีพระโอรส มีแต่พระธิดาองค์หนึ่ง
พระนามว่าสิวลีเทวีเป็นหญิงฉลาดเฉียบแหลม อมาตย์ทั้งหลายได้ทูลถามพระเจ้า
โปลชนกราชเมื่อบรรทมอยู่บนพระแท่นมรรณมัญญาอาสน์ว่า ข้าแต่พระมหाराช
เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว เหล่าข้าพระบาทจักถวายราชสมบัติแก่ใคร
พระราชาตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงมอบราชสมบัติให้แก่ท่านที่สามารถยังสิวลีเทวี
ธิดาของเราให้ยินดี หรือผู้ใคร่ห้วนอนแห่งบัลลังก์สี่เหลี่ยม หรือผู้ใดอาจยก
สหัสสถามธนูขึ้นได้ หรือผู้ใดอาจนำขุมทรัพย์ใหญ่สิบหกแห่งออกมาได้ ท่าน
ทั้งหลายจงมอบราชสมบัติให้แก่ผู้นั้น อมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ขอเดชะ
ขอพระองค์โปรดตรัสดูทานปัญหาแห่งขุมทรัพย์เหล่านั้นแก่พวกข้าพระองค์.

พระราชางตรัสอุทานปัญหาของสิ่งอื่น ๆ พร้อมกับขุมทรัพย์ทั้งหลาย
ไว้ว่า

ขุมทรัพย์ใหญ่ลึบหกขุมเหล่านี้ คือ ขุมทรัพย์ที่
ดวงอาทิตย์ขึ้น ขุมทรัพย์ที่ดวงอาทิตย์ตก ขุมทรัพย์
ภายใน ขุมทรัพย์ภายนอก ขุมทรัพย์ไม่ใช่ภายใน
ไม่ใช่ภายนอก ขุมทรัพย์ขาขึ้น ขุมทรัพย์ขาลง ขุม
ทรัพย์ที่ไม่รังใหญ่ทั้งสี่ ขุมทรัพย์ในที่โยชน์หนึ่งโดย
รอบ ขุมทรัพย์ใหญ่ ที่ปลายงาทั้งสอง ขุมทรัพย์ที่
ปลายหนหาง ขุมทรัพย์ที่น้ำ ขุมทรัพย์ที่ยอดไม้ และ
ธนูหนักพันแรงคนยก บัลลังก์สี่เหลี่ยมห้วนนอนอยู่
เหลี่ยมไหนด และยังมีสิวลีราชเทวีให้ยินดี.

เมื่อพระเจ้าโปลชนกราชสวรรคต ถวายพระเพลิงพระบรมศพเสร็จแล้ว
อมาตย์ทั้งหลายได้ประชุมปรึกษากันในวันที่เจ็ด ถึงเรื่องที่พระราชารัสไว้ว่า
ให้มอบราชสมบัติแก่ท่านที่สามารถให้พระธิดาของพระองค์ยินดี ก็ใครเล่าจัก
สามารถให้พระราชธิดานั้นยินดี อมาตย์เหล่านั้น เห็นกันว่า เสนาบดีเป็นผู้
สนิทชิดแห่งพระราชาก็สามารถ จึงส่งข่าวให้เสนาบดีนั้นทราบ เสนาบดีนั้น
ได้ฟังข่าว รับแล้วไปสู่ประตูพระราชวังเพื่อต้องการราชสมบัติ ให้ทูลความ
ที่ตนมาแต่พระราชธิดา พระราชธิดาทรงทราบว่า เสนาบดีนั้นมา หวังจะทรง
ทดลองเสนาบดีว่า จะมีปัญญาทรงสิริแห่งเศวตฉัตรหรือไม่ จึงรับสั่งว่าจงมา
โดยเร็ว เสนาบดีได้ฟังข่าวนั้นแล้ว ประสงค์จะให้พระราชธิดาโปรดปราน
จึงไปโดยเร็วตั้งแต่เชิงบันไดไปยืนอยู่ที่ใกล้พระราชธิดา ลำดับนั้น พระราชธิดา
เมื่อทรงทดลองเสนาบดีนั้น จึงตรัสสั่งว่า จงวิ่งไปโดยเร็วในพระตำหนัก
เสนาบดีคิดว่าจักยังพระราชธิดาให้ยินดี จึงวิ่งไปโดยเร็ว พระราชธิดารับสั่ง

กะเสนาบดีว่า จงมาอีก เสนาบดีก็มาโดยเร็วอีก พระราชาธิดาทรงทราบว่า เสนาบดีนั้นหาปัญญามิได้ จึงตรัสว่า จงมานวดเท้าของเรา เสนาบดีก็นั่งลง นวดพระบาทของพระราชาธิดาเพื่อให้ทรงโปรดปราน ลำดับนั้น พระราชาธิดาก็ถือเสนาบดีนั้นที่ถือให้ล้มหงาย แล้วประธานสัญญาแก่นางข้าหลวงทั้งหลาย ด้วยพระดำรัสว่า พวกเจ้าจงตีบุรุษไร้ปัญญาอันธพาลคนนี้ ลากคอออกไปเสียนางข้าหลวงทั้งหลายก็ทำตามรับสั่ง เสนาบดีนั้นใครถามว่าเป็นอย่างไร ก็ตอบว่า พวกท่านอย่าถามเลย พระราชาธิดานี้ไม่ใช่หญิงมนุษย์ จักเป็นยักษ์นิ แต่ฉันนอมาคย์ผู้รักษาคลังไปเพื่อให้พระราชาธิดาทรงยินดี พระราชาธิดาก็ให้ได้รับความอับอายขายหน้า เช่นเดียวกับเสนาบดี ได้ยังชนทั้งปวง คือเศรษฐี เจ้าพนักงานเชิฐเครื่องสูง เจ้าพนักงานเชิฐพระแสง ให้ได้รับความอับอายขายหน้าเหมือนกัน ครั้งนั้นมหาชนปรึกษากันแล้วกล่าวว่า ไม่มีผู้สามารถให้พระราชาธิดาโปรดปราน ท่านทั้งหลายจงมอบราชสมบัติแก่ผู้สามารถยกธนูที่มีน้ำหนักพันแรงคนยก ใคร ๆ ก็ไม่สามารถจะยกธนูนั้นขึ้น แต่ฉันมหาชนจึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงมอบราชสมบัติแก่ผู้รู้จักห้วนอนแห่งบัลลังก์สี่เหลี่ยม ก็ไม่มีใครรู้จักอีก แต่ฉันมหาชนจึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงมอบราชสมบัติแก่ผู้สามารถนำขุมทรัพย์สิบหกแห่งออกมาได้ ก็ไม่มีใครสามารถอีก แต่ฉันเสนาอมาตย์ทั้งหลายปรึกษากันว่า เราทั้งหลายไม่อาจรักษาแว่นแคว้นที่หาพระราชามิได้ไว้ จะพึงทำอะไรกันหนอ ลำดับนั้น ปุโรหิตจึงกล่าวกะเสนาอมาตย์เหล่านั้นว่า พวกท่านอย่าวิตกเลย ควรจะปล่อยมุสสรตไป เพราะพระราชาที่เชิฐเสด็จหาได้ด้วยมุสสรตเป็นผู้สามารถครองราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น เหล่าเสนาอมาตย์ต่างเห็นพร้อมกัน จึงให้ตักแต่งพระนคร แล้วให้เทียมม้าสี่ตัวมีสี่คู่จดอกุมุทในราชรถอันเป็นมงคล ลาดเครื่องลาดอันวิจิตร เบื้องบน ให้ประดิษฐานเบญจราชกฤษณ์ท์ แวดล้อมด้วยจตุรงคเสนา ชน

ทั้งหลายประโคมเครื่องดนตรีข้างหน้าราชรถที่พระราชเป็นเจ้าของ ประโคม
เบื้องหลังราชรถที่ไม่มีเจ้าของ เพราะฉะนั้น ปุโรหิตจึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย
จงประโคมดนตรีทั้งปวงเบื้องหลังราชรถ แล้วรุดสายหนังเชือกแอก ประคัก
ด้วยพระเศวตทองคำ แล้วสั่งราชรถว่า ผู้ใดมีบุญที่จะได้ครองราชสมบัติ ท่าน
จงไปสู่สำนักของผู้นั้น แล้วปล่อยราชรถนั้นไป ลำดับนั้น ราชรถก็ทำประทักษิณ
พระราชนิเวศแล้วขึ้นสู่ถันใหญ่แล่นไปโดยเร็ว ชนทั้งหลายมีเสนาบดี
เป็นต้น นึกหวังว่า ขอผุสตรจงมาสู่สำนักเรา รถนั้นแล่นลวงเลยเขตสถาน
ของชนทั้งปวงไป ทำประทักษิณพระนครแล้ว ออกทางประตูด้านตะวันออก
บ่าหน้าตรงไปอุทยาน ครั้งนั้น ชนทั้งหลายเห็นราชรถแล่นไปโดยเร็ว จึง
กล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงยังราชรถนั้นให้กลับ ปุโรหิตห้ามว่า อย่าให้กลับเลย
ถึงแล่นไปสิ้นร้อยโยชน์ก็อย่าให้กลับ รถเข้าไปสู่อุทยาน ทำประทักษิณแผ่น-
ศิลามงคลแล้ว หยุดอยู่เตรียมรับเสด็จขึ้น ปุโรหิตเห็นพระมหาสัตว์บรรทม
จึงเรียกเหล่ามายุมากกล่าวว่า ท่านผู้หนึ่งนอนบนแผ่นศิลามงคลปรากฏอยู่
แต่ว่าพวกเรายังไม่รู้ว่า ท่านผู้นั้นจะมีปัญญาสมควรแก่เสวตฉัตรหรือไม่
ถ้าว่าท่านมีปัญญา จักไม่ลุกขึ้นจักไม่แลดู ถ้าเป็นคนกาลกรณิจักกลัวจักตกใจ
ลุกขึ้นสะทกสะท้านแลดูแล้วหนีไป ท่านทั้งหลายจงประโคมดนตรีขึ้นทั้งหมด
โดยเร็ว ชนทั้งปวงก็ประโคมดนตรีเป็นร้อย ๆ ขึ้นขณะนั้น เสียงของดนตรี
เหล่านั้น ได้เป็นเหมือนกิกก้องไปทั่วท้องสากร พระมหาสัตว์ตื่นบรรทมด้วย
เสียงนั้น เปิดพระเศียรทอดพระเนตรเห็นมหาชนแล้ว ทรงจินตนาการว่า
เสวตฉัตรมาถึงเรา ดังนี้แล้ว กลุ่มพระเศียรเสียอีก พลิกพระองค์บรรทม
ข้างซ้าย ปุโรหิตเปิดพระบาทแห่งพระมหาสัตว์ตรวจดูพระลักษณะแล้วกล่าวว่า
อย่าว่าแต่ทวีปหนึ่งนี้เท่านั้นเลย ท่านผู้นี้สามารถครองราชสมบัติในมหาทวีป
ทั้งสี่ได้ กล่าวฉะนั้นแล้วให้ประโคมดนตรีอีก ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงเปิด

พระพักตร์อีก พลิกพระองค์บรรทมข้างขวา ทอดพระเนตรมหาชน ปุโรหิต ให้บริษัทยกออกไปแล้ว ประคองอัญชุลีกุ่มหน้ากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้สมมติเทพ ขอบได้โปรดเสด็จลุกขึ้นเถิด ราชสมบัติมาถึงพระองค์ ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสถามปุโรหิตว่า พระราชาของพวกท่านเสด็จไปไหน ครั้น ปุโรหิตกราบทูลว่า เสด็จสวรรคต จึงตรัสถามว่า พระราชาโอรสหรือพระราชา- ภาดาของพระราชานั้นไม่มีหรือ ปุโรหิตกราบทูลว่า ไม่มีพระเจ้าข้า มีแต่ พระราชาองค์หนึ่ง ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงสดับคำของปุโรหิตนั้นแล้ว จึงรับสั่งว่า ถ้าอย่างนั้นก็ดีแล้ว เราจักครองราชสมบัติ ตรัสละนี้แล้ว เสด็จ ลุกขึ้นประทับนั่งโดยบัลลังก์ ณ แผ่นมงคลศิลา ต่อนั้น ชนทั้งหลายมีอมตย์ และปุโรหิตเป็นต้น ก็ถวายอภิเษกพระมหาสัตว์ ณ สถานที่นั้นทีเดียว พระ- มหาสัตว์นั้น ได้ทรงพระนามว่า มหาชนกราช พระองค์เสด็จขึ้นสู่ราชรถอัน ประเสริฐเข้าพระนครด้วยสิริราชสมบัติอันสิริโสภาคใหญ่ ขึ้นสู่พระราชนิเวศ ทรงพิจารณาว่า ตำแหน่งเสนาบดีเป็นต้นนั้น ๆ ยกไว้ก่อน แล้วเสด็จขึ้น พระที่นั่งข้างใน.

ฝ่ายพระราชธิดา ตรัสสั่งราชบุรุษคนหนึ่งเพื่อจะทรงทดลองพระ- มหาสัตว์นั้นโดยสัญญาที่มีมาก่อนว่า เจ้าจงเข้าไปเฝ้าพระราชากราบทูลว่า พระนางสิวลีเทวีรับสั่งให้หา จงรีบเสด็จไปเฝ้า อมาตย์นั้นก็ไปกราบทูล พระราชาดังนั้น พระราชาแม้ได้ทรงฟังคำอมาตย์นั้น ก็สร้างเป็นเหมือนไม้ ไผ่ยืน ตรัสชมปราสาทเสียวว่า โอ ปราสาทงาม ดังนี้ เพราะความที่พระองค์ เป็นบัณฑิต ราชบุรุษนั้น เมื่อไม่อาจให้พระราชาทรงสดับคำนั้น จึงกลับมาทูล พระราชธิดาว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า พระราชาไม่ทรงฟังคำของพระแม่เจ้า มัวแต่ ทรงชมปราสาท ไม่สนพระทัยพระวาจาของพระแม่เจ้า เหมือนคนไม่สนใจ ดันหญ้างะนั้น พระราชธิดาทรงคิดว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้มีอิทธิพลใหญ่ ส่งราช

บุรุษให้เชิญเสด็จมาอีกถึงสองครั้งสามครั้งที่เดียว แม้พระราชาก็เสด็จไปโดยปกติ ตามความพอพระราชหฤทัยของพระองค์ ขึ้นสู่ปราสาทเหมือนพระยาราชสีห์เดินออกจากถ้ำฉะนั้น เมื่อเสด็จใกล้เข้ามา พระสีวลีเทวีราชธิดาไม่อาจดำรงพระองค์อยู่ได้ด้วยพระเดชานุภาพแห่งพระมหาสัตว์ จึงเสด็จมาถวายให้เกี่ยวพระกร พระมหาสัตว์ก็ทรงรับเกี่ยวพระกรพระราชธิดาขึ้นยัง พระที่นั่งประทับ ณ ราชบัลลังก์ภายใต้พระมหาเศวตฉัตร ครัสเรียกอมาตย์ทั้งหลาย มารับสั่งถามว่า คุณก่อนอมาตย์ทั้งหลาย เมื่อพระราชอาของพวกท่านจะเสด็จสวรรคต ได้ครัสสั่งอะไรไว้บ้าง เมื่ออมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ได้ครัสสั่งไว้บ้าง จึงโปรดให้อมาตย์เล่าถวาย อมาตย์ทั้งหลายจึงกราบทูลว่า พระราชาของข้าพระองค์ทั้งหลายได้ครัสสั่งไว้ดังนี้.

๑. ให้มอบราชสมบัติแก่ท่านผู้ที่ทำให้พระราชธิดาพระนางว่าสีวลีเทวีโปรดปรานได้.

พระราชอาตรัสว่า พระนางสีวลีราชธิดาเสด็จมาถวายให้เกี่ยวพระกรของเธอแล้ว ข้อนี้เป็นอันว่า เราได้ให้พระราชธิดาโปรดปรานแล้ว ท่านจงกล่าวข้ออื่นต่อไป.

๒. ให้มอบราชสมบัติแก่ท่านผู้สามารถทราบห้วงนอนแห่งบัลลังก์สี่เหลี่ยมว่าอยู่ด้านไหน.

พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า ข้อนี้รู้ยาก แต่ก็อาจรู้ได้โดยอุบาย จึงทรงถอดเข็มทองคำบนพระเศียร ประทานที่พระหัตถ์พระนางสีวลี มีรับสั่งว่า เธอจงวางเข็มทองคำนี้ไว้ พระนางสีวลีราชธิดาทรงรับเข็มทองคำไปวางไว้เบื้องห้วงนอนแห่งบัลลังก์นั้น บางอาจารย์กล่าวว่า พระมหาสัตว์ประทานพระขรรค์ให้พระราชธิดาไปวาง พระมหาสัตว์ทรงทราบว่า ข้างนี้เป็นห้วงนอนด้วยความหมายนั้น ทรงทำเป็นยังไม่ได้ยินถ้อยคำนั้น จึงตรัสถามว่า ท่านว่า

กระไร ครั้นหม่อมมาตย์กราบทูลเข้าไปให้ทรงทราบแล้ว จึงรับสั่งว่า การรู้จักหัวนอนบดลึงก็เสียไม่อัศจรรย์ ด้านนี้เป็นหัวนอน ท่านทั้งหลายจงกล่าวข้ออื่นต่อไป.

๓. ให้หม่อมราชสมบัติแก่ท่านผู้ยกธนูอันมีน้ำหนักพันแรงคนยกขึ้นได้.

พระมหาสัตว์ตรัสสั่งให้นำธนูนั้นมา แล้วประทับ ณ ราชบัลลังก์นั่นเอง ทรงยกศัสตราธนูนั้นขึ้น จุกงัดฝ้ายของหญิงทั้งหลายขณะนั้น แล้วโปรดให้เล่าข้ออื่นต่อไป.

๔. ให้หม่อมราชสมบัติแก่ท่านผู้นำขุมทรัพย์สิบหกแห่งออกให้ปรากฏ.

พระมหาสัตว์ตรัสถามว่า ปัญหาอะไร ๆ เกี่ยวกับขุมทรัพย์นั้น มีอยู่หรือไม่ เมื่อพวกอมาตย์กราบทูลปัญหาเกี่ยวกับขุมทรัพย์ว่า มีขุมทรัพย์ที่ดวงอาทิตย์ขึ้นเป็นต้น พอพระองค์ได้ทรงสดับปัญหานั้นแล้ว เนื่องจากก็ปรากฏเหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญลอยเด่นอยู่ ณ ท้องฟ้าฉะนั้น ครั้นแล้วพระมหาสัตว์จึงตรัสว่า วันนี้หมดเวลาแล้ว พรุ่งนี้เราจักชี้ขุมทรัพย์ในที่ทั้งหลายนั้น ๆ รุ่งขึ้นพระมหาสัตว์ให้ประชุมเหล่าอมาตย์แล้ว ตรัสถามว่า พระราชาของพวกท่านนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าให้มาฉันบั้งหรือไม่กราบทูลว่า เคยนิมนต์ให้มาฉันบั้ง ขอเดชะ พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า ดวงอาทิตย์มิใช่ดวงอาทิตย์ที่มองเห็นนี้ ดวงอาทิตย์หมายเอาพระปัจเจกพุทธเจ้า เพราะมีคุณเช่นดวงอาทิตย์ ขุมทรัพย์คงมีในสถานที่ต้อนรับพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น พระมหาสัตว์จึงตรัสถามว่า เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายมา พระราชาเสด็จไปต้อนรับตรงไหน เมื่ออมาตย์กราบทูลว่า ตรงนั้น ขอเดชะ ก็ตรัสสั่งให้ขุดที่นั้น นำขุมทรัพย์มาได้ จึงตรัสถามต่อไปว่า เมื่อเสด็จไปส่งพระปัจเจกพุทธเจ้าเวลากลับ เสด็จประทับยืนตรงไหน เมื่อทรงทราบว่าที่ใดแล้ว ก็โปรดให้ขุดที่นั้นนำขุมทรัพย์ออกมาได้.

มหาชนกัโหร้องแข่งแซ่ถวายเป็นสาธุการสรรเสริญพระปัญญา รู้สึกปีติ
โสมนัสว่า ชนทั้งหลายเที่ยวพูด ณ ทิศที่ดวงอาทิตย์ขึ้น เพราะปัญหากล่าวว่
ที่ดวงอาทิตย์ขึ้น และเที่ยวพูดในทิศที่ดวงอาทิตย์ตก เพราะปัญหากล่าวว่ที่
ดวงอาทิตย์ตก แต่ขุมทรัพย์มีอยู่ในที่นี้เอง โอ อัจฉรย์หนอ แปลกหนอ
พระมหาสัตว์ตรัสให้ขุดนำขุมทรัพย์มาแต่ภายในกรณี แห่งพระทวารใหญ่ของ
พระราชฐานได้ เพราะปัญหาว่าขุมทรัพย์ภายใน ให้ขุดนำขุมทรัพย์มาแต่ภายใน
นอกกรณีแห่งพระทวารใหญ่ของพระราชฐานได้ เพราะปัญหาว่าขุมทรัพย์ภายใน
นอก ให้ขุดนำขุมทรัพย์มาแต่ข้างล่างพระธรณี แห่งพระทวารใหญ่ของพระ-
ราชฐานได้ เพราะปัญหาว่า ขุมทรัพย์ไม่ใช่ภายในได้ใช่ภายนอก ให้ขุดนำ
ขุมทรัพย์มาแต่ที่เกยทอง ในเวลาเสด็จขึ้นประทับมณฑลหัตถิได้ เพราะปัญหา
ว่าขุมทรัพย์ข้างขึ้น ให้ขุดนำขุมทรัพย์มาแต่ที่เสด็จลงจากคอส้างได้ เพราะ
ปัญหาว่าขุมทรัพย์ข้างลง ให้ขุดนำหม้อทรัพย์ทั้งสี่หม้อมาแต่ภายใต้ต้นรังทั้งสี่
แห่ง อันเป็นเท้าพระแท่นบรรทม อันเป็นสิริซึ่งตั้งขึ้นมาแต่พื้นดินได้ เพราะ
ปัญหาว่า ขุมทรัพย์ทั้งสี่ ให้ขุดนำหม้อทรัพย์ทั้งหลายมาแต่ที่ประมาณชั่วแอก
โดยรอบพระที่สิริไสยาสน์ โดยวิธีนับชั่วแอกจรประมาณโยชน์หนึ่งได้ เพราะ
ปัญหาว่าขุมทรัพย์ในที่โยชน์หนึ่งโดยรอบ ให้ขุดหม้อทรัพย์ทั้งสองในสถานที่
มณฑลหัตถิ แต่ที่เฉพาะหน้าแห่งงาทั้งสองแห่งข้างนั้นนาได้ เพราะปัญหาว่า
ขุมทรัพย์ใหญ่ที่ปลายงาทั้งสอง ให้ขุดขุมทรัพย์ในสถานที่มณฑลหัตถิแห่งที่
เฉพาะหน้าแห่งปลายหางของข้างนั้นนาได้ เพราะปัญหาว่า ขุมทรัพย์ที่ปลาย
หาง ให้วิดน้ำในสระมณฑลโบกกรณีแสดงขุมทรัพย์ เพราะปัญหาว่าขุมทรัพย์
ที่น้ำ ให้ขุดหม้อขุมทรัพย์มาแต่ภายในเงาไม้รัง มีปริมาตรเวลาเที่ยงวัน
ตรงที่โคนไม้รังใหญ่ในพระราชอุทยานได้ เพราะปัญหาว่าขุมทรัพย์ใหญ่ที่
ปลายไม้ พระราชาให้นำขุมทรัพย์ใหญ่ทั้งสิบหกมาได้แล้ว ตรัสถามว่า

ปัญหาอื่นอะไรยังมีอีกหรือไม่ อนาคตทั้งหลาย กราบทูลว่า ไม่มีแล้ว พระเจ้าข้า มหาชนต่างร่าเริงแล้ว ยินดีแล้วว่า โอ อัจฉรย์ พระราชาองค์นี้เป็นบัณฑิตจริง ๆ.

ลำดับนั้น พระราชาทรงดำริว่า เราจักบริจาคทรัพย์นี้ในทานมุข จึงโปรดให้สร้างศาลาโรงทานหกหลัง คือท่ามกลางพระนครหนึ่ง ที่ประตูพระนครทั้งสี่ และที่ประตูพระราชนิเวศหนึ่ง โปรดให้เริ่มตั้งทานวัตร พระราชาโปรดให้เชิญพระมารดาและพราหมณ์มาแต่กาลจัมปาจนคร ทรงทำสักการะสมโภชเป็นการใหญ่ เมื่อพระมหาสัตว์ทรงดำรงอยู่ในราชสมบัติ ในกาลเมื่อพระองค์ยังทรงเป็นครุณราชกุมาร ชาววิเทหรัฐทั้งสี่นีกกริกกัน เพื่อจะได้เห็นพระองค์ ด้วยคิดว่า พระราชาโอรสพระเจ้าอริฏฐชนกราช ทรงพระนามว่า มหาชนกราช ครองราชสมบัติเป็นพระราชาผู้บัณฑิต เฉลียวฉลาดในอุบาย เราทั้งหลายจักเห็นพระองค์ แต่นั้นมา ชนเป็นอันมากพร้อมกันนำเครื่องบรรณาการถวาย มีมหรสพใหญ่ในพระนคร ลาดเครื่องลาดที่ทำด้วยฝีมือเป็นต้นในพระราชนิเวศ ห้อยพวงของหอมพวงดอกไม้เป็นต้น โปรงปรายข้าวตอก ทำเครื่องอุปกรณ์ดอกไม้ เครื่องอบรูปและเครื่องหอม จัดตั้งไว้ซึ่งน้ำและโภชนาหารมีประการต่าง ๆ ในภาชนะเงิน ภาชนะทองคำ เพื่อเป็นเครื่องราชบรรณาการถวายพระมหาสัตว์เจ้า ยืนแวดล้อมอยู่ในที่นั้น ๆ หม่อมมาตย์เฝ้าอยู่ ณ ปรำหนึ่ง หม่อมพราหมณ์เฝ้าอยู่ ณ ปรำหนึ่ง หม่อมเศรษฐีเป็นต้น ปรำหนึ่ง เหล่านางสนมทรงรูปโฉม ปรำหนึ่ง ฝ่ายพราหมณ์ทั้งหลายก็พร้อมกันสาธยายมนต์ เพื่ออำนวยการสวัสดิ เหล่าผู้กล่าวชัมมงคลด้วยปากก็พร้อมกันร้อง ถวายชัมมงคลก็ก้อง เหล่าผู้ชำนาญการขับร้องเป็นต้น ก็พร้อมกันขับเพลงถวายอยู่ยังมี ชนทั้งหลายก็บรรเลงดนตรีเป็นร้อย ๆ อย่าง อยู่ครامครัน พระราชนิเวศวังสถาน ก็บันลือลั่นสนั่นศัพท์สำเนียงเป็นเสียง

เดียวกัน ปานต้องมหาสมุทรถูกลมพัดมาแต่ขุนเขาคุณครพิศพาดแล้วจะนั่น
สถานที่ซึ่งพระมหาสัตว์ ทอดพระเนตรแล้ว ๆ ก็กัมปนาทหวั่นไหว.

พระมหาสัตว์ประทับ พระราชาสน์ ภายใต้อุทเทสเสวตฉัตร
ทอดพระเนตรสิริวิลาสอันใหญ่เพียงดั่งสิริของท้าวสักกเทวราช ก็ทรงอนุสรณ์
ถึงความพยายาม ที่พระองค์ได้ทรงทำในมหาสมุทร เมื่อท้าวเธอทรงอนุสรณ์
ถึงความพยายามเช่นนั้นแล้ว จึงทรงมนสิการว่า ชื่อว่าความเพียร ควรทำแท้
ถ้าเราไม่ได้ทำความเพียรในมหาสมุทร เราจักไม่ได้สมบัตินี้ เนื้อทรงอนุสรณ์
ถึงความเพียรนั้น ก็เกิดพระปีติโสมนัสซาบซ่าน จึงทรงเปล่งพระอุทานด้วย
กำลังพระปีติ ตรัสว่า

บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึงหวังเข้าไว้ ไม่พึงเบื่อหน่าย

เราเห็นการเป็นพระราชาสมปรารถนาแก่ตน. บุรุษผู้เป็น
บัณฑิตพึงหวังเข้าไว้ ไม่พึงเบื่อหน่าย เราเห็นตัวท่าน
จากน้ำขึ้นสู่บก. บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึงพยายามเรื่อยไป
ไม่พึงเบื่อหน่าย เราเห็นการเป็นพระราชาสมปรารถนา
แก่ตน. บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึงพยายามเรื่อยไป ไม่พึง
เบื่อหน่าย เราเห็นตัวท่านจากน้ำขึ้นสู่บก. นรชนผู้มี
ปัญญาแม้ใกล้ถึงทุกข์แล้ว ก็ไม่พึงตัดความหวังที่จะ
ถึงความสุข. จริงอยู่ คนเป็นอันมากถูกทุกข์ กระทบ-
กระทั่ง ก็ทำสิ่งที่ไม่ดีประโยชน์ ถูกสุขกระทบกระทั่ง
ก็ทำสิ่งที่มีประโยชน์ คนเหล่านั้นไม่ตรึกถึงความข้อนี
จึงถึงความตาย. สิ่งที่ไม่ได้คิดไว้ จะมีก็ได้ สิ่งที่ได้คิดไว้
จะพินาศไปก็ได้ โภคะทั้งหลายของหญิงก็ตาม ของ
ชายก็ตาม มิได้สำเร็จด้วยเพียงคิดเท่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาสีเสถว ความว่า ไม่ตัดความหวัง
เสีย ทำความหวังการงานของตนรำไป. บทว่า น นิพฺพินฺนุเทยฺย ความว่า
พึงกระทำความเพียรไม่เบื่อหน่าย คือไม่เกียจคร้าน. บทว่า ยถา อิจฺฉี
ความว่า เราได้เป็นพระราชาดังที่เราปรารถนาทีเดียว. บทว่า อุกฺกตํ ได้แก่
นำเข้าไปใกล้ คือนำเข้าไปแล้ว บทว่า ทฺวํชฺชุปนฺนิตฺตํ ความว่า แม้ความ
ทุกข์ทั้งกายและทางใจถูกต้องแล้ว. บทว่า อหิตา หิตา จ ความว่า ผู้ที่
มีทุกข์สัมผัสยอมไม่ทำสิ่งที่มีประโยชน์ ผู้ที่มีสุขสัมผัส ย่อมทำสิ่งที่มีประโยชน์.
บทว่า อวิตฺถกฺกิตฺตาโร ได้แก่ ไม่ตรึก คือไม่คิด ท่านอธิบายว่า บรรดา
ผัสสะเหล่านั้น เหล่าสัตว์ที่ผัสสะไม่มีประโยชน์ถูกต้อง ไม่คิดว่า แม้ผัสสะที่
มีประโยชน์ ก็มีอยู่ ผู้ทำความเพียรยอมบรรลुผัสสะเหล่านั้น ไม่คิดดังนี้จึงไม่
ทำความเพียร สัตว์เหล่านั้นไม่ตรึกคือไม่คิดเนื้อความนี้ จึงไม่ได้สัมผัสที่มี
ประโยชน์ ย่อมเข้าถึงมัจจุ คือถึงความตาย เพราะฉะนั้น ชื่อว่าความเพียร
ควรกระทำแท้. บทว่า อจินฺติตมฺปิ ความว่า แม้สิ่งที่สัตว์เหล่านี้มิได้คิดไว้
ก็ย่อมมีได้. บทว่า จินฺติตมฺปิ วินฺตฺตติ ความว่า ก็เรื่องที่ว่า เราจะ
ครองราชสมบัติโดยไม่ต้องรบเลยนี้ เรานี้ได้คิดไว้ เรื่องที่ว่า เราจักขนทรัพย์
แต่สุวรรณภูมิมารบแล้ว ครองราชสมบัติ นี้เราคิดไว้ แต่ทั้งสองเรื่องนั้น
บัดนี้ เรื่องที่เราคิดไว้ หายไปแล้ว เรื่องที่เรามิได้คิดไว้เกิดขึ้นแล้ว. บทว่า
น หิ จินฺนุตามยา โภคา ความว่า ด้วยว่าโภคะของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า
สำเร็จด้วยความคิดหามิได้ เพราะมิได้สำเร็จด้วยความคิด ฉะนั้น ควรทำ
ความเพียรทีเดียว เพราะสิ่งที่มีได้คิดไว้ ย่อมมีแก่ผู้มีความเพียร.

ตั้งแต่นั้นมา พระมหาสัตว์ทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรม ครองราช
สมบัติโดยธรรม ทรงบำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย. กาลต่อมา พระนาง
สิวลีเทวีประสูติพระราชโอรส ซึ่งสมบุรณ์ด้วยลักษณะแห่งความมั่งคั่งและความ

มีบุญ พระชนกและพระชนนี ทรงขนานพระนามว่า ทิฆมาวราชกุมาร เมื่อ ทิฆมาวราชกุมารทรงเจริญวัย พระราชาประทานอุปราชาภิเษกแล้ว ครองราชสมบัติอยู่เจ็ดพันปี.

วันหนึ่ง เมื่อนายอุทธานบาลนำผลไม้ชนิดใหญ่ต่าง ๆ และดอกไม้ต่าง ๆ มาถวาย พระมหาชนกราชมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นของเหล่านั้น ทรงยินดี ทรงยกย่องนายอุทธานบาลนั้น ตรัสว่า ดูก่อนนายอุทธานบาล เราใคร่จะเห็นอุทธาน ท่านจงตกแต่งไว้ นายอุทธานบาล รับพระราชดำรัสแล้ว ตามรับสั่ง แล้วกราบทูลให้ทรงทราบ พระมหาสัตว์ประทับบนคอช้างเสด็จออกจากพระนครด้วยราชบริพารเป็นอันมาก ถึงประตูพระราชอุทธาน ที่ใกล้ประตูพระราชอุทธานนั้น มีต้นมะม่วงสองต้นมีใบเขียวชอุ่ม ต้นหนึ่งไม่มีผล ต้นหนึ่งมีผล ผลนั้นมีรสหวานเหลือเกิน ใคร ๆ ไม่อาจเก็บผลจากต้นนั้น เพราะผลซึ่งมีรสเลิศอันพระราชายังมิได้เสวย พระมหาสัตว์ประทับบนคอช้าง ทรงเก็บเอาผลหนึ่งเสวย ผลมะม่วงนั้นพองตั้งอยู่ที่ปลายพระชิวหาของพระมหาสัตว์ปรากฏจุโอหารสทิพย์ พระมหาสัตว์ทรงคิดว่า เราจักกินให้มาก เวลากลับ แล้วเสด็จเข้าสู่พระราชอุทธาน คนอื่น ๆ มีอุปราชเป็นต้น จนถึงคนรักษาช้าง รักษาม้า รู้ว่าพระราชเสวยผลมีรสเลิศแล้ว ก็เก็บเอาผลมากินกัน ฝ่ายคนเหล่าอื่นยังไม่ได้ผลนั้น ก็ทำลายกิ่งด้วยท่อนไม้ ทำเสียไม่มีใบ ต้นก็หักโค่นลง มะม่วงอีกต้นหนึ่งตั้งอยู่ตรงงาม คุจภูเขามีพรรณดั่งแก้วมณี พระราชาเสด็จออกจากพระราชอุทธาน ทอดพระเนตรเห็นดังนั้น จึงตรัสถามเหล่าอมาตย์ว่า นี่อะไรกัน เหล่าอมาตย์กราบทูลว่า มหาชนทราบ ว่า พระองค์เสวยผลมีรสเลิศแล้ว ต่างก็แย่งกันกินผลมะม่วงนั้น พระราชาตรัสถามว่า ใบและวรรณะของต้นนี้สิ้นไปแล้ว ใบและวรรณะของต้นนอกนี้ยังไม่สิ้นไป เพราะเหตุไร อมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ใบและวรรณะของอีก

ต้นหนึ่งไม่สิ้นไป เพราะไม่มีผล พระราชาทรงสดับดังนั้น ได้ความสังเวช ทรงดำริว่า ต้นนี้มีวรรณะสดเขียวตั้งอยู่แล้ว เพราะไม่มีผล แต่ต้นนี้ถูกหัก โคนลง เพราะมีผล แม้ราชสมบัตินี้ก็เช่นกับต้นไม้มีผล บรรพชาเช่นกับ ต้นไม้หาผลมิได้ ภัยย่อมมีแก่ผู้มีความกังวล ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีความกังวล ก็เราจักไม่เป็นเหมือนต้นไม้มีผล จักเป็นเหมือนต้นไม้หาผลมิได้ เราจักสละ ราชสมบัติออกบวช ทรงอธิษฐานพระมนัสมัน เสด็จเข้าสู่พระนคร เสด็จขึ้น ปราสาทประทับที่พระทวารปราสาท ให้เรียกเสนาบดีมาตรัสสั่งว่า จำเดิมแต่ วันนี้ ชนเหล่าอื่นนอกจากผู้บำรุงปฏิบัติผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นผู้เชิญเครื่องเสวยมา และเป็นผู้ถวายน้ำบ้วนพระโอษฐ์และไม้สัพระทนต์ อย่างมาหาเราเลย ท่านทั้งหลาย จงถือตามเหล่าอมาตย์ ผู้วินิจฉัยคนเก่าว่ากล่าวราชกิจ ตั้งแต่วันนี้ไป เราจัก เจริญสมณธรรมในพระตำหนักชั้นบน ตรัสสั่งดังนี้แล้ว เสด็จขึ้นสู่ปราสาท เจริญสมณธรรมพระองค์เดียวเท่านั้น เมื่อกาลล่วงไปอย่างนี้ มหาชนประชุม กันที่พระลานหลวง ไม่เห็นพระมหาสัตว์ ก็กล่าวว่า พระราชาของพวกเรา ไม่เหมือนพระองค์เก่า แล้วกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

พระราชาผู้เป็นใหญ่ไม่เหมือนแต่ก่อน เพราะ
บัดนี้ ไม่ทรงตรวจตราเหล่าคนพื่อนรำ ไม่ทรงไล่
พระทัยเหล่าเพลงขับ ไม่ทอดพระเนตรสัตว์ทวิบทจตุ-
บาท ไม่ประพาสพระราชอุทยาน ไม่ทอดพระเนตร
หมู่หงส์ พระองค์เป็นประหนึ่งคนไข้ ประทับนั่งเฉย
ไม่ทรงว่าราชกิจอะไร ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิเค เป็นคำกล่าวรวมถึงสัตว์ทั้งปวง อธิบายว่า เมื่อก่อนทรงให้ช้างชนกัน ทรงให้แพะวิดกัน ทรงให้เหล่ามฤค ต่อสู้กัน วันนี้ พระองค์ไม่ทอดพระเนตรสัตว์แม้เหล่านั้น. บทว่า อูทยาน

ความว่า ไม่โปรดแม้กีฬาในพระราชอุทยาน. บทว่า หิ เส ความว่า ไม่ทอดพระเนตรหมู่หงส์ ในสระโบกขรณีในพระราชอุทยาน ซึ่งคาบไปด้วยบัวเบญจพรรณ. บทว่า มูโคว ความว่า ได้ยินว่าพวกเขาเหล่านั้น ถามผู้เจริญเครื่องเสวยและปฏิบัติบำรุงว่า พระราชาทรงปรึกษาข้อความอะไร ๆ กับพวกท่านบ้าง เขากล่าวว่ามีได้ทรงปรึกษาเลย เพราะเหตุนี้ จึงกล่าวอย่างนี้.

พระราชาทรงมีพระมณัสไม่พัวพันในกามทั้งหลาย น้อมพระทัยไปในวิเวก ทรงระลึกถึงเหล่าพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ค้ำคยในราชสกุล ทรงดำริว่า ใครหนอจักบอกสถานที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้ประกอบด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ผู้หากังวลมิได้เหล่านั้นแก่เรา แล้วทรงเปล่งอุทานด้วยคาถา ๓ คาถาไว้ว่า

ท่านผู้มีปัญญาทั้งหลาย ผู้ใคร่ความสุข มีศีลอัน
ปกปิดแล้ว ปราศจากเครื่องผูกคือกิเลส หนุ่มก็ตาม
แก่ก็ตาม มีคันทอันก้าวล่วงแล้ว อยู่ที่ไหนในวันนี้
ขออนอบน้อมแด่ท่านผู้มีปัญญาเหล่านั้น ผู้แสวงหาคุณ
ใหญ่ ท่านผู้มีปัญญาเหล่าใดเป็นผู้ไม่ขวนขวาย อยู่ใน
โลกที่มีความขวนขวาย ท่านผู้มีปัญญาเหล่านั้น ตัดเสีย
ซึ่งข้ายแห่งมัจจุซึ่งขึงไว้มัน ผู้มีมยาทำลายเสียด้วย
ญาณไปอยู่ ใครพึงนำเราไปสู่ภูมิที่อยู่แต่ท่านผู้มี
ป่าเหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุขกามา ได้แก่ ผู้ใคร่ความสุข คือพระนิพพาน. บทว่า รโหสีลา ความว่า มีศีลอันปกปิดแล้ว คือประกาศคุณหาที่สุดมิได้. บทว่า วคฺคพฺนธา ได้แก่ เครื่องผูกคือกิเลส. บทว่า อุปารูตา แปลว่า ไปปราศแล้ว. บทว่า ทหฺรา วุฑฺฒา จ แปลว่า หนุ่มก็ตามแก่ก็ตาม. บทว่า อจฺจเร แปลว่า ย่อมอยู่ เมื่อพระราชาทรงอนุสรณ์ถึงคุณ

ของพระเจ้าเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น เกิดพระปิติอย่างมาก ครั้งนั้น พระราชา
เสด็จจากบัลลังก์ทรงเปิดสี่หับนุชรด้านทิศอุดร ผินพระพักตร์ไปทางทิศอุดร
ประดิษฐานอัญชลีไว้เหนือพระเศียร เมื่อทรงนมัสการพระเจ้าเจกพุทธเจ้าทั้ง-
หลายผู้ประกอบด้วยคุณอันอุดมเห็นปานนี้ จึงตรัสว่า **อติกนุตถกา** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อติกนุตถกา** ได้แก่ ผู้ละตัณหาได้แล้ว.

บทว่า **มहेสินิ** ได้แก่ ผู้แสวงหาคุณมีศีลชั้นเป็นต้นเป็นอันมากดำรงอยู่.

บทว่า **อุตฺตูกุมฺหิ** ได้แก่ ผู้ถึงความขวนขวายจากราคะ เป็นต้น. บทว่า

มจฺจุโน **ชาลั** ได้แก่ ข่ายคือตัณหาอันกิเลสมารจึงไว้. บทว่า **ตณฺหุ** **มายาวิโน**

ความว่า ผู้มีมายาซึ่งทั้งหลาย กำจัดคือทำลายด้วยญาณของตนไปอยู่. บทว่า

โก **เตลั** **คฺติมานเย** ความว่า ใครจะพึงให้เราถึง คือพาเราไปยังนิवासสถาน
ของพระเจ้าเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น.

เมื่อพระมหาสัตว์ทรงเจริญสมณธรรมอยู่บนประสาธน์แล เวลาว่าง
ไปสี่เดือน ลำดับนี้ ๆ. พระเหตุทัยของพระองค์ได้น้อมไปในบรรพชาอย่างยิ่ง
พระราชนิเวศปรากฏจุลโกลันตนรก ภพทั้งสามปรากฏแก่พระองค์เหมือนลูก
ไฟไหม้ พระมหาสัตว์มีพระเหตุทัยมุ่งเฉพาะต่อบรรพชา ทรงจินตนาการว่า
เมื่อไรหนอ กาลเป็นที่ละกรุงมิถิลา ซึ่งประดับตกแต่งดังพิภพแห่งท้าวสักกเทว-
ราชนี้ แล้วไปสู่ป่าหิมวันต์ทรงเพศบรรพชิต จักมีแก่เรา ทรงคิดฉะนี้แล้ว
ทรงเริ่มพรรณนากรุงมิถิลาว่า

เมื่อไรเราจักละกรุงมิถิลาราชธานี อันมั่งคั่ง ซึ่ง

นายช่างผู้ฉลาดจัดการสร้างจำแนกสถานที่เป็นพระราช

นิเวศเป็นต้น บันส่วนนอกเป็นประตูและถนนตามส่วน

ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิถิลาราชธานี อันมั่งคั่ง

กว้างขวางรุ่งเรืองด้วยประการทั้งปวง ออกบวช ความ

ประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิลิตราชธานี อันมั่งคั่งมี
กำแพงและหอรบเป็นอันมาก ออกบวช ความประสงค์
นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิลิตราชธานี อันมั่งคั่ง มี
ป้อมและซุ้มประตูมั่นคง ออกบวช ความประสงค์
นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิลิตราชธานี อันมั่งคั่ง มี
ทางหลวงตัดไว้เรียบร้อย ออกบวช ความประสงค์
นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิลิตราชธานี อันมั่งคั่ง มี
ร้านค้าในระหว่างจัดไว้อย่างดี ออกบวช ความ
ประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิลิตราชธานี อันมั่งคั่ง
เบียดเสียดไปด้วยรถเทียมโคและม้า ออกบวช ความ
ประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิลิตราชธานี อันมั่งคั่ง มี
ระเบียบแห่งหมู่ไม้มันที่เกี่ยวสำราญ ออกบวช ความ
ประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิลิตราชธานี อันมั่งคั่ง มี
ระเบียบแห่งหมู่ไม้มันในพระราชอุทยาน ออกบวช
ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจัก ละกรุงมิลิตราชธานี อันมั่งคั่ง มี
ระเบียบแห่งปราสาทอันประเสริฐ ออกบวช ความ

ประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิลิตาราชธานี อันมั่งคั่ง มี
ปราการสามชั้น พรั่งพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์
ซึ่งพระเจ้าวิเทหรัฐผู้ทรงยศ พระนามว่าโสมนัส ทรง
สร้างไว้ ออกบวช ความประสงค์นั้น จักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิลิตาราชธานี อันมั่งคั่ง ซึ่ง
พระเจ้าวิเทหรัฐทรงสะสมธัญญาหารเป็นต้น ทรงปก-
ครองโดยธรรม ออกบวช ความประสงค์นั้น จักสำเร็จ
ได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิลิตาราชธานี อันมั่งคั่งอัน
หมู่ปัจจามิตรผจญไม่ได้ ทรงปกครองโดยธรรม ออก
บวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระราชมณเฑียรสถาน อันนำ
รื่นรมย์ จำแนกป็นสถานที่ไว้สมส่วน ออกบวช ความ
ประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระราชมณเฑียรสถาน อันนำ
รื่นรมย์ ซึ่งฉาบทาด้วยปูนขาวและดิน ออกบวช
ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระราชมณเฑียรสถาน อันนำ
รื่นรมย์ มีกลิ่นหอมฟุ้งจรุงใจ ออกบวช ความประ-
สงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอดอันจำแนกป็น
สมส่วน ออกบวช ความประสงค์นั้น จักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอดอันฉาบทาด้วย
ปูนขาวและดิน ออกบวช ความประสงค์นั้น จักสำเร็จ
ได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอดอันมีกลิ่นหอม
พุ่งจรุงใจ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอดอันทาสีพิเศษ
สวยสด ลาดรดประพรมด้วยแก่นจันทน์ ออกบวช
ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละบัลลังก์ทอง ซึ่งลาดอย่างวิจิตร
ด้วยหนังโค ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละบัลลังก์แก้วมณี ซึ่งลาดอย่าง
วิจิตรด้วยหนังโค ออกบวช ความประสงค์นั้นจัก
สำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละผ้าฝ้ายผ้าไหม ผ้าอันเกิดแต่
โขมรัฐและเกิดแต่โกทุมพรรัฐ ออกบวช ความประ
สงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละสระโบกขรณีอันน้ำรินรมย์ ซึ่ง
นอกจากพารากรำร้องแล้ว ดาดาชไปด้วยพรรณไม้น้ำ
ทั้งปทุมและอุบล ออกบวช ความประสงค์
สำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกองข้างซึ่งประดับประดาไปด้วย
เครื่องอลังการทั้งปวง และเหล่าข้างมีสายรัดทองคำ
บริบูรณ์ด้วยเครื่องประดับศิระและข้ายทองคำ เหล่า
ความที่ประจำก็ถือโตนรและของง้าว ออกบวช ความ
ประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกองม้า ซึ่งประดับประดาด้วย
สรรพาลังการ และเหล่าสินธพชาติอาชาไนย ซึ่งเป็น
พาหนะเร็ว อันเหล่าคนฝึกประจำถือดาบและแสงศร
อยู่เป็นนิตย์ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกองรถซึ่งติดเครื่องรบ ชักฆง
ประจำ หุ้มหนังเสือเหลืองและเสือโคร่งประดับ
ประดาด้วยอลังการอันวิจิตร มีคนประจำรถถือศร
สวมเกราะ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกองรถทองคำซึ่งติดเครื่องรบชัก
ฆงประจำ หุ้มหนังเสือเหลืองและเสือโคร่งประดับ
ประดาด้วยอลังการอันวิจิตร มีคนประจำถือศรสวม
เกราะ ออกบวช ความประสงค์นั้น จักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละรถเงิน ซึ่งติดเครื่องรบ ชักฆง
ประจำ หุ้มหนังเสือเหลืองและเสือโคร่งประดับ

ประดาด้วยอสังการอันวิจิตร มีคนประจำรถถือศร
สวมเกราะ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกองรถม้า ซึ่งติดเครื่องรบชักธง
ประจำ หุ้มหนังเสือเหลืองและเสือโคร่ง ประดับ
ประดาด้วยอสังการอันวิจิตร มีคนประจำถือศรสวม
เกราะ ออกบวช ความประสงค์นั้น จักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกองรถเทียมอูฐ ซึ่งติดเครื่องรบ
ชักธงประจำ หุ้มหนังเสือเหลืองและเสือโคร่ง ประดับ
ประดาด้วยอสังการอันวิจิตร มีคนประจำถือศรสวม
เกราะ ออกบวช ความประสงค์นั้น จักสำเร็จได้
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกองรถเทียมแพะ แกะ เนื้อ โค
ซึ่งติดเครื่องรบ ชักธงประจำ หุ้มหนังเสือเหลืองและ
เสือโคร่ง ประดับประดาด้วยอสังการอันวิจิตร มีคน
ประจำถือศรสวมเกราะ ออกบวช ความประสงค์นั้น
จักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกองฝึกช้าง ถือโตมรและของ้าว
กองฝึกม้าทรงเครื่องประดับทองคำ กองพลธนูถือ
คันธนูพร้อมทั้งแสงธนู เหล่าราชบุตรทรงเครื่อง
ประดับทองคำ ทั้งสี่เหล่านี้ล้วนประดับด้วยเครื่อง
สรรพาลังการ เป็นผู้กล้าหาญสวมเกราะมีวรรณะเขียว

ส่วนราชบุตรสวมเกราะอันวิจิตรถือกริชทอง ออกบวช
ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละหมู่พราหมณ์ผู้ครองผ้าเครื่อง
บริวารครบครัน ทาตัวด้วยแก่นจันทร์เหลือง ทรงผ้า
มาแต่แคว้นกาสิอันอุดม และนางสนมกำนัลประมาณ
๗๐๐ คน ซึ่งประดับด้วยเครื่องสรรพalingar เอวบาง
สำรวมดีแล้ว เมื่อฟังคำสั่ง พุดจามารัก ออกบวช
ความประสงค์นั้น จักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละภานะทองคำน้ำหนักร้อยปัลล
จำหลักกลดลายนับด้วยร้อย ออกบวช ความประสงค์
นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรกองช้างซึ่งประดับประดาด้วยเครื่อง
อลังการทั้งปวงเป็นต้น จนถึงเหล่านางสนมกำนัลผู้
เชื่อฟังคำสั่ง พุดจามารัก เป็นที่สุด ผู้ติดตามเราไป
เขาจักไม่ติดตามเราอันใด ความที่พวกนั้น ๆ ไม่ติด
ตามเรานั้น จักมีจักเป็นได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักได้ปลงผมหม่มผ้าสังฆาฏิ อู่มบาตร
เที่ยวบิณฑบาต จักทรงผ้าสังฆาฏิอันทำด้วยผ้าบังสุกุล
ที่เขาทิ้งไว้ตามถนนหนทาง เมื่อฝนตกเจ็ดวัน จักมี
จิวรเปียกชุ่มเที่ยวบิณฑบาต จักจาริกไปตามต้นไม้
ตามราวป่า ทั้งกลางวันและกลางคืน เที่ยวไปโดยไม่
เหลียวแลถึงกิจการอันใดอันหนึ่ง จักละความกลัว
ความขลาดให้เด็ดขาด จักอยู่ผู้เดียวตามภูเขและ

สถานที่อันลำบาก จักทำจิตให้ตรง ดูคนคิดพิณ
คิดสายทั้งเจ็ดให้เป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ ความประสงค์
นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเรจักตัดเสียซึ่งกามสังโยชน์ อันเป็นของ
ทิพย์และของมนุษย์ ดูช่างรถตัดรองเท้าโดยรอบ
จะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กทา เป็นบทกำหนดเวลา. บทว่า ผิต
ความว่า แพร่ คือเต็มด้วยผ้าและเครื่องประดับเป็นต้น. บทว่า วิกตต์
ภาคโส มตฺ ความว่า อันนายช่างผู้สร้างพระนครผู้ฉลาด แบ่งสถานที่เป็น
พระราชนิเวศเป็นต้น ปันส่วนเป็นประตูและถนน. บทว่า ตํ กทา สุ
ภวิสฺสตี ความว่า การละพระนครเห็นปานนี้ ออกบวชนั้น จักมีได้เมื่อไร.
บทว่า สพุพฺโต ปถิ ความว่า ประกอบด้วยแสงสว่างแห่งเครื่องประดับ
โดยรอบ. บทว่า พหุปการโตรณํ ความว่า ประกอบด้วยกำแพงหนาแน่น
และประตูอรอบ. บทว่า ทพฺพมณฺเฑนํ ความว่า ประกอบด้วยป้อม
และซุ้มประตูมั่นคง. บทว่า ปีพิตฺตี ความว่า เกล็ดนกลั่น. บทว่า ติปฺปรี
ความว่า ประกอบด้วยกำแพงสามชั้น คือ มีกำแพงสามชั้น อีกอย่างหนึ่ง
ความว่า ล้อมรอบสามรอบ. บทว่า ราชพฺนุรฺณี ความว่า เป็นเมืองที่เดิน
ไปด้วยพระบรมวงศานุวงศ์สามชั้นทีเดียว. บทว่า โสมนสุเสน ความว่า
พระเจ้าวิเทหราชมีพระนามอย่างนี้. บทว่า นิจฺจิตฺเต ได้แก่ สะสมัญญูหาร
เป็นต้นอุดมสมบูรณ์. บทว่า อชฺเชยฺย ได้แก่ หมูบิจจามิตรเอาชนะไม่ได้.
บทว่า จนฺทนโผลิตฺเต ได้แก่ ประพรมด้วยจันทน์แดง. บทว่า โขมโกทุม-
พรานี ได้แก่ ผ้าที่เกิดแต่โขมรัฐและโกทุมพรรรัฐ. บทว่า หตฺถิกุมฺเพ
ได้แก่ โขลงช้าง. บทว่า เหมกปฺปนิวาเส ได้แก่ ประกอบด้วยของสำเร็จ

รูปกล่าวคือเครื่องประดับศีรษะแล้วไปด้วยทอง และข้ายทอง บทว่า
คามนีเยภี ได้แก่ เหล่าหัตถาจารย์. บทว่า อาขานีเย จ ชาตียะ ได้แก่
ฝูงม้าทั้งหลายเช่นนั้น ชื่ออาชาไนย เพราะรู้เหตุและมีโชค ชื่อมีชาติ
เพราะสมบูรณ์ด้วยชาติ. บทว่า คามนีเยภี ได้แก่ เหล่าอัศวาจารย์. บทว่า
อินุทียา จาปฐาริกิ ได้แก่ ทรงไว้ซึ่งดาบและแล่งศร. บทว่า รตเสณิโย
ได้แก่ เวยยุคฺเขม บทว่า สนนุทฺเช ได้แก่ สวมเกราะด้วยดี. บทว่า ทีเป
อโถปี เวยยุคฺเขม ได้แก่ หุ้มหนังเสือเหลืองและเสือโคร่ง. บทว่า คามนีเยภี
ได้แก่ เหล่ารดาจารย์. บทว่า สขณฺเฐ ได้แก่ รถเงิน ประกอบบรรด
เทียมแพะ รถเทียมแกะ รถเทียมเนื้อ เพื่อความงดงาม. บทว่า อริยคเณ
ได้แก่ หมู่พราหมณ์ ได้ยินว่า พราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้มิวาจาประเสริฐใน
เวลานั้น เพราะเหตุนี้ พระมหาสัตว์จึงกล่าวถึงพราหมณ์เหล่านั้นอย่างนี้
บทว่า หริจฺนุทฺถลิตฺตฺตฺเต ได้แก่ มีสระใส้ทาด้วยจันทน์สีทอง พระ-
มหาสัตว์กล่าวว่า สตุตฺตตา หมายถึงเฉพาะภริยาที่รักเท่านั้น บทว่า
สุสณฺญา ได้แก่ สำรวมแล้วด้วยดี. บทว่า อสุสฺวา ได้แก่ ทำตามถ้อยคำ
บทว่า สตปฺลลฺลิ ได้แก่ สร้างด้วยทองคำหนักร้อยปีสละ. บทว่า กัม สํ ได้แก่
ถาด. บทว่า สตราชิกิ ได้แก่ ประกอบด้วยลวดลายด้านหลังร้อยลาย บทว่า
ยฺนุตฺติ มํ ความว่า ผู้ติดตามทั้งหลาย เมื่อไรจักไม่ติดตามเราผู้ไปโปรดชน
คนเดียวนั้น. บทว่า สตุตฺตาหิ เมเม ได้แก่ เมื่อเมฆฝนตั้งขึ้นตลอด
เจ็ดวัน ความว่า เวลาฝนตกตลอดเจ็ดวัน. บทว่า สพฺพพฺพฺหิ แปลว่า
ตลอดคืนตลอดวัน. บทว่า วิณฺรุชฺชโก แปลว่า ผู้บรรเลงพิณ. บทว่า
กามสํ โยชเณ ได้แก่ กามสังโยชน์. บทว่า ทิปฺพเพ แปลว่า เป็นของทิพย์
บทว่า มานุเส แปลว่า เป็นของมนุษย์.

ได้ยินว่า พระมหาสัตว์บังเกิดในกาลที่คนมีอายุหมื่นปี เสวยราชสมบัติ เจ็ดพันปี ได้ทรงผนวชในเมื่อพระชนมายุยังเหลืออยู่ประมาณสามพันปี ก็เมื่อจะทรงผนวช ได้เสด็จอยู่ในฆราวาสวิสัยสี่เดือน จำเดิมแต่กาลที่ได้ทอดพระเนตรเห็นต้นมะม่วงที่ประตูประราชอุทยาน ทรงดำริว่า เพศแห่งบรรพชิต ประเสริฐกว่าเพศแห่งพระราชานี้ เราจักบวช จึงตรัสสั่งราชบุรุษผู้รับใช้เป็นความลับว่า เจ้าจงนำผ้าข้อมผาดและบาตรดินมาแต่ร้านตลาด อย่าให้ใคร ๆ รู้ ราชบุรุษนั้นได้ทำตามรับสั่ง พระราชาโปรดให้เรียกเจ้าพนักงานภูษามาลามา ให้ปลงพระเกศาและพระมัสสุ พระราชทานบ้านส่วยแก่ภูษามาลาแล้วโปรดให้กลับไป ทรงนุ่งผ้ากาสาอะผืนหนึ่ง ทรงห่มผืนหนึ่ง ทรงพาดผืนหนึ่งที่พระอังสา สวมบาตรดินในอุ้งค่องพระอังสา ทรงธารพระกรสำหรับคนแก่แต่ที่นั่น เสด็จจงกรมไปมาในปราสาทด้วยปัจเจกพุทธลีลาสิ้นวันเล็กน้อย ทรงเปล่งอุทานว่า โอ บรรพชาเป็นสุข เป็นสุขอย่างยิ่ง เป็นสุขอันประเสริฐ.

พระมหาสัตว์เสด็จประทับอยู่ในปราสาทนั้นแล ตลอดวันนั้น วันรุ่งขึ้นทรงปรารถนาจะเสด็จลงจากปราสาทในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น ครานั้น พระนางสิวลีเทวีตรัสเรียกสตรีคนสนิทเจ็ดร้อยเหล่านั้นมารับสั่งว่า พวกเราไม่ได้เห็นพระราชของเราทั้งหลาย ล่วงมาได้สี่เดือนแล้ว วันนี้เราทั้งหลายจักพากันไปเฝ้าท้าวเธอ ท่านทั้งหลายพึงตกแต่งด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง แสดงเยื้องกรายมีกิริยาอาการร่าเริง เพ็ดทูล ขับร้องอย่างสตรีเป็นต้นตามกำลัง พยายามผูกพระองค์ไว้ด้วยเครื่องผูกคือกิเลส แม้พระเทวีก็ทรงประดับตกแต่งพระองค์ แล้วเสด็จขึ้นปราสาทกับด้วยสตรีเหล่านั้น ด้วยทรงคิดว่า จักเฝ้าพระราชฯ แม้ทอดพระเนตรเห็นพระราชฯเสด็จลงอยู่ ก็ทรงจำไม่ได้ ถวายบังคมพระราชฯแล้ว ประทับอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ด้วยทรงสำคัญว่า

บรรพชิตนี้จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามาถวายโอวาทพระราชา ฝ่ายพระมหาสัตว์
เสด็จลงจากปราสาท ฝ่ายพระเทวีเมื่อเสด็จในรูปยังปราสาท ทอดพระเนตร
เห็นพระเกศาของพระราชามีสีดุกปิกแมลงกู่ บนหลังพระที่สิริไสยาสน์ และ
ห่อเครื่องราชาภรณ์ จึงตรัสว่า บรรพชิตนั้น ไม่ใช่พระปัจเจกพุทธเจ้า จัก
เป็นพระราชสวามีที่รักของพวกเรา มาเกิดท่านทั้งหลาย เราทั้งหลายจักทูล
วิงวอนพระองค์ให้เสด็จกลับ จึงเสด็จลงจากปราสาทตามไปทันพระราชาที่หน้า
พระลาน ครั้นถึงจึงสยายเกศาเรียรายเบื้องพระปฤษฎางค์ กับด้วยสตรีทั้งปวง
เหล่านั้น ข้อนทรวงด้วยพระหัตถ์ทั้งสองกราบทูลว่า พระองค์ทรงทำการ
อย่างนี้ เพราะเหตุไร พระเจ้าข้า ทรงคร่ำครวญติดตามพระราชาไปอย่าง
น่าสงสารยิ่ง.

ครั้งนั้น พระนครทั้งสี่ก็เอิกเกริกโกลาหล ฝ่ายชาวเมืองเหล่านั้น
กล่าวว่า ได้ยินว่า พระราชาของพวกเราทรงผนวชเสียแล้ว พวกเราจักได้
พระราชาผู้ดำรงอยู่ในยุคิธรรมเห็นปานนี้แต่ไหนอีกเล่า แล้วต่างร้องให้ที่ความ
พระราชาไป.

พระบรมศาสดาเมื่อทรงทำให้แจ้งซึ่งเสียงคร่ำครวญของหญิงเหล่านั้น
และความที่พระราชาทรงละหญิงแม่ที่กำลังคร่ำครวญอยู่เหล่านั้นเสีย เสด็จไป
เพราะเหตุการณ่นั้น จึงตรัสว่า

พระสนมณารีเจ็ดร้อยเหล่านั้น ประดับด้วย
สรพาลังการ เอวบางสำรวมดี เชื้อถ้อยฟังคำ พุดจา
นารัก ประคองพาหาทั้งสองกันแสง คร่ำครวญว่า
พระองค์ละพวกข้าพระองค์ เพราะเหตุไร พระราชา
ทรงละพระสนมณารีเจ็ดร้อยเหล่านั้น ซึ่งประดับด้วย
เครื่องอลังการทั้งปวง เอวบางสำรวมดี เชื้อถ้อยฟังคำ

พุดจามารัก เสด็จไปมุ่งการผนวชเป็นสำคัญ พระราชา
ทรงละภษาณะทองคำหนักร้อยปัดละ มีลวดลายนับ
ด้วยร้อย ทรงอุ้มบาตรดินนั้น ให้เป็นอันอภิเษกครั้งที่
ที่สอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปคฺคยฺห ได้แก่ ยกขึ้นแล้ว. บทว่า
สมฺปทฺวี ความว่า คุณก่อนิกษุทั้งหลาย พระเจ้ามหาชนกราชนั้นทรงตั้ง
พระสนมมารีเจ็ดร้อยเหล่านั้นซึ่งรำพันเพื่ออยู่ว่า พระองค์ละพวกข้าพระองค์
เสด็จไปแต่ผู้เดียวทำไม ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความผิดอะไรหรือ พระองค์
มุ่งเสด็จไปคุณถูกท้วงว่า พระองค์ปราศจากสมบัติเสด็จออกผนวช. บทว่า ตํ
ความว่า คุณก่อนิกษุทั้งหลาย พระราชาพระองค์นั้น ทรงอุ้มบาตรดินนั้นให้
เป็นอันอภิเษกครั้งที่สอง เสด็จออกอยู่.

พระนางสิวลีเทวีแม้ทรงคร่ำครวญอยู่ก็ไม่อาจยังพระราชาให้เสด็จกลับ
ได้ ทรงคิดว่า มีอุบายอยู่อย่างหนึ่ง จึงให้เรียกมหาเสนาคุณมาเฝ้า แล้วตรัสตั้ง
ว่า ท่านจงจุดไฟเผาเรือนเก่าศาลาเก่า ในส่วนทิศเบื้องหน้าที่พระราชาเสด็จไป
จงรวบรวมหญ้าและใบไม้นำมาสุมให้เป็นควันมากในที่นั้น ๆ มหาเสนาคุณได้
ทำอย่างนั้น พระนางสิวลีเทวีเสด็จไปสู่สำนักของพระราชา หมอบแทบพระ
ยุคลบาทกราบทูลความที่ไฟไหม้กรุงมิถิลา ตรัสสองคาถาว่า

คลังทั้งหลาย คือคลังเงิน คลังทอง คลังแก้ว
มุกดา คลังแก้วไพฑูรย์ คลังแก้วมณี คลังสังข์คลัง
ไข่มุกด์ คลังผ้า คลังจันทน์เหลือง คลังหนังเสือ
คลังงาช้าง คลังพัสดุลิงของ คลังทองแดง คลังเหล็ก
เป็นอันมาก มีเปลวไฟเสมอเป็นอันเดียวกันอย่างน่า

กลัว แม้อยู่คนละส่วนก็ไหม้หมด ของพระองค์โปรด
เสด็จกลับดับไฟเสียก่อน พระราชทรัพย์ของพระองค์
นั้นอย่าได้ฉิบหายเสียเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เกสุมา แปลว่า นากกลัว. บทว่า
อคุติสมาชาลา ความว่า เรือนทั้งหลายของมนุษย์ นั้น ๆ อันไฟไหม้อยู่
ไฟรุ่งเรืองด้วยเปลวเสมอเป็นอันเดียวกัน. บทว่า โกธา ได้แก่ เรือนคลัง
เงินเป็นต้น. บทว่า ภาคโส ความว่า พระนางสีวลีเทวีกราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ คลังของเราทั้งหลายเหล่านั้น แม้แบ่งไว้เป็นส่วน ๆ ก็ถูกไฟไหม้
หมด. บทว่า โลหิ ได้แก่ ทองแดงเป็นต้น. บทว่า มา เต ตั วิณสุสา
ธนี ความว่า ขอทรัพย์ของพระองค์นั้นจงอย่าพินาศ อธิบายว่า มาเถิด
ขอพระองค์จงดับไฟนั้น พระองค์จะเสด็จไปภายหลัง พระองค์จักถูกครหาว่า
เสด็จออกไปโดยไม่เหลียวแลพระนครที่กำลัง ถูกไฟไหม้อยู่เลย พระองค์จักมี
ความวิปถึสารเพราะความละอายนั้น มาเถิด พระองค์โปรดตั้งเหล่าอมาตย์ให้
ดับไฟเถิด พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสกะพระนางสีวลีว่า พระเทวี เธอตรัส
อะไรอย่างนั้น ความกังวลด้วยของเหล่าใดมีอยู่ ความกังวลนั้นด้วยของเหล่า
นั้นเพลิงเผาผลาญอยู่ แต่เราทั้งหลายหาความกังวลมิได้ เมื่อจะทรงแสดงข้อ
ความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

เราทั้งหลายผู้ไม่มีความกังวล มีชีวิตเป็นสุขดี
หนอ เมื่อกรงมิตินาถูกเพลิงเผาผลาญอยู่ ของอะไร ๆ
ของเรามีได้ถูกเผาผลาญเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นตฺถิ** **กิญฺจันฺ** ความว่า ความกังวล กล่าวคือกิเลสเครื่องกังวลของเราทั้งหลายเหล่าใด ไม่มี เราทั้งหลายเหล่านั้น มีชีวิตเป็นสุข เป็นสุขดีหนอ เพราะไม่มีความกังวลนั้น ด้วยเหตุนี้ พระมหาสัตว์จึงตรัสว่า เมื่อกรุงมิถิลาถูกเพลิงเผาผลาญอยู่ ของอะไร ๆ ของเรามีได้ถูกเผาผลาญเลย ความว่า เราไม่เห็นสิ่งของส่วนตัวของเราแม้หน้อยหนึ่ง ถูกเผาผลาญ.

ก็แลครั้น ตรัสอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ได้เสด็จออกทางประตูทิศอุดร พระสนมกำนัลใน ทั้งเจ็ดร้อยแม่เหล่านั้นก็ออกตามเสด็จไป พระนางสิวลีเทวี ทรงคิดอุบายอีกอย่างหนึ่ง จึงตรัสตั้งอมาตย์ทั้งหลายว่า พวกท่านจงแสดงเหตุการณ์ให้เป็นเหมือนโจรฆ่าชาวบ้านและปล้นแว่นแคว้น อมาตย์ได้จัดการตามกระแสรับสั่ง ขณะนั้น คนทั้งหลายก็แสดงพวกคนถืออาวุธวิ่งเล่นไป ๆ แต่ที่นั้น ๆ เป็นราวกะว่าปล้นอยู่ รคน้ำครั้งลงในสระเป็นราวกะว่าถูกประหาร ให้อนบนบนแผ่นดินกระดาน เป็นราวกะว่า ตายถูกน้ำพัดไป ต่อพระราช มหาชน ทูลพระราชว่า ข้าแต่มหाराช พวกโจรปล้นแว่นแคว้น ฆ่าฆ่าแผ่นดินของพระองค์ ทั้ง ๆ ที่พระองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่ แม้พระเทวี ก็ถวายบังคม พระราชา ตรัสคาถาเพื่อให้เสด็จกลับว่า

เกิดโจรป่าขึ้นแล้ว ปล้นแว่นแคว้นของพระองค์

มาเถิด พระองค์ ขอพระองค์จงเสด็จกลับเถิด แว่น

แคว้นนี้ อย่าพินาศเสียเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺวิโย** ความว่า ข้าแต่มหाराช เมื่อพระองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่นี้แหละ เกิดโจรป่าขึ้นแล้ว. บทว่า **รญฺจัน** ความว่า พวกโจรทำลายแว่นแคว้นของพระองค์ อันธรรมรักษาแล้วเห็นปานนั้น มา

เกิด พระองค์ ขอพระองค์จงเสด็จกลับเถิด แว่นแคว้นของพระองค์นี้ จงอย่าพินาศ.

พระราชาทรงสดับ ดั่งนี้นั้นแล้วมีพระดำริว่า เมื่อเรายังมีชีวิตอยู่ จะไม่เกิดโจรปล้นทำลายแว่นแคว้นเลย นี้จักเป็นการกระทำของพระสิวลีเทวี เมื่อจะทรงทำให้พระนางจันทน์ต่อถ้อยคำ จึงตรัสว่า

เราทั้งหลายผู้ไม่มีความกังวล มีชีวิตเป็นสุขดี
หนอ เมื่อแว่นแคว้นถูกโจรปล้น พวกโจรมิได้นำ
อะไร ๆ ของเราไปเลย เราทั้งหลายผู้ไม่มีความกังวล
มีชีวิตเป็นสุขดีหนอ เราทั้งหลายจักมีปิตีเป็นภักษา
เหมือนเทวดาชั้นอภัสรา ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิลุมฺปมานมฺหิ ได้แก่ ถูกโจรปล้น อยู่.
บทว่า อากฺสุสฺรา ยถา ความว่า พรหมเหล่านั้นเป็นผู้มีปิตีเป็นภักษา
ยังกาลเวลาให้ล่วงไปด้วยความสุขในสมาบัติ ฉนฺได เราทั้งหลายจักยังเวลาให้
ล่วงไป ฉนนฺ.

แม้เมื่อพระราชตรัสอย่างนี้แล้ว มหาชนก็ยังคิดตามพระองค์ไปอยู่
นั่นเอง พระมหาสัตว์มีพระดำริว่า มหาชนเหล่านั้นไม่ปรารถนาจะกลับ เราจักให้
มหาชนนั้นกลับ เมื่อทรงดำเนินทางไปได้ถึงคาวุต พระองค์ จึงทรงหยุดพัก
ประทับยืนในทางใหญ่ ตรัสถามอมาตย์ทั้งหลายว่า ราชสมบัตินี้ของใครอมาตย์
ทั้งหลายกราบทูลว่า ของพระองค์ ท้าวเธอจึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลาย
จงลงราชทัณฑ์แก่ผู้ทำรอยขีดนี้ให้ขาด ตรัสฉะนี้แล้วทรงเอาธารพระกรลากให้
เป็นรอยขีดขวางทาง ใคร ๆ ไม่สามารถทำรอยขีด ที่พระราชามีพระเดชา-
นุภาพได้ทรงขีดไว้ให้ขาดลบเลื่อน มหาชนทำรอยขีดเหนือศีรษะคร่ำครวญกัน

อย่างเหลือเกิน แม้พระนางสีวลีเทวีก็ไม่ทรงสามารถทำรอยชีดนั้นให้เลือนหาย
ได้ ทอดพระเนตรเห็นพระราชานั้พระปฤษฎางค์เสด็จไปอยู่ ไม่สามารถจะ
กลั่นโศกาดูร ก็ข้อนพระอุระล้มขวางทางใหญ่กลิ้งเกลือกไปมาล่งเลยรอยชีด
นั้นเสด็จไป มหาชนเข้าใจว่า เจ้าของรอยชีดได้ทำลายเจ้าของรอยชีดแล้ว จึง
พากัน โดยเสด็จไปตามบรรดาที่พระเทวีเสด็จไป พระมหาสัตว์ทรงปายพระ
พักตร์เสด็จไปหิมวันตประเทศทางทิศอุดร ฝ่ายพระนางสีวลีเทวีก็พาเสนาพล
พาหนะทั้งปวง ตามเสด็จไปด้วย พระราชาไม่อาจที่จะให้มหาชนกลับ ได้เสด็จ
ไปเส้นทางประมาณหกสิบโยชน์.

ในกาลนั้น มีดาบสรูปหนึ่งชื่อนารทะ อยู่ที่สุวรรณคูหาในหิมวันต
ประเทศ ให้เวลาล่วงไปด้วยสุขเกิดแต่ฌานอันสัมปยุตด้วยอภิญาห้า ล่วง
เจ็ดวันก็ออกจากสุขเกิดแต่ฌาน เปล่งอุทานว่า โอ เป็นสุข เป็นสุขอย่างยิ่ง
ดาบสนั้นตรวจดูสัตว์โลกด้วยทิพยจักขุว่า ใคร ๆ ในพื้นชมพูทวีปแสวงหา
สุขนี้ มีบ้างหรือหนอ ก็เห็นพระมหาชนกผู้พุทธานุจร จึงคิดว่า พระมหา-
ชนกนั้นเป็นพระราชากองมหากษัตริย์ ไม่สามารถจะยังมหาชนราชบริ-
พาร มีพระนางสีวลีเทวีเป็นประมุขให้กลับพระนครได้ ข้าราชการบริพารนั้นพึง
ทำอันตรายแก่พระองค์ เราจักถวายโอวาทแก่พระองค์ เพื่อให้ทรงสมทาน
มั่น โดยยิ่งโดยประมาณ จึงไปด้วยกำลังฤทธิ์ สถิตอยู่ในอากาศตรงเบื้องพระ
พักตร์พระราชานั้ กล่าวคาถาให้พระองค์เกิดอุทสาหะว่า

ความก็กก้องของประชุมชนใหญ่นี้ เพื่ออะไร
นั่นใครหนอมากับท่าน เหมือนเล่นกันอยู่ในบ้าน
สมณะ อาตมาขอถามท่าน ประชุมชนนี้แควดล้อมท่าน
เพื่ออะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิมุโหโส** ความว่า ความกึกก้องแห่ง
ประชุมชนหมู่ใหญ่มีโกลนข้างเป็นคั่นนี้ ในเพราะเหตุอะไร. บทว่า **กาหุ**
คามเว **กิปิยา** ความว่า นั่นใครหนอมากับท่าน รวกระว่าเล่นกีฬากันอยู่
ในบ้าน. บทว่า **กตุเถโส** ได้แก่ มหาชนนี้เพื่ออะไร. บทว่า **อภิโสภุ**
ความว่า มหาชนประชุมกันแวดล้อมท่านมา นารทคาบสถามดังนี้.

พระราชตรัสตอบว่า

ประชุมชนนี้ตามข้าพเจ้า ผู้ละพวกเขาไปในที่นี้
ข้าพเจ้าผู้ล่วงสี่มาคือกิเลสไปเพื่อถึงมโนธรรม กล่าว
คือญาณของมุนีผู้ไม่เกื้อกูลแก่เหย้าเรือน ผู้เจือด้วย
ความเพลิดเพลินทั้งหลาย ซึ่งเกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ
อยู่ ท่านรู้หรือ จะถามทำไม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มม** ความว่า ข้าพเจ้าละชนไป ซึ่ง
ข้าพเจ้านั้นผู้ละไป. บทว่า **เอตุถ** ความว่า มหาชนนี้ห้อมล้อมแล้ว คือ
ติดตามมาในที่นี้. บทว่า **สี่มาติกุมน** **ยนุต** ความว่า ทำไมท่านจึงถาม
ข้าพเจ้า ผู้ล่วงสี่มาคือกิเลส ไปคือบวชเพื่อถึงมโนธรรมกล่าวคือญาณของมุนี
ผู้ไม่เกื้อกูลแก่เหย้าเรือน. บทว่า **มิสุต** **นนุทีหิ** **คจฺจนุต** ความว่า
ท่านรู้หรือว่าไม่รู้ข้าพเจ้าบวชแล้ว จึงถามข้าพเจ้าผู้ยังไม่ละความเพลิดเพลิน
เจือด้วยความเพลิดเพลินทั้งหลายซึ่งเกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ ไปอยู่ คือท่านไม่
ได้ฟังข่าวบ้างหรือว่า ได้ยินว่า พระมหาชนกทั้งวิเทหรัฐบวช.

ลำดับนั้น นารทคาบสกล่าวคาถาอีก เพื่อต้องการให้พระมหาสัตว์
สมาทานมัน ว่า

พระองค์เพียงแต่ทรงสรีระนี้ จะสำคัญว่า เรา
ข้ามพ้นกิเลสแล้วหาได้ไม่ กรรมคือกิเลสนี้ จะพึง
ข้ามได้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ หาได้ไม่ เพราะยังมีอัน-
ตรายอยู่มา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มาสุสุ ตินฺนุโณ อมฺมณฺฑิตฺโต ความว่า
ท่านทรงสรีระนี้ คือ ทรงบรรพชิตบริจารและผ้ากาสาวะ ย่าได้เข้าใจว่า
เราข้ามแล้ว คือ ก้าวล่วงแล้วซึ่งแดนคือกิเลส ด้วยเหตุเพียงถือเพศบรรพชิตนี้.
บทว่า อติเรณฺณยุมิทํ ความว่า ขึ้นชื่อว่ากิเลสนี้ ไม่ใช่จะข้ามได้ด้วยเหตุ
เพียงเท่านี้. บทว่า พหุ หิ ปริปฺนฺลโย ความว่า เพราะว่าอันตรายเป็นคือ
กิเลสของท่าน ที่ตั้งกันทางสวรรค์ ยังมีอยู่มาก.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสว่า

ข้าพเจ้าได้ปรารถนาเฉพาะ ซึ่งกามทั้งหลาย ใน
มนุษยโลกอันบุคคลเห็นแล้ว ก็หาไม่เลย ในเทวโลก
อันบุคคลไม่เห็นแล้ว ก็หาไม่ อันตรายอะไรหนอจะ
พึงมีแก่ข้าพเจ้านั้น ซึ่งมีปกตอยู่ผู้เดียวอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โย เนว ทิฏฺฐเฐ นาทิฏฺฐเฐ ความว่า
ข้าพเจ้าได้ปรารถนาเฉพาะซึ่งกามทั้งหลาย ในมนุษยโลกอัน บุคคลเห็นแล้ว
ก็หาไม่ได้เลย ในเทวโลกอันบุคคลไม่เห็นแล้ว ก็หาไม่ได้เลย อันตรายอะไรหนอ
จะพึงมีแก่ข้าพเจ้านั้น ผู้มีปกตอยู่ผู้เดียวอย่างนี้ พระมหาสัตว์ตรัสดังนี้.

ลำดับนั้น นารทดาบสเมื่อจะแสดงอันตรายทั้งหลายแก่พระมหาสัตว์
นั้น จึงกล่าวคาถาว่า

อันตรายมากทีเดียว คือ ความหลับ ความ
เกียจคร้าน ความง่วงเหงา ความไม่ชอบใจ ความ
เมาอาหาร ตั้งอยู่ในสรีระ อาศัยอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิพฺพทา ได้แก่ หลับอย่างลึก. บทว่า ตนฺหิ ได้แก่ ความเกียจคร้าน. บทว่า อรติ ได้แก่ ความกระสัน. บทว่า ภตฺตสมฺมโท ได้แก่ ความกระวนกระวายเพราะกัตดาหาร ท่านอธิบายไว้ ดังนี้ คู่ก่อนสมณะ พระองค์เป็นผู้มีพระรูปงามน่าเลื่อมใส มีผิวพรรณดุจทองคำ เมื่อพระองค์รับสั่งว่า อาตมาละราชสมบัติออกทรงผนวช คนทั้งหลาย จักถวายบิณฑบาตอัน โอชาประณีตแก่พระองค์ พระองค์ทรงรับพอเต็มบาตร เสวยพอควรแล้วเข้าสู่บรรณศาลา บรรทม ณ ที่สาธไม้ หลับกรนอนอยู่ตื่นในระหว่าง พลิกกลับไปกลับมา ทรงเหยียดพระหัตถ์และพระบาท ลูกขึ้นจับราวจีวร เกียจคร้านไม่จับ ไม้กวาดกวาดอาศรม ไม่นำน้ำดื่มมา บรรทมหลับอีก ตรีภิก ถึงกามวิตก กาลนั้นก็ไมพอพระทัยในบรรพชา ความกระวนกระวายเพราะ กัตดาหารจักมีแต่พระองค์ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า อวสฺนฺติ สรีรฺภูจฺจา ความว่า อันตรายเหล่านั้นมีประมาณเท่านี้ ตั้งอยู่ในสรีระของท่านอาศัยอยู่ ก็อ บังเกิดในสรีระของท่านนี้แหละ นารทคาบสแสดงดังนี้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะตรัสชมนารทคาบสนั้น จึงตรัสคาถาว่า

ข้าแต่พราหมณ์ ท่านผู้เจริญปราสอนข้าพเจ้า

ดีนักหนา ข้าพเจ้าขอลามท่านพราหมณ์นี้แหละ ข้าแต่

ท่านผู้บริสุทธิ์ ท่านเป็นใครหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุราหฺมณฺ อณุสฺสาสฺติ ความว่า

ข้าแต่พราหมณ์ ท่านปราสอนข้าพเจ้าดีนักหนา.

ลำดับนั้น นารทคาบสกล่าวว่

ชนทั้งหลายรู้จักอาตมาโดยนามว่า นารทะ โดย

โคตรว่า กัสสปะ ดังนี้ อาตมาในสถานใกล้พระ-

องค์ผู้เจริญ ด้วยรู้สึกว่ การสมาคมด้วยสัตบุรุษ

ทั้งหลาย ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ พระองค์จงทรง
ยินดีในบรรพชานี้ วิหารธรรมจงเกิดแก่พระองค์ กิจ
อันไฉนยังพร้อมด้วยศีล การบริกรรมและฌาน พระองค์
จงทรงบำเพ็ญกิจอันนั้นให้บริบูรณ์ จงประกอบด้วย
ความอดทนและความสงบระงับ อยู่ถือพระองค์ว่า
เป็นกษัตริย์ จงทรงคลายออกเสียซึ่งความยุบลงและ
ความพุ่มนึ่ง จงทรงกระทำโดยเคารพซึ่งกุศลกรรมบถ
วิชาและสมณธรรม แล้วบำเพ็ญพรหมจรรย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิทู ความว่า ชนทั้งหลายรู้จักอาตมา
โดยชื่อและโคตรว่า กัลลสปะ. บทว่า สพุถิ ความว่า ขึ้นชื่อว่าการสมาคม
กับด้วยบัณฑิตทั้งหลายเป็นการยังประโยชน์ให้สำเร็จ เพราะเหตุนี้ อาตมา
จึงมา. บทว่า อานนุโท ความว่า ความเพ็ดเพลิน คือความยินดี ความ
ชอบใจ ในบรรพชานี้ จงมีแก่ท่านนั้น อย่าเบื่อหน่าย. บทว่า วิหาโร
ได้แก่ พรหมวิหารธรรมสี่อย่าง. บทว่า อุปวัตตตุ ได้แก่ จงบังเกิด.
บทว่า ยทฺฐนํ ความว่า กิจด้วยศีล ด้วยกสิณบริกรรม ด้วยฌานนั้นไฉน
หย่อน พระองค์จงยังกิจนั้นให้บริบูรณ์ด้วยคุณมีศีลเป็นต้นเหล่านั้น. บทว่า
ขนฺตุยา อุปสเมน จ ความว่า ท่านอย่ามีมานะว่าเราเป็นพระราชาบวช
จงเป็นผู้ประกอบด้วยอธิวาสนขันติและความสงบระงับกิเลส. บทว่า ปสารถ
ความว่า อย่ายกตน อย่าถือพระองค์. บทว่า สนนฺตตฺถจ อุนฺนตฺถจ
ความว่า จงคลายอวमानะที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า เรามีชาติตระกูลหรือ
และอติมานะที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่าเราเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยชาติ. บทว่า กมฺมํ
ได้แก่ กุศลกรรมบถสิบ. บทว่า วิชฺชํ ได้แก่ ญาณที่เป็นไปในอภิญญาห้า

และสมบัติแปด. บทว่า **ธมฺมํ** ได้แก่ สมณธรรมกล่าวคือกสิณปริกรรม
บทว่า **สกุทฺตฺวาน ปริพุพฺพ** ความว่าจงทำโดยเคารพซึ่งคุณธรรมเหล่านั้นเป็น
ไปหรือจงทำโดยเคารพซึ่งคุณธรรมเหล่านี้ สมาทานให้มั่นบำเพ็ญพรตจนจรริ
คือจงรักษาบรรพชา อย่าเบื่อหน่าย.

นารทดาบสนั้นถวายโอวาทพระมหาสัตว์อย่างนี้แล้ว กลับไปที่อยู่ของ
ตนทางอากาศ.

เมื่อนารทดาบสไปแล้ว มีดาบสอีกรูปหนึ่งชื่อมิกาสินะ ออกจาก
สมบัติตรวจดูโลกเห็นพระมหาสัตว์ จึงมาแล้วดูจกกัน ด้วยคิดว่า เราจักถวาย
โอวาทพระมหาสัตว์เพื่อประโยชน์ให้มหาชนกลับพระนคร จึงสถิตอยู่ ณ
อัมพรวิถิ สำแดงตนให้ปรากฏแล้วกล่าวว่า

พระองค์ทรงละช้างม้าชาวนครและชาวชนบท

เป็นอันมาก ผนวชแล้วทรงยินดีในบวช ชาวชนบท

มิตรوماتย์และพระญาติเหล่านั้นได้กระทำความผิด

ระหว่างพระองค์ละกระมัง เหตุไร พระองค์จึงละอิส-

ริยสุขมาขอบพระทัยซึ่งบวชนั้น.

บทว่า **กปลฺล** ในคานานั้น ท่านกล่าวหมายถึงบวชดิณ มีคำ
อธิบายว่า เมื่อมิกาสินดาบสสถานถึงเหตุแห่งบรรพชาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า คู่ก่อน
มหาชน ท่านละความเป็นใหญ่เห็นปานนี้ผนวชแล้ว ท่านยินดีในบวชดิณ
บทว่า **ทฺฐิ** ความว่า พวกเขาเหล่านั้นได้กระทำความผิดอะไร ๆ ในระหว่าง
ต่อท่านบ้างหรือ เพราะเหตุไร ท่านจึงละอิสริยสุขเห็นปานนี้ มาขอบพระ-
บวชดิณใบนี้เท่านั้น.

แต่นั้น พระมหาสัตว์ตรัสว่า

ข้าแต่ท่านมิกาสิโน ข้าพเจ้ามิได้ผจญซึ่งญาติ

ไร ๆ โดยส่วนเดียวในกาลไหน ๆ โดยธรรมดา แม้

ญาติทั้งหลายก็มิได้ผจญซึ่งข้าพเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น มิกาสิโน ได้แก่ ข้าแต่ท่านนิกาสิโน ผู้เจริญ. บทว่า ชาตุจฺเจ แปลว่า โดยส่วนเดียวนั้นเทียว. บทว่า อหิ กิณฺจ ลูทจฺฉนํ ความว่า ข้าพเจ้ามิได้ผจญซึ่งญาติไร ๆ ในกาลไร ๆ โดยธรรมดา แม้ญาติเหล่านั้นก็มิได้ผจญซึ่งข้าพเจ้าโดยธรรมดา อธิบายว่า ไม่มีญาติคนไหนได้กระทำความผิดในข้าพเจ้า ด้วยประการฉะนี้.

พระมหาสัตว์ทรงห้ามปัญหาแห่งมิกาสิโนคาบสนั้น อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงเหตุแห่งการทรงผนวชจึงตรัสว่า

ข้าแต่ท่านมิกาสิโน ข้าพเจ้าเห็นประเพณีของ

โลก เห็นโลกถูกกิเลสขบกัด ถูกกิเลสทำให้เป็นดัง

เปือกตม จึงได้ทำเหตุนี้ให้เป็นเครื่องเปรียบเทียบว่า

ปุลฺลชนจมอยู่แล้วในกิเลสวัตตฺตฺโต สัตว์เป็นอันมากย่อม

ถูกประหารและถูกฆ่าในเพราะกิเลสวัตตฺตฺตฺนํ ดังนี้จึง

ได้บวชเป็นภิกษุ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โลกวตฺตฺตฺนํ ความว่า ข้าพเจ้าได้เห็น วัตร คือ ประเพณีของสัตว์โลกผู้โง่เขลา ผู้ไปตามวิญญู เพราะเห็นดังนั้น

ข้าพเจ้าจึงบวช พระมหาสัตว์ทรงแสดงดังนี้. บทว่า ขชฺชนฺตํ กทฺทมิกํ

ความว่า เห็นสัตว์โลกถูกกิเลสขบกัด และถูกกิเลสเหล่านั้นแหละทำให้เป็นดัง

เปือกตม. บทว่า ยตฺถ สนฺโน ความว่า ปุลฺลชนจม คือ ข้อง คือ จมลง

ในกิเลสวัตตฺตฺตฺโต สัตว์ทั้งหลายเป็นอันมากต้องอยู่ในกิเลสวัตตฺตฺตฺนํ ย่อมถูกฆ่าบ้าง

ย่อมคิดอยู่ในเครื่องผูกมิใช่และเรือนจำเป็นต้นบ้าง. บทว่า เอตํ ความว่า

หากแม้ข้าพเจ้าจักติดอยู่ในกิเลสวัตรนี้ ข้าพเจ้าก็จักถูกฆ่าและถูกจองจำเหมือนสัตว์เหล่านั้น ดังนั้นจึงทำเหตุการณ์นั้นแหละเป็นอุปมาแห่งคนแล้วบวชเป็นภิกษุ พระมหาสัตว์เรียกคาบสนั้นว่า **มิกาชินะ** พระมหาสัตว์ทรงทราบชื่อของคาบสนั้นได้อย่างไร ทรงทราบ เพราะทรงถามไว้ก่อนในเวลาปฏิสันถาร.

คาบสโครจะฟังเหตุการณ์นั้นโดยพิสดาร จึงกล่าวคาถาว่า

ใครหนอเป็นผู้จำแนกแจกอรรถสั่งสอนพระองค์
คำอันสะอาดนี้เป็นคำของใคร ดูก่อนพระองค์ผู้เป็น
จอมทัพ เพราะพระองค์มิได้ตรัสบอกสมณะผู้มีวัตร
ปฏิบัติก้าวล่วงทุกข์ นอกจากกัปปสมณะหรือวิชสม-
ณะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กสุเสตี** ความว่า คำอันสะอาดนี้ คือที่ท่านกล่าว เป็นคำของใคร. บทว่า **กปุปิ** ได้แก่ คาบสผู้เป็นกรรมวาที ผู้ได้อภิญญาสมาบัติอันสำเร็จเป็นไปแล้ว. บทว่า **วิชฺช** ได้แก่ พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ประกอบด้วยวิชาคืออสาวิกขณฺฑาณ ท่านอธิบายไว้ดังนี้ มิกาชินคาบสเรียกพระเจ้ามหาราชนคราชว่า **รเสสภ** เพราะพระเจ้ามหาราชนคราชมิได้ตรัสบอกสมณะผู้มีวัตรปฏิบัติโดยประการที่ก้าวล่วงทุกข์ได้ นอกจากกัปปสมณะหรือวิชสมณะ คือเว้นโอวาทของท่านเสีย ใคร ๆ ได้ฟังคำของท่านเหล่านั้นแล้วสามารถที่จะปฏิบัติได้อย่างนั้น ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ใครหนอเป็นผู้จำแนกแจกอรรถสั่งสอนพระองค์.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กล่าวก็คาบสนั้นว่า

ข้าแต่ท่านมิกาชินะ ถึงข้าพเจ้าจะเคารพสมณะ
หรือพราหมณ์โดยส่วนเดียวก็จริง แต่ก็ไม่เคยเข้าใจ
ไปตามอะไร ๆ ในกาลไหน ๆ เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สกุกตฺวา ได้แก่ บุษบาเพื่อต้องการจะถามคุณแห่งการบรรพชา. บทว่า อนุปาวีสี ความว่า พระมหาสัตว์ตรัสว่า ข้าพเจ้าไม่เคยเข้าใกล้ใคร ๆ ไม่ถามสมณะไร ๆ เลย เพราะพระมหาสัตว์นี้แม้ฟังธรรมในสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็ไม่ถามคุณแห่งการบรรพชาโดยเฉพาะในกาลไหน ๆ เลย ฉะนั้นท่านจึงตรัสอย่างนี้.

ก็แลครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์จึงตรัสคาถาเพื่อทรงแสดงเหตุที่ทรงผนวชตั้งแต่นั้นว่า

ข้าแต่ท่านมิกาชินะ ข้าพเจ้านั้นรุ่งเรื่องด้วยสิริ
ไปยังพระราชอุทยานด้วยอานุภาพใหญ่ เมื่อเจ้าพนักงาน
กำลังขับเพลงขับและประโคมดนตรีกันอยู่ ข้าพเจ้า
ได้เห็นมะม่วงมีผลภายนอกกำแพงพระราชอุทยานอัน
กักก้องด้วยเสียงดนตรี พร้อมแล้วด้วยคนร้องและคน
ประโคม ข้าพเจ้าละต้นมะม่วงอันมีสิรินั้นซึ่งเหล่า
มนุษย์ผู้ต้องการผลฟาดตีอยู่ ลงจากคอช้างเข้าไปโคน
ต้นมะม่วง ซึ่งมีผลและไม่มีผล เห็นต้นมะม่วงที่มีผล
ถูกคนเบียดเบียนกำจัดแล้ว ปราศจากใบและก้าน แต่
มะม่วงอีกต้นหนึ่งมีใบเขียวชอุ่มนารัณรมย์ ศัตรูทั้ง
หลายจกฆ่าพวกเราผู้มีอิสระ มีศัตรูจกหนามเป็นอัน
มาก เหมือนต้นมะม่วงมีผล ลูกคนหักโค่นฉะนั้น
เสียเหลือถูกฆ่าเพราะหนิง ช้างถูกฆ่าเพราะงา คน
มีทรัพย์ถูกฆ่าเพราะทรัพย์ ใครเล่าจกฆ่าผู้ไม่มีเหย้า
เรือน ผู้ไม่มีสันถวะคือตัณหา มะม่วงต้นหนึ่งมีผล
อีกต้นหนึ่งไม่มีผล ทั้งสองต้นนั้นเป็นผู้สั่งสอน
ข้าพเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วคฺคฺสู** ความว่า เมื่อคนตรีมีเสียงไปเพราะอันบุคคลประโคมอยู่. บทว่า **ตุริยตาลีตถ์ ฆฺภูเร** ความว่า ในพระราชอุทยานที่ก่อกองด้วยเสียงคนตรีทั้งหลาย. บทว่า **สมฺมาตาลสมฺมาหิเต** ความว่า ประกอบด้วยคนขับร้องและคนประโคมทั้งหลาย. บทว่า **สมิกาชิน** ความว่า ข้าแต่ท่านมิกาชินะ ข้าพเจ้านั้นได้เห็นแล้ว. บทว่า **ผลี อมฺพิ** ความว่า มะม่วงมีผลคือต้นมะม่วงที่ผลิตผล. บทว่า **ติโรจฺจทฺ** ความว่า ได้เห็นต้นมะม่วงภายนอกกำแพง คือ เกิดอาศัยอยู่นอกกำแพงซึ่งตั้งอยู่ในภายในพระราชอุทยานนั้นแหละ. บทว่า **ตุทฺมานิ** แปลว่า ถูกฟาตอยู่. บทว่า **โอรฺหิตฺวา** ความว่า ลงจากคอช้าง. บทว่า **วินลิกตฺ** แปลว่า ทำให้ปราศจากไปไร่ก้าน. บทว่า **เอวเนว** แปลว่า ฉะนั้นนั้นนั่นเทียว. บทว่า **ผลิ** แปลว่า สมบูรณ์ด้วยผล. บทว่า **อชินฺมุหิ** ได้แก่ เพื่อต้องการหนัง คือ มีหนังเป็นเหตุ. บทว่า **ทนฺเตสุ** ความว่า ถูกฆ่าเพราะงาทั้งสองของตน คือถูกฆ่าเพราะงาเป็นเหตุ. บทว่า **หนฺติ** แปลว่า ถูกฆ่า. บทว่า **อนิกตมสนฺถวํ** ความว่า ก็ผู้ใดชื่อว่า **อนิกตะ** เพราะละเหย้าเรือนบวช ชื่อว่าอสังถะ เพราะไม่มีสังถะ คือ ตัณหาซึ่งเป็นวัตถุแห่งสังขารทั้งปวง อธิบายว่า ใครจักฆ่าผู้นั้นซึ่งไม่มีเหย้าเรือนไม่มีสังถะ. บทว่า **เตสฺสุตาโร** ความว่า พระมหาสัตว์กล่าวว่า ต้นไม้สองต้นเหล่านั้นเป็นผู้สั่งสอนเรา.

มิกาชินดาบสได้ฟังดังนั้น แล้ว จึงถวายโอวาทแด่พระราชาวา ขอพระองค์จงเป็นผู้ไม่ประมาทเกิด มหาบพิตร แล้วกลับไปยังที่อยู่ของตนทีเดียว.

เมื่อมิกาชินดาบสไปแล้ว พระนางสีวลีเทวีหมอบลงแทบพระยุคลบาทของพระราชชา กราบทูลว่า

ชนทั้งปวงคือกองช้าง กองม้า กองรถ กอง
เดินเท้า ตกใจว่าพระราชาทรงผนวชเสียแล้ว ขอพระ-
องค์โปรดทำให้ห่มชนอุ่งใจ ตั้งความคุ้มครองไว้
อภิเษกพระโอรสในราชสมบัติแล้ว จึงทรงผนวชต่อ
ภายหลังเกิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปพฺพธิโต ได้แก่ กลัว คือ หวาดสะดุ้ง.
บทว่า ปฏิจฺจุทํ ความว่า ตั้งกองอารักขาไว้คุ้มครองมหาชนที่สะดุ้งกลัวว่า
พระราชามีได้ทรงเหยียดแลพวกเราที่ถูกไฟไหม้บ้าง ถูกปล้นบ้าง. บทว่า
ปฺตุตฺตํ ความว่า ขอพระองค์ได้อภิเษกพระโอรสคือที่ฆาตุกุมารไว้ในราชสมบัติ
แล้ว จึงทรงผนวชต่อภายหลังเกิด.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ตรัสว่า

ดูก่อนปชาบดี ชาวชนบท มิตรอมตย์และพระ
ประยูรญาติทั้งหลาย เราสละแล้ว ที่ฆาตุราชกุมารผู้ยัง
แวนแคว่นให้เจริญเป็นบุตรของชาววิเทหรัฐ ชาววิเท-
หรัฐเหล่านั้นจักให้ครองราชสมบัติในกรุงมิลิลา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนฺหติ ปฺตุตฺตา ความว่า ดูก่อนพระ-
เทวีสิวลี ธรรมดาสมณะทั้งหลายย่อมไม่มีบุตร แต่ที่ฆาตุกุมารเป็นบุตรของ
ชาววิเทหรัฐ ชาววิเทหรัฐเหล่านั้นจักให้ครองราชสมบัติ พระมหาสัตว์ตรัส
เรียกพระเทวีว่า ปชาปติ.

ลำดับนั้น พระนางสิวลีเทวีกราบทูลพระมหาสัตว์ว่า ข้าแต่พระองค์
พระองค์ทรงผนวชเสียก่อนแล้ว ก็หม่อมฉันจะการทำอย่างไร พระมหาสัตว์
จึงตรัสก็พระนางว่า ดูก่อนพระเทวี อาตมาจะให้เธอสำเหนียกตาม เอง
ทำตามคำของอาตมา แล้วตรัสว่า

มาเถิด อาตมาจะให้เธอศึกษาตามคำที่อาตมา
ชอบ เมื่อเธอให้พระโอรสครองราชสมบัติ ก็จักกระ-
ทำบาปทุจริตเป็นอันมากด้วยกายวาจาใจ ซึ่งเป็นเหตุ
ให้เธอไปสู่ทุกคติ การที่เรายังอัธยาศัยให้เป็นไปด้วย
ก่อนข้าวที่ผู้อื่นให้ซึ่งสำเร็จแต่ผู้อื่น นี่เป็นธรรมของ
นักปราชญ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตูว ความว่า เธอให้ยกเสวตฉัตรขึ้นแก่
พระโอรส พราสาสนเรื่องราชสมบัติ ด้วยคิดว่า ลูกของเราเป็นพระราช
จักกระทำบาปเป็นอันมาก. บทว่า คจฺจลลิต ความว่า เธอจักไปสู่ทุกคติด้วยบาป
เป็นอันมากที่การทำด้วยกายเป็นต้นใด. บทว่า สธิรรหมโม ความว่า ความ
ประพาศที่วาพียงชีวิตให้เป็นไปด้วยคำข้าวที่ได้มาด้วยลำแข้งนี้ เป็นธรรม
ของนักปราชญ์ทั้งหลาย.

พระมหาสัตว์ได้ประทานโอวาทแก่พระนางนั้นด้วยประการฉะนี้ เมื่อ
กษัตริย์ทั้งสองตรัสโต้ตอบกันและกันและเสด็จดำเนินไป พระอาทิตย์ก็อัสดงคต
พระเทวีมีพระเสาวนีย์ให้ตั้งค่ายในที่อันสมควร พระมหาสัตว์เสด็จประทับแรม
ณ โคนไม้แห่งหนึ่ง ประทับอยู่ ณ ที่นั้น ตลอดราตรี รุ่งขึ้นทรงทำสรีริกิจแล้ว
เสด็จไปตามมรรคา ฝ่ายพระเทวีตรัสสั่งให้เสนาตามมาภายหลัง แล้วเสด็จไป
เบื้องหลังแห่งพระมหาสัตว์ ทั้งสองพระองค์นั้นเสด็จถึงภูมิลานในเวสาลีกาชา
ขณะนั้น มีบุรุษคนหนึ่งภายในเมือง ชื่อเนื้อก้อนใหญ่มาแต่เชิงเขาเนื้อ เสียบ
หลาวอย่างบนถ่านเพลิงให้สุกแล้ว วางไว้ที่กระดานเพื่อให้เย็น ได้ยืนอยู่ เมื่อบุรุษ
นั้นส่งใจไปที่อื่น สุนัขตัวหนึ่งคาบก้อนเนื้อนั้นหนีไป บุรุษนั้นรู้แล้วไล่ตาม
สุนัขนั้นไปเพียงนอกประตูด้านทักษิณ เมื่อหน้าหมคอาลัยก็กลับบ้าน พระราชา

กับพระเทวีเสด็จมาข้างหน้าสุนัขตามทางสองแพร่ง สุนัขนั้นถึงก่อนเนื้อหนีไปด้วยความกลัว พระมหาสัตว์ทอดพระนครเห็นก่อนเนื้อนั้น ทรงจินตนาการว่า สุนัขนี้ถึงก่อนเนื้อนี้ไม่เหลียวแลเลยหนีไปแล้ว แม้คนอื่นผู้เป็นเจ้าของก็ไม่ปรากฏ อาหารเห็นปานนี้หาโทษมิได้ ชื่อว่าบังสุกุลบิณฑบาต เราจักบริโภคนก่อนเนื้อนั้น พระองค์จึงนำบาตรดินออก ถือเอาเนื้อก่อนนั้นปิดฝุนแล้วใส่ลงในบาตร เสด็จไปยังที่มีน้ำบริบูรณ์ ทรงพิจารณาแล้ว เริ่มเสวยเนื้อก่อนนั้น ลำดับนั้น พระเทวีทรงดำริว่า ถ้าพระราชนี้มีพระราชประสงค์ราชสมบัติ จะไม่พึงเสวยก่อนเนื้อเห็นปานนี้ ซึ่งน่าเกลียด เป็อนฝุน เป็นเดนสุนัข บัดนี้พระองค์จักมิใช่พระราชสวามีของเรา ทรงดำริฉะนี้แล้ว กราบทูลพระองค์ว่า ข้าแต่พระมหाराชพระองค์ช่างเสวยเนื้อที่น่าเกลียดเห็นปานนี้ได้ พระมหาสัตว์ตรัสว่า คุณก่อนพระเทวี เธอไม่รู้จักความวิเศษของบิณฑบาตนี้เพราะเขลา ตรัสฉะนี้แล้วทรงพิจารณาสถานที่ก่อนเนื้อนั้นตั้งอยู่ เสวยก่อนเนื้อนั้นคุณเสวยอมตรส บ้วนพระโอษฐ์ล้างพระหัตถ์และพระบาทแล้ว ขณะนั้นพระเทวีเมื่อจะทรงดำเนินพระราชา จึงตรัสว่า

คนที่ฉลาดแม้ไม่ได้บริโภคอาหารสี่มือ ราวกะ

ว่าจะตายด้วยความอด ก็ยอมตายเสียด้วยความอด เขา

จะไม่ยอมบริโภคก่อนเนื้อคลูกฝุนไม่สะอาดเลย ข้าแต่

พระมหาชน พระองค์เสวยได้ซึ่งก่อนเนื้ออันเป็น

เดนสุนัข ไม่สะอาดน่าเกลียดนัก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อชฺฌฏฺฐมาริว ความว่า เหมือนไก่

จะตาย. บทว่า ลูลิตฺ ได้แก่ คลูกฝุน. บทว่า อนริยฺ ได้แก่ ไม่ดี นุ

อักษรในบทว่า นุ เสเว เป็นนิบาตลงในอรรถถาได้ตอบ มีคำอธิบายว่า

แม้ถ้าจะไม่ได้บริโภคอาหารสี่มือ หรือจะตายเสียด้วยความอด แม้เมื่อเป็น
อย่างนั้น คนฉลาดก็ไม่ยอมบริโภคอาหารเห็นปานนี้เลย คือไม่บริโภคอย่าง
พระองค์. บทว่า คยิทฺถิ แปลว่า นี่นั่น.

พระมหาสัตว์ ตรัสตอบว่า

ดูก่อนพระนางสิวลี ก่อนหน้านั้น ไม่ถือว่าเป็น
อาหารของอาตมาหามีได้ เพราะถึงจะเป็นของคน
ครองเรือนหรือของสุนัข ก็สละแล้ว ของบริโภค
เหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลกนี้ที่บุคคลได้มาแล้วโดยชอบ
ธรรม ของบริโภคทั้งหมดนั้น กล่าวกันว่า ไม่มีโทษ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภฺกฺโข ความว่า บิณฑบาตนั้นจะไม่
ชื่อว่าเป็นภิกขาหารของอาตมาหามีได้. บทว่า ยํ โหติ ความว่า ของสิ่งใด
ที่คฤหัสถ์หรือสุนัขสละแล้ว ของสิ่งนั้น ชื่อว่าบังสุกุล เป็นของไม่มีโทษเพราะ
ไม่มีเจ้าของ. บทว่า เย เกจิ ความว่า เพราะฉะนั้น โภคะเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
แม้อื่น ๆ ที่ได้มาโดยชอบธรรม. บทว่า สพุทฺโธ โส ภฺกฺโข อนนฺวโย
ความว่า ไม่มีโทษ คือแม้จะมีคนดูอยู่บ่อย ๆ ก็ไม่บกพร่อง บริบูรณ์ด้วยคุณ
ไม่มีโทษ แต่ลาภที่ได้มาโดยไม่ชอบธรรม ถึงจะมีค่าตั้งแสน ก็น่าเกลียดอยู่
นั่นเอง.

เมื่อภษัตริย์สององค์ตรัสสนทนากะกันอยู่อย่างนี้ พนางเสด็จดำเนินไป
ก็ถึงประตูถุนนคร เมื่อทารกทั้งหลายในนครนั้นกำลังเล่นกันอยู่ มีนางกุมมา-
ริกาคนหนึ่งเอากะดั่งน้อยฝัดทรายเล่นอยู่ กำไลอันหนึ่งสวมอยู่ในข้อมือข้าง-
หนึ่งของนาง กำไลสองอันสวมอยู่ในข้อมือข้างหนึ่ง กำไลสองอันนั้น กระทบ
กันมีเสียง กำไลอีกอันหนึ่งไม่มีเสียง พระราชาทรงทราบเหตุนี้ มีพระดำริว่า

บัดนี้ พระนางสีวลีตามหลังเรามา ขึ้นชื่อว่าสตรียอมเป็นมลทินของบรรพชิต
ชนทั้งหลายเห็นนางตามเรามา จักคิดเถียนเราว่า บรรพชิตนี้แม้บวชแล้ว ก็ยัง
ไม่สามารถจะละภรรยาได้ ถ้านางกุมารีนี้อลาด จักพุดถึงเหตุให้นางสีวลีกลับ
เราจักพึงถ้อยคำของนางกุมารีนี้อแล้วส่งนางสีวลีกลับ มีพระดำรินั้นแล้ว เสด็จ
เข้าไปใกล้นางกุมารีนี้อ เมื่อจะตรัสถามจึงตรัสคาถาว่า

แฉะนางกุมาริกาผู้ยังนอนกับแม่ ผู้ประดับกำไล

มือเป็นนิตย์ กำไลมือของเจ้าข้างหนึ่งมีเสียงดัง อีก

ข้างหนึ่งไม่มีเสียงดัง เพราะเหตุไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปเสนียะ ความว่า เข้าไปนอนใกล้
มารดา. บทว่า นิคฺคฺลมนฺนุเท ความว่า พระมหาสัตว์ตรัสว่า มีปกติ
ประดับด้วยเครื่องประดับชั้นยอด. บทว่า สฺสูตติ ได้แก่ ทำเสียง.

นางกุมาริกากล่าวว่า

ข้าแต่พระสมณะ เสียงเกิดแต่กำไลสองอันที่

สวมอยู่ในข้อมือของข้าพเจ้านี้กระทบกัน ความที่

กำไลทั้งสองกระทบกันนั้นเป็นเหตุแห่งเสียง กำไล

อันหนึ่งที่สวมอยู่ในข้อมือของข้าพเจ้านั้น ไม่มีอัน

ที่สอง จึงไม่ส่งเสียง เป็นเหมือนนักปราชญ์สงบนิ่ง

อยู่ บุคคลสองคนก็วิวาทกัน คนเดียวจักวิวาทกับ

ใครเล่า ท่านผู้ใคร่ต่อสวรรค์ จงขอความเป็นผู้อยู่

คนเดียวเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทฺุณีวารา แปลว่า กำไลสองอัน. บทว่า

ธัมฺมา ความว่า เพราะกระทบกัน คือเสียดสีกัน. บทว่า คฺติ ได้แก่ ความ

สำเร็จ ด้วยว่า กำไลอันที่สองย่อมมีความสำเร็จเห็นปานนี้. บทว่า โส ได้แก่ กำไลนั้น. บทว่า มุณีภูโต ความว่า รวบรวมว่าพระอริยบุคคลผู้ละกิเลสได้หมดแล้ว ดำรงอยู่. บทว่า วิวาทปุตโต ความว่า ข้าแต่พระสมณะ ขึ้นชื่อว่าคนที่สองย่อมวิวาทกัน คือ ทะเลาะกัน ถือไปต่าง ๆ กัน. บทว่า เกเนโก ความว่า ก็คนเดียวจักวิวาทกับใครเล่า. บทว่า เอกตมบุโรจตี ความว่า ท่านจงชอบความเป็นผู้ยู่คนเดียวเถิด ก็แลครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว นางกุมาริกานั้นได้กล่าวอย่างนี้อีก คือกล่าวสอนพระมหาสัตว์ว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ธรรมคาสมณะทั้งหลาย ย่อมจะไม่พาเมื่อน้องสาวเที่ยวไปเลย แต่เหตุไร ท่านจึงพาภริยาซึ่งทรงรูปอันอุดมเห็นปานนี้เที่ยวไป ภริยานี้จักทำอันตรายแก่ท่าน ท่านจงนำภริยานี้ออกไปอยู่ผู้เดียวเท่านั้น บำเพ็ญสมณธรรมให้สมควรเถิด.

พระมหาสัตว์ได้สดับคำของกุมาริกาสาวนั้นแล้ว ทรงได้ปัจจัย เนื้อจะตรัสกับพระเทวี จึงตรัสว่า

แฉะสีวลี เธอได้ยินคาถาที่นางกุมาริกากล่าว
แล้วหรือ นางกุมาริกาเป็นเพียงชั้นสาวใช้มาติเตียนเรา
ความที่เราทั้งสองประพฤติ คืออาตมาเป็นบรรพชิต
เธอเป็นสตรีเดินตามกันมา ย่อมเป็นเหตุแห่งครหา
บรรดาสองแพรงนี้ อันเราทั้งสองผู้เดินทางจงแยกกัน
ไป เธอจงถือเอาทางหนึ่งไป อาตมาก็จะถือเอาทาง
อื่นอีกทางหนึ่งไป เธออย่าเรียกอาตมว่าเป็นพระ-
สาวมีของเธอ และอาตมาก็จะไม่เรียกเธอว่าเป็นนมเหสี
ของอาตมาอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กุมาริยา** ได้แก่ ที่นางกุมาริกาถวแล้ว.
บทว่า **เปสียา** ความว่า ถ้าเรายังครองราชสมบัติอยู่ กุมาริกาคนนี้ก็เป็
คนใช้คือทำการรับสั่งของเรา แม้แต่จะแลดูเรา เธอก็ไม่อาจ แต่บัดนี้เธอติเตียน
คือกล่าวสอนเราเหมือนคนใช้และเหมือนทาสของคนว่า **ทุตยสุเสว** **สา คติ**
ดังนี้. บทว่า **อนุจฺฉโน** ได้แก่ เดินตามกันไป. บทว่า **ปลาวิหิ** แปลว่า
ผู้เดินทาง. บทว่า **เอก** ความว่า เธอจงถือเอาทางหนึ่งซึ่งเป็นที่ชอบใจของ
เธอ ส่วนอาตมาก็จักถือเอาอีกทางหนึ่งที่เหลือลงจากที่เธอถือเอา. บทว่า **มา**
จ ม **त्व** ความว่า แน่ะสิวลี ตั้งแต่นี้ไป เธออย่าเรียกอาตมาว่าเป็น
พระสวามีของเราอีก และอาตมาก็จะไม่เรียกเธอว่า เป็นมเหสีของเรา.

พระนางสิวลีเทวีได้ทรงฟังพระคำรัสของพระมหาสัตว์แล้ว กราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ พระองค์เป็นกษัตริย์สูงสุด จงถือเอาทางเบื้องขวา ส่วนข้า-
พระองค์เป็นสตรีชาติต่ำ จักถือเอาทางเบื้องซ้าย กราบทูลละนี้แล้ว ถวายบังคม
พระมหาสัตว์แล้วเสด็จไปได้หน่อยหนึ่ง ไม่สามารถจะกลับโศกาดูไว้ได้ก็เสด็จ
มาอีก โดยเสด็จไปกับพระราชาเข้าถุณนครด้วยกัน.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสครั้งคาถาว่า

กษัตริย์ทั้งสองกำลังตรัสข้อความนี้อยู่ ได้เสด็จ

เข้าไปยังถุณนคร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นครมุปากม** ความว่า เสด็จเข้าไปแล้ว
ถุณนคร.

ก็แลครั้งเสด็จเข้าไปแล้ว พระมหาสัตว์เสด็จเที่ยววิณฑาทศ เสด็จ
ถึงประตูเรือนของช่างศร แม้พระนางสิวลีเทวีก็เสด็จตามไปเบื้องหลัง ประทับ
อยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง สมัยนั้น ช่างศรกำลังถนุกสรนั้นกระเบื้องถ่านเพลิง
เอาน้ำข้าวทาลูกศร หลับตาข้างหนึ่ง เล็งดูด้วยตาข้างหนึ่ง คัดลูกศรให้ตรง

พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นดังนั้น มีพระดำริว่า ถ้าช่างครผู้นี้จักเป็นคนฉลาด จักกล่าวเหตุอย่างหนึ่งแก่เรา เราจักถามเขาดู จึงเสด็จเข้าไปหาช่างครแล้วตรัสถาม.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

เมื่อใกล้เวลาฉัน พระมหาสัตว์ประทับยืนอยู่ที่
ซุ้มประตูเรือนของช่างคร ช่างครนั้นหลับตาข้างหนึ่ง
ใช้ตาอีกข้างหนึ่งเล็งดูลูกศรอันหนึ่งซึ่งคดอยู่ดัดให้ตรง
ที่ซุ้มประตูนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกฎุรก ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชาพระองค์นั้น เมื่อใกล้เวลาเสวยของพระองค์ ได้ประทับยืนอยู่ที่ซุ้มประตูของช่างคร. บทว่า ตตร จ ได้แก่ ที่ซุ้มประตูนั้น. บทว่า นิคฺคยฺห แปลว่า หลับแล้ว. บทว่า ชิมฺหเมเคน ความว่า ใช้จักษุข้างหนึ่งเล็งดูลูกศรที่คด.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ได้ตรัสกะช่างครนั้นว่า

ดูก่อนช่างคร ท่านจงฟังอาตมา ท่านหลับจักษุ
ข้างหนึ่ง เล็งดูลูกศรอันคดด้วยจักษุข้างหนึ่ง ด้วย
ประการใด ท่านเห็นความสำเร็จประโยชน์ ด้วย
ประการนั้นหรือหนอ.

คำที่เป็นคานานั้นมีเนื้อความว่า แน่ะเพื่อนช่างคร ท่านหลับตาข้างหนึ่ง เล็งดูลูกศรที่คดด้วยตาข้างหนึ่ง ด้วยประการใด ท่านเห็นความสำเร็จประโยชน์ ด้วยประการนั้นหรือหนอ.

ลำดับนั้น เมื่อช่างศรจะทูลแก่พระมหาสัตว์นั้น จึงกล่าวว่

ข้าแต่พระสมณะ การเล็งด้วยจักษุทั้งสอง
ปรากฏว่าเหมือนพร้าไปไม่ถึงที่คดข้างหน้า ย่อมไม่
สำเร็จความดีให้ตรง ถ้าลับจักษุข้างหนึ่ง เล็งดูที่
คดด้วยจักษุอีกข้างหนึ่ง เล็งได้ถึงที่คดเบื้องหน้า
ย่อมสำเร็จความดีให้ตรง บุคคลสองคนก็วิวาทกัน
คนเดียวจกวิวาทกับใครเล่า ท่านผู้ใครต่อสวรรค์ จง
ขอความเป็นผู้อยู่คนเดียวเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิสาลิ วีย ความว่า ย่อมปรากฏเหมือน
พร้าไป. บทว่า อปฺปตฺวา ปรมํ ลิงฺคํ ความว่า ไม่ถึงที่คดข้างหน้า.
บทว่า นุชฺชุกาวย ใต้แก่ ไม่สำเร็จความดีให้ตรง มีคำอธิบายว่า เมื่อ
ความพร้าปรากฏ ก็จกไม่ถึงที่ตรงข้างหน้า เมื่อไม่ถึงคือไม่ปรากฏ กิจด้วย
ความตรงจกไม่สำเร็จ คือไม่ถึงพร้อม. บทว่า สมฺปตฺวา ความว่า ถึง
คือเห็นด้วยจักษุ. บทว่า วิวาทปฺปตฺโต ความว่า เมื่อลืมนดาที่สอง ที่คด
ย่อมไม่ปรากฏ คือแม้ที่คดก็ปรากฏว่าตรง แม้ที่ตรงก็ปรากฏว่าคด ความ
วิวาทย่อมมีด้วยประการฉะนี้ ฉันทใด แม้สมณะมีสองรูปก็ฉันทนั้น ย่อมวิวาทกัน
คือ ทะเลาะกัน ถือเอาต่าง ๆ กัน. บทว่า เกเนโก ความว่า คนเดียวจก
วิวาทกับ ใครเล่า. บทว่า เอกตฺตมฺบุโรจติ ความว่า ท่านจงชอบใจความ
เป็นผู้อยู่คนเดียว ธรรมดาสมณะทั้งหลาย ย่อมจะไม่พาเมื่อน้องสาวเที่ยวไปเลย
แต่เหตุไรท่านจึงพาภริยาซึ่งทรงรูปอันอุดมเที่ยวไป ภริยานี้จกทำอันตรายแก่
ท่าน ท่านจงนำภริยานี้ออกไปอยู่ผู้เดียวเท่านั้น บำเพ็ญสมณธรรมให้สมควร
เถิด ช่างศรกล่าวสอนพระมหาสัตว์ ด้วยประการฉะนี้ ช่างศรถวายโอวาท

แต่พระมหาสัตว์อย่างนี้แล้วก็นิ่งอยู่ พระมหาสัตว์เสด็จเที่ยวบิณฑบาต ได้ ภัตตาหารที่เจือปนแล้วเสด็จออกจากพระนคร ประทับนั่งเสวยในที่ที่มีน้ำสมบุรณ์ พระองค์เสร็จเสวยพระกระยาหารแล้ว บ้วนพระโอษฐ์ ล้างบาตรนำเข้าถุ้งแล้ว ครัสเรียกพระนางสิวลีมาตรัสว่า

ดูก่อนนางสิวลี เธอได้ยिनคาถาที่ต่างศรกล่าว

หรือยัง ช่างศรเป็นเพียงคนไฉ่ยังดิเตียนเราได้ ความ
ที่เราทั้งสองประพุดตินั้นเป็นเหตุแห่งความครหา

ดูก่อนนางผู้เจริญ ทางสองแพร่งนี้อันเราทั้งสองผู้เดิน
ทางมาจงแยกกันไป เธอจงถือเอาทางหนึ่งไป อาตมา
ก็จะถือเอาทางอื่นอีกทางหนึ่งไป เธออย่าเรียกอาตมา
ว่าเป็นพระสวามีของเธอ และอาตมาก็จะไม่เรียกเธอ
ว่าเป็นมเหสีของอาตมาอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุนฺธิ ความว่า เธอฟังคาถาหรือ
พระมหาสัตว์ตรัสพระดำรัสว่า เพลฺลโย มํ นี้ ทรงหมายถึงโอวาทของช่าง
นั่นเอง.

ได้ยินว่า พระนางสิวลีเทวีนั้น แม้ถูกพระมหาสัตว์ตรัสว่า เธออย่า
เรียกอาตมาว่าเป็นพระสวามีของเธอคั้งนี้ ก็ยังเสด็จติดตามพระมหาสัตว์อยู่
นั่นเอง พระราชาก็ไม่สามารถให้พระนางสิวลีนั้นเสด็จกลับได้ แม้มหาชนก็
ตามเสด็จพระองค์อยู่นั่นเอง ก็แต่ที่นั่นมีดงแห่งหนึ่งในที่ไม่ไกล ลำดับนั้น
พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นแนวป่าเขียวชอุ่ม มีพระราชประสงค์จะให้
พระนางเสด็จกลับ เมื่อดำเนินไปได้ทอดพระเนตรเห็นหญ้ามุงกระต่ายในที่ใกล้
ทาง พระองค์จึงทรงถอนหญ้ามุงกระต่ายนั้น ครัสเรียกพระเทวีมาตรัสว่า

แน่ะสิวลีผู้เจริญ เธอจงดูหมูนุงกระต่ายนี้ ก็หมูนุงกระต่ายนี้จะไม่อาจสืบต่อ
ในกอนี้ได้อีก ฉันใด ความอยู่ร่วมกับเธอของอาตมา ก็ไม่อาจจะสืบต่อกัน
ได้อีก ฉันนั้น แล้วได้ตรัสถึงกาลว่า

หมูนุงกระต่ายที่ติดกันอยู่แต่เดิม ซึ่งอาตมา
ตอนแล้วนี้ ไม่อาจสืบต่อกันไปได้อีก ฉันใด ความ
อยู่ร่วมกันระหว่างเธอกับอาตมา ก็ไม่อาจสืบต่อได้อีก
ฉันนั้น เพราะฉะนั้น เธอจงอยู่ผู้เดียว อาตมาก็จะ
อยู่ผู้เดียวเหมือนกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอกา ความว่า แน่ะสิวลีผู้เจริญ หมูนุง
นุงกระต่ายที่ติดกันอยู่แต่เดิม อันอาตมาตอนแล้ว ไม่อาจสืบต่อได้อีก ฉันใด
การอยู่ร่วมกันระหว่างเธอกับอาตมา ก็ไม่อาจทำได้แม้ฉันนั้น เพราะฉะนั้น
เราจักอยู่ผู้เดียวแน่ะสิวลี แม้เธอก็จงอยู่ผู้เดียวเหมือนกัน พระมหาสัตว์ได้
ประทานพระโอวาทแก่พระนางสิวลีเทวี ด้วยประการฉะนี้.

พระนางได้ฟังพระดำรัสของพระมหาสัตว์แล้วตรัสว่า จำเดิมแต่ขึ้นไป
เราจะไม่ได้อยู่ร่วมกับ พระมหาชนกนรินทรราชอีก พระนางไม่อาจจะทรงกลิ่น
โสภาคี ก็ซ่อนทรงด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง ทรงปริเทวนากำไรอยู่เป็นอัน
มาก ถึงวิสัญญีภาพล้มลงที่หนทางใหญ่ พระมหาสัตว์ทรงทราบ ว่า พระนาง
ถึงวิสัญญีภาพ ก็สาวพระบาทเสด็จเข้าสู่ป่า ขณะนั้น หม่อมมาตย์มาสรงพระศรีระ
แห่งพระนางนั้น ช่วยกันถวายเป็นงานที่พระหัตถ์และพระบาท พระนางได้สติ
เสด็จลุกขึ้นตรัสถามว่า พระราชาเสด็จไปข้างไหน หม่อมมาตย์ย้อนทูลถามว่า
พระแม่เจ้าก็ไม่ทรงทราบดอกหรือ พระนางตรัสให้เที่ยวค้นหา พวกนั้นพากัน
วิ่งไปข้างโน้นข้างข้างนี้บ้าง ก็ไม่พบพระราชา พระนางทรงปริเทวนาการ
มากมาย แล้วให้สร้างพระเจดีย์ตรงที่พระราชาประทับยืน บูชาด้วยของหอม

และดอกไม้เป็นต้น แล้วเสด็จกลับกรุงมิถิลา ฝ่ายพระมหาสัตว์เสด็จเข้าป่า
หิมวันต์ ทำอภิญญาและสมาบัติให้เกิดภายในเจ็ดวัน มิได้เสด็จมาสู่ถิ่นมนุษย์
อีก ฝ่ายพระนางสิวลีเทวีเสด็จกลับแล้ว โปรดให้สร้างพระเจดีย์หลายองค์ ณ
ที่ที่พระมหาสัตว์ตรัสกับช่างศร ตรัสกะนางกุมารี เสวยเนื้อที่สุนัขทิ้ง ตรัสกับ
มิกาชินดาบส และตรัสกับนารถดาบส ทุกตำบลแล้ว บูชาด้วยของหอมและ
ดอกไม้เป็นต้น ทรงแวดล้อมไปด้วยเสนางคนิกร ภายหลังเสด็จไปถึงมิถิลานคร
ทรงอภิเษกพระราชโอรส ณ พระราชอุทยานอัมพวัน ทรงส่งพระราชโอรส
อันหมู่เสนาแวดล้อมแล้วเข้าพระนคร พระองค์เองทรงผนวชเป็นดาบสินี
ประทับอยู่ ณ พระราชอุทยานนั้น ทรงทำกสิณปริกรรมก็ได้บรรลุฌาน ไม่
เสื่อมจากฌาน เป็นผู้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้าในที่สุดแห่งพระชนมายุ
ฝ่ายพระมหาสัตว์ก็ไม่เสื่อมจากฌาน ได้เข้าถึงพรหมโลกเหมือนกัน.

พระศาสดาครััน ทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้ เท่านั้น ออกมหาภิเนษกรมณ์ แม้ในกาลก่อน
ตถาคตก็ออกมหาภิเนษกรมณ์เหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า ท้าวสักก-
เทวราชในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอนรุทธะในบัดนี้ พรหมณ์ทิสปาโมกข์ได้
มาเป็นพระกัสสปะ นางมณีเมขลาเทพธิดาผู้รักษาสมุทร ได้มาเป็นอุบลวรรณา
ภิกษุณี นารถดาบสได้นำมาเป็นพระสารีบุตร มิกาชินดาบสได้มาเป็นพระโมค-
คัลลลานะ นางกุนาริกาได้มาเป็นนางเขมาภิกษุณี ช่างศรได้มาเป็นพระอานนท์
ราชบริพาทที่เหลือได้มาเป็นพุทธบริพาท สิวลีเทวีได้มาเป็นราहुลมารดา
ที่มารุกุมารได้มาเป็นราहुล พระชนกพระชนนีได้มาเป็นมหาราชศักยสกุล
ส่วนพระมหาชนกนรินทรราช คือเราผู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้านี้เอง.

จบ มหาชนกชาดก

๓. สุวรรณสามชาดก

ว่าด้วยสุวรรณสามบำเพ็ญเมตตาบารมี

[๔๘๒] ใครหนอใช้ลูกศรยิงเรา ผู้ประมาทกำลังแบกหม้อน้ำ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ คนไหนยิงเรา ซ่อนกายอยู่ เนื้อของเราก็กินไม่ได้ หนังก็ไม่มียประโยชน์นี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เขาเข้าใจว่าเราเป็นผู้ควรยิง ด้วยเหตุอะไรหนอ ท่านคือใคร หรือเป็นบุตรของใคร เราจะรู้จักท่านได้อย่างไร ดูก่อนสหาย เราถามท่านแล้ว ขอท่านจงบอกเถิด ทำไมท่านจึงยิงเราแล้วซ่อนตัวเสีย.

[๔๘๓] เราเป็นพระราชของชาวกาฬี คนเรียกเราว่า พระเจ้าปิลยักข์ เราละแวงแคว้นเที่ยวแสวงหา มฤคเพราะความโลภ อนึ่ง เราเป็นผู้ฉลาดในธนูศิลป์ ปราบกว่าเป็นผู้แม่นยำนัก แม้ข้างมาสู่ระยะลูกศรของเรา ก็ไม่พียงพ้นไปได้ ท่านคือใคร หรือเป็นบุตรของใคร พวกเราจะรู้จักท่านได้อย่างไร ท่านจงแจ้งชื่อและโคตรของบิดาท่านและของตัวท่าน.

[๔๘๔] ของทรงพระเจริญ ข้าพระองค์เป็นบุตรของนายพราน ญาติทั้งหลาย เรียกข้าพระองค์เมื่อยังมีชีวิตอยู่ว่า สามะ วันนี้ข้าพระองค์ถึงปามรณะนอนอยู่อย่างนี้ ข้าพระองค์ถูกพระองค์ยิงด้วย

ลูกศรใหญ่อาบยาพิษ เหมือนมฤคที่ถูกพรานปายิง
แล้ว ฉะนั้น ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์จงทอดพระ
เนตรข้าพระองค์ผู้นอนจมอยู่ในโลหิตของตน เชิญ
ทอดพระเนตรลูกศร อันแล่นเข้าข้างขวาทะลุออกข้าง
ซ้าย ข้าพระองค์ บ้วนโลหิตอยู่ เป็นผู้กระสับกระส่าย
ขอทูลถามพระองค์ว่า พระองค์ยังข้าพระองค์แล้ว จะ
ซ่อนพระองค์อยู่ทำไม เสือเหลืองถูกฆ่าเพราะหนัง
ข้างถูกฆ่าเพราะงา เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์เข้าพระ
ทัยว่า ข้าพระองค์เป็นผู้ควรงิ ด้วยเหตุอะไรหนอ.

[๔๘๕] ดูก่อนสามะ มฤคปรากฏแล้ว มาสู่
ระยะลูกศร เห็นท่านเข้าก็หนีไป เพราะเหตุนั้น เรา
จึงเกิดความโกรธ.

[๔๘๖] จำเดิมแต่ข้าพระองค์จำความได้ รู้จัก
ถูกและผิด ผุงมฤคในป่าแม่ดูร้าย ก็ไม่สะดุ้งกลัวข้า-
พระองค์ จำเดิมแต่ข้าพระองค์นุ่งผ้าเปลือกไม้ ตั้งอยู่
ในปฐมวัย ผุงมฤคในป่าแม่ดูร้ายก็ไม่สะดุ้งกลัว
ข้าพระองค์ ข้าแต่พระราชา ผุงกนิรผู้ขลาดอยู่ภูเขา
คันธมาทน์ เห็นข้าพระองค์ยอมไม่สะดุ้งกลัว เราทั้ง-
หลายต่างชื่นชมต่อกันไปสู่ภูเขาและป่า เมื่อเป็นเช่นนี้
มฤคทั้งหลายจะสะดุ้งกลัวข้าพระองค์ด้วยเหตุไร.

[๔๘๗] ดูก่อนสามะ เนื้อเห็นท่านแล้วหาได้ตก
ใจไม่ เรากล่าวเท็จแก่ท่านดอก เราถูกความโกรธและ

ความโลภครอบงำแล้ว จึงยิงท่านด้วยลูกศรนั้น ลูกอ่อน
สามะ ท่านมาแต่ไหน หรือใครใช้ท่านมา ท่านผู้จะ
ตักน้ำจึงไปสู่แม่น้ำมิกสัมมตา แล้วกลับมา.

[๔๘๘] บิดามารดาของข้าพระองค์ตาบอด ข้า
พระองค์เลี้ยงท่านเหล่านั้นอยู่ในป่าใหญ่ ข้าพระองค์
นำน้ำมาเพื่อท่านทั้งสองนั้น จึงมาแม่น้ำมิกสัมมตา.

[๔๘๙] อาหารของบิดามารดานั้นยังพอมืออยู่เมื่อ
เป็นเช่นนี้ ชีวิตของท่านทั้งสองนั้น จักดำรงอยู่ราว
หกวัน ท่านทั้งสองนั้นตามืด เกรงจะตายเสียเพราะ
ไม่ได้ดื่มน้ำ ความทุกข์ เพราะถูกพระองค์ยิงด้วยลูก
ศรนี้ หาเป็นความทุกข์ ของข้าพระองค์นักไม่ เพราะ
ความทุกข์นี้อันบุรุษจะต้องได้ประสบ ความทุกข์ ที่
ข้าพระองค์ไม่ได้เห็นบิดามารดา เป็นความทุกข์ของ
ข้าพระองค์ ยิ่งกว่าความทุกข์ เพราะถูกพระองค์ยิง
ด้วยลูกศรนี้เสียอีก ความทุกข์เพราะถูกพระองค์ยิง
ด้วยลูกศรนี้ หาเป็นความทุกข์ของข้าพระองค์นักไม่
เพราะความทุกข์นี้อันบุรุษจะต้องได้ประสบ บิดา
มารดา ทั้งสองนั้น เป็นคนกำพร้าเสียใจ จะร้องให้อยู่
ตลอดราตรีนาน จักเหือดแห้งไปในกึ่งราตรี หรือในที่
สุดราตรี ดูกแม่น้ำน้อยในคิมหฤดูจักเหือดแห้งไป ข้า
พระองค์เคยหมั่นบำรุงบำเรอขนาดมือเท้า ของท่านทั้ง
สองนั้น บัดนี้ไม่เห็นข้าพระองค์ ท่านทั้งสองจักบ่น
เรียกว่า พ่อสามๆ เทียวอยู่ในป่าใหญ่ ลูกศรคือ

ความโศกที่สองนี้แหละ ยังหัวใจของข้าพระองค์ให้
หวั่นไหว เพราะข้าพระองค์ไม่เห็นท่านทั้งสองผู้
จักฆบอด ข้าพระองค์เห็นจักละเอียดซึ่งชีวิต.

[๔๕๐] ดูก่อนสามะผู้งดงามนำดู ท่านอย่าปริ-
เทวะมากเลย เราเป็นผู้ฉลาดในธนูศิลป์ ปรากฏใน
ชมพูทวีปทั้งสิ้นว่าเป็นผู้แม่นยำนัก จักฆ่ามฤคและ
แสวงหามูลผลาหารป่ามา ทำการงานเลี้ยงบิดามารดา
ของท่านในป่าใหญ่ ดูก่อนสามะ ป่าที่บิดามารดาของ
ท่านอยู่ อยู่ที่ไหน เราจักเลี้ยงบิดามารดาของท่าน
ให้เหมือนท่านเลี้ยง.

[๔๕๑] ข้าแต่พระราชา หนทางที่เดินเฉพาะคน
เดียว ซึ่งอยู่ทางห้วนอนของข้าพระองค์นี้ เสด็จดำ-
เนินไปแต่ที่นี้ระหว่างกิ่งเสียงกู่ จะถึงสถานที่อยู่แห่ง
บิดามารดาของข้าพระองค์ ขอเสด็จดำเนินแต่ที่นี้ไป
เลี้ยงดูท่านทั้งสองในสถานที่นั้นเถิด.

[๔๕๒] ข้าแต่พระเจ้ากาสิราช ข้าพระบาทขอ
น้อมกราบพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ยังชาวกาสิให้
เจริญ ข้าพระบาทขอน้อมกราบพระองค์ ของพระองค์
ทรงบำรุงเลี้ยงบิดา มารดาตามีดของข้าพระองค์ในป่า
ใหญ่ ข้าพระองค์ขอประคองอัญชลีถวายบังคมพระ-
องค์ ขอพระองค์มีพระดำรัสกะบิดามารดาของข้า-
พระองค์ให้ทราบว่า ข้าพระองค์ไหว่นับท่านด้วย.

[๔๕๓] หน่อมสามะผู้งดงามนำดูนั้น ครั้นกล่าวคำนี้แล้ว ถูกกำลังแห่งพิษชาบชาน เป็นผู้วิสัยเสียสลบไป.

[๔๕๔] พระราชานั้น ทรงรำคาญนำสงสารเป็นอันมากกว่า เราสำคัญว่าจะไม่แก่ไม่ตาย เราผู้เรื่องนี้วันนี้ แต่ก่อนหาไม่รู้. เพราะได้เห็นสามบัณฑิตทำกาลกิริยา ความไม่มาแห่งมฤตยู ย่อมไม่มี สามบัณฑิตถูกถูกรออาบยาพิษ ชิมชาบแล้วพุดอยู่กะเรา. ครั้นกาลล่วงไปอย่างนี้ในวันนี้ ไม่พุดอะไร ๆ เลย เราจะต้องไปสู่นรกแน่นอน เราไม่มีความสงสัยในข้อนี้เลย. เพราะว่าบาปหยาบชานเราทำแล้ว ตลอดราตรีนานในกาลนั้น เราทำกรรมหยาบชานในบ้านเมือง คนทั้งหลายจะติเตียนเรา ใครเล่าจะควรมากล่าวติเตียนเรา ในราวป่าอันhamnุษย์มิได้. คนทั้งหลายจะประชุมกันในบ้านเมือง โจทनाव่ากล่าวเอาโทษเรา ใครเล่าหนอจะโจทनाव่ากล่าวเอาโทษเรา ในป่าอันhamnุษย์มิได้.

[๔๕๕] เทพธิดานั้น อันตรธานไปในภูเขาคันธมาทน์ มาภยิตคาถาเหล่านี้ เพื่ออนุเคราะห์พระราชาวา พระองค์ทำความผิดมาก ได้ทำกรรมอันชั่วช้า บิดามารดาและบุตร ทั้งสามผู้หาความประทุษร้ายมิได้ ถูกพระองค์ฆ่าเสียด้วยลูกศรลูกเดียวกัน เชิญเสด็จมาเถิด ข้าพเจ้าจะพร่ำสอนพระองค์ ด้วยวิธีที่พระองค์จะได้สุคติ พระองค์จงเลี้ยงดูบิดามารดาทั้งสองผู้มี

จักขุมืด โดยธรรมในป่า ข้าพเจ้าเข้าใจว่า สุกคิจะ
พึงมีแก่พระองค์.

[๔๕๖] พระราชานันทรงคร่ำครวญ อย่างน่า-
สงสารเป็นอันมาก ทรงถือหม้อน้ำ บ่ายพระพักตร์
ทางทิศทักษิณเสด็จหลีกไปแล้ว.

[๔๕๗] นันเสียงฝิทำไครหนอ เสียงฝิทำมมนุษย์
เดินเป็นแน่ เสียงฝิทำสามบุตรเรา ไม่ดัง ดูก่อน
ท่านผู้รทุกข์ ท่านเป็นไครหนอ สามบุตรเรา
เดินเบา วางเท้าเบา เสียงฝิทำสามบุตรเราไม่ดัง
ท่านเป็นไครหนอ.

[๔๕๘] เราเป็นพระราชของชาวกาสิ คนเรียก
เราว่า พระเจ้าปิลยักข์ เราละแว่นแคว้นเที่ยวแสวงหา
มฤคเพราะความโลภ อนึ่ง เราเป็นผู้ฉลาดในธนูศิลป์
ปรากฏว่าเป็นผู้แม่นยำนัก แม้ข้างมาสู่ระยะลูกศรของ
เรา ก็ไม่พียงพ้นไปได้.

[๔๕๙] ข้าแต่มหาบพิตร พระองค์เสด็จมาดี
แล้ว อนึ่ง พระองค์เสด็จมาแต่ไกลก็เหมือนใกล้
พระองค์ผู้มีอิสระเสด็จมาถึงแล้ว ของงทรงทราบสิ่ง
ที่มีอยู่ในที่นี้ ข้าแต่มหาบพิตร เสิญเสวยผลมะพลับ
ผลมะหาด ผลมะขาง และผลหมากเมาอันเป็นผล-
ไม้เล็กน้อย ขอได้โปรดเลือกเสวยผลที่ดี ๆ เถิด ข้า
แต่มหาบพิตร ของงทรงดื่มน้ำซึ่งเป็นน้ำเย็น นำมา
แต่มีคัสัมมทานที ซึ่งไหลจากชอกเขา ถ้าทรงพระ
ประสงค์.

[๕๐๐] ท่านทั้งสองจักขุมืดไม่สามารถจะเห็นอะไร ๆ ในป่า ใครเล่าหนอนำผลไม้มาเพื่อท่านทั้งสอง ความสะสมผลไม้น้อยใหญ่ไว้โดยเรียบริ้อยนี้ ปรากฏแก่ข้าพเจ้าว่า ดูเหมือนคนตาดีสะสมไว้.

[๕๐๑] สามะหนุ่มน้อยรูปร่างสันตังคางมหน้าดูเกศาของเธอยาวดำ เพื่อยลงไปปลายอนซ้อนขึ้นข้างบน เธอนั้นแหละนำผลไม้มาถือหม้อน้ำจากที่นี่ ไปสู่แม่น้ำนำน้ำมา เห็นจะกลับมาใกล้แล้ว.

[๕๐๒] ข้าพเจ้าได้ฆ่าสามกุมารผู้ปฏิบัติบำรุงท่านเสียแล้ว ผู้เป็นเจ้ากล่าวถึงสามกุมารผู้ังคางมหน้าดูใด เกศาของสามกุมารนั้นยาวดำเพื่อยลงไปปลายอนซ้อนขึ้นเบื้องบน สามกุมารนั้นข้าพเจ้าฆ่าเสียแล้วนอนอยู่ที่หาดทรายเประอะเปื้อนด้วยโลหิต.

[๕๐๓] ข้าแต่ทูลลบัณฑิต ท่านพูดกับใครซึ่งบอกว่า ข้าพเจ้าฆ่าสามกุมารเสียแล้ว ใจของดิฉันย่อมหวั่นไหวเพราะได้ยินว่า สามกุมารถูกฆ่าเสียแล้ว ก็อ่อนแห่งต้นโพธิ์ใบอันลมพัดให้หวั่นไหว ฉันทใจของดิฉันย่อมหวั่นไหวเพราะได้ยินว่า สามกุมารถูกฆ่าเสียแล้ว ฉันทนั้น.

[๕๐๔] ดูก่อนนางปาริกา ท่านผู้นี้คือพระเจ้ากาสิ พระองค์ทรงยิงสามกุมารด้วยลูกศร ที่มีคัมภีรทานที ด้วยความโกรธ เราทั้งสองอย่าปรารถนาบาปต่อพระองค์เลย.

[๕๐๕] บุตรที่รักอันหาได้ด้วยยาก ผู้ได้เลี้ยงเรา
ทั้งสองผู้ตามืดในป่า จะไม่ยังจิตให้โกรธ ในบุคคลผู้
ฆ่าบุตรคนเดียวนั้นได้อย่างไร.

[๕๐๖] บุตรที่รักอันหาได้ด้วยยาก ผู้ได้เลี้ยงเรา
ทั้งสองผู้ตามืดในป่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญ
บุคคลผู้ไม่โกรธในบุคคล ผู้ฆ่าบุตรคนเดียวนั้น.

[๕๐๗] ขอผู้เป็นเจ้าของทั้งสองอย่าคร่ำครวญเพราะ
ข้าพเจ้ากล่าวว่ ข้าพเจ้าฆ่าสามกุมารเสียแล้ว ไปมาก
เลย ข้าพเจ้าจ้กัรับการทำงานเลี้ยงดูผู้เป็นเจ้าของทั้งสองใน
ป่าใหญ่ ข้าพเจ้าเป็นผู้ฉลาดในธนูศิลป์ ปรากฏว่า
เป็นผู้แม่นยำนัก ข้าพเจ้าจ้กัรับการทำงานเลี้ยงดูผู้เป็นเจ้าของ
ทั้งสองในป่าใหญ่ ข้าพเจ้าจ้กัฆ่ามฤคและแสวงหาผล
ผลในป่า รับการทำงานเลี้ยงดูผู้เป็นเจ้าของทั้งสองในป่า
ใหญ่.

[๕๐๘] ขอถวายพระพรมหาบพิตร สภาพนั้นไม่
สมควร การทรงทำอย่างนั้นไม่ควรในอาตมาทั้งสอง
สองพระองค์เป็นพระราชอาตมาทั้งสอง อาตมาทั้ง
สองขอถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์.

[๕๐๙] ข้าแต่ท่านผู้เชื้อชาติเนสาท ท่านกล่าว
เป็นธรรม ท่านบำเพ็ญความถ่อมตนแล้ว ขอท่านจง
เป็นบิดาของข้าพเจ้า ข้าแต่นางปาริกา ขอท่านจงเป็น
มารดาของข้าพเจ้า.

[๕๑๐] ข้าแต่พระเจ้ากาสิ อาตมาทั้งสองขอนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ยังชาวกาสิให้เจริญ อาตมาทั้งสองขอนอบน้อมแด่พระองค์ อาตมาทั้งสองประกองอัญชลีแด่พระองค์ ขอพระองค์โปรดพาอาตมาทั้งสองไปให้ถึงสามกุมาร อาตมาทั้งสองจะสัมผัสเท้าทั้งสองและดวงหน้าอึ่งดงามนำดูของเธอ แล้วทรมานตนให้ถึงกาลกิริยา.

[๕๑๑] สามกุมารถูกฆ่านอนอยู่ที่ป่าไผ่ ดูจดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ตกลงเหนือแผ่นดินแล้วเกลือกเปื้อนด้วยฝุ่นทราย ป่านั้นเป็นป่าใหญ่ เกลือกกล่นด้วยพาลมฤค ปรากฏเหมือนที่สูดอากาศ ผู้เป็นเจ้าของทั้งสองจงอยู่ในอาศรมนี้แหละ.

[๕๑๒] ถ้าในป่านั้นมีพาลมฤคตั้งร้อย ตั้งพันและตั้งหมื่น อาตมาทั้งสองก็ไม่มี ความกลัวในพาลมฤคทั้งหลายในป่าไหน ๆ เลย.

[๕๑๓] ในกาลนั้น พระเจ้ากาสิทรงพาฤๅษีทั้งสองผู้ตามืดไปในป่าใหญ่ สุวรรณสามถูกฆ่าอยู่ในที่ใด ก็ทรงจูงมือฤๅษีทั้งสองไปในที่นั้น.

[๕๑๔] ดาบสดาบสินีทั้งสองเห็นสามกุมารผู้เป็นบุตรนอนเกลือกเปื้อนฝุ่นทราย ถูกทิ้งไว้ในป่าใหญ่ ดูจดวงจันทร์หรือดวงอาทิตย์ตกเหนือแผ่นดินก็ปริเทวนาการนำสงสาร ประคองแขนทั้งสองร้องไห้ว่าสภาพไม่ยุติธรรมมาเป็นไปในโลกนี้ พ่อสามผู้งามนำดู พ่อ

มาหลับเอาจริง ๆ เคลิบเคลิ้มเอามากมายตั้งคนตีมธูรา
เข้มน ชัดเคื่องไครเอาใหญ่ ถือตัวมีใช้น้อย มีใจพิเศษ
ในเมื่อกาลล่วงไปอย่างนี้ในวันนี้ พ่อไม่พูดอะไร ๆ
บ้างเลย พ่อสามนี้เป็นผู้ปฏิบัติบำรุงเราทั้งสองผู้ตามีด
มาทำกาลกิริยาเสียแล้ว บัดนี้ใครเล่าจักชำระชฎาอัน
หม่นหมองเปื้อนฝุ่นละออง ใครเล่าจักจับกราดกวาด
อาศรมของเราทั้งสอง ใครเล่าจักจัดน้ำเย็นและน้ำร้อน
ให้อาบ ใครเล่าจักให้เราทั้งสองได้บริโภคมูลผลาหาร
ในป่า ลูกสามะนี้เป็นผู้ปฏิบัติบำรุงเราทั้งสองผู้ตามีด
มาทำกาลกิริยาเสียแล้ว.

[๕๑๕] มารดาผู้ระทมจิตด้วยความโศกถึงบุตร
ได้เห็นสามะผู้เป็นบุตรนอนเกลือกเปื้อนด้วยฝุ่นทราย
ได้กล่าวคำสัจว่า ลูกสามะนี้ได้เป็นผู้ประพฤติธรรม
เป็นปกติ ได้เป็นผู้ประพฤติตั้งพรหมเป็นปกติ ได้เป็น
ผู้กล่าวคำจริงมาแต่ก่อน ได้เป็นผู้เลี้ยงบิดามารดา ได้
เป็นผู้ประพฤติยำเกรงต่อท่านผู้เจริญในสกุล เป็นผู้
เป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเราโดยความจริงใด ๆ ด้วยการ
กล่าวความจริงนั้น ๆ ขอพิชของลูกสามะจงหายไป
บุญอย่างใดอย่างหนึ่งที่ลูกสามะกระทำแล้วแก่เราและ
แก่บิดาของเธอ มีอยู่ ด้วยอำนาจกุศลบุญนั้น ทั้งหมด
ขอพิชของลูกสามะจงหายไป.

[๕๑๖] บิดาผู้ระทมจิตด้วยความโศกถึงบุตร ได้
เห็นสามะผู้เป็นบุตรนอนเกลือกเปื้อนด้วยฝุ่นทราย ได้

กล่าวคำสัจว่า ลูกสามะนี้ได้เป็นผู้ประพติธรรมเป็น
ปกติ ได้เป็นผู้ประพติดังพรหมเป็นปกติ ได้เป็นผู้
กล่าวคำจริงมาแต่ก่อน ได้เป็นผู้เลี้ยงบิดามารดา ได้
เป็นผู้ประพตียำเกรงต่อท่านผู้เจริญในสกุล เป็นผู้
เป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเรา โดยความจริงใจ ๆ ด้วย
การกล่าวความจริงนั้น ๆ ขอพิษของลูกสามะจงหายไป
บุญอย่างใดอย่างหนึ่งที่ลูกสามะกระทำแล้วแก่เราและ
แก่มารดาของเธอ มีอยู่ ด้วยอำนาจกุศลบุญนั้น
ทั้งหมด ขอพิษของลูกสามะจงหายไป.

[๕๑๗] นางพสุนธรีเทพธิดาอันตรธานไปจาก
ภูเขาคันธมาทน์ มากล่าวสัจจาจาด้วยความเอ็นดูสาม
กุมารว่า เราอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์ตลอดราตรีนาน
ใคร ๆ อื่นซึ่งเป็นที่รักของเรากว่าสามกุมาร ไม่มี
ของหอมล้วนแล้วด้วยไม้หอมทั้งหมด ณ คันธมาทน์
บรรพตมีอยู่ ด้วยสัจจาจา นี้ ขอพิษของสามกุมารจง
หายไป เมื่อฤๅษีทั้งสองบ่นเพื่อรำพันเป็นอันมากนำ-
สงสาร สามกุมารผู้หนุ่มงดงามน่าทัศนา ก็ลุกขึ้น
เร็วพลัน.

[๕๑๘] ข้าเจ้ามีนามว่าสามะ ขอความเจริญจง
มีแก่ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าลุกขึ้นได้แล้วโดยสวัสดิ
ของท่านทั้งหลายอย่าคร่ำครวญนักเลย จงพูดกะข้าพเจ้า
ด้วยเสียงอันไพเราะเถิด.

[๕๑๕] ข้าแต่มหาบพิตร พระองค์เสด็จมาดี
แล้ว อนึ่ง พระองค์เสด็จมาแต่ไกลก็เหมือนใกล้ พระ-
องค์ผู้มีอิสรเสด็จมาถึงแล้ว ของทรงทราบสิ่งที่มีอยู่
ในที่นี้ ข้าแต่มหาบพิตร เชิญเสวยผลมะพลับ ผล
มะหาด ผลมะขาง และผลหมากเม่า อันเป็นผลไม้
เล็กน้อย ขอได้โปรดเสือกเสวยผลพีดี ๆ เถิด ข้าแต่
มหาบพิตร ของทรงดื่มน้ำซึ่งเป็นน้ำเย็น นำมาแต่
มิลลัมมทานที ซึ่งไหลมาจากซอกเขา ถ้าทรงพระ
ประสงค์.

[๕๒๐] ข้าพเจ้าหลงเอามาก หลงเอาจริง ๆ
มิดไปทั่วทิศ ข้าพเจ้าได้เห็นสามบัณฑิตนั้น ทำกาล
กิริยาแล้ว ทำไมท่านเป็นได้อีกเล่าหนอ.

[๕๒๑] ข้าแต่มหाराชเจ้า โลกย่อมสำคัญซึ่ง
บุคคลผู้ยังมีชีวิตอยู่ เสวยเวทนาอย่างหนัก มีความ
ดำริในใจเข้าไปใกล้แล้ว ยังเป็นอยู่แท้ ๆ ว่าตายแล้ว
ข้าแต่มหाराชเจ้า โลกย่อมสำคัญซึ่งบุคคลผู้ยังมีชีวิต
อยู่ เสวยเวทนาอย่างหนัก ถึงความดับสนิท ระวัง
แล้วนั้น ยังเป็นอยู่แท้ ๆ ว่าตายแล้ว.

[๕๒๒] บุคคลใดเลี้ยงดูบิดามารดาโดยธรรม
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายย่อมแก้ไขคุ้มครองบุคคลผู้
เลี้ยงบิดามารดานั้น บุคคลใดเลี้ยงดูบิดามารดาโดย
ธรรม นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญ บุคคลผู้นั้น

ในโลกนี้ บุคคลนั้นละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิง
อยู่ในสวรรค์.

[๕๒๓] ข้าพเจ้านี้หลงเอามากจริง ๆ มีดไปทั้ว
ทิศ ท่านสามบัณฑิต ข้าพเจ้าขอถึงท่านเป็นสรณะ
และขอท่านจงเป็นสรณะของข้าพเจ้า.

[๕๒๔] ข้าแต่ขัตติยมหาราช ขอพระองค์ทรง
ประพาศิธรรมในพระชนกพระชนนี ในพระโอรส
และพระมเหสี ในมิตรและอมาตย์ ในพาหนะและ
พลนิกาย ในชาวบ้านและชาวนิคม ในชาวแวนแคว้น
และชาวชนบทในสมณะและพราหมณ์ ในฝูงมฤคและ
ฝูงปักษีเถิด ครั้นพระองค์ทรงประพาศิธรรมนั้น ๆ
ในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์ ข้าแต่มหาราชเจ้า
ขอพระองค์ทรงประพาศิธรรมเถิด ธรรมที่พระองค์
ทรงประพาศิแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ครั้นพระองค์
ทรงประพาศิธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์
ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรงประพาศิธรรมเถิด
พระอินทร์เทพเจ้าพร้อมทั้งพระพรหมถึงแล้วซึ่งทิพย-
สถานด้วยธรรมที่ประพาศิแล้ว ข้าแต่พระราชชา ขอ
พระองค์อย่าทรงประมาทธรรม.

จบสุวรรณสามชาดกที่ ๓

อรรถกถาหานิบาต

สุวรรณสามชาดก

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระปรารภ พระภิกษุรูปหนึ่งผู้เลี้ยงมารดา ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า โภ นู มํ อสุนา วิขณฺติ ดังนี้ เป็นต้น.

ดังได้สดับมา ในกรุงสาวัตถี มีกุลบุตรผู้หนึ่งเป็นบุตรคนเดียวของสกุล เศรษฐีผู้หนึ่งซึ่งมีทรัพย์สมบัติสิบแปดโกฏิ กุลบุตรนั้นเป็นที่รักเป็นที่เจริญใจ ของบิดามารดา วันหนึ่ง เขาอยู่บนปราสาทเปิดสืหบัญชรแลดูในถนนใหญ่ เห็นมหาชนถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ไปสู่พระเชตวันมหาวิหาร เพื่อต้องการสดับพระธรรมเทศนา จึงคิดว่า แม้ตัวเราก็จักไปกับพวกนั้นบ้าง จึงให้ คนถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ไปสู่พระวิหาร ถวายผ้าเกสาชและน้ำดื่ม เป็นต้นแก่พระสงฆ์ และบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยของหอมและดอกไม้ เป็นต้น ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ฟังพระธรรมเทศนาแล้วเห็น โทษในกามทั้งหลาย กำหนดอานิสงส์แห่งบรรพชา ครั้นบริษัฏกไปแล้ว จึง ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลขอบรรพชา ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่กุลบุตรนั้น อย่างนี้ว่า พระตถาคตทั้งหลายไม่ยังบุตรที่บิดามารดายังมีได้ อนุญาตให้บรรพชา กุลบุตรได้ฟังรับสั่งดังนั้น จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กลับไปเคสสถาน ให้อภิบาลมารดาด้วยความเคารพเป็นอันดีแล้วกล่าว อย่างนี้ว่า ข้าแต่คุณพ่อคุณแม่ ข้าพเจ้าจักบวชในสำนักพระตถาคต ลำดับนั้น บิดามารดาของกุลบุตรนั้น ได้ฟังคำของเขาแล้ว ก็เป็นราวกะมีหัวใจแตกเป็น เจ็ดเสี่ยง เพราะมีบุตรคนเดียว หวันไหวอยู่ด้วยความเสนาหาในบุตร ได้กล่าว

อย่างนี้ว่า คุณก่อนพ่อผู้เป็นบุตรที่รัก ผู้เป็นหน่อแห่งสกุล ผู้เป็นตั้งดวงตา ผู้เช่นกับชีวิตของเราทั้งสอง เราทั้งสองเว้นจากเจ้าเสีย จะมีชีวิตอยู่ได้อย่างไร ชีวิตของเราทั้งสองเนื่องในเจ้า เราทั้งสองก็แก่เฒ่าแล้ว จักตายในวันนี้พรุ่งนี้ หรือมะรืนนี้ เจ้ายังจะละเราทั้งสองไปเสียอีก ธรรมดาว่าบรรพชาอันบุคคล ทำได้ยากยิ่ง เมื่อต้องการเย็น ย่อมได้ร้อน เมื่อต้องการร้อน ย่อมได้เย็น เพราะเหตุนี้ เจ้าอย่าบวชเลย กุลบุตรได้สดับคำของบิดามารดาตั้งนั้น ก็มี ความทุกข์โทมนัส นิ่งก้มศีรษะชบเซา ไม่บริโภคอาหารเจ็ดวัน ลำดับนั้น บิดามารดาของกุลบุตรนั้น คิดกันอย่างนี้ว่า ถ้าบุตรของเราไม่ได้รับ อนุญาต ให้บวชก็จักตาย เราจักไม่ได้เห็นเขาอีกเลย บุตรเราเป็นอยู่ด้วยเพศบรรพชิต เราจักได้เห็นอีกต่อไป ครั้นคิดเห็นกันอย่างนี้แล้วจึงอนุญาตว่า คุณก่อนพ่อ ผู้เป็นลูกรัก เรานุญาตให้เจ้าบวช เจ้าจงบวชเถิด กุลบุตรได้ฟังดังนั้นก็มี ได้ยินดี น้อมสรีระทั้งสิ้นลงกราบแทบเท้าบิดามารดา ลาออกจากกรุงสาวัตถี ไปสู่พระเชตวันมหาวิหาร ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลขอบรรพชา พระศาสดาตรัสตั้งภิกษุหนึ่งให้บวชกุลบุตรนั้น เป็นสามเณร จำเดิมแต่ สามเณรนั้นบวชแล้ว ลากสักการะเกิดขึ้นเป็นอันมาก สามเณรนั้นยังอาจารย์ และอุปัชฌาย์ให้ยินดีอุปสมบทเป็นภิกษุแล้ว เถาเรียนธรรมอยู่ห้าพรรษา คำริว่า เราอยู่ในที่นี้เคลื่อนกล่นไปด้วยหมู่ญาติเป็นต้น หาสมควรแก่เราไม่ เป็นผู้ใคร่จะบำเพ็ญวิปัสสนาธุระ จึงเรียนกรรมฐานในสำนักอุปัชฌาย์ ออก จากวิหารเชตวันไปสู่ปัจฉิมคตคามแห่งหนึ่งอยู่ในป่าอาศัยปัจฉิมคตคามนั้น ภิกษุ นั้นเจริญวิปัสสนาในที่นั้น แม้เพียรพยายามอยู่ถึงสิบสองปี ก็ไม่สามารถยัง ธรรมวิเศษให้เกิด ฝ่ายบิดามารดาของภิกษุนั้น ครั้นเมื่อกาลล่วงไปได้ขัดสน ลง คิดเห็นว่า ก็เหล่าชนที่ประกอบการนาหรือพาณิชย์ บุตรหรือพี่น้องที่จะ เตือนนึกถึงพาพวกเขาไปไม่มีในสกุลนี้ พวกเขาถือเอาทรัพย์ตามกำลังของตน ๆ

หนีไปตามชอบใจ แม้ทาสกรรมกรในเรือนเป็นต้น ก็ถือเอาเงินทองเป็นต้น หนีไป ครั้นต่อมา ชนทั้งสองจึงตกทุกข์ได้ยากเหลือเกิน ไม่ได้แม้การรดน้ำ ในมือ ต้องขายเรือน ไม่มีเรือนอยู่ ถึงความเป็นผู้นำสงสารอย่างยิ่ง นุ่งห่ม ผ้าท่อนเก่า ถือกระเบื้องเที่ยวขอรานที่นี้ที่นั่น ในกาลนั้น ภิกษุรูปหนึ่งออก จากพระเชตวันมหาวิหารไปถึงที่อยู่ของภิกษุบุตรเศรษฐีอนาถานั้น ภิกษุเศรษฐี บุตรนั้นทำอาคันตุกวัดรแก่ภิกษุนั้นแล้ว นั่งเป็นสุขแล้วจึงถามว่า ท่านมา แต่ไหน ภิกษุอาคันตุกะแจ้งว่ามาแต่พระเชตวัน จึงถามถึงความผาสุกแห่ง พระศาสดาและของพระมหาสาวกเป็นต้น แล้วถามถึงข่าวคราวแห่งบิดามารดา ว่า ท่านขอรับ สกุลเศรษฐีชื่อโน้นในกรุงสาวัตถีสบายดีหรือ ภิกษุอาคันตุกะ ตอบว่า อาวุโส ท่านอย่าถามถึงข่าวคราวแห่งสกกุลนั้นเลย ถามว่า เป็น อย่างไรหรือท่านตอบว่า ได้ยินว่า สกกุลนั้นมีบุตรคนเดียว เขาบวชในพระ- ศาสนา จำเดิมแต่เขาบวชแล้ว สกกุลนั้นก็เสื่อมสิ้นไป บัดนี้เศรษฐีทั้งสอง เป็นกำพร้านำสงสารอย่างยิ่ง ถือกระเบื้องเที่ยวขอราน ภิกษุเศรษฐีบุตรได้ ฟังคำของภิกษุอาคันตุกะแล้ว ก็ไม่อาจจะทรงตัวอยู่ได้ มีน้ำตานองหน้าเริ่ม ร้องไห้ พระเถระเห็นดังนั้นจึงกล่าวว่า เธอร้องไห้ทำไม ภิกษุเศรษฐีบุตร ตอบว่า ท่านขอรับ ชนสองคนนั้นเป็นบิดามารดาของกระผม กระผมเป็น บุตรของท่านทั้งสองนั้น พระเถระจึงกล่าวว่า บิดามารดาของเธอถึงความ พินาศเพราะอาศัยเธอ เธอจึงไปปฏิบัติบิดามารดานั้น ภิกษุเศรษฐีบุตรคิดว่า เราแม้เพียรพยายามอยู่ถึงสิบสองปี ก็ไม่สามารถที่จะยังมรรคหรือผลให้บังเกิด เราจักเป็นคนอาภัพ ประโยชน์อะไรด้วยบรรพชาเล่า เราจักเป็นคฤหัสถ์เลี้ยง บิดามารดา ให้ท่าน ก็เป็นผู้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า คิดฉะนี้แล้ว มอบสถานที่อยู่ในป่าแก่พระเถระนั้น นมัสการเถระแล้ว รุ่งขึ้นจึงออก จากป่าไปโดยลำดับ ลุถึงวิหารหลังพระเชตวัน ไม่ไกลกรุงสาวัตถี ณ ที่

ตรงนั้นเป็นทางสองแพร่ง ทางหนึ่งไปพระเชตวัน ทางหนึ่งไปในกรุงสาวัตถี
ภิกษุผู้นั้นหยุดอยู่ตรงนั้น คิดว่า เราจักไปหาบิดามารดาก่อน หรือจักไปเฝ้า
พระทศพลก่อน แล้วคิดต่อไปว่า เราไม่ได้พบบิดามารดานานแล้วก็จริง แต่
จำเดิมแต่นี้ เราจักได้เฝ้าพระพุทธเจ้าได้ยาก วันนี้เราจักเฝ้าพระสัมมาสัม-
พุทธเจ้าแล้วฟังธรรม รุ่งขึ้นจึงไปหาบิดามารดาแต่เช้าเทียว คิดจะนี่แล้ว ละ
บรรดาไปกรุงสาวัตถี ไปสู่บรรดาที่ไปพระเชตวัน ถึงพระเชตวันเวลาเย็น.

ก็วันนั้น พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็น
อุปนิสัยแห่งภิกษุผู้เป็นบุตรแห่งสกุลรูปนี้ พระองค์จึงทรงพรรณนาคุณแห่ง
บิดามารดาด้วยมาตุโปสกสูตร ในเวลาที่ภิกษุผู้นั้นมาถึง ก็ภิกษุผู้นั้นยืนอยู่ที่
สุดบริษัท สดับธรรมกถาอันไพเราะ จึงรำพึงว่า เราคิดไว้ว่าจักเป็นคฤหัสถ์
อาจบำรุงปฏิบัติบิดามารดา แต่พระศาสดาตรัสว่า แม้เป็นบรรพชิตก็ทำอุปการะ
แก่บิดามารดาได้ ถ้าเราไม่ได้มาเฝ้าพระศาสดาก่อนแล้วไป พึ่งเสื่อมจาก
บรรพชาเห็นปานนี้ ก็บัดนี้ เราไม่ต้องสึกเป็นคฤหัสถ์ เป็นบรรพชิตอยู่นี้แหละ
จักบำรุงบิดามารดา ภิกษุผู้นั้นถวายบังคมพระศาสดาแล้วออกจากพระเชตวัน ไป
สู่โรงสลากรับสั่งอาหารและยาที่ได้อาศัยสลากร เป็นภิกษุอยู่ป่าสิบสองปี ได้
เป็นเหมือนถึงความเป็นผู้พ่ายแพ้แล้ว ภิกษุผู้นั้นเข้าไปในกรุงสาวัตถีแต่เช้า
ที่เดียว คิดว่าเราจักรับข้าวยาคุกก่อนหรือไปหาบิดามารดาก่อน แล้วคิดว่า
การมีมือเปล่าไปสู่สำนักคนกำพร้าไม่สมควร จึงถือเอายาคุไปสู่ประตูเรือนเก่า
ของบิดามารดาเหล่านั้น ได้เห็นบิดามารดาที่เฝ้าขอยาแล้วเข้าอาศัยริมฝาเรือน
คนอื่นนั่งอยู่ ถึงความเป็นคนกำพร้าเชื่องใจ ก็มีความโศกเกิดขึ้น มีน้ำตา
นองหน้ายืนอยู่ในที่ใกล้ ๆ บิดามารดาทั้งสองนั้น บิดามารดาแม้เห็นท่านแล้ว
ก็จำไม่ได้ มารดาของภิกษุผู้นั้นสำคัญว่า ภิกษุผู้นั้นจักยื่นเพื่อภิกษาจาร จึง
กล่าวว่า ของเคี้ยวของฉันอันควรถวายพระผู้เป็นเจ้าไม่มี นิมนต์โปรดสัตว์

ข้างหน้าเถิด ภิกษุนั้นได้ฟังคำแห่งมารดา ก็เกิดความโศกเป็นกำลัง มีน้ำตานองหน้ายืนอยู่ตรงนั้นเอง เพราะได้รับความเศร้าใจ แม้มารดากล่าวเช่นนั้น สองครั้งสามครั้ง ก็ยังยืนอยู่นั้นเอง ลำดับนั้น บิดาของภิกษุนั้น พุคคะมารดาว่า จงไปดู นั้นบุตรของเราทั้งสองหรือหนอ นางลุกขึ้นแล้วไปใกล้ภิกษุนั้น แลดูก็จำได้ จึงหมอบปริทวนการแทบเท้าแห่งภิกษุผู้เป็นบุตร ฝ่ายบิดาไปข้างที่ร้องไห้ตรงที่นั้นเหมือนกัน นำสงสารเหลือเกิน ฝ่ายภิกษุนั้น เห็นบิดามารดา ก็ไม่อาจจะทรงกายอยู่ได้จึงร้องไห้ ภิกษุนั้นกลับความโศกแล้วกล่าวว่า ท่านทั้งสองอย่าคิดเลย อาตมาจักเลี้ยงดูท่านให้สาสุก ยังบิดามารดาให้อุ่นใจแล้ว ให้ดื่มยาอุ ให้นั่งพักในที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว นำภิกษาหารมาอีกให้บิดามารดาบริโภคนั้น แล้วแสวงหาภิกษาเพื่อน ไปสู่สำนักบิดามารดา ตามเรื่องภักตอาหารอีก ได้รับตอบว่า ไม่บริโภคนั้น จึงบริโภคนั้นเอง แล้วให้บิดามารดาอยู่ในที่ควรแห่งหนึ่ง ภิกษุนั้นได้ปฏิบัติบิดามารดาทั้งสองโดยทำนองนี้ตั้งแต่นั้นมา แม้ภักตที่เกิดในปักษ์เป็นต้นที่ตนได้มา ก็ให้แก่บิดามารดาตนเองเที่ยวภิกษาจาร ได้มาถึงบริโภคนั้น เมื่อไม่ได้ก็ไปบริโภคนั้น ได้ผ้าจำพรรษาที่ตาม ผ้าอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นอดิเรกลาภก็ตาม ก็ให้แก่บิดามารดา ซักข้อมผ้าเก่าๆ ที่บิดามารดา นุ่งห่มแล้ว เย็บปูนุ่งห่มเอง ก็วันที่ภิกษุนั้นได้อาหาร มีน้อยวัน วันที่ไม่ได้มีมากกว่า ผ้านุ่งผ้าห่มของภิกษุนั้นเศร้าหมองเต็มที เมื่อภิกษุนั้น ปฏิบัติบิดามารดาต่อมา ก็เป็นผู้ซุบซอมเศร้าหมองไม่ผ่องใส กายเหลืองขึ้น ๆ มีตัวคายนไปด้วยเส้นเอ็น ครั้งนั้นเหล่าภิกษุที่เป็นเพื่อนเห็นเพื่อนคบกันมาเห็นภิกษุนั้น จึงถามว่า อาวุโส แต่ก่อนสิริวรรณะของเธองามสคใส แต่บัดนี้เธอซุบซอมเศร้าหมองไม่ผ่องใส กายเหลืองขึ้น ๆ มีตัวคายนไปด้วยเส้นเอ็น พยาธิเกิดขึ้นแก่เธอหรือ ภิกษุนั้นตอบว่า อาวุโส ข้าพเจ้าไม่มีพยาธิ แต่มีความกังวลแล้วบอกประพฤติเหตุนี้ ภิกษุเหล่านั้น จึงกล่าวว่า อาวุโส พระศาสดาไม่

ประธานอนุญาตเพื่อยังของที่เขาให้ด้วยศรัทธาให้ตกไป ก็ท่านถือเอาของที่เขาให้ด้วยศรัทธามาให้แก่เหล่าคฤหัสถ์ ทำกิจไม่สมควร ภิกษุนั้น ได้ฟังถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้นก็ละอาย ทอดทิ้งมาตาปิตุบัญญัติฐานกิจเสีย ภิกษุเหล่านั้น ยังไม่พอใจ แม้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ จึงพากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุชื่อ โนนยังของที่เขาให้ด้วยศรัทธาให้ตกไป เลี้ยงคฤหัสถ์ พระศาสดาตรัสเรียกภิกษุนั้นมาตรัสถามว่า แน่ะภิกษุ ได้ยินว่า เธอถือเอาศรัทธาไทยไปเลี้ยงคฤหัสถ์ จริงหรือ เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลรับว่าจริง พระเจ้าข้า เมื่อทรงใคร่จะสรรเสริญการกระทำของภิกษุนั้น และทรงใคร่จะประกาศนุพจริยาของพระองค์ จึงตรัสถามว่า แน่ะภิกษุ เมื่อเธอเลี้ยงคฤหัสถ์ เลี้ยงคฤหัสถ์เหล่าไหน ภิกษุนั้นกราบทูลว่า บิдамารดาของข้าพระองค์ พระเจ้าข้า เพื่อจะยังความอดสาหะให้เกิดแก่ภิกษุนั้น พระศาสดาได้ทรงประธานสาธุการสามครั้งว่า สาธุ สาธุ สาธุ แล้วตรัสว่า เธอดำรงอยู่ในทางที่เราดำเนินแล้ว แม้เราเมื่อประพาศนุพจริยา ก็ได้บำรุงเลี้ยงบิдамารดา ภิกษุนั้นกลับได้ความเบิกบานใจ ลำดับนั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลวิงวอนให้ทรงประกาศนุพจริยา พระศาสดาจึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล ณ ที่ไม่ไกลแต่กรุงพาราณสี มีบ้านนายพรานบ้านหนึ่งริมฝั่งนี้แห่งแม่น้ำ และมีบ้านนายพรานอีกบ้านหนึ่งริมฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำ ในบ้านแห่งหนึ่ง ๆ มีตระกูลประมาณห้าร้อยตระกูล นายเนสาทผู้เป็นใหญ่สองคนในบ้านทั้งสองเป็นสหายกัน ในเวลาที่ยังหนุ่มอยู่ เขาได้ทำทกตภาสญญากันอย่างนี้ว่า ถ้าข้างหนึ่งมีธิดา ข้างหนึ่งมีบุตร เราจักทำอวาทวิวาทมกคแลกเปลี่ยนธิดาเหล่านั้น ลำดับนั้น ในเรือนของนายเนสาทผู้เป็นใหญ่ในบ้านริมฝั่งนี้คลอดบุตร บิдамารดาให้ชื่อว่า ทูกุลกุมาร เพราะ

กุมารนั้นอันญาติทั้งหลายรองรับด้วยทูลพัสดุ์ในขณะที่เกิด ในเรือนของนายเนสาทผู้เป็นใหญ่อีกคนหนึ่งคลอดธิดา บิดามารดาให้ชื่อว่า ปารีการกุมารี เพราะนางเกิดฝั่งโน้น กุมารกุมารีทั้งสองนี้รูปร่างน่าเลื่อมใสมีผิวพรรณดั่งทองคำ แม้เกิดในสกุลนายพรานก็ไม่ทำปณาดิบาท.

กาลต่อมา เมื่อทูลกุมารมีอายุได้สิบหกปี บิดามารดาพูดว่า จะนำกุมารีมาเพื่อเจ้า แต่ทูลกุมารมาแต่พรหมโลก เป็นสัตว์บริสุทธิ จึงปิดหูทั้งสองกล่าวว่า ข้าแต่คุณพ่อคุณแม่ ฉันไม่ต้องการอยู่ครองเรือน โปรดอย่าได้พูดอย่างนี้ แมื่บิดามารดาพูดอยู่ถึงสองครั้งสามครั้ง ก็ไม่ปรารถนา ฝ่ายปารีการกุมารีแมื่บิดามารดาพูดว่า แน่ะเน่ บุตรของสหายเรามีอยู่ เขามีรูปร่างน่าเลื่อมใสมีผิวพรรณดั่งทองคำ เราจักให้ลูกแก่เขา นางปารีการก็กล่าวห้ามอย่างเดียวกัน แล้วปิดหูทั้งสองเสีย เพราะนางมาแต่พรหมโลกเป็นสัตว์บริสุทธิ.

ในคราวนั้น ทูลกุมารส่งข่าวลี้ไปถึงนางปารีการว่า ถ้าปารีการมีความต้องการด้วยเมถุนธรรม ก็จงไปสู่เรือนของบุคคลอื่น ฉันไม่มีความพอใจในเมถุน แมื่อนางปารีการก็ส่งข่าวลี้ ไปถึงทูลกุมารเหมือนกัน แต่บิดามารดาได้กระทำอาวาทวิหิงสาแก่กุมารกุมารีทั้งสองผู้ไม่ปรารถนาเรื่องประเวณีเลย เขาทั้งสองมิได้หยั่งลงสู่สมุทรรคือกิเลส อยู่ด้วยกันเหมือนมหาพรหมสององค์ ฉะนั้น ฝ่ายทูลกุมารไม่ฆ่าปลาหรือเนื้อ โดยที่สุดแม่เนื้อที่บุคคลนำมา ก็ไม่ขาย ลำดับนั้น บิดามารดาพูดกะเขาว่า แน่ะพ่อ เจ้าเกิดในสกุลนายพราน ไม่ปรารถนาอยู่ครองเรือน ไม่ทำการฆ่าสัตว์ เจ้าจักทำอะไร ทูลกุมาร กล่าวตอบอย่างนี้ว่า ข้าแต่คุณพ่อคุณแม่ เมื่อท่านทั้งสองอนุญาตเราทั้งสองก็จักบวช บิดามารดาได้ฟังดังนั้น จึงอนุญาตว่า ถ้าเช่นนั้น เจ้าทั้งสองจงบวชเถิด ทูลกุมารและปารีการุนารีก็ยินดีร่าเริง ใ้หัวบิดามารดา

แล้วออกจากบ้าน เข้าสู่หิมวันตประเทศทางฝั่งแม่น้ำคงคา โดยลำดับ ละแม่น้ำคงคามุ่งตรงไปแม่น้ำมิกสัมมตา ซึ่งไหลลงมาแต่หิมวันตประเทศถึงแม่น้ำคงคา.

ขณะนั้น พิกพแห่งท้าวสักกเทวราชสำแดงอาการเร่าร้อน ท้าวสักกเทวราชทรงอาวัชนาการก็ทรงทราบการณนั้น จึงตรัสเรียกพระวิสสุกรรมเทพบุตรมา ตรัสว่า แน่ะพ่อวิสสุกรรม ท่านมหาบุรุษทั้งสองออกจากบ้านใคร่จะบวชเป็นฤาษี เข้าสู่หิมวันตประเทศ ควรที่ท่านทั้งสองนั้นจะได้ที่อยู่ ท่านจงเนรมิตบรรณศาลา และบรรพชิตบริจารเพื่อท่านทั้งสองนั้น ณ ภายใต้งิ่เงี้ยว ตั้งแต่มีคัมมทานที เสร็จแล้วกลับมา พระวิสสุกรรมเทพบุตรรับเทวบัญชาแล้ว ไปจัดกิจทั้งปวงโดยนัยที่กล่าวแล้วในมุกปักขชาดก ไล่เนื้อและนกที่มีสำเนียง ไม่เป็นที่ชอบใจให้หนีไป แล้วเนรมิตมรรคาเดินผู้เดียว แล้วกลับไปที่อยู่ของตน กุมารกุมารีทั้งสองเห็นทางนั้น แล้วก็เดินไปตามทางนั้น ถึงอาศรมบท ทูลบ้นจิตเข้าสู่บรรณศาลา เห็นบรรพชิตบริจารก็ทราบสักกัตตดิยภาพว่า สักกะประทานแก่เรา จึงเปลื้องผ้าสาฎก ออกนุ่งผ้าเปลือกไม้สีแดงผืนหนึ่งห่มผืนหนึ่ง พาดหนังเสียบนบ่า ผูกมณฑลชฎาทรงเพศฤาษีแล้วให้นางปาริกาบวชเป็นฤาษีณี ฤาษีฤาษีณีทั้งสององค์นั้น เจริญเมตตภูมิ กามาพจรอาศัยอยู่ในที่นั้น แม้ฝูงเนื้อและนกทั้งปวง ก็กลับได้เมตตาจิตต่อกัน และกัน ด้วยอนุภาพเมตตาแห่งดาบสดาบสินีทั้งสองนั้น บรรดาสัตว์เหล่านั้น ไม่มีสัตว์ใด ๆ เบียดเบียนสัตว์ใด ๆ เลย ฝ่ายปาริกาดาบสินีลุกขึ้นแต่เช้า ตั่งน้ำดื่มและของฉันแล้วกวาดอาศรมบททำกิจทั้งปวง ดาบสและดาบสินีทั้งสองนั้น นำผลไม้เล็กใหญ่มาฉัน แล้วเข้าสู่บรรณศาลาของตน ๆ เจริญสมณธรรม สำเร็จการอยู่ในที่นั้นนั่นแล.

ท้าวสักกเทวราชเสด็จมาสู่ที่บำรุงแห่งพระมุนีทั้งสองนั้น วันหนึ่งพระองค์ทรงพิจารณาเห็นอันตรายแห่งพระมุนีทั้งสองนั้นว่า จักมีทั้งสองข้างของท่านทั้งสองนี้จักมีคิ จึงลงมาจากเทวโลกเข้าไปหาทูลบัณฑิต นมัสการแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ตรัสอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อันตรายจะปรากฏแก่ท่านทั้งสอง ควรที่ท่านทั้งสองจะได้บุตรไว้สำหรับปฏิบัติท่าน ขอท่านทั้งสองจงเสพโลกธรรม ทูลบัณฑิตได้สดับคำของท้าวสักกเทวราชจึงกล่าวว่า คุณก่อนท้าวสักกะ พระองค์ตรัสอะไร เราทั้งสองแม้อยู่ท่ามกลางเรือนก็หาได้เสพโลกธรรมไม่ เราทั้งสองละโลกธรรมนี้ เกลียดดุจกองกูดอันเต็มไปด้วยหนอน ก็บัดนี้เราทั้งสองเข้าป่าบวชเป็นฤๅษี จักกระทำการเช่นนี้ได้อย่างไรได้ ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้าไม่ต้องทำอย่างนั้น เป็นแต่เอามือลูบท้องปาริกาตบสินีเวลานางมีระดู ทูลบัณฑิตรับว่า อย่างนี้อาจทำได้ ท้าวสักกเทวราช นมัสการทูลดาบสแล้วกลับไปที่อยู่ของตน ฝ่ายทูลบัณฑิตก็บอกนางปาริกาให้รู้ตัว แล้วเอามือลูบท้องนาง ในเวลาที่นางมีระดู.

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์จุติจากเทวโลก ถีอปฏิสนธิในท้องนางปาริกาฤๅษีณี กาลล่วงไปได้สิบเดือน นางคลอดบุตรมีผิวพรรณดั่งทองคำ ด้วยเหตุนี้เอง บิдамารดาจึงตั้งชื่อบุตรว่า สุวรรณสามกุมาร เวลาที่ปาริกาตบสินี ไปป่าเพื่อหาผลผลิต นางกนิริทั้งหลายที่อยู่ภายในบรรพ ได้ทำหน้าทีนางนม ดาบสดาบสินีทั้งสองสงรงน้ำพระโพธิสัตว์แล้วให้บรรทมในบรรพศาลา แล้วพากันไปหาผลไม้เล็กใหญ่ ในขณะนั้น นางกนิริทั้งหลาย อุ้มกุมารไปสงรงน้ำที่ชอกเขาเป็นต้น แล้วขึ้นสู่ยอดบรรพต ประดับด้วยบุปผชาติต่าง ๆ แล้วฝนหรรดालและมโนศิลาเป็นต้นที่แผ่นดิน ประให้เป็นเม็ดที่นาลาดแล้วนำมาให้ไสยาสน์ในบรรพศาลา ฝ่ายนางปาริกากลับมาก็ให้บุตรดื่มนม กาลต่อมา บิдамารดาปกปักรักษายุตรนั้น จนมีอายุได้สิบหกปี ให้นั่งอยู่ในบรรพ-

ศาลา ตนเองพากันไปป่าเพื่อหาผลผลิตในป่า ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงคิดว่า อันตรายอะไร ๆ จะพึงมีแก่บิดามารดาของเรา ในกาลบางคราว จึงทรงสังเกตทางที่บิดามารดาไป.

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อดาบสดาบสินีทั้งสองนำผลผลิตในป่ากลับมาในเวลาเย็น ถึงที่ใกล้อาศรมบท มหาเมฆตั้งขึ้นฝนตก ท่านทั้งสองจึงเข้าไปสู่โคนไม้แห่งหนึ่ง ยืนอยู่บนยอดจอมปลวก อสรพิษมีอยู่ภายในจอมปลวกนั้น น้ำฝนเจือกลิ่นเหงื่อจากสรีระของสองท่านนั้น ไหลลงเข้ารูจอมกแห่งอสรพิษนั้น มันโกรธพ่นลมในจอมกออกมา ลมในจอมกนั้นถูกจักษุทั้งสองข้างแห่งดาบสและดาบสินีนั้น ทั้งสองท่านก็เป็นคนจักษุมืดไม่เห็นกันและกัน เพราะลมนั้นทุกุลบัณฑิตเรียกนางปาริกามาบอกว่า ปาริกา จักษุทั้งสองของฉันมืด ฉันมองไม่เห็นเธอ แม้นางปาริกา ก็กล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน ทั้งสองมองไม่เห็นทางก็ยืนคร่ำครวญอยู่ด้วยเข้าใจว่า บัดนี้ชีวิตของเราทั้งสองไม่มีละ.

ก็ดาบสและดาบสินีทั้งสองนั้น มีบุรพกรรมเป็นอย่างไร ได้ยินว่า ท่านทั้งสองนั้นในปางก่อนเกิดในสกุลแพทย์ ครั้งนั้น แพทย์นั้นรักษาโรคในจักษุของบุรุษมีทรัพย์มากคนหนึ่ง บุรุษนั้นจักษุหายดีแล้ว ไม่ให้ทรัพย์ค่ารักษาอะไร ๆ แก่แพทย์นั้น แพทย์โกรธเขา ไปสู่เรือนแจ้งแก่ภริยาของตนว่า ที่รัก ฉันรักษาโรคในจักษุของบุรุษนั้นหาย บัดนี้เขาไม่ให้ทรัพย์ค่ารักษาแก่นัน เราจะทำอย่างไรดี ฝ่ายภริยาได้สดับสามีกล่าวก็โกรธ จึงกล่าวว่า เราไม่ต้องการทรัพย์ที่มีอยู่ของมัน ท่านจงประกอบขานานหนึ่งให้มันหยอดทำจักษุทั้งสองของมันให้บอดเสียเลย สามีเห็นชอบด้วย จึงออกจากเรือนไปหาบุรุษนั้น ได้กระทำตามนั้น บุรุษผู้มีทรัพย์มากคนนั้น ไม่นานนักก็กลับจักษุมืดไปอีก ดาบสและดาบสินีทั้งสองมีจักษุมืดด้วยบาปกรรมอันนี้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์คิดว่า บิดามารดาของเรา ในวันอื่น ๆ เคย
กลับเวลานี้ บัดนี้เราไม่รู้เรื่องราวของท่านทั้งสองนั้น จึงเดินสวนทางร้องเรียก
หาไป ท่านทั้งสองนั้นจำเสียงบุตรได้ก็ขานรับ แล้วกล่าวห้ามด้วยความรักใน
บุตรว่า มีอันตรายในที่นี้ อย่ามาเลยลูก พระมหาสัตว์ตอบท่านทั้งสองว่า
ถ้าเช่นนั้น ท่านทั้งสองจงจับปลายไม้เท้านี้มาเถิด แล้วยื่นไม้เท้ายาวให้ท่าน
ทรงลงจับ ท่านทั้งสองจับปลายไม้เท้าแล้วมาหาบุตร พระมหาสัตว์ถามว่า
จักขุของท่านทั้งสองมีคไปด้วยเหตุอะไร บิดามารดาทั้งสอง ก็เล่าให้พระมหา-
สัตว์ผู้บุตรฟังว่า ลูกรัก เมื่อฝนตก เราทั้งสองยืนอยู่บนยอดจอมปลวกที่โคน
ไม้ในที่นี้ จักขุทั้งสองมีคไปด้วยเหตุนี้ พระมหาสัตว์ได้สดับคำของบิดามารดา
ก็รู้ว่าอสรพิษมีในจอมปลวกนั้น อสรพิษนั้นขัดเคืองปล่อยลมในจมูกออกมา
พระมหาสัตว์เห็นบิดามารดาแล้วร้องไห้และหัวเราะ บิดามารดาจึงถามว่า
ทำไมถึงร้องไห้ และหัวเราะ พระมหาสัตว์ตอบว่า ข้าพเจ้าร้องไห้ ด้วยเสีย
ใจว่าจักขุของท่านทั้งสองพินาศไป ในเวลาที่ข้าพเจ้ายังเป็นเด็กอยู่ แต่ข้าพเจ้า
หัวเราะด้วยดีใจว่า ข้าพเจ้าจักได้ปฏิบัติบำรุงท่านทั้งสองในบัดนี้ ขอท่านทั้ง
สองอย่าได้คิดอะไรเลย ข้าพเจ้าจักปฏิบัติบำรุงท่านทั้งสองให้ผาสุก พระมหา-
สัตว์ปลอบโยนให้บิดามารดาทั้งสองเบาใจ แล้วนำมาอาศรมบท ผูกเชือกเป็น
ราวในที่ทั้งปวงสำหรับ บิดามารดาทั้งสองนั้น คือที่พักกลางคืน ที่พักกลางวัน
ที่จิงกรม บรรณศาลา ที่ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ จำเดิมแต่นั้นมา ให้บิดามารดา
อยู่ในอาศรมบท ให้นำมูลผลาผลในป่ามาเองตั้งไว้ในบรรณศาลา กวาดที่อยู่
ของบิดามารดาแต่เช้าที่เดียว ให้อุบน้ำบิดามารดาแล้ว ถูหม้อน้ำไปสู่มิคสัมมทานที่
นำน้ำดื่มมา แต่งตั้งของถนไว้ ให้ไม้สีฟันและน้ำข้วนปากเป็นต้น ให้
ผลาผลที่มีรสอร่อย เมื่อบิดามารดาบริโภคแล้วบ้วนปากแล้ว ตนเองจึงบริโภค

ผลาผลที่เหลือ เสร็จกิจบริโภคน้ำแล้วให้วิไลบิดามารดา มีฝูงมฤคแวดล้อมเข้าไปเพื่อต้องการหาผลาผล เหล่ากนิกรที่เชิงบรรพต แวดล้อมพระโพธิสัตว์ช่วยเก็บผลาผลให้พระโพธิสัตว์ เวลาเย็นพระโพธิสัตว์กลับมาอาศรม เอาหม้อต้มน้ำมาตั้งไว้ ต้มน้ำให้ร้อนแล้วอาบและล้างเท้าบิดามารดาตามอัชฌาศัย นำกระเบื้องถ่านเพลิงมาให้ผิง เช็ดมือเท้าของบิดามารดา เมื่อบิดามารดานั่งแล้วให้บริโภคน้ำผลาผล ส่วนตนเองบริโภคน้ำเมื่อบิดามารดาบริโภคน้ำเสร็จแล้ว จัดวางผลาผล ที่เหลือไว้ในอาศรมบท พระโพธิสัตว์ปฏิบัติบำรุงบิดามารดาโดยทำนองนี้ที่เดียว.

สมัยนั้น พระราชาพระนามว่า **ปิลักษณ์ราช** เสวยราชสมบัติอยู่ใน **กรุงพาราณสี** พระองค์ทรงโลกนีมฤค จึงมอบราชสมบัติให้พระชนนีปกครอง ผูกสอดราชาวุธห้อย่างเข้าสู่หิมวันตประเทศ ทรงฆ่ามฤคทั้งหลายเสวยเนื้อ เสด็จถึงมิดสัมมตานที แล้วถึงทำที่สุวรรณสามพระโพธิสัตว์ต้มน้ำโดยลำดับ ทอดพระเนตรเห็นรอยเท้ามฤค ก็ทรงทำชุ่มด้วยกิ้งไม่มีสีเสียว โกงคันสรสอดลูกศรอาบยาพิษ ประทับนั่งเตรียมอยู่ในชุ่มนั้น ฝ่ายพระมหาสัตว์นำผลาผลมาในเวลาเย็น วางไว้ในอาศรมบท ให้วิไลบิดามารดาไปต้มน้ำ ถูหม้อน้ำมีฝูงมฤคแวดล้อม ให้มฤคสองตัวเดินเคียงกัน วางหม้อน้ำต้มบนหลังมฤคทั้งสองมือประคองไปสู่ท่าน้ำ ฝ่ายพระราชาประทับอยู่ในชุ่ม ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ดำเนินมาทรงคิดว่า เราที่ขยมาในหิมวันตประเทศตลอดกาลถึงเพียงนี้ ยังไม่เคยเห็นมนุษย์ ผู้นี้จะเป็นเทวดาหรือนาคหนอ ถ้าเราจักเข้าไปไต่ถามผู้นี้ ถ้าเป็นเทวดาก็จักเหาะขึ้นสู่อากาศ ถ้าเป็นนาคก็จักดำดิ่งไป แต่เราจะเที่ยวอยู่ในหิมวันตประเทศตลอดกาลทั้งปวงก็หาไม่ ถ้าเราจักกลับพาราณสี อมาตย์ทั้งหลายจักถามเราในการที่เราที่ขยในหิมวันตประเทศนั้นว่า เมื่อพระองค์อยู่ในหิมวันตประเทศได้เคยทอดพระเนตรเห็นอะไร

อัครรย์บ้าง เราจักกล่าวได้ว่าได้เคยเห็นสัตว์เช่นนี้ เขาก็ซักถามว่า สัตว์นั้น ชื่ออะไร ถ้าเราจักตอบว่า ไม่รู้จัก เขาก็จักติเตียนเรา เพราะเหตุนั้น เราจัก ยิงผู้นี้ทำให้ทุรพลแล้ว จึงถามเรื่อง ลำดับนั้น ในเมื่อฝูงมฤคนั้นลงค้ำน้ำแล้ว ขึ้นก่อน พระโพธิสัตว์จึงค่อย ๆ ลงราวกะพระเถระผู้มีวัตรอันเรียนแล้ว อานนักรับความกระวนกระวายแล้วขึ้นจากน้ำ นุ่งผ้าเปลือกไม้สีแดงผืนหนึ่ง ห่ม ผืนหนึ่ง เออหนั่งเสื่อพาดเฉวียงบ่า ยกหม้อน้ำขึ้นเช็ดน้ำแล้ววางบนบ่าซ้าย ก็นึกกาลนั้น พระราชาทรงคิดว่า บัดนี้เป็นสมัยที่จะยิง จึงยกลูกศรอาบยาพิษ นั้นขึ้นยิงพระโพธิสัตว์ถูกข้างขวาทะลุออกข้างซ้าย ฝูงมฤครู้ว่าพระมหาสัตว์ ถูกยิง ตกใจกลัวหนีไป ฝ่ายสุวรรณสามบัณฑิตแม้ถูกยิง ก็ประคองหม้อน้ำ ไว้โดยปกติ ตั้งสติค่อย ๆ วางหม้อน้ำลง คู้ยเกลี่ยทรายตั้งหม้อน้ำ กำหนดทิศ หันศีรษะไปทางทิศภาคเป็นที่อยู่ของบิดามารดา เป็นคุณสุวรรณปฎิมาณอน บนทรายมีพรรณดั่งแผ่นเงิน ตั้งสติกล่าวว่า ชื่อว่าบุคคลผู้มีเวรของเราใน หิมวัน ประเทศนี้ย่อมไม่มี บุคคลผู้มีเวรของบิดามารดาของเราก็ไม่มี กล่าวดังนี้แล้วถ่มโลหิตในปาก ไม่เห็นพระราชาเลย เมื่อจะถามจึงกล่าวคาถา ที่หนึ่งว่า

ใครหนอใช้ลูกศรยิงเราผู้ประมาทกำลังแบก

หม้อน้ำ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ คนไหนยิงเรา

ซ่อนกายอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปมตุต ความว่า ผู้ไม่ตั้งสติในการ เจริญเมตตา ก็ค้ำนี้พระโพธิสัตว์กล่าวหมายเนื้อความว่า ได้กระทำคนเป็นผู้ ประมาทในขณะนั้น. บทว่า วิทฐา ความว่า ยิ่งแล้วซ่อนกายอยู่ในที่นี้ ชนชื่อไรหนอ เป็นกษัตริย์ หรือพราหมณ์ หรือแพศย์ ใช้ลูกศรอาบยาพิษ

ยงเรผู้กำลังไปต้มน้ำที่มิกสัมมทานที คือชนชื่อไรหนอยงเรแล้วซ่อนกายอยู่
คือปกปิดตนในพุ่มไม้.

ก็แลครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว เพื่อจะแสดงความที่มั่งสะในสรีระของตน
เห็นว่าไม่เป็นภักษา จึงกล่าวคาถาที่สองว่า

**เนื้อของเราก็กินไม่ได้ หนังกี่ไม่มีประโยชน์นี้
เมื่อเป็นเช่นนี้ เขาเข้าใจว่าเราเป็นผู้ควรยิง ด้วยเหตุ
อะไรหนอ.**

ในคานั้นมีความว่า ท่านมาณพผู้เจริญ เนื้อของเรา คือเนื้อใน
สรีระของเรา กินไม่ได้ คือมนุษย์ทั้งหลายไม่พึงกิน หนังกี่ไม่มีประโยชน์
ในสรีระของเรา ไม่มีประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนี้ คือแม้เมื่อ
เป็นอย่างนี้ บุรุษนี้ได้เข้าใจว่าเราเป็นผู้ควรยิง คือควรแทง คือยิงเราโดย
ไม่พิจารณาด้วยวาระอะไร คือด้วยเหตุอะไร.

ครั้นกล่าวคาถาที่สองแล้ว เมื่อจะถามถึงชื่อเป็นต้น พระโพธิสัตว์
จึงกล่าวคาถาว่า

**ท่านคือใคร หรือเป็นบุตรของใคร เราจะรู้จัก
ท่านได้อย่างไร ดูก่อนสหาย เราถามท่านแล้ว ขอ
ท่านจงบอกเถิด ทำไมท่านยิงเราแล้วจึงซ่อนตัวเสีย
ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วก็ได้นิ่งอยู่.**

พระราชาทรงสดับดังนั้น ทรงดำริว่า บุรุษนี้แม้ถูกเรายิงด้วยลูกศร
อาบยาพิษลึ้มแล้ว ก็ไม่ดำไม่ตัดพ้อเรา เรียกหาเราด้วยถ้อยคำที่น่ารัก ดู
บุคคลจับพันหัวใจ เราจักไปหาเขา แล้วเสด็จไปประทับยืนในที่ใกล้พระ-
โพธิสัตว์ แล้วตรัสว่า

เราเป็นพระราชของชาวกาสิ คนเรียกเราว่า
พระเจ้าปิลยักษ์ เราละแวนแคว้นเที่ยวแสวงหามฤค
เพราะความโลภ อนึ่ง เราเป็นผู้ฉลาดในธนูศิลป์
ปรากฏว่าเป็นผู้แม่นยำนัก แม้ข้างมาสู่ระยะลูกศร
ของเรา ก็ไม่พียงพันไปได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ราชามหฺมุณี ความว่า ได้ยินว่า
พระเจ้าปิลยักษ์นั้นมีพระดำริอย่างนี้ว่า เทวดาก็ตามนาคก็ตาม ย่อมพูดภาษา
มนุษย์ได้ทั้งนั้น เราไม่รู้จักผู้นี้เป็นเทวดา หรือนาค หรือมนุษย์ ถ้าเขา
โกรธ จะทำให้พินาศได้ เมื่อกล่าวถึงเราว่า เป็นพระราช ใคร ๆ ที่ไม่กลัว
ย่อมไม่มี เพราะเหตุดังนี้ นั้น เพื่อจะให้รู้ว่าพระองค์เป็นพระราช จึงได้ตรัส
ก่อนว่า ราชามหฺมุณี ดังนี้. คู่ก่อนมาณพผู้เจริญ เราเป็นพระราชของ
ชาวกาสิ คือของชนผู้อยู่ในกาลสิกรัฐ. บทว่า มํ ได้แก่ ประชาชนรู้จักเรา
โดยนามว่า พระเจ้าปิลยักษ์. บทว่า วิฑู ได้แก่ รู้จัก คือเรียก. บทว่า
โลกา ความว่า มอราชสมบัติแก่พระชนนี เพราะความโลภเนือมฤค. บทว่า
มิกเมถิ ได้แก่ แสวงหา คือค้นหาเหล่ามฤค. บทว่า จรามหฺ ความว่า
เราเที่ยวไปในป่าผู้เดียวเท่านั้น พระราชาประสงค์จะแสดงกำลังของพระองค์
จึงตรัสคาถาที่สอง. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิสฺสุฏฺเฐ ได้แก่ ในธนูศิลป์.
บทว่า ทพฺุหฺรมฺโม ความว่า เป็นผู้สามารถโค้งและลศซึ่งธนูอันหนัก คือ
ธนูหนักพันแรงคนยกได้ ได้ยินกันแพร่หลาย คือปรากฏไปทั่วพื้นชมพูทวีป.
บทว่า อาคโต อุตฺปาตนิ ความว่า ซ้างที่มีกำลังมาในที่ลูกศรของเราตก
ก็ไม่พียงจากที่ไปได้ถึงเจ็ดก้าว.

พระราชาทรงสรรเสริญกำลังของพระองค์ ดังนี้แล้ว เมื่อจะตรัสถาม
ชื่อและโคตรของพระโพธิสัตว์ จึงตรัสว่า

ท่านคือใคร หรือเป็นบุตรของใคร พวกเรา
จะรู้จักท่านได้อย่างไร ท่านจงแจ้งชื่อและโคตรของ
บิดาท่านและของตัวท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปเวทย แปลว่า ฟังบอก.

พระมหาสัตว์ได้สดับดังนั้นแล้ว คำริว่า ถ้าเราบอกว่า เราเป็นเทวดา
นาค ยักษ์ กินนร หรือเป็นกษัตริย์เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง พระราชานี้
ย่อมเชื่อคำของเรา เราควรกล่าวความจริงเท่านั้น คำริฉะนั้นแล้วจึงทูลว่า

ของทรงพระเจริญ ข้าพระองค์เป็นบุตรฤๅษี

ผู้เป็นบุตรของนายพราน ญาติทั้งหลายเรียกข้า-
พระองค์เมื่อยังมีชีวิตอยู่ว่า สามะ วันนี้ข้าพระองค์ถึง
ปากมรณะนอนอยู่อย่างนี้ ข้าพระองค์ถูกพระองค์ยิง
ด้วยลูกศรใหญ่อาบยาพิษ เหมือนมฤคที่ถูกพรานป่า
ยิงแล้ว ฉะนั้น ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์จงทอด
พระเนตร ซึ่งข้าพระองค์ผู้นอนจมอยู่ในโลหิตของตน
เชิญทอดพระเนตรลูกศรอันเล่นเข้าข้างขวาทะลุออก
ข้างซ้าย ข้าพระองค์บ้วนโลหิตอยู่ เป็นผู้กระสับ
กระส่าย ขอทูลถามพระองค์ว่า พระองค์ยิงข้าพระองค์
แล้ว จะช้อนพระองค์อยู่ทำไม เสียเหลือถูกฆ่า
เพราะหนัง ข้างถูกฆ่าเพราะงา เมื่อเป็นเช่นนี้ พระ-
องค์เข้าพระทัยว่า ข้าพระองค์เป็นผู้ควรยิง ด้วยเหตุ
อะไรหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภทฺทเหตุ** ความว่า ข้าแต่พระมหाराช
ขอพระองค์จงทรงพระเจริญ ข้าพระองค์เป็นบุตรฤๅษีผู้เป็นบุตรนายพราน.
บทว่า **ชีวนตฺ** ความว่า ญาติทั้งหลายเมื่อเรียกขานข้าพระองค์ซึ่งยังมีชีวิตอยู่
เมื่อก่อนแต่นี้ว่า มาเถิดสามะ ไปเถิดสามะ ก็ได้เรียกกันว่า **สามะ**. บทว่า
สวาทฺเชวรุโศ ความว่า วันนี้ ข้าพระองค์นั้น ไป คือถึง คือเข้าไปใน
ปากแห่งมรณะแล้วอย่างนี้. บทว่า **สเย** แปลว่า นอนอยู่ มฤคถูกพรานป่ายัง
ด้วยลูกศรใหญ่อาบยาพิษ ฉันทใด แม้ข้าพระองค์ก็ฉันทนั้น ก็เป็นผู้ถูกพระองค์
ทรงยิงอย่างนั้น บทว่า **ปริปลุโศ** ความว่า นอนจม ขอพระองค์โปรด
ทอดพระเนตรข้าพระองค์ผู้นอนอยู่เห็นปานนี้. บทว่า **ปฏิวามคตฺ** ความว่า
เข้าทางข้างขวาแล้วทะลุออกทางข้างซ้าย. บทว่า **ปสฺส** ได้แก่ โปรดทอด
พระเนตรข้าพระองค์. บทว่า **ติมฺหามิ** แปลว่า บ้วนอยู่ พระมหาสัตว์นั้น
ดำรงสติมั่นไม่หวั่นไหวเลย ถ่มโลหิต ตรัสแล้วด้วยประการฉะนี้. บทว่า
อาตุโร ความว่า ข้าพระองค์เจ็บหนักขอลูกถามพระองค์. บทว่า **นินฺนิตฺติ**
ความว่า ประทับนั่งอยู่ในพุ่มไม้แห่งหนึ่ง. บทว่า **วิทฺเตยฺย** แปลว่า ควรยิง
บทว่า **อมณฺณถ** ความว่า ได้เข้าใจว่าเหมือนมฤค.

พระราชาทรงสดับคำของพระมหาสัตว์แล้ว ไม่ตรัสบอกตามจริง เมื่อ
จะตรัสคำเท็จจึงตรัสว่า

ดูก่อนสามะ มฤคปรากฏแล้ว มาสู่ระยะลูกศร
เห็นท่านเข้าก็หนีไป เพราะเหตุนั้นเราจึงเกิดความ
โกรธ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุพฺพิชฺช** แปลว่า หนีไป. บทว่า
อาวิตฺติ ได้แก่ ท่วมทับ พระราชาทรงแสดงว่า ความโกรธเกิดขึ้นแก่เรา
เพราะเหตุนี้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระราชาผู้ใหญ่
ขอพระองค์ตรัสอะไร ขึ้นชื่อว่ามฤคที่เห็นข้าพระองค์แล้วหนีไป ไม่มีในหิมวันต
ประเทศนี้ แล้วทูลว่า

จำเดิมแต่ข้าพระองค์จำความได้ รู้จักลูกและผิด
ฝูงมฤคในป่าแม่ดูร้าย ก็ไม่สะดุ้งกลัวข้าพระองค์
จำเดิมแต่ข้าพระองค์ทรงผ้าเปลือกไม้ ตั้งอยู่ในปฐมวัย
ฝูงมฤคในป่าแม่ดูร้าย ก็ไม่สะดุ้งกลัวข้าพระองค์
ข้าแต่พระราชา ฝูงกษัตริย์ผู้ฉลาดอยู่ภูเขาคันธมาทน์
เห็นข้าพระองค์ยอมไม่สะดุ้งกลัว เราทั้งหลายต่าง
ขึ้นชมต่อกันไปสู่ภูเขาและป่า เมื่อเป็นเช่นนี้ มฤค
ทั้งหลายจะสะดุ้งกลัวข้าพระองค์ ด้วยเหตุไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น มํ มิกา ความว่า ธรรมดา มฤค
ทั้งหลายเห็นข้าพระองค์แล้วยอมไม่สะดุ้งกลัว. บทว่า สาปทานิ ได้แก่
พาลมฤค. บทว่า ยโต นิธี ความว่า จำเดิมแต่กาลที่ข้าพระองค์ทรง
ทรงผ้าเปลือกไม้. บทว่า ภีรु ภิปุริสา ราษ ความว่า ข้าแต่พระราชาผู้ใหญ่
มฤคทั้งหลายจงยกไว้ก่อน ธรรมดา กษัตริย์ทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้ฉลาดอย่างยิ่ง
กษัตริย์เหล่าใดอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์นี้ กษัตริย์เหล่านั้นเห็นข้าพระองค์แล้ว
ยอมไม่สะดุ้งกลัว พวกเราขึ้นชมต่อกันและกัน ไปตามป่าเขาลำเนาไพร
โดยแท้แล. บทว่า อุตฺราสนฺหติ มิกา มมํ ความว่า พระมหาสัตว์แสดงความว่า
เพราะเหตุไร พระองค์จึงจักให้ข้าพระองค์เชื่อว่า มฤคทั้งหลายเห็นข้าพระองค์
แล้วสะดุ้งกลัว พระราชาได้สดับดังนั้นแล้ว ทรงดำริว่า เรายิ่งสุวรรณสาม
ผู้ไร้ความผิมนี่แล้ว ยังกล่าวมุสาวาทอีก เราจักกล่าวความจริงเท่านั้น ดังนี้
แล้ว จึงตรัสว่า

ดูก่อนสามะ เนื้อเห็นท่านแล้ว หาได้ตกใจไม่

**เรากล่าวเท็จแก่ท่านดอก เราถูกความโกรธและความ
โลภครอบงำแล้ว จึงยิงท่านด้วยลูกศรนั้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ตทุส ความว่า เนื้อเห็นท่าน
ไม่ตกใจ. บทว่า กิณฑาหิ ความว่า เรากล่าวเท็จในสำนักของท่านผู้มีทัศนะ
งามอย่างนี้ดอก. บทว่า โภธโภภาภิกุตาหิ ความว่า เราเป็นผู้อันความโกรธ
และความโลภครอบงำแล้ว ก็เมื่อเนื้อทั้งหลายข้ามลงก่อนแล้วนั้นแล เรา
จักยิงเนื้อทั้งหลายเพราะความโกรธ เรายืนยกธนูอยู่ ภายหลังได้เห็นพระ
โพธิสัตว์ ไม่รู้ว่าพระโพธิสัตว์นั้นเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาเทวดา
เป็นต้น จักถามพระโพธิสัตว์นั้น พระราชายังความโลภให้เกิดขึ้นด้วยประการ
ฉะนี้ ฉะนั้นจึงตรัสอย่างนี้.

ก็แลครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว พระราชาทรงดำริว่า สุวรรณสามนี้จะมี
มิได้อยู่อาศัยในป่านี้แต่ผู้เดียวเท่านั้น ญาติทั้งหลายของเขาพึงมีแน่ จักถาม
เขาดู จึงตรัสคาถาอีกว่า

ดูก่อนสามะ ท่านมาแต่ไหน หรือใครให้ท่านมา

ท่านผู้จะตักน้ำจึงไปสู่มแม่น้ำมคัสम्मตา แล้วกลับมา.

บรรดาบทเหล่านั้น พระราชาตรัสเรียกพระโพธิสัตว์ ด้วยบทว่า
สาม. บทว่า อาคมม ความว่า จากประเทศไหนมาสู่ป่านี้. บทว่า กสฺส
วา ปหิโต ความว่า ท่านถูกใครส่งไปด้วยคำว่า จงไปสู่มแม่น้ำเพื่อน้ำ
แก่พวกเรา ดังนี้ จึงมายังแม่น้ำมคัสम्मตานี้.

พระโพธิสัตว์ได้สดับพระดำรัสของพระราชาแล้ว กลับทุกขเวทนา
เป็นอันมาก บ้วนโลหิตแล้วกล่าวคาถาว่า

บิดามารดาของข้าพระองค์ตาบอด ข้าพระองค์
เลี้ยงท่านเหล่านั้นอยู่ในป่าใหญ่ ข้าพระองค์นำน้ำมา
เพื่อท่านทั้งสองนั้น จึงมาแม่น้ำมิกสัมมตา.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภรามิ ความว่า นำมูลผลาผลเป็นต้น
มาเลี้ยงดู.

ก็แลครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็บ่นรำพันปรารภบิดามารดา กล่าวว่า

อาหารของบิดามารดานั้นยังพอมีอยู่ เมื่อเป็น
เช่นนี้ ชีวิตของท่านทั้งสองนั้นจักดำรงอยู่ราวหกวัน
ท่านทั้งสองนั้นตามืด เกรงจักตายเสียเพราะไม่ได้
ดื่มน้ำ ความทุกข์เพราะถูกพระองค์ยิ่งด้วยลูกศรนี้
หาเป็นความทุกข์ของข้าพระองค์นักไม่ เพราะความ
ทุกข์นี้อันบุรุษจะต้องได้ประสบ ความทุกข์ที่ข้าพระ-
องค์ไม่ให้เห็นบิดามารดา เป็นความทุกข์ของข้า
พระองค์ ยิ่งกว่าความทุกข์ เพราะถูกพระองค์ยิ่งด้วย
ลูกศรนี้เสียอีก ความทุกข์เพราะถูกพระองค์ยิ่งด้วย
ลูกศรนี้ หาเป็นความทุกข์ของข้าพระองค์นักไม่
เพราะความทุกข์นี้อันบุรุษจะต้องได้ประสบ บิดา
มารดาทั้งสองนั้นเป็นคำพร้าเข็ญใจ จะร้องให้อยู่
ตลอดราตรีนาน จักเหือดแห้งไปในกึ่งราตรีหรือใน
ที่สุตราตรี ดูจแม่น้ำน้อยในคิมหฤจฺจักเหือดแห้งไป
ข้าพระองค์เคยหมั่นบำรุงบำเรอหมวดมือเท้าของท่าน
ทั้งสองนั้น บัดนี้ไม่เห็นข้าพระองค์ ท่านทั้งสองจัก

บ่นเรียกหาว่า พ่อสามๆ เทียวอยู่ในป่าใหญ่ ลูกศร
คือความโศก ที่สองนี้แหละ ยังหัวใจของข้าพระองค์
ให้หวั่นไหว เพราะข้าพระองค์ไม่ได้เห็นท่านทั้งสอง
ผู้จักขุบอด ข้าพระองค์เห็นจักละเสียดซึ่งชีวิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อูสามตตฺตํ ได้แก่ พ่อเป็นอาหาร
ได้ยินว่า คำว่า อูสา เป็นชื่อของโภชนาหาร ความว่า บิดามารดาทั้งสอง
นั้นยังมีโภชนาหาร. บทว่า อตฺต สาสฺส ชีวิตํ ความว่า มีชีวิต อยู่ได้
ประมาณหกวัน พระมหาสัตว์กล่าวคำนี้ หมายถึงผลาผลที่นำมาตั้งไว้ อีก
อย่างหนึ่ง บทว่า อูสา ได้แก่ ไออุ่น ด้วยบทนั้น พระมหาสัตว์แสดง
ความนี้ว่า ในร่างกายของบิดามารดาทั้งสองนั้นพอมิไออุ่นอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้
ก็จะมีชีวิตอยู่ได้หกวัน ด้วยผลาผลที่ข้าพระองค์นำมา. บทว่า มริสฺสฺสเร
แปลว่า จักตาย ข้าแต่พระราชาผู้ใหญ่ ความทุกข์เพราะถูกพระองค์ยั้งนี้ ถึง
เป็นความทุกข์ก็จริง แต่ไม่เป็นความทุกข์ของข้าพระองค์ เพราะเหตุไรจึง
กล่าวอย่างนี้. บทว่า ปุมฺมนา ได้แก่ อันบุรุษ ความว่า ความทุกข์เห็น
ปานนั้นนี้ อันบุรุษพึงได้ประสบทั้งนั้น ก็เพราะความทุกข์ที่ข้าพระองค์ไม่ได้เห็น
คุณแม่ปาริกานัน เป็นความทุกข์ของข้าพระองค์ ยิ่งกว่าความทุกข์เพราะถูก
พระองค์ ยั้งนี้ร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่า. บทว่า จิริ รตฺตตาย รุจฺจติ ความว่า
นักร้องไห้ตลอดราตรีนาน. บทว่า อฑฺฒรตฺเต ได้แก่ ในสมัยถึงราตรี.
บทว่า รตฺเต วา ได้แก่ ในสุดท้ายราตรี. บทว่า อวสฺสฺสติ ได้แก่ จักเหือด
แห้ง อธิบายว่า จักเหือดแห้งไปเหมือนแม่น้ำน้อยในฤดูร้อน. บทว่า อูฏฺฐาน-
ปาทจิริยาย ความว่า ข้าแต่พระราชาผู้ใหญ่ ข้าพระองค์ถูกขืนคั้นละสองสามครั้ง
หรือวันละสองสามครั้ง ปฏิบัติรับใช้บิดามารดาทั้งสองนั้น นวดมือเท้าของท่าน
ทั้งสองนั้น ด้วยความหมั่นเพียรของข้าพระองค์ บัดนี้ ท่านทั้งสองผู้มีจักขุมืด

นั้นไม่เห็นข้าพระองค์ จักลุกขึ้นเพื่อต้องการการปฏิบัตินั้น ๆ จักบ่นรำพันว่า พ่อสาม พ่อสาม จักถูกหนามตำเอาเที่ยวไปในหิมวันตประเทศนี้. บทว่า ทูตีย์ ความว่า ลูกศรคือความโศกเพราะไม่เห็นบิดามารดาทั้งสองนั้น ซึ่งเป็นความทุกข์ที่สองนี้ เป็นความทุกข์กว่า ถูกลูกศรอาบยาพิษยิงเอาครั้งแรก ร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่า.

พระราชาทรงฟังความคร่ำครวญของพระโพธิสัตว์ ทรงคิดว่า บุรุษนี้เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ตั้งอยู่ในธรรม ปฏิบัติบิดามารดาเยี่ยมยอด บัดนี้ได้ความทุกข์ถึงเพียงนี้ ยังคร่ำครวญถึงบิดามารดา เราได้ทำความผิดในบุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมอย่างนี้ เราควรเล่าโลมเอาใจบุรุษนี้อย่างไรดีหนอ แล้วทรงสันนิษฐานว่า ในเวลาที่เรटकนรก ราชสมบัติจักทำอะไรได้ เราจักปฏิบัติบิดามารดาของบุรุษนี้ โดยทำนองที่บุรุษนี้ปฏิบัติแล้ว การกายของบุรุษนี้จักเป็นเหมือนไม่ตาย ด้วยประการฉะนี้ จึงตรัสว่า

ดูก่อนสามะผู้งดมน้ำดู ท่านอย่าปริเทวะมาก
เลย เราเป็นผู้ฉลาดในธนูศิลป์ ปรากฏในชมพูทวีป
ทั้งสิ้นว่าเป็นผู้แม่นยำนัก จักข่มมฤคและแสวงหามูล-
อาหารป่ามา ทำการงานเลี้ยงบิดามารดาของท่านใน
ป่าใหญ่ ดูก่อนสามะ ป่าที่บิดามารดาของท่านอยู่
อยู่ที่ไหน เราจักเลี้ยงบิดามารดาของท่าน ให้เหมือน
ท่านเลี้ยง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภริสสนุเต ความว่า เราจักเลี้ยงบิดามารดาของท่านเหล่านั้น. บทว่า มิคาน์ ได้แก่ ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลืองและมฤคเป็นต้น. บทว่า วิฆาสมนุเวถ์ ความว่า แสวงหา คือ

เสาะหาซึ่งอาหาร พระราชาตรัสว่า เราเป็นผู้ฉลาดในธนูศิลป์ จักฆ่ามฤค
อ้วน ๆ เลี้ยงบิดามารดาของท่าน ด้วยมังสะอันร่อย ดั่งนี้ เมื่อพระโพธิ-
สัตว์ทูลว่า ข้าแต่พระราชาผู้ใหญ่ พระองค์อย่าทำการฆ่าสัตว์เพราะเหตุพวก
ข้าพระองค์เลย ดั่งนี้ จึงตรัสคำนี้อย่างนี้. บทว่า ยถา เต ความว่า ท่าน
ได้เลี้ยงท่านทั้งสองนั้นอย่างไร แม้ข้าพเจ้าก็จักเลี้ยงท่านทั้งสองนั้นอย่างนั้น
เหมือนกัน.

ถ้าคัมภีร์นั้น พระมหาสัตว์ได้สดับพระวาจาของพระราชานั้นแล้วจึงทูลว่า
ดีแล้วพระเจ้าข้า ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์โปรดเลี้ยงดูบิดามารดาของข้าพเจ้า
องค์เถิด เมื่อจะชี้ทางให้ทรงทราบ จึงทูลว่า

ข้าแต่พระราชา หนทางที่เดินเฉพาะคนเดียวซึ่ง
อยู่ทางหัวนอนของข้าพระองค์นี้ เสด็จดำเนินไปแต่ที่
นี้ระหว่างกิ่งเสียงกู่ จะถึงสถานที่อยู่แห่งบิดามารดา
ของข้าพระองค์ ขอเสด็จดำเนินแต่ที่นี้ไป เลี้ยงดูท่าน
ทั้งสองในสถานที่นั้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอกปที แปลว่า ทางเดินเฉพาะคนเดียว
บทว่า อุตฺตีสสเก ได้แก่ ในที่ด้านศีรษะของข้าพระองค์นี้. บทว่า อหฺตมฺโฆถ์
แปลว่า ระหว่างกิ่งเสียงกู่.

พระมหาสัตว์ทูลชี้ทางแต่พระราชายังนี้แล้ว กลับเวทนาเห็นปาน
นั้นไว้ด้วยความสันทนาในบิดามารดาเป็นกำลัง ประคองอัญชลีทูลวิงวอนเพื่อ
ต้องการให้เลี้ยงดูบิดามารดา ได้ทูลอย่างนี้อีกว่า

ข้าแต่พระเจ้ากาสิราช ข้าพระบาทขอน้อมกราบ
พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ยังชาวกาสิให้เจริญ ข้าพระ

บาทขอน้อมกราบพระองค์ ขอพระองค์ทรงบำรุงเลี้ยง
บิดามารดาตามืด ของข้าพระองค์ในป่าใหญ่ ข้าพระ
องค์ขอประคองอัญชลีถวายบังคมพระองค์ ขอพระ
องค์มีพระดำรัสกะบิดามารดาของข้าพระองค์ให้ทราบ
ว่า ข้าพระองค์ให้วันบ่ท่านด้วย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วุฑฺโฒ วุชฺชติ ความว่า พระมหา
สัตว์ทูลว่า ข้าแต่พระราชอาสูใหญ่ พระองค์ผู้อันข้าพระองค์ กราบทูลแล้ว
โปรดตรัสบอกการกราบไหว้ให้บิดามารดาทราบ อย่างนี้ว่า สามะบุตรของ
ท่านทั้งสอง ถูกเราอิงด้วยลูกศรอาบยาพิษที่ริมฝั่งแม่น้ำ นอนตะแคงข้างขวา
เหนือหาดทรายคล้ายแผ่นดิน ประคองอัญชลีแก่ท่าน กราบไหว้เท้าทั้งสอง
ของท่าน.

พระราชาทรงรับคำ พระมหาสัตว์ส่งการไหว้บิดามารดาแล้วก็ถึง
วิสัญญีสลบนิ่งไป.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น จึงตรัสว่า

หนุมสามะผู้งดงามนำคุณั้น ครั้นกล่าวคำนี้แล้ว

ถูกกำลังแห่งพิษชาบชาน เป็นผู้วิสัญญีสลบไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมปฺชฺชต ได้แก่ เป็นผู้วิสัญญี.

พระมหาสัตว์นั้น เมื่อกล่าวมาได้เพียงเท่านี้ก็ดับอัสสาสะ ไม่ได้กล่าว
ต่อไปอีกเลย ก็ในกาลนั้น ถ้อยคำที่เป็นไปอาศัยหทัยรูป ซึ่งติดต่อจิตแห่ง
พระโพธิสัตว์นั้นขาดแล้วเพราะกำลังแห่งพิษชาบชาน โอฐของพระโพธิสัตว์ก็
ปิด จักษุก็หลับ มือเท้าแข็งกระด้าง ร่างกายทั้งสิ้นเปื้อนโลหิต ลำดับนั้น

พระราชาทรงคิดว่า สุวรรณสามนี้ พุคกับเราอยู่เดี๋ยวนี้ เป็นอะไรไปหนอ จึงทรงพิจารณาตรวจสอบอัสสาสะปีสสาสะ ของพระโพธิสัตว์ ก็ลมอัสสาสะ-ปีสสาสะดับแล้ว สรีระก็แข็งแล้ว พระราชาทอดพระเนตรเห็นเหตุนี้ ก็ทรงทราบว่ บัดนี้สุวรรณสามตายแล้วดับแล้ว ไม่ทรงสามารถที่จะกลั่นความโศกไว้ได้ ก็วางพระหัตถ์ไว้บนพระเศียรครวญคร่ำรำพันด้วยเสียงอันดัง.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น จึงตรัสว่า

พระราชานี้ทรงคร่ำครวญนำสงสาร เป็นอันมากกว่า เราสำคัญว่าจะไม่แก่ไม่ตาย เรารู้อะไรวันนี้ แต่ก่อนหาไม่รู้ เพราะได้เห็นสามบัณฑิตทำกาลกิริยา ความไม่มาแห่งมฤตยูย่อมไม่มี สามบัณฑิตถูกลูกศร อายาพิช ชี้มาชบแล้วพุดอยู่กะเรา ครั้นกาลล่วงไป อย่างนี้ในวันนี้ ไม่พุดอะไร ๆ เลย เราจะต้องไปสู่ นรกแน่นอน เราไม่มีความสงสัยในข้อนี้เลย เพราะว่าบาปหยาบช้า อันเราทำแล้วตลอดราตรีนานในกาลนั้น เราทำกรรมหยาบช้าในบ้านเมือง คนทั้งหลายจะติเตียนเรา ใครเล่าจะควรมากล่าวติเตียนเราในราวป่า อันหามนุษย์นี้ได้ คนทั้งหลายจะประชุมกันในบ้านเมือง โจทनाव่ากล่าวเอาโทษเรา ใครเล่าหนอจะโจทनाव่ากล่าวเอาโทษเราในป่าอันหามนุษย์นี้ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาสี ความว่า เราได้มีความสำคัญว่าจะไม่แก่ไม่ตายมาตลอดกาลเท่านี้. บทว่า อหุเขตต์ ความว่า วันนี้เราได้เห็นสามบัณฑิตนี้ทำกาลกิริยา จึงรู้ว่าทั้งตัวเราและเหล่าสัตว์อื่น ๆ ต้องแก่ต้องตาย

ทั้งนั้น. บทว่า **นตฺถิ มจฺจุสฺส นาคโม** ความว่า พระราชาทรงครวญคร่ำ
รำพันว่า ความมาแห่งมัจฉานั้น เรารู้ในวันนี้เอง เมื่อก่อนแต่นี้ เราไม่รู้เลย.
บทว่า **สุวชฺเชวฺจกเต กาลเ** ความว่า พระราชาทรงแสดงว่า สามบัณฑิตใด
ถูกลูกศรอาบยาพิษซึมซาบแล้วเจราอยู่กะเราในบัดนี้ทีเดียว สามบัณฑิตนั้น
ครั้นมรณกาลไปคือเป็นไปอย่างนี้ในวันนี้ ไม่กล่าวอะไร ๆ แม้แต่น้อยเลย.
บทว่า **ตทา หิ** ความว่า เราผู้ยังสามบัณฑิตในขณะนั้นได้กระทำบาปแล้ว.
บทว่า **จิรั รตฺตตาย กิพฺพิถ** ความว่า ก็บาปนั้นทารุณหยาบช้าสามารถทำให้
เหือดครีอนตลอดตราตรีนาน. บทว่า **ตสฺส** ความว่า ดิเตยฺนเรานั้น ผู้ที่
ทำกรรมชั่วเห็นปานนี้. บทว่า **วตฺตทาโร** ความว่า ย่อมดิเตยฺน. ดิเตยฺนที่ไหน ?
ดิเตยฺนในบ้าน. ดิเตยฺนว่าอย่างไร ดิเตยฺนว่าเป็นผู้ทำกรรมหยาบช้า.

พระราชาทรงคร่ำครวญว่า ก็ในป่าอันห้ามมนุษย์มิได้นี้ ใครเล่าควร
จะกล่าวดิเตยฺนเรา ถ้าจะมี ก็พึงว่ากล่าวเรา. บทว่า **สหายนฺตฺติ** ได้แก่ ใน
บ้านหรือในนิคมเป็นต้น. บทว่า **ถํ คจฺจน มาณวา** ความว่า คนทั้งหลาย
จะประชุมกันในที่นั้น ๆ จะยังกันและกัน ให้ระลึกถึงกรรมทั้งหลาย จะโจทนา
อย่างนี้ว่า แน่ะท่านผู้ฆ่าคน ท่านทำทารุณกรรม ท่านต้องได้รับโทษอย่างโน้น
แต่ในป่าอันห้ามมนุษย์มิได้นี้ ใครเล่าจักยังพระราชานี้ให้ระลึกถึงกรรม พระ-
ราชาทรงโจทนาตนคร่ำครวญอยู่อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

กาลนั้น เทพธิดามีนามว่า **พสุนฺธรี** อยู่ภูเขาคันธมาทน์ เคยเป็นมารดา
ของพระมหาสัตว์ในอัทธภาพที่เจ็ด พิจารณาอุพระโพธิสัตว์อยู่เป็นนิจ ด้วย
ความเสนาหาในบุตร กวันนั้นนางเสวยทิพย์สมบัติ มิได้พิจารณาอุพระมหาสัตว์

บางอาจารย์ว่า นางไปสู่ทิวสมาคมเสีย ดังนี้ก็มี ในเวลาที่พระมหาสัตว์สลบ นางพิจารณาว่า ความเป็นไปของบุตรเราเป็นอย่างไรบ้างหนอ ได้เห็นว่า พระเจ้าปิลักษณ์นี้ ยิ่งบุตรของเราด้วยลูกศรอาบยาพิษ ให้ล้มอยู่ที่หาดทราย ฝั่งแม่น้ำมิลสัมมตา พร่ำรำพันด้วยเสียงอันดัง ถ้าเราจักไม่ไปในที่นั้น สุวรรณสามบุตรของเราจักพินาศอยู่ในที่นี้ แม้พระหทัยของพระราชาก็จักแตก บิดามารดาของสามะจักอดอาหาร จะไม่ได้น้ำดื่ม จักเหือดแห้งตาย แต่เมื่อเราไป พระราชาจักถือเอาหม้อน้ำดื่มไปสู่สำนักบิดามารดาของสุวรรณสามนั้นก็แลครั้นเสด็จไปแล้วจักรับสั่งว่า บุตรของท่านทั้งสอง เราฆ่าเสียแล้ว และทรงสดับคำของท่านทั้งสองนั้นแล้ว จักนำท่านทั้งสองนั้นไปสู่สำนักของ สุวรรณสามผู้บุตร เมื่อเป็นเช่นนี้ ดาบสดาบสินีทั้งสอง และเราจักทำสังจิกิริยา พิษของสุวรรณสามก็จักหาย บุตรของเราจักได้ชีวิตคืนมา จักฆูทั้งสองข้างของบิดามารดาสุวรรณสามจักแลเห็นเป็นปกติ และพระราชาก็ได้ทรงสดับ ธรรมเนียมของสุวรรณสาม เสด็จกลับพระนคร ทรงบริจาคนหาทานครองราชสมบัติโดยยุติธรรม มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า เพราะเหตุนั้น เราจะไปในที่นั้น เทพธิดานั้นจึงไปสถิตอยู่ในอากาศโดยไม่ปรากฏกาย ที่ฝั่งมิลสัมมตานั้นที กล่าวกับพระเจ้าปิลักษณ์ราช.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เทพธิดานั้นอันตรธานไปในภูเขาคันธมาทน์ มา
ภยิตลาถาเหล่านี้ เพื่ออนุเคราะห์พระราชว่า พระ-
องค์ทำความผิดมาก ได้ทำกรรมอันชั่วช้า บิดามารดา
และบุตรทั้งสามผู้หาความประทุษร้ายมิได้ ถูก

พระองค์ฆ่าเสียด้วยลูกศรลูกเดียวกัน เข็ญเสด็จมาเถิด
ข้าพเจ้าจะพำสอนพระองค์ ด้วยวิธีที่พระองค์จะได้
สุคติ พระองค์จึงเลี้ยงดูบิดามารดาทั้งสอง ผู้มีจักขุมืด
โดยธรรม ในป่า ข้าพเจ้าเข้าใจว่า สุคติจะพึงมีแก่
พระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รณโฆว แปลว่า พระราชานันแผละ.

บทว่า อาคฺฉิ กริ ความว่า คู่ก่อนพระราชารู้ใหญ่ พระองค์ได้ทรงกระทำ
ความคิดมากคือบาปมาก. บทว่า ทุกฺกณฺฐิ ความว่า ความชั่วใดที่พระองค์
กระทำแล้วมีอยู่ พระองค์ได้กระทำแล้วซึ่งความชั่วนั้นอันเป็นกรรมลามก.
บทว่า อหฺมุสกา แปลว่า ผู้หาโทษมิได้. บทว่า ปีตาปุตฺตทา ความว่า
ชนสามคนเหล่านั้น คือ มารดาหนึ่ง บิดาหนึ่ง บุตรหนึ่ง พระองค์ฆ่าด้วย
ลูกศรลูกเดียว ด้วยว่าเมื่อพระองค์ฆ่าสุวรรณสามนั้น แมื่บิดามารดาของ
สุวรรณสามผู้ปฏิบัติสุวรรณสามนั้น ย่อมเป็นอันพระองค์ฆ่าเสียเหมือนกัน.
บทว่า อนฺนุสิทฺถา มิ ความว่า จักให้ศึกษา คือ จักพำสอน. บทว่า โปเส
ความว่า จงตั้งอยู่ในฐานะสุวรรณสาม ยังความสิ้นหาให้เกิดขึ้น เลี้ยงดูบิดา
มารดาทั้งสองซึ่งตาบอดนั้น ราวจะว่าสุวรรณสาม. บทว่า มณฺเฑหิ สุคติ
สียา ความว่า ข้าพเจ้าเข้าใจว่า พระองค์จักพึงไปสุคติเท่านั้น ด้วยประการ
ฉะนี้.

พระราชาทรงสดับคำของเทพธิดาแล้วทรงเชื่อว่า เราเลี้ยงบิดามารดา
ของสุวรรณสามแล้วจักไปสู่สวรรค์ ทรงดำริว่า เราจะต้องการราชสมบัติทำไม
เราจักเลี้ยงดูท่านทั้งสองนั้น ทรงตั้งพระหฤทัยมั่น ทรงรำไรรำพันเป็นกำลัง
ทรงทำความโศกให้เบาบาง เข้าพระหฤทัยว่า สุวรรณสามโพธิสัตว์สิ้นชีพแล้ว

จึงทรงบูชาสรีระของพระโพธิสัตว์นั้น ด้วยบุปผชาติต่าง ๆ ประพรมด้วยน้ำ ทำประทักษิณสามรอบ ทรงกราบในฐานะตั้งแล้วถือหม้อน้ำที่พระโพธิสัตว์ใส่ไว้เต็มแล้ว ถึงความโทมนัส บ่ายพระพักตร์ทางทิศทักษิณเสด็จไป.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระราชานั้น ทรงคร่ำครวญอย่างน่าสงสารเป็นอันมาก ทรงถือหม้อน้ำ บ่ายพระพักตร์ทางทิศทักษิณเสด็จหลีกไปแล้ว.

แม้โดยปกติพระราชาเป็นผู้มีพระกำลังมาก ทรงถือหม้อน้ำเข้าไปสู่อาศรมบท ถึงประตูบรรณศาลาของทูลถนัดพิต คุงบุคคลกระแตกอาศรมให้กระเทือน ทูลถนัดพิตนั่งอยู่ภายใน ได้ฟังเสียงฝีพระบาทแห่งพระเจ้าปิลักษณ์ราชก็นึกในใจว่า นี่ไม่ใช่เสียงแห่งฝีเท้าสุวรรณสามบุตรเรา เสียงฝีเท้าใครหนอ เมื่อจะถามจึงกล่าวคาถาสองคาถาว่า

นั่นเสียงฝีเท้าใครหนอ เสียงฝีเท้ามนุษย์เดิน
เป็นแน่ เสียงฝีเท้าสามบุตรเราไม่ดัง ดูก่อนท่านผู้
นิรทุกข์ ท่านเป็นใครหนอ สามบุตรเราเดินเบา วาง
เท้าเบา เสียงฝีเท้าสามบุตรเราไม่ดัง ท่านเป็นใครหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มนุสฺสสุเสว ความว่า เสียงฝีเท้าที่มานไม่ใช่ของราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง ช้าง และกนิษฐเป็นต้น เป็นเสียงฝีเท้าของมนุษย์แน่ แต่ไม่ใช่ของสุวรรณสาม. บทว่า สนฺตฺ หิ ได้แก่ เจียบ. บทว่า วชฺชติ ได้แก่ ก้าวไป. บทว่า หลณฺยติ ได้แก่ วาง.

พระราชาก็สดับคำถามนั้น ทรงดำริว่า ถ้าเราไม่บอกกความที่เราเป็นพระราชาก็บอกเราว่าบุตรของท่านเสียแล้ว ท่านทั้งสองนี้จักโกรธเรา

กล่าวคำหยาบกระเรา เมื่อเป็นเช่นนี้ ความโกรธในท่านทั้งสองนี้ก็จักเกิดขึ้นแก่เรา ครั้นความโกรธเกิดขึ้น เราก็จักเบียดเบียนท่านทั้งสองนั้น กรรมนั้นจักเป็นอกุศลของเรา แต่เมื่อเราบอกว่าเราเป็นพระราชา ชื่อว่าผู้ที่ไม่เกรงกลัวย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น เราจะบอกความที่เราเป็นพระราชาก่อน ทรงดำริละนี้แล้ว ทรงวางหม้อน้ำไว้ที่โรงน้ำดื่ม แล้วประทับยืนที่ประตูบรรณศาลา เมื่อจะแสดงพระองค์ให้ฤๅษีรู้จัก จึงตรัสว่า

เราเป็นพระราชาของชาวกาลิ คนเรียกเราว่า
พระเจ้าปิลยักษ์ เราละแวงแคว้นเที่ยวแสวงหามฤค
เพราะความโลภ อนึ่ง เราเป็นผู้ฉลาดในธนูศิลป์
ปรากฏว่าเป็นผู้แม่นยำนัก แม้ข้างมาสู่ระยะยลภูตร
ของเราก็ไม่พึงพันไปได้.

ฝ่ายฤๅษีบัณฑิตเมื่อจะทำปฏิสันถารกับพระราชา จึงทูลว่า

ข้าแต่มหาบพิตร พระองค์เสด็จมาดีแล้ว อนึ่ง
พระองค์เสด็จมาแต่ไกลก็เหมือนใกล้ พระองค์ผู้มี
อิสระเสด็จมาถึงแล้ว ของทรงทราบสิ่งที่มีอยู่ในที่นี้
ข้าแต่มหาบพิตร เจริญเสวยผลมะพลับ ผลมะหาด
ผลมะขาง และผลหมากเม่า อันเป็นผลไม้เล็กน้อย
ขอได้โปรดเลือกเสวยผลที่ดี ๆ เถิด ข้าแต่มหาบพิตร
ของทรงดื่มน้ำซึ่งเป็นน้ำเย็น นำมาแต่มีคสัมมทานที่
ซึ่งไหลจากชอกเขา ถ้าทรงพระประสงค์.

เนื้อความของคานันนั้น ได้กล่าวไว้แล้วในสัตติคุมพชาดก แต่ในที่นี้
บทว่า คิริคพุทรา ท่านกล่าวหมายเอามิคสัมมทานที่ เพราะมีคสัมมทานที่
นั้นไหลมาแต่ชอกเขา จึงชื่อว่า เกิดแต่ชอกเขา.

เมื่อดาบสทำปฏิสันถารอย่างนี้แล้ว พระราชาทรงคิดว่า เราไม่ควรจะบอกว่า เราฆ่าบุตรของท่านเสียแล้ว ดังนี้ก่อน ทำเหมือนไม่รู้ พูดเรื่องอะไร ๆ ไปก่อนแล้วจึงบอก ทรงดำริดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า

ท่านทั้งสองจักมีดีไม่สามารถจะเห็นอะไร ๆ

ในปี ใครเล่าหอนำผลไม้มาเพื่อท่านทั้งสอง ความ
สะสมผลไม้ไม่น้อยใหญ่ไว้โดยเรียบร้อยนี้ ปรากฏแก่
ข้าพเจ้าว่า ดูเหมือนคนตาดีสะสมไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาลิ ความว่า ท่านทั้งสองตามืด ไม่สามารถจะมองเห็นอะไร ๆ ในบ้านได้. บทว่า โก นุ โว ผลมาหริ ความว่า ใครหอนำผลไม้ไม่น้อยใหญ่มาเพื่อท่านทั้งสอง. บทว่า นิวาโป ความว่า การเก็บคือสะสมผลไม้ไม่น้อยใหญ่ที่บริสุทธิ์ดี ซึ่งควรที่จะรับประทานที่ทำไว้อย่างเรียบร้อย คือโดยนัย โดยอุบาย โดยเหตุ นี้. บทว่า อนนุ-
ชสุสว ความว่า ย่อมปรากฏ คือเข้าไปตั้งไว้ แก่เราเหมือนคนตาดีทำไว้.

ทุกุลบัณฑิตได้ฟังดังนั้น เพื่อจะแสดงว่ามูลผลาผลตนมิได้นำมา แต่
บุตรของตนนำมา จึงได้กล่าวสองกาลว่า

สามะหฺนุมน้อยรูปร่างสันทังดงมนำดู เกศา
ของเขยยาวดำ เพื่อยลงไปปลายงอนซ้อนขึ้นข้างบน
เธอนั้นแหละนำผลไม้มา ถือหม้อนำจากที่นี่ ไปสู่
แม่น้ำนำน้ำมา เห็นจะกลับมามีได้แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาดิพฺรหฺมา ความว่า ไม่สูงไป ไม่
เตี้ยไป. บทว่า สุนคฺคเวลฺลิตา ความว่า งอนขึ้นเหมือนปลายมิดเชือกเนื้อ
สำหรับสับเนื้อ กล่าวคือมีปลายงอนขึ้น. บทว่า กมณฺฑลํ ได้แก่ หม้อ.

บพว่า ทูรมาโคโต ความว่า เข้าใจว่า บัดนี้พ่อสุวรรณสามจักมาใกล้แล้ว คือจักมาแล้วสู่ที่ใกล้.

พระราชชาติทรงสดับดังนั้นแล้วจึงตรัสว่า

ข้าพเจ้าได้ฆ่าสามกุมารผู้ปฏิบัติบำรุงท่านเสีย
แล้ว ผู้เป็นเจ้าของกล่าวถึงสามกุมารผู้ตั้งงามนำคู่มือ เกศา
ของสามกุมารนั้นยาวดำ เพื่อยลงไปปลายงอนซ้อนขึ้น
เบื้องบน สามกุมารนั้นข้าพเจ้าฆ่าเสียแล้ว นอนอยู่ที่
หาดทรายเประเปื้อนด้วยโลหิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า อวธึ ความว่า ข้าพเจ้ายิงด้วยลูกศร
ยิงมฤคให้ตายแล้ว. บพว่า ปเวเทถ ได้แก่ กล่าวถึง. บพว่า เสติ ความว่า
นอนอยู่บนหาดทรายริมฝั่งมิกสัมมทานที.

ก็บรรณศาลาของปาริกาตบสินีอยู่ใกล้ของทูลลบัณฑิต นางนั่งอยู่ใน
บรรณศาลานั้น ได้ฟังพระดำรัสของพระราชชาติ ก็ใคร่จะรู้ประพาศการณนั้น
จึงออกจากบรรณศาลาของคน ไปสำนักทูลลบัณฑิตด้วยสำคัญเชือกที่สำหรับ
สาวเดินไปได้กล่าวว่า

ข้าแต่ทูลลบัณฑิต ท่านพูดกับใครซึ่งบอกว่า
ข้าพเจ้าฆ่าสามกุมารเสียแล้ว ใจของดิฉันย่อมหวั่นไหว
เพราะได้ยินว่า สามกุมารถูกฆ่าเสียแล้ว กิ่งอ่อนแห่ง
ต้นโพธิ์ใบ อันลมพัดให้หวั่นไหว ฉันทิด ใจของ
ดิฉันย่อมหวั่นไหวเพราะได้ยินว่า สามกุมารถูกฆ่าเสีย
แล้ว ฉันทันนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วาทีนา ความว่า ผู้กล่าววว่า ข้าพเจ้า
ฆ่าสามกุมารเสียแล้ว. บทว่า ปวาลิ ได้แก่ หน่ออ่อน. บทว่า มาลูเทริติ
ความว่า ถูกลมพัดให้หวั่นไหว.

ลำดับนั้น ทูลบัณฑิตเมื่อจะโอวาทนางปาริคาตาสินีนั้น จึงกล่าวว่า

ดูก่อนนางปาริกา ท่านผู้นี้คือพระเจ้ากาสิ พระ-
องค์ทรงยิงสามกุมารด้วยลูกศร ที่มีคัมภีร์ตามที่ ด้วย
ความโกรธ เราทั้งสองอย่าปรารถนาบาปต่อพระองค์
เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิคสมุมเต ความว่า ที่หาดทรายริม
ฝั่งมิคสัมภานที. บทว่า โภชสา ความว่า ด้วยความโกรธที่เกิดขึ้นในเพราะ
มฤคทั้งหลาย. บทว่า มา ปาปมิจฺฉิมฺหา ความว่า เราทั้งสองอย่าปรารถนา
บาปต่อพระองค์เลย.

ปาริกาตาสินีกล่าวอีกว่า

บุตรที่รักอันหาได้ด้วยยาก ผู้ได้เลี้ยงเราทั้งสอง
ผู้ตามีตในป่า จะไม่ยังจิตให้โกรธ ในบุคคลผู้ฆ่าบุตร
คนเดียวนั้น ได้อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฉาตมฺหิ แปลว่า ในบุคคลผู้ฆ่า.

ทูลบัณฑิตกล่าววว่า

บุตรที่รักอันหาได้ด้วยยาก ผู้ได้เลี้ยงเราทั้งสอง
ผู้ตามีตในป่า บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญบุคคล
ผู้ไม่โกรธในบุคคลผู้ฆ่าบุตรคนเดียวนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อโงธ ความว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อม
สรรเสริญ คือกล่าวถึงบุคคลผู้ไม่โกรธนั้นว่า ขึ้นชื่อว่าความโกรธ ย่อมทำให้
ตกรก ฉะนั้น ไม่พึงทำความโกรธนั้น พึงทำความไม่โกรธในบุคคลผู้มา
บุตรเท่านั้น.

ก็แลครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ดาบสดาบสทั้งสอง ก็ซ่อนทรวงด้วย
มือทั้งสอง พรรณนาคุณของพระมหาสัตว์ คร่ำครวญเป็นอันมาก.

ลำดับนั้น พระเจ้าปิลัยกษราชเมื่อจะทรงเล้าโลมเอาใจดาบสทั้งสอง
นั้น จึงตรัสว่า

อยู่เป็นเจ้าทั้งสองอย่างคร่ำครวญ เพราะข้าพ-
เจ้า กล่าวว่าข้าพเจ้ามาสามกumar เสียแล้ว ไปมากเลย
ข้าพเจ้าจ้กัรับการงานเลี้ยงดูผู้เป็นเจ้า ทั้งสอง ในป่า-
ใหญ่ ข้าพเจ้าเป็นผู้ฉลาดในธนูศิลป์ ปรากฏว่า
เป็นผู้แม่นยำนัก ข้าพเจ้าจ้กัรับการงานเลี้ยงดูผู้เป็นเจ้า
ทั้งสอง ในป่าใหญ่ ข้าพเจ้าจ้กัฆำมฤคและแสวงหา
มูลผลในป่า รับการงานเลี้ยงดูผู้เป็นเจ้าทั้งสองในป่า
ใหญ่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วาทินา ความว่า ท่านทั้งสองอย่างกล่าว
คำเป็นต้นว่า บุตรผู้ถึงพร้อมด้วยคุณอย่างนี้ของเรา ถูกท่านผู้กล่าวอยู่กับข้าพ
เจ้าว่า มาสามกumar เสียแล้วดังนี้ มาแล้ว บัดนี้ใครจักเลี้ยงดูพวกเรา ดังนี้
คร่ำครวญมากไปเลย ข้าพเจ้าจ้กัทำการงานแก่ท่านทั้งสอง เลี้ยงดูท่านทั้งสอง
เหมือนสามกumar ครันตร์สอย่างนี้แล้ว พระราชาได้ปลอบใจท่านทั้งสองนั้น
ว่า ขอท่านทั้งสองอย่าได้คิดเลย ข้าพเจ้าไม่ต้องการราชสมบัติ ข้าพเจ้า
จักเลี้ยงดูท่านทั้งสองตลอดชีวิต.

ลำดับนั้น ฝ่ายดาบสดาบสนีทั้งสองนั้นสนทนากับพระราชา ทูลว่า

ขอถวายพระพรมหาบพิตร สภาพนั้นไม่สมควร
การทรงทำอย่างนั้นไม่ควร ในอาตมาทั้งสอง
พระองค์เป็นพระราชาของอาตมาทั้งสอง อาตมาทั้งสอง
ขอถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ สภาพหรือเหตุการณ์
บทว่า **เนติ กปฺปติ** ความว่า การกระทำการงานของพระองค์นั้น ย่อมไม่
ควร คือไม่งาม ไม่สมควรในอาตมาทั้งสอง. บทว่า **ปาเท วนฺทาม เต**
ความว่า ก็ดาบสดาบสนีทั้งสองนั้น ตั้งอยู่ในเพศบรรพชิต ทูลพระราชาดังนี้
เพราะความโศกในบุตรครอบงำ และเพราะไม่มีมานะ.

พระราชาได้ทรงสดับดังนั้น ทรงยินดีเหลือเกิน ทรงดำริว่า โอ
น้าอัสจรรย แม้เพียงคำหยาบของฤๅษีทั้งสองนี้ ก็ไม่มีในเราผู้ทำความประทุษ
ร้ายถึงเพียงนี้ กลับขย่งเราเสียอีก จึงตรัสอย่างนี้ว่า

ข้าแต่ท่านผู้เชื้อชาติเนสชาติ ท่านกล่าวเป็นธรรม
ท่านบำเพ็ญความถ่อมตนแล้ว ขอท่านจงเป็นบิดาของ
ข้าพเจ้า ข้าแต่นางปาริกา ขอท่านจงเป็นมารดาของ
ข้าพเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตยา** ความว่า เมื่อกล่าวเป็นคน ๆ ก็
กล่าวอย่างนี้. บทว่า **ปีตา** เป็นต้น ความว่า ข้าแต่พ่อทุกุลบัณฑิต ตั้งแต่
วันนี้ไป ขอท่านจงตั้งอยู่ในฐานะแห่งบิดาของข้าพเจ้า ข้าแต่แม่ปาริกา แม้
ท่านก็ขอจงตั้งอยู่ในฐานะแห่งมารดา ข้าพเจ้าก็จักตั้งอยู่ในฐานะแห่งสามกุมาร
บุตรของท่าน กระทำกิจทุกอย่างมีเลี้ยงเท้า เป็นต้น ขอท่านทั้งสองจงอย่ากำหนด
ข้าพเจ้าว่าเป็นพระราชา จงกำหนดว่าเหมือนสามกุมารเกิด.

ดาบทั้งสองประกองอัญชลีไว้ เมื่อจะทูลวิงวอนว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระองค์ไม่มีหน้าที่ที่จะทำการงานแก่อาดมาทั้งสอง แต่ขอพระองค์จงทรงถือปลายไม้เท้าของอาดมาทั้งสองนำไปแสดงตัวสุวรรณสามเถิด จึงกล่าวสองคาถาว่า

ข้าแต่พระเจ้ากาสิ อาตมาทั้งสองขอนอบน้อม
แต่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ยังชาวกาสิให้เจริญ อาตมา
ทั้งสองนอบน้อมแต่พระองค์ อาตมาทั้งสองประกอง
อัญชลีแต่พระองค์ ขอพระองค์โปรดพาอาดมาทั้งสอง
ไปให้ถึงสามกุมาร อาตมาทั้งสองจะสัมผัสเท้าทั้งสอง
และดวงหน้าอันงดงามนำดูของเธอ แล้วทรมาน
ตนให้ถึงกาลกิริยา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาว สามานุปปาย ความว่า โปรด
พาอาดมาทั้งสองไปให้ถึงที่สามกุมารอยู่. บทว่า ภูขทตฺสนํ ความว่า สาม
กุมารผู้งามนำดู คือมีรูปร่างน่าเลื่อมใส. บทว่า ตํ สุมฺภมานา ได้แก่ โบย.
บทว่า กาลมาคมยามฺหเส ความว่า จักกระทำ คือจักถึงกาลกิริยา.

เมื่อท่านเหล่านั้นสนทนากันอยู่อย่างนี้ พระอาทิตย์อัสดงคต ลำดับนั้น
พระราชาทรงดำริว่า ถ้าเรานำฤๅษี ทั้งสองผู้ตามืดไปในสำนักของสุวรรณสาม
ในบัดนี้ที่เดียว หทัยของฤๅษีทั้งสองจักแตกเพราะเห็นสุวรรณสามนั้น เราก็
เชื่อว่านอนอยู่ในนรก ในกาลที่ท่านทั้งสามทำกาลกิริยา ด้วยประการฉะนี้
เพราะฉะนั้น เราจักไม่ให้ฤๅษีทั้งสองนั้นไป ทรงดำริฉะนี้แล้ว จึงตรัสคาถา
สี่คาถาว่า

สามกุมารถูกฆ่านอนอยู่ที่ป่าไผ่ ดูกดวงจันทร์
ดวงอาทิตย์ ตกลงเหนือแผ่นดินแล้ว กลิ้งก้อน
ด้วยฝุ่นทราย ป่านั้นเป็นป่าใหญ่ กลิ้งกล่นด้วยพาล
มฤค ปรากฏเหมือนที่สุดอากาศ ผู้เป็นเจ้าของสองจง
อยู่ในอาศรมนี้แหละ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุรหา ได้แก่ สูงยิ่ง. บทว่า อากาศนุต
ความว่า ป่านั้นแหละ เห็นกันทั่ว คือรู้กันทั่ว เป็นราวกะว้าที่สุดแห่งอากาศ.
อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อากาศนุต ความว่า ทำให้เป็นรอยอยู่ คือประกาศ
อยู่. บทว่า จมา ได้แก่ บนแผ่นดิน คือปฐพี. ปาฐะว่า จมฺ คังนี้ก็มี
ความว่า เหมือนล้มลงบนแผ่นดิน. บทว่า ปริกฺขณฺจิตฺ ความว่า เปรอะ
เปื้อน คือพัวพัน.

ลำดับนั้น ฤๅษีทั้งสองได้กล่าวคาถาเพื่อจะแสดงว่า คนไม่กลัวพาล
มฤคทั้งหลายว่า

ถ้าในป่านี้มีพาลมฤค ตั้งร้อยตั้งพันและตั้ง-
หมื่น อาตมาทั้งสองก็ไม่มี ความกลัว ในพาลมฤคทั้ง
หลายในป่าไหน ๆ เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกจิ ความว่า ในป่านี้แม้เป็นประเทศ
แห่งหนึ่งในที่ไหน ๆ อาตมาทั้งสองก็ไม่มี ความกลัว ในพาลมฤคทั้งหลาย.

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อไม่อาจห้ามฤๅษีทั้งสองนั้น ก็ทรงจงมือนำไป
ในสำนักสุวรรณสามนั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความชื่อนั้น จึงตรัสว่า

ในกาลนั้น พระเจ้ากาสิทรงพาญาติทั้งสอง ผู้ตามีต
มิดไปในป่าใหญ่ สุวรรณสามถูกฆ่าอยู่ในที่ใด ก็ทรง
จูงมือญาติทั้งสองไปในที่นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตโต แปลว่า ในกาลนั้น. บทว่า
อนุชานํ ได้แก่ ญาติทั้งสองผู้ตามีต. บทว่า อหุ แปลว่า ได้เป็นแล้ว.
บทว่า ยตุล ความว่า พระเจ้ากาสิ ทรงนำญาติทั้งสองไปในที่ที่สุวรรณสาม
นอนอยู่.

ก็แลครั้นทรงนำไปแล้ว ประทับยืนในที่ใกล้สุวรรณสามแล้วตรัส
ว่า นี้บุตรของผู้เป็นเจ้าทั้งสอง ลำดับนั้น ญาติผู้เป็นบิดาของพระโพธิสัตว์
ซ่อนเคียวจันทรวางไว้บนดัก ญาติผู้เป็นมารดา ก็ยกเท้าจันทรวางไว้บนดักของตน
นั่งบ่นรำพันอยู่.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น ตรัสว่า

ดาบสดาบลิ้นทั้งสองเห็นสามกุมารผู้เป็นบุตร
นอนเกลือกเปื้อนฝุ่นทราย ถูกทิ้งไว้ในป่าใหญ่ ดุจ
ดวงจันทร์หรือดวงอาทิตย์ตกเหนือแผ่นดิน ก็ปริ-
เทวนการนำสงสาร ประคองแขนทั้งสองร้องไห้ว่า
สภาพไมยติธรรมมาเป็นไปในโลกนี้ พ่อสามผู้งาม
นำดู พ่อมาหลับเอาจริง ๆ เคลิบเคลิ้มเอามากมายดัง
คนดื่มสุราเข้ม ชัดเคื่องใครเอาใหญ่ ถือตัวมิใช่น้อย
มีใจพิเศษ ในเมื่อกาลล่วงไปอย่างนี้ในวันนี้ พ่อไม่
พูดไร ๆ บ้างเลย พ่อสามนี้เป็นผู้ปฏิบัติบำรุงเรา
ทั้งสองผู้ตามีต มาทำกาลกิริยาเสียแล้ว บัดนี้ใครเล่า

จักชำระชฎาอันหม่นหมองเปื้อนฝุ่นละออง ใครเล่า
จักจับกรวดกวาดอาศรมของเราทั้งสอง ใครเล่าจักจัด
น้ำเย็นและน้ำร้อนให้อาบ ใครเล่าจักให้เราทั้งสองได้
บริโภคมูลผลาหารในป่า ลูกสามะนี่เป็นผู้ปฏิบัติบำรุง
เราทั้งสองผู้ตามืด มาทำกาลกิริยาเสียแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อปวิรุชฺช ความว่า ทิ้งไว้อย่างไรประโยชน์.
บทว่า อธมฺโม กิร โภ อิติ ความว่า ได้ยินว่า ความอยุติธรรมกำลังเป็น
ไปในโลกนี้ในวันนี้. บทว่า มตุโต ความว่า มัวเมา คือถึงความประมาท
ดุจดั่งสุราซึม. บทว่า ทิตฺโต แปลว่า วางปิ้ง. บทว่า วิมโน ความว่า
เป็นนักเลง ฤๅษีทั้งสองพูดบ่นเพื่อทั่ว ๆ ไป. บทว่า ชญฺญ ได้แก่ ชฎาของเรา
ทั้งสองที่มัวหมอง. บทว่า ปํ สุกตํ ความว่า จักอาทูลมลทินจับในเวลาใด.
บทว่า โภทานิ ความว่า บัดนี้ ใครเล่าจักจัดตั้งชฎานั้นให้ตรง คือทำความ
สะอาด แล้วทำให้ตรงในเวลานั้น.

ลำดับนั้น ฤๅษีผู้มารดาแห่งพระโพธิสัตว์ เมื่อบ่นเพื่อเป็นหนักหนา
ก็เอามืออังก์ที่อกพระโพธิสัตว์พิจารณาความอบอุ่น คิดว่า ความอบอุ่นของบุตร
เรายังเป็นไปอยู่ บุตรเราจักสลบด้วยกำลังยาพิษ เราจักกระทำสังจกิริยาแก่
บุตรเรา เพื่อถอนพิษออกเสีย คิดฉะนี้แล้วได้กระทำสังจกิริยา

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความชื่อนั้น จึงตรัสว่า

มารดาผู้ระทมจิตด้วยความโศกถึงบุตร ได้เห็น
สามะผู้เป็นบุตรนอนเกลือกเปื้อนด้วยฝุ่นทราย ได้
กล่าวคำสัจว่า ลูกสามะมิได้เป็นผู้ประพฤติธรรมเป็น
ปกติ ได้เป็นผู้ประพฤติดังพหมาเป็นปกติ ได้เป็นผู้

กล่าวคำจริงมาแต่ก่อน ได้เป็นผู้เลี้ยงบิดามารดา ได้เป็นผู้ประพฤติยำเกรงต่อท่านผู้เจริญในสกุล เป็นผู้เป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเรา โดยความจริงใจ ๆ ด้วยการกล่าวความจริงนั้น ๆ ขอพิษของลูกสามะจงหายไป บุญอย่างใดอย่างหนึ่งที่ลูกสามะกระทำแล้วแก่เราและแก่บิดาของเธอ มีอยู่ ด้วยอนุภาพกุศลบุญนั้นทั้งหมด ขอพิษของลูกสามะจงหายไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เยน สจฺเจน ได้แก่ ด้วยความจริงใจ คือด้วยสภาวะใด. บทว่า ฆมฺมจาริ ได้แก่ ผู้ประพฤติธรรมคือกุศลกรรมบถสิบ. บทว่า สจฺจวาทิ ความว่า. ไม่กล่าวมุสาวาท แม้ด้วยการหัวเราะ. บทว่า มาตาเปติภโร ความว่า เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน เลี้ยงดูบิดามารดาตลอดคืนวัน . บทว่า กุเล เชฏฺฐาปจฺจาโยโก ความว่า เป็นผู้กระทำสักการะแก่บิดาเป็นต้นผู้เจริญที่สุด.

เมื่อมารดาทำสักงิรียาด้วยเจ็ดคาถาอย่างนี้ สามกุมารก็พลิกตัวกลับนอนต่อไป ลำดับนั้น บิดาคิดว่า ลูกของเรายังมีชีวิตอยู่ เราจักทำสักงิรียาบ้าง จึงได้ทำสักงิรียาอย่างนั้น.

พระศาสดาเพื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น จึงตรัสว่า

บิดาผู้ระทมจิตด้วยความโศกถึงบุตร ได้เห็นสามะผู้เป็นบุตรนอนเกลือกเปื้อนด้วยฝุ่นทราย ได้กล่าวคำล้าจว่า ลูกสามะมิได้เป็นผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติ ได้เป็นผู้ประพฤติตั้งพรหมเป็นปกติ ได้เป็นผู้กล่าวคำจริงมาแต่ก่อน ได้เป็นผู้เลี้ยงบิดามารดา ได้

เป็นผู้ประพาศยาเกรงต่อท่านผู้เจริญในสกุล เป็นผู้
เป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเรา โดยความจริงใจ ๆ ด้วย
การกล่าวความจริงนั้น ๆ ขอพิชของลูกสามะจงหายไป
บุญอย่างใดอย่างหนึ่งที่ลูกสามะกระทำแล้วแก่เราและ
แก่มารดาของเธอ มีอยู่ ด้วยอำนาจกุศลบุญนั้น
ทั้งหมด ขอพิชของลูกสามะจงหายไป.

เมื่อบิดาทำสังจกิจรียอยู่อย่างนี้ พระมหาสัตว์พลิกตัวอีกข้างหนึ่งนอน.
ต่อไป ลำดับนั้น เทพธิดาผู้มีนามว่าพสุนธรีได้ทำสังจกิจรียลำดับที่สามแก่
พระมหาสัตว์นั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น จึงตรัสว่า

นางพสุนธรีเทพธิดา อันตรธานไปจากภูเขา
คันธมาทน์ มากล่าวสังจวาจาด้วยความเอ็นดูสามกุมาร
ว่า เราอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์ตลอดราตรีนาน ใคร ๆ
อื่นซึ่งเป็นที่รักของเราว่าสามกุมาร ไม่มี ของหอม
ล้วนแล้วด้วยไม้หอมทั้งหมด ณ คันธมาทน์บรรพต
มีอยู่ ด้วยสังจวาจา นี้ ขอพิชของสามกุมารจงหายไป
เมื่อฤกษ์ทั้งสองบ่นเพื่อรำพันเป็นอันมากน่าสงสาร
สามกุมารผู้หนุ่มงดงามน่าทัศนา ก็ลุกขึ้นเร็วพลัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปพฺพตฺยาหิ ตัดบทเป็น ปพฺพเต อหิ
ความว่า เราอยู่ ณ บรรพต. บทว่า วนมยา ได้แก่ ล้วนแล้วไปด้วยต้นไม้
มีกลิ่นหอม ที่ภูเขานั้น ไม่มีต้นไม้อะไร ๆ ที่ไม่มีกลิ่นหอมเลย. บทว่า เตสึ
ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อฤกษ์ทั้งสองนั้นบ่นเพื่อรำพันกันอยู่นั้นแล

สามกุมารได้ลุกขึ้นเร็วพลัน ในเวลาที่เทพธิดาทำสังขจรียาจบลง ความเจ็บป่วยของสามกุมารนั้นได้คลายหายไปเหมือนน้ำกลิ้งจากใบบัว ไม่ปรากฏผลที่ถูกยิวว่า ถูกยิวตรงนี้ ถูกยิว ณ ที่นี้.

อัศจรรย์ทั้งปวงคือ พระมหาสัตว์หายโรค ฤๅษีผู้เป็นบิดามารดาได้ดวงตากลับเห็นเป็นปกติ แสงอรุณขึ้น และท่านั่งสี่เหล่านั้นปรากฏที่อาศรมได้มีขึ้นในขณะเดียวกันทีเดียว บิดามารดาทั้งสองได้ดวงตาดีเป็นปกติแล้ว ยินดีอย่างเหลือเกินว่า ลูกสามะหายโรค ลำดับนั้น สามบัณฑิตได้กล่าวกะท่านเหล่านั้น ด้วยคำถาปนีย์ว่า

ข้าพเจ้ามีนามว่าสามะ ขอความเจริญจงมีแก่
ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าลุกขึ้นได้แล้วโดยสวัสดิ์ ขอ
ท่านทั้งหลายอย่าคร่ำครวญนักเลย จงพูดกะข้าพเจ้า
ด้วยเสียงอันไพเราะเถิด.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์แลเห็นพระราชา เมื่อจะทูลปฏิสันถาร จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ข้าแต่มหาพิตร พระองค์เสด็จมาดีแล้ว อนึ่ง
พระองค์เสด็จมาแต่ไกลก็เหมือนใกล้ พระองค์ผู้มี
อิสระเสด็จมาลงแล้ว ขอจงทรงทราบสิ่งที่มีอยู่ในที่นี้
ข้าแต่มหาพิตร เชิญเสวยผลมะพลับ ผลมะหาด ผล
มะขาง และผลหมากเฒ่า อันเป็นผลไม้เล็กน้อย
ขอได้โปรดเลือกเสวยผลที่ดี ๆ เถิด ข้าแต่มหาพิตร
ขอจงทรงดื่มน้ำซึ่งเป็นน้ำเย็น นำมาแต่ทิศสัมมทานที่
ซึ่งไหลจากชอกเขา ถ้าทรงพระประสงค์.

ฝ่ายพระราชาทอดพระเนตรเห็นอัศจรรย์นั้น จึงตรัสว่า

ข้าพเจ้าหลงเอามา หลงเอาจริง ๆ มีดไป

ทั่วทิศ ข้าพเจ้าได้เห็นสามบัณฑิตนั้นทำกาลกิริยาแล้ว

ทำไมท่านเป็นได้อีกเล่าหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เปตฺติ ความว่า ได้เห็นสามบัณฑิตทำ
กาลกิริยาแล้ว. บทว่า โท นุ ตฺวึ ความว่า พระราชาตรัสถามว่า ท่าน
กลับเป็นขึ้นมาได้อย่างไรหนอ.

ฝ่ายสามบัณฑิตดำริว่า พระราชาทรงกำหนดเราว่าตายแล้ว เราจัก
ประกาศความที่เรายังไม่ตายแก่พระองค์ จึงทูลว่า

ข้าแต่มหाराชเจ้า โลกย่อมสำคัญซึ่งบุคคลผู้ยัง

มีชีวิตอยู่ เสวยเวทนาอย่างหนัก มีความดำริในใจ

เข้าไปใกล้แล้ว ยังเป็นอยู่แท้ ๆ ว่าตายแล้ว ข้าแต่

มหाराชเจ้า โลกย่อมสำคัญซึ่งบุคคลผู้ยังมีชีวิตอยู่

เสวยเวทนาอย่างหนัก ถึงความดับสนิทธิระงับแล้วนั้น

ยังเป็นอยู่แท้ ๆ ว่าตายแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อปี ชีวึ ได้แก่ ยังเป็นอยู่แท้ ๆ. บทว่า
อุปนีตมนสฺสกุปฺปี ได้แก่ มีจิตวาระหยั่งลงในภวังค์. บทว่า ชีวนุตฺ
แปลว่า ยังมีชีวิตอยู่จริง ๆ. บทว่า มนฺยฺยเต ความว่า โลกนี้ย่อมสำคัญว่า
ผู้นี้ตายแล้ว. บทว่า นิโรธคตฺติ ความว่า สามบัณฑิตกล่าวว่า โลกย่อมสำคัญ
ซึ่งบุคคลผู้ยังมีชีวิตอยู่ มีอัสสาสะปีสสาสะ ถึงความดับสนิทธิ ระงับแล้วยัง
เป็นอยู่แท้ ๆ เช่นข้าพระองค์ ว่าตายแล้วอย่างนี้.

ก็แลครั้นทูลอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ประสงคฺจะประกอบพระราช
ไว้ในประโยชน์ เมื่อแสดงธรรมจึงได้กล่าวคาถาอีกสองคาถาว่า

บุคคลใดเลี้ยงดูบิดามารดาโดยธรรม เทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมแก้ไขคุ้มครองบุคคลผู้เลี้ยงดูบิดา
มารดานั้น บุคคลใดเลี้ยงดูบิดามารดาโดยธรรม นัก-
ปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคลผู้นั้นในโลกนี้
บุคคลนั้นละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงอยู่ใน
สวรรค์.

พระราชาก็ได้สดับคำนั้นแล้ว ทรงดำริว่า น้าอัศจรรย์หนอ แม้เทวดา
ทั้งหลายก็เชี่ยวชาญโรคที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เลี้ยงดูบิดามารดา สามบัณฑิตนี้
คงงามเหลือเกิน ทรงดำริจะนี่แล้ว ประคองอัญชลิตรัสว่า

ข้าพเจ้านี้หลงเอามากจริง ๆ มีดไปทั่วทิศ

ท่านสามบัณฑิต ข้าพเจ้าขอถึงท่านเป็นสรณะ และ
ขอท่านจงเป็นสรณะของข้าพเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภัยโย ความว่า เพราะข้าพเจ้าได้ทำผิด
ในผู้ที่มีศีลบริสุทธิ์สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมเช่นท่าน ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงหลงเอา
จริง ๆ เหลือเกิน. บทว่า ตวญฺจ เม สรณํ ภว ความว่า ข้าพเจ้าขอ
ถึงท่านเป็นสรณะ และขอท่านจงเป็นสรณะ คือจงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้าผู้ขอ
ถึงสรณะ คือขอท่านจงทำข้าพเจ้าให้ไปเทวโลก.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทูลพระราชาน่า ว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ถ้าพระองค์
มีพระประสงค์เสด็จสู่เทวโลก มีพระประสงค์บริโภคนิพยสมบัติใหญ่ จงทรง
ประพฤติในทศพิทธราชธรรมจรยาเหล่านี้เถิด เมื่อจะถวายโอวาทแก่พระราชาน่า
จึงได้กล่าวคาถาอันว่าด้วยการประพฤติทศพิทธราชธรรมว่า

ข้าแต่ข้าัตติยมหาราช ขอพระองค์ทรงประพดูติ-
ธรรมในพระชนกพระชนนี ในพระโอรสและ
พระมเหสี ในมิตรและอมาตย์ ในพาหนะและพล
นิกาย ในชาวบ้านและชาวนิคม ในชาวเว่นแคว้น
และชาวชนบท ในสมณะและพราหมณ์ ในฝูงมฤค
และฝูงปักษีเถิด ครั้นพระองค์ทรงประพดูติธรรม
นั้น ๆ ในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต ข้าแต่
มหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรงประพดูติธรรมเถิด ธรรม
ที่พระองค์ทรงประพดูติแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้
ครั้น พระองค์ทรงประพดูติธรรมในโลกนี้แล้ว จัก
เสด็จสู่สวรรคต ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรง
ประพดูติธรรมเถิด พระอินทร์ เทพเจ้าพร้อมทั้ง
พระพรหมถึงแล้วซึ่งทิพยสถาน ด้วยธรรมที่ประพดูติ
ดีแล้ว ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์อย่าทรงประมาท
ธรรม.

ก็เนื้อความของคาถาเหล่านั้น มีกล่าวไว้โดยพิสดารแล้วในสกุณชาดก
นั้นแล.

พระมหาสัตว์แสดงธรรมถวายพระราชาอย่างนี้แล้ว เมื่อจะถวายโอวาท
ยิ่งขึ้น ได้ถวายเบญจศีล พระราชาทรงรับโอวาทของพระมหาสัตว์นั้นด้วย
พระเศียร ทรงไหว้พระโพธิสัตว์ ขอขมาโทษพระโพธิสัตว์แล้วเสด็จกลับกรุง
พาราณสี ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีทานเป็นต้น ทรงรักษาเบญจศีลครองราช
สมบัติโดยธรรมโดยเสมอ ในที่สุดแห่งพระชนม์ ได้มีสวรรคตเป็นที่ไปใน
เบื้องหน้า ฝ่ายพระโพธิสัตว์ปฏิบัติบำรุงบิดามารดา ยังอภิญญาและสมบัติ

ให้บังเกิดพร้อมด้วยบิดามารดา มิได้เสื่อมจากฌาน ในที่สุดแห่งอายุได้เข้าถึงพรหมโลกพร้อมด้วยบิดามารดานั่นแล.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าการเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นวงศ์ของบัณฑิตทั้งหลาย ตรัสฉะนี้แล้ว ทรงประกาศอริยสัจสี่ประหมุชชาดก ในเวลาเทศนาอริยสัจสี่จบลง ภิกษุนั้นบรรลุนิพพานได้ผล พระราชาปิณฑกษัตริย์ ในกาลนั้นกลับชาติมาเป็นภิกษุชื่ออานนท์ในกาลนี้ พุทธบริษัทเป็นภิกษุณีชื่ออุบลวรรณา ท้าวสักกเทวราชเป็นภิกษุชื่อนุรุทธะ. ทูลบัณฑิตผู้บิดาเป็นภิกษุชื่อมหากัสสปะ นางปาริชาติผู้มารดาเป็นภิกษุณีชื่อภัททกาปิลาณี ก็สุวรรณสามบัณฑิตคือเราผู้สัมมาสัมพุทธชนนี้เองแล.

จบ สุวรรณสามชาดก

๔. เนมิราชชาดก

ว่าด้วยพระเจ้าเนมิราชทรงบำเพ็ญอุชิฐานบารมี [๕๒๕] เมื่อใดพระเจ้าเนมิราชผู้เป็นบัณฑิต มีพระประสงค์ด้วยกุศล เป็นพระราชผู้ปราบข้าศึก ทรงบริจาทานแก่ชาววิเทหะทั้งปวง เมื่อนั้นบุคคลฉลาดย่อมเกิดขึ้นในโลก ความเกิดขึ้นของท่าน เหล่านั้นนำอศจรรย์หนอ เมื่อพระเจ้าเนมิราชทรงบำเพ็ญทานนั้นอยู่ ก็เกิดพระราชดำริขึ้นว่า ทานหรือพรหมจรรย์อย่างไหนดมีผลานิสงส์มาก.

[๕๒๖] ท้าวมขวานเทพกฤษณทรสหัสสเนตร

ทรงทราบพระดำริของพระเจ้าเนมิราช ทรงกำจัด
ความมืดด้วยรัศมีปรากฏขึ้น พระเจ้าเนมิราชจอม-
มนุษย์มีพระโลมชาติชูชัน ได้ตรัสกะท้าววาสวะว่า
ท่านเป็นเทวดาหรือคนธรรพ์ หรือเป็นท้าวสักกะผู้ให้
ทานมาก่อน รัศมีของท่านเช่นนั้น ข้าพเจ้ายังไม่
เคยเห็นหรือได้ยินมาเลย ขอท่านจงแจ้งตัวท่านแก่
ข้าพเจ้า ขอความเจริญจงมีแก่ท่าน พวกเราจะรู้จักท่าน
ได้อย่างไร ท้าววาสวะทรงทราบว่าพระเจ้าเนมิราช
มีพระโลมชาติชูชัน ได้ตรัสตอบว่า หม่อมฉันเป็น
ท้าวสักกะจอมเทพ มาสู่สำนักพระองค์ท่าน ดูก่อน
พระองค์ผู้เป็นจอมมนุษย์ พระองค์อย่าทรงสยดสยอง
เลย เชิญตรัสถามปัญหาที่ต้องพระประสงค์เถิด
พระเจ้าเนมิราชทรงได้โอกาสนั้นแล้ว จึงตรัสถาม
ท้าววาสวะว่า ข้าแต่เทวราชผู้เป็นอิสระแห่งปวงภูต
หม่อมฉันขอทูลถามพระองค์ท่าน ทานหรือพรหมจรรย์
อย่างไหนมีผลานิสงส์มาก อมรินทร์เทพเจ้าอันนรเทพ
เนมิราชตรัสถามดังนี้ พระองค์ทรงทราบวิบากแห่ง
พรหมจรรย์ จึงตรัสบอกแก่พระเจ้าเนมิราชผู้ยังไม่
ทรงทราบว่า บุคคลย่อมบังเกิดในชาติตติยสกุลเพราะ
ประพฤติพรหมจรรย์อย่างต่ำ บุคคลได้เป็นเทพเจ้า
เพราะประพฤติพรหมจรรย์ปานกลาง บุคคลย่อมหมดจด

วิเศษเพราะประพตติพรหมจรรย์สูงสุด หมู่พรหม
เหล่านั้นอันใคร ๆ จะพึงได้เป็น ด้วยการประพตติ
วิงวอนก็หาไม่ ต้องเป็นผู้ไม่มีเหย้าเรือนบำเพ็ญตบ-
ธรรม จึงจะได้บังเกิดในหมู่พรหม.

[๕๒๗] พระราชาเหล่านี้คือ พระเจ้าทุทีปราช
พระเจ้าสาครราช พระเจ้าเสลราช พระเจ้ามุจลินทรราช
พระเจ้าภคิรสรราช พระเจ้าอุสินนรราช พระเจ้า
อิตถกราช พระเจ้าอัสสกราช พระเจ้าปูลุทชนราช
และกษัตริย์เหล่าอื่น กับพราหมณ์เป็นอันมาก บุชชชัญญ
มากมาย ก็ไม่ล่วงพ้นความละโลกนี้ไป.

[๕๒๘] ชนเหล่าใดไม่มีเพื่อนสอง อยู่คนเดียว
ย่อมไม่รื่นรมย์ ย่อมไม่ได้ปีติเกิดแต่วิเวก ชนเหล่านั้น
ถึงจะมีโภคสมบัติเสมอด้วยพระอินทร์ ก็ชื่อว่าเป็นคน
เข็ญใจ เพราะได้ความสุขที่ต้องอาศัยผู้อื่น.

[๕๒๙] ฤาษีผู้ไม่มีเหย้าเรือนเหล่านี้บำเพ็ญ
ตบธรรม ได้ก้าวล่วงกามาวจรภพแล้วโดยแท้ คือ
ฤาษี ๗ ตน อันมีนามว่า ยามหนุฤาษี โสมยาคฤาษี
มโนชวฤาษี สมุททฤาษี มาฆฤาษี ภรตฤาษี และ
กาลปรักขิตฤาษี และฤาษีอีก ๔ ตน คือ อังคีรสฤาษี
ภิสสพฤาษี กิสวัจจฤาษี และอกันติฤาษี.

[๕๓๐] แม่น้ำชื่อสีทามีอยู่ทางด้านทิศอุดร
เป็นแม่น้ำลึก ข้ำมยาก กาญจนบรรพตมีสี่ประหนึ่ง
ไฟที่ไหม้ไม้้อ โขติช่วงอยู่ในกาลทุกเมื่อ ที่ฝั่งแม่น้ำ

นั่นมีต้นกฤษณาองงาม มีภูเขาอื่นอีก มีป่าองงาม
แต่ก่อนเขามีฤๅษีเก่าแก่ประมาณหมื่นตน อาศัยอยู่ใน
ภูมิประเทศนั้น หม่อมฉันเป็นผู้ประเสริฐสุดด้วยทาน
ด้วยสัตถุญมะและทมะ หม่อมฉันอุปัฏฐากดาบส
เหล่านั้นผู้ปฏิบัติวัตรจรรยาไม่มีวัตรอื่นยิ่งกว่า ละหู่
คณะไปอยู่ผู้เดียว มีจิตมั่นคง หม่อมฉันจักนมัสการ
นรชนผู้ปฏิบัติตรง จะมีชาติก็ตาม ไม่มีชาติก็ตาม
เป็นนิตยกาล เพราะสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็น
เผ่าพันธุ์ วรรณะทั้งปวงที่ตั้งอยู่ในอธรรม ย่อมตกนรก
เบื้องต่ำ วรรณะทั้งปวงย่อมบริสุทธิ เพราะประพฤดิ
ธรรมสูงสุด.

[๕๓๑] องค์มฆวาสุชมบดีเทวราชตรัสอย่างนี้
แล้ว ทรงอนุศาสน์พระเจ้าวิเทหรัฐ แล้วเสด็จหลีกไป
สู่หมู่เทพในสวรรค์.

[๕๓๒] ดูก่อนผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
ที่มาประชุมในที่นี้มีประมาณเพียงไร จงตั้งใจระดับคุณ
ที่ควรพรรณนา ทั้งสูงทั้งต่ำเป็นอันมากนี้ ของมนุษย์
ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยธรรม อย่างพระเจ้าเนมิราชนี้
เป็นบัณฑิต มีพระราชประสงค์ด้วยกุศล พระองค์
เป็นราชาของชาววิเทหรัฐทั้งปวง ทรงปราบข้าศึก
พระราชทานไทยธรรม เมื่อพระองค์ทรงบริจาคทาน
อยู่นั้น เกิดพระดำริขึ้นว่า ทานหรือพรหมจรรย์
อย่างไหนมีผลมากหนอ.

[๕๓๓] เกิดพิศวงขนพองขึ้นในโลกแล้วหนอ
รถทิพย์ปรากฏแก่พระเจ้าวิเทหรัฐผู้มียศ.

[๕๓๔] เทพบุตรมาตลีผู้เป็นเทพสารดีมีฤทธิ์
มาก อันเชิญเสด็จพระเจ้าวิเทหรัฐ ผู้ทรงสงเคราะห์
ชาวเมืองมิลิลาว่า ข้าแต่พระราชผู้ประเสริฐ ผู้เป็น
ใหญ่ในทิศ ขอเชิญเสด็จมาทรงรถนี้ เทพเจ้าชาว
ดาวดึงส์พร้อมพระอินทร์ไคร่จะเห็นพระองค์ ประชุม
คอยเฝ้าอยู่ ณ เทพสภา ชื่อสุทธรรมา.

[๕๓๕] ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทหรัฐผู้สงเคราะห์
ชาวมิลิลา ผู้เป็นประมุข รีบเสด็จจากอาสน์ขึ้นสู่อุรถ
มาตลีเทพสารดี ได้ทูลถามพระเจ้าวิเทหราชผู้เสด็จขึ้น
ทรงทิพยรถแล้วว่า ข้าแต่พระราชผู้ประเสริฐ ผู้
เป็นใหญ่ในทิศ ทางไปสถานที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้ทำ
บาปทางหนึ่ง ทางไปสถานที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้ทำบุญ
ทางหนึ่ง จะโปรดให้ข้าพระองค์นำเสด็จไปทางไหน.

[๕๓๖] ดูก่อนมาตลีเทพสารดี ท่านจงนำเรา
ไปโดยทางทั้งสอง คือทางไปที่อยู่ของผู้ทำบาป และ
ทางไปที่อยู่ของผู้ทำบุญ.

[๕๓๗] ข้าแต่พระราชผู้ประเสริฐ ผู้เป็นใหญ่
ในทิศ ทางหนึ่งไปที่อยู่ของผู้ทำบาป ทางหนึ่งไปที่อยู่
ของผู้ทำบุญ จะโปรดให้ข้าพระองค์นำเสด็จไปทาง
ไหนก่อน.

[๕๓๘] เราจะดูนรกอันเป็นที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้ทำบาป สถานที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้มีกรรมหยาบช้า และคติของเหล่าชนผู้ทุศีลก่อน.

[๕๓๙] มาตลีเทพสารีได้แสดงแม่น้ำเวตรณีนี ซึ่งข้ามยาก ประกอบด้วยน้ำแสบเผ็ดร้อนเดือดพล่าน เปรียบดังเปลวเพลิงแต่พระเจ้ามนมिरาช.

[๕๔๐] พระเจ้ามนมिरาชทอดพระเนตรเห็นชนซึ่งตกอยู่ในเวตรณีนทีภาค ซึ่งยากจะข้ามได้ จึงตรัสกะมาตลีเทพสารีว่า แน่ะนายสารี ความกลัวมากปรากฏแก่เรา เพราะเห็นตัว อยู่ในแม่น้ำเวตรณีนี แน่ะมาตลี เราขอถามท่าน สัตว์เหล่านี้ได้ทำบาปอะไรไว้ จึงได้ตกในเวตรณีนที.

[๕๔๑] มาตลีเทพสารี ทูลพยากรณ์พระดำรัสถาม ตามที่ทราบวิบาลแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่พระราชารู้ไม่ทรงทราบ ว่า สัตว์เหล่าใดเมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก เป็นผู้กำลังมีบาปกรรม เบียดเบียนค่ากระทบผู้ที่หากำลังมิได้ สัตว์เหล่านั้นมีกรรมหยาบช้า กระทำบาป จึงตกลงในเวตรณีนที.

[๕๔๒] พระราชาตรัสว่า สุนัขแดง สุนัขดำ ผุ่งร้าย ผุ่งกา นกแก้ว เคี้ยวกินสัตว์นรก ความกลัวปรากฏแก่เราเพราะเห็นสัตว์เหล่านั้น เคี้ยวกินสัตว์นรก เราขอถามท่าน สัตว์เหล่านี้ที่ผุ่งกาเคี้ยวกิน ได้ทำบาปอะไรไว้.

[๕๔๓] มาตลีเทพสารดีอันพระเจ้าเนมิราช
ตรัสถามแล้ว ได้ทูลพยากรณ์วิบากของเหล่าสัตว์ผู้ทำ
บาปตามที่ได้ทราบ แต่พระเจ้าเนมิราชผู้ไม่ทรงทราบ
ว่า สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นผู้ตระหนี่เหนียวแน่น
มีบาปกรรม มักบริภาษเบียดเบียนด่ากระทบสมณ-
พราหมณ์ สัตว์เหล่านั้นมีกรรมหยาบช้า กระทำบาป
จึงถูกฝูงกาเคี้ยวกิน.

[๕๔๔] สัตว์นรกเหล่านี้มีร่างกายลุกโหลง
เดินเหยียบแผ่นดินเหล็ก และนายนิรบาลโดยด้วย
ท่อนเหล็กแดง ความกลัวปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็น
ความเป็นไปของสัตว์นรกเหล่านั้น ดูก่อนมาตลเทพ
สารดี เราขอถามท่าน สัตว์นรกเหล่านี้ทำบาปอะไรไว้
จึงถูกเบียดเบียนด้วยท่อนเหล็กนอนอยู่.

[๕๔๕] มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์ พระดำรัส
ถาม ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่
พระราชารู้ไม่ทรงทราบว่า สัตว์เหล่าใด เมื่อยังอยู่ใน
มนุษยโลก เป็นผู้ที่มีบาปกรรมเบียดเบียนด่ากระทบ
ชายหญิงผู้มีคุณธรรม สัตว์เหล่านั้นมีกรรมหยาบช้า
กระทำความบาปกรรมแล้ว จึงถูกเบียดเบียนด้วยท่อนเหล็ก
นอนอยู่.

[๕๔๖] สัตว์อื่นร้องไห้มีกายไฟไหม้ทั่ว ดิ้นรน
อยู่ในหลุมถ่านเพลิง ความกลัวปรากฏแก่เรา เพราะ

เห็นกริยานี้ ดูก่อนมาตลีเทพสารดี สัตว์นรกเหล่านี้
ได้ทำบาปอะไรไว้ จึงมาร้องให้คืนรณในอยู่ในหลุมถ่าน
เพลิงนี้.

[๕๔๗] มาตลีเทพสารดีอันพระเจ้าเนมิราชตรัส
ถามแล้วได้ทูลพยากรณ์วิบากของเหล่าสัตว์ผู้ทำบาป
ตามที่ได้ทราบ แต่พระเจ้าวิเทหราชผู้ไม่ทราบวา
สัตว์นรกเหล่านี้ยังหนี้ให้เกิด เพราะสร้างพยานโกง
เหตุแห่งทรัพย์ของประชุมชน ยังหนี้ให้เกิดแก่ประ-
ชุมชน มีกรรมหยาบช้าทำความชั่ว จึงมาร้องให้
คืนรณอยู่ในหลุมถ่านเพลิง พระเจ้าข้า.

[๕๔๘] หม้อโลหะใหญ่ไฟติดทั่วลูกโพลงโชติ
ช่วงย่อมปรากฏ ความกลัวย่อมเกิดแก่เรา เพราะได้
เห็นความเป็นไปนี้ แน่มาตลีเทพสารดี เราขอถาม
ท่าน สัตว์นรกเหล่านี้ทำบาปอะไรไว้ จึงตกในโลห-
กุมภี.

[๕๔๙] มาตลีเทพสารดี ทูลพยากรณ์พระดำรัส
ถาม ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่
พระราชารู้ไม่ทรงทราบว่า สัตว์เหล่าใด เป็นผู้ม
บาปธรรม เบียดเบียนค่ากระทบสมณะ หรือพราหมณ์
ผู้มีศีล สัตว์เหล่านั้นมีกรรมหยาบช้า กระทำบาป-
กรรมแล้ว จึงตกในโลหกุมภี.

[๕๕๐] นายนิรยบาลผูกคอสัตว์นรกด้วยเชือก
เหล็กลูกโพลง แล้วตัดศิระโยนลงไปใต้น้ำร้อน

ความกลัวเกิดแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนี้ ดู
ก่อนมาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน สัตว์เหล่านี้ได้
ทำบาปอะไรไว้ จึงมีศีรชะขาดนอนอยู่.

[๕๕๑] มาตลีเทพสารดี ทูลพยากรณ์พระดำรัส
ถามตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ ผู้ทำบาปทั้งหลาย
แต่พระราชารู้ไม่ทราบ ว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นจอม
ประชาชน สัตว์เหล่าใดเมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก มี
บาปกรรม จับนกงมาฆ่า สัตว์เหล่านั้นมีกรรมหยาบช้า
กระทำบาป จึงมีศีรชะขาดนอนอยู่.

[๕๕๒] แม่น้ำนี้มีน้ำมาก มีตลิ่งไม่สูง มีท่า
อันดีไหลอยู่เสมอ สัตว์นรกเหล่านั้นเร่าร้อน เพราะ
ความร้อนแห่งไฟ จะดื่มน้ำ ก็แต่เมื่อสัตว์นรกเหล่า
นั้นจะดื่ม น้ำก็กลายเป็นแกลบไป ความกลัวยอม
ปรากฏแก่เราเพราะได้เห็นความเป็นไปนี้ แน่มาตลี
เทพสารดี ข้าพเจ้าขอถามท่าน สัตว์นรกเหล่านี้ได้
ทำบาปอะไรไว้ เมื่อจะดื่ม น้ำจึงกลายเป็นแกลบ
ไป.

[๕๕๓] มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์ พระดำรัส
ถามตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่
พระราชารู้ไม่ทรงทราบว่า สัตว์เหล่าใด มีกิจการไม่
บริสุทธิ์ ขายข้าวเปลือกแท้เจือด้วยข้าวลีบแกลบแก่ผู้ซื้อ
เมื่อสัตว์เหล่านั้นมีความร้อนยิ่ง เพราะความร้อนแห่ง
ไฟกระหายน้ำ จะดื่ม น้ำจึงกลายเป็นแกลบไป.

[๕๕๔] นายนิรยบาลแห่งข้างทั้ง ๒ แห่งสัตว์นรกผู้ร้องให้อยู่ ด้วยอุกสร หอก โคมร ความกลัวปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนี้ ดูก่อนเทพสารดี เราขอลามท่าน สัตว์นรกเหล่านี้ได้ทำบาปอะไรไว้ จึงถูกมัดด้วยหอกนอนอยู่.

[๕๕๕] มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถาม ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่พระราชารู้ไม่ทรงทราบว่า สัตว์เหล่าใด เรายังอยู่ในมนุษยโลก เป็นผู้มึนกรรมไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จคือเอาของที่เจ้าของไม่ให้ คือธัญชาติ ทรัพย์ เงินทอง แพะ แกะ ปศุสัตว์ และกระบือ มาเลี้ยงชีวิต สัตว์ เหล่านี้เป็นผู้มึนกรรมหยาบช้า ทำบาป จึงถูกมัดด้วยหอกนอนอยู่.

[๕๕๖] สัตว์นรกเหล่านี้นายนิรยบาลผูกคอไว้เพราะเหตุอะไร ยังพวกอื่นอีกพวกหนึ่ง อันนายนิรยบาลตัดทำให้เป็นชิ้น ๆ นอนอยู่ ความกลัวยอมปรากฏแก่เราเพราะได้เห็นความเป็นไปนี้ ดูก่อนมาตลีเทพสารดี เราขอลามท่าน สัตว์นรกเหล่านี้ทำบาปอะไรไว้ จึงถูกทำให้เป็นชิ้น ๆ นอนอยู่.

[๕๕๗] มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถาม ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่พระราชารู้ไม่ทรงทราบว่า สัตว์นรกเหล่านี้เคยเป็นผู้

ฆ่าแกะ ฆ่าสุกร ฆ่าปลา ครั้นฆ่าสัตว์ของเลี้ยง
กระบือ แพะ แกะ แล้ววางไว้ในร้านทำสัตว์ขาย
เนื้อ เป็นผู้มีการมหายาฆ่าทำบาป จึงถูกตัดเป็นชิน ๆ
นอนอยู่.

[๕๕๘] หวังน้ำนี้เต็มด้วยมูลและอุจ มีกลิ่น
เหม็น ไม่สะอาด เน่า ฟุ้งไป สัตว์นรกมีความ
หิวครอบงำก็กินมูลและอุจนั้น ความกลัวปรากฏแก่
เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลี
เทพสารดี เราขอถามท่านสัตว์นรกเหล่านี้ได้ทำบาป
อะไรไว้ จึงมีมูลและอุจเป็นอาหาร.

[๕๕๙] มาตลีเทพสารดี ทูลถวายพยากรณ์พระ-
ดำรัสตามทีที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย
แต่พระราชผู้ไม่ทรงทราบว่า สัตว์นรกเหล่าใด ก่อ
ทุกข์เบียดเบียนมิตรสหายเป็นต้น ตั้งมั่นอยู่ในความ
เบียดเบียนผู้อื่นทุกเมื่อ สัตว์นรกเหล่านั้นมีการมหายา
ฆ่า เป็นพาลประทุษร้ายมิตร จึงต้องกินมูลและอุจ.

[๕๖๐] หวังน้ำนี้เต็มด้วยเลือดและหนอง มี
กลิ่นเหม็นไม่สะอาด เน่า ฟุ้งไป สัตว์นรกถูกความ
ร้อนแผดเผาแล้ว ย่อมดื่มเลือดและหนองกิน ความ
กลัวย่อมปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น
ดูก่อนมาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน สัตว์นรก
เหล่านี้ได้ทำบาปอะไรไว้ จึงมีเลือดและหนองเป็น
อาหาร.

[๕๖๑] มาตลีเทพสารถี พูลถวายพยากรณ์พระ-
ดำรัสถามตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย
แต่พระราชารู้ไม่ทรงทราบว่า สัตว์นรกเหล่าใด เมื่อ
ยังอยู่ในมนุษยโลก ชำมารดาบิดา และพระอรหันต์
ชื่อว่าต้องปราชิกในคิหิเทศ สัตว์นรกเหล่านั้นมี
กรรมหยาบช้าทำบาป จึงมีเลือดและหนองเป็นอาหาร.

[๕๖๒] ท่านจงดูลิ้นของสัตว์นรกที่เกี่ยวข้อง
เบ็ดและหนังที่แผ่ไปด้วยขอ สัตว์นรกยอมดินรน
เหมือนปลาที่โยนไปบนบกยอมดินรน ฉะนั้น ร้องไห้
น้ำลายไหล เพราะกรรมอะไร ความกลัวยอมปรากฏ
แก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลี
เทพสารถี เราขอถามท่าน สัตว์นรกเหล่านี้ได้ทำบาป
อะไรไว้ จึงกลืนเบ็ดนอนอยู่.

[๕๖๓] มาตลีเทพสารถีพูลพยากรณ์พระดำรัส
ถาม ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่
พระราชารู้ไม่ทรงทราบว่า สัตว์นรกเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
เป็นมนุษย์อยู่ในตำแหน่งผู้ตีราคา ยังราคาซื้อให้เสื่อม
ไปด้วยราคา ทำกรรมอันโกงด้วยความโกงเหตุโลก-
ทรัพย์ ปกปิดไว้ ดูคนเข้าไปใกล้ปลาเพื่อจะฆ่า เอา
เหยื่อเกี่ยวเบ็ดปิดเบ็ดไว้ ฉะนั้น บุคคลจะป้องกันช่วย
คนทำความโกงผู้อันธรรมของตนหุ้มห่อไว้ ไม่มีเลย
สัตว์นรกเหล่านี้มีกรรมหยาบช้าทำบาป จึงมากลิ้น
เบ็ดนอนอยู่.

[๕๖๔] หนึ่งนรกเหล่านั้นมีร่างกายแตกทั่ว มีชาติทราหม มีแมลงวันตอม เประอะเปื้อนด้วยเลือด และหนอง มีศีรชะขาด เหมือนฝูงโคที่ศีรชะขาดบนที่ฆ่า ประคองแขนทั้งสองร้องไห้ หนึ่งนรกเหล่านั้นจมอยู่ในภูมิภาคเพียงแอมทุกเมื่อ ภูเขาไฟตั้งมาแต่สี่ทิศลูกโพลง กลิ้งมาบดหนึ่งนรกเหล่านั้นให้ละเอียด ความกลัวปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน หนึ่งนรกเหล่านั้นได้ทำบาปอะไรไว้ จึงต้องมาจมอยู่ในภาคภูมิเพียงแอมทุกเมื่อ ภูเขาไฟลูกโพลงตั้งมาแต่สี่ทิศบดให้ละเอียด

[๕๖๕] มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถามตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่พระราชารู้ไม่ทรงทราบ ว่า หนึ่งนรกเหล่านั้นเป็นกฐิตดา เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก มีการงานไม่บริสุทธิ์ได้ประพฤติน่ายินดี เป็นหญิงนักร้อง ละสามีเสียได้คบหาชายอื่นเพราะเหตุยินดีและเล่น หนึ่งเหล่านั้นเมื่อยังอยู่ในมนุษยโลกนี้ ยังจิตของตนให้ยินดีในชายอื่น จึงถูกภูเขาไฟอันลูกโพลงตั้งมาแต่สี่ทิศ บดให้ละเอียด.

[๕๖๖] เพราะเหตุไร นายนิรยบาลทั้งหลาย จึงจับสัตว์นรกเหล่านี้อีกพวกหนึ่งที่ทำเอาหัวลง โยนลง

ไปในนรก ความกลัวย่อมปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็น
ความเป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลีเทพสารดี เราขอถาม
ท่าน สัตว์นรกเหล่านี้ได้ทำบาปอะไรไว้ จึงถูกให้ตก
ไปในนรก.

[๕๖๗] มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์ พระดำรัส
ถามตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่
พระราชาก็ไม่ทรงทราบ ว่า สัตว์เหล่าใด เมื่อยังอยู่ใน
มนุษยโลก เป็นผู้มึนกรรมไม่ดี ล่วงเกินภรรยาทั้งหลาย
ของชายอื่น สัตว์เหล่านั้น เป็นผู้ลักภักษะอันอุดม
เช่นนั้น จึงมาตกนรก เสวยทุกขเวทนาในนรกนั้น
สิ้นปีเป็นอันมาก บุคคลผู้ช่วยป้องกันบุคคลผู้มักทำ
บาป ผู้อันกรรมของคนหุ้มห่อไว้ ไม่มีเลยสัตว์นรก
เหล่านั้นมีกรรมหยาบช้าทำบาป จึงมาตกอยู่ในนรก

[๕๖๘] สัตว์นรกเหล่านี้ทั้งน้อยใหญ่ ต่างพวก
ประกอบเหตุการณ์ มีรูปร่างพิลึก ปรากฏอยู่ในนรก
ความกลัวย่อมปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็น
ไปนั้น ดูก่อนมาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน สัตว์
นรกเหล่านี้ได้ทำบาปอะไรไว้ จึงได้เสวยทุกขเวทนา
อันกล้าแสงแดดร้อนมีประมาณยิ่ง.

[๕๖๙] มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์ พระดำรัส
ถามตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่
พระราชาก็ไม่ทรงทราบ ว่า สัตว์เหล่าใด เมื่อยังอยู่

ในมนุษยโลก เป็นผู้มีความเห็นเป็นบาป หลงทำ
กรรมอันทำความคุ้นเคย และชักชวนผู้อื่นใน
ทิฐิเช่นนั้น สัตว์เหล่านั้น เป็นผู้มึนทิฐิอันลามกทำ
บาป จึงต้องเสวยทุกข์เวทนาอันกล้าแข็งเผ็ดร้อนมี
ประมาณยิ่ง.

[๕๓๐] ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์ทรงทราบ
สถานที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้มีกรรมหยาบช้า และทรง
ทราบคติของเหล่าสัตว์ผู้ทูลแล้ว เพราะได้ทอดพระ-
เนตรเห็นนิริยาบาลอันเป็นที่อยู่ของเหล่าสัตว์นรกผู้มี
กรรมอันลามก ข้าแต่พระราชผู้แสวงหาคุณอันยิ่ง
ใหญ่ บัดนี้ขอพระองค์เสด็จขึ้นไปในสำนักของท้าว
สักกเทวราชเถิด.

[๕๓๑] วิมาน ๕ ยอดนี้ปรากฏอยู่ เทพธิดาผู้มี
อานุภาพมาก ประดับดอกไม้ นั่งอยู่กลางที่ไสยาสน์
แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ สถิตอยู่ในวิมานนั้น ความปลื้มใจ
ปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น ดูก่อน
มาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน เทพธิดานี้ได้ทำ
กรรมดีอะไรไว้ จึงได้ถึงสวรรค์บันเทิงอยู่ในวิมาน.

[๕๓๒] มาตลีเทพสารดี ทูลพยากรณ์พระดำรัส
ถามตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่
พระราชผู้ไม่ทรงทราบว่า ก็เทพธิดาที่พระองค์ทรง
หมายถึงนั้น ชื่อวรุณี* เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก เป็น

* บาลีเป็น พิรณิ

ทาสีเกิดแต่ทาสีในเรือนของพราหมณ์ นางรู้แจ้งซึ่ง
แขกคือภิกษุผู้มีกาลอันถึงแล้ว นิมนต์ให้นั่งในเรือน
ของพราหมณ์ ยินดีต่อภิกษุนั้นเป็นนิตย์ ดังมารดา
ยินดีต่อบุตรผู้จากไปนานกลับมาถึง ฉะนั้น นางอังกาส
ภิกษุนั้นโดยเคารพ ได้ถวายสิ่งของของตนเล็กน้อย
เป็นผู้สำรวจและจำแนกทาน จึงมาบ้นเทิงอยู่ในวิมาน.

[๕๖๓] วิมาน ๗ โขติช่วง อัญญาอนุภาพ
ตกแต่ง ส่องแสงสว่างดังดวงอาทิตย์อ่อนๆ เทพบุตร
ในวิมานนั้นมีฤทธิ์มาก ประดับสรรพากรณ อัญญา
เทพธิดาแวดล้อมผลัดเปลี่ยนเวียนวนอยู่โดยรอบทั้ง ๗
วิมาน ความปลื้มใจปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความ
เป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลีเทพสารถิ เราขอถามท่าน
เทพบุตรนี้ได้ทำกรรมดีอะไรไว้ จึงได้ถึงสวรรค์
บ้นเทิงอยู่ในวิมาน.

[๕๖๔] มาตลีเทพสารถิทูลพยากรณ์พระดำรัส
ถามตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่
พระราชารู้ไม่ทรงทราบว่าเป็นคฤหบดีชื่อ
โสณทินนะ เป็นทานบดีให้สร้างวิหาร ๗ หลังอุทิศต่อ
บรรพชิตได้ปฏิบัติบำรุงภิกษุผู้อยู่ในวิหาร ๗ หลังจากนั้น
โดยเคารพ ได้บริจาคผ้านุ่มผ้าห่ม ภัตตาหารเสนาสนะ
เครื่องประทีป ในท่านผู้ซื้อตรงด้วยจิตเลื่อมใส รักษา
อุโบสถศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ ในดิถีที่ ๑๔ ที่ ๑๕

ที่ ๘ แห่งปักษ์ และปาฏิหาริย์ปักษ์ เป็นผู้สำรวจใน
ศีลทุกเมื่อ เป็นผู้สำรวจและจำแนกทาน จึงมาบังเกิด
อยู่ในวิมาน.

[๕๖๕] วิมานอันบุญญาภพตกแต่งดีแล้วนี้
เคลื่อนไปด้วยหมู่อัปสรผู้ประเสริฐ รุ่งเรืองด้วยเรือน
ยอดบริบูรณ์ด้วยข้าวและน้ำดงามด้วยการฟ้อนรำขับ
ร้องเปล่งแสงสว่างจากฝาแก้วผลึก ความปลื้มใจย่อม
ปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนี้ ดูก่อน
มาตลีเทพสารดี เราขอลามท่าน อัปสรเหล่านี้ได้ทำ
กรรมดีอะไรไว้ จึงถึงสวรรค์บังเกิดอยู่ในวิมาน.

[๕๖๖] มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัส
ถามตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่
พระราชผู้ไม่ทรงทราบว่า อัปสรเหล่านั้นเมื่อยังอยู่
ในมนุษยโลก เป็นอุบาสิกาผู้มีศีลยินดีในทาน มีจิต
เลื่อมใสเป็นนิตย์ ตั้งอยู่ในสัจจะ ไม่ประมาทในการ
รักษาอุโบสถ เป็นผู้สำรวจและจำแนกทาน จึงมา
บังเกิดอยู่ในวิมาน.

[๕๖๗] วิมานอันบุญญาภพตกแต่งแล้วนี้
ประกอบด้วยภูมิภาคนารีนรมย์ จัดสรรไว้เป็นส่วน ๆ
เปล่งแสงสว่างออกจากฝาแก้วไพฑูรย์ เสียงทิพย์ คือ
เสียงเปิงมาง เสียงตะโพน การฟ้อนรำขับร้อง และ
เสียงประโคมดนตรีย่อมเปล่งออก น่าฟัง เป็นที่
รื่นรมย์ใจ เราไม่รู้สึกรู้ว่าได้เห็นหรือได้ฟังเสียงอัน

เป็นไปอย่างนี้ อันไพเราะอย่างนี้ ในกาลก่อนเลย
ความปลื้มใจย่อมปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความ
เป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลิตเทพสารถิ เราขอถามท่าน
เทพบุตรเหล่านี้ได้ทำกรรมดีอะไรไว้ จึงถึงสวรรค์
บันเทิงอยู่ในวิมาน.

[๕๖๘] มาตลิตเทพสารถิทูลพยากรณ์พระดำรัส
ถามตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่
พระราชารู้ไม่ทรงทราบว่า เทพบุตรเหล่านี้เมื่อยังอยู่
ในมนุษยโลก. เป็นอุบาสกผู้มีศีล ได้ก่อสร้างอาราม
บ่อน้ำ สระน้ำ และสะพาน ได้ปฏิบัติ พระอรหันต์ผู้
เยือกเย็นโดยเคารพ ได้ถวายจีวร บิณฑบาต คิลาน
ปัจจัย และเสนาสนะ ในท่านผู้ชั่งตรงด้วยใจเลื่อมใส
ได้รักษาอุโบสถศีล อันประกอบด้วยองค์ ๘ ในคิลิที
๑๔ ที่ ๑๕ ที่ ๘ แห่งปักษี และปาฏิหาริย์ปักษี เป็น
ผู้ตำรวมในศีลทุกเมื่อ เป็นผู้ตำรวมและจำแนกทาน
จึงมาบันเทิงอยู่ในวิมาน.

[๕๖๙] วิมานอันบุญญาภพตกแต่งดีแล้วนี้
เคลื่อนไปด้วยอัปสรผู้ประเสริฐ รุ่งเรืองด้วยเรือนยอด
บริบูรณ์ด้วยข้าวและน้ำ งดงามด้วยการฟ้อนรำขับร้อง
ส่องแสงสว่างจากฝาแก้วผลึก มีแม่น้ำอันประกอบ
ด้วยไม้ดอกต่างๆ ล้อมรอบ ความปลื้มใจย่อมปรากฏ
แก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลิต-
เทพสารถิ เราขอถามท่าน เทพบุตรนี้ได้ทำกรรมดี
อะไรไว้ จึงได้ถึงสวรรค์บันเทิงอยู่ในวิมาน.

[๕๘๐] มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัส ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่ พระราชาผู้ไม่ทรงทราบว่า เทพบุตรนี้เป็นคฤหบดีใน กรุงมิลิลา เป็นทนายบติได้สร้างอาราม ป่อน้ำ สระน้ำ และสะพาน ได้ปฏิบัติและบำรุงพระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้เยือกเย็นโดยเคารพ ได้ถวายจีวร บิณฑบาต คิลาน- ปัจฉัย และเสนาสนะ ในท่านผู้ซื้อตรง ด้วยใจ เลื่อมใส ได้รักษาอุโบสถศีลประกอบด้วยองค์ ๘ ใน ดิถีที่ ๑๔ ที่ ๑๕ ที่ ๑๖ แห่งปีกษ และปาฏิหาริย์ปีกษ เป็นผู้สำรวมในศีลทุกเมื่อ เป็นผู้สำรวมและจำแนก ทาน จึงบันเทิงอยู่ในวิมาน.

[๕๘๑] วิมานอันบุญญาภาพตกแต่งดีแล้วนี้ เคลื่อนไปด้วยหมู่อัปสรผู้ประเสริฐรุ่งเรืองด้วยเรือนยอด บริบูรณ์ด้วยข้าวและน้ำ งดงามด้วยการฟ้อนรำขับร้อง ส่องแสงสว่างออกจากฝาแก้วผลึก มีแม่น้ำอันประ- กอบด้วยไม้นดอกต่าง ๆ ล้อมรอบ และมีไม้เกด ไม้ มะขวิด ไม้มะม่วง ไม้สาละ ไม้ชมพู ไม้มะพลับ ไม้มะหาด เป็นอันมาก มีผลเป็นนิตย์ ความปลื้มใจ ย่อมปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น ดู ก่อนมาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน เทพบุตรนี้ทำ กรรมดีอะไรไว้ จึงถึงสวรรค์บันเทิงอยู่ในวิมาน.

[๕๘๒] มาตลีเทพสารตีฑุลพยากรณ์พระดำรัสถาม ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่พระราชผู้ไม่ทรงทราบว่า เทพบุตรนี้เป็นคฤหบดีในกรุงมิลลา เป็นทานบดี ได้สร้างอาราม บ่อน้ำ สระน้ำ และสะพาน ได้ปฏิบัติบำรุงพระอรหันต์ทั้งหลายผู้เยือกเย็นโดยเคารพ ได้ถวายจีวร บิณฑบาต คิลานปัจจัย และเสนาสนะ ในท่านผู้ซื้อตรงด้วยใจเลื่อมใส ได้รักษาอุโบสถศีลประกอบด้วยองค์ ๘ ในคติที่ ๑๔ ที่ ๑๕ ที่ ๘ แห่งปักษ์ และปาฏิหาริย์ปักษ์ เป็นผู้สำรวมในศีลทุกเมื่อ เป็นผู้สำรวมและจำแนกทาน จึงบังเกิดอยู่ในวิมาน.

[๕๘๓] วิมานอันบุญญาภาพตกแต่งแล้วนี้ ประกอบด้วยภูมิภาคน้ำร้อนรมย์ จัดสรรไว้เป็นส่วน ๆ เปล่งแสงสว่างออกจากฝาแก้วไพฑูรย์ เสียงทิพย์ คือ เสียงเปิงมาง เสียงตะโพน การฟ้อนรำขับร้อง และเสียงประโคมดนตรียอมเปล่งออก น่าฟัง เป็นที่ร้อนรมย์ใจ เราไม่รู้สึกรู้ว่าได้เห็นหรือได้ฟังเสียงอันเป็นไปอย่างนี้ อันไพเราะอย่างนี้ ในกาลก่อนเลย ความปลื้มใจย่อมปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลีเทพสารตี เราขอถามท่านเทพบุตรนี้ได้ทำกรรมดีอะไรไว้ จึงถึงสวรรค์บังเกิดอยู่ในวิมาน.

[๕๘๔] มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถามตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่พระราชผู้ไม่ทรงทราบว่า เทพบุตรนี้เป็นคฤหบดีในกรุงพาราณสี เป็นทานบดี ได้ก่อสร้างอาราม บ่อน้ำ สระน้ำ และสะพาน ได้ปฏิบัติบำรุงพระอรหันต์ทั้งหลายผู้เยือกเย็นโดยเคารพได้ถวายจีวร บิณฑบาต ภัตตาหารปัจจัย และเสนาสนะ ในท่านผู้ซื้อตรงด้วยใจ เลื่อมใส ได้รักษาอุโบสถศีลอัน ประกอบด้วยองค์ ๘ ในคิลิทีที่ ๑๔ ที่ ๑๕ ที่ ๘ แห่งปักษี และปาฏิหาริย์ปักษี เป็นผู้สำรวจในศีลทุกเมื่อ เป็นผู้สำรวจและจำแนกทาน จึงมาบังเฝ้าอยู่ในวิมาน.

[๕๘๕] วิมานทองอันบุญญาภูภาพดกแต่งดีนี้ สุกใสดุจดวงอาทิตย์แรกอุทัยดวงใหญ่สีแดงฉนั้น ความปลื้มใจย่อมปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นวิมานทองนี้ ดูก่อนมาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน เทพบุตรนี้ ได้ทำกรรมดีอะไรไว้ จึงถึงสวรรค์บังเฝ้าอยู่ในวิมาน.

[๕๘๖] มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถามตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่พระราชผู้ไม่ทรงทราบว่า เทพบุตรนี้เป็นคฤหบดีอยู่ในกรุงสาวัตถี เป็นทานบดี ได้สร้างอาราม บ่อน้ำ สระน้ำ และสะพาน ได้ปฏิบัติบำรุงพระอรหันต์

ทั้งหลาย ผู้เยือกเย็นโดยเคารพ ได้ถวายจีวร บิณฑบาต
คิลานปัจจัย และเสนาสนะ ในท่านผู้ซื้อตรงด้วยใจ
เลื่อมใส ได้รักษาอุโบสถศีลประกอบด้วยองค์ ๘ ใน
ดิถีที่ ๑๔ ที่ ๑๕ ที่ ๘ แห่งปักษ์ และปาฏิหาริย์ปักษ์
เป็นผู้สำรวจในศีลทุกเมื่อ เป็นผู้สำรวจและจำแนก
ทาน จึงบันเทิงอยู่ในวิมาน.

[๕๘๗] วิมานทองเป็นอันมากเหล่านี้ อัน
บุญญาภพตกแต่งดีแล้ว ลอยอยู่ในนภากาศไพโรจน์
โชติช่วง ดังสายฟ้าในระหว่างก้อนเมฆ ฉะนั้น
เทพบุตรทั้งหลายผู้มีฤทธิ์มาก ประดับสรรพากรณ
อันหม้ออัปสรหอมล้อม ผลัดเปลี่ยนเวียนอยู่ในวิมาน
นั้น ๆ โดยรอบ ความปลื้มใจย่อมปรากฏแก่เรา เพราะ
ได้เห็นความเป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลีเทพสารดี เรา
ขอถามท่าน เทพบุตรเหล่านี้ได้ทำความดีอะไรไว้ จึง
ถึงสวรรค์บันเทิงอยู่ในวิมาน.

[๕๘๘] มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัส
ถามตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่
พระราชารู้ไม่ทรงทราบว่าเป็นสาวก
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีศรัทธาตั้งมั่นในพระ-
สัทธรรมที่พระพุทธเจ้าให้รู้แจ้งแล้ว ได้ปฏิบัติตามคำ
สั่งสอนของพระศาสดา ข้าแต่พระราช ขอเชิญ
พระองค์ทอดพระเนตรสถานที่สถิตของเทพบุตรเหล่านี้นะเถิด.

[๕๘๕] ข้าแต่มหาราชเจ้า สถานที่อยู่ของผู้มีกรรมลามก พระองค์ก็ทรงทราบแล้ว อนึ่ง สถานที่สถิตของผู้มีกรรมอันงาม พระองค์ก็ทรงทราบแล้ว ข้าแต่พระราชผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ขอเชิญพระองค์เสด็จขึ้นไปในสำนัก ของท้าวสักกเทวราชในบัดนี้เถิด.

[๕๘๖] พระเจ้าเนมิหราชประทับอยู่บนทิพยยานอันเทียมม้าสินธพหนึ่งพันเสด็จไปอยู่ ได้ทอดพระเนตรเห็นภูเขาทั้งหลายในระหว่างนทีสีทันดร ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้ว ได้ตรัสถามเทพทูตมาตลีว่า ภูเขาเหล่านี้ชื่ออะไร.

[๕๘๗] ภูเขาใหญ่ทั้ง ๗ คือ ภูเขาสุทัสสนะ ภูเขากรวีกะ ภูเขาอิสินธระ ภูเขายุคันธระ ภูเขาเนมิณธระ ภูเขาวินตกะ และภูเขาอัศสกัณณะ ภูเขาเหล่านี้สูงขึ้นโดยลำดับ อยู่ในมหาสมุทรสีทันดร เป็นที่อยู่ของท้าวจาตุมหาราช ขอเชิญพระองค์ทอดพระเนตรเถิด พระเจ้าข้า.

[๕๘๘] ประคุมีรูปต่าง ๆ รุ่งเรืองวิจิตรต่าง ๆ อันรูปเช่นรูปสักกรินทร์เทวราชแวดล้อมรักษาดีแล้ว ดูกป่าอันเสื่อไคร้ทั้งหลายรักษาดีแล้ว ฉะนั้น ย่อมปรากฏ ความปลื้มใจย่อมปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็น ประคุมนี้ ดูก่อนมาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน ประคู

นี่เขาเรียกชื่อว่าอะไร เป็นประตูที่น่ารื่นรมย์ใจ เห็น
ได้แต่ไกลทีเดียว.

[๕๕๓] มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัส
ถาม ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่
พระราชารู้ไม่ทรงทราบว่า ประตูนี้เขาเรียกว่า จิตตกุฎ
เป็นที่เสด็จเข้าออกของท้าวสักกเทวราชเพราะประตูนี้
เป็นประตูแห่งเทพนคร ซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขาสิเนรุราช
อันงามนำดูปรากฏอยู่ มีรูปต่าง ๆ รุ่งเรืองวิจิตรต่าง ๆ
อันรูปเช่นรูปสักกรินทร์เทวราชแวดล้อมรักษาดีแล้ว
ดูป่าอันเสื่อไคร้ทั้งหลายรักษาดีแล้วฉะนั้น ย่อม
ปรากฏ ข้าแต่พระราชผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ขอ
เชิญพระองค์เสด็จเข้าไปทางประตูนี้ จงทรงเหยียบ
ภูมิภาคอันราบรื่นเถิด.

[๕๕๔] พระเจ้าเนมิหาราชประทับอยู่บน
ทิพยาน อันเทียมม้าสินธพหนึ่งพันเสด็จไปอยู่ ได้
ทอดพระเนตรเห็นเทวสถาน วิมานอันบุญญานุภาพ
ตกแต่งแล้วนี้ ส่องแสงสว่างจากฝาแก้วไพฑูรย์ ราว
กะอากาศส่องแสงเขียวสดปรากฏในสรทกาล ฉะนั้น
ความปลื้มใจย่อมปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นวิมานนี้
ดูก่อนมาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน วิมานนี้เขา
เรียกชื่อว่าอะไร.

[๕๕๕] มาตลีเทพสารธิทูลพยากรณ์พระดำรัส
ถาม ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่
พระราชารู้ไม่ทรงทราบว่า วิมานนี้นั้น เป็นเทวสภามี
นามปรากฏว่า สุธรรมมา ตานที่เรียกกัน รุ่งเรืองด้วย
แก้วไพฑูรย์งามวิจิตร อัญมณฺญานุภาพตกแต่งดูแล้ว
มีเส้าทั้งหลาย ๘ เหลี่ยมทำไว้ดีแล้ว ล้วนแล้วด้วย
แล้วไพฑูรย์ทุก ๆ เส้า รองรับไว้ เป็นที่ซึ่งเทพเจ้า
เหล่าดาวดั่งสัตว์ทั้งหมดมีพระอินทร์เป็นประมุข ประชุม
กันคิดประโยชน์ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ข้าแต่
พระราชารู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เชิญพระองค์
เสด็จเข้าไปสู่ที่เป็นที่อนุโมทนาของเทวดาทั้งหลายโดย
ทางนี้.

[๕๕๖] เทวดาทั้งหลายเห็นพระเจ้าเนมิราช
เสด็จมาถึง ก็พากันยินดีต้อนรับว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า
พระองค์เสด็จมาดีแล้ว อนึ่ง เสด็จมาแต่ไกลก็เหมือน
ใกล้ ข้าแต่พระราชารู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ขอเชิญ
ประทับนั่งในที่ใกล้ท้าวสักกเทวราช ณ บัดนี้เถิด
ท้าวสักกเทวราชทรงยินดีต้อนรับพระองค์ผู้เป็นพระ
ราชาแห่งชาววิเทหรัฐ ผู้ทรงสงเคราะห์ชาวกรุงมิถิลา
ท้าววาสวเทวราชทรงเชื่อเชิญให้เสวยทิพยกามารมณ์
และประทับบนทิพยอาสน์ เป็นความดีแล้วที่พระองค์
เสด็จมาถึงทิพยสถานอันเป็นที่อยู่ของเทวดาทั้งหลาย
ผู้ยังสิ่งที่ตนประสงค์ให้เป็นไปได้ตามอำนาจ ขอเชิญ

ประทับอยู่ในหมู่เทวดาผู้สำเร็จด้วยทิพยกำมทั้งมวล
ขอเชิญเสวยทิพยกำมารมณ์ในหมู่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์
เถิด.

[๕๕๗] สิ่งใดที่ได้มาเพราะผู้อื่นให้ สิ่งนั้น
เปรียบเหมือนยวดยาน หรือทรัพย์ที่ยืมเขามาจะนั้น
หม่อมฉันไม่ปรารถนาสิ่งซึ่งผู้อื่นให้ บุญทั้งหลายที่
หม่อมฉันทำเอง ย่อมเป็นทรัพย์ที่จะติดตามหม่อมฉัน
ไป หม่อมฉันจักกลับไปทำกุศลให้มากในหมู่มนุษย์
ด้วยการบริจาคทาน การประพฤติสม่าเสมอ ความ
สำรวม และการฝึกอินทรีย์ ซึ่งทำไว้แล้วจะได้ความ
สุข ไม่เดือดร้อนในภายหลัง.

[๕๕๘] มาตลีเทพสารดีผู้เจริญ เป็นผู้มื่ออุปการะ
มากแก่หม่อมฉัน ได้แสดงสถานที่อยู่ ของผู้มีกรรม
อันงาม และของผู้มีกรรมอันลามก แก่หม่อมฉัน.

[๕๕๙] ผมหงอกที่งอกขึ้นบนเศียรของพ่อ เหล่า
นี้เกิดแล้วก็นำความหนุ่มไปเสีย เป็นเทวทูตปรากฏแล้ว
สมัยนี้จึงเป็นคราวที่พ่อจะบวช พระเจ้าวิเทหราชราชา
แห่งแคว้นวิเทหะ ผู้ทรงอนุเคราะห์ชามิถิลา ตรัส
คานานี้แล้ว ทรงบัญชาญเป็นอันมาก ทรงเข้าถึงความ
เป็นผู้สำรวมแล้ว.

จบ เนมิราชชาดกที่ ๔

อรรถกถาหานิบาต

เนมิราชชาดก

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระราชอุทยานอัมพวัน ของพระเจ้ามมเทวราช ทรงอาศัยกรุงมิลินาเป็นที่ภิกษาจาร ทรงปรารภการทำความแยมพระโอสฐให้ปรากฏ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า อจุเร วัต โลกสมิ ดังนี้ เป็นต้น.

เรื่องย่อมีว่า วันหนึ่ง พระศาสดาพร้อมด้วยภิกษุเป็นอันมาก เสด็จจาริกไปในอัมพวันนั้นในเวลาเย็น ทอดพระเนตรเห็นภูมิประเทศแห่งหนึ่งเป็นรมณียสถาน ทรงใคร่จะตรัสบูรพจริยาของพระองค์ จึงทรงแยมพระโอสฐ ท่านพระอานนทเถระ กราบทูลถามเหตุที่ทรงแยมพระโอสฐ จึงมีพระพุทธานุญาตว่า คุณก่อนอานนท์ ภูมิประเทศนี้เราเคยอาศัยอยู่ เจริญผานในกาลที่เราเสวยชาติเป็นมมเทวราชา ตรัสดังนี้แล้วก็ทรงคุณนิภาพหนึ่งอยู่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลวิงวอนเพื่อให้ทรงแสดง จึงประทับนั่ง ณ บวรพุทธานุสหนะที่ปูลาดไว้ ทรงนำอดีตนิทานมาแสดง ดังต่อไปนี้

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล ณ กรุงมิลินา แคว้นวิเทหรัฐ ได้มีพระมหากษัตริย์ ทรงพระนามว่ามมเทวราช พระองค์ทรงเล่นอย่างราชกุมารอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ครองไอศวรรย์ ๘๔,๐๐๐ ปี เมื่อเสวยราชย์เป็นพระราชาธิราชได้ ๘๔,๐๐๐ ปี มีพระราชดำรัสกะเจ้าพนักงานภูษามาลาว่า เมื่อใดเจ้าเห็นผมหงอกในศีรษะเรา เจ้าจงบอกข้าเมื่อนั้น ครั้นกาลต่อมา เจ้าพนักงานภูษามาลาได้เห็นเส้นพระศกหงอก จึงกราบทูลแต่พระราช พระองค์ตรัสสั่งให้ถอนด้วยแหนบทองคำ ใ้ว่างไว้ในพระหัตถ์ ทอดพระเนตรพระศก

หงอก ทรงพิจารณาเห็นมรณะเป็นประหนึ่งว่ามาของอยู่ที่พระนลาต มีพระ-
คำริว่า บัดนี้เป็นกาลที่จะผนวช จึงพระราชทานบ้านส่วยแก่เจ้าพนักงานภูษา
มาลา แล้วตรัสเรียกพระเชษฐโอรสมา มีพระคำริสว่า พ่อจงรับครองราชสมบัติ
พ่อจักบวช พระราชโอรสทูลถามถึงเหตุที่จะทรงผนวช เมื่อจะตรัสบอกเหตุ
แก่พระราชโอรส จึงตรัสกาลานี้ว่า

**ผมหงอกที่งอกบนศีรษะของพ่อนี้ นำความหนุ่ม
ไปเสีย เป็นเทวทูตปรากฏแล้ว คราวนี้จึงเป็นคราว
ที่พ่อจะบวช.**

ครั้นตรัสดังนั้นแล้วก็อภิเษกพระราชโอรสในราชสมบัติ แล้วพระราช-
ทานพระโอวาทว่า แม่ตัวเธอเห็นผมหงอกอย่างนี้แล้ว ก็พึงบวช ตรัสดังนี้
แล้ว เสด็จออกจากพระนคร ทรงผนวชเป็นฤๅษี เจริญพรหมวิหาร ๔ ตลอด
๘๔,๐๐๐ ปี บังเกิดในพรหมโลก แม้พระราชโอรสของพระเจ้า
มฆเทวราชก็ทรงผนวชโดยอุบายนั้นแหละ ได้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้อง
หน้า กษัตริย์ผู้เป็นพระราชโอรสของพระราชาเป็นลำดับมานับได้ ๘๔,๐๐๐
องค์ หย่อน ๒ องค์ ทอดพระเนตรเห็นเส้นพระศกหงอกบนพระเศียร แล้ว
ทรงผนวชในพระราชอุทยานอัมพวันนี้ เจริญพรหมวิหาร ๔ บังเกิดใน
พรหมโลก บรรดากษัตริย์เหล่านั้น กษัตริย์มีพระนามว่ามฆเทวะบังเกิด
ในพรหมโลกก่อนกว่ากษัตริย์ทั้งปวง สถิตอยู่ในพรหมโลกนั้นแหละ ตรวจดู
พระวงศ์ของพระองค์ ทอดพระเนตรเห็นกษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ องค์ หย่อน ๒
องค์ ผู้บวชแล้ว ก็มีพระมณัสยินดี ทรงพิจารณาว่า เบื้องหน้าแต่นี้ วงศ์
ของเราจักเป็นไป หรือจักไม่เป็นไปหนอ ก็ทรงทราบว่าจะไม่เป็นไป จึง
ทรงคิดว่า เรานี้แหละจักสืบต่อวงศ์ของเรา ก็จุติจากพรหมโลกนั้นลงมาถือ

ปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระอัครมเหสีของพระราชาในกรุงมิถิลา กาลล่วงไป ๑๐ เดือน ก็ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา พระราชาตรัสเรียกพราหมณ์ทั้งหลายผู้รู้ทำนาย มาถามเหตุการณ์ ในวันขนาน พระนามพระราชกุมารพราหมณ์ทั้งหลายตรวจดูพระลักษณะแล้ว กราบทูลว่า พระราชกุมารนี้สืบต่อวงศ์ของพระองค์เกิดแล้ว ด้วยว่าวงศ์ของพระองค์เป็นวงศ์บรรพชิต ท่อแต่พระกุมารนี้ไปเบื้องหน้า จักไม่มี พระราชาทรงสดับดังนั้น มีพระดำริว่า พระราชโอรสนี้สืบต่อวงศ์ของเรามาเกิด ดูจงลือรอด ฉะนั้น เราจักขนานนามพระโอรสนั้นว่า **เนมิกุมาร** ทรงดำริฉะนี้แล้ว จึงพระราชทานพระนามพระโอรสว่า **เนมิกุมาร**. พระเนมิกุมารนั้นเป็นผู้ทรงยินดีในการบำเพ็ญรักษาศีลและอุโบสถกรรม จำเดิมแต่ยังทรงพระเยาว์ ลำดับนั้น พระราชาผู้พระชนกของเนมิราชกุมารนั้น ทอดพระเนตรเห็นเส้นพระศกบนพระเศียรหงอก ก็พระราชทานบ้านช่วยแก่เจ้าพนักงานภูษามาลา แล้วมอมราชสมบัติแก่พระราชโอรส ทรงผนวชในพระราชอุทยานอัมพวันนั่นเอง เป็นผู้มืพรหมโลก เป็นที่ไปเบื้องหน้า โดยนัยหนหลังนั้นแล.

ฝ่ายพระเจ้าเนมิราชโปรดให้สร้างโรงทาน ๕ แห่ง คือ ที่ประดู พระนคร ๔ แห่ง ท่ามกลางพระนคร ๑ แห่ง ยังมหาทานให้เป็นไปด้วยความเป็นผู้มีพระอหิชาศัยในทาน พระราชทานทรัพย์ที่โรงทานแห่งละ ๑๐๐,๐๐๐ ทรงบริจจาคทรัพย์วันละ ๕๐๐,๐๐๐ กหาปณะ ทุก ๆ วัน ทรงเบญจศีลเป็นนิจ ทรงสมาทานอุโบสถทุกวันปักษ์ ทรงชักชวนมหาชนในการบำเพ็ญบุญมีให้ทานเป็นต้น ทรงแสดงธรรมสอนให้ทราบทางสวรรค์ ลูกคามประชุมชนให้กถ์วันรท ประชุมชนตั้งอยู่ในพระโอวาทของพระองค์ บำเพ็ญบุญมีให้ทานเป็นต้น จุติจากอภัพนั้นแล้วบังเกิดในเทวโลก เทวโลกเต็ม นครเป็นคู่ว่างเปล่า กาลนั้นหมู่เทวดาในดาวดึงส์พิภพ ประชุมกัน เทวสถาน ชื่อ

สุธรรมมา กล่าวสรรเสริญคุณของพระมหาสัตว์ว่า โอ พระเจ้าเนมิราช เป็นพระอาจารย์ของพวกเรา ชาวเราทั้งหลายอาศัยพระองค์ จึงได้เสวยทิพยสมบัตินี้ แม้พระพุทธญาณก็ได้กำหนด แม้นในมนุษย์โลก มหาชนกสรรเสริญคุณของพระมหาสัตว์ คุณกถาแผ่ทั่วไป ราวกะน้ำมันที่เทราดลงบนหลังมหาสมุทร ฉะนั้น.

พระศาสดาเมื่อตรัสแก่ภิกษุสงฆ์ทรงทำเนื้อความนั้นให้แจ้งชัด จึงตรัสว่า

เมื่อใดพระเจ้าเนมิราชผู้เป็นบัณฑิต มีพระประ-
สงค์ด้วยกุศล เป็นพระราชผู้ปราบข้าศึก ทรงบริจา-
ทานแก่ชาววิเทหะทั้งปวง เมื่อนั้นบุคคลผู้ฉลาดก็ย่อม
เกิดขึ้นในโลก ความเกิดขึ้นของท่านเหล่านั้น นำ
อัสจรรย์หนอ เมื่อพระเจ้าเนมิราชทรงบำเพ็ญทานนั้น
อยู่ ก็เกิดพระราชดำริขึ้นว่า ทานหรือพรหมจรรย์
อย่างไรหนามีผลานิสงส์มาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยทา อหุ ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดพระเจ้าเนมิราชผู้เป็นบัณฑิต มีพระประสงค์ด้วยกุศลเพื่อพระองค์ด้วย เพื่อชนเหล่าอื่นด้วย เนื้อนั้น เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้กล่าวคุณกถาของพระเจ้าเนมิราชนั้น อย่างนี้ว่า นำอัสจรรย์หนอ ที่พระพุทธญาณยังไม่เกิด ก็มีตนฉลาดสามารถยังพุทธกิจให้สำเร็จแก่มหาชนเห็นปานนี้เกิดขึ้นในโลก. ว่า ยทา อหุ ดังนี้ก็มี ปาฐะนั้น มีความว่า พระเจ้าเนมิราชเป็นบัณฑิต มีพระประสงค์ด้วยกุศลเท่านั้น ฉันทใด คนฉลาดทั้งหลายก็ฉันทนั้น ย่อมเกิดขึ้นยังพุทธกิจให้สำเร็จแก่มหาชน การเกิดขึ้นของคนฉลาดเหล่านั้น นั้นนำ

อัครจริยในโลกลหนอ. พระศาสดาทรงเป็นอัครจริยเองทีเดียว จึงตรัสอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า สพุพิเทห่าน ได้แก่ ชาววิเทหรัฐทั้งปวง. บทว่า กตมํ สฺ ความว่า บรรดาทานและพรหมจรรย์สองอย่างนี้ อย่างไหนหนอมีผลมาก.

ได้ยินว่า พระเจ้าเนมิราชนั้นทรงสมาทานอุโบสถศีล ในวันอุโบสถ ๑๕ คำ ทรงเปลื้องราชาภรณ์ทั้งปวง บรรทมบนพระที่นั่งผู้มีสิริ หยั่งลงสู่นิทรารมณ์ตลอดสองยาม ตื่นบรรทมในปัจฉิมยาม ทรงผู้บัลลังก์ขัดสมาธิ ทรงดำริว่า เราให้ทานไม่มีปริมาณแก่ประชุมชนและรักษาศีล ผลแห่งทานบริจาคมีมาก หรือแห่งพรหมจริยวาสนามีผลมากหนอ ทรงดำริฉะนี้ก็ไม่ทรงสามารถตัดความสงสัยของพระองค์ได้.

ขณะนั้น พิกพแห่งท้าวสักกเทวราชก็แสดงอาการเร่าร้อน ท้าวสักกเทวราชทรงอาวัชนาการเหตุ นั้น ก็ทรงเห็นพระเจ้าเนมิราชกำลังทรงปริวิตกอยู่ อย่างนั้น จึงคิดว่า เราจักตัดความสงสัยของเธอ จึงเสด็จมาโดยพลันแต่พระองค์เดียว ทำสกลราชนิเวศน์ให้มีรังสิโยภาสเป็นอันเดียวกัน เข้าสู่ห้องบรรทมอันมีสิริ แฝรัศมีสถิตอยู่ในอากาศ ทรงพยากรณ์ปัญหาที่พระเจ้าเนมิราชตรัสถาม.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ท้าวฆมนวาทพญูชรสหัสสเนตรทรงทราบ

พระดำริของพระเจ้าเนมิราช ทรงกำจัดความมืดด้วย

รัศมีปรากฏขึ้น พระเจ้าเนมิราชจอมมนุษย์มีพระโลม

ชาติชูชัน ได้ตรัสกะท้าววสวะว่า ท่านเป็นเทวดา

หรือคนธรรพ์ หรือเป็นท้าวสักกະผู้ให้ทานในก่อน

รัศมีของท่านเช่นนั้น ข้าพเจ้ายังไม่เคยเห็น หรือ

ไม่ได้ยินมาเลย ขอท่านจงแจ้งตัวท่านแก่ข้าพเจ้า ขอ
ความเจริญจงมีแก่ท่าน พวกเราจะรู้จักท่านได้อย่างไร.
ท้าววาสวะทรงทราบที่พระเจ้าเนมิราชมีพระโสมชาติ
ชุมชน ได้ตรัสตอบว่า หย่อมฉัน เป็นท้าวสักกะจอม
เทพ มาสู่สำนักพระองค์ท่าน คู่ก่อนพระองค์ผู้เป็นจอม
มนุษย์ พระองค์อย่าทรงสยดสยองเลย เจริญตรัสถาม
ปัญหาที่ต้องพระประสงค์เถิด. พระเจ้าเนมิราชทรงได้
โอกาสฉนั้นแล้ว จึงตรัสถามท้าววาสวะว่า ข้าแต่
เทวราชผู้เป็นอิสระแห่งปวงภูต หม่อมฉันขอทูลถาม
พระองค์ท่าน ทานหรือพรหมจรรย์อย่างไรหนามีผล
านิสงส์มาก. อมรินทร์เทพเจ้าอันนรเทพเนมิราชตรัส
ถามดังนี้ พระองค์ทรงทราบวิบากแห่งพรหมจรรย์
จึงตรัสบอกแก่พระเจ้าเนมิราชผู้ยังไม่ทรงทราบว่า
บุคคลย่อมบังเกิดในชาติตียสกูล เพราะประพฤติพรหม-
จรรย์อย่างต่ำ บุคคลได้เป็นเทพเจ้า เพราะประพฤติ
พรหมจรรย์ปานกลาง บุคคลย่อมหมดจดพิเศษเพราะ
ประพฤติพรหมจรรย์สูงสุด หมู่พรหมเหล่านั้น อัน
ใคร ๆ จะพึงได้เป็นด้วยการประพฤติวิงวอน ก็หาไม่
ต้องเป็นผู้ไม่มีเหย้าเรือนบำเพ็ญตบธรรม จึงจะได้
บังเกิดในหมู่พรหม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สโลมหญฺโฐ ความว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย พระเจ้าเนมิราชนั้นทอดพระเนตรเห็นแสงสว่าง จึงทรงแลไปใน

อากาศ ก็ทอดพระเนตรเห็นท้าวสักกเทวราชนั้น ประดับด้วยทิพยภรณ์ มีพระโลมชาติชูชันเพราะความกลัว จึงตรัสถามว่า ท่านเป็นเทวดาหรือ ดังนี้ เป็นต้น . บทว่า **อโถมกุโโจ** ความว่า พระองค์อย่าทรงกลัว อย่าทรงมีพระโลมชาติชูชันเลย จงถามเถิด มหาราช. บทว่า **วสโว อวจ** ความว่า ทรงมีพระทัยยินดีได้ตรัสแล้ว. บทว่า **ชานํ อกุขาสิขานโต** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกเทวราชนั้น ทรงทราบวิบากแห่งพรหมจรรย์ ซึ่งเคยทรงเห็นประจักษ์ด้วยพระองค์เองในอดีตภพ จึงได้ตรัสบอกแก่พระเจ้าเนมิราชผู้ยังไม่ทรงทราบ.

ในบทว่า **หิเนน** เป็นต้นมีวินิจฉัยว่า ในลัทธิเดิยรติย์โดยมาก ศิลเพียงเมถุนวิริติ ชื่อว่าพรหมจรรย์อย่างต่ำ ผู้บำเพ็ญย่อมเกิดในชาติตติยสกุล ควบพรหมจรรย์อย่างต่ำนั้น การได้อุปจารณาน ชื่อว่าพรหมจรรย์อย่างกลาง ผู้บำเพ็ญย่อมเกิดเป็นเทวดา ด้วยพรหมจรรย์อย่างกลางนั้น ก็การให้สมาบัติแปดเกิด ชื่อว่าพรหมจรรย์อย่างสูงสุด ผู้บำเพ็ญย่อมบังเกิดในพรหมโลกด้วยพรหมจรรย์อย่างสูงสุดนั้น ชนภายนอกพระพุทธศาสนากล่าวพรหมจรรย์อย่างสูงสุดนั้น ว่านิพพาน ผู้บำเพ็ญย่อมบริสุทธิ์ ด้วยนิพพานนั้น.

แต่ในพระพุทธศาสนา นี้ ภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์ ปรรณาทเพนิกาย อย่างใดอย่างหนึ่ง พรหมจรรย์ของเธอชื่อว่าต่ำ เพราะเจตนาต่ำ เธอย่อมบังเกิดในเทวโลกตามผลที่เธอปรารณานั้น ก็การที่ภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์ ยังสมาบัติแปดให้บังเกิด ชื่อว่าพรหมจรรย์อย่างกลาง เธอย่อมบังเกิดในพรหมโลกด้วยพรหมจรรย์อย่างกลางนั้น การที่ภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์เจริญวิปัสสนายัง อรหัตมรรคให้บังเกิด ชื่อว่าพรหมจรรย์อย่างสูงสุด เธอย่อนบริสุทธิ์ด้วยพรหมจรรย์อย่างสูงสุดนั้น.

บทว่า กายา ได้แก่ หมู่พรหม. บทว่า ยาจโยเคน ได้แก่
ด้วยประกอบการขอร้อง หรือด้วยประกอบการวิงวอน อธิบายว่าด้วย
ประกอบการบูชาญ บทนี้เป็นชื่อของผู้ให้นั่นเอง แม้ด้วยประการทั้งสอง.
บทว่า ตปสฺสโน ได้แก่ ผู้อาศัยตบะ.

ท้าวสักกเทวราชตรัสสรรเสริญว่า คู่ก่อนพระมหाराช การประพุดิ
พรหมจรรย์เป็นคุณมีผลมากกว่าทาน ร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่า ด้วยประการฉะนี้
ครั้น ทรงแสดงควานที่การอยู่พรหมจรรย์เป็นคุณมีผลมากด้วยคาถาแม่ นี้แล้ว
บัดนี้จะทรงแสดงพระราชาทั้งหลายในอดีต ผู้บริจาคมหาทานแล้วไม่สามารถ
จะก้าวล่วงกามาพจรไปได้ จึงตรัสว่า

พระราชาเหล่านี้ คือ พระเจ้าทู่ปราช พระเจ้า
สาครราช พระเจ้าเสลราช พระเจ้ามุจลินทรราช
พระเจ้ากัศิรราช พระเจ้าอุสินนรราช พระเจ้า
อัทธราช พระเจ้าอัสสธราช พระเจ้าปูลุทธรราช
และกษัตริย์เหล่านี้กับพราหมณ์เป็นอันมาก บูชาญ
มากมาย ก็ไม่ล่วงพ้นความละโลกนี้ไป.

คาถานั้นมีความว่า คู่ก่อนมหาราช พระราชาพระนามว่า ทู่ปราช
ณ กรุงพาราณสีในกาลก่อน ทรงบริจาคมหาทานเป็นอันมาก สวรรคตแล้วบังเกิด
ในสวรรค์ชั้นกามาพจรนั้นแล พระราชาแปดองค์มีพระเจ้าสาครราชเป็นต้น
ก็เหมือนกัน ก็พระราชามหากษัตริย์และพราหมณ์อื่น ๆ เหล่านี้มากมาย ได้
บูชาญเป็นอันมาก บริจาคมหาทานมีประการไม่น้อย ก็ไม่ล่วงพ้นความละโลกนี้
กล่าวคือกามาพจรมิไปได้ จจริงอยู่เหล่าเทพชั้นกามาพจร เรียกกัน ว่า เปตะ
เพราะสำเร็จได้โดยอาศัยผู้อื่น เพราะเหตุกิเลสวัตถุมีรูปเป็นต้น สมด้วย
พระพุทธานุภาพว่า

ชนเหล่าใดไม่มีเพื่อนสอง อยู่คนเดียว ย่อมไม่
รื่นรมย์ ย่อมไม่ได้ปีติเกิดแต่วิเวก ชนเหล่านั้นถึงจะ
มีโภคสมบัติเสมอด้วยพระอินทร์ ก็ชื่อว่าเป็นคนเข็ญใจ
เพราะได้ความสุขที่ต้องอาศัยผู้อื่น.

ท้าวสักกเทวราชทรงแสดงความที่ผลแห่งพรหมจรรย์นั้นแล เป็นของ
มากกว่าผลแห่งทาน แม้อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงคาบสผู้ก้าวล่วง
แปดภพด้วยการอยู่พรหมจรรย์ บังเกิดในพรหมโลก จึงตรัสว่า

ฤๅษีผู้ไม่มีเหย้าเรือนเหล่านี้บำเพ็ญตบธรรม ได้ก้าว-
ล่วงกามาวจรภพแล้วโดยแท้ คือ ฤๅษี ๓๓ คน อันมี
นามว่า ยามหนุฤๅษี โสมยาคฤๅษี มโนชวฤๅษี
สมุททฤๅษี มามฤๅษี ภรตฤๅษี และกาลปรักฤๅษี
และฤๅษีอีก ๔ คน คือ อังคีรสฤๅษี กัสสปฤๅษี
กิสวัจจฤๅษี และอักษติฤๅษี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อติวตฺตีสฺส ได้แก่ ก้าวล่วงกามาวจรภพ.
บทว่า ตปฺสฺสโน ความว่า อาศัยตบะคือศีล และตบะคือสมาบัติแปด. บทว่า
สตุตฺติสโย ท่านกล่าวหมายเอาฤๅษีพี่น้องกัน ๓๓ คน มียามหนุฤๅษีเป็นต้น
ฤๅษีเหล่านี้กับฤๅษี ๔ คน มีอังคีรสฤๅษีเป็นต้น รวมเป็นฤๅษี

ท้าวสักกเทวราชตรัสสรรเสริญพรหมจรรย์ว่าสว่ามีผลมาก ตามที่ได้
สดับมาอย่างนี้ก่อน บัดนี้ เมื่อทรงนำเรื่องที่เคยทรงเห็นด้วยพระองค์เองมา
จึงตรัสว่า

แม่น้ำชื่อสีทามีอยู่ทางด้านทิศอุดร เป็นแม่น้ำลึก
ข้ามยาก กาญจนบรรพตมีสีประหนึ่งไฟที่ไหม้ไม่้อ
โชติช่วงอยู่ในกาลทุกเมื่อ ที่ฝั่งแม่น้ำนั้น มีต้นกฤษณา
งอกงาม มีภูเขาอื่นอีกมีป่าไม้งอกงาม แต่ก่อนมามี
ฤๅษีเก่าแก่ประมาณหมื่นตน อาศัยอยู่ในภูมิประเทศ
นั้น หม่อมฉันเป็นผู้ประเสริฐสุดด้วยทาน ด้วย
สัตถุญมะและทมะ หม่อมฉันอุปัฏฐากดาบสเหล่านั้น
ผู้ปฏิบัติวัตรจริยาไม่มีวัตรอื่นยิ่งกว่า ละหมุกณะไปอยู่
ผู้เดียว มีจิตมั่นคง หม่อมฉันจักนมัสการนรชนผู้
ปฏิบัติตรง จะมีชาติก็ตาม ไม่มีชาติก็ตาม เป็นนิตย
กาล เพราะสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์
วรรณะทั้งปวงตั้งอยู่ในอธรรม ย่อมตกนรกเบื้องต่ำ
วรรณะทั้งปวงย่อมบริสุทธ์ เพราะประพฤติธรรม
สูงสุด.

บรรดาบพเหล่านั้น บทว่า อุตฺตเรณ ความว่า คู่ก่อนมหาราช
ในอดีตกาล มีแม่น้ำชื่อว่าสีทาไหลมาระหว่างสุวรรณบรรพตทั้งสอง ใน
หิมวันตประเทศด้านทิศอุดร เป็นแม่น้ำลึก ขานมิเรือเป็นต้นข้ามยาก เพราะ
เหตุไร เพราะแม่น้ำนั้นมีน้ำใดยิ่ง แม้เพียงแต่แหวหางนกยูงตกในแม่น้ำนั้น
ก็ไม่ล่อยอยู่ จมลงถึงพื้นทีเดียวเพราะน้ำใส ด้วยเหตุนี้แหละ แม่น้ำนี้จึงมี
ชื่อว่า สีทา ก็กาญจนบรรพตเหล่านั้น ใกล้ฝั่งแห่งแม่น้ำนั้นมีพรรณดุจไฟไหม้
ไม่้อโชติช่วง คือ สว่างอยู่ทุกเมื่อ. บทว่า ปรุพฺพหจฺจฺจา ตฺตรา ความว่า
ริมฝั่งแม่น้ำนั้นมีต้นกฤษณางอกงาม เป็นกฤษณาที่มีกลิ่นหอม. บทว่า

ปรุพหูลจฺฉา วนา นลา ความว่า ภูผาอื่น ๆ ในที่นั้นมีพื้นที่งอกงามไปด้วยหมู่มไม้ อธิบายว่า ปกคลุมไปด้วยพฤษชาติทรงดอกและผล. บทว่า ตตฺราธู ความว่า มีฤษีนับด้วยหมื่นอาศัยอยู่ในภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์นั้น ท่านเหล่านั้นทั้งหมดล้วนได้อภิญญา ๕ สมบัติ ๘ บรรดาฤษีเหล่านั้น ถึงเวลาศึกษาจบ บางคนไปถึงอุดรกรูทวีป บางคนนำผลชมพูใหญ่มา บางคนนำผลไม้น้อยใหญ่ที่มีรสหวานในหิมวันตประเทศมาฉัน บางคนไปสู่นครนั้น ๆ ในพื้นชมพูทวีป แม้คนหนึ่งที่ถูกค้นหาในรสครอบงำ ก็ไม่มี ท่านเหล่านั้นยังกาลเวลาให้ล่วงไปด้วยความสุขในฉานเท่านั้น.

ครั้งนั้น มีคาบสรูปหนึ่งมาสู่กรุงพาราณสีทางอากาศ นุ่งห่มเรียบร้อยเที่ยวบิณฑบาตถึงประตูเรือนแห่งปุโรหิต ปุโรหิตนั้นเลื่อมใสในความสงบของท่าน นำท่านมาสู่ที่อยู่ของตนให้ฉันแล้ว ปฏิบัติอยู่สองสามวัน เมื่อเกิดความคุ้นเคยกันจึงถามว่า ผู้เป็นเจ้าของที่ไหน ท่านตอบว่าอยู่ในที่โน้น ปุโรหิตจึงถามต่อไปว่า ผู้เป็นเจ้าของในที่นั้นรูปเดียว หรือรูปอื่น ๆ ก็มีอยู่ ท่านตอบว่า พุคะอะไร ฤษีนับด้วยหมื่นอยู่ในที่นั้น ล้วนแต่ได้อภิญญา ๕ สมบัติ ๘ กันทั้งนั้น ปุโรหิตได้ฟังคุณสมบัติของฤษีเหล่านั้น จากคาบสรูปนั้น จิตก็น้อมไปในบรรพชา จึงกล่าวกะดาบสนั้นว่า ขอผู้เป็นเจ้าโปรดพาข้าพเจ้าไปบวชในที่นั้นเถิด ท่านกล่าวว่า เธอเป็นราชบุรุษ อาตมาไม่อาจให้บวชได้ ปุโรหิตจึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น วันนี้ข้าพเจ้าจะทูลลาพระราชบิดา พรุ่งนี้ผู้เป็นเจ้าโปรดมาที่นี่ คาบสนั้นรับคำ ฝ่ายปุโรหิตบริโภคอาหารเช้าแล้วเข้าเฝ้าพระราชบิดา กราบทูลว่า ข้าพระบาทปรารถนาจะบวช พระราชบิดาตรัสถามว่า ท่านอาจารย์จะบวชด้วยเหตุไร ปุโรหิตกราบทูลว่า ด้วยเห็นโทษในกามทั้งหลาย เห็นอานิสงส์ในเนกขัมม์ พระราชบิดาทรงอนุญาตว่า ถ้าเช่นนั้น จงบวชเถิด แม้

บวชแล้วจึงมาเยี่ยมเราบ้าง ปุโรหิตรับพระโองการแล้วถวายบังคมพระราชากลับไปสู่เรือนของตน พร้าสอนบุตรภรรยา มอบสมบัติทั้งปวง ถือบรรพชิตบริหารเพื่อตนนั่งคอยคาบสมา ฝ่ายคาบสมาทางอากาศเข้าภายในพระนครเข้าเรือนของปุโรหิต ปุโรหิตนั้นอังคาสคาบสนั้นโดยเคารพแล้วแจ้งว่า ข้าพเจ้าจะพึงปฏิบัติอย่างไร คาบสนั้น นำปุโรหิตไปนอกเมือง ไข่มือจับนำไปที่อยู่ของตนด้วยอานุภาพของตนให้บวชแล้ว วันรุ่งขึ้นให้พราหมณ์ผู้บวชแล้วยั้งอยู่ในที่นั้น นำภัตตาหารมาให้บริโภคนั้น แล้วบอกกสิณบริกรรม คาบสที่บวชใหม่มนั้น ทำกิญญาและสมาบัติ ๘ ให้เกิดโดยวันล่วงไปเล็กน้อย ก็เที่ยวบิณฑบาตมาฉันได้เอง.

กาลต่อมา คาบสนั้นคิดว่า เราได้ถวายปฏิญญาเพื่อไปเฝ้าพระราชาราชเราจะไปเฝ้าตามปฏิญญาไว้ จึงไหว้คาบสทั้งหลายไปสู่กรุงพาราณสีทางอากาศเที่ยวบิณฑบาตถึงพระราชทวาร พระเจ้าพาราณสีทอดพระเนตรเห็นฤษีนั้นทรงจำได้ นิมนต์ให้เข้าไปสู่พระราชนิเวศน์ ทรงทำสักการะแล้วตรัสถามว่า ผู้เป็นเจ้าอยู่ที่ไหน ฤษีนั้นทูลตอบว่า อาตมาอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำสีทาอันอยู่ในระหว่างกาญจนบรรพตในหิมวันตประเทศ ด้านทิศอุดร พระราชาตรัสถามท่านอยู่ในที่นั้นรูปเดียว หรือมีคาบสอื่น ๆ ในที่นั้นด้วย ฤษีนั้นทูลตอบว่า พระองค์ตรัสอะไร คาบสนับด้วยหมิ่นรูปอยู่ในที่นั้น และท่านเหล่านั้นทั้งหมดล้วนได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ ทั้งนี้ พระราชาทรงสดับคุณสมบัติแห่งคาบสเหล่านั้น ทรงประสงค์จะถวายภิกษาหารแก่คาบสทั้งหมด จึงตรัสกะคาบสนั้นว่า ข้าพเจ้าใคร่จะถวายภิกษาหารแก่ฤษีเหล่านั้น ผู้เป็นเจ้าจงนำท่านเหล่านั้นมาในที่นี้ คาบสนั้นทูลว่า ฤษีเหล่านั้นไม่ยินดีในรสที่พึงรู้แจ้งด้วยลิ้น อาตมาไม่อาจจะนำมาในที่นี้ได้ พระเจ้าพาราณสีตรัสว่า ข้าพเจ้าจักอาศัยเป็นเจ้าให้ฤษีเหล่านั้นโภคนั้น ขอผู้เป็นเจ้าจงบอกอุบายแก่ข้าพเจ้า คาบส

ทูลว่า ถ้าพระองค์ประสงค์จะถวายทานแก่ฤๅษีเหล่านั้น จงเสด็จออกจากเมืองนี้ไปประทับแรมอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำสีทา แล้วทรงถวายทานแก่ท่านเหล่านั้น พระราชาทรงรับคำ โปรดให้ถืออุปกรณทั้งปวงเสด็จออกจากพระนครกับด้วย จตุรงคินีเสนา เสด็จจุดที่สุดแดนราชอาณาจักรของพระองค์ ลำดับนั้น คาบส จึงนำพระราชาไปที่ฝั่งสีทานที่พร้อมด้วยเสนาด้วยอานุภาพของตน ให้ตั้งค่ายริมฝั่งแม่น้ำ ทูลเตือนพระราชามิให้ทรงประมาท แล้วเหาะไปยังที่อยู่ของตน กลับมาในวันรุ่งขึ้น ลำดับนั้น พระราชาให้คาบสนั้นฉันทโดยเคารพแล้วตรัสว่า พຽງนี้ผู้เป็นเจ้าของพาฤๅษีหมื่นรูปมาในที่นี้ คาบสนั้นรับพระราชดำรัสแล้วกลับไป วันรุ่งขึ้นในเวลาภิกษาจาร แจ้งแก่ฤๅษีทั้งหลายว่า พระเจ้าพาราณสีมี พระราชประสงค์จะถวายภิกษาหารแก่ท่านทั้งหลาย เสด็จมาประทับอยู่แถบฝั่งสีทานที่ พระองค์อาราธนาท่านทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงไปยังค่ายหลวงรับภิกษาเพื่ออนุเคราะห์พระองค์ ฤๅษีเหล่านั้นรับคำ จึงเหาะลงมาที่ใกล้ค่ายหลวง ลำดับนั้น พระราชาเสด็จต้อนรับฤๅษีเหล่านั้น แล้วอาราธนาให้เข้าในค่ายหลวง ให้นั่ง ณ อาสนะที่แต่งไว้เลี้ยงดูหมู่ฤๅษีให้อิ่มหนำด้วยอาหารประณีต ทรงล้อมใสในอิริยาบถของฤๅษีเหล่านั้น จึงนิมนต์ให้ฉันในวันพຽງนี้อีก ได้ ทรงถวายทานแก่คาบสหมื่นรูป โดยอุบายนี้ ตลอดหมื่นปี ก็แลเมื่อทรงถวาย โปรดให้สร้างนครในประเทศนั้นทีเดียว ให้ทำกสิกรรม.

คู่ก่อนมหาราช ก็พระเจ้าพาราณสีในกาลนั้น มิใช่ผู้อื่น คือหม่อมฉัน นี้เอง หม่อมฉันเป็นผู้ประเสริฐด้วยทานในครั้งนั้นโดยแท้ เพราะว่าครั้งนั้น หม่อมฉันนี้แหละเป็นผู้ประเสริฐด้วยทาน ได้บริจาคมหาทานนั้น ก็หาสามารถจะก้าวล่วงเขตโลกนี้บังเกิดในพรหมโลกไม่ แต่ฤๅษีเหล่านั้นทั้งหมดนั้นแล บริโภคทานที่หม่อมฉันบริจาค ก้าวล่วงกามาจรภพบังเกิดในพรหมโลก ก็ พรหมจริยवासเป็นคุณธรรม มีผลานิสงส์มากอย่างใด ขอพระองค์ทรงทราบ

อย่างนั้น ด้วยอุทธารณ์ที่แสดงมาแล้วนี้ ท้าวสักกเทวราชประกาศความที่พระองค์เป็นผู้ประเสริฐด้วยทานอย่างนี้แล้ว ประกาศคุณธรรมแห่งฤทธิเหล่านี้ด้วยบทสามบทนอกนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สญฺญเมณ** ได้แก่ ด้วยศีล. บทว่า **ทเมณ** ได้แก่ ด้วยการฝึกอินทรีย์. บทว่า **อนุตฺตารี** ความว่า ประพฤติวัตรสมาทานอันอุดมเนื่องด้วยคุณธรรมเหล่านี้. บทว่า **ปภิรจारी** ความว่า กระจัดกระจาย คือซัดไป คือละหล่นคะ เทียวไปผู้เดียว คือถึงความเป็นผู้เดียว. บทว่า **สมาหิตะ** ได้แก่ผู้มีจิตคงมั่นด้วยอุچارสมาธิ และอัปนาสมาธิ ท้าวสักกเทวราชทรงแสดงว่า หม่อมฉันบำรุงดาบสผู้มีตบะเห็นปานนะ บทว่า **อหฺมุขุคฺคิ** ความว่า คู่ก่อนมหาราช ฤทธิทั้งหมื่นรูปเหล่านั้น หม่อมฉันมิได้เลือกแม่สักรูปหนึ่ง ซึ่งดำเนินตรง เพราะไม่มีคดกายเป็นต้น โดยชาติ คือมีชาติต่ำ หรือสมบุรณ์ด้วยชาติเป็นต้น มีใจเลื่อมใสในคุณสมบัติของท่านเหล่านั้น นมัสการท่านเหล่านี้ทั้งหมดเกินเวลา คือ นมัสการตลอดกาล เป็นนิจที่เดียว ท้าวสักกเทวราชตรัสดังนี้. เพราะเหตุไร. เพราะสัตว์มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ อธิบายว่า เพราะเหตุว่าขึ้นชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย. บทว่า **สพฺเพ วณฺณา** พึงทราบด้วยเหตุนี้แล.

ก็แลครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกเทวราช ทรงโอวาทพระเจ้าเนมิราชนั้นว่า คู่ก่อนมหาราช พรหมจริยवासเป็นธรรมมีผลมากกว่าทานโดยแท้ ถึงอย่างนั้น ธรรมทั้งสองนั้นก็ป็นมหาปรีสวิตก เพราะฉะนั้น พระองค์จงอย่าประมาทในธรรมทั้งสอง จงทรงบริจาทานด้วย จงทรงรักษาศีลด้วย ตรัสดังนี้แล้ว เสด็จไปสู่ทิพยสถานวิมานของพระองค์นั้นแล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิมิ ความว่า ท่านทั้งหลายจงตั้งใจสดับ คือจงฟังซึ่งคุณที่ควรพรรณนาสูงด้วยอำนาจศีล ต่ำด้วยอำนาจทานเป็นอันมาก นี้ ของมนุษย์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยธรรม คือผู้มีกัลยาณธรรม อันเรากล่าว อยู่. บทว่า ยถา อยิ ความว่า อย่างพระเจ้าเนมิราชนี้ เป็นบัณฑิต คือ เป็นบัณฑิตอย่างแท้จริง.

ท้าวสักกเทวราชตรัสคุณที่ควรพรรณนาของพระเจ้าเนมิราชอย่างไม่บกพร่องด้วยประการฉะนี้.

หมู่เทวดาได้ฟังท้าวเธอตรัสดังนี้ ก็ใคร่จะเห็นพระเจ้าเนมิราช จึง ทูลว่า ข้าแต่มหาเทวราช พระเจ้าเนมิราช เป็นพระอาจารย์ของพวกข้าพระเจ้า พวกข้าพระเจ้าตั้งอยู่ในโอวาทของพระองค์ อาศัยพระองค์จึงได้ทิพยสมบัตินี้ ข้าพระเจ้าทั้งหลายใคร่จะเห็นพระองค์ ขอองค์มหาเทวราชเชิญเสด็จพระองค์ มา ท้าวสักกเทวราชทรงรับคำ จึงมีเทวบัญชามาตลิตเทพสารถิว่า ท่านจง เทียมเวชยันตรถไปกรุงมิถิลา เชิญเสด็จพระเจ้าเนมิราชขึ้นทิพยานนำเสด็จมา เทวสถานนี้ มาตลิตเทพบุตรรับเทพโองการแล้วเทียมเทพรถขับไป ก็เมื่อ ท้าวสักกจะมีเทพคำรัสอยู่กับเทวดาทั้งหลาย ตรัสเรียกมาตลิตเทพสารถิมาตรัสสั่ง และเมื่อมาตลิตเทพสารถิเทียมเวชยันตราชรถ ถ่วงไปหนึ่งเดือน โดยกำหนด นับวันในมนุษย์. เมื่อพระเจ้าเนมิราชทรงรักษาอุโบสถศีลในวันเพ็ญ เปิด สิหบัญชรด้านทิศตะวันออกประทับนั่งอยู่ในพระตำหนัก คณะอมตย์แวดล้อม ทรงพิจารณาศีลอยู่ เวชยันตราชรถนั้นปรากฏพร้อมกับจันทรมณฑลอันขึ้น แต่ปราจีนโลกธาตุ ชนทั้งหลายกินอาหารเย็นแล้ว นั่งที่ประดูเรือของตน ๆ พุดกันถึงถ้อยคำอันให้เกิดความสุข ก็พุดกันว่า วันนี้พระจันทร์ขึ้นสองดวง ลำดับนั้น เทพรถนั้นก็ปรากฏแก่ประชุมชนผู้สังสนทนากันอยู่ มหาชน

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น ตรัสว่า

องค์มณฑลวิมลเทวราชตรัสอย่างนี้แล้ว ทรง
อันศาสนาพระเจ้าวิเทหรัฐ แล้วเสด็จหลีกไปสู่หมู่เทพ
ในสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อปกุมิ แปลว่า หลีกไปแล้ว อธิบาย
ว่า ท้าวสักกเทวราชแสดงพระองค์แก่หมู่เทพสองหมื่นผู้นั่งอยู่ในเทวสภา ชื่อ
สุธรรมมา.

ลำดับนั้น หมู่เทพดาได้ทูลถามท้าวสักกะว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์
ไม่ปรากฏ เสด็จไปไหนหนอ ท้าวสักกะตรัสตอบว่า ดูก่อนท่านผู้บริบูรณ์
ความก้ำกัอันหนึ่งเกิดขึ้นแก่พระเจ้าเนมิราช กรุงมิถิลา ข้าจึงไปกล่าวปัญหา
ทำให้เธอหายก้ำกัแล้วกลับมา.

ก็แลครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกเทวราช เพื่อตรัสเหตุอื่นอีกด้วย
คาถา จึงตรัสว่า

ดูก่อนผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลายที่มาประชุม
ในที่นี้มีประมาณเพียงไร จงตั้งใจระดับคุณที่ควร
พรรณนา ทั้งสูงทั้งต่ำเป็นอันมากนี้ ของมนุษย์ทั้ง
หลายผู้ประกอบด้วยธรรม อย่างพระเจ้าเนมิราชนี้
เป็นบัณฑิต มีพระราชประสงค์ด้วยกุศล พระองค์
เป็นราชาของท้าววิเทหรัฐทั้งปวง ทรงปราบข้าศึก
พระราชทานไทยธรรม เมื่อพระองค์ทรงบริจาคนาน
อยู่นั้น เกิดพระดำริขึ้นว่า ทานหรือพรหมจรรย์อย่าง
ไหน ผลมากหนอ.

กล่าวว่า นั่นไม่ใช่พระจันทร์ รถนะ ในเมื่อเวชยันตรถเทียมลินธพนักด้วย
พื้นมีมาตลีเทพบุตรขับ ปรากฏแล้วในขณะนั้น จึงคิดกันว่า ทิพยานี้มา
เพื่อใครหนอ ลงความเห็นว่ ไม่ใช่มาเพื่อใครอื่น พระราชาของพวกเรา
เป็นธรรมิกราช องค์สักกเทวราชจะส่งมาเพื่อพระราชานั้นนั่นเอง เทพรถนี้
สมควรแก่พระราชาของพวกเราแท้ เห็นจะนั่นแล้วก็ร่ำเริงยินดี กล่าวคาถาว่า

เกิดพิศวงขนพองขึ้นในโลกแล้วหนอ รสทิพย์

ปรากฏแก่พระเจ้าวิเทหรัฐ ผู้มียศ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อพฺภูโต** ได้แก่ ไม่เคยมีแล้ว อีกอย่าง
หนึ่ง ได้แก่ อัจฉริยะ ประชาชนกล่าวอย่างนี้ด้วยความพิศวง.

ก็เมื่อประชาชนกล่าวกันอย่างนี้ มาตลีเทพบุตรมาโดยเร็ว กลับรถ
จอดท้ายรถที่พระสีหบัญชร ทำการจัดแจงให้เสด็จขึ้นแล้ว ได้เชิญพระเจ้า
เนมิราชเสด็จขึ้นทรง.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ตรัสว่า

เทพบุตรมาตลีผู้เป็นเทพสารถีมิฤทธิ์มาก อัญ-
เชิญเสด็จพระเจ้าวิเทหรัฐ ผู้ทรงสงเคราะห์ชาวเมือง
มิลิตาว่า ข้าแต่พระราชาผู้ประเสริฐ ผู้เป็นใหญ่ใน
ทิศ ขอเชิญเสด็จมาทรงรถนี้ เทพเจ้าสาวดาวดึงส์
พร้อมด้วยพระอินทร์ใคร่จะเห็นพระองค์ ประชุมคอย
เฝ้าอยู่ ณ เทพสภา ชื่อสุธรรมมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มิลิตคฺคหิ** ความว่า ผู้มีปราสาท
ประดิษฐานอยู่ในกรุงมิลิตา ทรงสงเคราะห์ชาวมิลิตา ด้วยสังคหวัดดู ๔.
บทว่า **สมจฺจนเร** ความว่า นิ่งกล่าวสรรเสริญคุณของพระองค์.

พระเจ้าเนมิราชได้ทรงสดับคำนั้น มีพระดำริว่า เราจักได้เห็นเทวโลก
ซึ่งยังไม่เคยเห็น มาตลิตเทพบุตรจักสงเคราะห์เรา เราจักไป ครัสเรียกนางใน
และมหาชนมาตรัสว่า เราจักไปไม่นานนัก ท่านทั้งหลายอย่าได้ประมาท จง
กระทำบุญทั้งหลายมีการให้ทานเป็นต้น ครัสขึ้นแล้ว เสด็จขึ้นทิพยรถ

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น ตรัสว่า

ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทหรัฐผู้สงเคราะห์ชาวมิถิลา

ผู้เป็นประมุข รีบเสด็จจากอาสน์ขึ้นสู่อุรธ มาตลิต

เทพสารถิ ได้ทูลถามพระเจ้าวิเทหราชผู้เสด็จขึ้นทรง

ทิพยรถแล้วว่า ข้าแต่พระราชผู้ประเสริฐ ผู้เป็นใหญ่

ในทิศ ทางไปสถานที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้ทำบาปทาง

หนึ่งทางไปสถานที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้ทำบุญทางหนึ่ง

จะโปรดให้ข้าพระองค์นำเสด็จไปทางไหน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปมฺุโข ความว่า เป็นผู้สูงสุด หรือเป็น
หัวหน้าทรงหันพระปฤษฎางค์ต่อมหาชนแล้วเสด็จขึ้น. บทว่า เยน วา ความว่า
บรรดาทางเหล่านี้ คือ ทางที่บุคคลไปแล้วสามารถเห็นสถานที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้
ทำบาปหนึ่ง ทางที่บุคคลไปแล้วสามารถเห็นสถานที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้ทำบุญ
หนึ่งจะโปรดให้ข้าพระองค์นำเสด็จทางไหนก่อน มาตลิตเทพสารถินั้น แม้ท้าวสัก
กะมิได้สั่งถึงข้อนี้ ก็ทูลเพื่อแสดงถึงความวิเศษแห่งทูตของตน.

ลำดับนั้น พระราชามีพระดำริว่า สถานที่ทั้งสองเรายังไม่เคยเห็น
เราจักดูทั้งสองแห่ง จึงตรัสว่า

ดูก่อนมาตลิตเทพสารถิ ท่านจงนำเราไปโดยทาง

ทั้งสอง คือทางไปที่อยู่ของผู้ทำบาป และทางไปที่อยู่

ของผู้ทำบุญ

ลำดับนั้น มาตลีเทพบุตรทูลว่า ข้าพระองค์ไม่อาจจะแสดงสถานที่ ทั้งสองในขณะเดียวกัน จึงได้ทูลถามพระองค์ เมื่อจะทูลถามจึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระราชผู้ประเสริฐ ผู้เป็นไปในทิศ
ทางหนึ่งไปที่อยู่ของผู้ทำบาป ทางหนึ่งไปที่อยู่ของ
ทำบุญ จะโปรดให้ข้าพระองค์นำเสด็จไปทางไหน
ก่อน.

ลำดับนั้น พระราชามีพระดำริว่า เราจักไปเทวโลกแน่ แต่จักดูนรก
ก่อน จึงตรัสคาถาคิดต่อกันไปว่า

เราจะดูนรกอันเป็นที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้ทำบาป
สถานที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้มีกรรมหยาบช้า และคติ
ของเหล่าชนผู้ทุศีลก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทุสฺสีถานํ ได้แก่ ของภุคฺคหัตถ์ทุศีล
ของสมณะทุศีล ผู้ทำบาปด้วยอำนาจกุศลกรรมบถสิบ. บทว่า ยา คติ
ความว่า เราจักดูที่เกิดของคนทุศีลเหล่านั้น.

ลำดับนั้น มาตลีเทพสารถิได้แสดงแม่น้ำชื่อเวตฺรณิ แต่พระเจ้า
เนมิราชก่อน.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น ตรัสว่า

มาตลีเทพสารถิ ได้แสดงแม่น้ำเวตฺรณิ ซึ่งข้าม
ยาก ประกอบด้วยน้ำแสบเผ็ดร้อนเดือดพล่าน เปรียบ
ดังเปลวเพลิง แต่พระเจ้าเนมิราช.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวตฺรณิ ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
มาตลีเทพสารถิได้ฟังพระราชดำรัสแห่งพระเจ้าเนมิราช จึงขับรดตรงไปนรก

แสดงแม่น้ำเวตรณินที่ต้งขึ้นด้วยฤดูโดยกรรมปัจจัยก่อน นายนิรยบาลทั้งหลาย
ในรกรนั้นถือศีศตราฐ มีคาบ มีด โตนร หอก และไม้ค้อนเป็นต้นอัน
ลูกโพลง ประหารแทงโบายตีสัตว์นรกทั้งหลาย สัตว์นรกเหล่านั้นทนต่อทุกขนั้น
ไม่ได้ ก็ตกลงในเวตรณินที.

เวตรณินทีนั้นคาตายไปด้วยเรือเลื่อยอันมีหนามประมาณเท่าหอก
มีเพลิงลูกโพลงข้างบน สัตว์นรกเหล่านั้นต้องอยู่ในเวตรณินทีนั้นหลายพันปี
เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ในเพราะเถาวัลย์มีหนามแหลมมีคมอันคมกริบ มีเพลิง
ลูกโชติช่วง มีหลาวเหล็กลูกโพลงประมาณเท่าลำตาล ต้งขึ้นภายใต้เถาวัลย์
เหล่านั้น สัตว์นรกทั้งหลายยังกาลให้ล่วงไปนานมาก พลาดจากเถาวัลย์ตกลง
ที่ปลายหลาว มีร่างกายถูกหลาวแทงไหม้อยู่ในหลาวนาน คุจปลาที่เสียบไว้ใน
ไม้แหลมข่างไฟ หลาวทั้งหลายลุกเป็นไฟ สัตว์นรกทั้งหลายก็ลุกเป็นไฟ ก็
ภายใต้หลาวทั้งหลาย มีใบบัวเหล็กแหลมคมคมดุจมีดโกนลุกเป็นไฟอยู่หลังน้ำ
สัตว์นรกเหล่านั้นพลาดจากหลาวทั้งหลายตกลงในใบบัวเหล็ก เสวยทุกขเวทนา
นาน แต่นั้นสัตว์นรกเหล่านั้นก็ตกในน้ำเสบ แม่น้ำก็ลุกเป็นไฟ แม้สัตว์นรก
ทั้งหลายก็ลุกเป็นไฟ แม้วันก็ต้งขึ้น ก็พื้นแม่น้ำภายใต้่น้ำคาตายไปด้วยเครื่อง
ประหารอันคมกริบ สัตว์นรกเหล่านั้นจมลงในน้ำ ด้วยคิดว่าใต้น้ำจะเป็นเช่น
ไรหนอ ก็เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่เพราะเครื่องประหารอันคมกริบ สัตว์นรก
เหล่านั้นไม่สามารถจะอดคลื่นทุกขใหญ่ นั้น ก็รำรื่องน่ากลัวมาก กระแสน้ำ
บางครั้งก็ไหลลอยไปตามกระแส บางครั้งก็ทวนกระแส ลำดับนั้น นายนิรยบาล
ผู้อยู่ที่ฝั่ง ก็ช้ดลูกศร มีด โตนร หอก แทงสัตว์นรกเหล่านั้นคุจปลา สัตว์นรก
เหล่านั้นถึงทุกขเวทนาจีรื่องกันล้น ลำดับนั้น นายนิรยบาลก็เอาเบ็ดเหล็กที่ลุก
เป็นไฟเกี่ยวสัตว์นรกเหล่านั้นขึ้น คร่ามาให้อนบนแผ่นดินเหล็กที่ลุกเป็นไฟ
โชติช่วง ยัดก้อนเหล็กที่ลุกแดงเข้าปาก.

พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นเหล่าสัตว์ถูกทุกข์ใหญ่เบียดเบียน
ในเวตรณินที ก็สะดุ้งกลัว ตรัสถามมาตลีเทพสารดีว่า สัตว์เหล่านี้ได้ทำบาป
กรรมอะไรไว้ มาตลีเทพสารดีได้ทูลถวายพยากรณ์ให้ทรงทราบ.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ตรัสว่า

พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นชนซึ่งตกอยู่
ในเวตรณินทีภาค ซึ่งยากจะข้ามได้ จึงตรัสกะมาตลี-
เทพสารดีว่า เณนายสารดี ความกลัวมากปรากฏ
แก่เรา เพราะเห็นสัตว์ตกอยู่ในแม่น้ำเวตรณิน เณ-
มาตลี เราขอถามท่าน สัตว์เหล่านี้ได้ทำบาปอะไรไว้
จึงได้ตกในเวตรณินที.

มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถาม
ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่
พระราชารู้ไม่ทรงทราบว่า สัตว์เหล่าใดเมื่อยังอยู่ใน
มนุษยโลกเป็นผู้มีกำลัง มีบาปกรรมเบียดเบียน
ต่ำกระทบผู้ที่หากำลังมิได้ สัตว์เหล่านั้นมีกรรม
หยาบช้ากระทำบาป จึงตกลงในเวตรณินที.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิญฺหติ** ความว่า เราไม่มีอิสระแก่ตัว
เป็นเหมือนมีความกลัว. บทว่า **ทิสฺวา** ความว่า เห็นเหล่าสัตว์ตกไปอยู่ คือ
เห็นสัตว์นรกเหล่านั้นตกแม่น้ำเวตรณิน. บทว่า **ชานฺ** ความว่า ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย มาตลีเทพสารดีนั้นรู้ตัวเอง จึงได้ทูลบอกแต่พระเจ้าเนมิราชผู้ไม่
ทรงทราบ. บทว่า **ทฺพฺพเล** ได้แก่ เว้นจากกำลังร่างกาย กำลังโภคะ และ
กำลังอำนาจ. บทว่า **พลฺลนฺโต** ได้แก่ ประกอบด้วยกำลังเหล่านั้น. บทว่า
หิเสนฺติ ได้แก่ ทำให้ลำบากด้วยประหารด้วยฝ่ามือเป็นต้น. บทว่า **โรเสนฺติ**

ได้แก่ ค่ำกระทบโดยประการต่าง ๆ บทว่า ปสเวตฺวา ความว่า ให้เกิด คือกระทำ.

มาตลีเทพสารถิฑุลพยากรณ์ปัญหาแต่พระเจ้าเนมิราชอย่างนี้แล้ว พระเจ้าเนมิราชได้ทอดพระเนตรเห็นเวตรณีนรกแล้ว ก็ทำประเทศนั้น ให้ อันทรธานไปแล้วขับรถไปข้างหน้า แสดงที่เป็นที่สัตว์ มีสุนัขเป็นต้นเคี้ยวกิน อันพระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นสถานที่นี่แล้วก็ทรงกลัว ตรัสถามปัญหา ได้ฑุลพยากรณ์แล้ว.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ตรัสว่า

พระราชชาติรสูรา สุนัขแดง สุนัขดำ ผูงแรง
ผูงกา นากัว เคี้ยวกินสัตว์นรก ความกลัวปรากฏ
แก่เรา เพราะเห็นสัตว์เหล่านั้นเคี้ยวกินสัตว์นรก เรา
ขอถามท่าน สัตว์เหล่านี้ที่ผูงกาเคี้ยวกิน ได้ทำบาป
อะไรไว้.

มาตลีเทพสารถิอันพระเจ้าเนมิราชตรัสถาม
แล้ว ได้ฑุลพยากรณ์วิบากของเหล่าสัตว์ทำบาป
ตามที่ได้ทราบ แต่พระเจ้าเนมิราชผู้ไม่ทรงทราบ
ว่า สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นผู้ตระหนี่เหนียวแน่น มี
บาปกรรม มักบริภาษเบียดเบียนค้ำกระทบสมณ
พราหมณ์ สัตว์เหล่านั้นมีกรรมหยาบช้ากระทำบาป
จึงถูกผูงกาเคี้ยวกิน.

ปัญหาอื่นจากนี้ และการพยากรณ์ก็มีนัยนี้แล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สามา ได้แก่ มีสีแดง. บทว่า โสณา
แปลว่า สุนัข. บทว่า สวลา ความว่า มีสีต่าง และมีสีขาว คำ เหลือง

ท่านแสดงสุนัขไว้ ๕ สืออย่างนี้ ได้ยินว่า สุนัขเหล่านั้นตัวโตเท่าช้าง ไล่ติดตาม สัตว์นรกที่แผ่นดินเหล็กอันลุกโพลง คุงไล่เนื้อ กัดเนื้อเป็นชิ้นแล้วยังสรีระ ๓ กาวุดแห่งสัตว์นรกให้ล้มลงบนแผ่นดินเหล็กอันลุกโพลง เอาขาหน้าทั้งสองเหยียบบอกของสัตว์นรกผู้ร้องลั่นอยู่ ทั้งเนื้อกินให้เหลือแต่เชื้อในกระดูก แห่งสัตว์ผู้มีบาปกรรม. บทว่า **คิขณา** ได้แก่ ฟุ้งเร้งมีจะงอยปากเป็นโลหะ ตัวใหญ่เท่าเกวียนสินค้า แรงเหล่านั้น ทำลายกระดูกด้วยจะงอยปากเช่นกับปลายทวน เคี้ยวกินเชื้อในกระดูก. บทว่า **โกกาลูตงฆา** ได้แก่ ฟุ้งกามีจะงอยปากเป็นโลหะ น่ากลัวยิ่ง เคี้ยวกินสัตว์นรกที่มันเห็นแล้ว ๆ. บทว่า **เยเม ชเน** ความว่า ถามว่า สัตว์นรกเหล่านี้ ที่ถูกฟุ้งกาเคี้ยวกิน ได้ทำบาปกรรมอะไรไว้. บทว่า **มจฺจรีโน** ได้แก่ ผู้ไม่ให้อะไรแก่ผู้อื่น ชื่อว่าตระหนี่. บทว่า **ทรยา** ได้แก่ กระด้างและตระหนี่ ห้ามผู้อื่นแม้กำลังบริจาคทาน. บทว่า **สมณปุราหมณาน** ได้แก่ ผู้ระงับบาปลอยบาปแล้ว.

แต่นั้นมาตลิตเทพสารถิ ยังประเทศนั้นให้อันตรธานจ্বরลไปข้างหน้า สัตว์นรกทั้งหลายเหยียบแผ่นดินเหล็ก ๕ โยชน์ลุกโชติช่วง นายนิรยบาลติดตามไป ประหารแข่งด้วยท่อนเหล็กอันลุกโพลง ประมาณเท่าลำตาลล้มลงโดยด้วยท่อนเหล็กนั้นให้เรียรายเป็นจฺรณวิจฺรณ พระราชานมิตราชทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ทรงสะดุ้งกลัว เมื่อจะตรัสถามมาตลิตเทพสารถิ จึงตรัสคาถาว่า

**สัตว์นรกเหล่านี้มีร่างกายลุกโพลง เดินเหยียบ
แผ่นดินเหล็ก และนายนิรยบาลโดยด้วยท่อนเหล็ก
แดง ความกลัวปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็น
ไปของสัตว์นรกเหล่านั้น ดูก่อนมาตลิตเทพสารถิ เรา
ขอลามท่าน สัตว์นรกเหล่านี้ทำบาปอะไรไว้ จึงถูก**

เบียดเบียนด้วยท่อนเหล็กนอนอยู่.

มาตลีเทพสารตีทูลพยากรณ์พระดำรัสตาม
ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่พระ-
ราชาผู้ไม่ทรงทราบว่าสัตว์เหล่าใดเมื่อยังอยู่ในมนุษย-
โลก เป็นผู้มิบาปกรรมเบียดเบียนด่ากระทบชายหญิง
ผู้มีกุศลธรรม สัตว์เหล่านั้นมีกรรมหยาบช้า กระทำ
บาปกรรมแล้ว จึงถูกเบียดเบียนด้วยท่อนเหล็กนอนอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สญฺชิตฺถูตา ได้แก่ มีสระสระลูกโพลง
บทว่า ปจฺวี ความว่า ก้าวคือเหยียบแผ่นดินเหล็ก ๕ โยชน์ที่ลูกโพลง. บทว่า
ขนฺธุเหหิ จ โปถยนติ ความว่า เหล่าสัตว์นรกมีร่างกายลูกโพลง ถูกนาย
นิรยบาลติดตามประหารที่แข่งทั้งสอง ด้วยท่อนเหล็กลูกโพลงเท่าลำตาลให้ล้ม
แล้วล้อมโอบด้วยท่อนเหล็กเหล่านั้นแหละให้เรี่ยรายเป็นจूरณวิจूरณ เหมือน
ต้อนดีโคไม่เข้าคอกฉะนั้น. บทว่า สุปาปชฺมุมิโน ได้แก่ เป็นผู้ธรรมอัน
ลามกด้วยดีสำหรับตน. บทว่า อปาปชฺมุมํ ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยคุณมีศีลและ
อาจารย์เป็นต้น หรือปราศจากความผิด.

มาตลีเทพสารตีขบรถไปข้างหน้า นายนิรยบาลทั้งหลายทีมแทง
สัตว์นรกด้วยอาวุธอันลูกโพลง สัตว์นรกเหล่านั้นก็ตกลงในหลุมถ่านเพลิง
เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้นจมอยู่ในหลุมถ่านเพลิงเพียงเอน นายนิรยบาลก็เอา
กระเช้าเหล็กใหญ่ตักถ่านเพลิงโปรยลงบนศีรษะสัตว์นรกเหล่านั้น สัตว์นรก
เหล่านั้นไม่อาจรับถ่านเพลิงก็ร้องไห้ มีกายไฟไหม้ทั่วตัวนอนอยู่ พระเจ้า
เนมิราชทอดพระเนตรเห็นดังนั้น จึงตรัสคาถาว่า

สัตว์เหล่าอื่นร้องไห้มีกายไฟไหม้ทั่วตัวนอนอยู่ใน
หลุมถ่านเพลิง ความกลัวปรากฏแก่เรา เพราะเห็น

กิริยานี้ ดูก่อนมาตลีเทพสารถิ เราขอถามท่าน สัตว์
นรกเหล่านี้ได้ทำบาปอะไรไว้ จึงมาร้องให้ ดินรนอยู่
ในหลุมถ่านเพลิงนี้.

มาตลีเทพสารถิอันพระเจ้าเนมิราชตรัสถาม
แล้ว ได้ทูลพยากรณ์วิบากของเหล่าสัตว์ผู้ทำบาป
ตามที่ได้ทราบ แต่พระเจ้าเนมิราชผู้ไม่ทรงทราบ
ว่า สัตว์นรกเหล่านี้ยังหนีให้เกิด เพราะสร้างพยาน
โก่งเหตุแห่งทรัพย์ของประชุมชน ยังหนีให้เกิดแก่
ประชุมชน มีกรรมหยาบช้าทำความชั่ว จึงมาร้องให้
ดินรนอยู่ในหลุมถ่านเพลิง พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า องฺคารกาตุ ความว่า แน่สหายมาตลี
โชนสัตว์บางพวกนี้จึงถูกนายนิรยบาลล้อมทิ่มแทงด้วยอาวุธอันลูกโพล่ง เหมือน
ศ้อนโคที่ไม่เข้าคอก ตกลงในหลุมถ่านเพลิง และนายนิรยบาลทั้งหลายถือเอา
กระเช้าเหล็กใหญ่โปรยถ่านเพลิงลงบนสัตว์เหล่านั้น ที่จมอยู่ในหลุมถ่านเพลิง
แต่เอาจว คราวนั้นเหล่าสัตว์ไม่อาจรับถ่านเพลิงทั้งหลายได้ จึงร้องให้มีกาย
ไฟใหม่ทั่วคร่ำครวญดินรนอยู่ อธิบายว่า โปรยคือโรยถ่านเพลิงลงบนศีรษะ
ของตน ด้วยกำลังแห่งกรรมบ้าง ด้วยตนเองบ้าง. บทว่า ปุคฺชาย ธนฺตฺส
ความว่า เหตุแห่งทรัพย์ซึ่งเป็นของประชุมชนที่ตนเรียไรเมื่อมีโอกาสว่า พวก
เราจักถวายทานบ้าง จักทำการบูชาบ้าง จักสร้างวิหารบ้าง บทว่า ชาปฺยนฺนฺติ
ความว่า ใช้จ่ายทรัพย์นั้นตามชอบใจ ตัดสินพวกหัวหน้าคณะสร้างพยานโก่งว่า
พวกเราทำการชวนชวายนที่โน้นไปเท่านั้น ให้ในที่โน้นไปเท่านั้น ทำทรัพย์นั้น
ให้เสื่อมคือให้พินาศไป.

มาตลีเทพสารดีขับรถไปข้างหน้า เหล่าสัตว์ภูคนายนิรยบาลที่นำกล้ว
จับเอาเท้าขึ้นบนเอาศิระะลงล่างโยนไปตกในหม้อโลหะอันร้อนแรง พระเจ้า
เนมิราชทอดพระเนตรเห็น จึงตรัสว่า

หม้อโลหะใหญ่ไฟติดทั่วลูกโพลงโซติช่วง ย่อม
ปรากฏ ความกลัวย่อมเกิดแก่เรา เพราะได้เห็นความ
เป็นไปนี้ แน่มาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน สัตว์
นรกเหล่านี้ทำบาปอะไรไว้จึงตกในโลหุมภี.

มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถาม
ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่พระ-
ราชาผู้ไม่ทรงทราบว่า สัตว์เหล่าใดเป็นผู้มีบาปกรรม
เบียดเบียนดำกระทบสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีศีล สัตว์
เหล่านั้นมีกรรมหยาบช้า กระทำบาปกรรมแล้ว จึง
ตกในโลหุมภี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปทิตฺตา แปลว่า อันไฟติดทั่วแล้ว.
บทว่า มหตี ความว่า ประมาณเท่าภูเขาตั้งอยู่เป็นกัป เต็มไปด้วยแร่โลหะ
บทว่า อวิ สิริรา ความว่า เหล่าสัตว์ภูคนายนิรยบาลจับเอาเท้าขึ้นบนเอาศิระะ
ลงล่าง โยนไปตกลงในโลหุมภีนั่น ๆ. บทว่า สิลวิ แปลว่า ผู้มีศีล คือ
ถึงพร้อมด้วยคุณคืออาจารย์.

มาตลีเทพสารดีขับรถไปข้างหน้า นายนิรยบาลเอาเชือกเหล็กลูกโพลง
ผูกคอสัตว์นรก ให้ก้มหน้า ดึงขึ้นมาตัดคอให้ชุ่มในน้ำร้อนแล้วโยยตี พระเจ้า
เนมิราชทอดพระเนตรเห็นดังนั้น จึงตรัสคาถาว่า

นายนิรยบาลผูกคอสัตว์นรกด้วยเชือกเหล็กลูก
โพลง แล้วตัดศีรษะโยนลงไปใต้น้ำร้อน ความกลัว
เกิดแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนี้ ดูก่อนมาตลี
เทพสารดี เราขอถามท่าน สัตว์เหล่านี้ได้ทำบาป
อะไรไว้ จึงมีศีรษะขาดนอนอยู่.

มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถามตามที่
ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่พระราชผู้
ไม่ทรงทราบว่า ข้าแต่พระองค์เป็นจอมประชาชน
สัตว์เหล่าใดเมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก มีบาปกรรม จับ
นรกมาฆ่า สัตว์เหล่านั้นมีกรรมหยาบช้ากระทำบาป
จึงมีศีรษะขาดนอนอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลุณฺณนฺติ ได้แก่ เพิกขื่น. บทว่า
อล เวรียตฺวา ความว่า เอาเชือกโลหะอันลูกโพลงผูกคอให้กัมหน้า. บทว่า
อุโณหฺทกฺขฺมึ ได้แก่ ในน้ำโลหะที่ตั้งมาเป็นกบ. บทว่า ปกิเลทยิตฺวา
ได้แก่ ให้ชุ่ม คือโยนลงไป มีคำอธิบายว่า แน่สหายมาตลี นายนิรยบาล
เหล่านี้เอาเชือกเหล็กลูกโพลงผูกคอของสัตว์เหล่าใด แล้วโน้มศีรษะซึ่งมี
ประมาณสามศอกตกลง ค้วนคอต้อนไปด้วยท่อนเหล็กลูกโพลง ใส่น้ำในน้ำ
โลหะที่ลูกโพลงแห่งหนึ่ง แล้วยินดีร้ายแรง และเมื่อคอนั้นขาดแล้ว มีคออื่น
พร้อมกับศีรษะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นอีกทีเดียว สัตว์เหล่านั้นได้กระทำความ
อะไรไว้ ความกลัวเกิดแก่ข้าพเจ้า เพราะเห็นสัตว์เหล่านั้น. บทว่า ปกุจฺจิ
คเหตฺวาน วิหฺรยฺนฺติ ความว่า ข้าแต่มหाराช สัตว์เหล่าใดเมื่อยังอยู่ใน
มนุษยโลก จับนรกมาตัดปีกผูกคอฆ่ากินบ้าง ฆ่าบ้าง สัตว์เหล่านั้นนั้นมิมีศีรษะ
ขาดอยู่ในที่นี้.

มาตลีเทพสารดีขับรดต่อไป ได้ยินว่า ในประเทศนั้นมีแม่น้ำมีน้ำเจิ่ง
น้ำร้อนรมย์ไหลอยู่โดยปกติ สัตว์นรกไม่อาจทนความกระหายเพราะเราร้อนด้วย
เพลิง จึงเดินข้ามแผ่นดินโลหะลูกโพลงลงสู่แม่น้ำนั้น ทนไคนั้นเองฝั่งน้ำทั้งสอง
ก็ลูกโพลงทั่ว น้ำควรรดื่มก็กลายเป็นแกลบและใบไม้ลูกโพลง สัตว์นรกไม่อาจ
จะทนความกระหาย ก็เคี้ยวแกลบ และใบไม้อันลูกโพลงกินแทนดื่มน้ำ แกลบ
และใบไม้นั้นก็เผาสุริระทั้งสิ้นออกทางส่วนเบื้องต่ำ สัตว์นรกไม่สามารถจะอด
กลืนทุกข์นั้นก็ประคองแขนทั้งสองร้องไห้ พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็น
ดังนั้น จึงตรัสคาถาว่า

แม่น้ำนี้มีน้ำมาก มีตลิ่งไม่สูง มีท่าอันดี ไหล
อยู่เสมอ สัตว์นรกเหล่านั้นเราร้อนเพราะความร้อน
แต่ไฟ จะดื่มน้ำ ก็แต่เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้นจะดื่มน้ำ
ก็กลายเป็นแกลบไป ความกลัวย่อมปรากฏแก่เรา
เพราะได้เห็นความเป็นไปนี้ นะมาตลีเทพสารดี
ข้าพเจ้าขอถามท่าน สัตว์นรกเหล่านี้ได้ทำบาปอะไร
ไว้ เมื่อจะดื่มน้ำ น้ำจึงกลายเป็นแกลบไป.

มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถาม ตาม
ที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่พระราชา
ผู้ไม่ทรงทราบ ว่า สัตว์เหล่าใดมีกรรมงานไม่บริสุทธิ์
ขายข้าวเปลือกแท้เจือด้วยข้าวลีบแกลบแก่ผู้ซื้อ เมื่อ
สัตว์เหล่านั้น มีความร้อนยิ่งเพราะความร้อนแห่งไฟ
กระหายน้ำ จะดื่มน้ำ น้ำจึงกลายเป็นแกลบไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนิชาตภูตา ได้แก่ มีฝั่งไม่ลึก. บท
ว่า ลูปติตฺตา ได้แก่ ประกอบด้วยทำน้ำงามๆ. บทว่า ลุสฺ โหติ ความว่า

ข้าวเปลือกกลายเป็นแกลบ. บทว่า ปานิ ได้แก่ น้ำดื่ม ได้ยินว่า ในประเทศ
นั้น มีแม่น้ำมีน้ำเจิ่งน้ำรินรมย์ไหลอยู่เป็นปกติ สัตว์นรกเร่าร้อนเพราะความ
ร้อนแห่งไฟ ไม่อาจจะทนความกระหายได้ จึงเดินย่ำแผ่นดินโลหะที่ลูกโพลง
ลงสู่แม่น้ำนั้น ทนไคนั้นเองฝั่งน้ำทั้งสองก็ลูกโพลงทั่ว น้ำควรดื่มกลายเป็น
แกลบและใบไม้ลูกโพลง สัตว์นรกไม่อาจทนความกระหาย ก็เคี้ยวกินแกลบ
และใบไม้อันลูกโพลงนั้น แกลบและใบไม้นั้นแก่เผาสรีระทั้งสิ้นของสัตว์เหล่านั้น
ลูกโพลงทั่วออกทางส่วนเบื้องต่ำ สัตว์นรกเหล่านั้นไม่สามารถจะอดกลั้น
ทุกขนั้น ก็ประคองแขนทั้งสองร้องไห้. บทว่า สุทฺถธมฺมฺล ในคานานั้น ได้
แก่ รัชชาติบริสุทธิ ๗ อย่าง มีข้าวเปลือกเป็นต้น. บทว่า ปลาเสน
มิสุตฺ ความว่า เอาใบไม้บ้าง แกลบบ้าง ทรายและดินเป็นต้นบ้าง ผสม
กัน. บทว่า อสุทฺถกมฺมา ได้แก่ มีกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม เสรี
หมอง. บทว่า กยิโน ความว่า พู่ว่าเราจักให้ข้าวเปลือกที่ดี ๆ แก่ท่าน
รับเงินแต่มือของผู้ซื้อแล้วให้ข้าวเปลือกที่ไม่ดีเห็นปานนั้น.

มาตลีเทพสารถิขับริดต่อไป นายนิรยบาลทั้งหลายล้อมเหล่าสัตว์นรก
ในนิรยาบายนั้น เหมือนนายพรานล้อมฝูงมฤคในป่าไว้ แล้วทิ่มแทงข้างทั้ง ๒
แห่งสัตว์นรกเหล่านั้นด้วยอาวุธต่าง ๆ มีเครื่องประหาร คือลูกศรเป็นต้น ร่างกาย
ของสัตว์นรกเหล่านั้น ปรากฏเป็นช่องปรุไปหมดเหมือนใบไม้แก่ฉะนั้น พระ-
เจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นดังนั้น เนื้อจะตรัสถามมาตลีเทพสารถิ จึงตรัส
คาถาว่า

นายนิรยบาลแทงข้างทั้ง ๒ แห่งสัตว์นรกผู้
ร้องไห้อยู่ ด้วยลูกศร หอก โคมร ความกลัวปรากฏ
แต่เราเพราะได้เห็นความเป็นไปนี้ ดูก่อนมาตลีเทพ-

สารถิ เรขาอถาพทาณ สัตว์นรกเหล่านีได้ทำบาป
อะไรไว้ จึงถูกฆ่าด้วยหอกนอนอยู่.

มาตลิตเทพสารถิทูลพยากรณ์พระดำรัสตามท
ทราบบิวกแห่งสัตว์ทำบาปทั้งหลาย แต่พระราชผู้
ไม่ทรงทราบบว่า สัตว์เหล่าใด เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก
เป็นผู้มีกรรม ไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ ถือเอาของที
เจ้าของไม่ให้ คือ รัชชาติ ทรัพย์ เงิน ทอง แปะ
กะ ปุสสัตว์ และกระบือ มาเลี้ยงชีวิต สัตว์เหล่านั้น
เป็นผู้มีกรรมหยาบช้าทำบาป จึงถูกฆ่าด้วยหอกนอน
อยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกยาณี ได้แก่ข้างทั้งสอง. บทว่า
ตุนุติ แปลว่า ย่อมแวง. บทว่า กนุติ แปลว่า ร้องไห้อยู่ นายนิรยบาล
ผู้หยาบช้าล้อมแวงข้างทั้ง ๒ ด้วยอาวุธต่าง ๆ มีลูกศรเป็นต้น เหมือนนายพราน
ล้อมหมุ่มฤคในป่า สรีระปรากฏเป็นช่องปรุเหมือนใบไม้เก่า. บทว่า อทินน-
มาทาย ได้แก่ สวิญญาณกทรัพย์ และอวิญญาณกทรัพย์ที่เป็นของผู้อื่น สัตว์
นรกเหล่านั้น ถือเอาทรัพย์นั้นด้วยการตัดที่ต่อเป็นต้น และด้วยการลวงด้วย
ประการต่าง ๆ เลี้ยงชีวิต.

มาตลิตเทพสารถิขัรบรตต่อไป แสดงนิรยาบายอื่นอีก นายนิรยบาลผูก
คอสัตว์นรกในนรกนั้นด้วยเชือกเหล็กลูกโพรงใหญ่ คร่าตัวมาให้ล้มลงบนแผ่น
ดินเหล็กลูกโพรง เทียวทุบตีด้วยอาวุธต่างๆ พระเจ้าเนมิราช เมื่อจะตรัสถาม
มาตลิตเทพสารถิถึงเหตุนี้ จึงตรัสคาถาว่า

สัตว์นรกเหล่านี้นายนิรบาลผูกเอาไว้เพราะเหตุ
อะไร ยังพวกอื่นอีกพวกหนึ่ง อันนายนิรบาลตัดทำ
ให้เป็นชิ้น ๆ นอนอยู่ ความกลัวย่อมปรากฏแก่เรา
เพราะได้เห็นความเป็นไปนี้ ดูก่อนมาตลีเทพสารดี
เราขอถามท่าน สัตว์นรกเหล่านี้ทำบาปอะไรไว้ จึง
ถูกทำให้เป็นชิ้น ๆ นอนอยู่.

มาตลีเทพสารดี ทูลพยากรณ์พระดำรัสถาม ตาม
ที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่พระราชผู้
ไม่ทรงทราบ ว่า สัตว์นรกเหล่านี้เคยเป็นผู้ฆ่าแกะ
ฆ่าสุกร ฆ่าปลา ครั้น ฆ่าสัตว์ของเลี้ยง ระเบิด
แพะ และ แล่วางไว้ในร้านที่ฆ่าสัตว์ขายเนื้อ เป็นผู้
มีกรรมหยาบช้าทำบาปจึงถูกตัดเป็นชิ้น ๆ นอนอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า คิวาย พนฺธา ความว่า เหล่าสัตว์
นรกถูกนายนิรบาลผูกคอด้วยเชือกเหล็กลูกโพลงใหญ่ คร่าตัวมาให้ล้มลงบน
แผ่นดินเหล็ก ทบตีด้วยอาวุธต่าง ๆ อันลูกโพลง พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตร
เห็นสัตว์นรกเหล่านั้น จึงตรัสถาม. บทว่า อญฺเณ วิกฺขุตา ความว่า
สัตว์นรกเหล่านี้ถูกตัดเป็นชิ้น ๆ. บทว่า วิลกฺตา ความว่า สัตว์นรกเหล่า
อื่นถูกนายนิรบาลวางไว้บนแผ่นดินเหล็กลูกโพลง เขามีคเชือดเนื้อสับเหมือนสับ
เนื้อที่เป็นก้อน ๆ นอนอยู่. บทว่า มจฺฉิกา แปลว่า ฆ่าปลา. บทว่า ปสฺสุ
ได้แก่ แม่โค. บทว่า สฺวณฺณสฺส ปสฺสาร์ยิสฺส ความว่า วางไว้ในร้านฆ่าสัตว์
ขายเนื้อ เพื่อประโยชน์แก่การขายเนื้อเลี้ยงชีพ.

มาตลีเทพสารดีขับรดต่อไป แสดงนิรยาบายอื่นอีก พระเจ้าเนมิราช
ทอดพระเนตรเห็นสัตว์นรกเหล่านั้นกินมูลและอุจ เมื่อจะตรัสถามมาตลีเทพ-
สารดี จึงตรัสคาถาว่า

ห้วงน้ำนี้เต็มด้วยมูลและอุจ มีกลิ่นเหม็น
ไม่สะอาด เน่า ฟุ้งไป สัตว์นรกมีความหิวครอบงำ
ก็กินมูลและอุจนั้น ความกลัวปรากฏแก่เรา เพราะ
ได้เห็นความเป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลีเทพสารดี เรา
ขอลามท่าน สัตว์นรกเหล่านี้ได้ทำบาปอะไรไว้ จึง
มีมูลและอุจเป็นอาหาร.

มาตลีเทพสารดีทูลถวายพยากรณ์พระดำตรัสถาม
ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่พระ-
ราชาผู้ไม่ทรงทราบ ว่า สัตว์นรกเหล่าใดก่อทุกข์
เบียดเบียนมิตรสหายเป็นต้น ตั้งมั่นอยู่ในความเบียด
เบียนผู้อื่นทุกเมื่อ สัตว์นรกเหล่านั้น มีกรรมหยาบช้า
เป็นพาลประทุษร้ายมิตร จึงต้องกินมูลและอุจ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ขุทปาเรตา มนุชา อเทนติ ความ
ว่า สัตว์นรกเหล่านี้อันความหิวถูกต้อง ไม่อาจอดกลั้นความหิวได้ จึงทำอุจ
เก่าซึ่งตั้งอยู่เป็นกำป เคียดพล่าน ควันอบ ลุกโพล่ง เป็นก้อน ๆ เคี้ยวกิน.
บทว่า การณิกา แปลว่า ก่อทุกข์. บทว่า วิโรธิกา ได้แก่ ผู้เบียดเบียน
แม้มิตรสหายเป็นต้น. บทว่า มิตตทุทโท ความว่า สัตว์เหล่าใดเป็นพาล
เคี้ยวกิน คือบริโภคข้าวปลาอาหารในบ้านของตนนั้น ๆ นั่งนอนบนอาสน์ที่
เขาปูลาดไว้ ยังรับจ้างขโมยมาสกและกหาปณะอีก สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้ประทุษ
ร้ายมิตร เป็นพาล จึงเคี้ยวกินก้อนอุจเห็นปานนี้ พระเจ้าข้า.

มาตลีเทพสารดีขับรดต่อไป ในนรกอื่น ๆ สัตว์นรกเหล่านี้อันความ
หิวถูกต้อง ไม่อาจอดกลั้นความหิวได้ จึงทำเลือดและหนองเป็นก้อน ๆ เคี้ยว
กิน พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นดังนั้น จึงตรัสกล่าวว่

ห้วงน้ำนี้เต็มด้วยเลือดและหนอง มีกลิ่นเหม็น
ไม่สะอาด เน่า ฟุ้งไป สัตว์นรกถูกความร้อนแผดเผา
แล้ว ย่อมดื่มเลือดและหนองกิน ความกลัวย่อม
ปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น ดูก่อน
มาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน สัตว์นรกเหล่านี้ได้
ทำบาปอะไรไว้จึงมีเลือดและหนองเป็นอาหาร.

มาตลีเทพสารดีทูลถวายพยากรณ์พระดำรัสตาม
ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่พระ-
ราชาผู้ไม่ทรงทราบว่า สัตว์นรกเหล่าใดเมื่อยังอยู่ใน
มนุษยโลกนำมาบริโภคแลพระอรหันต์ ชื่อว่าต้อง
ปราศิกในคิหิเทศ สัตว์นรกเหล่านั้นมีกรรมหยาบช้า
ทำบาปจึงมีเลือดและหนองเป็นอาหาร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขมฺมาภิตตฺตา** ได้แก่ ถูกความร้อน
เบียดเบียน. บทว่า **ปราศิก** ความว่า เป็นผู้พ่าย คือ ฆ่าบิดามารดา
ต้องปราศิกในความเป็นคฤหัสถ์นั้นแล. บทว่า **อรหนฺเต** ได้แก่ ผู้สมควร
แก่บูชาพิเศษ. บทว่า **หนฺนฺติ** ความว่า ฆ่าบิดามารดาผู้ทำกรรมที่ทำได้
ด้วยยาก อีกอย่างหนึ่ง ด้วยบทว่า **อรหนฺเต** ท่านสงเคราะห์แม่พุทธสาวก
ทั้งหลายเข้าด้วย.

มาตลีเทพสารดีขับรดต่อไป นายนิรยบาลที่อุสสุทนรกอื่นอีก เอา เบ็ดเหล็กลูกโพลงโตเท่าลำตาลเกี่ยวลึ้นสัตว์นรก คร่ำมาให้สัตว์นรกเหล่านั้น ล้มลงบนแผ่นดินโลหะที่ลูกโพลง ให้นอนแผ่ เอาขอเหล็กสับคุดสับหนังโค ฉะนั้น สัตว์นรกเหล่านั้น ดิ้นรนเหมือนปลาคื่นอยู่บนบก ไม่อาจทนทุกขนั้น ร้องไห้เซพะไหล พระเจ้าเนมิราชเมื่อจะแสดงแก่มาตลีเทพสารดีนั้น ได้ตรัสว่า

ท่านจงดูลึนของสัตว์นรกที่เกี่ยวข้องด้วยเบ็ด และ
หนังที่แผ่ไปด้วยของสัตว์นรกยอมดิ้นรน เหมือนปลา
ที่ยืนไปบนบกยอมดิ้นรนฉะนั้น ร้องไห้ น้ำลายไหล
เพราะกรรมอะไร ความกลัวยอมปรากฏแก่เรา เพราะ
ได้เห็นความเป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลีเทพสารดี เราขอ
ถามท่าน สัตว์นรกเหล่านี้ได้ทำบาปอะไรไว้ จึงกลืน
เบ็ดนอนอยู่.

มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสตามตามที่
ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่พระราช
ผู้ไม่ทรงทราบว่า สัตว์นรกเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็น
มนุษย์อยู่ในตำแหน่งผู้ตีราคา ยังราคาซื้อให้เสื่อมไป
ด้วยราคา ทำกรรมอันโงงด้วยความโงง เหตุโลก
ทรัพย์ปกปิดไว้ ดูคนเข้าไปใกล้ปลาเพื่อจะฆ่าเอา
เหยื่อเกี่ยวเบ็ดปิดเบ็ดไว้ฉะนั้น บุคคลจะป้องกันช่วย
คนทำความโงงผู้อันกรรมของคนหุ้มห่อไว้ ไม่มีเลย
สัตว์นรกเหล่านั้นมีกรรมหยาบช้าทำบาป จึงมากลืน
เบ็ดนอนอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิเมเต** ความว่า เพราะเหตุไร สัตว์นรก
เหล่านั้น. บทว่า **วงฺกขสุตา** แปลว่า กลืนเบ็ด. บทว่า **สณฺฐานคตา**
ความว่า ผู้ถึงตำแหน่งคือขอบเขต คือดำรงอยู่ในตำแหน่งตிரาคาสินค้า. บทว่า
อฺคฺเขน อฺคฺขํ ความว่า รับราคาสินค้านั้น ๆ เป็นสินบนแล้วลดราคา
วิญญานกทรัพย์และอวิญญานกทรัพย์นั้น ๆ มีข้างมาเป็นต้น หรือเงินทอง
เป็นต้น. บทว่า **กยฺ** ความว่า เมื่อลดราคานั้น ๆ ย่อมลดราคาซื้อจากราคา
นั้น แก่ผู้ซื้อทั้งหลาย เมื่อควรจะให้ ๑๐๐ ก็ให้แค่ ๕๐ เมื่อควรจะให้ ๕๐ บาท
ก็ให้แค่ ๒๕ ฝ่ายผู้ซื้อนั้นก็แบ่งกับผู้ตிரาคาเหล่านั้น ถือเอาราคานั้น. บทว่า
ญฺญน ญฺญํ ได้แก่ การโกงนั้น ๆ มีโกงด้วยตาชั่งเป็นต้น. บทว่า **ธนฺโลกเหตุ**
ความว่า กระทำการโกงนั้น ๆ เพราะเหตุโลกทรัพย์. บทว่า **ฉนฺนํ ยถา วาริจจ**
วธาย ความว่า ก็สัตว์เหล่านั้น แม้เมื่อทำงานนั้น ก็ปิดปิดการโกงที่คน
ทำไว้อย่างนั้น ด้วยวาจาอ่อนหวาน คนเข้าไปใกล้ปลาที่ว่ายอยู่ในน้ำ เพื่อจะ
ฆ่า ก็เอาเหยื่อหุ้มเบ็ดมาปลานั้น ฉนฺนํ การปิดปิดทำการงานนั้น ฉนฺนํ.
บทว่า **น หิ ญฺญกาวิสุต** ความว่า ด้วยว่า ชื่อว่าการป้องกันย่อมไม่มี
แก่ผู้ที่ทำการโกง แม้สำคัญอยู่ว่า กรรมของเราที่ปิดปิดไว้นั้นไม่มีใครรู้.
บทว่า **สเกหิ กมฺเมหิ ปุรฺกฺขจิตฺตสุต** ความว่า ผู้นั้นอันกรรมของตน
หุ้มห่อไว้ ก็ไม่ได้ที่ฟัง.

นาตลิตฺเทพสารถีขั้บรรดต่อไป สัตว์นรกในนรกนั้น ตั้งอยู่ในหลุมใหญ่
เห็นด้วยถ่านเพลิงที่ลุกโพลง ได้ยินว่า สัตว์นรกเหล่านั้นถูกนายนิรยบาลถือ
อาวุธต่าง ๆ แหวง เข้าถึงนรกนั้น เหมือนนายโคบาลแทงฝูงโคที่ไม่เข้าคอก
ฉะนั้น นายนิรยบาลจับสัตว์นรกเหล่านั้นเอาเข้าขึ้นบนโยนไปในนรกนั้น
พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นสัตว์นรกตกนรกอย่างนั้น เมื่อจะตรัสถาม
มาตลิตฺเทพสารถี จึงตรัสคาถาว่า

หญิงนรกเหล่านี้มีร่างกายแตกทั่ว มีชาติทรมาน มีเมลงวันตอม เปรอะเปื้อนด้วยเลือดและหนอง มีศีรษะขาด เหมือนฝูงโคที่ศีรษะขาดบนที่ฆ่า ประคองแขนทั้งสองร้องไห้ หญิงนรกเหล่านั้นจมอยู่ในภูมิภาคเพียงแอมทุกเมื่อ ภูเขาไฟตั้งมาแต่สี่ทิศ ลุกโพลงลงมาบดหญิงนรกเหล่านั้นให้ละเอียด ความกลัวปรากฏแก่เราเพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลิตเทพสารดี เราขอถามท่าน หญิงนรกเหล่านี้มีได้ทำบาปอะไรไว้ จึงต้องจมอยู่ในภูมิภาคเพียงแอมทุกเมื่อ ภูเขาไฟลุกโพลงตั้งมาแต่สี่ทิศบดให้ละเอียด.

มาตลิตเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำตรัสถาม ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่พระราชารู้ไม่ทรงทราบว่า หญิงนรกเหล่านั้นเป็นกุลธิดา เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก มีการงานไม่บริสุทธิ์ ได้ประพฤติไม่น่ายินดี เป็นหญิงนักเลง ละสามีเสียได้ คบหาชายอื่นเพราะเหตุยินดีและเล่น หญิงเหล่านั้นเมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก ยังจิตของตนให้น่ายินดีในชายอื่นจึงถูกภูเขาไฟอันลุกโพลงตั้งมาแต่สี่ทิศ บดให้ละเอียด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นารี ได้แก่ หญิงทั้งหลาย. บทว่า สมุปริกินฺนคตฺตา ความว่า มีตัวแตก คือมีศีรษะขาดโดยรอบด้วยดี. บทว่า รุชฺจา แปลว่า มีชาติทรมาน คือมีรูปแปลก อธิบายว่า น่าเกลียด. บทว่า วิกนฺตา ความว่า มีตัวเปรอะเปื้อนหนองและเลือด เหมือนโคทั้งหลาย

ที่หัวขาด. บทว่า **สทา นิชาตา** ความว่า จมลงในแผ่นดินเหล็กที่ลูกโปลง เป็นนิจเข้าไปแต่แหว่ตั้งอยู่เหมือนใครวางไว้. บทว่า **ขนฺธชาติวตฺตุนฺติ** ความว่า แน่สหายมาตลี ภูเขาเหล่านั้นก็ถึงทับหญิงเหล่านั้น ได้ยินว่า ในเวลาที่หญิงเหล่านั้นจมเข้าไปแหว่อย่างนี้ ภูเขาเหล็กลูกโปลงตั้งขึ้นทางทิศตะวันออก ค้ำรามคูดสายฟ้ามา เป็นราวกะว่าบดสรีระให้แหลกละเอียดไป เมื่อภูเขาภูคนั้น กลิ้งไปตั้งอยู่ทางข้างทิศตะวันตกสรีระของหญิงเหล่านั้นก็ปรากฏขึ้นอีก หญิงเหล่านั้นไม่อาจออกคลื่นทุกชั้นนี้ได้ จึงประคองแขนทั้งสองร้องไห้ แม้ภูเขาที่ตั้งขึ้นในทิศที่เหลือทั้งหลายก็มีนัยอย่างนี้แล ภูเขาสองลูกตั้งขึ้นบดสรีระของหญิงเหล่านั้นเหมือนหีบอ้อยเล็ดหลังไหลไป บางครั้งภูเขาสามลูก บางคราวสี่ลูก ตั้งขึ้นบดสรีระของหญิงเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **ขนฺธชาติวตฺตุนฺติ**.

บทว่า **โกลิตฺติยาโย** ได้แก่ เป็นกฤชิตาดำรงอยู่ในตระกูล. บทว่า **อยุตฺตํ อจาร์** ความว่า ได้กระทำการกรรมที่ไม่สำรวม. บทว่า **ชุตฺตฺรุปา** ความว่า เป็นหญิงมีรูปไม่งาม คือมีรูปชั่ว มีชาติเป็นนักเลง. บทว่า **ปติวปฺปหยา** ความว่า ละสามีของตนเสีย. บทว่า **อจารุ** ความว่า ได้ถึงชายอื่น. บทว่า **รติขิตฺตเหตุ** ความว่า เหตุกามคุณห้า และเหตุเล่น. บทว่า **รมาปยิตฺวา** ความว่า ยังจิตของตนให้รั้นรมย์กับเหล่าชายอื่น เกิดขึ้นในที่นี้ อธิบายว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นภูเขามีสไฟลุกโชนช่วงเหล่านั้น จึงบดสรีระของหญิงเหล่านั้นด้วยอาการอย่างนี้.

มาตลีเทพสารถีขั้บรถต่อไป สัตว์วันรกในนรกนั้นตั้งอยู่ในบ่อใหญ่ เต็มด้วยถ่านเพลิงลูกโปลง ได้ยินว่า สัตว์วันรกเหล่านั้นถูกนายนิรยบาลถืออาวุธต่าง ๆ แหว่ เหมือนนายโคบาลแทงฝูงโคที่ไม่เข้าคอก เข้าถึงนรกนั้นด้วยประการนั้น ลำดับนั้น นายนิรยบาลจับสัตว์วันรกเหล่านั้นให้มีเท้าขึ้นข้างบนโยน

ลงในบ่อใหญ่นั้น พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นสัตว์นรกตกลงในนรก
อย่างนั้น เมื่อจะตรัสถามมาตลีเทพสารดี จึงตรัสคาถาว่า

เพราะเหตุไร นายนิรยบาลทั้งหลายจึงจับสัตว์
นรกเหล่านี้อีกพวกหนึ่งที่เอาหัวลงโยนลงไป
นรก ความกลัวย่อมปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความ
เป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน
สัตว์นรกเหล่านี้ได้ทำบาปอะไรไว้ จึงถูกโยนให้ตกไป
ในนรก.

มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถามตามที่
ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่พระราชา
ผู้ไม่ทรงทราบว่า สัตว์เหล่านี้เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก
เป็นผู้มีกรรมไม่ดี ล่วงเกินภรรยาทั้งหลายของชายอื่น
สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้ลักภักษะอันอุดมเช่นนั้น จึงมาตก
นรก เสวยทุกข์เวทนาในนรคนั้นสิ้นปีเป็นอันมาก
บุคคลผู้ช่วยป้องกันบุคคลผู้มักทำบาป ผู้อันกรรมของ
ตนหุ้มห่อไว้ ไม่มีเลย สัตว์นรกเหล่านั้นมีกรรม
หยาบช้าทำบาป จึงมาตกอยู่ในนรก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นรเก ได้แก่ ในบ่อใหญ่เต็มด้วย
ถ่านเพลิงอันลุกโพลง ได้ยินว่า สัตว์นรกเหล่านั้นถูกนายนิรยบาลถืออาวุธ
ต่าง ๆ ทิ่มแทงโบยตี รวักนายโคบาลแทงโคทั้งหลายที่ไม่เข้าคอกฉะนั้น
เข้าถึงนรคนั้นเห็นปานนั้น ลำดับนั้น นายนิรยบาลทั้งหลายทำสัตว์นรกเหล่านั้น
ให้มีเท้าขึ้นข้างบนมีศีรษะลงข้างล่าง แล้วโยนลงในบ่อใหญ่นั้น พระเจ้าเนมิราช

ทอดพระเนตรเห็นเหล่าสัตว์นรกกำลังตกลงไปอย่างนั้น เมื่อจะตรัสถามจึงตรัส
อย่างนี้. บทว่า อุตมภณฺฑาณา ได้แก่ ผู้ขโมยภัณฑะอันประเสริฐที่
มนุษย์ทั้งหลายพึงรัก.

ก็แลครั้นทุลอย่างนี้แล้ว มาตลีผู้สังคาหะได้ยงนรกนั้นให้อันตรธาน
ไป ชั้บริดต่อไป แสดงนรกเป็นที่หมกไหม้แห่งพวกมิชฉาทิฎฐิ ได้พยากรณ์
ข้อที่พระเจ้าเนมิราชตรัสถามว่า

สัตว์นรกเหล่านี้ ทั้งน้อยใหญ่ต่างพวกประกอบ
เหตุการณ์ มีรูปร่างพิลึก ปราภฏอยู่ในนรก ความกลัว
ย่อมปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น
ดูก่อนมาตลีเทพสารถิ เราขอถามท่าน สัตว์นรก
เหล่านี้ได้ทำบาปอะไรไว้ จึงได้เสวยทุกขเวทนาอัน
ลำแข็งเผ็ดร้อนมีประมาณยิ่ง.

มาตลีเทพสารถิทูลพยากรณ์พระดำรัสถาม ตาม
ที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบาปทั้งหลาย แต่พระราช
ไม่ทรงทราบ ว่า สัตว์เหล่าใดเมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก
เป็นผู้มีความเห็นเป็นบาป หลงทำกรรมอันทำด้วย
ความคุ่นเคย และชักชวนผู้อื่นในทิฎฐิเช่นนั้น สัตว์
เหล่านั้นเป็นผู้มีทิฎฐิอันลามกทำบาป จึงต้องเสวยทุกข
เวทนาอันลำแข็งเผ็ดร้อน ประมาณยิ่ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อูจฺจาวจาม ได้แก่ สัตว์นรกเหล่านี้
ทั้งสูงและต่ำ อธิบายว่า ทั้งน้อยและใหญ่. บทว่า อูปกฺกมา ได้แก่ ผู้
ประกอบเหตุการณ์. บทว่า สุปาปทิฎฐิโน ความว่า เป็นผู้มึชธรรมลามก

ด้วยดี ด้วยมิจฉาทิฏฐิมิวัตถุ ๑๐ คือ ทานที่ให้ไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่วไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี สมณพราหมณ์ไม่มี สัตว์ผู้ผูกเกิดไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี. บทว่า วิสสาสกมฺมานิ ความว่า เป็นผู้อาศัยกรรมที่ทำความความคุ้นเคย กระทำกรรมลามกมืออย่างต่างๆ ด้วยมิจฉาทิฏฐินั้น. บทว่า เตเม ความว่า ชนเหล่านั้นนั้น ย่อมเสวยทุกข์เห็นปานนี้.

มาตลิตฺเทพสารถิทุลบกนรกเป็นที่หมกไหม้ ของพวกมิจฉาทิฏฐิทั้งหลาย แต่พระเจ้าเนมิราชด้วยประการฉะนี้.

แม้หมู่เทวดาในเทวโลกก็ได้นั่งประชุมกันในเทวสภาชื่อสุทธรรมานันเด คอยพระเจ้าเนมิราชเสด็จมา ฝ่ายท้าวสักกเทวราชทรงใคร่ครวญดูว่า ทำไมมาตลิจึงไปช้านัก ก็ทราบเหตุ นั้น จึงทรงจินตนาการว่า มาตลิตฺเทพบุตรเที่ยวแสดงนรกทั้งหลายว่า สัตว์เกิดในนรกนั้น เพราะทำกรรมนั้น ดังนี้ เพื่อแสดงความเป็นเหตุพิเศษของคน แต่ชนมาชุกของพระเจ้าเนมิราชซึ่งมีอยู่น้อย จะฟังสิ้นไป ชนมาชุกนั้นจะไม่ฟังถึงที่สุดแห่งการแสดงนรก ทรงดำริฉะนี้แล้ว จึงส่งเทพบุตรองค์หนึ่งซึ่งมีความเร็วมาก ด้วยเทพบัญญัติว่า ท่านจงไปแจ้งแก่มาตลิตฺว่า จงเชิญเสด็จพระเจ้าเนมิราชมาโดยเร็ว เทพบุตรนั้นมาแจ้งโดยเร็ว มาตลิตฺเทพสารถิได้สดับคำเทพบุตรนั้นแล้ว จึงทูลพระเจ้าเนมิราชว่า ข้าไม่ได้แล้ว พระเจ้าข้า แล้วแสดงนรกเป็นอันมากใน ๔ ทิศพร้อมกันทีเดียว แต่พระเจ้าเนมิราช กล่าวคาถาว่า

ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์ทรงทราบสถานที่อยู่
ของเหล่าสัตว์ผู้มีกรรมหยาบช้า และทรงทราบคติของ
เหล่าสัตว์ผู้ทุศีลแล้ว เพราะได้ทอดพระเนตรเห็น
นिरยาบายอันเป็นที่อยู่ของเหล่าสัตว์นรกผู้มีกรรมอัน

ลามก ข้าแต่พระราชผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ บัดนี้
ขอพระองค์เสด็จขึ้นไปในสำนักของท้าวสักกเทวราช
เถิด.

กาลานั้นมีเนื้อความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์ทรงทราบสถาน
ที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้มึนกรรมหยาบช้า เพราะได้ทอดพระเนตรเห็นนิรยาบายอัน
เป็นที่อยู่ของเหล่าสัตว์นรกผู้มึนกรรมอันลามกนี้. บทว่า **ทูลสุลีลาหนฺจ** ยา
คฺติ ความว่า ความสำเร็จเมื่อนั้น พระองค์ก็ทรงทราบแล้ว บัดนี้ ขอเชิญ
พระองค์เสด็จขึ้นไปชมทิพยสมบัติ ในสำนักของท้าวสักกเทวราชเถิด
พระเจ้าข้า.

จบ กัณฑ์นรก

ก็แลครั้นทูลอย่างนี้แล้ว มาตลีเทพสารก็ขับรถมุ่งไปเทวโลก พระ-
เจ้าเนมิราชเมื่อเสด็จไปเทวโลก ทอดพระเนตรเห็นวิมานอันประดิษฐานอยู่ใน
อากาศของเทพธิดา นามว่า**วรุณี** มียอด ๕ ยอด แล้วไปด้วยแก้วมณี ใหญ่
๑๒ โยชน์ ประดับด้วยขอลังการทั้งปวง สมบูรณ์ด้วยอุทยานและสระโบกขรณี
มีต้นกัลปพฤกษ์แวดล้อม และทอดพระเนตรเห็นเทพธิดานั้น นั่งอยู่เหนือหลัง
ที่ไสยาสน์ภายในกุฎาคาร หมู่อุปสรพันหนึ่งแวดล้อม เปิดมณีสีหบัญชรแลดู
ภายนอก จึงตรัสคาถาถามมาตลีเทพสารดี แม้มาตลีเทพสารดินอกนี้ก็ได้
พยากรณ์แต่พระองค์

วิมาน ๕ ยอดนี้ปรากฏอยู่ เทพธิดาผู้มีอำนาจ
มาก ประดับดอกไม้ นั่งอยู่กลางที่ไสยาสน์ แสดง
ฤทธิ์ได้ต่าง ๆ สถิตอยู่ในวิมานนั้น ความปลื้มใจ
ปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น ดูก่อน

มาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน เทพธิดามีได้ทำ
กรรมดีอะไรไว้ จึงได้ถึงสวรรค์ชั้นเทวอยู่ในวิมาน.

มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถาม ตาม
ที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่พระราช
ผู้ไม่ทรงทราบ ว่า ก็เทพธิดาที่พระองค์ทรงหมายถึง
นั้น ชื่อวรุณี เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก เป็นทาสีเกิด
แต่ทาสีในเรือนของพราหมณ์ นางรู้แจ้งซึ่งแขกคือ
ภิกษุผู้มีกาลอันถึงแล้ว นิมนต์ให้นั่งในเรือนของ
พราหมณ์ ยินดีต่อภิกษุนั้นเป็นนิตย์ ดังมารดายินดี
ต่อบุตรผู้จากไปนานกลับมาถึงฉะนั้น นางอังกาส
ภิกษุนั้นโดยเคารพ ได้ถวายสิ่งของของตนเล็กน้อย
เป็นผู้สำรวจและจำแนกทาน จึงมาบังเทวอยู่ในวิมาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปลฺลจ ฐป** ความว่า ประกอบด้วยกฎการ
๕. บทว่า **มาลาปิลนฺธา** ความว่า ประดับด้วยสรรพากรณ์ มีเครื่องประดับ
และดอกไม้เป็นต้น. บทว่า **ตตฺถจฺจติ** ความว่า อยู่ในวิมานนั้น. บทว่า
อฺจุจาวจ **อิทธิวิภูพฺพมานา** ความว่า แสดงเทพฤทธิ์มีประการต่าง ๆ.
บทว่า **ทิสฺวา** ความว่า เราผู้เห็นความเป็นไปนั้นดำรงอยู่. บทว่า **วตฺติ**
แปลว่า ความยินดี. บทว่า **วิญฺหติ** ได้แก่ ย่อมได้เฉพาะ อธิบายว่า เรามี
ความปลื้มใจราวกะว่าของมีอยู่ คืออันความยินดีครอบงำแล้ว. บทว่า
อามายทาสี ความว่า เป็นทาสีเกิดในครรภ์ของทาสีในเรือน. บทว่า **อหุ**
พฺราหฺมณฺสุส ความว่า เทพธิดานั้นได้เป็นทาสีของพราหมณ์คนหนึ่ง ใน
กาลแห่งพระกัสสปทศพล. บทว่า **สา ปตฺตกาถิ** ความว่า พราหมณ์นั้น

ได้บริจาคสลากภัตแด่พระสงฆ์ พราหมณ์นั้นไปเรือนเรียกกริยามาสั่งว่า
แนะนำผู้เจริญ พຽງนี้ เธอจงลุกขึ้นแต่เช้า จัดสลากภัตเพื่อให้มีราคา-
กหาปณะหนึ่งสำหรับภิกษุรูปหนึ่ง ๆ พราหมณ์ปฏิเสธว่า ข้าแต่ นาย ขึ้นชื่อว่า
ภิกษุทั้งหลายเป็นนักเลง ดิฉันไม่อาจ วิชาทั้งหลายของพราหมณ์นั้นก็ปฏิเสธ
อย่างนั้น เหมือนกัน พราหมณ์กล่าวกะทาสีว่า เจ้าอาจใหม่แม่หนู ทาสีนั้น
รับคำว่า อาจเจ้าคะ แล้วจัดยาของเขียวและภัตตอาหารเป็นต้น โดยเคารพ
ได้สลากแล้วรู้แจ้งแก่ผู้ใดเวลาซึ่งมาแล้ว นิมนต์ให้นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้
ซึ่งได้ทาด้วยโคลมัยสดทำดอกไม้อื่นไว้ข้างหน้าในเรือน. บทว่า มาตาว ปุตุต
ความว่า ทาสีนั้นเปลิดเพลินยิ่งตลอดกาลเป็นนิตย์ อังคาสโดยเคารพ ได้ถวาย
อะไร ๆ ซึ่งเป็นของของตน เหมือนมารดาเปลิดเพลินยิ่ง ครั้งเดียวต่อบุตรผู้
จากไปนานกลับมาแล้ว ฉะนั้น. บทว่า สลฺยมา ลั วิภาคา จ ความว่า
ทาสีนั้นได้เป็นผู้มีศีลและมีจาคะ เพราะเหตุ นั้น จึงบันเทิงอยู่ในวิมานนี้
ด้วยศีลและจาคะนั้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า สลฺยมา ความว่า ประกอบ
ด้วยการผูกอินทรีย์.

ก็แลครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว มาตลีเทพสารก็ได้ขับรถต่อไป แสดง
วิมานทอง ๗ ของเทพบุตรชื่อ โสณทินนะ พระเจ้านมมีราชทอดพระเนตรเห็น
วิมานเหล่านั้น และสิริสมบัติของโสณทินนเทพบุตรนั้น จึงตรัสถามถึงกรรม
ที่เทพบุตรนั้นได้ทำไว้ แม้มมาตลีเทพสารถินอกนี้ก็ได้ทูลบอกแต่พระองค์

วิมานทั้ง ๗ โขติช่วง อัญญญานุภาพตกแต่ง

ส่องแสงสว่างดั่งดวงอาทิตย์อ่อน ๆ เทพบุตรในวิมาน

นั้นมีฤทธิ์มาก ประดับด้วยสรรพภรณ์ อัญมูเทพ

ธิดาแวดล้อมผลัดเปลี่ยนเวียนวนอยู่โดยรอบ ทั้ง ๗

วิมาน ความปลื้มใจปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความ

เป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน
เทพบุตรนี้ได้ทำกรรมดีอะไรไว้ จึงได้ถึงสวรรค์
บันเทิงอยู่ในวิมาน.

มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถามตามที่
ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่พระราชผู้
ไม่ทรงทราบว่า เทพบุตรนี้เป็นคฤหบดีชื่อโสณทินนะ
เป็นทานบดี ให้สร้างวิหาร ๗ หลังอุทิศต่อบรรพชิต
ได้ปฏิบัติบำรุงภิกษุผู้อยู่ในวิหาร ๗ หลังจากนั้นโดยเคารพ
ได้บริจาคผ้าถุงผ้าห่มกัศตาหารเสนาสนะเครื่องประ-
ทีปในท่านผู้ซื้อตรงด้วยจิตเลื่อมใส รักษาอุโบสถศีลอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ ในดิถีที่ ๑๔ ที่ ๑๕ ที่ ๘ แห่งปักข์
และปาฏิหาริย์ปักข์ เป็นผู้สำรวมในศีลทุกเมื่อ เป็นผู้
สำรวมและจำแนกทาน จึงมาบันเทิงอยู่ในวิมาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทททพุหมานา แปลว่า โชติช่วงอยู่.

บทว่า อาภนุติ ความว่า ส่องแสงสว่างดั่งดวงอาทิตย์อ่อน ๆ. บทว่า ตตฺถ
ความว่า ในวิมาน ๗ หลังที่ตั้งเรียงรายอยู่นั้น มีเทพบุตรองค์หนึ่งชื่อโสณ-
ทินนะ เข้าแค้นหาราชเจ้า เทพบุตรองค์นี้ เมื่อก่อน ในกาลแห่งพระกัศสป
ทศพล เป็นคฤหบดีมีนามว่า โสณทินนะ เป็นทานบดี ในนิคมแห่งหนึ่งใน
กาลสิริรัฐ เขาให้สร้างกุฎิที่อยู่อุทิศบรรพชิตทั้งหลาย ปฏิบัติบำรุงภิกษุทั้งหลาย
ผู้อยู่ในวิหารกุฎินั้น ๆ ด้วยปัจจัย ๔ โดยเคารพ และเจ้าจำอุโบสถสำรวมใน
ศีลทั้งหลายเป็นนิตย์ ครั้นจุตจากอัทธานั้นแล้ว จึงอุบัติในวิมานนี้บันเทิงอยู่.

อนึ่ง บทว่า **ปาฏิหาริยปกฺขณฺจ** นี้ ในคานานัน ท่านกล่าวหมาย
เอาคติที่ ๗ และคติที่ ๘ อันเป็นคติรับและส่งแห่งอัฐภูมิอุโบสถ และคติที่ ๑๓
และปาฏิบทอันเป็นคติรับและส่งแห่งจาคุททสิอุโบสถและปัจฉิมสิอุโบสถ.

ครั้นกล่าวกรรมของโสณทินนเทพบุตรอย่างนี้แล้ว มาตลีเทพสารดี
ก็ขับรถต่อไป แสดงวิมานแก้วผลึก วิมานแก้วผลึกนั้นสูง ๒๕๐ โยชน์ ประกอบด้วย
ด้วยเสาซึ่งแล้วไปด้วยแก้ว ๗ ประการหลายร้อยต้น ประดับด้วยยอดหลายร้อย
ยอด ห้อยกระดิ่งเป็นแถวรอบ มีธงที่แล้วด้วยทองและเงินปักไสว ประดับด้วย
อุทยานและwaneะวิจิตรด้วยบุปผชาตินานาชนิด ประกอบด้วยสระโบกขรณี
น่ายินดี มีไฟที่ที่น่ารื่นรมย์ เคลื่อนไปด้วยอัสระผู้ฉลาดในการพ้อนรำขับร้อง
และประโคม พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นวิมานแก้วผลึกนั้น มีพระ-
หฤทัยยินดี ตรัสถามถึงกุศลกรรมแห่งอัสระเหล่านั้น แม้มาตลีเทพสารดีนอกนี้
ก็ได้ทูลบอกแต่พระองค์

วิมานอันบุญญาภาพตกแต่งดีแล้วนี้ เคลื่อน
ไปด้วยหม้ออัสระผู้ประเสริฐ รุ่งเรืองด้วยยอดบริบูรณ์
ด้วยข้าวและน้ำ งดงามด้วยการพ้อนรำขับร้อง เปล่ง
แสงสว่างจากฝาแก้วผลึก ความปลื้มใจย่อมปรากฏ
แก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนี้ ดูก่อนมาตลี-
เทพสารดี เราขอถามท่าน อัสระเหล่านี้มิได้ทำกรรมดี
อะไรไว้ จึงถึงสวรรค์บันเทิงอยู่ในวิมาน.

มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถาม ตาม
ที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่พระราช
ไม่ทรงทราบ ว่า อัสระเหล่านั้นเมื่อยังอยู่ในมนุษย์-

โลกเป็นอุบาสิกาผู้มีศีล ยินดีในทาน มีจิตเลื่อมใส
เป็นนิศย์ตั้งอยู่ในสัจจะ ไม่ประมาทในการรักษา
อุโบสถ เป็นผู้สำรวจและจำแนกทาน จึงมาบังเฝ้า
อยู่ในวิมาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุยมุหํ แปลว่า วิมาน มีคำอธิบายว่า
ปราสาท. บทว่า ผลิกาสู ได้แก่ ฝาแก้วผลึก คือฝาที่แล้วด้วยแก้วมณีขาว.
บทว่า นาริวรรณากิณฺณํ ได้แก่ เคลื่อนไปด้วยหม้ออุปสรรพสุประเสริฐ. บทว่า
กุกฺกาการวิโรจิตํ ความว่า สะสม คือรวบรวม คือเจริญด้วยเรือนยอดอันประ-
เสริฐทั้งหลาย. บทว่า อุภยํ ความว่า งดงามด้วยการพ้อนรำและการขับร้อง
ทั้งสองอย่าง. บทว่า ยา กาจิ นี้ ท่านกล่าวโดยไม่กำหนดก็จริง ถึงอย่างนั้น
ก็พึงทราบอุปสรรเหล่านั้นว่า เป็นอุบาสิกาในกรุงพาราณสี ในกาลแห่งพระ-
กัสสปพุทธเจ้า ได้รวมกันเป็นคณะกระทำบุญทั้งหลาย ซึ่งมีประการดังกล่าว
แล้วในหนหลังเหล่านั้น จึงถึงสมบัตินั้น.

ลำดับนั้น มาตลีเทพสารถีนนั้นขับรถต่อไป แสดงวิมานแก้วมณีวิมาน
หนึ่งแต่พระเจ้าเนมิราช วินานแก้วมณีนั้น ประดิษฐานอยู่ในภูมิภาคที่ราบเรียบ
สมบูรณ์ด้วยสวนสูง เปล่งรัศมีคุณมณีบรรพต กีก้องด้วยการพ้อนรำขับร้อง
และประโคม เคลื่อนไปด้วยเทพบุตรเป็นอันมาก พระเจ้าเนมิราชทอด
พระเนตรเห็นดังนั้น จึงตรัสถามถึงกุศลกรรมของเทพบุตรเหล่านั้น แม้มมาตลี
เทพสารถีนอกนี้ก็ได้ทูลบอกแต่พระองค์

วิมานอันบุญญาภูภาพดกแต่งแล้วนี้ ประกอบ
ด้วยภูมิภาคนำร้นรมย์ จัดสรรไว้เป็นส่วน ๆ เปล่ง
แสงสว่างออกจากฝาแก้วไพฑูรย์ เสียงทิพย์ คือเสียง
เปิงมาง เสียงตะโพน การพ้อนรำขับร้อง และเสียง

ประโคมดนตรี ย่อมเปล่งออก น้าฟัง เป็นที่รื่นรมย์
ใจ เราไม่รู้สึกรู้ว่าได้เห็นหรือได้ฟังเสียงอันเป็นไป
อย่างนี้ อันไพเราะอย่างนี้ ในกาลก่อนเลย ความ
ปลื้มใจย่อมปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไป
นั้น คุณอนมาตลีเทพสารดี เราขอถามท่านเทพบุตร
เหล่านี้ได้ทำกรรมดีอะไรไว้ จึงถึงสวรรค์ชั้นเทวอยู่
ในวิมาน.

มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสตามตามที่
ทรงทราบไว้แห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่พระราชารู้ไม่
ทรงทราบว่า เทพบุตรเหล่านี้ เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก
เป็นอุบาสกผู้มีศีล ได้ก่อสร้างอาราม บ่อน้ำ สระน้ำ
และสะพาน ได้ปฏิบัติพระอรหันต์ผู้เยือกเย็นโดย
เคารพ ได้ถวายจีวร ภัตตาหาร คิลานปัจจัย และ
เสนาสนะ ในท่านผู้ซื่อตรง ด้วยใจเลื่อมใส ได้รักษา
อุโบสถศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ ในคิณที่ ๑๔ ที่ ๑๕
ที่ ๘ แห่งปักษ์และปาฏิหาริย์ปักษ์ เป็นผู้สำรวมใน
ศีลทุกเมื่อ เป็นผู้สำรวมและจำแนกทาน จึงมาบังเกิด
อยู่ในวิมาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวพฐิยาสุ ได้แก่ ฝาแก้วไพฑูรย์.

บทว่า อุเปตฺติ ภูมิภาเคหิ ความว่า ประกอบด้วยภูมิภาคนารีรื่นรมย์. บทว่า
อาลมุพรา มุทิจฺจกา จ ความว่า เครื่องดนตรีเหล่านั้น ย่อมเปล่งเสียงในวิมาน
นี้. บทว่า นจฺจคิตฺตา สุวาทิตฺตา ความว่า การฟ้อนรำและการขับร้องมี
ประการต่างๆ และการประโคมดนตรีแม้อื่น ๆ ย่อมเป็นไปในวิมานนี้. บท

ว่า เอว คต ได้แก่ ถึงภาวะที่รื่นรมย์ใจอย่างนี้. บทว่า เย เกจิ แม้นี้ ท่านกล่าวโดยไม่กำหนดก็จริง ถึงอย่างนั้น ก็พึงทราบเทพบุตรเหล่านั้นว่าเป็นอุบาสกชาวพาราณสี ในกาลแห่งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้รวมกันเป็นคณะทำบุญเหล่านี้ จึงถึงทิพยสมบัตินั้น. บทว่า ปฏิปาทยุ ในคานานั้น ความว่า ให้ถึง คือได้ถวายแต่พระอรหันต์เหล่านั้น. บทว่า ปจฺจย ได้แก่ คิลานปัจจย บทว่า อหิ สฺ ความว่า ได้ถวายทานมีประการต่าง ๆ อย่างนี้.

มาตลีเทพสารดินั้นทูลบอกกรรมของเทพบุตรเหล่านั้น แต่พระเจ้า-เนมิราชด้วยประการฉะนี้แล้ว ขับรถต่อไป แสดงวิมานแก้วผลึกอีกวิมานหนึ่ง วิมานแก้วผลึกนั้น ประดับด้วยยอดมิใช่น้อย ประดับด้วยวณะรุณ ซึ่งปกคลุมไปด้วยน่านาบุปผชาติ แวดล้อมไปด้วยแม่น้ำมีน้ำใสสะอาด ก็ก້องไปด้วยฝูงวิหคต่าง ๆ ส่งเสียงร้อง มีหม้ออุปสรแวดล้อม เป็นสถานที่อยู่ของเทพบุตรผู้มีบุญองค์หนึ่งนั่นเอง พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นวิมานนั้น มีพระหฤทัยยินดี จึงตรัสถามถึงกุศลกรรมของเทพบุตรนั้น แม้มมาตลีเทพสารดินอกนี้ก็ได้ทูลบอกแต่พระองค์

วิมานอันบุญญาภูภาพตกแต่งดีแล้วนี้ เคลื่อนไป

ด้วยหม้ออุปสรผู้ประเสริฐ รุ่งเรืองด้วยเรือนยอดบริบูรณ์
ด้วยข้าวและน้ำ งดงามด้วยการฟ้อนรำขับร้อง ส่อง
แสงสว่างจากฝาแก้วผลึก มีแม่น้ำอันประกอบด้วย
ไม้ดอกต่าง ๆ ล้อมรอบ ความปลื้มใจย่อมปรากฏแก่
เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลีเทพ-
สารดี เราขอถามท่าน เทพบุตรนี้ได้ทำกรรมดีอะไร
ไว้ จึงถึงสวรรค์บันเทิงอยู่ในวิมาน.

มาตลีเทพสารตีทูลพยากรณ์พระดำรัสตาม
ที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่พระราช
ผู้ไม่ทรงทราบว่า เทพบุตรนี้เป็นคฤหบดี ในกรุงมิลินา
เป็นทานบดี ได้สร้างอาราม บ่อน้ำ สระน้ำ และ
สะพาน ได้ปฏิบัติบำรุงพระอรหันต์ทั้งหลายผู้เยือก
เย็นโดยธรรม ได้ถวายจีวร บิณฑบาต คิลานปัจจัย
และเสนาสนะ ในท่านผู้ซื้อตรง ด้วยใจเลื่อมใส ได้
รักษาอุโบสถศีลประกอบด้วยองค์ ๘ ในดิถีที่ ๑๔ ที่
๑๕ ที่ ๘ แห่งปี และปาฏิหาริย์ปีนผู้สำรวจ
ในศีลทุกเมื่อ เป็นผู้สำรวจและจำแนกทาน จึงบันเทิง
อยู่ในวิมาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นชฺชโ เป็นวณะวิปลาส ความว่า
แม่น้ำสายหนึ่งไหลล้อมรอบวิมาน. บทว่า ทูมายุตา แม่น้ำนั้นประกอบด้วย
ต้นไม้มียอดดอกต่างๆ. บทว่า มิลินายิ ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า เทพบุตรนี้
เป็นคฤหบดีคนหนึ่งในมิลินนคร ในกาลแห่งพระกัสสปพุทธเจ้า ได้เป็น
ทานบดี เขากระทำกุศลกรรม มีปลูกอารามเป็นต้นเหล่านั้น จึงถึงทิพยสมบัตินี้.

ครั้นทูลบอกกรรมที่เทพบุตรนั้นกระทำ แต่พระเจ้าเนมิราชอย่างได้
แล้ว มาตลีเทพสารก็ขับรถต่อไป แสดงวิมานแก้วผลึกแก้วอีกวิมานหนึ่ง
วิมานนั้นประกอบด้วยกวางระรื่น ซึ่งปกคลุมไปด้วยไม้ดอกไม้ผลนานาชนิด
ยิ่งกว่าวิมานก่อน พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นวิมานนั้น จึงตรัสถาม
บุพกรรมของเทพบุตรผู้ประกอบด้วยสมบัตินั้น แม้มมาตลีเทพสารดินอกนี้ก็ได้
ทูลบอกแต่พระองค์

วิมานอันบุญญาภาพตกแต่งดีแล้วนี้ เคลื่อน
ไปด้วยอัปสรผู้ประเสริฐ รุ่งเรืองด้วยยอดบริบูรณ์ด้วย
ข้าวและน้ำ งดงามด้วยการฟ้อนรำขับร้อง ส่องแสง
สว่างออกจากฝาแล้วผลึก มีแม่น้ำอันประกอบด้วย
ไม้ดอกต่าง ๆ ล้อมรอบ และมีไม้เกด ไม้มะขวิด
ไม้มะม่วง ไม้ตาล ไม้ชมพู ไม้มะพลับ ไม้มะหาด
เป็นอันมาก มีผลเป็นนิตย์ ความปลื้มใจย่อมปรากฏ
แก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น ดูก่อนมาดี
เทพสารดี เราขอถามท่าน เทพบุตรนี้ทำกรรมดีอะไร
ไว้ จึงถึงสวรรค์ชั้นเทิงอยู่ในวิมาน.

มาดีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถามตามที่
ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่พระราชผู้
ไม่ทรงทราบว่า เทพบุตรนี้เป็นคฤหบดีในกรุงมิถิลา
เป็นทานบดี ได้สร้างอาราม บ่อน้ำ สระน้ำ และสะพาน
ได้ปฏิบัติบำรุงพระอรหันต์ทั้งหลายผู้เยือกเย็นโดยเคารพ
ได้ถวายจีวร ภัณฑาต คิลานปัจจัย และเสนาสนะ
ในท่านผู้ซื้อตรงด้วยใจเต็มใส ได้รักษาอุโบสถศีล
ประกอบด้วยองค์ ๘ ในศีลที่ ๑๔ ที่ ๑๕ ที่ ๘ แห่งปักษ
และปาฏิหาริย์ปักษ เป็นผู้สำรวมในศีลทุกเมื่อ เป็นผู้
สำรวมและจำแนกทาน จึงบังเกิดอยู่ในวิมาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นชฺช ความว่า แม่น้ำสายหนึ่ง
ไหลล้อมรอบวิมานนั้น. บทว่า ทูมายุตา ความว่า แม่น้ำนั้นประกอบด้วย
ต้นไม้มีดอกต่าง ๆ. บทว่า มิถิลาย ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า เทพบุตรนี้

เป็นคฤหบดีคนหนึ่งในเมืองมถิลา นคร วิเทหรัฐ ในกาลแห่งพระกัสสปพุทธเจ้า ได้เป็นทนายบติ เขาทำบุญกรรมเหล่านั้น จึงถึงทิพยสมบัตินี้.

ครั้นทูลบอกกรรมที่เทพบุตรเมื่อนั้นกระทำ แต่พระเจ้าเนมิราชอย่างนี้ แล้ว มาตลีเทพสารดีก็จับรถต่อไป แสดงวิมานแก้วไพฑูรย์อีกวิมานหนึ่ง เช่น กับวิมานก่อนนั้นแหละ พระเจ้าเนมิราชตรัสถามถึงกรรมที่เทพบุตรผู้สวดย ทิพยสมบัติในวิมานนั้นกระทำ แม้มาตลีเทพสารดีนอกนี้ก็ได้ทูลบอกแต่ พระองค์

วิมานอันบุญญาภาพตกแต่งแล้วนี้ ประกอบด้วยภูมิภาคนำรินทร์มย์ จัดสรรไว้เป็นส่วน ๆ เปล่งแสงสว่างออกจากฝาแก้วไพฑูรย์ เสียงทิพย์ คือเสียงเปิงมาง เสียงตะโพน การฟ้อนรำขับร้อง และเสียงประโคมดนตรี ย่อมเปล่งออก นำฟัง เป็นที่รื่นรมย์ใจ เราไม่รู้สึกรู้หาที่ได้เห็นหรือได้ฟังเสียงอันเป็นไปอย่างนี้ อันไพเราะอย่างนี้ ในกาลก่อนเลย ความปลื้มใจย่อมปรากฏแก่เราเพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น ดูก่อน มาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน เทพบุตรนี้ได้ทำกรรมดีอะไรไว้ จึงถึงสวรรค์ชั้นนี้ในวิมาน.

มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถามตามที่ ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่พระราชารู้ ไม่ทรงทราบว่า เทพบุตรนี้เป็นคฤหบดีในกรุงพาราณสี เป็นทนายบติ ได้ก่อสร้างอาราม บ่อน้ำ สระน้ำ และสะพาน ได้ปฏิบัติบำรุงพระอรหันต์ทั้งหลายผู้ เยือกเย็นโดยเคารพ ได้ถวายจีวร บิณฑบาต คิลาน-

ปัจฉัย และเสนาสนะ ในท่านผู้ซื้อตรง ด้วยใจเลื่อมใส
ได้รักษาอุโบสถศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ ในดิถีที่
๑๔ ที่ ๑๕ ที่ ๘ แห่งปักษ์และปาฏิหาริย์ปักษ์ เป็น
ผู้สำรวจในศีลทุกเมื่อ เป็นผู้สำรวจและจำแนกทาน
จึงมาบ้านเทิงอยู่ในวิมาน.

มาตลีเทพสารณีนันทูลบอกกกุศลกรรมแก่พระเจ้าเนมิราชอย่างนี้แล้ว
ขับรถต่อไป แสดงวิมานทองซึ่งมีรัศมีเหมือนดวงอาทิตย์อ่อน ๆ พระเจ้า
เนมิราชทอดพระเนตรเห็นสมบัติของเทพบุตรผู้อยู่ในวิมานทองนั้น มีพระ
หฤทัยยินดี จึงตรัสถามถึงกรรมที่เทพบุตรนั้นกระทำ แม้มมาตลีเทพสารณีนอก
นี้ก็ทูลบอกแก่พระองค์

วิมานทองอันบุญญาอนุภาพตกแต่งดีนี้ สุกใสดุจ
ดวงอาทิตย์แรกอุทัยดวงใหญ่สีแดงฉนั้น ความปลื้ม
ใจย่อมปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นวิมานทองนี้ก่อน
มาตลีเทพสารณี เราขอถามท่านเทพบุตรนี้ได้ทำกรรม
ดีอะไรไว้ จึงถึงสวรรค์บ้านเทิงอยู่ในวิมาน.

มาตลีเทพสารณีกุหลพพยากรณ์พระดำรัสถามตามที่
ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่พระราชผู้
ไม่ทรงทราบว่า เทพบุตรนี้เป็นคฤหบดีอยู่ในกรุง
สาวัตถี เป็นทานบดี ได้สร้างอาราม บ่อน้ำ สระน้ำ
และสะพาน ได้ปฏิบัติบำรุงพระอรหันต์ทั้งหลายผู้
เยือกเย็นโดยเคารพ ได้ถวายจีวร บิณฑบาต คิลาน-
ปัจฉัย และเสนาสนะ ในท่านผู้ซื้อตรงด้วยใจเลื่อมใส
ได้รักษาอุโบสถศีล ประกอบด้วยองค์ ๘ ในดิถีที่ ๑๔

ที่ ๑๕ ที่ ๘ แห่งปักษ์ และปาฏิหาริย์ปักษ์ เป็นผู้
ดำรงในศีลทุกเมื่อ เป็นผู้ดำรงและจำแนกทาน
จึงบันเทิงอยู่ในวิมาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุตฺยมาทิจฺโจ ได้แก่ ดวงอาทิตย์
แรกขึ้น. บทว่า สวาคุถิยฺ ความว่า เทพบุตรนั้นได้เป็นทานบดีในกรุงสาวัตถี
ในกาลแห่งพระกัสสปพุทธเจ้า.

ในเวลาที่มาตลีเทพสารตีทูลวิมาน ๘ เหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้ท้าว-
สักกเทวราชทรงดำริว่า มาตลีประพฤตชั่วเกิน จึงส่งเทพบุตรผู้่องไวแม่อื่น
อีกไปด้วยเทวบัญชาว่า ท่านจงไปบอกแก่มาตลีว่า ท้าวสักกเทวราชเรียกหาท่าน
เทพบุตรนั้นไปโดยเร็ว แจ้งแก่มาตลีเทพให้ทราบ มาตลีเทพสารตีได้สดับ
คำแห่งเทพบุตรนั้น ดำริว่า บัดนี้เราไม่อาจจะชักช้า จึงแสดงวิมานเป็นอันมาก
พร้อมกันทีเดียว พระเจ้านมิตราชตรัสถามถึงกรรมของเหล่าเทพบุตรผู้สวอย
ทิพยสมบัติในวิมานนั้น ๆ มาตลีเทพสารตีได้ทูลบอกแล้ว

วิมานทองเป็นอันมากเหล่านี้ อัญญูญานุภาพ
ตกแต่งดีแล้ว ลอยอยู่ในนภากาศ ไพโรจน์โชติช่วง
ดั่งสายฟ้าในระหว่างก้อนเมฆฉะนั้น เทพบุตรทั้งหลาย
ผู้มีฤทธิ์มาก ประดับสรรพากรณ์ อัญมู้อัปสรหอม-
ล้อม ผลัดเปลี่ยนเวียนอยู่ในวิมานนั้น ๆ โดยรอบ
ความปลื้มใจย่อมปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความ
เป็นไปนั้น ดูก่อนมาตลีเทพสารตี เราขอถามท่าน
เทพบุตรเหล่านี้ได้ทำความดีอะไรไว้ จึงถึงสวรรค์
บันเทิงอยู่ในวิมาน.

มาตลีเทพสารตีทูลพยากรณ์พระดำรัสถาม ตามที่

ทรงทราบแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลายแต่พระราชผู้ไม่
ทรงทราบว่า เทพบุตรเหล่านี้เป็นสาวกของพระสัม-
มาสัมพุทธเจ้า มีศรัทธาตั้งมั่นในพระสัทธรรมที่พระ-
พุทธเจ้าให้รู้แจ้งแล้ว ได้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของ
พระศาสดา ข้าแต่พระราช ขอเชิญพระองค์ทอด
พระเนตรสถานที่สถิตของเทพบุตรเหล่านั้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวหายสาม ความว่า วิมานเหล่านั้น
ลอยอยู่ในนภากาศ พระเจ้านมिरาชตรัสว่า วิมานที่ตั้งอยู่ในอากาศเหล่านี้
ตั้งอยู่ด้วยดีในอากาศนั่นเอง. บทว่า วิขุหฺวพฺภณนฺนุตฺเร ความว่า รวกะ
ว่าสายฟ้าที่เดินอยู่ในระหว่างก้อนเมฆ. บทว่า สุวินฺนุญฺจาย ความว่า ตั้งมั่น
ด้วยดีเพราะมาด้วยมรรค มีคำอธิบายว่า ข้าแต่มหाराช เทพบุตรเหล่านั้นบวช
ในศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้าซึ่งเป็นนิชยานิกธรรม ในกาลก่อน เป็นผู้มั่งคั่ง
บริสุทธิ์ บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ กระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ไม่อาจที่จะยัง
พระอรหัตให้บังเกิด จุตจากอภัพนั้นแล้ว เกิดในวิมานทองเหล่านี้ ข้าแต่
พระราช สถานที่เหล่านั้นเป็นที่สถิตของสาวกของพระกัสสปพุทธเจ้าเหล่านั้น
ซึ่งพระองค์จะทอดพระเนตร ดังนั้น ขอเชิญพระองค์ทอดพระเนตรเถิด
พระเจ้าข้า.

มาตลีเทพสารถินั้นแสดงวิมานที่ลอยอยู่ในอากาศ แต่พระเจ้านมिरาช
อย่างนี้แล้ว เมื่อจะกระทำอุตสาหะเพื่อเสด็จไปสำนักของท้าวสักกเทวราช
จึงทูลว่า

ข้าแต่มหाराชเจ้า สถานที่อยู่ของผู้มีกรรมลามก
พระองค์ก็ทรงทราบแล้ว อนึ่ง สถานที่สถิตของผู้มี
กรรมอันงาม พระองค์ก็ทรงทราบแล้ว ข้าแต่พระราช

ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ขอเชิญพระองค์เสด็จขึ้นไป

ในสำนักของท้าวสักกเทวราช ในบัดนี้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาวาส** ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์ทอดพระเนตรที่อยู่ของเหล่าสัตว์นรกก่อนแล้วทรงทราบสถานที่อยู่ของผู้มีกรรมลามกทั้งหลาย อนึ่ง เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรวิมานที่ลอยอยู่ในอากาศเหล่านี้ ก็ทรงทราบสถานที่อยู่ของผู้มีกรรมอันงามแล้ว ขอเชิญพระองค์เสด็จขึ้นทอดพระเนตรทิพยสมบัติในสำนักของท้าวสักกเทวราชในบัดนี้เถิด.

ก็แลครั้นทูลอย่างนี้แล้ว มาตลีเทพสารก็ขับรถต่อไป แสดงสัตต-
ปริกัณทบรรพต ซึ่งตั้งล้อมสิเนรุราชบรรพต พระศาสดาเมื่อจะตรัสการที่
พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นบรรพตเหล่านั้นแล้ว ตรัสถามมาตลีเทพสารให้
ให้แจ้งชัด จึงตรัสว่า

พระเจ้าเนมิหาราชประทับอยู่บนทิพยานอัน

เทียมม้าสินธพหนึ่งพันเสด็จไปอยู่ ได้ทอดพระเนตร

เห็นภูเขาทั้งหลายในระหว่างนทีสีทันดร ครั้นทอด

พระเนตรเห็นแล้ว ได้ตรัสถามเทพทูตมาตลีว่า ภูเขา

เหล่านี้ชื่ออะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สหัสสุยตุติ** ความว่า เทียมด้วยม้า
สินธพพันหนึ่ง. บทว่า **หยวahi** ความว่า อันม้าทั้งหลายนำไป. บทว่า
ทิพฺพยานมธิฏฺฐิโต ความว่า เป็นผู้ประทับอยู่บนทิพยานเสด็จไป. บทว่า
อทุทา แปลว่า ได้ทอดพระเนตรเห็นแล้ว. บทว่า **สีทันฺตเร** ได้แก่
ในระหว่างมหาสมุทรสีทันดร เล่ากันว่า น้ำในมหาสมุทรนั้นละเอียด โดยที่สุด
เพียงแหวหางนกยูงที่โยนลงไป ก็ไม่อาจลอยอยู่ได้ ย่อมจมลงทีเดียว ฉะนั้น

มหาสมุทรนั้น จึงเรียกกันว่า มหาสมุทรสี่พันคร ในระหว่างแห่งมหาสมุทร
สี่พันครนั้น บทว่า นค ได้แก่ ภูเขา. บทว่า เก นาม ความว่า
ภูเขาเหล่านี้ชื่ออะไร.

มาตลีเทพบุตรถูกพระเจ้าเนมิราชตรัสถามอย่างนี้แล้ว จึงทูลตอบว่า

ภูเขาใหญ่ทั้ง ๗ คือ ภูเขาสุทัสสนะ ภูเขากรวิกะ
ภูเขาอิสินธระ ภูเขาขุคันธระ ภูเขาเนมินธระ ภูเขา
วินตกะ และภูเขาอัสดกัณณะ ภูเขาเหล่านี้สูงขึ้นไป
โดยลำดับ อยู่ในมหาสมุทรสี่พันคร เป็นที่อยู่ของ
ท้าวจามหาราช ขอเชิญพระองค์ทอดพระเนตรเถิด
พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุตสุตโน ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า
ภูเขานี้ชื่อสุทัสสนบรรพต อยู่ภายนอกภูเขาเหล่านั้นทั้งหมด ถัดภูเขาสุทัสสนะ
นั้น ชื่อภูเขากรวิกะ ภูเขากรวิกะนั้น สูงกว่าภูเขาสุทัสสนะ อนึ่ง ทะเลชื่อ
สี่พันครอยู่ในระหว่าง ๒ ภูเขานั้น ถัดภูเขากรวิกะ ชื่อภูเขาอิสินธระ ภูเขา
อิสินธระนั้นสูงกว่าภูเขากรวิกะ อนึ่ง ทะเลชื่อสี่พันครอยู่ในระหว่าง ๒ ภูเขา
นั้น ถัดภูเขาอิสินธระ ชื่อภูเขาขุคันธระ ภูเขาขุคันธระนั้นสูงกว่าภูเขาอิสินธระ
ทะเลชื่อสี่พันครอยู่ในระหว่าง ๒ ภูเขาเมื่อนั้น ถัดภูเขาขุคันธระ ชื่อภูเขา
เนมินธระ ภูเขาเนมินธระนั้นสูงกว่าภูเขาขุคันธระ ทะเลชื่อสี่พันครอยู่ในระหว่าง
๒ ภูเขาเมื่อนั้น ถัดภูเขาเนมินธระ ชื่อภูเขาวินตกะ ภูเขาวินตกะนั้นสูงกว่า
ภูเขาเนมินธระ ทะเลชื่อสี่พันครอยู่ในระหว่าง ๒ ภูเขาเมื่อนั้น ถัดภูเขาวินตกะ
ชื่อภูเขาอัสดกัณณะ ภูเขาอัสดกัณณะนั้นสูงกว่าภูเขาวินตกะ ทะเลชื่อสี่พันคร
อยู่ในระหว่าง ๒ ภูเขาเมื่อนั้น.

บทว่า **อนุปฺพุทฺทมฺกุคฺคตา** ความว่า ภูเขาทั้ง ๗ เหล่านั้นสูงขึ้นไป โดยลำดับในทะเลสีทันดร ดูก้อนบันไดตั้งอยู่. บทว่า **ยานิ** ความว่า ข้าแต่ มหาราชเจ้า ขอเชิญพระองค์ทอดพระเนตรภูเขาเหล่านี้ ซึ่งเป็นที่อยู่ของ ท้าวจาตุมหาราช (เทวดาผู้รักษาโลกประจำทิศทั้ง ๔ บางทีเรียกว่า ท้าวจตุ-โลกบาล ได้แก่ ท้าวธตรฐ ประจำทิศบูรพา ท้าววิรูปหก ประจำทิศทักษิณ ท้าววิรูปักษ์ ประจำทิศประจิม ท้าวกุเวร ประจำทิศอุดร).

มาตลีเทพสารดีแสดงเทวโลกชั้นจาตุมหาราชแต่พระเจ้าเนมิราชอย่าง นี้แล้ว ขับรถต่อไป แสดงรูปเปรียบพระอินทร์ ซึ่งประดิษฐานล้อมซุ้ม ประตูดิจตฤฎุ แห่งดาวดึงส์พิภพ พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นทวารนั้น แล้วตรัสถาม แม้มาตลีเทพสารดีนอกนี้ก็ได้ทูลบอกแต่พระองค์

ประตุมิรูปต่าง ๆ รุ่งเรืองวิจิตรต่าง ๆ อันรูป
เช่นรูปสักกรินทร์เทวราชแวดล้อมรักษาดีแล้ว ดูปลา
อันเสื่อโค้งทั้งหลายรักษาดีแล้วจะนั้น ย่อมปรากฏ
ความปลื้มใจย่อมปรากฏแก่เราเพราะได้เห็นประตุนี้
ดูก่อนมาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน ประตุนี้เขา
เรียกชื่อว่าอะไร เป็นประตูที่น่ารื่นรมย์ใจ เห็นได้
แต่ไกลทีเดียว.

มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถาม ตามที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่ พระราชาผู้ไม่ทรงทราบว่า ประตุนี้เขาเรียกว่า จิตต-ฤฎุ เป็นที่เสด็จเข้าออกของท้าวสักกเทวราช เพราะ ประตุนี้เป็นประตูแห่งเทพนคร ซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขา สิเนรุราชอันงามนำดูปรากฏอยู่ มิรูปต่าง ๆ รุ่งเรือง

วิจิตรต่าง ๆ อันรูปเช่นรูปสักกรินทร์เทวราชแวดล้อม
รักษาดีแล้ว คุงป่าอันเสื่อโครงทั้งหลายรักษาดีแล้ว
ฉะนั้น ย่อมปรากฏ ข้าแต่พระราชผู้แสวงหาคุณอัน
ยิ่งใหญ่ ขอเชิญพระองค์เสด็จเข้าไปทางประตูนี้ จง
ทรงเหยียบภูมิภาคอันราบรื่นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนกรุป** ได้แก่ มีชาติไม่น้อย. บทว่า
นานาจิตต ได้แก่ วิจิตรด้วยรัตนะต่างๆ. บทว่า **ปกาสติ** ความว่า
ประตูนี้ปรากฏว่าชื่ออะไร. บทว่า **อาภินุณ** ความว่า แวดล้อมแล้ว. บทว่า
พยุคมเหว **สุรอุจิต** ความว่า ป่าใหญ่อันเสื่อโครงหรือราชสีห์ทั้งหลาย
รักษาดีแล้ว ฉันทใด ประตูนี้อันรูปเช่นรูปพระอินทร์นั้นแลรักษาดีแล้วฉันทนั้น
ก็ความที่รูปเปรียบพระอินทร์เหล่านั้นเข้าตั้งไว้เพื่อประโยชน์ในการอารักขา
พึงกล่าวในกลาวกชาดกในเอกนิบาต. บทว่า **กิมภณุมมาหุ** ความว่า เขาเรียก
ประตูนี้ว่าชื่ออะไร. บทว่า **ปเวสน** ความว่า สร้างไว้อย่างดีเพื่อประโยชน์.
เสด็จเข้าออก. บทว่า **สุทสุสนสุส** ความว่า เขาสิเนรุซึ่งงามนำดู. บทว่า
ทวาร **เหต** ความว่า ประตูนี้เป็นประตูของเทพนคร กว้างยาวหมื่นโยชน์
ซึ่งประดิษฐานอยู่บนยอดเขาสิเนรุ. บทว่า **ปกาสติ** ความว่า ชุ่มประตูย่อม
ปรากฏ. บทว่า **ปวิเสเตน** ความว่า ขอเชิญเสด็จเข้านครทางประตูนี้. บทว่า
อรุช **ภูมิ** **ปกุม** ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอเชิญพระองค์ทรงเหยียบ
ทิพยภูมิภาคอันราบรื่นล้วนแล้วไปด้วยทองเงินและแก้วมณี มีบุปผชาตินานา
ชนิดเกลื่อนกลาด ด้วยยานทิพย์

ก็แลครั้นทูลอย่างนี้แล้ว มาตลีเทพสารก็ได้เชิญพระเจ้าเนมิราชเสด็จ
เข้าเทพนคร เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

พระเจ้าเนมิหาราชประทับอยู่บนทิพยานอัน
เทียมม้าลินทพหนึ่งพันเสด็จไปอยู่ ได้ทอดพระเนตร
เห็นเทวสถานี่.

พระเจ้าเนมิราชนั้นประทับอยู่บนทิพยานเสด็จไป ได้ทอดพระเนตร
เห็นเทวสถานี่ชื่อสุวรรณมา จึงตรัสถามมาตลีเทพสารดี มาตลีเทพสารดีเมื่อนั้น
ก็ได้ทูลบอก

วิมานอันบุญญาภาพตกแต่งแล้วนี้ ส่องแสง-
สว่างจากฝาแก้วไพฑูรย์ ราวกะอากาศส่องแสงเขียว
สดปรากฏในสรวงกาล ฉะนั้น ความปลื้มใจย่อมปรากฏ
แต่เรา เพราะได้เห็นวิมานนี้ ดูก่อนมาตลีเทพสารดี
เราขอถามท่าน วิมานนี้เขาเรียกชื่อว่าอะไร.

มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำตรัสถาม ตาม
ที่ทราบวิบากแห่งสัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่พระราช
ผู้ไม่ทรงทราบว่า วิมานนี้นั้นเป็นเทวสถานี่ มีนาม
ปรากฏว่าสุวรรณมา ตามที่เรียกกัน รุ่งเรืองด้วยแก้ว
ไพฑูรย์งามวิจิตร อันบุญญาภาพตกแต่งดีแล้ว มีเสา
ทั้งหลาย ๘ เหลี่ยมทำไว้ดีแล้ว ล้วนแล้วด้วยแก้ว
ไพฑูรย์ทุก ๆ เสา รองรับไว้ เป็นที่ซึ่งเทพเจ้าเหล่า
ดาวดึงส์ทั้งหมดมีพระอินทร์เป็นประมุข ประชุมกัน
คิดประโยชน์ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ข้าแต่
พระราชผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ขอเชิญพระองค์
เสด็จเข้าไปสู่ที่เป็นที่อนุโมทนาของเทวดาทั้งหลาย
โดยทางนี้.

ฝ่ายเทวดาทั้งหลายนั่งคอยพระเจ้าเนมิราชเสด็จมา เทวดาเหล่านั้นได้
ฟังว่า พระเจ้าเนมิราชเสด็จมาแล้ว ต่างก็ถือของหอมรูปเครื่องอบและดอกไม้
ทิพย์ ไปคอยอยู่ที่ทางจะเสด็จมา ตั้งแต่ชุ่มประตูดิจตฤฎฐ ภูเขาพระมหาสัตว์
ด้วยของหอมและบุปผชาติเป็นต้น นำเสด็จสู่เทวสภาชื่อสุทธรรมา พระเจ้า
เนมิราชเสด็จลงจากรถเข้าสู่เทวสภา เทวดาทั้งหลายในที่นั้นเชิญเสด็จให้
ประทับนั่งบนทิพยอาสน์ ท้าวสักกเทวราชเชิญเสด็จให้ประทับนั่งบนทิพยอาสน์
และเสวยทิพยกามสุข.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเมื่อความนั้น จึงตรัสว่า

เทวดาทั้งหลายเห็นพระเจ้าเนมิราชเสด็จมาถึง
ก็พากันยินดีต้อนรับว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์
เสด็จมาดีแล้ว อหนึ่ง เสด็จมาแต่ไกลก็เหมือนใกล้
ข้าแต่พระราชผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ขอเชิญ
ประทับนั่งในที่ใกล้ท้าวสักกเทวราช ณ บัดนี้เถิด
ท้าวสักกเทวราช ทรงยินดีต้อนรับ พระองค์ผู้เป็นพระ
ราชาแห่งชาววิเทหรัฐ ผู้ทรงสงเคราะห์ชาวกรุงมิถิลา
ท้าววาสวเทวราชทรงเชื้อเชิญให้เสวยทิพยกามารมณ์
เสด็จมาถึงทิพยสถาน อันเป็นที่อยู่ของเทวดาทั้งหลาย
ผู้ยังสิ่งทีตนประสงค้ให้เป็นไปได้ตามอำนาจ ขอเชิญ
ประทับอยู่ในหมู่เทวดาผู้สำเร็จด้วยทิพยกามทั้งมวล
ขอเชิญเสวยทิพยกามารมณ์ในหมู่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์
เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏินนุทิสฺส** ความว่า ร่วมกันประพฤติเป็นที่รัก คือ ต่างยินดีร่าเริงต้อนรับ. บทว่า **สพฺพกามสนิทฺทิสฺส** ได้แก่ผู้ประกอบด้วยความสำเร็จทิพยกามารมณ์ทั้งปวง.

ท้าวสักกเทวราชเชษฐเสด็จพระมหาสัตว์ให้เสวยทิพยกามารมณ์และให้ประทับบนทิพยอาสน์อย่างนี้ พระเจ้าเนมิราชทรงสดับดังนั้น เมื่อจะดำรัสห้ามจึงตรัสว่า

สิ่งใดที่ได้มาเพราะผู้อื่นให้ สิ่งนั้นเปรียบเหมือน
ยวดยานหรือทรัพย์ที่ยืมเขามา ฉะนั้น หม่อมฉันไม่
ปรารถนาสิ่งซึ่งผู้อื่นให้ บุญทั้งหลายที่หม่อมฉันทำเอง
ย่อมเป็นทรัพย์ที่จะติดตามหม่อมฉันไป หม่อมฉันจัก
กลับ ไปทำกุศลให้มากในหมู่มนุษย์ ด้วยการบริจาค
ทาน การประพฤติสม่าเสมอ ความสำรวม และการ
ฝึกอินทรีย์ ซึ่งทำไว้แล้วจะได้ความสุข และไม่
เดือดร้อนในภายหลัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยํ ปฺรโต ทานปจฺจยา** ความว่า สิ่งใดที่ได้มาเพราะการให้แต่ผู้อื่น คือของผู้อื่นนั้นเป็นปัจจัย คือเพราะผู้อื่นนั้นให้ สิ่งนั้น ย่อมเป็นเช่นกับของที่ยืมเขามา ฉะนั้น หม่อมฉันจึงไม่ปรารถนาสิ่งนั้น. บทว่า **สยํ กตานิ** ความว่า ก็บุญทั้งหลายเหล่าใดที่หม่อมฉันกระทำไว้ด้วยตน การกระทำบุญเหล่านั้นของหม่อมฉันนั้นแหละไม่สาธุระณะแก่คนเหล่าอื่น. บทว่า **อาเวณียํ ธนํ** ได้แก่ ทรัพย์ที่ติดตามไป. บทว่า **สมจฺริยาย** ได้แก่ ด้วยความประพฤติสม่าเสมอทางไตรทวาร. บทว่า **สญฺญเมน** ได้แก่ ด้วยการรักษาศีล. บทว่า **ทเมน** ได้แก่ ด้วยการฝึกอินทรีย์.

พระมหาสัตว์ทรงแสดงธรรม ด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะแก่เทวดาทั้งหลายอย่างนี้ เมื่อทรงแสดงประทับอยู่ ๗ วัน โดยการนับในมนุษย์ ยังหมู่เทพเจ้าให้ยินดีประทับอยู่ท่ามกลางหมู่เทวดานั้นเอง เมื่อจะทรงพรรณานาคูณแห่งมาตลีเทพสารถิ จึงตรัสว่า

มาตลีเทพสารถิผู้เจริญ เป็นผู้มีอุปการะมากแก่

หม่อมฉัน ได้แสดงสถานที่อยู่ของผู้มีกรรมอันงาม

และของผู้มีกรรมอันลามก แก่หม่อมฉัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โย เม กลยาณกมฺมานํ ปาปานํ

ปฏิทสุสฺยิ ความว่า มาตลีเทพสารถินี้ได้แสดงสถานที่เป็นที่อยู่ของเทวดาทั้งหลายผู้มีกรรมอันงาม และสถานที่ของสัตว์นรกทั้งหลายผู้มีกรรมอันลามกแก่หม่อมฉัน.

ลำดับนั้น พระเจ้านมิตราชเชิญท้าวสักกเทวราชมาตรัสว่า ข้าแต่-
มหาราช หม่อมฉันปรารถนาเพื่อกลับไปมนุษยโลก ท้าวสักกเทวราชจึงมี
เทวโองการสั่งมาตลีเทพสารถิว่า ท่านจงนำพระเจ้านมิตราชเสด็จกลับไป
กรุงมิตลานั้นอีก มาตลีเทพสารถิรับเทวบัญชาแล้วได้จัดเทียมรถไว้ พระเจ้า
นมิตราชทรงบันเทิงกับหมู่เทวดาแล้วยังเหล่าเทวดาให้กลับ ตรัสอำลาแล้ว
เสด็จทรงรถ มาตลีเทพสารถิขับรถไปถึงกรุงมิตลาทางทิศปรายจีน มหาชนเห็น
ทิพยรถก็มีจิตบันเทิงว่า พระราชาของพวกเราเสด็จกลับแล้ว มาตลีเทพสารถิ
ทำประทักษิณกรุงมิตลา ยังพระมหาสัตว์ให้เสด็จลงที่สี่หับญชรนั้น แล้วทูลลา
กลับ ไปยังที่อยู่ของตนทีเดียว ฝ่ายมหาชนก็แวดล้อมพระราชาทูลถามว่า
เทวโลกเป็นเช่นไร พระเจ้า ข้าพระเจ้านมิตราชทรงเล่าถึงสมบัติของเหล่าเทวดา
และของท้าวสักกเทวราชแล้วตรัสว่า แม้ท่านทั้งหลายก็จงทำบุญมีทานเป็นต้น
ก็จักบังเกิดในเทวโลกนั้นเหมือนกัน แล้วทรงแสดงธรรมแก่มหาชน.

ครั้นกาลต่อมา พระมหาสัตว์เนมิราชนั้น เมื่อภูษามาลากราบทูลความ
ที่พระเกศาหงอกเกิดขึ้น จึงทรงให้ถอนพระศกหงอกด้วยพระแหวนทองคำ
วางในพระหัตถ์ ทอดพระเนตรเห็นพระศกหงอกนั้นแล้วสลดพระหฤทัย
พระราชทานบ้านส่วยแก่ภูษามาลา มีพระราชประสงค์จะทรงผนวช จึงมอบ
ราชสมบัติแก่พระราชโอรส เมื่อพระราชโอรสทูลถามว่า พระองค์จักทรงผนวช
เพราะเหตุไร เมื่อจะตรัสบอกเหตุแก่พระราชโอรส จึงตรัสคาถาว่า

ผมหงอกที่งอกขึ้นบนเศียรของพ่อเหล่านี้ เกิด

แล้วก็นำความหนุ่มไปเสีย เป็นเทวทูตปรากฏแล้ว สมัย

นี้จึงเป็นคราวที่พ่อจะบวช.

พระเจ้าเนมิราชตรัสคาถาแล้ว เป็นเหมือนพระราชอาวรณ์ก่อน ๆ
ทรงผนวชแล้วประทับอยู่ ณ อัมพวันนั้นนั่นเอง เจริญพรหมวิหาร ๔ มีฉันท
ไม่เสื่อม ได้เป็นผู้บังเกิดในพรหมโลก พระศาสดาเมื่อจะทรงทำให้แจ้งซึ่ง
ความที่พระเจ้าเนมิราชนั้นทรงผนวชแล้ว จึงตรัสคาถาสุดท้ายว่า

พระเจ้าเนมิราชราชาแห่งแคว้นวิเทหะ ผู้ทรง

อนุเคราะห์ชาวมิถิลา ตรัสคาถานี้แล้ว ทรงบุญช้ายัญ

เป็นอันมาก ทรงเข้าถึงความเป็นผู้สำรวมแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิหิ วตุวา ความว่า ตรัสคาถานี้ว่า
อุตุตมจฺรฺหฺมา มยฺหํ ดังนี้ เป็นต้น. บทว่า ปุญฺญญฺลํ ยชิตฺวาน ได้แก่
ถวายทานเป็นอันมาก. บทว่า สญฺญมํ อชฺฌุปาคมิ ความว่า ทรงเข้าถึง
ความสำรวมในศีล ฝ่ายพระราชโอรสของพระเจ้าเนมิราชนั้น มีพระนามว่า
กาลารัชชกะ ตั้ดวงศ์นั้น (คือเมื่อถึงคราวพระศกหงอกและทราบแล้วหาทรง
ผนวชไม่).

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๒ - หน้าที่ 302

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่ตถาคตออกมหาภิเนษกรรมณ์ แม้ในกาลก่อน ตถาคตก็ออกมหาภิเนษกรรมณ์เหมือนกัน ตรัสละนั้นแล้ว ทรงประกาศ จตุรริยสัจ ประชุมชาดก ท้าวสักกเทวราช ในครั้งนั้น กลับชาติมาเกิดเป็นภิกษุชื่อนุรุทธะในกาลนี้ มาตลีเทพสารีเป็นภิกษุชื่อนันท กษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ องค์ เป็นพุทธบริษัท ก็เนมิราช คือเราผู้สัมมาสัมพุทธะนี่เองแล.

จบ เนมิราชชาดก

๕. มโหสถชาดก

ว่าด้วยพระมโหสถบัณฑิตทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี

[๖๐๐] ดูก่อนพ่อมโหสถ พระเจ้าจูลนีพรหมทัต
เจ้ากรุงปัญจาละเสด็จยาดราทัพมาพร้อมด้วยกองทัพ
ทุกหมู่เหล่า กองทัพของพระเจ้ากรุงปัญจาละนี้นั้นพึง
ประมาณไม่ได้ มีกองช่างโยธา กองราบ ล้วนแต่
ฉลาดในสงครามทั้งปวง สามารถจะนำข้าศึกมาได้
มีเสียงอื้ออึง ยังกันและกันให้รู้ด้วยเสียงกลอง และ
เสียงสังข์

มีวิทยาทางโลหธาตุ มีเครื่องประดับ มีธงเคลื่อนไหว
กลั่นด้วยช้างม้า สมบูรณ์ด้วยเหล่าคนมีศิลปะ ตั้งมั่น
ด้วยดีด้วยเหล่าทหารผู้แก้วกล้า

กล่าวกันว่า ในกองทัพนี้ มีราชบุรุษ ๑๐ คน
เป็นผู้ฉลาด มีปัญญา ประชุมปรึกษากันในที่ลับ
พระชนนีของพระเจ้าจูลนีพรหมทัต เป็นที่ ๑๑ ย่อม
ทรงสั่งสอนชาวปัญจาละนครที่นั่น บรรดาชนเหล่านี้
พระราชาร้อยเอ็ดผู้เรียงยศ ตามเสด็จพระเจ้าปัญจา-
ราช ถูกชิงแว่นแคว้น กลัวมรณภัย ตกอยู่ในอำนาจ
ของชาวปัญจาจนคร เป็นผู้ทำตามพระราชกระแสที่
ดำรัส ไม่มีความปรารถนาก็ต้องกล่าวเป็นที่รักตาม
เสด็จพระเจ้าปัญจาจราช เป็นผู้มีอำนาจมาก่อน ไม่มี
ความปรารถนาก็ต้องอยู่ในอำนาจของพระเจ้าปัญจา-

ราช กรุงมิลินทากองทัพนั้นแวดล้อมเป็น ๓ ชั้น
ราชธานีของชาววิเทหรัฐถูกขุดเป็นคูโดยรอบ กองทัพ
ที่แวดล้อมกรุงมิลินทโดยรอบนั้น ปรากฏเหมือนดาว
บนท้องฟ้า ดูก่อนพ้อมโหสถ พ่อจิ้งจอก พวกเราจัก
ฟันทุกซี่ได้อย่างไร.

[๖๐๑] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์
ทรงเหยียดพระยุคลบาทให้ผาสุก เจริญเสวย และรื่น
รมย์ในกามสมบัติเถิด พระเจ้าจูลนีพรหมทัตจะละ
กองทัพชาวปัญจาละหนีไป.

[๖๐๒] พระราชามีพระราชประสงค์จะทรงทำ
สัตถวไมตรี จะประทานรัตนะทั้งหลายแต่พระองค์ แต่
หนีไป ทูตทั้งหลายผู้มีวาจาไพเราะ กล่าวคำที่น่ารัก
จงมา จงกล่าววาจาอันอ่อนหวาน เป็นวาจาที่น่ายินดี
ปัญจาละรัฐและวิเทหรัฐทั้งสองนั้น จงเป็นอันหนึ่งอัน
เดียวกัน.

[๖๐๓] ดูก่อนอาจารย์แก้วฏู ท่านได้พบกับมโห-
สถเป็นอย่างไรหนอ เชิญกล่าวข้อความนั้นเถิด
มโหสถกับท่านต่างดัดโทษกันแล้วกระมัง มโหสถ
ยินดีแล้วกระมัง.

[๖๐๔] ข้าแต่พระจอมประชากร บุรุษที่ชื่อ
มโหสถ เป็นคนเลว ไม่น่าชื่นชม กระด้าง มิใช่
สัตบุรุษ ไม่พูดอะไรสักคำ เหมือนคนใบ้ คล้ายคน
หนวก.

[๖๐๕] บทมนต์นี้เห็นได้แสนยากโดยแท้ ข้อ
ความที่ดีอันพระผู้มีความเพียรเห็นแล้ว ความจริง กาย
ของเราก็ด่วนไหว ใครจักละแคว้นของตนไปสู่เงื้อม
มือของคนอื่นเล่า.

[๖๐๖] พวกเราทั้ง ๖ คนเป็นบัณฑิต มีปัญญา
สูงสุดดูแผ่นดิน มีมติสมอกันเป็นเอกฉันท์ทีเดียว
พร้อมโสด แม่เจ้าก็จงถามดิว่า ไปหรือไม่ไป หรืออยู่.

[๖๐๗] ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์ทรงทราบ
พระเจ้าจุลนีพรหมทัตทรงมีอานุภาพมาก มีผลมาก
ก็พระราชานั้นปรารถนาเพื่อปลงพระชนมชีพของพระ
องค์ คุณนายพรานฆ่ามฤคด้วยมฤคิฉะนั้น.

ปลาอยากกินของสดคือเหยื่อ ย่อมกลืนเบ็ดที่
คดซึ่งปกปิดไว้ด้วยเนื้ออันเป็นเหยื่อ มันย่อมไม่รู้จัก
ความตายของมัน ฉนั้นใด ข้าแต่พระราชา พระองค์
ทรงปรารถนากาม ย่อมไม่ทรงทราบพระธิดาของพระ
เจ้าจุลนี เหมือนปลาไม่รู้จักความตายของตนฉะนั้น
ข้าพระองค์เสด็จไปยังปัญจาลนคร จักต้องสละพระ-
องค์ทันที ภัยใหญ่จักถึงพระองค์ คุณภัยมาถึงมฤคตัว
ตามไปถึงทางประตูบ้าน ฉะนั้น.

[๖๐๘] พวกเรานี้แหละเป็นคนเขลา บ้าน้ำลาย
ที่กล่าวถึงเหตุแห่งการได้รั้ตนะอันสูงสุด ในสำนักเจ้า
เจริญด้วยทางไถ จะรู้จักความเจริญเหมือนคนอื่นเขา
ได้อย่างไร.

[๖๐๕] ท่านทั้งหลายจงไปสคอมโหสถนี้ให้หาย
ไปเสียจากแคว้นแคว้นของเรา เพราะเขาพูดเป็น
อันตรายแก่การได้รั้ตนะของเรา.

[๖๑๐] แต่นั้น มโหสถบัณฑิตได้หลีกไปจาก
ราชสำนักของพระเจ้าวิเทหราช ที่นั่นได้เรียกนก
สุวบัณฑิต ชื่อ มาธูระ ตัวเป็นทูตมาสั่งว่า แน่สหาย
ตัวมีปีกเขียว เจ้าจงมาทำการขวนขวายเพื่อเรา นาง
นกสาธิกาที่เขาเลี้ยงไว้ ณ ที่บรรทมของของพระเจ้า
ปัญจาลราชมีอยู่ ก็นางนกนั้นเป็นนกฉลาดในสิ่งทั้ง
ปวง เจ้าจงตามนางนกนั้นโดยพิสดาร นางนกนั้น
รู้ความลับทุกอย่างของพระเจ้าปัญจาลราช และของ
พราหมณ์แก้วผู้โกลิยโคตรทั้งสองนั้น นกสุวบัณฑิต
ชื่อมาธูระ ตัวนี้ปีกเขียวรับคำมโหสถว่า เออ แล้วได้ไป
สู่สำนักนางนกสาธิกา แต่นั้นนกสุวบัณฑิตชื่อมาธูระ
นั้น ครั้นไปถึงแล้ว ได้เรียกนางนกสาธิกาตัวมีกรงงาม
พูดเพราะ มาถามว่า เธอพอดทนอยู่ในกรงงาม
ดอกหรือ เธอมีความผาสุกในเพศดอกหรือ ข้าวตอก
กับน้ำผึ้งเธอได้ในกรงงามของเธอดอกหรือ ดูก่อน
สหายสุวบัณฑิต ความสุขมีแก่นัน และความสบายก็
มี อนึ่ง ข้าวตอกกับน้ำผึ้งฉันก็ได้เพียงพอ ดูก่อน
สหาย ท่านมาแต่ไหน หรือว่าใครใช้ท่านมา ก่อน
แต่นี้ฉันไม่เคยเห็นท่าน หรือไม่ได้ยินเลย.

[๖๑๑] ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่เขาเลี้ยงไว้ในที่บรรทม
ปราสาทของพระเจ้าสีวิราช พระราชาพระองค์นั้น
เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม โปรดให้ปล่อยสัตว์ทั้งหลายที่ถูก
ขังจากที่ขังนั้น ๆ นางนกลศาริกาตัวหนึ่งพูดอ่อนหวาน
เป็นภรรยาของฉัน เหยี่ยวได้ฆ่านางนกลศาริกานั้นเสีย
ในท้องที่บรรทม ต่อหน้าฉันผู้อยู่ในกรงงามซึ่งเห็น
อยู่ ฉันรักใคร่ต่อเธอจึงมาในสำนักของเธอ ถ้าเธอ
ฟังให้โอกาส เราทั้งสองก็จะได้อยู่ร่วมกัน.

[๖๑๒] นกแขกเต้าก็พึงรักใคร่กับนางนกแขก
เต้า นกสลิกาก็พึงรักใคร่กับนางนกลศาริกา การที่
นกแขกเต้าจะอยู่ร่วมกับนางนกลศาริกา ดูกระไรอยู่.

[๖๑๓] เออ ก็ผู้ใดใคร่ในกามกับนางจันทาล ผู้
นั้นทั้งหมดย่อมเป็นเช่นกับนางจันทาลนั้น เพราะวา
บุคคลไม่เป็นเช่นเดียวกัน ในเพราะกามย่อมไม่มี.

พระราชมารดาของพระเจ้าสีวิ พระนามว่า
ชัมพาวดี มีอยู่ พระนางเป็นหญิงจันทาล ได้เป็น
พระมเหสีที่รักของพระเจ้าวาสุเทพกัณโศตร

กนิษฐ์อรันตนาดีมีอยู่ แม่นางก็ได้ร่วมรักกะดาบส
ชื่อวัจละ มนุษย์ทั้งหลายย่อมร่วมอภิรมย์กับมฤตีกีมี
มนุษย์และสัตว์ไม่เป็นเช่นเดียวกัน ในเพราะกามย่อม
ไม่มี เอาเถอะ แม่นกลศาริกาตัวพูดเพราะ ฉันจักไปละ
เพราะถ้อยคำของเธอนั้นเป็นเหตุให้รู้ประจักษ์ เธอ
ดูหมิ่นฉันนัก.

[๖๑๔] ดูก่อนมาธรรสูวบัณฑิต สิริย่อมไม่มีแก่ผู้ตัวนได้ ขอเชิญท่านอยู่ ณ ที่นี้จนกว่าจะได้เห็นพระราชา จนได้ฟังเสียงตะโพน และได้เห็นอนุภาพของพระราชา.

[๖๑๕] เสียงแข็งแข็งนี้ฉันได้ยินภายนอกชนบทว่า พระราชธิดาของพระเจ้าปัญจาลราชมีพระฉวีวรรณดังดาวประกายพริก พระเจ้ากรุงปัญจาลราชจักถวายพระราชธิดานั้นแก่ชาววิเทหรัฐ คือจักมีการอภิเษกระหว่างพระวิเทหราชกับพระราชธิดานั้น.

[๖๑๖] แน่ะมาธรร การที่เหล่าอมิตรทำวิวิฆนมงคลเช่นนี้ เหมือนกับการที่พระเจ้าปัญจาลราชจักทำวิวิฆนมงคลพระราชธิดากับพระเจ้าวิเทหราช ขออย่าได้มีเลย.

พระราชาสู้เป็นจอมทัพแห่งชาวปัญจาละ จักทรงนำพระเจ้าวิเทหราชมาแล้ว แต่นั่นก็จักมาพระเจ้าวิเทหราชเสีย เพราะพระเจ้าจูลนี มิใช่สหายของพระเจ้าวิเทหราช.

[๖๑๗] เอาเถิด เธอจงอนุญาตให้ฉันไปสัก ๗ ราตรี เพียงให้ฉันได้กราบทูลพระเจ้าสิริราช และพระมเหสีว่า ฉันได้ออยู่ในสำนักของนางนกลาลิกาแล้ว.

[๖๑๘] เอาเถิด ฉันอนุญาตให้ท่านไปประมาณ ๗ ราตรี ถ้าท่านไม่กลับมายังสำนักของฉันโดย ๗

ราตรี ฉันจะสำคัญตัวฉันว่า หยั่งลงแล้ว สงบแล้ว
ท่านจักมาในเมื่อฉันตายแล้ว.

[๖๑๕] ลำดับนั้นแล นกมาธูรสวบัณฑิตได้บิน
ไปแจ้งแก่มโหสถว่าเป็นคำของนกสาริกา.

[๖๒๐] บุคคลบริโภคสมบัติในเรือนของผู้ใด
พึงประพตฺตีให้เป็นประโยชน์แก่ผู้นั้นทีเดียว.

[๖๒๑] ข้าแต่พระจอมประชาชน เออาเถิด
ข้าพระองค์ จักไปสู่ปัญจาลบุรีที่น้ำร้อนรมย์ดีก่อน เพื่อ
สร้างพระราชนิเวศน์ถวายแด่พระเจ้าวิเทหราชผู้ทรง
ยศ ข้าแต่จอมกษัตริย์ ครั้นข้าพระองค์สร้างพระ
ราชนิเวศน์ถวายแล้ว ส่งข่าวมากราบทูลพระองค์เมื่อ
ใด พระองค์พึงเสด็จไปเมื่อนั้น.

[๖๒๒] ลำดับนั้น มโหสถบัณฑิตได้ไปสู่บุรีที่
น้ำร้อนรมย์ดี ของพระเจ้าปัญจาลราชก่อน เพื่อสร้าง
พระราชนิเวศน์ถวายพระเจ้าวิเทหราชผู้ทรงยศ มโห
สถสร้างพระราชนิเวศน์เพื่อพระเจ้าวิเทหราชผู้ทรงยศ
เสร็จแล้ว ภายหลังจึงส่งทูตทูลพระเจ้าวิเทหราชว่า
ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอเชิญพระองค์เสด็จมาบัดนี้
พระราชนิเวศน์ที่สร้างเพื่อพระองค์สำเร็จแล้ว.

[๖๒๓] ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทหราชพร้อมด้วย
จตุรงคเสนาเสด็จไปสู่นครอันมั่งคั่ง ที่มโหสถสร้างไว้
ในแคว้นกัปปิละ เพื่อทอดพระเนตรพาหะอันหา
ที่สุดมิได้.

[๖๒๔] ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทหราชเสด็จไปถึง
แคว้นกัปปิละแล้ว ทรงส่งพระราชสาสน์ไปถวายพระ
เจ้าจูณิพรมท้าวว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า หม่อมฉัน
มาเพื่อถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์ ขอพระ-
องค์โปรดพระราชทานพระราชธิดาผู้งดงามทั่วองค์
ประดับด้วยราชาลังการล้วนแต่ทองคำ ห้อมล้อมด้วย
หมู่นางข้าหลวง ให้เป็นมเหสีของหม่อมฉัน ณ บัดนี้
เถิด.

[๖๒๕] ดูก่อนพระเจ้าวิเทหราช พระองค์เสด็จ
มาดีแล้วเสด็จมาแต่ไกลก็เหมือนใกล้พระองค์หาฤกษ์
อวามงคลไว้ หม่อมฉันจะถวายพระราชธิดาประดับ
ด้วยราชาลังการล้วนแต่ทองคำ ห้อมล้อมด้วยหมู่นาง
ข้าหลวงแก่พระองค์.

[๖๒๖] ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทหราชก็ได้ทรงหา
พระฤกษ์ ครั้นหาพระฤกษ์ได้แล้ว จึงได้ทรงส่งพระ-
สาสน์ไปถวายพระเจ้าพรมท้าวว่า ขอพระองค์โปรด
พระราชทานพระราชธิดาผู้งดงามทั่วองค์ ประดับด้วย
ราชาลังการล้วนแต่ทองคำ ห้อมล้อมด้วยหมู่นางข้า-
หลวง ให้เป็นมเหสีของหม่อมฉัน บัดนี้เถิด.

[๖๒๖] หม่อมฉันจะถวายพระราชธิดาผู้งดงาม
ทั่วองค์ ประดับด้วยราชาลังการล้วนแต่ทองคำ ห้อม-
ล้อมด้วยหมู่นางข้าหลวง แต่พระองค์ในบัดนี้.

[๖๒๘] กองช้าง กองม้า กองรถ กองรบ
อันเป็นกองทัพสวมเกราะตั้งอยู่ จุดคบเพลิงสว่างไสว
บัณฑิตทั้งหลายย่อมสำคัญอย่างไรกันหนอ.

[๖๒๙] กองช้าง กองม้า กองรถ กองรบ
อันเป็นกองทัพสวมเกราะตั้งอยู่ จุดคบเพลิงสว่างไสว
ดูก่อนมโหสถบัณฑิต พวกนั้นจักทำอะไรกันหนอ.

[๖๓๐] ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระเจ้าจุลนิ-
พรหมทัตมีกำลังมาก ล้อมพระองค์ไว้ ประทูลร้าย
พระองค์ รุ่งเข้าจักปลงพระชนม์พระองค์.

[๖๓๑] ใจของข้าสั่น และปากก็แห้งผาก เรา
เป็นเหมือนถูกไฟไหม้กลางแดด ไม่บรรลुถึงความ
เย็นใจ เต่าของช่างทองรุ่งเรืองภายใน ไม่รุ่งเรือง
ภายนอก ฉันทใจของเราย่อมเร้าร้อนอยู่ภายใน
ไม่ปรากฏภายนอก ฉันทนั้น.

[๖๓๒] ข้าแต่บรมกษัตริย์ พระองค์เป็นผู้
ประมาทแล้ว เป็นไปล่วงความคิด มีความคิดทำลาย
เสียแล้ว บัดนี้บัณฑิตทั้ง ๔ ผู้มีความคิดจงป้องกัน
พระองค์เถิด พระองค์ไม่ทรงทำตามคำของข้าพระองค์
ผู้เป็นอมตย์ใคร่ประโยชน์แสวงหาความเกื้อกูล ทรง
ยินดีแล้วด้วยพระปีติอันเศร้าหมองของพระองค์ ดูจ
มฤคตกหลุมฉะนั้น ปลาอยากกินของสดคือเหยื่อย่อม
กลืนเบ็ดอันงอ ซึ่งปิดไว้ด้วยเนื้ออันเป็นเหยื่อ มันย่อม
ไม่รู้ความตายของตน ฉันท ข้าแต่พระราชา พระ-

องค์เป็นผู้มีความปรารถนาในกาม ย่อมไม่ทรงทราบ
พระราชธิดาของพระเจ้าจูลนีผู้เป็นดุษณี รวากะ
ปลาไม่รู้จักเหยื่อคือความตายของตน ฉะนั้นนั้นเทียว
ถ้าพระองค์เสด็จนครปัญจาละ จักต้องสละพระองค์
ทันที ภัยใหญ่จักถึงพระองค์ ดูกภัยมาถึงมฤตตัวตาม
ไปถึงทางประตูบ้านฉะนั้น ข้าแต่พระจอมประชากร
บุรุษผู้ไม่ประเสริฐ เป็นเหมือนงูอยู่ในพกพังกัดเอา
ผู้มีปัญญาไม่พึงทำไมตรีกับบุรุษเช่นนั้น เพราะการคบ
บุรุษชั่ว เป็นทุกข์โดยแท้ ข้าแต่พระจอมเกล้าประชากร
บุรุษผู้มีศีล เป็นพหูสูตนี้ พึงรู้คุณแห่งไมตรีใด ผู้มี
ปัญญาพึงทำไมตรีนั้นกับบุรุษนั้นนั้นเทียว เพราะการ
คบสัตบุรุษทั้งหลาย เป็นสุขโดยแท้.

[๖๓๓] ข้าแต่พระราชา พระองค์เป็นคนเขลา
บ้าน้ำลาย ที่กล่าวถึงเหตุแห่งการได้รั้ตนะสูงสุดใน
สำนักข้าพระองค์ ข้าพระองค์เจริญด้วยทางใจจะรู้จัก
ความเจริญเหมือนคนอื่นเขาได้อย่างไร ท่านทั้งหลาย
จงไปสคอมโหสถนี้ ใ้หายไ้เสียจากแวนแคว้นของเรา
เพราะเขาพูดเป็นอันตรายแต่การได้รั้ตนะของเรา.

[๖๓๔] ดูก่อนมโหสถ บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่
ทิ่มแทงเพราะโทษที่ล่วงไปแล้ว เข้ามาทิ่มแทงข้าจุ
มว่าที่เขาผูกไว้ด้วยประดับทำไม ถ้าเห็นว่าเราจะพันภัย
ได้ หรือเห็นว่าเราจะปลดอดภัยได้ ก็จงสั่งสอนเราโดย

ความสวัสดิ์นั้นแหละ เจ้าจะทมิ์แกเราเพราะโทษที่
ล่วงไปแล้วทำไม.

[๖๓๕] ข้าแต่บรมกษัตริย์ กรรมของมนุษย์ที่
เป็นไปล่วงแล้ว ทำได้ยาก เป็นแดนเกิดที่ยินดีได้ยาก
ข้าพระองค์ไม่สามารถจะปลดเปลื้องพระองค์ได้ ขอ
พระองค์ทรงทราบเองเถิด ช้าง ม้า นก ยักษ์ ผู้มี
ฤทธิ์ มียศ สามารถไปได้ทางอากาศมีอยู่ ช้างเป็นต้น
ผู้มีอิทธิบาทภาพเห็นปานนั้น ที่พระองค์มีอยู่ แม้เหล่านั้น
ก็พึงพาพระองค์ไปได้ ข้าแต่บรมกษัตริย์ กรรมของ
มนุษย์ที่เป็นไปล่วงแล้ว ทำได้ยาก เป็นแดนเกิดที่
ยินดีได้ยาก ข้าพระองค์ไม่สามารถจะปลดเปลื้อง
พระองค์โดยทางอากาศได้.

[๖๓๖] บรูษผู้ยังไม่เห็นฝั่งในมหาสมุทร ได้ที่
พำนักในประเทศใด เขาย่อมได้ความสุขในประเทศ
นั้น ฉันทิ ท่านมโหสถ ขอท่านได้เป็นที่พึงของ
พวกเราและของพระราชา ฉันทิ ท่านเป็นประเสริฐ
สุดกว่าพวกข้าพเจ้าเหล่ามนตรี ขอท่านช่วยปลดเปลื้อง
พวกเราจากทุกข์เถิด.

[๖๓๗] ท่านอาจารย์เสนกะ กรรมของมนุษย์
ที่เป็นไปล่วงแล้วทำได้ยาก เป็นแดนเกิดที่ยินดีได้ยาก
ข้าพเจ้าไม่สามารถจะปลดเปลื้องท่านได้ ขอท่านจง
ทราบเอาเองเถิด.

[๖๓๗] ท่านจงฟังคำนี้ของข้าพเจ้า ท่านเห็นภัยใหญ่หนั้นหรือ บัดนี้ข้าพเจ้าขอถามอาจารย์เสนกะ ท่านจะสำคัญสิ่งใดควรทำอย่างไรในกาลนี้.

[๖๓๘] พวกเราจงเอาไฟเผาเสียตั้งแต่ประตูหรือจงจับมัดฆ่ากันและกันละชีวิตเสียพลัน อย่าทันทให้พระราชพรหมทัตมาพบเราให้ลำบากนาน.

[๖๓๙] ท่านจงฟังคำนี้ของข้าพเจ้า ท่านเห็นภัยใหญ่หนั้นหรือ บัดนี้ข้าพเจ้าขอถามอาจารย์ปุกกุสะ ท่านจะสำคัญสิ่งใดควรทำอย่างไรในกาลนี้.

[๖๔๐] พวกเราควรกินยาพิษตายละชีวิตเสียพลัน อย่าทันทให้พระราชพรหมทัตมาพบเราให้ลำบากนาน.

[๖๔๑] ท่านจงฟังคำนี้ของข้าพเจ้า ท่านเห็นภัยใหญ่หนั้นหรือ บัดนี้ข้าพเจ้าขอถามอาจารย์กามินทะ ท่านจะสำคัญสิ่งใดควรทำอย่างไรในกาลนี้.

[๖๔๒] พวกเราพึงเอาเชือกผูกให้ตาย หรือโดดลงบ่อให้ตายเสีย อย่าทันทให้พระราชพรหมทัตมาพบเราให้ลำบากเลย.

[๖๔๓] ท่านจงฟังคำนี้ของข้าพเจ้า ท่านเห็นภัยใหญ่หนั้นหรือ บัดนี้ข้าพเจ้าขอถามอาจารย์เทวินทะ ท่านจะสำคัญสิ่งใดควรทำอย่างไรในกาลนี้.

[๖๔๔] พวกเราจงเอาไฟเผาเสียตั้งแต่ประตูหรือจงจับมัดฆ่ากันและกันละชีวิตเสียพลัน ถ้ามโหสถไม่สามารถจะปลดเปลื้องพวกเราโดยง่าย.

[๖๕๖] บุคคลแสวงหาแก่นของต้นกล้วย ย่อมไม่ได้ฉันใด เราทั้งหลายแสวงหาอูบายเครื่องพั้นจากทุกซ์ ก็ย่อมไม่ประสบปัญหานั้น ฉะนั้น บุคคลแสวงหาแก่นแห่งไม้จิว่อมหาไม่ได้ฉันใด เราทั้งหลายแสวงหาอูบายเครื่องพั้นจากทุกซ์ย่อมไม่ประสบปัญหานั้น ฉะนั้น การอยู่ของช้างทั้งหลายในสถานที่ไม่มีน้ำ ชื่อว่าอยู่ในที่มิใช่ประเทศ เพราะว่าช้างเหล่านั้นอยู่ในสถานที่อื่นไม่มีน้ำ ชื่อว่ามีในประเทศ ย่อมตกอยู่ในอำนาจของปัจฉามิตรเร็วพลัน ฉนใด แม้การที่เราทั้งหลายอยู่ในที่ใกล้ของมนุษย์ชั่ว เป็นคนพาลหาความรู้มิได้ ก็ชื่อว่าอยู่ในสถานที่มิใช่ประเทศ ฉะนั้น ใจของเราล้วน และปากก็แห้งผาก เราเป็นเหมือนลูกไฟไหม้กลางแดด ได้บรรลุถึงความเย็นใจ เตาของช้างทอรุ่งเรืองภายใน ไม่รุ่งเรืองภายนอก ฉนใด ใจของเราล้อมเราร้อนอยู่ภายใน ไม่ปรากฏภายนอก ฉนนั้น.

[๖๔๗] แต่นั้นมโหสถผู้เป็นบัณฑิตที่ปัญญาเห็นประโยชน์ เห็นพระเจ้าวิเทหราชถึงความทุกข์ จึงได้กราบทูลคำนี้ว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์อย่าตกพระหฤทัยกลัวเลย ข้าแต่พระองค์ผู้องอาจในทางรถ ขอพระองค์อย่าตกพระหฤทัยกลัวเลย ข้าพระองค์จักปลื้มพระองค์ผู้ดวงดวงจันทร์ หรือดวงอาทิตย์ อันราหุจับแล้ว หรือดวงช้างจมตติในเปือกตม หรือดวง

งูติดอยู่ในกระโปรง หรือจุนกติดอยู่ในกรง หรือ
เหล่าปลาอยู่ในข่าย ผู้มีพลและพาหนะล้อมอยู่
ให้พ้นจากความลำเค็ญ ข้าพระองค์จักยังกองทัพญ
จาละให้หนีไป ดูกำลังกาด้วยก้อนดิน ข้าพระองค์
มิได้เปลื้องพระองค์ผู้เสด็จอยู่ในที่คับขันให้พ้นจาก
ทุกข์ ชื่อว่าปัญญาของข้าพระองค์นั้นจะมีประโยชน์
อะไร หรือบุคคลเป็นข้าพระองค์นั้นเป็นอมาคย์ จะมี
ประโยชน์อะไร.

[๖๔๘] แนะพ่อหนุ่ม ๆ พวกเจ้าจงลุกมา จง
เปิดประตูโฌงค์ ประตูห้องติดต่อเครื่องยนต์ พระ
เจ้าวิเทหราชพร้อมด้วยเหล่าอมาคย์ จักเสด็จไปโดย
อโฌงค์.

[๖๔๙] พวกคนรับใช้ของมโหสถบัณฑิต ได้ฟัง
คำของมโหสถแล้ว จึงเปิดประตูโฌงค์ และเครื่อง
สลักห้ามอันประกอบด้วยยนต์.

[๖๕๐] เสนกะเดินไปก่อน มโหสถเดินไปข้าง
หลัง พระเจ้าวิเทหราชเสด็จดำเนินไปท่ามกลางพร้อม
ด้วยอมาคย์ห้อมล้อมเป็นราชบริพาร.

[๖๕๑] พระเจ้าวิเทหราช เสด็จออกจากอโฌงค์
ขึ้นสู่เรือแล้ว มโหสถรู้ว่าพระองค์ขึ้นสู่เรือแล้ว ได้
ถวายนุศาสน์ว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระเจ้าจุลนี
พรหมทัตนี้เป็นพระสัสสุระของพระองค์ ข้าแต่พระ
จอมประชากร พระนางันทาทวีนี้เป็นพระสัสสุของ

พระองค์ การปฏิบัติพระราชมารดาของพระองค์อย่างใด จงมีแก่พระสัตสุของพระองค์อย่างนั้น ข้าแต่พระราช พระเชษฐภคินาร่วมพระอุทรพระมารดาเดียวกันโดยตรงของพระองค์ทรงรักใคร่อย่างใด พระปัญญาจันทรราชกุมาร พระองค์ควรทรงรักใคร่อย่างนั้น พระนางปัญญาจันท์นี่ เป็นพระราชบุตรีของพระเจ้าพรหมทัตที่พระองค์ทรงปรารถนา พระองค์จึงทำความใคร่ของพระองค์แก่พระนาง พระนางจึงเป็นพระมเหสีของพระองค์.

[๖๕๒] ดูก่อนมโหสถ เจ้าจรีบขึ้นเรือ เจ้าจะยืนอยู่ริมฝั่งคงคาทำไมหนอ เราทั้งหลายพ้นจากทุกข์แล้วโดยยาก จงไปบัดนี้เถิด.

[๖๕๓] ข้าแต่พระมหाराชเจ้า การที่ข้าพระองค์ผู้เป็นนายกแห่งเสนา มาทอดทิ้งเสนาจนกรเสีย เอาแต่ตัวรอด หาขอบไม้ ข้าพระองค์จักนำมา ซึ่งเสนาจนกรในกรุงมิลิตาที่พระองค์ละไว้ และสิ่งของที่พระเจ้าพรหมทัตประทานแล้ว.

[๖๕๔] ดูก่อนบัณฑิต เจ้าเป็นผู้มีเสนาน้อย จักชมพระเจ้าจุลนีผู้มีเสนามากตั้งอยู่อย่างไร เจ้าเป็นไม่มีกำลัง จักลำบากด้วยพระเจ้าจุลนีผู้มีกำลัง.

[๖๕๕] ถ้าบุคคลมีความคิด แม้มีเสนาน้อย ย่อมชนะบุคคลผู้ไม่มีความคิด ที่มีเสนามากได้ พระราชาพระองค์เดียว ย่อมชนะพระราชาทันหลายได้ ดูจดวงอาทิตย์อุทัยกำจัดความมืด ฉะนั้น.

[๖๕๖] แนะเสนกาจารย์ การอยู่ร่วมด้วยเหล่า
บัณฑิตเป็นสุขดีหนอ เพราะวามโหสถปลดเปลื้อง
พวกเราผู้ตกอยู่ในเงื้อมมือข้าศึก ดุจนุคคลปลดเปลื้อง
ฝูงนกที่ติดอยู่ในกรง หรือฝูงปลาที่ติดอยู่ในแห ฉะนั้น.

[๖๕๗] ข้าแต่พระมหาราชเจ้า บัณฑิตทั้งหลาย
นำความสุขมาแท้จริงอย่างนี้ทีเดียว มโหสถปลดเปลื้อง
พวกเราผู้ตกอยู่ในเงื้อมมือข้าศึก ดุจนุคคลปลดเปลื้อง
ฝูงนกที่ติดอยู่ในกรง หรือฝูงปลาที่ติดอยู่ในแห ฉะนั้น.

[๖๕๘] พระเจ้าจูฬนีผู้มีกำลังมาก รักษาการ
ตลอดราตรีทั้งคืน ครั้นอรุณขึ้นก็เสด็จถึงอุปการนคร
พระเจ้ากรุงอุตรปัญจาละพระนามว่าจูฬนี ผู้มีกำลัง
มาก เสด็จทรงช้างที่นั่งตัวประเสริฐมีกำลังอายุ ๖๐ ปี
ได้ตรัสการทักกะเสนาของพระองค์ พระองค์ทรงสวม
เกราะแก้วมณีพระหัตถ์จับศร ได้ตรัสกะเหล่าทวยหาญ
ผู้รับใช้ ซึ่งชำนาญในศิลปะเป็นอันมากประชุมกันอยู่.

[๖๕๙] เจ้าทั้งหลายจงไสช้างพลายมีกำลัง อายุ
๖๐ ปี ช้างทั้งหลายจงย้ายนครที่พระเจ้าวิเทหราชทรง
สร้างไว้ดีแล้วเสีย ลูกศรอันขาวเช่นเขี้ยวงาปลายแหลม
คม สามารถแทงกระดูกได้ เกลี้ยงเกล้าเหล่านี้ จง
ตกลงดั่งทำฝนด้วยกำลังธนูเหล่าโยธา รุ่งหนุ่มสวม-
เกราะ แก้วกล้า มีอาวุธประกอบด้วยด้ามอันวิจิตร
เหล่าช้างใหญ่แล่นมา จงหันหน้าสู่ช้างทั้งหลาย
หอกทั้งหลายที่ขัดด้วยน้ำมันแล้ว มีแสงเป็นประกาย

วะวับริ้งเรื่องตั้งอยู่ ดั่งดาวประกายพริ้ว มีรัศมีมาก
เมื่อเหล่าโยธาของเรามีกำลัง คือ อาวุธ ทรงสังวาลคือ
เกราะ ไม่ล่าหนีในสงครามเช่นนี้ พระเจ้าวิเทหราช
จะพันไปได้ที่ไหน หากจะเป็นเหมือนนกบินไปทาง
อากาศ จักทำได้อย่างไร ก็โยธาของเราทั้งหมด
๓๕,๐๐๐ ซึ่งเราเที่ยวไปทั่วแผ่นดิน ไม่เห็นเทียมทัน
สามารถตัดศีรษะข้าศึกเอามาคนละศีรษะได้ อนึ่งข้าง
พลายทั้งหลายอันประดับแล้ว มีกำลัง อายุ ๖๐ ปี
เหล่าโยธาหนุ่ม ๆ มีผิวพรรณดั่งทองคำงดงามอยู่บน
คอ โยธาทั้งหลายมีเครื่องประดับสีเหลือง นุ่งผ้า
สีเหลือง ห่มผ้าเฉียงบ่าสีเหลือง งดงามอยู่บนคอข้าง
ดังเทพบุตรทั้งหลายในนันทวัน ดาบทั้งหลายมีสิ่ง
ปลาสดาขัดถูด้วยน้ำมัน แสงวะวับริ้ง อันเหล่าโยธา
ผู้วีรบุรุษทำเสร็จแล้ว มีคมเสมอ มีคมยิ่ง เงามัว
ดาบทั้งหลายหาสนิมมิได้ ทำด้วยเหล็กกล้ามันคง อัน
เหล่าโยธาผู้มีกำลัง เชี่ยวชาญในวิธีประหาร ถือเป็น
คู่มือแล้ว เหล่าโยธาผู้ถึงพร้อมด้วยความงามดั่งทองคำ
สวมเสื้อสีแดง กวัดแกว่งดาบย่อมงดงาม ดังสายฟ้า
แวบวับริ้งอยู่ในระหว่างก่อนเมฆ เหล่าโยธาผู้กล้าหาญ
สวมเกราะ สามารถยังธงให้สะบัดในอากาศ ฉลาด
ในการใช้ดาบและเกราะถือดาบ ฝึกมาอย่างชำนาญ
สามารถจะตัดคอข้างให้ขาดตกลง (แต่กาลก่อน) ท่าน
เป็นผู้อันหมุ่ชนเช่นนี้แหวดล้อม แต่กาลนี้ ความพันภัย

ของท่านไม่มี เราไม่เห็นราชาภาพของท่าน ที่จะ
เป็นเหตุให้ท่านไปกรุงมิถิลาได้เลย.

[๖๖๐] พระองค์ถ้วนไสข้างที่นั่งตัวประเสริฐมา
ทำไม่หนอ พระองค์มีพระหฤทัยร่าเริงแล้วเสด็จมา
คงจะเข้าพระทัยว่า ทรงเป็นผู้ได้ประโยชน์แล้ว ขอ
พระองค์ทรงลดแสงธนูนั้นลงเสียเถิด ทรงทิ้งลูกธนู
เสียเถิด ทรงเปลื้องเกราะอันงาม โชติช่วงด้วยแก้ว
ไพฑูรย์แก้วมณีนั่นออกเสียเถิด.

[๖๖๑] เจ้าเป็นผู้มีผิวหน้าผ่องใส และกล่าว
ถ้อยคำเคยยิ้มแย้ม ความถึงพร้อมแห่งผิวพรรณเช่นนี้
ย่อมมีในเวลาใกล้ตาย.

[๖๖๒] ข้าแต่ขัตติยราช พระดำรัสที่พระองค์
ตรัสศุกคาม ไร้ประโยชน์เสียแล้ว พระองค์เป็นผู้มี
พระดำริกระจายไปทั่วแล้ว พระองค์จับพระเจ้าวิเทห-
ราชไม่ได้หรอก ดั่งม้าสินธพอันม้ากระจอกไล่ไม่ทัน
พระเจ้าวิเทหราชพร้อมเหล่าอมาตย์ราชบริพาร เสด็จ
ข้ามคงคาไปแล้วแต่วันวานนี้ เมื่อพระองค์จกติดตาม
ไปก็จกตก เหมือนกาบินไล่ตามพระยาหงส์ฉะนั้น.

[๖๖๓] สุนัขจิ้งจอกทั้งหลายเป็นสัตว์ต่ำช้ากว่า
มฤค เห็นดอกทองกวาวบานในรัตติกาล ก็สำคัญว่า
ขึ้นเนื้อเข้าล้อมต้นอยู่ ครั้นเมื่อราตรีล่วงไปแล้ว พระ-
อาทิตย์ขึ้น สุนัขจิ้งจอกตัวเป็นสัตว์ต่ำช้ากว่ามฤค เห็น
ดอกทองกวาวบานแล้ว หมดหวัง ฉันไค ข้าแต่

พระราช พระองค์ทรงล้อมพระเจ้าวิเทหราชก็จักทรง
หมดหวังเสด็จไป เหมือนสุนัขจิ้งจอกทั้งหลายเห็น
ดอกทองกวาว ฉะนั้น.

[๖๖๔] เจ้าทั้งหลายจงตัดมือและเท้า หูและจมูก
ของมโหสถผู้ปล่อยพระเจ้าวิเทหราชศัตรูของข้าซึ่งอยู่
ในเงื้อมมือแล้วไปเสีย เจ้าทั้งหลายจงเสียบมโหสถผู้
ปล่อยพระเจ้าวิเทหราชศัตรูของข้าซึ่งอยู่ในเงื้อมมือ
แล้วไปเสีย ในหลวอย่างมันให้ร้อน ดูอย่างเนื้อฉะนั้น
บุคคลแทงหน้โคที่แผ่นดิน หรือเที่ยวหนึ่งราชสีห์
หรือเสือโคร่งจุมมาด้วยขอ ฉนใด ข้าจักให้เจ้าทั้งหลาย
ที่มเทวมโหสถผู้ปล่อยพระเจ้าวิเทหราชศัตรูของข้าซึ่ง
อยู่ในเงื้อมมือแล้วไปเสีย แล้วมาเสียด้วยหอก ฉนนั้น.

[๖๖๕] ถ้าพระองค์ตัดมือและเท้า หูและจมูก
ของข้าพระองค์ พระเจ้าวิเทหราชจักให้ตัดพระหัตถ์
เป็นอาทิแห่งพระปัญจาลจันทรธาโอรสพระนางปัญจาล
จันที่ราชธิดา และพระนางนันทาเทวีมหเสีของพระ-
องค์ พระเจ้าวิเทหราชจักให้ตัดพระหัตถ์เป็นต้นของ
พระราชโอรส พระราชธิดาและพระมหเสีของพระองค์
อย่างนั้นเหมือนกัน ถ้าพระองค์เสียบเนื้อข้าพระองค์
ในหลวอย่างให้ร้อน พระเจ้าวิเทหราชก็จักเสียบเนื้อ
พระปัญจาลจันทรธาโอรสพระนางปัญจาลจันที่ราช-
ธิดา และพระนางนันทาเทวีมหเสีของพระองค์ ่างให้
ร้อน พระเจ้าวิเทหราชจักให้เสียบเนื้อพระราชโอรส

พระราชธิดา และพระมเหสีของพระองค์ ให้อำนาจให้ร้อน
อย่างนั้นเหมือนกัน

ถ้าพระองค์จักให้ทิมแห่งข้าพระองค์ด้วยหอก พระ-
เจ้าวิเทหราชก็จักให้ทิมแห่งพระปัญจาลจันทรราชโอรส
พระนางปัญจาลจันทรราชธิดา และพระนางนันทาทวี
มเหสีของพระองค์ด้วยหอก พระเจ้าวิเทหราชก็ให้
ทิมแห่งพระราชโอรสพระราชธิดา และพระมเหสีของ
พระองค์ด้วยหอกอย่างนั้นเหมือนกัน

ข้อความดังกราบทูลมาอย่างนี้ข้าพระองค์ทั้งสอง
คือพระเจ้าวิเทหราชกับพระองค์ได้ปรึกษาคถาตกลงกันได้
แล้วเป็นความลับ โฉนดมีน้ำหนัก ๑๐๐ ปละ ที่ช่าง
หนังทำสำเร็จแล้วด้วยมีดของช่างหนัง ย่อมช่วย
ป้องกันตัว เพื่อห้ามกันลูกศรทั้งหลาย ฉันทิ ข้า-
พระองค์เป็นผู้นำความสุข บรรเทาทุกข์ถวายพระเจ้า
วิเทหราชผู้เรืองยศ ก็จำต้องทำลายลูกศรคือพระดำริ
ของพระองค์ ด้วยโล่หนังคือความคิดของข้าพระองค์
ฉันทิฉันนั้น.

[๖๖๖] ข้าแต่พระมหाराชเจ้า เชิญเถิด ขอ
เชิญพระองค์ทอดพระเนตรดูภายในเมืองของพระองค์
ซึ่งว่างเปล่า นางสนมและกุมารทั้งหลายตลอดถึง
พระชนนีของพระองค์ ข้าพระองค์ให้นำออกจาก
อุโมงค์ ถวายไปแด่พระเจ้าวิเทหราชแล้ว.

[๖๖๗] เข้าใจไปภายในเมืองของเรา ตรวจตรา
ดู คำของมโหสถนี้ จริงหรือเท็จอย่างไร.

[๖๖๘] ข้าแต่พระมหाराชเจ้า มโหสถทูล
อย่างไร ข้อความนั้นก็เป็นอย่างนั้น พระราชนิเวศน์
ทั้งปวงว่างเปล่า ดูที่ลงหากินแห่งกา.

[๖๖๙] ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พระนางนันทา-
เทวี เสด็จไปแล้วจากอุโมงค์นี้ เป็นผู้มีพระสรีราพพ
อันงานสรรพ มีพระโสณีควรเปรียบกับแผ่นทองคำ
ธรรมชาติ มีปกติตรัสประภาษไพเราะเสนาะดังเสียง
ลูกหงส์.

ข้าแต่มหाराชเจ้า พระนางนันทาเทวี อันข้าพระ-
องค์นำเสด็จออกไปจากอุโมงค์นี้ เป็นผู้มีสรรพางค
งามน่าทัศนา ทรงพระภุษาโกไสยมีพระรูปอำไพดู
สุวรรณ สายรัดพระองค์นั้นก็งามทำด้วยกาญจนวิจิตร
มีพระบาทสดใสพระโลหิตขึ้นแดง อันแถลงเบญจ-
กัลยาณี ชี้ไว้เป็นแบบด้วยสามารถแห่งพระฉวี พระ
มังสา พระเกศา พระเส้นเอ็น และพระอัญจามติ มี
สายรัดพระองค์แก้วมณีแกมสุวรรณ ดวงพระเนตร
นั้นเปรียบกับตานกพิราบ มีพระสรีภาพอันโสภา
ริมพระโอษฐ์แดงดูผลตำลึงสุกก็ปานกัน มีบันพระองค์
บางอย่างจะรวบกำรอบทีเดียว มีบันพระองค์เล็กเรียวย
ดูถานาคลดาคิดแล้วดี และดูกาญจนไพที พระศก
ของพระนางนันทาเทวียาวดำปลายช้อยเล็กน้อยดู

ปลายมีด พระนางเจ้านั้น มีดวงพระเนตรเขื่องราวกะ
ดวงตาแห่งลูกมฤคหนึ่งขวบเกิดดีแล้ว หรือดูจเปลว
เพลิงในเหมันตฤดู แม่น้ำใกล้ภูผาหรือหมู่ไม้ดาดาย
ไปด้วยไม้ไผ่เล็ก ๆ ย่อมงดงาม ฉันทใด เส้นพระโลน-
ชาติก็อ่อนงดงามฉันทนั้น พระนางมีพระเพลางามดั่ง
วงกฤษกรงาน มีพระถันยุคลดั่งคู่ผลมะพลับทองงาม
เป็นที่หนึ่ง มีพระสัณฐานพึงพอดีไม่สูงนัก ไม่ตํานัก
พระโลมาของพระนางเจ้านั้น มีพองามไม่มากนัก
ข้าแต่พระองค์ผู้มีพาหนะสมบุรณ์ด้วยสิริ พระองค์
ทรงยินดีด้วยการทิวคตของพระนางเป็นแน่ ข้าพระ-
องค์และพระนางนั้นทาเทวี จะไปสู่สำนักยมราชเป็น
แน่.

[๖๗๐] เข้ารู้เล่ห์กลอันเป็นทิพย์ หรือเข้าได้ทำ
อุบายเพียงบังตา ในการที่เจ้าปล่อยพระเจ้าวิเทหราช
ผู้เป็นศัตรูของข้า ซึ่งตกอยู่ในเงื้อมมือข้าแล้ว.

[๖๗๑] ข้าแต่พระมหाराชเจ้า บัณฑิตทั้งหลาย
ในโลกนี้ย่อมบรรลุละห์กลอันเป็นทิพย์บัณฑิตชนผู้มี
ความรู้เหล่านั้น จึงเปลื้องตนจากทุกข์ได้ เหล่าโยธา
รุ่นหนุ่มเป็นคนฉลาด เป็นทหารชุดอุโมงค์ ของข้า-
พระองค์มีอยู่ พระเจ้าวิเทหราชเสด็จไปกรุงมิถิลาโดย
ทางที่ทหารเหล่านี้ทำไว้.

[๖๗๒] เชิญเถิด พระเจ้าข้า ขอเชิญพระองค์
ทอดพระเนตรอุโมงค์ที่ได้สร้างไว้ดีแล้ว งามรุ่งเรือง
ด้วยระเบียบแห่งกองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ
และกองพลราบ ซึ่งสำเร็จดีแล้วตั้งอยู่.

[๖๗๓] ดูก่อนมโหสถ บัณฑิตทั้งหลายเช่นนี้
เหล่านี้อย่างตัวเจ้า อยู่ในเรือน ในแวนแคว้นแห่งผู้ใด
เป็นลาภของชาววิเทหรัฐ และชาวกรุงมิลินาผู้ได้อยู่
ร่วมกับผู้นั้น.

[๖๗๔] ข้าจะให้เครื่องเลี้ยงชีพ การบริหาร
เบี้ยเลี้ยง และบำเหน็จเพิ่มขึ้น ๒ เท่า และให้ภค-
สมบัติอันไพบูรณ์อื่น ๆ เจ้าจงใช้สอยสิ่งทีปรารถนา
จงรื่นรมย์เถิด อย่ากลับไปหาพระเจ้าวิเทหราชเลย
พระเจ้าวิเทหราช จักทำอะไรได้.

[๖๗๕] ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ผู้ใดสละท่านผู้
ชুবเลี้ยงตนเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ผู้นั้นย่อมถูกตนเอง
และผู้อื่นติเตียนทั้งสองฝ่าย พระเจ้าวิเทหราชยังทรง
พระชนม์อยู่เพียงใด ข้าพระองค์ไม่พึงเป็นราชบุรุษ
ของพระราชาอื่นเพียงนั้น ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ผู้ใด
สละท่านผู้ชুবเลี้ยงตนเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ผู้นั้นย่อม
ถูกตนเองและผู้อื่นติเตียนทั้งสองฝ่าย พระเจ้าวิเทห-
ราช ยังดำรงพระชนม์อยู่เพียงใด ข้าพระองค์ไม่พึง
อยู่ในแวนแคว้นของพระราชาอื่นเพียงนั้น.

[๖๗๖] ดูก่อนมโหสถบัณฑิต ข้าให้ทอง ๑,๐๐๐ นิกกะ และบ้าน ๘๐ บ้านในแคว้นกาสิแก่เจ้า ข้าให้ ทาสี ๔๐๐ คน และภรรยา ๑๐๐ คน แก่เจ้า เจ้าจึง พาเสนาจกนิกรทั้งปวงไป โดยสวัสดิเถิด.

[๖๗๗] พวกเจ้าจงให้อาหารแก่ช้างและม้าเพิ่ม ขึ้นเป็นสองเท่า เพียงใด จงเลี้ยงดูกองรถและกอง ราบให้อิ่มหนำด้วยข้าวและน้ำ เพียงนั้น.

[๖๗๘] พ่อบัณฑิต เจ้าจงพากองช้าง กองม้า กองรถ กองราบไป ขอพระเจ้าวิเทหมหาราช จง ทอดพระเนตรเห็นเจ้าผู้ไปถึงกรุงมิถิลา.

[๖๗๙] เสนา คือ กองช้าง กองม้า กองรถ กองราบนั้นปรากฏมากมาย เป็นจตุรงคินีเสนาที่น่า กลัว บัณฑิตทั้งหลายสำคัญอย่างไรหนอ.

[๖๘๐] ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ความยินดีอย่าง สูงสุด ย่อมปรากฏเฉพาะแต่พระองค์ มโหสถพากอง ทัพทั้งปวง มาถึงแล้วโดยสวัสดิ.

[๖๘๑] คน ๔ คน นำคนตายไปทิ้งไว้ในป่าช้า แล้วกลับไปฉนั้นใด พวกเราทิ้งเจ้าไว้ในกับปิลรัฐแล้ว กลับมาในที่นี้ ก็ฉนั้นนั่น เมื่อเป็นเช่นนั้น เจ้าปลื้มอง ตนพันมาได้ เพราะเหตุอะไร เพราะปัจจัยอะไร หรือ เพราะผลอะไร.

[๖๘๒] ข้าแต่พระจอมวิเทหรัฐ ข้าพระองค์ ป้องกันข้อความด้วยข้อความ ป้องกันความคิด พระ-

เจ้าข้า ใช่แต่เท่านั้น ข้าพระองค์ยังป้องกันพระราช
ดังสาครกันล้อมชมพูทวีปไว้ ฉะนั้น.

พระเจ้าจูฬินีพระราชทานทอง ๑,๐๐๐ นิกกะ
บ้าน ๘๐ บ้านในแคว้นกาสิ ทาสี ๔๐๐ คน และภรรยา
๑๐๐ คน แก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ได้พาเสนาจนิกร
ของข้าพระองค์ทั้งหมด มาในที่นี้โดยสวัสดิ.

[๖๘๓] แนะนำเสนาจารย์ การอยู่ร่วมด้วยเหล่า
บัณฑิตเป็นสุขดีหนอ เพราะวามโศสถปลดเปลื้องพวก
เราผู้ตกอยู่ในเงื้อมมือข้าศึก ดูบุคคลปลดเปลื้อง
นกที่ติดอยู่ในกรง หรือฝูงปลาที่ติดอยู่ในแหฉะนั้น.

[๖๘๔] ข้าแต่พระมหाराชเจ้า บัณฑิตทั้งหลาย
นำความสุขมาแท้จริงอย่างนี้ทีเดียว มโศสถปลดเปลื้อง
พวกเราผู้ตกอยู่ในเงื้อมมือข้าศึก ดูบุคคลปลดเปลื้อง
ฝูงนกที่ติดอยู่ในกรง หรือฝูงปลาที่ติดอยู่ในแหฉะนั้น.

[๖๘๕] ชาวเมืองซึ่งนับว่าเกิดในแคว้นมคธ จง
คิดพิณทั้งปวง จงตีกลองเล็กกลองใหญ่และมโหระทึก
จงพากันโห่ร้องบันลือเสียงให้เซ็งแซ่.

[๖๘๖] พวกฝ่ายใน พวกกุมาร พ่อค้ำ พรหมณ์
กองช้าง กองม้า กองรถ กองรบ ชาวชนบท และ
ชาวนิคม ร่วมกันนำข้าวน้ำเป็นอันมากมาให้แก่มโห-
สถบัณฑิต ขนเป็นอันมากได้เห็นมโศสถบัณฑิตกลับ
มาสู่กรุงมิถิลา ก็พาลกันเลื่อมใส ครั้นมโศสถบัณฑิต
ถึงแล้ว ก็โบกผ้าอยู่ทั่วไป.

จบ มโศสถชาดกที่ ๕

อรรถกถาหานิบาต

มโหสถชาดก

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ พระปัญญาบารมีของพระองค์ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า **ปลุจาโล สพุพเสนาย** ดังนี้เป็นต้น.

ความย่อว่า วันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายประชุมกันในธรรมสภา เมื่อจะ สรรเสริญพระปัญญาบารมีของพระตถาคต ได้นั่งสรรเสริญพระคุณของพระ ศาสดาว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย พระตถาคตเป็นผู้มีพระปัญญาใหญ่ มี พระปัญญากว้างขวาง มีพระปัญญาร่าเริง มีพระปัญญาลึกซึ้ง มีพระปัญญา คุดแผ่นดิน มีพระปัญญาแหลม มีพระปัญญาอ่องไว มีพระปัญญาแทงตลอด ย่ำยีเสียดึงวาทะแห่งคนอื่น ทรงทรงมานเหล่าพราหมณ์ มีภูฏันทนตพราหมณ์ เป็นต้น เหล่าปริพาชกมีสัพพัตถปริพาชกเป็นต้น เหล่ายักษมีอาพวกยักษเป็น เหล่าเทวดามีท้าวสักกเทวราชเป็นต้น เหล่าพรหมมีภพพรหมเป็นต้น และ เหล่าโจรมีโจรองคฺคิมาลเป็นต้น ด้วยพระปัญญาอนุภาพของพระองค์ ทรงทำ ให้สิ้นพยศ พระองค์ทรงทรงมานชนเป็นอันมากประทานบรรพชาให้ตั้งอยู่ใน มรรคผล พระศาสดามี**พระปัญญาใหญ่** ด้วยประการฉะนี้. พระศาสดาเสด็จ ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนาถึงเรื่องอะไร และ เรื่องอะไรที่พวกเธอสนทนาค้างในระหว่าง เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในกาลนี้เท่านั้น ตถาคตมีปัญญา แม้ในอดีตกาล เมื่อญาณยังไม่แก่กล้า ยังบำเพ็ญบวรพริยา เพื่อประโยชน์แก่พระโพธิญาณอยู่ ก็เป็นผู้มีปัญญาเหมือนกัน ตรัสฉะนี้แล้ว

ทรงคุณนิภาพ ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลวิงวอนให้ทรงประกาศบุรพจริยา จึง
ทรงนำอดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล มีพระราชอาชวาทว่า วิเทหะ
เสวยราชสมบัติในกรุงมิถิลา แคว้นวิเทหะ มีบัณฑิต ๔ คน ชื่อเสนกะ ๑
ปุกกุสะ ๑ กามินทะ ๑ เทวินทะ ๑ เป็นผู้ถวายอนุศาสนอรรถธรรมแด่พระ-
เจ้าวิเทหราชานั้น กาลนั้น พระเจ้าวิเทหราชทรงพระสุบินในปัจจุบันสมัย ในวัน
พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิว่า ที่มุมพระลานหลวงทั้ง ๔ มุม มีกองเพลิง ๔ กอง
ประมาณเท่ากำแพงใหญ่ลูกโพลง ก็ในท่ามกลางกองเพลิงทั้ง ๔ นั้น มีกอง
เพลิงกอง ๑ ประมาณเท่าหิ้งห้อย ตั้งขึ้นลุกสว่างเลยกองเพลิงทั้ง ๔ ในขณะนั้น
แสง ตั้งขึ้นจลประมาณอกนิฐพรหมโลก สว่างทั่วจักรวาล สิ่งที่เกิดในภาคพื้น
แม้สักเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดก็ปรากฏ โลกทั้งเทวดาทั้งมารทั้งพรหมมาบูชา
กองไฟนั้น ด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น มหาชนที่เฝ้าอยู่ในระหว่าง
เปลวเพลิง ก็มีได้ร้อนแม้สักว่าขุมขน พระราชาทรงเห็นพระสุบินนี้แล้ว ทรง
หวาดสะดุ้งเสด็จลุกขึ้นประทับนั่ง ทรงจินตนาการอยู่จนอรุณขึ้นว่า เหตุการณ์
อะไรหนอจะพึงมีแก่เรา บัณฑิตทั้ง ๔ มาเฝ้าแต่เช้าทูลถามถึงสุขไสยาว่า ข้า-
แต่สมมติเทพ พระองค์บรรทมเป็นสุขหรือ พระราชาตรัสตอบว่า ท่านอาจารย์
ความสุขจะมีแก่เราแต่ไหน เราได้ฝันเห็นอย่างนั้น ลำดับนั้น เสนกบัณฑิตทูลว่า
ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์อย่าได้ตกพระหฤทัย พระสุบินนั้นเป็นมงคล ความ
เจริญจักมีแต่พระองค์ เมื่อมีพระราชดำรัสถามว่า เพราะเหตุไร จึงทูลว่า
ข้าแต่มหाराช บัณฑิตที่ ๕ อีกคนหนึ่งจักเกิดขึ้น ครอบงำพวกข้าพระองค์
ซึ่งเป็นบัณฑิตทั้ง ๔ ทำให้หมดศรีสมบัติ พวกข้าพระองค์ทั้ง ๔ คน เหมือน
กองเพลิง ๔ กอง บัณฑิตที่ ๕ จักเกิดขึ้น เหมือนกองเพลิงที่เกิดขึ้นใน
ท่ามกลาง ก็บัณฑิตนั้นหาผู้เสมอเทียมไม่มีในโลกทั้งเทวโลก พระเจ้าวิเทหราช

ตรัสถามว่า ก็บัดนี้บัณฑิตนั้นอยู่ที่ไหน เสนกบัณฑิตทูลพยากรณ์ราวจะเห็น ด้วยทิพยจักขุเพราะกำลังแห่งการศึกษาของตนว่า วันนี้บัณฑิตนั้นจักปฏิสนธิ หรือจักหลุดจากกรรมมารดา พระราชาทรงระลึกถึงตำแหน่งเสนกบัณฑิตนั้น จำเดิมแต่นั้นมา.

ที่บ้านทั้ง ๔ คือ บ้านชื่อทักขิณขวัมชฌคาม ๑ ปัจฉิมขวัมชฌคาม ๑ อุตตรขวัมชฌคาม ๑ ฝาจินขวัมชฌคาม ๑ มีอยู่ที่ประตูทั้ง ๔ แห่งกรุงมิถิลา ในบ้านทั้ง ๔ นั้น เศรษฐีชื่อสิริวัฑกะอยู่ในบ้านชื่อปาจिनขวัมชฌคาม ภรรยา ของเศรษฐีนั้นชื่อสุนนาเทวี วันนั้นพระมหาสัตว์จุติจากดาวดึงส์พิภพ ถือ ปฏิสนธิในครรภ์แห่งนางสุนนาเทวี ในเวลาที่พระราชาทรงพระสุบิน เทพบุตร อีกพัน หนึ่งในจุติจากดาวดึงส์พิภพ ถือปฏิสนธิในตระกูลแห่งเศรษฐีใหญ่ผู้น้อยใน บ้านนั้นนั่นเอง ฝ่ายนางสุนนาเทวีคลอดบุตรมีพรรณดุจทองคำ โดยกาลล่วง มาได้ ๑๐ เดือน.

ขณะนั้น ท้าวสักกเทวราชทอดพระเนตรคูนุชโยโลก ทรงทราบว่ พระมหาสัตว์ตลอดจากกรรมมารดา ทรงคิดว่า ควรเราจะทำพระพุทธรูปนี้ ให้ปรากฏในโลกทั้งเทวโลก จึงเสด็จมาด้วยขอทิสमानกายไม่มีใครเห็นพระองค์ ในเวลาที่พระมหาสัตว์คลอดจากกรรมมารดา วางแท่งโอสถแท่งหนึ่งที่หัดถ์ แห่งพระมหาสัตว์นั้น แล้วเสด็จกลับไปยังทิพยพิมานแห่งตนที่เดียว พระมหาสัตว์รับแท่งโอสถนั้นกำไว้ ก็เมื่อพระมหาสัตว์คลอดจากกรรมนั้น ความ ทุกข์มิได้มีแก่มารดาแม้สักหน่อยหนึ่ง คลอดง่ายคล้ายน้ำออกจากหมกรก ฉะนั้น นางสุนนาเทวีเห็นแท่งโอสถในมือของบุตรนั้น จึงถามว่า พ่อได้อะไรมา บุตรนั้นตอบมารดาว่า โอสถจะแม่ แล้ววางทิพยโอสถในมือมารดา กล่าวว่ ข้าแต่แม่ แม่จงให้โอสถนี้แก่เหล่าคนเจ็บป่วยด้วยความเจ็บป่วยอย่างใดอย่าง หนึ่ง นางสุนนาเทวีมีความร่าเริงยินดีเป็นอย่างยิ่ง จึงบอกแก่สิริวัฑกเศรษฐีผู้

สามี ก็เศรษฐีนั้นป่วยเป็นโรคปวดศีรษะมา ๗ ปี มีความยินดีร่าเริง คิดว่า
กุมารนี้เมื่อเกิดแต่ครรภ์มารดา ก็ถือโอสถมา ทั้งพูดกับมารดาได้ในขณะที่เกิด
นั่นเอง โอสถที่ผู้มีบุญเห็นปานนี้ให้ จักมีอานุภาพมาก กิดจะนี้แล้วจึงถือ
โอสถนั้นฝนที่หिनบด แล้วเอาโอสถน้อยหนึ่งทาที่หน้าผาก โรคปวดศีรษะที่
เป็นมา ๗ ปีก็หายไป คุณน้ำหายไปจากใบบัวฉะนั้น ท่านเศรษฐีนั้นมีความ
ดีใจว่า โอสถมีอานุภาพมาก เรื่องพระมหาสัตว์ถือโอสถมา ก็ปรากฏไปในที่
ทั้งปวง บรรดาผู้เจ็บป่วยทั้งปวงนั้นพากันมาบ้านท่านเศรษฐีขอยา ฝ่ายท่าน
เศรษฐีก็ถือเอาโอสถน้อยหนึ่งฝนที่หिनบด ละลายน้ำให้แก่คนทั้งปวง เพียง
เอาทิพย์โอสถทาศีรษะเท่านั้น ความเจ็บป่วยทั้งปวงก็สงบ มนุษย์ทั้งหลายได้
ความสุขแล้วก็สรรเสริญว่าโอสถในเรือนท่านสิริวัตกเศรษฐีมีอานุภาพมาก
แล้วหลีกไป.

ในวันตั้งชื่อพระมหาสัตว์ ท่านมหาเศรษฐีคิดว่า เราไม่ต้องการชื่อ
บรรพบุรุษมีปู่เป็นต้น มาเป็นชื่อบุตรของเรา บุตรของเราจงชื่อโอสถ เพราะ
เมื่อเขาเกิดถือโอสถมาด้วย แต่นั้นมาจึงชื่อพระมหาสัตว์นั้นว่า มโหสถกุมาร
เพราะอาศัยคำเกิดขึ้นว่า โอสถนี้มีคุณมาก โอสถนี้มีคุณมาก ด้วยประการฉะนี้
ลำดับนั้น ท่านเศรษฐีได้มีความคิดว่า บุตรของเรามีบุญมาก จักไม่เกิด
คนเดียวเท่านั้น ทารกทั้งหลายที่เกิดพร้อมกับบุตรของเรานี้จะพึงมี จึงให้
ตรวจตราดู ก็ได้ข่าวพบทารกเกิดวันเดียวกัน ๑ พันคน จึงให้เครื่องประดับ
แก่กุมารทั้งหมด และให้นางนม ๑ พันคน ให้ทำมวงคลแก่ทารกเหล่านั้น
พร้อมกับพระโพธิสัตว์ที่เดียว ด้วยคิดว่า ทารกเหล่านี้จักเป็นผู้ปฏิบัติบำรุง
บุตรของเรา นางนมทั้งหลายตกแต่งทารกแล้วนำมาบำเรอพระมหาสัตว์ พระ
โพธิสัตว์เล่นอยู่ด้วยทารกเหล่านั้น เจริญวัย เมื่อมีอายุได้ ๗ ขวบ มีรูปงาม
ราวกะรูปเปรียบทองคำ เมื่อพระโพธิสัตว์เล่นอยู่กับทารกเหล่านั้นในท่ามกลาง

บ้าน เมื่อช้างเป็นต้นมา สนามที่เล่นก็เสียหาย ทารกทั้งหลายย่อมลำบากใน
เวลาเมื่อถูกลมและแดด วันหนึ่งเมื่อเขาเหล่านั้นกำลังเล่นกันอยู่ มหาเมฆตั้งขึ้น
พระมหาสัตว์ผู้มีกำลังดุจช้างสาร เห็นเมฆตั้งขึ้นก็วิ่งเข้าสู่ศาลาหลังหนึ่ง พวก
ทารกนอกนี้วิ่งตามไปที่หลังพระสัตว์เหยียบเท้าของกันและกันพลาดล้ม
ถึงเข้าแตกเป็นต้น พระโพธิสัตว์จึงคิดว่า ควรทำศาลาเป็นที่เล่นในสถานที่นี้
เราทั้งหลายจักไม่ลำบากอย่างนี้ จึงแจ้งแก่ทารกเหล่านั้นว่า พวกเราจักลำบาก
ด้วยลม ฝน และแดด พวกเราจักสร้างศาลาหลังหนึ่งในที่นี้ ให้พอเป็นที่ยืน
นั่ง และนอนได้ ท่านทั้งหลายจงนำหาปณะมาคนละหนึ่งกหาปณะ ทารก
เหล่านั้นก็กระทำตามนั้น พระมหาสัตว์ให้เรียกนายช่างใหญ่มากล่าวว่า ข้าแต่พ่อ
ท่านจงสร้างศาลาในที่นี้ แล้วได้ให้กหาปณะพันหนึ่งแก่เขา นายช่างใหญ่รับ
คำรับหาปณะพันหนึ่งแล้ว ปราบพื้นที่ให้เสมอขุดหลักรอกออกแล้วจึงเชือกกะ
ที่ พระมหาสัตว์เห็นวิธีจึงเชือกของนายช่าง เมื่อจะบอกจึงกล่าวว่ ท่านผู้เจริญ
ท่านอย่าจึงเชือกอย่างนี้จึงจึงให้ดี นายช่างกล่าวว่า นาย ข้าพเจ้าจึงตามเหมาะสม
แก่ศิลปะของตน อย่างอื่นนอกจากนี้ข้าพเจ้าไม่รู้ พระมหาสัตว์กล่าวว่า แม้
เพียงท่านก็ไม่รู้ ท่านจักรับทรัพย์ของพวกเราทำศาลาได้อย่างไร จงนำเชือกมา
เราจักจึงให้ท่าน ให้นำเชือกมาแล้วก็จึงเอง เชือกที่พระมหาสัตว์จึง ได้เป็น
ประหนึ่งพระวิสุกรรมเทพบุตรจึง แต่นั้นพระมหาสัตว์ได้กล่าวแก่นายช่างว่า
ท่านสามารถจึงเชือกได้อย่างนี้ไหม ไม่สามารถนาย ถ้าเช่นนั้น ท่านสามารถ
ทำตามความเห็นของเขาได้ไหม สามารถนาย พระมหาสัตว์จัดปันที่ศาลาให้
เป็นส่วน ๆ คือ ห้องสำหรับหญิงอนาคคบุตรห้องหนึ่ง ห้องสำหรับ
สมณพราหมณ์ผู้อำคันตุกะมาพักห้องหนึ่ง ห้องสำหรับภฤหัสถ์ผู้อำคันตุกะ
มาพักห้องหนึ่ง ห้องสำหรับเก็บสินค้าของพวกพ่อค้าผู้อำคันตุกะมาพักห้องหนึ่ง
ทำห้องเหล่านั้นทั้งหมดให้มีประตูทางหน้ามุข ให้ทำสนามเล่น ที่วินิจฉัย

แม้โรงธรรมอย่างนั้น ๆ เมื่อศาลาแล้วเสร็จโดยวันเล็กน้อย ให้เรียกช่างเขียน มาเขียนให้น่ารื่นรมย์ ให้มีจิตรกรรมกว้างขวางโดยคนสั่งเอง ศาลานั้นมีส่วน เปรียบด้วยทิวาสภาชื่อสุธรรมา แต่นั้น พระมหาสัตว์ดำริว่าเพียงเท่านี้ ศาลา ยังหางามไม่ ควรสร้างสระโบกขรณีด้วยถึงจะงาม จึงให้ขุดสระโบกขรณี ให้ เรียกช่างอิฐมา ให้สร้างสระโบกขรณีให้มีคดลดเล็กน้อยด้วยฟัน ให้มีท่าลง นับด้วยร้อย โดยความคิดของตน สระโบกขรณีนั้นดาบด้วยปทุมชาติ ๕ ชนิด เป็นราวเกว้านันทนโบกขรณี ให้สร้างสวนปลูกต้นไม้ต่าง ๆ ทั้งไม้ดอก และไม้ผลริมฝั่งสระนั้น คุุชอุทยานนันทวัน และใช้ศาลานั้นแหละเริ่มตั้ง ทานวัตร เพื่อสมณพราหมณ์ผู้ประพฤดิธรรม และผู้เดินทางที่จรมาเป็นต้น การกระทำของพระมหาสัตว์นั้นได้ปรารถนาไปในที่ทั้งปวง มนุษย์เป็นอันมากได้ มาอาศัยศาลานั้น พระมหาสัตว์นั่งในศาลานั้น กล่าวสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ สิ่งที่ถูกและผิด แก่ผู้ที่มาแล้ว ๆ เริ่มตั้งการวินิจฉัย กาลนั้นได้เป็นเสมือน พุทธรูปบาทกาล.

ฝ่ายพระเจ้าวิเทหราช กาลล่วงไปได้ ๗ ปี ทรงระลึกได้ว่า บัณฑิต ทั้ง ๔ กล่าวแก่เราว่า บัณฑิตที่ ๕ จักเกิดขึ้นครอบงำพวกเขา บัณฑิตที่ ๕ นั้นบัดนี้อยู่ที่ไหน โปรดให้อมาตย์ ๔ คนไปสืบเสาะหาทางประตูทั้ง ๔ ด้าน ให้รู้สถานที่อยู่แห่งบัณฑิตนั้น อมาตย์ผู้ออกไปทางประตูอื่น ๆ ไม่พบพระ มหาสัตว์ อมาตย์ผู้ออกไปทางประตูด้านปราจีนทิศ นั่งที่ศาลาคิดว่า ศาลาหลังนี้ ต้องคนฉลาดทำเองหรือใช้ให้คนอื่นทำ จึงถามคนทั้งหลายว่า ศาลาหลังนี้ ช่างไหนทำ คนทั้งหลายตอบว่า ศาลาหลังนี้นายช่างไม่ได้ทำเอง แต่ได้ทำ ตามวินิจฉัยของมโหสถบัณฑิตผู้เป็นบุตรของสิริวิมลเศรษฐี ด้วยกำลังปัญญา แห่งตน อมาตย์ถามว่า ก็บัณฑิตอายุเท่าไร คนทั้งหลายตอบว่า ๗ ปีบริบูรณ์

อมาตย์นับปีตั้งแต่วันที่พระราชาทรงเห็นพระสุบิน ก็ทราบว่า บัณฑิตนั้น
คือผู้นี้เอง สมกับพระราชาทรงเห็นพระสุบิน จึงส่งทูตไปทูลพระราชาวา
ขอเคหะ บุตรของสิริวิฑกเศรษฐีในบ้านปาจิณยวมัชฌคาม ชื่อมโหสถบัณฑิต
อายุได้ ๗ ปี ให้สร้างศาลา สระโบกขรณี และอุทยานอย่างนี้ๆ ข้าพระบาท
จะพาบัณฑิตนี้มาเฝ้าหรือยัง พระราชาทรงสดับประพฤติเหตุนี้ มีพระหฤทัย
ยินดี รับสั่งให้หาเสนกบัณฑิตมาตรัสเล่าเนื้อความนั้น แล้วดำรัสถามว่า เป็น
อย่างไร ท่านอาจารย์เสนกะ เราจะนำบัณฑิตนี้มาหรือยัง เสนกบัณฑิต
นั้นเป็นคนตระหนี่ จึงทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า บุคคลไม่ชื่อว่าเป็นบัณฑิต
ด้วยเหตุเพียงให้สร้างศาลาเป็นต้น ใครๆ ก็ให้สร้างได้ ข้อนั้นยังเป็นการ
เล็กน้อย พระราชาทรงสดับคำของเสนกบัณฑิต ทรงดำริว่า เหตุการณ์ใน
ข้อนี้จะพึงมี ทรงนั่งอยู่ ทรงส่งทูตของอมาตย์กลับไปด้วยพระดำรัสว่า
อมาตย์จงอยู่ในที่นั้น พิจารณาคุณบัณฑิตไปก่อน อมาตย์ได้ฟังพระราชดำรัสนั้น
ก็ยั้งยังอยู่ที่นั่น พิจารณาบัณฑิตต่อไป รวมหัวข้อพิจารณาในเรื่องนั้น ดังนี้

ขึ้นเนื้อ โค เครื่องประดับทำเป็นปล้อง ๆ กลุ่ม-

ด้าย บุตร คนเตี้ยชื่อโคพกาพ รถ ท่อนไม้ ศีรษะคน

งู โก่ แก้วมณี ให้โคตัวผู้ตกลูก ข้าว ชิงช้าห้อย-

ด้วยเชือก ทราย สระน้ำ อุทยาน พา แก้วมณีบน

ลังกา (รวม ๑๕ ข้อ)

บรรดาหัวข้อเหล่านั้น หัวข้อว่า**ขึ้นเนื้อ** มีความว่า วันหนึ่งพระ-
โพธิสัตว์ไปสู่สนามเล่น มีเหยี่ยวตัวหนึ่งโฉบเอา**ขึ้นเนื้อ**แต่เชิงฆ่าสัตว์บินมา
ทางอากาศ ทารกทั้งหลายเห็นเหยี่ยวคาบ**เนื้อ**บินมา ก็ติดตามไปด้วยคิดจะให้
เหยี่ยวทิ้ง**ขึ้นเนื้อ**นั้น เด็กเหล่านั้นวิ่งไปข้างโน้นข้างนี้ แลดูเบื้องบน ไป

ข้างหน้าข้างหลังเหยียนั้น พลาดลงที่ตอมิแผ่นหินเป็นต้น ย่อมลำบาก ลำดับ
นั้น มโหสถบัณฑิตกล่าวแก่เด็กเหล่านั้นว่า กันจะให้เหยียนั้นทิ้งขึ้นเนื้อ เด็ก
ทั้งหลายขอให้ลองดู จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น จงคอยดู มโหสถวิ่งไปด้วยกำลัง
เร็วดังลม โดยไม่แลดูข้างบน พอเหยียบเงาเหยียนั้น ก็ตบมือร้องเสียงดังลั่น
ด้วยเดชานุภาพแห่งมหาสัตว์ เสียงนั้นลุเข้าไปถึงในท้องของเหยียนั้น
เหยียนั้นกลัวก็ทิ้งขึ้นเนื้อ พระมหาสัตว์รู้ว่าเหยียนั้นทิ้งขึ้นเนื้อแล้ว แลดูเงา
รับเอาในอากาศไม่ให้ตกพื้นดิน มหาชนเห็นการที่มหาสัตว์ทำดังนั้น เป็น
อัศจรรย์ จึงบันลือให้ร้องตบมือทำเสียงแข็งแซ่ อมาตย์ทราบประพตฺติเหตุนี้
จึงส่งทูตไปทูลพระราชารีกว่า ขอเดชะ มโหสถบัณฑิตได้ยังเหยียนั้นให้ทิ้งขึ้นเนื้อ
ด้วยอุบายนี้ ขอสมมติเทพ จงทรงทราบประพตฺติเหตุนี้ พระราชาทรงสดับ
ดังนั้น จึงตรัสถามเสนกบัณฑิตว่า ท่านเสนก เราจะนำบัณฑิตมาหรือยัง
เสนกบัณฑิตคิดว่า จำเดิมแต่เวลาที่มโหสถกุมารมาในราชสำนักนี้ พวกเรา
๔ คน จักหมครุสมิ พระราชาจักไม่ทรงทราบที่พวกเรามีอยู่ ไม่ควรให้นำ
มโหสถกุมารนั้นมา เพราะความตระหนี่ลาภ จึงทูลว่า ข้าแต่มหाराช บุคคล
ไม่ชื่อว่าเป็นบัณฑิตเหตุเพียงเท่านี้ ชื่อนั้น ยังเป็นการเล็กน้อย พระราชา
ทรงมีพระองค์เป็นกลาง จึงส่งทูตนั้นกลับไปด้วยพระราชดำรัสสั่งว่า จง
พิจารณามโหสถนั้นในที่นั้นต่อไป.

หัวข้อว่า โค มีความว่า บุรุษชาวปาจิณขวมัชฌคามคนหนึ่งคิดว่า
เมื่อฝนตก เราจักไถนา จึงซื้อโคแต่บ้านอื่นนำมาให้อยู่ในบ้าน รุงขึ้นนำไป
สู่ที่มีหญ้าเพื่อให้หากิน นั่งอยู่บนหลังโค เหน็ดเหนื่อย ก็ลงนั่งโคนต้นไม้
เลยหลับไป ขณะนั้นโจรคนหนึ่งมาพาโคหนีไป บุรุษเจ้าของโคนั้นตื่นขึ้นมา
ไม่เห็นโค ค้นหาโคข้างโน้นข้างนี้ เห็นโจรจึงวิ่งไล่ไปโดยเร็วกล่าวว่า แกจะ

นำโคของข้าไปไหน โจรกล่าวตอบว่า แกพูดอะไร ข้าจะนำโคของข้าไปสู่ที่
ต้องการ มหาชนต่างมาฟังชนทั้งสองวิวาทกันจนแน่น มโหสถบัณฑิตได้ฟัง
เสียงคนทั้งหลายไปทางประตูศาลา จึงให้เรียกคนทั้งสองมา เห็นกิริยาของคน
ทั้งสองก็รู้ว่า คนนี้เป็นโจร คนนี้เป็นเจ้าของโค แต่ถึงรู้ ก็ถามว่า ท่านทั้ง
สองวิวาทกันเพราะเหตุไร เจ้าของโคกล่าวว่า ข้าแต่ นาย ข้าพเจ้าซื้อโคนี้แต่
คนชื่อนี้แต่บ้านโน้น นำมาให้อยู่ในบ้าน นำไปสู่ที่มีหญ้าแต่เช้า ชายนี้พาโค
หนีไป เพราะเห็นข้าพเจ้าประมาณในเวลานั้น ข้าพเจ้ามองหาข้างโน้นข้างนี้
เห็นชายคนนี้ จึงติดตามไปจับตัว ชาวบ้านโน้นรู้การที่ข้าพเจ้าซื้อโคนี้มา
ฝ่ายโจรกล่าวว่า โคนี้เกิดในบ้านของข้าพเจ้า ชายนี้พูดปด ลำดับนั้น มโหสถ
บัณฑิตจึงถามชายทั้งสองว่า เราจักวินิจฉัยความของท่านทั้งสองโดยยุติธรรม
ท่านทั้งสองจักตั้งอยู่ในวินิจฉัยหรือ เมื่อคนทั้งสองรับว่าจักตั้งอยู่ คิดว่า ควร
จะถือเอาตามใจของมหาชน จึงถามว่า โคนี้เหล่านี้ ท่านให้กินอะไรให้ดื่มอะไร
โจรตอบว่า ข้าแต่ท่านบัณฑิต ข้าพเจ้าให้โคดื่มยาสูบ ให้กินงา แป้ง และ
ขนมกุมมาส ต่อขึ้นจึงถามเจ้าของโค เจ้าของโคตอบว่า อาหารมีข้าวยาสูบ
เป็นต้น คนจนอย่างข้าจะได้ที่ไหนมา ข้าพเจ้าให้กินหญ้าเท่านั้น มโหสถ-
บัณฑิตได้ฟังคำของคนทั้งสองนั้นแล้ว จึงให้คนของตนนำถาดมา ให้นำไป
ประยงค์มาตำในครก ขยี้ด้วยน้ำให้โคล่โคล่ โคนี้ก็อาเจียนออกมาเป็นหญ้า
มโหสถบัณฑิตแสดงแก่มหาชนให้เห็นแล้วถามโจรว่า เจ้าเป็นโจรหรือมิใช่
โจรรับสารภาพว่าเป็นโจร มโหสถบัณฑิตให้โอวาทว่า ถ้าอย่างนั้น จำเดิม
แต่ขึ้นไปเจ้าอย่าทำอย่างนี้ ฝ่ายบริษัทของพระโพธิสัตว์ก็ทูลติโจรนั้นด้วยมือ
และเท้าทำให้บอบช้ำ ลำดับนั้น มโหสถบัณฑิตได้กล่าวสอนโจรนั้นว่า เจ้าจง
เห็นทุกข์ของเจ้าในภพนี้เพียงนี้ แต่ในภพหน้า เจ้าจักเสวยทุกข์ใหญ่ในนรก

เป็นต้น จำเดิมแต่เข้าไปเจ้าจงละครมนี่เสีย แล้วให้เบญจศีลแก่โจรนั้น
อมาคย์ทุลประพฤติเหตุนี้แต่พระราชตามความเป็นจริง พระราชาตรัสถาม
เสนกบัณฑิตว่า ท่านอาจารย์เสนกะ เราควรนำบัณฑิตนั้น มาหรือยัง เมื่อ
เสนกะทูลว่า ข้าแต่มหाराช คดีเรื่องโค ใคร ๆ ก็วินิจฉัยได้ บุคคลไม่ชื่อว่า
เป็นบัณฑิตด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ขอให้ทรงรอไปก่อน พระราชาทรงวางพระ-
องค์เป็นกลาง จึงทรงส่งข่าวไปอย่างนั้นอีก นักปราชญ์ฟังทราบในวิธาน
ทั้งปวงอย่างนี้ ก็เบื่องหน้าแต่นี้ จักจำแนกเพียงหัวข้อเรื่องเท่านั้นแสดง.

หัวข้อว่า เครื่องประดับทำเป็นปล้อง ๆ มีความว่า ยังมีหญิงเชื่องใจ
คนหนึ่งเปลื้องเครื่องประดับทำเป็นปล้อง ถักด้วยด้ายสีต่าง ๆ จากคอวางไว้บนผ้า
สาฎก ลงสู่สระโบกขรณีที่มโหสถบัณฑิตให้ทำไว้ เพื่ออาบน้ำ หญิงรุ่นสาว
คนหนึ่งเห็นเครื่องประดับนั้น เกิดความโลภ หยิบเครื่องประดับขึ้นชมว่า
เครื่องประดับนี้งามเหลือเกิน แยกทำราคาเท่าไร แม้กันก็จักทำรูปเหล่านี้ ตาม
ควรแก่ศิลปะของคน กล่าวชมฉะนี้แล้วประดับที่คอตน แล้วกล่าวว่า กันจะ
พิจารณาประมาณของเครื่องประดับนั้นก่อน หญิงเจ้าของกล่าวว่า จงพิจารณา
ดูเถิด เพราะหญิงเจ้าของเป็นคนมีจิตซื่อตรง หญิงรุ่นสาวประดับที่คอตน
แล้วพลิกไป ฝ่ายหญิงเจ้าของเห็นดังนั้น ก็รีบขึ้นจากโบกขรณี นุ่งผ้าสาฎก
แล้ววิ่งตามไปยึดผ้าไว้กล่าวว่า เอ็งจักถือเอาเครื่องประดับของข้าหนีไปไหน
ฝ่ายหญิงขโมยกล่าวตอบว่า ข้าไม่ได้เอาของของแก เครื่องประดับคอของข้า
ต่างหาก มหาชนชุมนุมฟังวิวาทกัน ฝ่ายมโหสถบัณฑิตเล่นอยู่กับเหล่าทารก
ได้ฟังเสียงหญิงสองคนนั้นทะเลาะกันไปทางประตูศาลา ถามว่านั่นเสียงอะไร
ได้ฟังเหตุที่หญิงสองคนทะเลาะกันแล้ว จึงให้เรียกเข้ามา แม้อู้อยู่โดยอาการ
ว่า หญิงนี้เป็นขโมย หญิงนี้มีใจขโมย ก็ถามเนื้อความนั้นแล้วกล่าวว่า แก
ทั้งสองจักตั้งอยู่ในวินิจฉัยของข้าหรือ เมื่อหญิงทั้งสองรับว่าจักตั้งอยู่ในวินิจฉัย

จึงถามหญิงขโมยก่อนว่า แก่ข้อมเครื่องประดับนี้ด้วยของหอมอะไร หญิง
ขโมยตอบว่า ข้าพเจ้าข้อมด้วยของหอมทุกอย่าง ของหอมที่ทำประกอบด้วย
ของหอมทั้งปวงชื่อว่าของหอมทุกอย่าง ลำดับนั้น มโหสถบัณฑิตจึงถามหญิง
เจ้าของ นางตอบว่า เพราะข้าพเจ้าเป็นคนเจ้าใจ ของหอมทุกอย่างจะมีแต่
ไหน ข้าพเจ้าข้อมด้วยของหอมคือดอกประยงค์เท่านั้นเป็นนิตย์ มโหสถบัณฑิต
ให้คนของตนกำหนดคำของหญิงทั้งสองนั้น ไว้แล้วให้นำภาชนะน้ำมาแช่เครื่อง
ประดับน้ำในภาชนะน้ำนั้น ให้เรียกคนรู้จักกลับมาสั่งว่า ท่านจงดมเครื่อง
ประดับนั้น จะเป็นกลิ่นอะไร คนรู้จักกลิ่นดมเครื่องประดับนั้นแล้วก็รู้ว่า
กลิ่นดอกประยงค์ จึงกล่าวคาถานี้ในเอกนิบาตว่า

ของหอมทุกอย่างไม่มี มีแต่กลิ่นดอกประยงค์

ล้วน หญิงนักเลงคือหญิงขโมยกล่าวคำเท็จ หญิงแก่

คือหญิงเจ้าของกล่าวคำจริง.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ขมังมหานนทให้รู้เหตุการณ์นั้นแล้วถามว่า แก่
เป็นขโมยหรือ แล้วให้สารภาพว่าเป็นขโมย จำเดิมแต่นั้น ความที่พระมหาสัตว์
เป็นบัณฑิตก็ปรากฏแก่มหานนท.

หัวข้อว่า **ด้ายกลุ่ม** มีความว่า ยังมีสตรีคนหนึ่งรักษาไรฝ้าย เมื่อ
ฝ้ายไรได้เก็บฝ้ายที่บริสุทธิ์ในไรนั้นมาปั่นให้เป็นเส้นเล็ก ๆ แล้วเอาเม็ดมะพลับ
มาไว้ข้างใน พันด้ายนั้นให้เป็นกลุ่ม เก็บไว้ในพก เมื่อจะกลับบ้าน คิดว่า
เราจักอาบน้ำในสระโบกขรณีของท่านบัณฑิต จึงวางกลุ่มด้ายนั้นไว้บนฝ้ายสาฎก
แล้วลงอาบน้ำ ยังมีหญิงคนหนึ่งเห็นด้ายกลุ่มนั้น ก็ถือเอาด้วยมีจิตโลภ ตบ
มือพูดว่า โอ ด้ายนี้สวยดี ท่านทำหรือ ทำเป็นเหมือนแลดู แล้วเอาใส่ใน
พกหลีกไป เรื่องที่เหลือพึงทราบโดยนัยที่มีในก่อน มโหสถบัณฑิตถามหญิง
ขโมยก่อนว่า เมื่อแก่ทำด้ายให้เป็นกลุ่ม ได้ใส่อะไรไว้ข้างใน หญิงขโมยนั้น

ตอบว่า ข้าพเจ้าใส่ผลฝ้ายนั่นเองไว้ข้างใน ต่อนั้น มโหสถบัณฑิตจึงถามหญิงอีกคนหนึ่งซึ่งเป็นเจ้าของ นางตอบว่า ใส่เม็ดมะพลับไว้ข้างใน มโหสถบัณฑิตให้คนของตนกำหนดคำของหญิงทั้งสองไว้ แล้วให้คลี่ค้ายกลุ่มนั้นออก เห็นเม็ดมะพลับ จึงให้หญิงขโมยนั้น รับสารภาพว่าเป็นขโมย มหาชนร่ำเรงยินดี กล่าววามโหสถบัณฑิตวินิจฉัยความดี ได้ให้สาธารณเป็นอันมาก.

หัวข้อว่า บุตร มีความว่า ยังมีสตรีคนหนึ่งพาบุตรไปสระโบกขรณีของมโหสถบัณฑิต เพื่อล้างหน้าเอาบุตรอาบน้ำแล้วให้นั่งบนผ้าสาฎกของตนตนเองลงล้างหน้า ขณะนั้นมียักษ์คนหนึ่งเห็นทารกนั้นอยากจะกิน จึงแปลงเพศเป็นสตรีมาถามว่า แน่สหายทารกนี้งามหนอ เป็นบุตรของเธอหรือ ครั้น สตรีมารดาทารกนั้น รับว่าเป็นบุตรของตน จึงกล่าวว่า ฉันจะให้ดื่มนมเมื่อสตรีมารดาทารกอนุญาตแล้ว ก็อุ้มทารกนั้นให้เล่นหน่อหนึ่งแล้วพาทารกนั้นหนีไป สตรีมารดาทารกเห็นดังนั้น จึงขึ้นจากน้ำวิ่งไปโดยเร็วยึดผ้าสาฎกไว้กล่าวว่า เองจะพาบุตรเข้าไปไหน นางยักษ์นั้นก็กล่าวว่า เจ้าได้บุตรมาแต่ไหน บุตรของข้าต่างหาก หญิงทั้งสองทะเลาะกันเดินไปถึงประตูศาลา มโหสถบัณฑิตได้ฟังเสียงนางทั้งสองทะเลาะกัน ให้เรียกเข้ามาถามว่า เรื่องเป็นอย่างไรกัน นางทั้งสองก็แจ้งให้ทราบเรื่องนั้น มโหสถบัณฑิตฟังความนั้นแล้ว แม้รู้ว่า หญิงนี้เป็นยักษ์ก็ไม่ต้องสงสัย เพราะนัยน์ตาไม่กระพริบ นัยน์ตาแดงและไม่มีเงา จึงกล่าวว่า แกทั้งสองจักตั้งอยู่ในวินิจฉัยของเราหรือ เมื่อได้รับคำตอบว่าจักตั้งอยู่ในวินิจฉัย จึงจิตรอยที่แผ่นดิน ให้ทารกนอนกลางรอยขีด ให้ยักษ์จับมือทารก ให้หญิงผู้เป็นมารดาจับเท้า แล้วกล่าวว่า แกทั้งสองคนจงจูดคร่าเอาไป ทารกนั้นเป็นบุตรของผู้สามารถเอาไปได้ นางทั้งสองก็คร่าทารกนั้น ทารกนั้นถูกคร่าไปด้วยความลำบากก็ร้องจ้า หญิงมารดาได้ฟังเสียงนั้น ก็เป็นเหมือนหัวใจจะแตก ปล่อยบุตรขึ้นร้องไห้อยู่ มโหสถ

บัณฑิตถามมหาชนว่า ใจของมารดาทารกอ่อน หรือว่าใจของหญิงไม่ใช่มารดา
อ่อน มหาชนตอบว่า ใจของมารดาอ่อน มโหสถบัณฑิตจึงถามมหาชนว่า
บัดนี้เป็นอย่างไร หญิงผู้คร่ำทากรกไปได้ยินอยู่เป็นมารดา หรือว่านางผู้สละ
ทารกเสียดินอยู่เป็นมารดา มหาชนตอบว่า นางผู้สละทารกยินอยู่เป็นมารดา
มโหสถกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านทั้งหลายรู้หรือว่านางนี้เป็นคนขโมยทารก
มหาชนตอบว่า ไม่ทราบ มโหสถจึงกล่าวว่า นางนี้เป็นยักษินีคร่ำเอาทารกไป
เพื่อกิน มหาชนถามว่า รู้ได้อย่างไร มโหสถตอบว่า รู้ได้อย่างไรไม่ต้องสงสัย
เพราะยักษินีนั้นตาไม่กระพริบ นัยน์ตาแดง ไม่มีเงา และปราศจากความ
กรุณา ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ถามหญิงนั้นว่า แก่เป็นใคร ยักษินีตอบว่า
ข้าพเจ้าเป็นยักษินี พระมหาสัตว์ชักคอไปว่า เจ้าจะเอาทารกนี้ไปทำไม ยักษินี
ตอบว่า เอาไปกิน พระมหาสัตว์กล่าวว่า แน่ นางอันธพาล ฝ่ายหญิงมารดา
ทำบาปจึงเกิดเป็นยักษินี แม้บัดนี้ก็ยังจะทำบาปอีก โอ เองเป็นคนอันธพาล
กล่าวดังนี้แล้ว ให้ยักษินีตั้งอยู่ในเบญจจิต แล้วปล่อยตัวไป ฝ่ายหญิงมารดา
ทารกกล่าวว่า จงมีอายุยืนนานเถิดนาย ชมมโหสถบัณฑิตแล้วพานบุตรหลีกไป

หัวข้อว่า **คนเดียชื่อโคพภาพ** มีความว่า มีชายคนหนึ่งชื่อโคพภาพ
เพราะเป็นคนเดียวและผิวดำ เขาทำงาน ๗ ปีได้ภรรยาชื่อทิมดาหลา วันหนึ่ง
โคพภาพเรียกภรรยามากล่าวว่า เจ้าจงทอดขนมควรเคี้ยว ครั้นนางถามว่า
แจะไปไหน จึงบอกว่า ข้าจะไปเยี่ยมบิดามารดา นางห้ามว่า แจะต้องการ
อะไรด้วยบิดามารดา โคพภาพก็คงสั่งให้ทอดขนมถึง ๓ ครั้ง จึงถือเอาเสบียง
และของฝากเดินทางไปกับภรณานั้น ในระหว่างทางได้เห็นแม่น้ำ มีกระแสน้ำ
ไหลตื้น แต่สองสามีภรณานั้นเป็นคนฉลาดจึงไม่อาจลง ก็ยืนอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ
กาลนั้น มีชายเงี้ยวใจคนหนึ่งชื่อทิมปิฎฐิ เดินเลียบมาตามฝั่งแม่น้ำ ถึงสถานที่
นั้น สามิภรรยาเห็นชายนั้น จึงถามว่า แม่น้ำนี้ลึกหรือตื้น นายทิมปิฎฐิรู้ยู่ว่า

สองสามีภรรยาขึ้นตลาดต่อน้ำ จึงตอบว่า แม่น้ำนี้ลึกเหลือเกิน ปลาร้ายก็ชุม
สามีภรรยาจึงซักถามว่า สหายจักไปอย่างไรเล่า ชายนั้นตอบว่า เรามีความ
คุ้นเคยกับจระเข้และมังกร ฉะนั้น สัตว์ร้ายเหล่านั้นจึงไม่เบียดเบียนเรา สอง
สามีภรรยาบอกว่า ถ้าเช่นนั้น สหายจงพาเราทั้งสองไป ชายนั้นรับคำ
ลำดับนั้น สองสามีภรรยาจึงให้ของเลี้ยงของบริโศกแก่ชายนั้น ชายนั้นบริโศก
อิ่มแล้วจึงถามว่า สหายจะให้เราพาใครไปก่อน นายโคพกาพตอบว่า จงพา
ภรรยาไปก่อนพาเราไปที่หลัง ชายนั้น รับคำแล้วให้นางที่มตาหาลาขึ้นคอ ถือ
เสบียงและของฝากทั้งหมดลงข้ามแม่น้ำ ไปได้หน่อยหนึ่งแล้วย่อตัวพลิกไป
ลำดับนั้น นายโคพกาพยืนอยู่ที่ฝั่งคิดว่า แม่น้ำนี้ลึกแท้ คนสูงยังเป็นอย่างนี้
แต่เราเป็นไม่ได้การทีเดียว ฝ่ายนายที่มปิฎฐินางที่มตาหาลาไปถึงกลางแม่น้ำ
ก็พูดเกี่ยวกับ ข้างจักเลี้ยงดูเจ้า เจ้าจักมีผ้าและเครื่องประดับบริบูรณ์ มีทาสทาสี
แวดล้อม นายโคพกาพตัวเดียวคนนี้จักทำอะไรแก่เจ้าได้ เจ้าจงทำตามคำข่า
นางที่มตาหาลาได้ฟังคำของนายที่มปิฎฐินั้น ก็ตัดสินใจในสามิของตน มีจิต
ปฏิพัทธ์ในนายที่มปิฎฐินั้นในขณะนั้นเอง จึงกล่าวตอบว่า ถ้านายไม่ทิ้งฉัน
ฉันจักทำตามคำของนาย นายที่มปิฎฐิกล่าวว่า นางพูดอะไร ถ้านายไม่ทิ้งฉัน
คนทั้งสองนั้นไปถึงฝั่งโน้น ก็ชื่นชมต่อกันและกัน ละนายโคพกาพเสีย กล่าวว่
ารก่อน รอก่อน ต่างเที่ยวกินของควรเลี้ยง ต่อหน้านายโคพกาพผู้เผลออยู่
แล้วพากันพลิกไป นายโคพกาพเห็นดังนั้น จึงคิดว่าคนทั้งสองนี้เห็นจะร่วมกัน
ทิ้งเราหนีไป ก็วิ่งไปวิ่งมา ข้ามลงได้หน่อยหนึ่งก็กลับขึ้นเพราะความกลัว
ข้ามลงอีกหนหนึ่ง ด้วยความโกรธในคนทั้งสองนั้น โศคลงด้วยแน่ใจว่าเป็น
หรือตายก็ตามที ลงไปในแม่น้ำ จึงรู้ว่าตื่น ก็ข้ามขึ้นจากแม่น้ำติดตามไป
โดยเร็ว พอทันคนทั้งสองนั้นจึงกล่าวว่า แน่อายโจรร้าย มึงจะพาเมียกู
ไปไหน นายที่มปิฎฐิกล่าวตอบว่า แน่อายถ่อยแคะเตี้ยร้าย เมียมึงเมื่อไร

กล่าวดังนี้แล้วก็ไล่คนนายโคพกาฟไป นายโคพกาฟจับมือนางทีฆตาหลา กล่าวว่า รอก่อน รอก่อน เองจะไปไหน ข้าทำงานมา ๗ ปีจึงได้เองมาเป็นเมีย เมื่อทะเลาะกับนายทีฆปิฎฐิพลางมาถึงที่ใกล้ศาลาพระมหาสัตว์ มหาชนประชุมกัน มโหสถบัณฑิตถามว่า นั่นเสียงอะไรกัน สดับความนั้นแล้วให้เรียกคนทั้งสอง มา ได้ฟังโต้ตอบกันแล้ว จึงกล่าวว่า แกทั้งสองจักตั้งอยู่ในวินิจัยของเราหรือ ครั้นคนทั้งสองยอม จึงถามนายทีฆปิฎฐิก่อนว่า แกชื่ออะไร ข้าพเจ้าชื่อ ทีฆปิฎฐิ ก็ภรรยาของแกชื่ออะไร เมื่อไม่ทันรู้จักชื่อก็บอกชื่ออื่น บิดามารดาของแกชื่ออะไร ก็บอกชื่อนั้น ๆ บิดามารดาของภรรยาชื่ออะไร เมื่อยังไม่รู้ ก็บอกชื่ออื่น ลำดับนั้น มโหสถบัณฑิตจึงให้คนของตนกำหนดถ้อยคำไว้แล้ว ให้นายทีฆปิฎฐินั้นออกไป ให้เรียกนายโคพกาฟมา ถามชื่อคนทั้งปวงโดยนัย หนหลัง นายโคพกาฟรู้อยู่ตามเป็นจริงก็บอกไม่ผิด พระโพธิสัตว์ให้น่านายโคพกาฟออกไป ให้เรียกนางทีฆตาหลามาถามว่า แกชื่ออะไร ข้าพเจ้าชื่อ ทีฆตาหลา พี่แกชื่ออะไร เมื่อยังไม่ทันรู้จักชื่อกันก็บอกชื่ออื่น บิดามารดาของแกชื่ออะไร ก็บอกชื่อนั้น ๆ บิดามารดาของพี่แกชื่ออะไร เมื่อยังไม่รู้จักชื่อก็บอกชื่ออื่น มโหสถบัณฑิตให้เรียกนายทีฆปิฎฐิและนายโคพกาฟมา แล้วถามมหาชนว่า ถ้อยคำของนางทีฆตาหลาสมกับคำของนายทีฆปิฎฐิหรือสมกับคำของนายโคพกาฟ มหาชนตอบว่า ถ้อยคำของนางทีฆตาหลาสมกับคำของนายโคพกาฟ มโหสถบัณฑิตจึงกล่าวว่า นายโคพกาฟเป็นพี่ของนางทีฆตาหลา นายทีฆปิฎฐิเป็นโจร ลำดับนั้น มโหสถจึงถามนายทีฆปิฎฐิว่า เจ้าเป็นโจรหรือ นายทีฆปิฎฐิรับสารภาพว่าเป็นโจร นายโคพกาฟได้ภรรยาของตนคืน ด้วยวินิจัยของมโหสถบัณฑิต ก็ชมเชยมโหสถบัณฑิตแล้วพาภรรยาหนีไป มโหสถบัณฑิตกล่าวกะนายทีฆปิฎฐิว่า จำเดิมแต่นี้ไปเจ้าอย่าทำกรรมเช่นนี้อีก.

หัวข้อว่า รถม มีความว่า กาลนั้นยังมีบุรุษคนหนึ่งนั่งในรถออกจากบ้านเพื่อล้างหน้า ขณะนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงพิจารณาเห็นพระโพธิสัตว์ จึงดำริว่า เราจักทำปัญญาภาพแห่งมโหสถผู้พุทฺธางกูรให้ปรากฏ จึงเสด็จมาด้วยเพศแห่งมนุษย์จับท้ายรถไป บุรุษเจ้าของรถถามว่า แน่ะพ่อ พ่อมาด้วยประโยชน์อะไร ครั้นได้ฟังว่า จะมาเพื่ออุปัฏฐากตน จึงรับว่าดีแล้ว ก็ลงจากรถไปเพื่อทำสรีริกิจ ขณะนั้น ท้าวสักกเทวราชขึ้นรถขับไปโดยเร็ว บุรุษเจ้าของรถทำสรีริกิจแล้วออกมาเห็นท้าวสักกเทวราชลักรถหนีไป ก็ติดตามไปโดยเร็ว กล่าวว่า หยุคก่อน หยุคก่อน แกจะนำรถของข้าไปไหน เมื่อท้าวสักกตอบว่า รถของแกคันอื่น แต่คันนี้รถของข้า ก็เกิดทะเลาะกันไปถึงประตูศาลา มโหสถบัณฑิตถามว่า เรื่องอะไรกัน แล้วให้เรียกคนทั้งสองนั้น มาเห็นคนทั้งสองมาด้วยอาการนั้น ก็รู้ชัดว่า ผู้นี้เป็นท้าวสักกเทวราช เพราะปราศจากความกลัวเกรง และเพราะนัยน์ตาไม่กระพริบ ผู้นี้เป็นเจ้าของรถ แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น มโหสถก็ถามถึงเหตุแห่งการวิวาทกล่าวว่า ท่านทั้งสองจกตั้งอยู่ในวินิจฉัยของเราหรือ เมื่อได้ฟังรับว่าจกตั้งอยู่ จึงกล่าวว่า เราจักขับรถไป ท่านทั้งสองจงจับท้ายรถ เจ้าของรถจกไม่ปล่อย ผู้ไม่ใช่เจ้าของรถจกปล่อยกล่าวจะนี้แล้ว บังคับบุรุษคนหนึ่งว่าจงขับรถไป บุรุษนั้นได้ทำตามนั้น คนทั้งสองจับท้ายรถวิ่งตามไป เจ้าของรถไปได้หน่อยหนึ่งเหน็ดเหนื่อย จึงปล่อยรถยืนอยู่ ฝ่ายท้าวสักกเทวราชวิ่งไปกับรถทีเดียว มโหสถบัณฑิตสั่งให้กลับรถแล้วแจ้งแก่มหาชนว่า บุรุษนี้ไปหน่อยหนึ่งก็ปล่อยรถยืนอยู่ แต่บุรุษนี้วิ่งไปจับรถ กลับมากับรถ แม้เพียงหยาดเหงื่อและสรีระของเขาก็ไม่มี หายใจออกหายใจเข้าก็ไม่มี หากความสะทกสะท้านมิได้ นัยน์ตาก็ไม่กระพริบ ผู้นี้คือท้าวสักกเทวราช ลำดับนั้น มโหสถบัณฑิตถามว่า ท่านเป็นท้าวสักกเทวราชมิใช่หรือ ครั้นได้รับตอบว่าใช่ จึงถามว่า พระองค์เสด็จมาที่นี่เพื่ออะไร

ครั้นได้รับตอบว่า เพื่อประกาศปัญญาของเธอนั้นแหละ จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น พระองค์อย่าได้กระทำอย่างนี้อีก ท้าวสักกเทวราชเมื่อจะแสดงสักกานุภาพ ก็ สถิตอยู่ในอากาศ ตรัสชมเชยมโหสถบัณฑิตว่า เธอวินิจฉัยความดี เธอ วินิจฉัยความดี แล้วเสด็จกลับยังทิพยสถานของตน กาลนั้น อมาตย์นั้นไป เฝ้าพระเจ้าวิเทหราชด้วยตนเอง ถวายบังคมแล้วกราบทูลว่า ความเรื่องรดมโหสถกุมารวินิจฉัยคืออย่างนี้ แม้ท้าวสักกเทวราชก็ยังแพ้ เหตุไรพระองค์จึง ไม่ทรงทราบบุรุษพิเศษเล่า ขอเดชะ พระราชาตรัสถามเสนาอาจารย์ว่า ควรนำ บัณฑิตมาหรือยัง อาจารย์เสนกะเป็นคนตระหนี่จึงได้ทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า บุคคลได้ชื่อว่าเป็นบัณฑิตด้วยเหตุเพียงเท่านี้ โปรดรอไปก่อน เราจักทดลอง เขาแล้วจักรู้ พระราชาทรงคฤณีภาพ.

จบ ปัญหาของทารก ๗ ข้อ

หัวข้อว่า **ท่อนไม้** มีความว่า วันหนึ่งพระเจ้าวิเทหราชทรงดำริจะ ทดลองมโหสถบัณฑิต จึงให้นำท่อนไม้ตะเคียนมา ให้ตัดเอาเพียง ๑ กีบ ให้ช่างกลึงกลึงให้ดีแล้ว ให้ส่งไปยังชาวบ้านปาจิณยวมัชฌคาม ด้วยพระราชา อาณัติว่า ชาวบ้านปาจิณยวมัชฌคามจงแจ้งว่า ท่อนไม้ตะเคียนนี้ ช่างนี้ปลาย ช่างนี้โคน ถ้าไม่มีใครรู้ จะปรับพันกหาปณะ ชาวบ้านประชุมกัน เมื่อไม่ อาจจะได้ จึงบอกแก่ท่านสิริวิฑกเศรษฐีว่า บางทีมโหสถบัณฑิตจะรู้ ขอ ให้เรียกเขามาถาม ท่านมหาเศรษฐีให้เรียกมโหสถบัณฑิตมาแต่สนามเล่น บอกเนื้อความนั้นแล้วถามว่า พวกเราไม่อาจจะรู้ปัญหานี้ พ่ออาจจะรู้บ้างไหม พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้นแล้ว คิดว่า พระราชาจะต้องพระประสงฆ์ด้วยปลาย หรือโคนของไม้ตะเคียนท่อนนี้ก็หาไม่ ประทานไม้ตะเคียนท่อนนี้มาเพื่อจะ ทดลองเรา จึงกล่าวว่า นำมาเถิดพ่อ ข้าพเจ้าจักรู้เรื่องนั้น ลำดับนั้น ท่าน

เศรษฐีให้นำท่อนไม้ตะเคียนมาให้แก่มโหสถบัณฑิต พระโพธิสัตว์รับท่อนไม้ ตะเคียนนั้น ด้วยมือเท่านั้นก็รู้ได้ว่า ข้างนี้ปลาย ข้างนี้โคน แม้อู้อยู่ก็ให้นำ ภาชนะนำมาเพื่อกำหนดใจของมหาชน แล้วเอาค้ำผูกตรงกลางของท่อนไม้ ตะเคียน ถือปลายค้ำไว้ วางท่อนไม้ตะเคียนบนน้ำ พอวางเท่านั้น โคนก็ เปล่งก่อนเพราะหนัก แต่นั้น พระโพธิสัตว์จึงถามมหาชนว่า ธรรมดาต้นไม้ โคนหนัก หรือปลายหนัก เมื่อมหาชนตอบว่า โคนหนัก จึงกล่าวว่า ถ้า เช่นนั้น ส่วนของไม้ตะเคียนท่อนนี้จมลงก่อน จึงเป็นโคน แล้วบอกปลาย และโคนด้วยสัญญาณนี้ ชาวบ้านส่งข่าวทูลพระราชว่า ข้างนี้ปลาย ข้างนี้โคน พระราชาทรงยินดี ตรัสถามว่า ใครรู้ เมื่อชาวบ้านกราบทูลว่า มโหสถบัณฑิต บุตรสิริวิฑกเศรษฐี พระเจ้าข้า ทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสถามว่า ท่าน อาจารย์เสนกะ เราควรนำมโหสถบัณฑิตมาหรือยัง เสนกอาจารย์ทูลว่า รอ ไว้ก่อน เราจักทดลองด้วยอุบายอื่นอีก พระราชาตรัสว่า ดีแล้ว ท่านเสนกะ.

หัวข้อว่า ศีรษะ มีความว่า อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราชให้นำ ศีรษะ ๒ ศีรษะ. คือศีรษะหญิงและศีรษะชายมา แล้วส่งไปให้ชาวบ้าน ปาจิณยวมัชฌคามทำนายพระราชานัดว่า ชาวบ้านปาจิณยวมัชฌคามจรรู้ว่า นี้ ศีรษะหญิง นี้ศีรษะชาย ถ้าไม่รู้ จะปรับไหมพันกหาปณะ ชาวบ้านเมื่อไม่รู้ จึงถามพระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์พอเห็นเท่านั้นก็รู้ รู้ได้อย่างไร คือ แสก ในศีรษะชายตรง แสกในศีรษะหญิงคด มโหสถบัณฑิตแจ้งว่า นี้ศีรษะหญิง นี้ศีรษะชาย ด้วยความรู้ยี่งนี้ ชาวบ้านก็ส่งข่าวกราบทูลแด่พระราชอีก ข้อ ความที่เหลือเหมือนนัยอันมีในก่อนนั่นเอง.

หัวข้อว่า งู มีความว่า อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราชให้นำงูตัวผู้ และงูตัวเมียมา ส่งไปให้ชาวบ้านปาจิณยวมัชฌคาม ด้วยพระราชานัดว่า ชาวบ้านปาจิณยวมัชฌคามจรรู้ว่า นี้งูตัวผู้ นี้งูตัวเมีย เมื่อไม่มีใครรู้ จะ

ปรับไหมพันกหาปณะ ชาวบ้านเมื่อไม่รู้ จึงถามมโหสถบัณฑิต มโหสถบัณฑิต
นั้น พอเห็นเท่านั้นก็รู้ ด้วยว่า หางของงูตัวผู้ใหญ่ หางของงูตัวเมียเรียวยาว หัว
ของงูตัวผู้ใหญ่ หัวของงูตัวเมียเรียวยาว นัยน์ตาของงูตัวผู้ใหญ่ ของงูตัวเมีย
เล็ก ลวดลายของงูตัวผู้ติดต่อกัน ลวดลายของงูตัวเมียขาด มโหสถบัณฑิต
จึงแก่ชาวบ้านว่า นี่งูตัวผู้ นี่งูตัวเมีย ด้วยความรู้ยิ่งเหล่านั้น ข้อความที่เหลือ
มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

หัวชื่อว่า ไก่ มีความว่า อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราชส่งข่าวไป
แก่ชาวบ้านปาจิณขวมัชฌคามว่า ชาวบ้านปาจิณขวมัชฌคามจงส่งโคตัวผู้อัน
เป็นมงคล ชาวทั้งตัว มีเขาที่เท่า มีโหนกที่หัว ร้องไปล่วง ๓ เวลา มาแก่
เรา ถ้าไม่ส่ง จะปรับไหมพันกหาปณะ ชาวบ้านเหล่านั้นเมื่อไม่รู้ จึงถาม
มโหสถบัณฑิต มโหสถบัณฑิตกล่าวว่า พระราชาให้ส่งไก่ชาวทั้งตัวไปถวาย
นั่นเอง เพราะว่าไก่นั้นชื่อว่ามีเขาที่เท่า เพราะมีเดือยที่เท่า ชื่อว่ามีโหนกที่
หัว เพราะมีหงอนที่หัว ชื่อว่าร้องไม่ล่วง ๓ เวลา เพราะขัน ๓ ครั้ง ฉะนั้น
ท่านทั้งหลายจงส่งไก่มีลักษณะอย่างนี้ไปถวาย ชาวบ้านเหล่านั้นก็ส่งไปถวาย
แต่พระราชา พระราชาทรงยินดี.

หัวชื่อว่า แก้วมณี มีความว่า ดวงแก้วมณีที่ท้าวสักกเทวราช
ประทานแก่พระเจ้ากุตราชมีอยู่ ดวงแก้วมณีนั้นมีโค้งในที่ ๘ แห่ง ค่ายเก่า
ของดวงแก้วมณีนั้นขาด ไม่มีใครจะสามารถนำค่ายเก่าออกแล้วร้อยค่ายใหม่
เข้าไป วันหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราชให้ส่งข่าวไปถึงชาวบ้านปาจิณขวมัชฌคามว่า
ชาวบ้านปาจิณขวมัชฌคามจงนำค่ายเก่าออกจากดวงแก้วมณีนี้ แล้วร้อยค่าย
ใหม่เข้าแทน ถ้าร้อยไม่ได้จะปรับไหมพันกหาปณะ. พวกมนุษย์ชาวบ้านไม่
สามารถจะนำค่ายเก่าออกแล้วร้อยค่ายใหม่เข้าแทนได้ เมื่อไม่สามารถจึงแจ้ง

แก้มโหสถบัณฑิต มโหสถบัณฑิตกล่าวว่า อย่าวิตกไปเลย แล้วให้นำน้ำผึ้ง
มาทาช่องแก้มฉี่ทั้งสองข้าง ให้พินด้วยขนสัตว์เอาน้ำผึ้งทาปลายค้ายัน ร้อย
เข้าไปในช่องหน่อยหนึ่ง วางไว้ในที่มืดแดงทั้งหลายจะออก เหล่ามคแดงพา
กันออกจากที่อยู่ของมันมากินค้ายก่าในแก้มฉี่ แล้วไปคาบปลายค้ายขนสัตว์
ใหม่คร่าออกมาทางข้างหนึ่ง มโหสถบัณฑิตรู้ว่า ค้ายันนั้นเข้าไปแล้ว ก็ให้แก่
ชาวบ้าน ให้ถวายแด่พระราชา พระราชามีพระดำรัสตามทรงสดับอุบายวิธี
ให้ค้ายันนั้นเข้าไปได้ ทรงยินดี.

หัวข้อว่า ให้โคตัวผู้ตกถูก มีความว่า ได้ยินว่า วันหนึ่งพระราชา
ครัสสังให้ราชบุรุษให้โคตัวผู้ เป็นมงคลเกี่ยวกินกุมมาสเป็นอันมากจนท้องโค
ให้ชำระล้างเขาทั้งสองแล้วทาด้วยน้ำมัน ให้เอาน้ำขม้นรดตัวส่งไปยังชาวบ้าน
นั้นด้วยพระราชานัดว่า ได้ยินว่า พวกท่านเป็นนักปราชญ์ โคตัวผู้มงคลของ
พระราชานี้ตั้งครกร์ ท่านทั้งหลายจงให้โคตัวผู้นี้ตกถูก แล้วส่งกลับไปพร้อม
ด้วยลูก เมื่อไม่ส่ง จะปรับไหมพันกหาปณะ พวกมนุษย์ชาวบ้านปรึกษากัน
ว่า พวกเราไม่สามารถจะทำได้อย่างนี้ จักทำอย่างไร จึงถามมโหสถบัณฑิต
มโหสถบัณฑิตคิดว่า เรื่องนี้ต้องย้อนปัญหา จึงถามว่า พวกท่านจัก
อาจหาคนที่แกล้าสามารถทูลกับพระราชาได้หรือ ชาวบ้านตอบว่า
เรื่องนั้น ไม่หนักใจเลย ท่านบัณฑิต ถ้าเช่นนั้น จงเรียกเขามา ชาวบ้าน
เหล่านั้น เรียกเขามาแล้ว ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กล่าวกะเขาว่า ท่านจง
สยายผมของท่านไว้ข้างหลังแล้วคร่ำครวญใหญ่มีประการต่าง ๆ ไปสู่ทวารพระ-
ราชานิเวศน์ ใครถามอย่าตอบ คร่ำครวญเรื่อยไป พระราชาตรัสเรียกมาถาม
เหตุที่เทวนการ จงถวายบังคมแล้วทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่สมมติเทพ บิดาของ
ข้าพระองค์ไม่อาจจะคลอดบุตร วันนี้เป็นวันครบ ๗ ขอสมมติเทพทรงเป็นที่
พึงของข้าพระองค์ โปรดทรงทำอุบายที่จะคลอดบุตรแก่บิดาของข้าพระองค์

เมื่อพระราชารัสว่า คนคลังอะไรซื่อนั้น ไม่ใช่ฐานะ ธรรมดาบุรุษตลอดบุตร
มิหรือ จงกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ถ้าอย่างนี้มีไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น
ชาวบ้านปาจิณยัมฆคคาม จะยังมงคลอุสภให้ตกถูกได้อย่างไร บุรุษนั้นรับคำ
จะทำตามที่สั่งนั้นได้ ก็ได้ทำไปอย่างนั้น พระราชาทรงสดับคำบุรุษนั้น ตรัส
ถามว่า ย้อนปัญหานี้ใครคิด ได้ทรงทราบว่ มโหสถบัณฑิตคิด ก็โปรดปราน.

หัวข้อว่า **ข้าว** มีความว่า ในวันอื่นอีก พระราชาทรงดำริว่า เรา
จักทดลองมโหสถ จึงให้ส่งข่าวไปว่า ได้ยินว่า ชาวบ้านปาจิณยัมฆคคามเป็น
คนฉลาด ชาวบ้านนั้นจงหุงข้าวเปรี้ยวให้ประกอบด้วยองค์ ๘ มาให้เรา องค์
๘ นั้น คือ ไม่ให้หุงด้วยข้าวสาร ไม่ให้หุงด้วยน้ำ ไม่ให้หุงด้วยหม้อข้าว
ไม่ให้หุงด้วยเตาหุงข้าว ไม่ให้หุงด้วยไฟ ไม่ให้หุงด้วยฟืน ไม่ให้หญิงหรือ
ชายยกมา ไม่ให้นำมาส่งโดยทางพวกนั้น ส่งมาไม่ได้ จะปรับไหมพนักหาปณะ
พวกชาวบ้านหาธุไม่ จึงแจ้งแก่มโหสถบัณฑิต มโหสถบัณฑิตกล่าวว่า
อย่าตกใจไปเลย แล้วชี้ให้เห็นว่า ให้หุงด้วยข้าวแกลก อันไม่ชื่อว่าข้าวสาร
ให้หุงด้วยน้ำค้าง อันไม่ชื่อน้ำปกติ ให้หุงด้วยภาชนะดินใหม่ อันไม่ชื่อว่า
หม้อข้าว ให้ตอกตอไม้ตั้งภาชนะนั้นหุง อันไม่ชื่อว่าหุงด้วยเตา ให้หุงด้วย
ไฟที่สีกันเกิดขึ้น อันไม่ชื่อว่าไฟปกติ ให้หุงด้วยใบไม้ อันไม่ชื่อว่าฟืน ชื่อ
ว่าหุงข้าวเปรี้ยว แล้วบรรจุในภาชนะใหม่ผูกด้วยด้ายประทับตรา อย่าให้หญิง
หรือชายยกไป ให้กระเทยยกไป ไปโดยทางน้อยละทางใหญ่. อันชื่อว่า
ไม่มาโดยทาง ส่งข่าวเห็นปานดังนี้ไปถวายพระราชา ชาวบ้านได้ทำตามนั้น
พระราชาทอดพระเนตรเห็นกริยานั้น จึงตรัสถามว่า ปัญหานี้ใครรู้ ทรง
ทราบว่ มโหสถรู้ ก็โปรดปราน.

หัวข้อว่า **ชิงช้าห้อยด้วยเชือกทราย** มีความว่า ในวันนั้นอีก
พระราชาให้ส่งข่าวไปยังชาวบ้านปาจิณยัมฆคคาม เพื่อทดลองมโหสถบัณฑิต

ว่า พระราชาใคร่จะทรงเล่นชิงช้าห้อยด้วยเชือกทราย เชือกทรายเก่าในราชสกุล
ขาดเสียแล้ว ให้ชาวบ้านนั้นฟันเชือกทรายหนึ่งเส้นส่งมาถวาย ถ้าส่งมาถวาย
ไม่ได้ จะปรับไหมพันกหาปณะ. ชาวบ้านเหล่านั้นไม่รู้เหตุ จึงแจ้งแก่มโหสถ-
บัณฑิต มโหสถบัณฑิตคิดว่า เรื่องนี้ต้องย้อนปัญหา พุดเอาใจชาวบ้าน
ไม่ให้วิตกแล้ว เรียกคนฉลาดพุดมาสองสามคน สั่งสอนให้ไปทูลพระราชาว่า
ข้าแต่สมมติเทพ ชาวบ้านไม่ทราบประมาณแห่งเชือกนั้น ว่าเล็กใหญ่เท่าไร
ขอสมมติเทพโปรดให้ส่งท่อนแต่เชือกทรายเส้นเก่าสักหนึ่งคืบ หรือสั้นกว่าเป็น
ตัวอย่าง ชาวบ้านเห็นประมาณนั้นแล้ว จักได้ฟันเท่านั้น ถ้าพระราชารับสั่ง
แก่ท่านทั้งหลายว่า เชือกทรายในพระราชฐานของเราไม่เคยมีแต่ไหนมา ท่าน
ทั้งหลายจงกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराช เชือกทรายตัวอย่างนั้นไม่มี ชาว
บ้านปาเงินขมขมคาม จักทำอะไรเล่า พระเจ้าว่า ชาวบ้านเหล่านั้นไป
ทำตามมโหสถแนะนำ พระราชาตรัสถามว่า ย้อนปัญหานี้ใครคิด ทรงทราบ
ว่า มโหสถคิด ก็ทรงยินดี.

หัวข้อว่า สระน้ำ มีความว่า ในวันอื่นอีก พระเจ้าวิเทโหราชให้ส่ง
ข่าวแก่ชาวบ้านเหล่านั้น เพื่อจะทดลองมโหสถว่า พระราชามีพระราชประสงค์
จะทรงเล่นน้ำ ชาวบ้านปาเงินขมขมคามจงส่งสระโบกขรณีอันดาชายด้วยบัว
เบญจพรรณมา ถ้าพวกชาวบ้านนั้นไม่ส่งมา จะปรับไหมพันกหาปณะ ชาว
บ้านเหล่านั้นแจ้งแก่มโหสถบัณฑิต มโหสถบัณฑิตคิดว่า เรื่องนี้ต้องย้อน
ปัญหา จึงสั่งให้เรียกคนผู้ฉลาดพุดมาสองสามคน สั่งสอนให้พุดแล้วส่ง
ไปให้ทูลว่า ท่านทั้งหลายจงเล่นน้ำจนตาแดง ทั้งผมทั้งผ้ายังเปียก
ตัวเปื้อนโคลน ถือเชือกก่อนดินและท่อนไม้ไปสู่ทวารพระราชนิเวศน์
ให้กราบทูลความที่มายืนคอยเฝ้าพระราชา ได้โอกาสแล้วเข้าเฝ้ากราบทูลว่า
ข้าแต่พระมหाराชเจ้า เพราะทรงส่งข่าวไปให้ชาวบ้านปาเงินขมขมคามส่ง
สระโบกขรณีมาถวาย ก็แต่สระโบกขรณินั้น เห็นพระนครอันมีกำแพง ดู

ประตู่ หอรบ ก็กลัว ตัดเชือกหนีเข้าป่าไป เพราะเคยอยู่ในป่า พวกข้าพระองค์
โอบยตีด้วยก้อนดินและท่อนไม้ ก็ไม่สามารถจะให้กลับ ขอพระองค์โปรด
พระราชทานสระโบกขรณีเก่าของพระองค์ที่นำมาแต่ป่า พวกข้าพระองค์จักผูก
ควมเข้ากับสระโบกขรณีใหม่นำมาถวาย เมื่อพระราชารับสั่งว่า สระโบกขรณี
ของเราที่นำมาแต่ป่า ไม่เคยมีมาแต่กาลไหน ๆ เราไม่เคยส่งสระโบกขรณีไป
เพื่อผูกกับอะไร ๆ นำมาจะนี้ จงทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ถ้าเมื่ออย่างนี้ ชาว
บ้านป่าจันทรมัชฌคาม จักส่งสระโบกขรณีมา ถวายอย่างไรได้ ชาวบ้านที่รับ
คำแนะนำของมโหสถ ก็ไปทำกาลทุกประการ พระราชาทรงทราบ ว่า มโหสถ
รู้ปัญหานี้ ก็ทรงยินดี.

หัวข้อว่า อุทยาน มีความว่า อีกวันหนึ่ง โปรดให้ส่งข่าวไปอีก
โดยพระราชานัดว่า พระองค์ใคร่จะทรงเล่นอุทยาน ก็แต่ราชอุทยานต้นไม้
เก่าหักโค่นเสียหายหมด ชาวบ้านป่าจันทรมัชฌคาม จงส่งอุทยานใหม่ ให้ถวาย
ไปด้วยครุณรุกขชาติทรงดอกบานงามเข้ามาถวาย ถ้าไม่ส่งเข้ามาตามพระราช
ประสงค์ จะปรับไหมพันกหาปณะ ชาวบ้านเหล่านั้นไม่รู้เหตุก็เกิดความแจ้ง
แก่มโหสถ มโหสถบัณฑิตคิดว่า เรื่องนี้ต้องย้อนปัญหา จึงเรียกคนทั้งหลาย
มาสั่งไปโดยนัย อันมีในก่อนนั้นแล คนเหล่านั้นก็ไปตามคำสั่ง พระราชา
ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสถามเสนาอาจารย์ว่า เราควรนำมโหสถบัณฑิตมาละ
กรรมัง อาจารย์เสนกะกราบทูลด้วยความตระหนี่ลากสักการะว่า บุคคลไม่เชื่อ
ว่าเป็นบัณฑิตด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ขอได้ทรงรอไปก่อน พระเจ้าวิเทหราชได้
ทรงฟังคำของเสนกบัณฑิตแล้วมีพระดำริว่า มโหสถบัณฑิตแก้ปัญหานี้แห่งทารก
ทั้ง ๗ ข้อถูกใจเรา การพยากรณ์ในการทดลองปัญหาดีกลับ และในการย้อน
ปัญหาเห็นปานนี้ของมโหสถนั้น เป็นคุณของพระพุทธเจ้า อาจารย์เสนกะไม่ให้
นำบัณฑิตเห็นปานนี้มาในที่นี้ เราจะต้องการอะไร ด้วยเสนกะคัดค้าน เรา

จักนำมโหสถบัณฑิตนั้นมา พระเจ้าวิเทราชก็เสด็จไปสู่บ้านนั้น ด้วยบริวารใหญ่ เมื่อพระราชาทรงม้ามงคลเสด็จไป กีบของม้ากระทบพื้นระแหงก็แตก พระราชาก็เสด็จกลับแต่ที่นั่นเข้าพระนคร ลำดับนั้น อาจารย์เสนกะเข้าเฝ้า พระราชาทูลถามว่า พระองค์เสด็จไปบ้านปาจิณยวมัชฌคาม เพื่อนำมโหสถบัณฑิตมาหรือ พระเจ้าข้า ครั้นได้ฟังกระแสรับสั่งว่าเสด็จไป จึงทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์ทักทักเอาข้าพระองค์ว่าเป็นผู้ใคร่ความพินาศ ก็ทรงพิจารณาเห็นหรือยัง ในเมื่อข้าพระองค์ทักทักให้ทรงรอไว้ก่อน ก็บังเอิญ กีบม้ามงคลรีบคว่นออกไปแตกด้วยไปครั้งแรกทีเดียว พระเจ้าวิเทราชได้ทรงฟังคำของเสนกะก็ทรงอุษณภาพ.

อีกวันหนึ่ง พระเจ้าวิเทราชทรงปรึกษากับเสนกะว่า เราจะนำมโหสถมา เสนกะทูลว่า พระองค์อย่าเสด็จไปเอง ส่งทูตไปยังมโหสถว่า เมื่อพระองค์เสด็จไปสู่สำนักเธอ กีบม้าที่นั่นแตก เธอจงส่งม้าอัสตรหรือม้าประเสริฐกว่าม้าสามัญมา ถ้าเธอจักส่งม้าอัสตรมา เธอจงมาเอง แต่เมื่อจะส่งแต่ม้าประเสริฐมา จงส่งบิดาของเธอมาด้วย ปัญหาของเราแน่แหละจักถึงที่สุด พระราชาทรงเห็นชอบด้วย จึงส่งราชทูตไปตั้งว่านั่น มโหสถบัณฑิตได้ฟังคำราชทูต จึงคิดว่า พระราชาทรงใคร่จะพบเราและบิดาของเรา จึงไปหาบิดาไว้แล้วแล้วกล่าวว่า พระราชาทรงใคร่จะพบบิดาและข้าพเจ้า ขอบิดาจงพร้อมด้วยอนุเศรษฐีพันหนึ่งเป็นบริวารไปเฝ้าก่อน เมื่อไปอย่าไปมือเปล่า จงเอาอบไม้จันทน์เต็มด้วยเนยใสใหม่ไปด้วย พระราชাজักรัสตฤสสันถารกับบิดา ตรัสเรียกให้นั่งว่า จงนั่งที่อาสน์อันสมควร บิดาจงรู้อาสน์อันสมควรแล้วนั่ง เมื่อบิดานั่งแล้ว ข้าพเจ้าจักไป พระราชাজักรัสตฤสทักทายข้าพเจ้า ตรัสนั่งให้นั่งว่า จงที่อาสน์อันสมควร แต่นั้นข้าพเจ้าจักแลดูบิดา บิดาจงลุกจากอาสน์ด้วยสัญญาณนี้ กล่าวว่า แน่ะพ่อมโหสถ พ่อจงนั่ง ณ อาสน์นี้ ปัญหาอย่างหนึ่ง

จักถึงที่สุดในวันนี้ สิริวัฒนเศรษฐีรับจะทำตามนั้น แล้วก็ไปโดยนัยที่กล่าวแล้ว ให้ทุกความที่คนมาขึ้นรออยู่ที่พระทวารแต่พระราชา ครั้นได้พระราชานุญาตแล้วจึงเข้าไปเฝ้า ถวายบังคมพระราชา ขึ้นอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง พระราชาทรงทักทายปราศรัยตรัสถามว่า คุณก่อนคฤหบดี มโหสถบุตรของท่าน อยู่ไหน เศรษฐีทูลตอบว่า มาภายหลัง พระราชาทรงทราบดังนี้ก็ดีพระหฤทัยตรัสว่า คุณก่อนคฤหบดี ท่านจงดูอาสน์ควรแก่คนนั่ง เศรษฐีนั้นก็นั่ง ณ อาสน์ที่ควรแก่คนในในส่วนหนึ่ง ฝ่ายพระโพธิสัตว์ประดับตกแต่งตัวแล้ว มีเด็กพันหนึ่งห้อมล้อมนั่งรถที่ประดับแล้ว เมื่อเข้าสู่พระนคร เห็นพาดหัวหนึ่งเที่ยวอยู่ที่หลังคู บังคับบริวารที่มีกำลังว่า เจ้าจงผูกพาดหัวหนึ่งที่ปากอย่าให้ร้องได้แล้วห่อด้วยเสื้อสำแพน ให้นอนในเครื่องลาดแบกมา บริวารเหล่านั้น ก็ทำตามสั่ง พระโพธิสัตว์เข้าสู่พระนครด้วยบริวารมาก มหาชนเห็นพระโพธิสัตว์มาดังนั้น ก็พากันชมเชยคุณพระโพธิสัตว์ไม่รู้ว่ามี บุตรแห่งสิริวัฒนเศรษฐีนี้ชื่อว่า มโหสถบัณฑิต เมื่อเธอเกิดมาก็ถือแท่งโอสถมาด้วย เธอรู้เปรียบเทียบปัญหาที่ทดลองมีประมาณเท่านี้ได้ มโหสถไปถึงทวารพระราชฐาน ให้กราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ พระราชาทรงสดับว่ามโหสถมา ก็ทรงโสมนัสตรัสว่า มโหสถบุตรเราจรีบมาเกิด มโหสถพร้อมด้วยเด็กพันหนึ่งเป็นบริวาร ขึ้นสู่ปราสาทถวายบังคมพระราชา ขึ้นอยู่ ณ ที่ส่วนหนึ่ง พระราชาทอดพระเนตรเห็นมโหสถก็ทรงพระปราโมทย์ ตรัสปฏิสันถารอย่างอ่อนหวานว่า แน่ะบัณฑิต เจ้าจรรู้อาสน์ที่สมควรนั่งเกิด กาลนั้น พระโพธิสัตว์แลดูเศรษฐีผู้บิดา ลำดับนั้นบิดาของมโหสถก็ลุกจากอาสน์ด้วยสัญญาที่บุตรแลดูแล้ว กล่าวว่า แน่ะบัณฑิต เจ้าจงนั่งที่อาสน์นี้ มโหสถก็นั่งที่อาสน์นั้น เสนกะ ปุกกุสะ กามินทะ เทวินทะ และชนเหล่าอื่นผู้โศคเขลา ก็พากันคบบมือสรวลเสเฮฮาเยาะเย้ยว่า คนทั้งหลายพากันเรียกคนโศคเขลาผู้นี้ว่า บัณฑิต การเรียกผู้ที่ให้บิดาลูกจากอาสน์แล้ว

คนนั่งเสียเองนี้ว่า บัณฑิต ไม่สมควร พระราชามีพระพักตร์เศร้าหมองทรง
เสียดพระหฤทัย ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทูลถามพระราชว่า พระองค์เสียดพระราช
หฤทัยหรือพระเจ้าข้า พระราชามีพระราชดำรัสตอบว่า เออ ข้าเสียใจ เพราะ
ได้ฟังความเป็นไปของเจ้าก็เป็นที่ยินดี แต่พอได้เห็นความเป็นไปของเจ้าก็เกิด
เสียใจ เพราะว่าเจ้าให้บิดาของเจ้าลูกจากอาสน์แล้ว เจ้านั่งเสียเอง มโหสถจึง
ทูลถามว่า ก็พระองค์ทรงสำคัญว่า บิดาอุดมกว่าบุตรในที่ทั่วไปหรือ ครั้น
ตรัสตอบว่า เข้าใจอย่างนั้น จึงกราบทูลว่า พระองค์พระราชทาน
ข้าวไปว่า ให้ข้าพระบาทส่งม้าอัสตรหรือม้าประเสริฐกว่าม้าสามัญมาถวาย
ไม่ใช่หรือพระเจ้าข้า กราบทูลดังนี้แล้ว ลูกจากอาสน์ให้ที่แก่บริวารให้นำพา
ที่นำมานั้น มาให้นอนแทบพระบาทยุคลแห่งพระเจ้าวิเทหราช แล้วกราบทูล
ถามว่า พานี้ราคาเท่าไรพระเจ้าข้า พระราชาตรัสตอบว่า ถ้ามันมีอุปการะ
ราคามัน ๘ กหาปณะ มโหสถทูลถามต่อไปว่า ก็ม้าอัสตราศัยพานี้เกิดขึ้นห้อง
นางม้าสามัญ หรือนางพอันเป็นแม่ม้าอาชาไนย ราคาเล่าไรเล่า พระเจ้าข้า
ครั้นพระราชตรัสตอบว่า หากามีได้ไซ้ เจ้าบัณฑิต ดังนี้ จึงทูลว่า ข้าแต่
สมมติเทพ เหตุไรตรัสดังนั้น ก็พระองค์ตรัสเมื่อนี้ว่า บิดาอุดมกว่าบุตร
ในที่ทุกสถานไม่ใช่หรือ ถ้าพระราชดำรัสนั้นจริง พาก็อุดมกว่าม้าอัสตรของ
พระองค์ พระองค์จึงทรงรับพานั้นไว้ ถ้าว่าม้าอัสตรอุดมกว่าพาทั้งหลาย
พระองค์จึงทรงรับม้าอัสตรนั้นไว้ ก็เป็นอย่างไร บัณฑิตทั้งหลายของพระองค์
จึงไม่สามารถจะรู้เหตุเท่านี้ พวกกันตบมือหัวเราะเฮฮา โอ บัณฑิตทั้งหลาย
ของพระองค์บริบูรณ์ด้วยปัญญา พวกนั้นพระองค์ได้มาแต่ไหน ทูลดังนี้
กล่าวเยาะเย้ยบัณฑิต ๔ คน แล้วทูลพระราชาด้วยคาถาในเอกนิบาตว่า

ข้าแต่พระราชผู้ประเสริฐ ถ้าพระองค์ทรงสำคัญ
อย่างนี้ว่า บิดาประเสริฐกว่าบุตร พาของพระองค์
นี้ก็ประเสริฐกว่าม้าอัสตร เพราะว่าพาเป็นพ่อของม้า
อัสตร.

กาลนั้นมีคำว่า ข้าแต่พระราชผู้ประเสริฐ ถ้าพระองค์ทรงสำคัญ
ว่า บิดาประเสริฐกว่าบุตรในที่ทั้งปวง พาตัวนี้ก็ประเสริฐกว่าแม่ม้าอัสตรของ
พระองค์ เพราะเหตุไร เพราะพาเป็นพ่อของม้าอัสตร ก็แลครั้นทูลอย่างนี้
แล้ว พระมหาสัตว์ก็กราบทูลว่า ถ้าบิดาประเสริฐกว่าบุตรทั้งหลาย ขอได้
ทรงรับบิดาของข้าพระองค์ไว้ ถ้าบุตรประเสริฐกว่าบิดา ขอได้ทรงรับข้าพระ-
องค์ไว้ เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงฟังคำนั้นก็ทรง
โสมนัส ราชบริพารทั้งปวงก็แซ่ซ้องสาธุการว่า มโหสถบัณฑิตกล่าวปัญหา
ดีแล้ว เสี่ยงปรบมือและการยกแผ่นผ้าเป็นพัน ๆ ได้เป็นไปแล้ว บัณฑิต
คน ต่างมีหน้าเส้ร่าหมองซบเซาไปตาม ๆ กัน.

ปจฉาว่า บุคคลผู้รู้คุณแห่งบิดามารดา เช่นกับพระโพธิสัตว์ย่อม
ไม่มีมิใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไรพระโพธิสัตว์จึงทำอย่างนี้.

วิชันว่า พระโพธิสัตว์นั้นได้ทำอย่างนั้น เพื่อประสงค์จะดูหมิ่น
บิดาก็หาไม่ ก็แต่พระราชสงฆ์ไปว่า ให้ส่งม้าอัสตรหรือม้าประเสริฐกว่านี้
สามัญมาถวาย เพราะฉะนั้น จึงทำอย่างนี้ เพื่อจะทำปัญหานี้ให้แจ่มแจ้ง
เพื่อจะประกาศความที่ตนเป็นบัณฑิต และเพื่อจะทำอาจารย์ทั้ง ๔ มีเสนกะ
เป็นต้นให้หมดครีมี.

จบ ปัญหาพา

พระเจ้าวิเทหราชทรงยินดี จับพระเต้าทองคำอันเต็มด้วยน้ำหอม ทรงหลั่งน้ำนั้นลงในมือสิริวัตกเศรษฐี พระราชทานให้ปกครองปาจิณยัมฆฌคาม แล้วตรัสว่า เหล่าอนุเศรษฐีจงบำรุงสิริวัตกเศรษฐี แล้วให้ส่งเครื่องสรรพาส์การพระราชทานแก่นางสุมนาเทวีมารดาพระโพธิสัตว์ ทรงเลื่อมใสในปัญหาพา จึงตรัสกะเศรษฐีเพื่อจะทรงรับพระโพธิสัตว์ไว้เป็นราชบุตรที่รักของพระองค์ว่า คุณก่อนคฤหบดีผู้เจริญ ท่านจงให้มโหสถบัณฑิตไว้เป็นราชบุตรแห่งเรา เศรษฐีทูลค้านว่า ข้าแต่สมมติเทพ มโหสถบุตรของข้าพระองค์นี้ยังเด็กนัก จนถึงวันนี้ กลิ่นนํ้านมในปากของเธอยังได้กลิ่นอยู่ ต่อในกาลเมื่อเธอเป็นผู้ใหญ่ เธอจึงอยู่ในราชสำนัก พระราชาตรัสว่า จำเดิมแต่นี้ไป ท่านอย่าห่วงใยในมโหสถเลย มโหสถนี้จักเป็นราชบุตรของเราแต่วันนี้ไป เราพอจะเลี้ยงบุตรของท่านได้ ท่านจงกลับบ้านเถิด ตรัสฉะนี้แล้วมีพระราชนุญาตให้เศรษฐีกลับบ้าน เศรษฐีถวายบังคมบรมกษัตริย์แล้วสวมกอดมโหสถให้นอนแนบอก จุมพิตศิระษะ ให้โอวาทแก่มโหสถว่า แน่ะพ่อคุณดวงใจ คุณดวงตาอันประเสริฐ พ่อมโหสถผู้บัณฑิต พ่ออย่าทำให้บิดาหาที่พึ่งมิได้ จำเดิมแต่นี้ไป พ่อจงบำรุงพระราชของเราทั้งหลายด้วยความไม่ประมาทเถิด มโหสถไหว้บิดาแล้วกล่าวว่า บิดาอย่าวิตกเลย แล้วส่งให้บิดากลับเคหสถานแห่งตน.

พระเจ้าวิเทหราชตรัสถามมโหสถว่า เจ้าจักเป็นข้าหลวงเรือนในหรือ ข้าหลวงเรือนนอก พระโพธิสัตว์คิดว่า บริวารของเรามีมาก ควรเราจักเป็นข้าหลวงเรือนนอก จึงกราบทูลว่า ข้าพระองค์จักเป็นข้าหลวงเรือนนอก ลำดับนั้น พระราชาจึงพระราชทานเคหสถานอันสมควร แล้วพระราชทานเสปียงและเครื่องอุปโภคทั้งปวง ตลอดถึงบริวารพันหนึ่ง ตั้งแต่นั้นมา มโหสถบัณฑิตก็บำรุงพระราชฯ ฝ่ายพระราชาก็ทรงใคร่จะทดลองมโหสถนั้นต่อไป.

ก็กาลนั้น แก้วมณีได้มีอยู่ในรังกานบนต้นตาลต้นหนึ่งที่ริมฝั่งสระโบก-
ขรณี ไม่ไกลประตูเบื้องทักษิณแห่งพระนคร เงามของแก้วมณีนั้นปรากฏใน
สระโบกขรณี จนทั้งหลายทูลแต่พระราชว่า แก้วมณีมีอยู่ในสระโบกขรณี
พระราชชาตรัสเรียกเสนกะมาตรัสถามว่า แน่ะอาจารย์เสนกะ ได้ยินว่า มณีรัตนะ
ปรากฏในสระโบกขรณี ทำอย่างไร จึงจะถือเอาแก้วมณีนั้นได้ ครั้นเสนกทูล
ว่า ควรวิดน้ำถือเอา จึงควรมอบการทำนั้นให้เป็นภาระของเสนกนั้น อาจารย์
เสนกให้คนเป็นอันมากประชุมกันวิดน้ำโดยตมออกจากสระโบกขรณี แม้ขุดถึง
พื้นก็ไม่เห็นแก้วมณี เมื่อน้ำเต็มสระโบกขรณี เงามแก้วมณีก็ปรากฏอีก เสนก
แม้ทำดั่งนั้นอีก ก็ไม่เห็นแก้วมณีนั้นเลย ต่อนั้นพระราชชาตรัสเรียกมโหสถ-
บัณฑิตมาตรัสว่า แก้วมณีดวงหนึ่งปรากฏในสระโบกขรณี อาจารย์เสนกให้
นำน้ำและโคลนออกจากสระโบกขรณี กระทั่งขุดพื้นก็ไม่เห็นแก้วมณีนั้น เมื่อ
น้ำเต็มสระโบกขรณี เงามแก้วมณีก็ปรากฏอีก เจ้าสามารถจะให้เอาแก้วมณีนั้น
มาได้หรือ มโหสถกราบทูลสนองว่า ข้อนั้นหาเป็นการหนักไม่ พระเจ้าข้า
เชิญเสด็จเถิด ข้าพระองค์จักแสดงแก้วมณีนั้นถวาย พระเจ้าวิเทโหราชได้สดับ
ดั่งนั้นก็ทรงดีพระหฤทัย ทรงคิดว่า วันนี้เราจักเห็นกำลังปัญญาของมโหสถ
บัณฑิต ก็เสด็จพร้อมด้วยข้าราชการบริพารไปสู่ฝั่งโบกขรณี พระมหาสัตว์ยืนที่ฝั่ง
แลดูมณีรัตนะก็รู้ว่า แก้วมณีนี้ไม่มีในสระโบกขรณี มีอยู่บนต้นตาล จึง
จึงกราบทูลว่า แก้วมณีไม่มีในสระโบกขรณี พระเจ้าข้า ครั้นรับสั่งว่า แก้ว-
มณีปรากฏในน้ำไม่ใช่หรือ จึงให้นำภาชนะสำหรับขังน้ำมาใส่น้ำเต็ม แล้ว
กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์ทอดพระเนตร แก้วมณีนี้หาได้
ปรากฏในสระโบกขรณีแต่แห่งเดียวไม่ แม้นำภาชนะน้ำก็ปรากฏ ครั้นตรัส
ถามว่า เจ้าบัณฑิต ก็แก้วมณีมีอยู่ที่ไหน จึงกราบทูลสนองว่า ข้าแต่สมมติเทพ
เงาปรากฏในสระโบกขรณีบ้าง ในภาชนะน้ำบ้าง แก้วมณีไม่ได้อยู่ในสระ

โปกขรณี แต่แก้วมณีมีอยู่ในรังกานบนต้นตาล โปรดให้ราชบุรุษขึ้นไปนำลง มาถวายเกิด พระราชาที่ตรัสให้ราชบุรุษขึ้นไปนำแก้วมณีลงมา มโหสถบัณฑิต รับแก้วมณีจากราชบุรุษแล้ววางในพระหัตถ์ของพระราชา มหาชนให้สาธุการ แก่มโหสถบัณฑิต บริภาษอาจารย์เสนก ชมเชยมโหสถว่า แก้วมณีอยู่บน ต้นตาล เสนกโง้ให้คนมากมายขุดสระทำลายสระโปกขรณี แต่มโหสถบัณฑิต ไม่ทำเช่นนั้น แม้พระเจ้าวิเทหราชที่ทรงโสมนัส พระราชทานสร้อยมุกดาหาร เครื่องประดับพระศอกของพระองค์แก่มโหสถ พระราชทานสร้อยมุกดาวัลแก่ เด็กผู้เป็นบริวารพันหนึ่ง ทรงอนุญาตพระโพธิสัตว์พร้อมบริวารให้ปฏิบัติ ราชการโดยทำนองนี้.

จบปัญหา ๑๕ ข้อ

อีกวันหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราชเสด็จไปพระราชอุทยานกับ มโหสถบัณฑิต กาลนั้น มีกิ่งก่าตัวหนึ่งอยู่ที่ปลายเสาค่าย มันเห็นพระราชา เสด็จมาก็ลงจากเสาค่ายหมอบอยู่ที่พื้นดิน พระราชาทอดพระเนตรเห็นกิริยา ของกิ่งก่านั้นจึงตรัสถามว่า แน่บัณฑิต กิ่งก่าตัวนี้ทำอะไร มโหสถทูลตอบ ว่า กิ่งก่าตัวนี้ถวายตัว พระเจ้าข้า พระราชาตรัสว่า การถวายตัวของกิ่งก่า อย่างนี้ ไม่มีผลก็ห้ามมิได้ ท่านจงให้โภคสมบัติแก่มัน มโหสถกราบทูลว่า กิ่งก่านี้หาต้องการทรัพย์ไม่ ควรพระราชทานเพียงแค่ของกินก็พอ ครั้นตรัสถามว่า มันกินอะไร ทูลตอบว่า มันกินเนื้อ แล้วตรัสซักถามว่า มันควรได้ ราคาเท่าไร ทูลว่า ราคาราวกากฉีกหนึ่ง จึงตรัสสั่งราชบุรุษหนึ่งว่า ราวฉีก ของหลวงเพียงกากฉีกหนึ่งไม่ควร เจ้าจงนำเนื้อราคากิ่งมาสกมาให้มัน กินเป็น นิตย์ ราชบุรุษรับพระราชโองการ ทำดังนั้นจำเดิมแต่นั้นมา วันหนึ่งเป็น วันอุโบสถ คนไม่ฆ่าสัตว์ ราชบุรุษนั้นไม่ได้เนื้อ จึงเจาะเหรียญกึ่งมาสกนั้น

เอาด้ายร้อยผูกเป็นเครื่องประดับที่คอมัน ลำคับนั้น ความถือตัวก็เกิดขึ้นแก่ กิ่งก้านั้น อาศัยมันมีกิ่งมาสกนั้น วันนั้น พระราชาเสด็จไปพระราชอุทยาน กิ่งก้านั้นเห็นพระราชาเสด็จมา ก็ทำตนเสมอพระราชาด้วย เหมือนจะเข้าใจว่า พระองค์มีพระราชทรัพย์มากหรือ ตัวเราก็มียากเหมือนกัน ด้วยอำนาจความ ถือตัวอันอาศัยทรัพย์กิ่งมาสกนั้นเกิดขึ้น ไม่ลงจากปลายเสาค่าย หมอบยกหัว ร้อนอยู่ไปมาบนปลายเสาค่ายนั่นเอง พระเจ้าวิเทหราชได้ทอดพระเนตรเห็น กิริยาของมัน เมื่อจะตรัสถามว่า แน่ะเจ้าบัณฑิต วันนี้ มันไม่ลงมาเหมือน ในก่อน เหตุเป็นอย่างไรหรือ จึงตรัสถามว่า

กิ่งก้านี้ไม่ลงจากปลายเสาค่ายหมอบเหมือนใน

ก่อน เจ้าจงรู้กิ่งก่ากระด้างด้วยเหตุไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น อุนฺนมติ ความว่า วันนี้กิ่งก่าไม่ ลงหมอบยกหัวร้อนอยู่ไปมาบนปลายเสาค่ายนั่นเอง ฉันทิ กิ่งก่าไม่ลงมาหมอบ อย่างในก่อนฉันทนั้น บทว่า เกน ถทุโธ ความว่า ถึงความกระด้างด้วย เหตุไร.

ลำคับนั้น มโหสถบัณฑิตรู้ว่า ในวันอุโบสถ คนไม่ฆ่าสัตว์ มัน อาศัยกิ่งมาสกที่ราชบุรุษผูกไว้ที่คอ เพราะหาเนื้อให้กินไม่ได้ ความถือตัวของ มันจึงเกิดขึ้น ดังนี้จึงกล่าวคานานี้ว่า

กิ่งก่าได้กิ่งมาสกซึ่งไม่เคยได้ จึงดูหมิ่นพระเจ้า

วิเทหราช ผู้ทรงสงเคราะห์ชาวกรุงมิถิลา.

พระราชชาตรัสให้เรียกราชบุรุษนั้นมาตรัสถาม ก็ได้รับความสมจริง ดังนี้ ก็ทรงเลื่อมใสในพระโพธิสัตว์เกินเปรียบ ด้วยเห็นว่า อหยาศัยของ กิ่งก่า มโหสถไม่ได้ถาม อะไร ๆ ก็รู้ได้ ดังพระสัพพัญญูพุทธเจ้ารู้อหยาศัย

เวไนยสัตว์ นั้น จึงพระราชทานส่วยที่ประตู่ทั้ง ๔ แก้มโหสถบัณฑิต แต่
กริ้วกึ่งกำทรงปรารถจะให้มาเสีย มโหสถทูลทักทานพระราชว่า ชรรรมา
สัตว์ดิรัจฉานหาปัญญามิได้ ขอพระองค์โปรดยกโทษให้มันเถิด ขอเดชะ.

จบ ปัญหากิ่งก่า

ครั้งนั้น มีมาณพคนหนึ่ง ชื่อปิงคุตตระเป็นชาวมิลินดา ไปกรุงตักกศิลา
เรียนศิลปะในสำนักอาจารย์ทิสปาโมกษ์ เรียนได้รวดเร็ว มาณพนั้น ให้ทรัพย์
เครื่องตอบคุณแล้วลาอาจารย์กลับบ้าน ก็ธรรมเนียมมีอยู่ว่า ถ้าธิดาในสกุล
นั้นเป็นผู้เจริญวัย อาจารย์ต้องยกให้แก่ศิษย์ผู้ใหญ่ อาจารย์นั้นมีธิดาอยู่คน
หนึ่ง มีรูปร่างเปรียบด้วยเทพอัปสร ลำดับนั้น อาจารย์กล่าวกะปิงคุตตระมาณพ
นั้นว่า เราให้ธิดาแก่เจ้า เจ้าจงพาไปด้วย แต่มาณพนั้นไม่ใช่ผู้มีบุญ เป็น
คนกาลกรณณ์ ส่วนนางกุมาริกาเป็นผู้มีบุญมาก จิตของปิงคุตตระมาณพมิได้
ปฏิบัติเพราะเห็นนางกุมาริกานั้น มาณพนั้น แม้ไม่ปรารถนานางกุมาริกาก็
ต้องรับด้วยคิดว่า เราจักไม่ทำลายคำของอาจารย์ พราหมณ์ทิสปาโมกษ์ได้
ให้ธิดาแก่มาณพนั้น มาณพนั้นนอน ณ ที่นอนอันมีสิริที่ตกแต่งแล้วในเวลา
ราตรี ให้ละอายใจในเพราะนางกุมาริกานั้นมาขึ้นนอนด้วย ก็ลงจากที่นอน
นอนที่ภาคพื้น ฝ่ายนางกุมาริกาก็มานอนใกล้ ๆ มาณพนั้น มาณพก็ลุกขึ้น
ไปบนที่นอน นางกุมาริกานั้นก็ขึ้นไปยังที่นอนอีก พอนางกุมาริกานั้นไป
มาณพก็ลงจากที่นอน นอนที่ภาคพื้นอีก ชื่อว่ากาลกรณณ์ย่อมไม่ร่วมกับสิริ
นางกุมาริกานอนที่ที่นอน มาณพนั้นนอนที่ภาคพื้น มาณพนั้น ยังกาลให้ล่วง
ไปอย่างนี้สิ้นสัปดาห์หนึ่ง ก็พานางกุมาริกานั้นไหว้อาจารย์ออกจากพระนคร
ตักกศิลา ในระหว่างทางมิได้พูดจาปราศรัยกันเลย จนทั้งสองมิได้มีความ
ปรารถนา กัน ได้มาถึงกรุงมิลินดา ฝ่ายปิงคุตตระมาณพเห็นต้นไม้มะเดื่อต้นหนึ่ง
เต็มไปด้วยผลในทีใกล้พระนคร ถูกความหิวเบียดเบียนก็ขึ้นต้นไม้ นั้น ก็ยว

กินผลมะเดื่อ ฝ่ายนางกุมาริกานั้นก็หิวโหย จึงไปที่โคนต้นไม้กล่าวว่า ข้าแต่ นาย จงทิ้งผลลงมาให้ข้าพเจ้าบ้าง มาณพนั้นตอบว่า มือตีนของเจ้าไม่มีหรือ เจ้าจึงขึ้นมาเก็บกินเอง นางก็ขึ้นไปเก็บเลี้ยงกิน มาณพรู้ว่านางขึ้นมา ก็รีบ ลงล้อมสะตันมะเดื่อด้วยหนามแล้วกล่าวว่า เราพ้นจากหญิงกาลกรรณิ แล้ว หนีไป นางกุมาริกานั้น เมื่อไม่อาจลง ก็นั่งอยู่บนนั้นนั่นเอง วันนั้น พระเจ้า- วิเทหราชเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ทรงเล่นอยู่ในพระราชอุทยานนั้น แล้ว เนื้อประทับ นั่งบนคอช้างเสด็จเข้าพระนครในเวลาเย็น ได้ทอดพระเนตรเห็น นางกุมาริกานั้น มีพระหฤทัยปฏิพัทธ์ในนาง จึงตรัสสั่งให้ถามว่า นางมีผู้ หวงแหนหรือหาไม่ นางแจ้งว่า สามีนางที่สกุลตบแต่งมีอยู่ แต่เขาให้ ข้าพเจ้านั่งบนนี้ทิ้งเสียแล้วหนีไป อมาตย์กราบทูลความนั้นแด่พระราช- ราชาทรงดำริว่า กัณเฑาะไม่มีเจ้าของ ตกเป็นของหลวง จึงให้รับนางลงแล้ว ให้ขึ้นคอช้างนำไปปราชนิเวศน์ อภิเษกสถาปนาไว้ในตำแหน่งอัคมเหสี พระนางเป็นที่รัก เป็นที่ขอบพระหฤทัยแห่งพระราชฯลฯ หลายกำหนดรู้ พระนามของพระนางว่า **อุทุมพรเทวี** เพราะพระราชฯลฯ ได้พระนางมาแต่อุทุม- พรพฤกษ์

อยู่มาวันหนึ่ง เจ้าหน้าที่ยังชาวบ้านใกล้ประตูเมืองให้แฉ้วถางทาง เพื่อประโยชน์ในการเสด็จพระราชดำเนินสู่สวนหลวง ปิงคุตตรมาณพเมื่อทำ การจ้าง โจงกระเบนมันถางทางด้วยจอบ เมื่อทางยังไม่แล้ว พระราชาประทับ บนรถที่นั่งกับด้วยพระนางอุทุมพรเทวีเสด็จออกจากพระนคร พระนางอุทุมพร เทวีได้ทอดพระเนตรเห็นปิงคุตตรมาณพผู้กาลกรรณินั้น แฉ้วถางอยู่ เมื่อทอด พระเนตรมาณพนั้น ด้วยนึกในพระหฤทัยว่า บุรุษกาลกรรณินี้ไม่สามารถจะ ทรงสิริเห็นปานดังนี้ไว้ ก็ทรงพระสรวล พระราชาทอดพระเนตรเห็นพระนาง ทรงพระสรวลก็กริ้ว ตรัสถามว่า หัวเราะอะไร พระนางกราบทูลว่า ข้าแต่

สมมติเทพ บุษย์ผู้ทางนี้เป็นสามีตนเก่าของข้าพระบาท ยังข้าพระบาทให้
ขึ้นต้นมะเต๋อแล้วเอาหนามสะวงไว้แล้วไป ข้าพระบาทเลดูเขาแล้วคิดว่า บุษย์
กาลกรณีนี้นี้ไม่สามารถจะทรงสิริเห็นปานดังนี้ไว้ จึงหัวเราะ พระราชาตรัสว่า
เธอกล่าวมุกสา เธอเห็นอะไรอื่น เราจักฆ่าเธอ ตรัสฉะนี้แล้วทรงจับพระแสง
ดาบ พระนางมีความเกรงกลัวพระราชอาญา จึงกราบทูลว่า ขอพระองค์
ตรัสถามบัณฑิตทั้งหลายก่อน พระราชาจึงตรัสถามเสนกว่า ท่านเธอหรือ
เสนกทูลว่า ข้าพระองค์ไม่เชื่อ ชายอะไรจะละสตรีเห็นปานดังนี้ไปพระเจ้าข้า
พระนางอุทุมพรได้ทรงสดับคำของเสนกยิ่งกลัวพระราชอาญาเหลือเกิน ลำดับ
นั้น พระราชาทรงดำริว่า เสนกจะรู้อะไร เราจักถามมโหสถ เมื่อจะตรัสถาม
มโหสถ จึงตรัสกาลานี้ว่า

ดูก่อนมโหสถบัณฑิต สตรีรูปงาม และนาง

**สมบุรณ์ด้วยอาจารย์มารยาท บุษย์ไม่ปรารถนาสตรีนั้น
เจ้าเชื้อหรือ.**

บทว่า สิวติ ในกาลานั้น ความว่า ถึงพร้อมด้วยอาจารย์มารยาท.
มโหสถบัณฑิตได้ฟังกระแสพระราชดำรัสนั้น จึงกล่าวกาลานี้ว่า

**ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าพระองค์เชื่อบุษย์ผู้หาบุญ
มิได้พึงมี สิริและกาลกรณีย่อมร่วมกันไม่ได้ ไม่ว่า
ในกาลไหน ๆ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น สมนุติ ความว่า ย่อมเข้าหากันไม่ได้
เหมือนปากข้างนี้กับปากข้างโน้นของทะเล เหมือนท้องฟ้ากับพื้นดิน.

พระราชาทรงทราบเหตุการณ์นั้น ตามคำของมโหสถ หายกริ้ว ทรง
ยินดีต่อมโหสถ ตรัสว่า แน่ะเจ้าบัณฑิต ถ้าไม่ได้เจ้า วันนี้ข้าจักเสื่อมจาก

สตรีรัตนะเห็นปานดังนี้ ด้วยถ้อยคำของเสนกผู้โจดเขลา ข้าได้นางนี้ไว้เพราะ
อาศัยเจ้า ตรัสชมฉะนี้แล้ว พระราชทานกหาปณะแสนหนึ่งนุชามโหสถ ฝ่าย
พระเทวีถวายบังคมพระราชแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่เทพเจ้า ข้าพระองค์ได้
ชีวิตเพราะอาศัยมโหสถบัณฑิต ข้าพระองค์ปรารถนาพระพรเพื่อให้มโหสถ
บัณฑิตนี้ตั้งอยู่ในที่เป็นน้องชาย ขอพระองค์โปรดประทานเถิด พระเจ้า
วิเทหราชก็พระราชทานพรแก่พระนางว่า ดีแล้วพระเทวี เธอจงรับพระองค์
ให้พรแต่เธอ พระนางจึงกราบทูลว่า ข้าแต่เทพเจ้า จำเดิมแต่วันนี้ ข้าพระองค์
จะไม่บริโภคอะไร ๆ มีรสอร่อย เว้นน้องชาย ตั้งแต่ไป ข้าพระองค์จึงได้
เพื่อให้เปิดประตูในเวลาหรือมิใช่เวลา ส่งของมีรสอร่อยไปให้น้องชายนั้น
ข้าพระองค์ขอรับพระพรนี้ พระเจ้าวิเทหราชตรัสว่า ดีแล้ว นางผู้เจริญ
เธอจงรับพรนี้.

จบปัญหาสิริกัปกาลกรรมี

วันอื่น พระเจ้าวิเทหราชเสวยกระอาหารเช้าแล้ว เสด็จดำเนินไปมา
ระหว่างพื้นยาวแห่งปราสาท เมื่อทอดพระเนตรออกไปทางช่องพระแกล ได้ทอด
พระเนตรเห็นแพะหนึ่งสุนัขหนึ่งทำความเชยชิดเป็นมิตรกัน ได้ยินว่า แพะนั้น
กินหญ้าในโรงช้างที่เขาทอดไว้หน้าช้าง ช้างยังมีได้จับ ลำดับนั้นคนเลี้ยงช้าง
ทั้งหลายตีแพะนั้นให้ออกไป คนเลี้ยงช้างคนหนึ่งไล่ติดตามแพะนั้น ซึ่งร้อง
หนีไปโดยเร็ว เอาท่อนในตีขวางลงที่หลังแพะ แพะนั้นแอนหลังได้ทุกเวทนา
ไปนอนใกล้ตั้งอาศัยฝาใหญ่ในพระราชคฤหาสน์ วันนั้นสุนัขก็ยกินกระดูก
และหนังเป็นต้น ที่ห้องเครื่องหลวงจนอ้วนพี เมื่อพ่อครัวจัดภัตตาหารแล้ว
ออกไปข้างนอกฝั่งเหนือในสระ มันได้กลิ่นปลาเนื้อ ไม่อาจอดกลิ่นความอยาก
ก็เข้าไปในห้องเครื่อง ยังเครื่องปิดภาชนะให้ตกลงแล้วก็ยกินเนื้อ ฝ่าย

พ่อครัวได้ยินเสียงภาชนะ ก็เข้าไปทางเสียงภาชนะ เห็นสุนัขกำลังกินเนื้ออยู่ จึงปิดประตูสุนัขนั้นด้วยก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้น สุนัขนั้นก็ทิ้งเนื้อที่กินจากปากร้องวิ่งหนีออกไป พ่อครัวรู้ว่าสุนัขหนีออกไป จึงติดตามไปตีขวางที่หลังด้วยท่อนไม้ สุนัขก็แอนหลังยกเท้าข้างหนึ่งเข้าไปในที่แะนอน แะถามสุนัขนั้นว่า เพื่อนแอนหลังยกเท้าข้างหนึ่งมาด้วยเหตุไร ลมเสียดแทงเพื่อนหรือ ฝ่ายสุนัขก็ถามว่า เพื่อนแอนหลังนอนอยู่ ลมเสียดแทงเพื่อนหรือ แะบอกเรื่องของคนแก่สุนัข แม้สุนัขก็บอกอย่างนั้นเหมือนกัน ถ้าดับนั้น แะถามสุนัขว่า เพื่อนสามารถจะไปสู่วังหรือ สุนัขตอบว่า ข้าไม่สามารถแล้ว เมื่อเข้าไปชีวิตจะไม่มี ก็เพื่อนสามารถจะไปสู่วังหรือ แะตอบว่า ถึงข้าก็ไม่กล้าไปที่วังนั้น ถ้าข้าขึ้นไป ชีวิตก็จะไม่มี สัตว์ทั้งสองคิดหาอุบายว่า บัดนี้เราจะเป็นอย่างใดอย่างไรหนอ แะจึงกล่าวกะสุนัขว่า ถ้าเราทั้งสองอาจอยู่ร่วมกัน อุบายก็มี คือตั้งแต่นี้ไป เจ้าจงไปโรงช้าง พวกคนเลี้ยงช้างจักไม่สงสัยในตัวเจ้า ด้วยเห็นว่า สัตว์นี้ไม่กินหญ้า เจ้าจึงนำหญ้ามาเพื่อข้า ส่วนข้าจักเข้าไปในโรงครัว พ่อครัวก็ไม่สงสัยในตัวข้า ด้วยเห็นว่า สัตว์นี้ไม่กินเนื้อ ข้าก็จักนำเนื้อ เพื่อเจ้า สัตว์ทั้งสองตกลงกันว่า อุบายนี้เข้าที สุนัขจึงไปโรงช้าง กาบฟ่อนหญ้านำมาวางไว้ใกล้หลังฝาใหญ่ ฝ่ายแะไปสู่วังเครื่องคานก่อนเนื้อเต็มปากนำมาวางไว้ใกล้ที่นั่นเอง สุนัขก็เที่ยวกินเนื้อ แะเที่ยวกินหญ้า สัตว์ทั้งสองนั้นพร้อมเพรียงชอบพอกัน อยู่ใกล้หลังฝาใหญ่ พระเจ้าวิเทหราชทอดพระเนตรเห็นความที่แะและสุนัขทั้งสองนั้นชอบกันโดยเป็นเพื่อน จึงทรงจินตนาการว่า เหตุการณ์ที่เรายังไม่เคยเห็น เราได้เห็นแล้วในวันนี้ แต่ก่อนมาสัตว์ทั้งสองนี้เป็นศัตรูกัน บัดนี้อยู่ร่วมกันได้ เราจักจับเหตุการณ์นี้ทำเป็นปัญหาถามบัณฑิตทั้งหลาย บัณฑิตใดไม่รู้ปัญหานี้ เราจักจับบัณฑิตนั้นจากแคว้น แต่เราจักสักการะแก่บัณฑิต

ผู้รู้ เพราะบัณฑิตอื่นรู้อย่างนี้ไม่มี วันนี้หมดเวลาแล้ว พรุ่งนี้เราจักถาม
บัณฑิตเหล่านั้น ในเวลาทำการในหน้าที่ รุ่งขึ้นในเมื่อบัณฑิตทั้งหลายมานั่ง
ทำการในหน้าที่ของตนแล้ว เมื่อจะถามปัญหาจึงตรัสถามว่า

ความที่สัตว์เหล่าใดเป็นเพื่อนกันในโลกลีนี้ แม้

ไปด้วยกันสัก ๗ ก้าว ไม่เคยมีในกาลไหน ๆ สัตว์

ทั้งสองนั้นเป็นศัตรูกัน มาเป็นเพื่อนประพฤติเพื่อคุ้ม

กันได้ เพราะเหตุอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฏิสนุถาย ได้แก่ เชื้อกันและกัน
แล้วพยายาม.

ก็แลครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ได้ตรัสอย่างนี้อีกว่า

ถ้าเวลากินอาหารเช้าแล้ววันนี้ ท่านทั้งหลายไม่

สามารถกล่าวแก้ปัญหานี้ของเรา เราจักจับท่านทั้งปวง

จากแคว้นแคว้น เพราะเราไม่ต้องการพวกคนเขลา.

เสนกะนั่งอยู่ต้นอาสนะ มโหสถบัณฑิตนั่งอยู่ที่สุดอาสนะ พระมหาสัตว์
พิจารณาปัญหานั้น ยังไม่เห็นเนื้อความจึงคิดว่า พระราชาองค์นี้มีพระชวนะ
เฉื่อยช้า ไม่สามารถจะทรงจับคิดปัญหานี้ พระองค์คงจักทอดพระเนตรเห็น
อะไรแน่ วันหนึ่งเมื่อเราได้โอกาสจักนำปัญหานี้ออกแสดง อาจารย์เสนกะจัก
ยังพระราชาให้งดสักวันหนึ่งในวันนี้ ด้วยอุบายอย่างหนึ่งจะได้หรือ ชนทั้งสาม
นอกนี้แลไม่เห็นอะไร ๆ เหมือนเข้าห้องมืดฉะนั้น เสนกะแลดูพระโพธิสัตว์
ด้วยมนสิการว่า ความเป็นไปของมโหสถจะเป็นอย่างไรหนอ ฝ่ายมโหสถก็
แลดูเสนก เสนกรู้ความประสงค์ของพระโพธิสัตว์ ด้วยอาการที่พระโพธิสัตว์
แลดู จึงคิดว่าปัญหานั้นยังไม่ปรากฏแก่มโหสถ เพราะเหตุนั้น มโหสถจึง

ปรารถนาโอกาสวันหนึ่ง เราจักยังมโนรถของมโหสถให้เต็ม จึงสรวลขึ้นด้วย
วิสาสะกับพระราชชา ทูลว่า พระองค์จักขับข้าพระบาทเหล่านี้ ผู้ไม่สามารถ
กล่าวแก้ปัญหากจากแคว้นจริงๆ หรือ พระเจ้าข้า พระราชาตรัสตอบว่า
จริง ๆ ชัยบัณฑิต เสนกะจึงทูลว่า พระองค์ทรงกำหนดปัญหานี้ว่า ปัญหา
มีเงื่อนไขหรือ ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่สามารถจะกล่าวแก้ปัญหานี้ในวันนี้
ขอได้ทรงงดคนน้อยหนึ่ง ปัญหานี้มีเงื่อนไข ข้าพระองค์ทั้งหลายจักกล่าวแก้ใน
ท่ามกลางประชุมชน จะต้องนั่งคิดในที่หนึ่ง ภายหลังจักทูลแก้แด่พระองค์
ขอได้โปรดพระราชทานโอกาสแก่พวกข้าพระองค์ เสนกะกล่าวดังนี้แลดู
มโหสถแล้วกล่าว ๒ คาถานี้ว่า

ข้าแต่พระจอมประชากร ในเมื่อสมาคมแห่ง
หมู่ชนอีกทีก ในเมื่อชุมนุมแห่งชนโกลาหล ข้า-
พระองค์ทั้งหลายมีใจฟุ้งซ่าน มีจิตไม่แน่วอยู่ที่เดียว
จึงไม่สามารถจะพยากรณ์ปัญหานั้น นักปราชญ์ทั้งหลาย
มีจิตมีอารมณ์เดียว คน ๆ หนึ่งอยู่ในที่ลับ คิดเนื้อความ
ทั้งหลาย พิจารณาอยู่ในสถานที่เงียบ ภายหลังจัก
กราบทูลแก้เนื้อความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมมุติควาน ความว่า นักปราชญ์
เหล่านี้มีจิตมีอารมณ์เดียว ตั้งอยู่ในกายวิเวกและจิตวิเวกพิจารณาปัญหานี้แล้ว
จักกล่าวเนื้อความนั้นแด่พระองค์.

พระราชาทรงสดับคำของเสนกะก็ดีพระหฤทัย ตรัสสุภาษิตดังนี้ว่า
ดีแล้ว ท่านทั้งหลายจงคิด เมื่อแก้ไขไม่ได้จักให้ขับเสีย บัณฑิตทั้ง ๔ ลงจาก
พระราชนิเวศน์ เสนกะจึงกล่าวกะบัณฑิตนอกนี้ว่า พระราชาตรัสถามปัญหา

สุขุม เมื่อพวกเราแก้ไม่ได้ ภัยใหญ่จักเกิดขึ้น เหตุนั้น ท่านทั้งหลายบริโกล
สบายแล้วจงพิจารณาปัญหานี้โดยชอบ ต่างคนไปเรือนของตน ๆ ฝ่ายมโหสถ
ถูกไปสู่สำนักพระราชเทวีอุทุมพรทูลถามว่า ข้าแต่พระเทวีเจ้า วันนี้หรือวานนี้
พระราชอาประทับอยู่ในที่ไหนนาน พระนางอุทุมพรรับสั่งว่า เมื่อวานนี้พระ-
ราชาเสด็จไปมา ทอดพระเนตรที่พระแกล ณ ภายในพื้นยาว แต่นั้น
พระโพนธัตถ์จึงคิดว่า พระราชาจักได้ทอดพระเนตรเห็นเหตุอะไร ๆ โดยข้าง
นี้ จึงไปในที่นั้นแลดูภายนอก ได้เห็นกิริยาแห่งแพะและสุนัข ก็ทำความ
เข้าใจว่า พระราชาทอดพระเนตรเห็นสัตว์ทั้งสองนี้ จึงทรงประพันธ์ปัญหา
จับเค้าได้ฉะนี้แล้วก็กลับไปเคหาสถาน ฝ่ายบัณฑิตทั้งสามคิดแล้วไม่เห็นอะไร
จึงไปหาเสนกะ เสนกะเห็นบัณฑิตทั้งสามนั้น จึงถามว่า ท่านเห็นปัญหาแล้ว
หรือ ครั้นได้รับตอบว่ายังไม่เห็น จึงกล่าวว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น พระราชาจักจับ
ท่านทั้งหลายจากแคว้นแคว้น ท่านทั้งหลายจักทำอะไร ครั้นบัณฑิตทั้งสาม
ย้อนถามว่า ก็ท่านเห็นหรือก็ตอบว่า แม้เรายังไม่เห็น ครั้นบัณฑิตทั้งสาม
กล่าวว่า เมื่ออาจารย์ไม่เห็น ข้าพเจ้าทั้งหลายจะเห็นอะไร ก็เมื่อวานนี้เรา
ทั้งหลายบันลือสีหนาทในราชสำนักว่า จักคิดแก้แล้วมาบ้าน บัดนี้พระราช
จักกริ้วพวกเราผู้แก้ไม่ได้ พวกเราจักทำอะไร จึงกล่าวว่า ปัญหานี้อันเรา
ทั้งหลายไม่อาจเห็น มโหสถจักคิดได้ทั้งหลายร้อยนัย เพราะฉะนั้น ท่าน
ทั้งหลายจงมาไปสำนักมโหสถด้วยกันกับเรา บัณฑิตทั้งสี่ไปสู่ประตูเคหาสถาน
แห่งมโหสถ ให้แจ้งความที่คนมาแล้วเข้าไปสู่เรือน ปราศรัยกันแล้วนั่ง ณ
ที่ควรส่วนหนึ่ง แล้วถามมโหสถว่า บัณฑิต ท่านคิดปัญหาได้แล้วหรือ
พระโพนธัตถ์ตอบว่า ในเมื่อข้าพเจ้าคิดไม่ได้ คนอื่นใครจักคิดได้ เออ ปัญหา
นั้น ข้าพเจ้าคิดได้แล้ว ครั้นเมื่อบัณฑิตทั้งสี่กล่าวว่า ถ้ากระนั้นท่านจงบอกแก่
ข้าพเจ้าบ้าง มโหสถจึงดำริว่า ถ้าเราจักไม่บอกแก่บัณฑิตทั้งสี่นี้ พระราชา

จักกริวบัณฑิตทั้งสี่ ขับเสียดจากแคว้น พระราชทานรัตนะ ๗ แก่เรา คนเขลา เหล่านี้อย่าได้ฉิบหายเสียเลย เราจักบอกแก่พวกนี้ คำริคะนี้แล้วให้บัณฑิต ทั้งสี่นั่ง ณ อาสนะต่ำแล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงพยากรณ์อย่างนี้ ในกาล เมื่อพระราชชาติธตามแล้วให้บัณฑิตทั้งสี่เรียนบาลีประพันธ์เป็นคาถา ๔ คาถา แล้วส่งให้กลับไปในวัน ที่ ๒ บัณฑิตเหล่านั้น ไปสู่ราชอุปัฏฐาน นิ่ง ณ อาสน์ ปลูกาดไว้ พระราชาตรัสถามเสนกะว่า ท่านรู้ปัญหาแล้วหรือ เสนกะจึงกราบ ทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า เนื้อข้าพระองค์ไม่รู้ คนอื่นใครเล่าจักรู้ ครั้นรับสั่ง ให้กล่าว จึงกล่าวคาถาโดยทำนองที่เรียนมาทีเดียวว่า

เนื้อแพะเป็นที่รักที่เจริญใจแห่งบุตรอมตย์ และ

พระราชโอรส คนเหล่านั้น ไม่บริโภคนเนื้อสุนัข ครั้งนี้

มิตรธรรมแห่งแพะนั้นกับด้วยสุนัข มีต่อกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกฺคฺปฺตฺตฺราษปฺตฺตฺติยานํ ความว่า แห่งบุตรอมตย์ทั้งหลายด้วย แห่งพระราชโอรสทั้งหลายด้วย.

แม้กล่าวคาถาแล้ว เสนกะก็หารู้เนื้อความไม่ ฝ่ายพระเจ้าวิเทหราช ทรงทราบความ เพราะปรากฏแก่พระองค์ เพราะฉะนั้นจึงตรัสถามปุ๊กกุสะ ต่อไป ด้วยเข้าพระหฤทัยว่า เสนกะรู้แล้ว ฝ่ายปุ๊กกุสะจึงกราบทูลว่า ข้าพระองค์ ไม่ใช่บัณฑิตหรือ แล้วกล่าวคาถาโดยทำนองที่เรียนมาทีเดียวว่า

ชนทั้งหลายใช้หนังแพะเป็นเครื่องลาดหลังม้า

เป็นเหตุแห่งความสุข ไม่ใช่หนังสุนัขเป็นเครื่องลาด

หลังม้า ครั้งนี้มีมิตรธรรมแห่งแพะนั้นกับด้วยสุนัข มี

ต่อกัน.

เนื้อความไม่ปรากฏแม้แก่ปุกกุสะ.

ฝ่ายพระราชเจ้าพระหฤทัยว่า ปุกกุสะนี้รู้เนื้อความเพราะปรากฏแก่
พระองค์ จึงตรัสถามกามินะต่อไป กามินะจึงกล่าวคาถาโดยทำนองที่เรียน
มาที่เดียวว่า

แพะมีเขอันโค้งแท้จริง แต่เขาทั้งหลายแห่ง

สุนัขไม่มีเลย แพะกินหญ้า สุนัขกินเนื้อ ครั้นนี้มีตร

ธรรมแห่งแพะนั้นกับด้วยสุนัข มีต่อกัน.

เนื้อความไม่ปรากฏแม้แก่กามินะ

พระราชเจ้าพระหฤทัยว่า แมื่กามินะนี้ก็รู้เนื้อความแล้ว จึงตรัส
ถามเทวินะต่อไป เทวินะก็กล่าวคาถาโดยทำนองที่เรียนมาที่เดียวว่า

แพะกินหญ้า กินใบไม้ สุนัขไม่กินหญ้า ไม่กิน

ใบไม้ สุนัขจับกระต่ายหรือแมวกิน ครั้นนี้มีตรธรรม

แห่งแพะนั้นกับด้วยสุนัข มีต่อกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ติณมาสิ ปลาสมาสิ ความว่า

กินหญ้าด้วย กินใบไม้ด้วย. บทว่า น ปลาสฺ ความว่า ไม่เคี้ยวกินแม้
ใบไม้.

เนื้อความไม่ปรากฏแม้แก่เทวินะ

ลำดับนั้น พระราชเจ้าพระหฤทัยว่า แมื่เทวินะนี้ก็รู้ เพราะปรากฏ
แก่พระองค์ จึงตรัสถามมโหสถว่า คุณก่อนพอมโหสถ แมื่ตัวเจ้ารู้ปัญหา
นี้หรือ มโหสถโพธิสัตว์ทูลสนองว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ตั้งแต่เวจิจนถึง
ภวัคคพรหม ยกข้าพระองค์เสีย คนอื่นใครจะรู้ปัญหานี้ ครั้นตรัสให้กล่าว
จึงกราบทูลว่า ขอพระองค์ทรงฟัง เมื่อจะประกาศความที่กิจนั้นปรากฏแก่ตน
จึงกล่าว ๒ คาถาที่ว่า

แพะมีเท้าถึง ๘ แห่งเท้า ๔ (มี ๔ เท้า) มีกีบ ๘
มีกายไม่ปรากฏ สุนัขก็นำหญ้ามาเพื่อแพะนี้ แพะนี้
นำเนื้อมาเพื่อสุนัขนั้น พระชนินทรสมมติเทพผู้ประ
เสริฐกว่าชาววิเทหรัฐประทับอยู่ ณ ปราสาทอันประ
เสริฐ ได้ทอดพระเนตรเห็นการนำอาหารมาแลกกัน
กินโดยประจักษ์ และได้ทอดพระเนตรเห็นมิตรธรรม
แห่งสุนัขและแพะเอง.

มิตรธรรมแห่งสุนัขและแพะเอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อฏฺฐทุตปาโท ท่านกล่าวหมายเอา
เท้า ๘ แห่งแพะ ด้วยความเป็นผู้ฉลาดในพยัญชนะ. บทว่า เมณฺโง ได้แก่
แพะ. บทว่า อฏฺฐนโง นี้ท่านกล่าวตามที่เท้าแพะมีกีบเท้าละ ๒ กีบ. บทว่า
อทิสฺสมานกาโย ความว่า ไม่ปรากฏภายในเวลานำเนื้อมา. บทว่า ฉาทิย
ความว่า เครื่องมุงเรือน คือ หญ้า. บทว่า อยฺ อิมสฺส ความว่า สุนัข
นำหญ้ามาเพื่อแพะ. บทว่า วิติหาริ ได้แก่ นำมาแลกกัน. บทว่า อญฺโณ-
ญฺโณชานนํ ความว่า แลกกันกิน ด้วยว่าแพะนำของกินมาเพื่อสุนัข
แม้สุนัขนั้นก็แลกกับแพะนั้น สุนัขนำมาเพื่อแพะ แม้แพะก็แลกกัน. บทว่า
อทุทฺทจิ ความว่า ได้ทอดพระเนตรเห็นสัตว์ทั้งสองนั้นแลกเปลี่ยนกันกิน
ด้วยพระเนตร คือ ประจักษ์แก่พระองค์. บทว่า โภกฺกุกฺกุสฺส ได้แก่
สุนัขหอน. บทว่า ปุณฺณมุขสฺส ได้แก่ แพะ อธิบายว่า พระราชาทอด
พระเนตรเห็นมิตรธรรมของสัตว์ทั้งสองนี้ด้วยพระองค์เอง.

พระราชาเมื่อไม่ทรงทราบความที่อาจารย์เหล่านั้นรู้ปัญหาเพราะอาศัย
พระโพธิสัตว์ ทรงสำคัญว่า บัณฑิตทั้ง ๕ รู้ด้วยปัญญาของตน ก็ทรง
โสมนัสตรัสคาถานี้ว่า

ลาภของเราไม่น้อยเลยที่มีบัณฑิตเช่นนี้อยู่ใน
ราชสกุล เพราะว่าบัณฑิตทั้งหลายแทบตลอดเนื้อความ
ของปัญหาอันลึกละเอียดด้วยเป็นสุภาษิต.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฏิวิฆนฺตติ ความว่า กล่าวแก้ปัญหา
ด้วยสุภาษิต.
ลำดับนั้น พระราชาทรงดำริว่า เราควรทำอาการยินดีแก่บัณฑิต
เหล่านั้นด้วยความยินดี เมื่อจะทรงทำความยินดีนั้นให้เป็นแจ้ง จึงตรัสกล่าว
เรามีความพอใจยิ่งด้วยปัญหาที่กล่าวไพบรา
ให้รเทียมม้อัครรถหนึ่ง ๆ และบ้านส่วยอันเจริญ
บ้านหนึ่ง ๆ แก่ท่านทั้งปวงผู้เป็นบัณฑิต.
ครั้นตรัสเช่นนั้นแล้วได้พระราชทานสิ่งทั้งปวงนั้น.

จบปัญหาแพะในทวารสนิบาด

ฝ่ายพระราชเทวีอุทุมพรทรงทราบความที่บัณฑิตทั้ง ๔ รู้ปัญหาอาศัย
มโหสถ จึงทรงดำริว่า พระราชาพระราชทานรางวัลแก่บัณฑิตทั้ง ๕ เป็น
เหมือนคนทำถั่วเขียวกับถั่วราชมายให้ไม่แปลกกัน จึงเสด็จไปเฝ้าพระราชา
ทูลถามว่า ใครทูลแก้ปัญหาถวาย พระราชาตรัสตอบว่า บัณฑิตทั้ง ๕
พระราชเทวีทูลว่า บัณฑิตทั้ง ๕ รู้ปัญหาของพระองค์อาศัยใคร พระราชา
ตรัสตอบว่า เราไม่รู้ พระนางอุทุมพรจึงกราบทูลว่า บัณฑิตทั้ง ๔ คน
เหล่านี้จะรู้อะไร มโหสถให้เรียนปัญหาด้วยเห็นว่า คนเขลาเหล่านี้อย่าได้
ฉิบหายเสียเลย ก็พระองค์พระราชทานรางวัลแก่บัณฑิตทั้งปวงเสมอกันนั้นไม่
สมควรเลย ควรจะพระราชทานแก่มโหสถให้เป็นพิเศษ พระราชาทรงเห็นว่า
มโหสถนี้ไม่บอกความที่บัณฑิตทั้ง ๔ รู้ปัญหาอาศัยตน ก็ทรงโสมนัส มีพระ

ประสงค์จะทรงทำสักการะให้ยิ่งกว่า จึงทรงคิดว่า ยกไว้เถิด เราจักถาม
ปัญหาอันหนึ่งกะบุตรของเรา และทำสักการะใหญ่ในกาลเมื่อบุตรของเรากล่าว
แก้ เมื่อพระราชาทรงคิดปัญหาอันหนึ่ง จึงทรงคิดสิริเมณฑกปัญหา (ปัญหา
ว่าปัญญากับทรัพย์อะไรจะประเสริฐกว่ากัน) วันหนึ่ง เวลาบั้นทิตทั้ง ๕ มา
เฝ้านั่งสบายแล้ว ตรัสกะเสนกะว่า ท่านอาจารย์เสนกะ เราจักถามปัญหา
เสนกะกราบทูลรับว่า ตรัสถามเถิดพระเจ้าข้า พระราชาจึงตรัสคาถาที่หนึ่งใน
สิริเมณฑกปัญหาว่า

แน่อาจารย์เสนกะ เราละเนื้อความนี้กะท่าน

บรรดาคน ๒ พวก คือคนสมบูรณ์ด้วยปัญญา แต่
เสื่อมจากสิริ และคนมีศแต่ไร้ปัญญา นักปราชญ์
ยกย่องใครว่าประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กเมตถ เสโยโย ความว่า บรรดาคน
๒ พวกนี้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวคนไหนว่าประเสริฐ ได้ยินว่า ปัญหานี้
สืบเนื่องมาจากวงศ์ของเสนกะ ฉะนั้นเสนกะจึงได้กราบทูลเฉลยปัญหานี้ได้
ทันทีว่า

ข้าแต่พระเจ้าจอมประหาราชฎร คนฉลาดและคน

เขลา คนบริบูรณ์ด้วยศิลปะและหาศิลปะนี้ได้ แม้มีชาติ
สูงก็ย่อมเป็นผู้รับใช้ของคนหาชาติมิได้ แต่มีศ ข้า-
พระองค์เห็นความดังนี้จึงขอทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคน
เลวทราม คนมีสิริแลเป็นคนประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิหิโน ความว่า คนมีปัญญาเป็นคน
เลวทราม คนเป็นใหญ่แน่แลเป็นคนประเสริฐ.

พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงสดับคำของเสนกะนั้นแล้ว ไม่ตรัสถามอาจารย์
อีก ๓ คน เมื่อจะตรัสถามมหิสถบัณฑิตผู้ยังใหม่ในหมู่ซึ่งนั่งอยู่ จึงตรัสว่า

ดูก่อนมหิสถผู้มีปัญญาไม่ทราชม ผู้เห็นธรรม

สิ้นเชิง เราถามเจ้า ในคน ๒ พวกนี้ นักปราชญ์

ยกย่องใคร คนพาลผู้มียศ หรือบัณฑิตผู้ไม่มีโทษ

คนไหนว่าประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เกวลมมุตสุติ แปลว่า ผู้เห็นธรรม
ทั้งปวง.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทูลเตือนพระราชาว่า โปรดทรงฟังเถิด พระ-
มหาราชเจ้า แล้วทูลว่า

คนพาลทำกรรมเป็นบาปก็สำคัญว่าอสิริยะของ

เราในโลกนี้ประเสริฐ คนพาลเห็นโลกนี้เป็นปกติ

ไม่เห็น โลกหน้าเป็นปกติ ก็ได้รับเคราะห์ร้ายในโลก

ทั้ง ๒ ข้าพระองค์เห็นความเหล่านี้จึงขอกราบทูลว่า

คนมีปัญญาประเสริฐแท้ คนเขลามียศจะประเสริฐ

อะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อธิเมว ความว่า สำคัญว่าอสิริยะ
ของเราในที่นั้นในโลกนี้ประเสริฐ. บทว่า กลิมกคฺคฺเหล็กิ ความว่า คนพาล
ทำกรรมเป็นบาปด้วยความเมาในอสิริยะ เกิดในนรกเป็นต้น ในปรโลก มาจาก
นรกนั้นเกิดเป็นผู้มีโทษนะเป็นทุกข์ในตระกูลต่ำในโลกนี้อีก ชื่อว่าข้อมถือเอา
ความปราश्यในโลกทั้งสอง ด้วยประการฉะนี้. บทว่า เอตมฺปิ ความว่า
ข้าพระองค์เห็นเหตุแม่นี้ จึงกล่าว่ว่า ผู้สมบุรณ์ด้วยปัญญาเท่านั้นเป็นผู้สูงสุด
ผู้โง่เขลาแม้เป็นใหญ่ก็ไม่ใช่อันสูงสุด.

เมื่อพระโพธิสัตว์ทูลดังนี้ พระเจ้าวิเทหราชทอดพระเนตรดูเสนกะ
ตรัสว่า มโหสถสรรเสริญคนมีปัญญาว่าเป็นผู้สูงสุดมิใช่หรือ เสนกะทูลว่า
ข้าแต่พระมหาราชเจ้า มโหสถยังเด็ก แม้จนวันนี้ปากของเธอก็ยังไม่สิ้นกลิ่น
น่านมมิใช่หรือ เธอจะรู้อะไร ทูลฉะนี้แล้วจึงกล่าวคานี้ว่า

ศีลปะนี้ หรือเผ่าพันธุ์ หรือร่างกาย ย่อมหาได้

จัดแจงโภคสมบัติให้ใหม่ มหาชนย่อมคบหาโครวินท

เศรษฐีผู้มีเขพะไหลจากคางทั้งสองข้าง ผู้ถึงความสุข

ผู้มีสิริต่ำช้า ข้าพระองค์เห็นความดังนี้ จึงทูลว่า คน

มีปัญญาเป็นคนเลวทราม คนมีสิริเป็นคนประเสริฐแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอพมุคฺ ได้แก่ มีน้ำลายไหลเลอะหน้า.

บทว่า โครวินทฺ ความว่า ได้ยินว่า โครวินทะนั้นเป็นเศรษฐีมีสมบัติ ๘๐
โกฏิ ในพระนครนั้นแล มีรูปร่างแปลก ไม่มีบุตร ไม่มีธิดา ไม่มีศีลปะอะไร ๆ
เมื่อเขาพูด น้ำลายไหล ๒ ข้างลูกคาง มีสตรีสองคนคั่งเทพอัปสร ประดับ
ด้วยเครื่องประดับทั้งปวงถือดอกอุบลเขียวที่บานดีแล้ว ยืนอยู่สองข้างคอยรอง
รับน้ำลายด้วยดอกอุบลเขียวแล้วทั้งดอกอุบลทางหน้าต่าง ฝ่ายพวกนักร้องสุรา
เมื่อจะเข้าร้านเครื่องดื่ม มีความต้องการดอกอุบลเขียว ก็พากันไปประคูดเรือน
ของเศรษฐีนั้น แล้วกล่าวว่า ข้าแต่นายโครวินทเศรษฐี ท่านเศรษฐีได้ยิน
เสียงนักร้องเหล่านั้น ยืนที่หน้าต่างกล่าวว่า อะไรพ่อ ขณะนั้นน้ำลายก็ไหล
จากปากของท่าน หญิงสองคนนั้นก็เอาดอกอุบลเขียวรองรับน้ำลายแล้วโยนทิ้ง
ไปในระหว่างถนน พวกนักร้องก็เก็บดอกอุบลเหล่านั้นเอาไปล้างน้ำ แล้ว
ประดับตัวเข้าร้านเครื่องดื่ม เศรษฐีนั้นเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสิริอย่างนี้ เสนกะ
เมื่อแสดงเศรษฐีนั้นเป็นตัวอย่าง จึงกล่าวอย่างนี้.

พระราชาทรงสดับดังนั้น แล้วตรัสว่า พ่อมโหสถบัณฑิต เจ้าจะกล่าว
แก้อย่างไร มโหสถบัณฑิตกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ เสนกจะรู้อะไร
เห็นแต่ยศเท่านั้น ไม่เห็นไม้ก้อนใหญ่ซึ่งจะตกบนศีรษะ เปรียบเหมือนกาอยู่
ในที่ที่ข้าวสุก และเปรียบเหมือนสุนัขปรารถจะคืบนมมส้ม โปรดพึงเถิด
พระเจ้าข้า ทูลฉะนี้แล้ว ได้กล่าวคานี้ว่า

คนมีปัญญาน้อยได้ความสุขแล้วยอมประมาท

**อันความทุกข์ถูกต้องแล้วยอมถึงความหลง อันสุข
หรือทุกข์ที่จรมาถูกต้องแล้วยอมหวนไหว เหมือนปลา
ดิ้นรนในที่ร้อน ข้าพระองค์เห็นความอย่างนี้ จึง
กราบทูลว่า คนมีปัญญาแลประเสริฐ คนเขลาเมียศ
ยอมไม่ประเสริฐ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ลพฐา สุข** ความว่า คนเขลาได้
อิสริยสุขแล้วยอมมัวเมาคือประมาท คนประมาทยอมทำบาปมาก. บทว่า
ทุกุเขน ความว่า อันความทุกข์ทางกายและความทุกข์ทางใจถูกต้องแล้ว.
บทว่า **อาคนตุเกน** ได้แก่ ที่มีได้เกิดขึ้นภายใน ด้วยว่าแม้ความสุขของสัตว์
ทั้งหลาย ก็เป็นของจรมาทั้งนั้น มิได้เป็นไปประจำ. บทว่า **นมมุเม** ความว่า
เหมือนปลาที่เขาเอาขึ้นจากน้ำนำมาโยนไปในแดด ย่อมดิ้นรน.

พระเจ้าวิเทหราชทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสถามเสนกเถาว่า ท่าน
อาจารย์จะแก้อย่างไร เสนกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ มโหสถ
นี้จะรู้อะไร มนุษย์ทั้งหลายจงยกไว้ก่อน วิหกทั้งหลายยอมคบหาแต่ต้นไม้ที่
เกิดในป่า ซึ่งสมบูรณ์ด้วยผลเท่านั้น ทูลฉะนี้แล้ว ได้กล่าวคานี้ว่า

ฝูงนกบินเร่ร้อนมาโดยรอบ สูดต้นไม้ในป่าอันมี

ผลดีฉันใด ชนเป็นอันมากยอมคบหาสมาคมบุคคลผู้

มั่งคั่งมีโภคทรัพย์ เพราะความต้องการด้วยทรัพย์
ฉันนั้น ข้าพระองค์เห็นความดังนี้ จึงกราบทูลว่า
คนมีปัญญาเป็นคนต่ำช้า คนมีสิริเท่านั้นเป็นคน
ประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พหุชฺชน ความว่า มนุษย์เป็นอันมาก
ประชุมกันเพื่อเหตุแห่งทรัพย์.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสกะมโหสถว่า พ่อจะแก้อย่างไร
มโหสถบัณฑิตจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า เสนกะท้วงโตคนนี้จะรู้
อะไร โปรดฟังเถิด พระเจ้าข้า ทูลดังนี้แล้วจึงกล่าวคานีว่า

คนเขลามีกำลัง แต่หาภัยประโยชน์นี้ให้สำเร็จไม่
ได้ทรัพย์มาด้วยทำกิจร้ายแรง นายนิรยบาลคร่ำคน-
เขลาฉันผู้ไม่ฉลาด ผู้ร้องให้อยู่ ไปสู่นรกอันทุกขยิ่ง
ข้าพระองค์เห็นความอย่างนี้ จึงกราบทูลว่า คนมี
ปัญญาแลประเสริฐ คนเขลามียศย่อมน่าประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สาหสฺส ความว่า คนเขลาทำการทำงานที่
ความร้ายแรงด้วยความร้ายแรง เบียดเบียนประชาชนจึงได้ทรัพย์ เมื่อเป็น
เช่นนั้น นายนิรยบาลทั้งหลายจึงคร่ำคนเขลาฉันผู้ไม่ฉลาด ร้องให้อยู่นั่นแล
ไปสู่นรกอัน มีเวทนามีกำลัง.

เมื่อพระราชาตรัสถามอีกว่า ท่านอาจารย์เสนกะ ท่านจะแก้อย่างไร
เสนกะจึงทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า โปรดฟังเถิด แล้วกล่าวคานีว่า

แม่น้ำน้อยใหญ่อันใดอันหนึ่ง ย่อมไหลไปสู่
แม่น้ำคงคา แม่น้ำเหล่านั้นทั้งหมดเที่ยวย่อมละชื่อ
และถิ่นเสีย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร ย่อมไม่ปรากฏ

ชื่อ คงได้แต่ชื่อว่ามหาสมุทรเท่านั้น ฉันทิ สัตวโลก
มีฤทธิ์ยิ่ง ย่อมไม่ปรากฏเหมือนแม่น้ำคงคาเข้าไปสู่
มหาสมุทร ฉันทินั้น ข้าพระองค์เห็นความดังนี้ จึง
กราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นผู้ต่ำช้า คนมีสิริเป็นผู้
ประเสริฐ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นชฺชโ ได้แก่ โดยที่สุดแม้เป็นแม่น้ำ
เล็ก ๆ ที่ไหลมาแต่ที่ลุ่ม. บทว่า ขหนฺติ ความว่า ย่อมนับว่าแม่น้ำคงคา
ทั้งนั้น ละชื่อและถิ่นของตนเสีย. บทว่า น ขายเต ความว่า แม่น้ำคงคานั้น
เมื่อไหลไปสู่สมุทร ก็ไม่ปรากฏ (ว่าแม่น้ำคงคา) ย่อมได้ชื่อว่ามหาสมุทรทีเดียว
แม้คนมีปัญญามากถึงคนอิสระแล้ว ย่อมไม่ปรากฏ คือไม่มีใครรู้จัก ได้เป็น
ราวกะว่าแม่น้ำคงคาไหลเข้าสู่สมุทร.

พระราชชาตรีอีกว่า พ่อบัณฑิต เจ้าจะแก้ได้อย่างไร มโหสถบัณฑิต
กราบทูลว่า โปรดฟังเถิด พระเจ้าข้า แล้วกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าพระเจ้าจะกล่าวแก้ปัญหาที่ท่านอาจารย์กล่าว
แม่น้ำน้อยใหญ่ทั้งหลายย่อมหลังไหลไปสู่ทะเลใหญ่
ทะเลนั้นมีกำลังยิ่งเป็นนิตย์ ทะเลใหญ่นั้นแม้มีกลิ่น
กระทบฝั่ง ก็ไม่ล่องฝั่งไป ฉันทิ กิจการที่คนเขลา
ประสงค์ไม่ล่องคนฉลาดไปได้ คนมีสิริย่อมไม่ล่อง
คนมีปัญญาไปได้ ฉันทินั้น ในกาลไหน ๆ ข้าพระองค์
เห็นความดังนี้ จึงทูลว่า คนมีปัญญาแท้เป็นคน
ประเสริฐ คนเขลามียศหาประเสริฐไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยเมตมกฺขา ความว่า ท่านบอกคือ
กล่าวปัญหาฉันทิ. บทว่า อสิ ขยิ แปลว่า ไม่นับ. บทว่า เวลฺลิ นาจุเจติ

ความว่า ทะเลนั้นแม้มีกำลังยิ่งยกคลื่นขึ้นเป็นพัน ๆ ก็ไม่อาจล่องฝั่งไปได้ คลื่นทั้งหมดถึงฝั่งแล้วย่อมแตกไปแน่แท้. บทว่า **เอวหุปี** ความว่า กิจการที่คนเขลาประสงค์ ย่อมไม่อาจล่องคนมีปัญญาไปได้ ถึงคนมีปัญญานั้นแล้ว ย่อมทำลายไปจันนั้นเหมือนกัน. บทว่า **ปญญํ นาจเจติ** ความว่า ธรรมดา คนมีสิริย่อมไม่ล่องคนมีปัญญาไปได้ อธิบายว่า ไม่มีใครเลยที่เกิดความสงสัย ในอรรถและอนัตถะขึ้นแล้ว ผ่านเลยคนมีปัญญาไปแทบเท้าของคนเขลาผู้เป็น อิศระ แต่ยอมได้การวินิจฉัยแทบเท้าของคนมีปัญญาเท่านั้น.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสถามเสนกะว่าจะแก้อย่างไร
เสนกะกราบทูลว่า โปรดฟังเถิด พระเจ้าข้า แล้วกล่าวคาถานี้ว่า

หากว่าคนมีศผู้ไม่มีศีลอยู่ในที่วินิจฉัย กล่าว
ข้อความแก่ชนเหล่าอื่น คำของผู้นั้นย่อมเจริญงอกงาม
ในท่ามกลางบริษัท คนมีปัญญายังคนมีสิริต่ำช้า ให้
ทำตามถ้อยคำของตนหาได้ไม่ ข้าพระองค์เห็นความ
ดังนี้ จึงทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนต่ำช้า คนมีสิริ
เป็นคนประเสริฐแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสนฺยุโต เจปี** ความว่า ก็แม้ถ้าคน
มีศเป็นคนไม่สำรวมกายเป็นต้นคือเป็นคนทุศีล. บทว่า **สฺนฺยุตฺตํ**
ความว่า คนมีศดำรงอยู่ในที่วินิจฉัย กล่าวข้อความแก่ชนเหล่าอื่น เมื่อเขา
ซึ่งแวดล้อมไปด้วยบริวารใหญ่ กล่าวมุสาทำให้เป็นเจ้าของบ้าง ให้ไม่เป็น
เจ้าของบ้าง คำของเขานั้นแลย่อมงอกงาม คนมีปัญญายอมยังคนมีสิริต่ำช้าให้
ทำตามถ้อยคำไม่ได้ เพราะเหตุนี้ คนมีปัญญาจึงเป็นคนต่ำช้า คนมีสิริจึง
เป็นคนประเสริฐแท้.

เมื่อพระราชชาติธามมโหสถอีกว่า พ่อจะแก้อย่างไร มโหสถบัณฑิต
จึงกราบทูลว่า โปรดฟังเถิด พระเจ้าข้า เสนกจะคนเขลาจะรู้อะไร คุยอยู่แค่
โลกนี้เท่านั้น ไม่ดูไปถึงปรโลก แล้วกล่าวคาถานี้ว่า

คนเขลาที่มีปัญญาน้อยกล่าวมูสาแก่คนอื่นบ้าง
แม้แก่ตนบ้าง คนเขลานั้นถูกติเตียนในท่ามกลางที่
ประชุม ภายหลังเขาจะไปทุกติ ข้าพระองค์เห็นความ
ดังนี้ จึงกราบทูลว่า คนที่มีปัญญาเท่านั้นเป็นคน
ประเสริฐ คนเขลามียศหาประเสริฐไม่.
ลำดับนั้น เสนกกล่าวคาถานี้ว่า

ถ้าคนมีปัญญาดูจแผ่นดิน ไม่มีที่อยู่ มีทรัพย์
น้อย เป็นคนเข็ญใจ กล่าวข้อความคำของเขานั้น
ย่อมไม่จงงามในท่ามกลางญาติ และสิริย่อมไม่มีแก่
คนมีปัญญา ข้าพระองค์เห็นความดังนี้ จึงกราบทูลว่า
คนมีปัญญาเป็นคนต่ำช้า คนมีสิริเท่านั้นเป็นคน
ประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อตุลุมปิ เจ ความว่า ถ้ากล่าวแม่
เหตุการณฺ์. บทว่า ญาติมชฺเชน ได้แก่ ในท่ามกลางบริษัท. ด้วยบทว่า
ปญฺญาณวโต อาจารย์เสนกแสดงความรู้ว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า
ธรรมคาสิริแม้จะมีอยู่ตามปกติ ถึงความเป็นยอดความงามแห่งสิริ ก็ไม่มีแก่
ผู้มีปัญญานั้นแล ด้วยว่าผู้มีปัญญานั้นย่อมไม่ปรากฏในสำนักของผู้มีสิริ
ประดุจหิ่งห้อยในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น.

เมื่อพระราชชาติธามมโหสถอีกว่า พ่อจะแก้อย่างไร มโหสถบัณฑิต
จึงกราบทูลว่า เสนกจะรู้อะไร คุยอยู่แค่โลกนี้เท่านั้น ไม่ดูไปถึงปรโลก แล้ว
กล่าวคาถานี้ว่า

คนมีปัญญาจูงแผ่นดินไม่กล่าวคำทะเลาะแหยะ
เพื่อเหตุของผู้อื่นหรือแม่ของตน คนผู้นั้นอันมหาชน
บูชาแล้วในท่ามกลางที่ประชุม ภายหลังเขาจะไปสูคติ
ข้าพระองค์เห็นความดังนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญา
เท่านั้นเป็นคนประเสริฐ คนเขลาเนียศหาประเสริฐไม่
ลำดับนั้น เสนกจะกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าง โค ม้า ภูณทลแก้วมณี และนารีทั้งหลาย
เกิดในสกุลมั่งคั่ง ทั้งหมดนั้นย่อมเป็นอุปโลกของ
บุรุษผู้มีอิศระ สัตว์ผู้ไม่มีอิศระก็เป็นอุปโลกของผู้มี
อิศระ ข้าพระองค์เห็นความดังนี้ จึงกราบทูลว่า
คนมีปัญญาเป็นคนต่ำช้า คนมีสิริเท่านั้น เป็นคน
ประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิทุสสุส ได้แก่ ผู้มีอิศระ. บทว่า
อนิทฺธิมนุโต ความว่า มิใช่แต่ นารีเหล่านั้นเท่านั้นที่เป็นอุปโลก ที่แท้สัตว์
ทั้งหลายผู้ไม่มีอิศระทั้งหมดทีเดียว ย่อมเป็นอุปโลกของผู้มีอิศระนั้น.

ลำดับนั้น มโหสถบัณฑิตกล่าวว่า เสนกจะรู้อะไร เมื่อจะชักเหตุ
อันหนึ่งมาแสดง จึงกล่าวคาถานี้ว่า

สิริย่อมละเสียซึ่งคนเขลาผู้ไม่จัดการงาน ผู้มี
ความคิดอย่างคนไม่มีความคิด ผู้มีปัญญาทราวม
เหมือนงูสะคราบเก่าเสียฉะนั้น พระองค์เห็นความ
ดังนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้นเป็นคนประ-
เสริฐ คนเขลามียศหาประเสริฐไม่.

เนื้อความของบทว่า สิริ ชหติ ในคานานัน พึงทราบตามเจดีย์-
ชาดก.

ลำดับนั้น ครั้นพระราชชาตรีสถามเสนกะว่าจะได้อย่างไร เสนกะ
กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ มโหสถนี้ยังเป็นเด็กหนุ่ม จะรู้อะไร โปรดฟัง
เถิด พระเจ้าข้า ทูลฉะนี้แล้วคิดว่า เราจักห้ามโหสถให้หมดปฏิกาณ จึงกล่าว
คานานีว่า

ของทรงพระเจริญ พวกข้าพระองค์เป็นบัณฑิต

**๕ คน ทั้งหมดเคารพบำรุงพระองค์ พระองค์เป็น
อิสระครอบงำข้าพระองค์ทั้งหลาย ดุจท้าวสักกเทว-
ราชผู้เป็นเจ้าของภูตทั้งหลาย ข้าพระองค์เห็นความ
ดังนี้จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนต่ำช้า คน
มีสิริเท่านั้น เป็นคนประเสริฐ.**

ได้ยินว่า พระเจ้าวิเทหราชทรงสดับคำของเสนกะนี้แล้วทรงดำริว่า
เหตุการณ์ที่เสนกะชักมาคืออยู่ บุตรของเราจักสามารถนำเหตุการณ์อื่นมาทำลาย
วาทะของเสนกะนี้ได้หรือหนอ จึงตรัสว่า พ่อบัณฑิต เจ้าจะได้อย่างไร ได้
ยินว่า เมื่อเสนกะชักเหตุการณ์นี้มา คนอื่นเว้นพระโพธิสัตว์เสีย ที่ชื่อว่า
สามารถทำลายวาทะนั้นไม่มี เพราะฉะนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะทำลายวาทะ
แห่งเสนกะนั้น ด้วยกำลังญาณของตน จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า
เสนกะนี้เป็นคนเขลา จะรู้อะไร แลดูอยู่เฉพาะยศเท่านั้น ไม่ทราบความวิเศษ
แห่งปัญญา โปรดฟังเถิด พระเจ้าข้า กราบทูลฉะนี้แล้ว จึงกล่าวคานานีว่า

คนเขลามียศเป็นดุจทาสของคนฉลาด ในเมื่อ

**กิจต่าง ๆ เกิดมี คนฉลาดย่อมจัดกิจอันละเอียดใด คน
เขลาย่อมถึงความหลงพร้อมในกิจนั้น ข้าพระองค์**

เห็นความอย่างนี้จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้น

เป็นคนประเสริฐ คนเขลาเมียศหาประเสริฐไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อตุเลสุ ได้แก่ เมื่อกิจทั้งหลาย. บทว่า

ลั วิเชติ แปลว่า ย่อมจัดแจง.

พระมหาสัตว์แสดงเหตุการณ์แห่งนัยปัญญาด้วยประการฉะนี้ ราวกะผู้
วิเศษคู่ยทรายทองขึ้นแต่เชิงเขาสิเนรุ และราวกะผู้มีฤทธิ์ยังคงจันทร์เต็มดวง
ให้ตั้งขึ้นในท้องฟ้า ฉะนั้น เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวแสดงอานุภาพแห่งปัญญา
อยู่นั้นแล พระราชาตรัสกะเสนกะว่า เสนกะ ท่านจะแก้อย่างไร ท่านอาจ
กล่าวให้ยิ่งขึ้นหรือ เสนกะนั้นยังวิyakมที่เรียนมาให้สิ้นไป เป็นผู้หมด
ปฎิภาณ เป็นผู้เกื่องงชบเขาอยู่ เหมือนข้าวเปลือกที่เขาเก็บไว้ในฉาง ก็ถ้า
เสนกะนั้น ฟังนำเหตุการณ์อื่นมาไซ้ มโหสถจะพึงเฉลยอันจัดเป็นชาดกนี้ให้
จบลงด้วยคาถาพินหนึ่ง พระมหาสัตว์เมื่อจะพรรณนาปัญญานั้นแลให้ยิ่งขึ้น
เหมือนนำห้วงน้ำลึกมาในกาลที่เสนกะนั้นหมดปฎิภาณนิ่งอยู่ จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ปัญญาเป็นที่สรรเสริญแห่งสัตบุรุษทั้งหลาย สัต-
บุรุษทั้งหลายสรรเสริญปัญญาว่าประเสริฐแท้จริง สิริ
เป็นที่ใคร่ของพวกคนเขลา พวกคนเขลาใคร่ซึ่งสิริ
ยินดีในโภคสมบัติ ก็ความรู้ของเหล่าท่านผู้รู้ อัน
ใคร ๆ ซึ่งเปรียบด้วยอะไรไม่ได้ คนมีสิริย่อมไม่ถ่วง
เลยคนมีปัญญาในกาลไหน ๆ ข้าพระองค์เห็นความ
อย่างนี้จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้น เป็นคนประ
เสริฐ คนเขลาเมียศหาประเสริฐไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สติ ได้แก่ สัตบุรุษทั้งหลายมีพระพุท-
เจ้าเป็นต้น. บทว่า โภครตา มีเนื้อความอันบัณฑิตพึงพรรณนาตามภิงสก-

ชาดกว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า เพราะมนุษย์อันธพาลเหล่านั้น ยินดีใน โภคสมบัติ ฉะนั้น เขาเหล่านั้น จึงใคร่ลิริ ชื่อว่ายศนี้ บัณฑิตทั้งหลายดิเสียน คนพาลทั้งหลายปรารถนา. บทว่า พุทธานํ ได้แก่ ของเหล่าญาณพุทธ. บทว่า กทาจิ ความว่า ข้าแต่สมมติเทพ ธรรมดาคนมีสิริย่อมไม่ก้าวล่วง คนมีความรู้ในกาลใดไหน ๆ.

พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงสดับคำนั้นก็ทรงโสมนัสด้วยปัญหาพยากรณ์ แห่งพระมหาสัตว์ เมื่อจะทรงบูชาพระมหาสัตว์ด้วยทรัพย์ ราวกะผู้วิเศษยัง ฝนลูกเห็บให้ตก จึงตรัสคาถาว่า.

ดูก่อนมโหสถผู้เห็นธรรมทั้งปวง เราได้ถาม
ปัญหานั้นใดกะเจ้า เจ้าได้ประกาศเผยแผ่ปัญหานั้น
แก่เรา เรายินดีด้วยการแก้ปัญหของเจ้า เราให้โค
พันหนึ่ง ทั้งโคอุสุภราช ช้าง รถเทียมม้าอาชาไนย
๑๐ คัน และบ้านส่วย ๑๖ ตำบลแก่เจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุตถณ จ นาคิ ความว่า เราให้ช้าง ที่น่าจีซึ่งประดับตกแต่งแล้ว ทำโคอุสุภราชให้เป็นใหญ่ของโคพันหนึ่งนั้น ด้วยดี.

จบ สิริเมณฑกปัญหา ในวิสตินิบาต

จำเดิมแต่นั้น มโหสถโพธิสัตว์ได้มียศใหญ่ พระนางอุทุมพรเทวีได้ ทรงพิจารณาปัญหานั้นทั้งหมด ในกาลเมื่อมโหสถมีอายุได้ ๑๖ ปี พระนาง ทรงดำริว่า น้องชายของเราเป็นผู้ใหญ่แล้ว แม้มชของเธอก็ใหญ่ เราควรจะทำอวาหมกคแก่เธอ ทรงดำริฉนี้แล้วได้กราบทูลเนื้อความนั้นแต่พระเจ้า- วิเทหราช บรมกษัตริย์ได้ทรงสดับเนื้อความนั้น จึงมีพระราชดำรัสว่าดีแล้ว

เธองให้เจ้าตัวทราบ พระนางให้มโหสถทราบความ เมื่อมโหสถรับทำ
อวามงคล จึงมีพระเสาวนีย์ว่า ถ้ากระนั้น เราจะนำนางกุมาริกามาเพื่อเธอ
ลำดับนั้น พระมหาสัตว์คิดว่า นางกุมาริกาที่พระนางจะนำมาบางทีจะไม่พึงชอบ
ใจเรา เราจะพิจารณาหาตัวเองก่อน คิดฉะนี้แล้วจึงทูลว่า ข้าแต่พระราชเทวี
พระองค์อย่าตรัสอะไรแต่พระราชาสักสองสามวัน ข้าพระบาทจักแสวงหานาง
กุมาริกานางหนึ่งเองที่ชอบใจ แล้วจักทูลให้ทรงทราบ พระนางอุทุมพรทรง
อนุญาต มโหสถจึงถวายบังคมลาพระเทวีไปเรือนของตน ให้สัตย์ญาติแก่พวก
สหายแล้ว แปลงเพศที่ใคร ๆ ไม่รู้จัก ถือเครื่องอุปกรณ์แห่งช่างขุนผ้า ออก
ทางประตูด้านทิศอุดรแต่ผู้เดียว ไปสู่บ้านอุตรชยวัชฌคาม

ก็ในกาลนั้น มีสกุลเศรษฐีสกุลหนึ่งในบ้านนั้น เป็นสกุลเก่าแก่ ชิดา
ของสกุลนั้นนางหนึ่ง ชื่ออมราเทวี นางมีรูปงามบริบูรณ์ด้วยลักษณะดีทุกอย่าง
เป็นผู้มีบุญ วันนั้น นางต้มข้าวต้มแต่เช้า นำข้าวต้มนั้น คิดว่าจักไปสู่ที่บิดา
ไถนา จึงออกจากเรือนเดินสวนทางกับมโหสถ พระมหาสัตว์เห็นนางเดินมา
คิดในใจว่า สตรีนี้สมบุรณ์ด้วยลักษณะดีทุกอย่าง ถ้ายังไม่มีสามี นางนี้ก็ควร
เป็นภรรยาของเรา ฝ่ายนางอมราพอเห็นมโหสถ ก็คิดในใจว่า ถ้าเราได้บุรุษ
นี้เป็นสามีไซ้ เราอาจจะยังทรัพย์สมบัติให้เกิดมั่งคั่ง ลำดับนั้นพระมหาสัตว์
ดำริว่า เรายังไม่รู้ความที่สตรีนี้มีสามีหรือยังไม่มี จักถามนางด้วยวิธีใช้ไป
ถ้านางฉลาด ก็จักรู้เนื้อความแห่งปัญญาของเรา คิดฉะนี้แล้วยืนอยู่แต่ไกล
กำมือเข้า นางอมรา รู้ความว่า บุรุษนี้ถามว่าเรามีสามีหรือยัง จึงยืนอย่างนั้น
เอง แขนมือออก มโหสถรู้เหตุนี้แล้วจึงเข้าไปใกล้ถามว่า แน่นางผู้เจริญ
เธอชื่ออะไร นางอมราตอบว่า ข้าแต่นาย สิ่งใดไม่มีในอดีต ในอนาคต
หรือในปัจจุบัน สิ่งนั้น เป็นชื่อของข้าพเจ้า มโหสถกล่าวว่า แน่ นาง
ผู้เจริญ ชื่อว่าความไม่ตายไม่มีในโลก ฉะนั้นนางจักชื่อว่า อมรา นางอมรา

ตอบว่า อย่างนั้น นาย มโหสถถามว่า เธอจักนำข้าวต้มไปเพื่อใคร เมื่อ นางอมราตอบว่า ข้าพเจ้านำไป เพื่อบุรพเทวดา มโหสถจึงกล่าวว่า บิดามารดา ชื่อว่าบุรพเทวดา ะรอยเธอจักนำข้าวต้มไปเพื่อบิดาของเธอ นางอมราตอบ ว่าถูกแล้ว มโหสถถามว่า บิดาของเธอทำงานอะไร นางอมราตอบว่า บิดา ของดิฉัน ทำสิ่งหนึ่งโดยส่วนสอง มโหสถกล่าวว่า แน่ะนางผู้เจริญ การไถนา ชื่อว่าการทำสิ่งหนึ่งโดยส่วนสอง ะรอยบิดาของเธอไถนา นางอมราตอบว่า ถูกแล้ว มโหสถถามว่า บิดาของเธอไถนาอยู่ที่ไหน นางอมราตอบว่า ชน ทั้งหลายไปในที่ใด คราวเดียวภายหลังไม่กลับมา บิดาของดิฉันไถนาในที่ นั้นแล มโหสถกล่าวว่า ป่าช้าชื่อว่าสถานที่แห่งชนทั้งหลายไปคราวเดียว ภายหลังไม่กลับ ะรอยบิดาของเธอจะไถนาในที่ใกล้ป่าช้า นางอมราตอบว่า ถูกแล้ว มโหสถถามต่อไปว่า แน่ะนางผู้เจริญ วันนี้เธอจะกลับหรือไม่กลับ นางอมราตอบว่า ข้าแต่ นาย ถ้าวามา ดิฉันจะยังไม่กลับ ถ้าวามา ดิฉันจักกลับ มโหสถกล่าวว่า แน่ะนางผู้เจริญ บิดาของเธอะรอยจักไถนา ใกล้ฝั่งแม่น้ำ ครั้น เมื่อน้ำมา เธอจักไม่กลับ ครั้นเมื่อน้ำไม่มา เธอจักกลับ นางอมราตอบว่า ถูกแล้ว ทั้งสองเจรจาได้ตอบกันเท่านี้แล้ว ภายหลังนาง อมรา เจริญมโหสถให้ต้มข้าวต้ม พระมหาสัตว์ดำริว่า การปฏิเสธเป็นอวมงคล จึงกล่าวรับว่าจักต้ม นางจึงปลงหม้อข้าวต้มลง พระมหาสัตว์คิดว่า ถ้านาง อมราไม่ล้างภาชนะ ไม่ให้น้ำล้างมือ ให้ข้าวต้ม เราจักละนางเสียในที่นี้ไป ฝ่ายนางอมราล้างภาชนะแล้ว นำน้ำมาด้วยภาชนะให้น้ำล้างมือ ไม่วางภาชนะ เปล่าในมือ คนหม้อที่วางไว้บนพื้นแล้วตักข้าวต้มใส่เต็มภาชนะ ก็แต่เมล็ด ข้าวในภาชนะนั้นน้อย ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ก็กล่าวว่า แน่ะนางผู้เจริญ น้ำ ข้าวต้มมากเกินไปหรือ นางอมราตอบว่า ข้าแต่ นาย ดิฉันได้น้ำแล้ว พระ- มหาสัตว์ก็กล่าวว่า เธอเห็นจักไม่ได้นำมาแต่ทุ้งนา นางอมราตอบว่า ถูกแล้ว

แล้วนางแบ่งข้าวต้มไว้ให้บิดา เหลือจากนั้นให้พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ต้มข้าวต้มนั้นแล้วปั้นปาก พูดว่า เนะนางผู้เจริญ เราจักไปสู่เรือนของเธอ เธอจงบอกทางแก่เรา นางอมรากล่าวว่าดีแล้ว เมื่อจะบอกทาง จึงกล่าวคาถา นี้ ในเอกนิบาตว่า

ร้านขายข้าวสัตตุ ถัดไปร้านขายน้ำส้ม ถัดสอง
ร้าน ต้นทองกลางดอกบานมีใบสองชั้น มีอยู่โดย
ทางใด ดิฉันถือภาชนะข้าวต้มด้วยมือขวาใด ดิฉัน
บอกทางนั้นโดยมือขวานั้น ดิฉันไม่ได้ถือภาชนะข้าว
ต้มด้วยมือซ้ายใด ดิฉันไม่ได้บอกทางนั้นโดยมือซ้ายนั้น
ทางนั้นเป็นทางไปเรือนของดิฉัน ซึ่งตั้งอยู่ในบ้าน
อุตตรยวมัชฌคาม ขอท่านจงทราบทางอันปกปิดนี้.

คาถานั้นมีความว่า ข้าแต่ นาย ท่านเข้าไปภายในหมู่บ้านแล้วจะเห็น
ร้านขายข้าวสัตตุร้านหนึ่ง ถัดไป ร้านขายน้ำส้ม ข้างหน้าร้านค้าสองร้านนั้น
มีต้นทองกลาง มีใบสองชั้นมีดอกบาน ฉะนั้น ท่านจงไปทางที่มีร้านขายข้าว
สัตตุ ร้านขายน้ำส้ม และต้นทองกลางดอกบาน ยืนที่โคนต้นทองกลาง ถือ
เอาทางขวา ละทางซ้าย. บทว่า เอส มกุโธ ยวมชฌกสุส ความว่า
นี้เป็นทางไปเรือนของพวกเรา ซึ่งตั้งอยู่ในบ้านยวมัชฌคาม ขอท่านจงทราบ
ทางปกปิด คือทางที่ปกปิด นี้คือที่ข้าพเจ้ากล่าวปกปิดอย่างนี้ หรือทางปิด
หรือเหตุที่ปกปิด. บทว่า เยนาทามิ แม้ในกาลานี้ นางกล่าวหมายเอา
มือขวาที่เราใช้ถือภาชนะข้าวต้ม นอกนี้เป็นมือซ้าย นางอมรบอกทางแก่
มโหสถอย่างนี้แล้ว ถือข้าวต้มไปส่งบิดา.

จบ ฉันทนปถปัญหา

มโหสถโพธิสัตว์ไปสู่เรือนั้นตามทางที่นางอมราวอก ลำดับนั้น

มารดาของนางอมราเห็นมโหสถแล้วจึงให้พระมหาสัตว์นั่ง ณ อาสนะแล้ว
กล่าวว่า จักค้ำข้าวค้ำไหมนาย มโหสถตอบว่า ข้าแต่แม่ น้องหญิงอมราเทวี
ได้ให้ข้าวค้ำแก้วน้อยหนึ่งแล้ว แม้มารดาของนางอมราก็รู้ว่า ชายคนนี้
คงมาเพื่อต้องการลูกสาวของเรา พระมหาสัตว์แม้จะรู้ว่าสกุลนั้น ๆ เชิญใจ
ก็ถามว่า ข้าแต่แม่ ฉันเป็นช่างชุนผ้า มีผ้าอะไร ๆ ที่ฉันควรเย็บบ้างไหม
มารดานางอมราตอบว่า นาย ผ้าฉันมี แต่ค่าจ้างไม่มี มโหสถกล่าวว่า ข้าแต่
แม่ ฉันไม่ทำเอาค่าจ้าง แม่จงนำมา ฉันจักเย็บให้ มารดานางอมราจึงนำ
ผ้าเก่า ๆ มาให้มโหสถชุน พระโพธิสัตว์ก็ให้ผ้าที่นำมา ๆ แล้วเสร็จทั้งหมด
เพราะว่าการทำของท่านผู้มีบุญย่อมสำเร็จง่ายตาย ลำดับนั้นมโหสถแจ้งแก่
มารดานางอมราว่า แม่จงบอกกล่าวตามปากถนน ให้นำผ้ามาจ้างชุน มารดา
นางอมราก็บอกแก่ชาวบ้านทั่วไป พระมหาสัตว์ทำการชุนผ้าวันเดียวเท่านั้น
ได้ทรัพย์พันหนึ่ง ฝ่ายมารดานางอมราหุงข้าวให้มโหสถกินเวลานั้น แล้วถามว่า
เวลาเย็นข้าจะหุงเท่าไร มโหสถตอบว่า ชนมีประมาณเท่าโคบริโภคในเรือนี่
แม่จงหุงโดยประมาณแห่งชนเท่านั้น นางจึงหุงภัตตาหารเป็นอันมากทั้งแกง
ทั้งกับมิใช่น้อย ฝ่ายนางอมราเทวี เวลาเย็นเอามัดพินทุนศิระและกระเดียด
ใบไม้มาแต่ป่า บรรจพินที่ประตูด้านตะวันออก แล้วเข้าสู่เรือนทางประตูด้าน
ตะวันตก ส่วนบิดาของนางอมราก็กลับบ้านเย็นกว่าธิดากลับ มโหสถบริโภค
โภชนาหารมีรสเลิศต่าง ๆ นางอมราให้บิดามารดาของตนบริโภคแล้วตนจึง
บริโภคภายหลัง แล้วชำระเท้าบิดามารดา และเท้ามโหสถโพธิสัตว์ มโหสถ
กำหนดสังเคนนางอมราอยู่ในบ้านนั้นสองสามวัน ลำดับนั้นเมื่อจะทอดลงนาง
วันหนึ่งจึงกล่าวว่า แน่อมราเทวีผู้เจริญ เธอจงเอาข้าวสารกึ่งทะนาน ค้ำ
ข้าวค้ำ ทำขนม และหุงข้าวสวย เพื่อเรา ด้วยข้าวสารกึ่งทะนานนั้น นาง

อมรรำรับคำสั่งแล้วคำข่าวสารนั้น แล้วเอาข่าวสารต้นอันเป็นตัวไม่ค่อยมีเมล็ด
หักคัมเป็นข่าวคัม เอากลางข่าวสารอันมีเมล็ดหักโดยมากหุงเป็นข่าวสวย เอา
ปลายข่าวสารอันปนทำขนม แล้วประกอบกับข้าวให้ควรแก่ข่าวสวยข่าวคัมนั้น
ให้ข่าวคัมแก่มโหสถก่อน พอมโหสถได้คัมข่าวคัมถึงปาก ข่าวคัมนั้นก็แผ่ชาน
ไปสู่เส้น ประสาทเจ็ดพันซึ่งเป็นเส้นสำหรับรับรส มโหสถกล่าวเพื่อทดลอง
นางอมราว่า นางไม่รู้จักหุงคัม ทำข่าวสารของเราให้เสียหายเพื่อประโยชน์
อะไร แล้วคายคัมข่าวคัมพร้อมกับน้ำลายลงยังพื้น นางอมรามิได้โกรธกล่าวว่า
ข้าแต่ นาย ถ้าข่าวคัมไม่อร่อย ท่านจงกินขนม แล้วส่งขนมให้มโหสถ มโหสถ
ก็ทำอาการอย่างนั้น แล้วกล่าวอย่างนั้นอีก นางอมราจึงกล่าวว่า ถ้าขนมไม่อร่อย
ท่านจงกินข่าวสวย แล้วให้ข่าวสวยแก่มโหสถ มโหสถก็ทำอาการอย่างนั้น และ
กล่าวดังนั้นอีก ทำเป็นเหมือนขัดเคืองขยาข้าวทั้งสามอย่างนั้น เป็นอันเดียวกัน
แล้วทาสีระทั้งสี่ตั้งแต่ศิระแห่งนาง แล้วไล่ให้นางไปยืนอยู่ที่ประตู ฝ่าย
นางอมราไม่โกรธเลย ประนมมือกล่าวว่า ดิฉัน นาย แล้วได้ทำตามสั่ง มโหสถ
รู้ว่านางไม่ถือตัว จึงเรียกกลับมาหา พอได้ยินเรียกคำเดียวเท่านั้น นางก็มา
นั่งลงที่ใกล้มโหสถ ฝ่ายพระมหาสัตว์เมื่อมาแต่บ้านตน หาได้มามีมือเปล่าไม่
เอาผ้าสาฎก ๑ ผืน กับกาฬณะ ๑ พันบรรจุในไถ่น้อยมาด้วย จึงนำผ้าสาฎก
นั้นออกจากไถ่น้อยให้แก่ นางอมราแล้ว กล่าวว่า แน่ะนางผู้เจริญ นางจงอาบน้ำ
กับ พวกสหายของนาง แล้วนุ่งผ้าสาฎกนี้มา นางอมราได้ทำตามคำสั่ง มโหสถ
ให้ทรัพย์ที่เกิดขึ้นและทรัพย์ที่นำมาทั้งหมดแก่บิดามารดาของนางอมรา ยังคน
ทั้งสามให้ยินดีแล้ว ลาแม่ยายพ่อตา พา นางอมรา กลับไปบ้าน ก็พระมหาสัตว์
ให้ร่วมและรองเท้าแก่นางอมราแล้ว พูดอย่างนี้ว่า แน่ะนางผู้เจริญ นางจงเอาร่วม
กางกั้นตัว สวมรองเท้าเดินไป นางอมรารับของสองอย่าง หุบร่วมในคราร้อน
ดวงอาทิตย์ในที่แจ้งเดินไป ถอดรองเท้าในที่คอนถือไป สวมรองเท้าในเวลาถึง

ที่มีน้ำเดินไป มโหสถเห็นเหตุนี้จึงถามว่า แน่นางผู้เจริญ เป็นอย่างไร นางไม่สวมรองเท้าในที่ดอน สวมในที่มีน้ำเดินไป เพราะเหตุอะไร นางตอบ มโหสถว่า ข้าแต่ นาย ดิฉันเห็นสิ่งประทุษร้ายร่างกายมีหนามเป็นต้น ในที่ ดอน ดิฉันไม่เห็นสิ่งประทุษร้ายร่างกายมีปลา เต่า และหนามเป็นต้น ในที่ มีน้ำ ครั้นเครื่องประทุษร้ายเข้าไปสู่เท้า ดิฉันก็พึงเสวยทุกขเวทนาใหญ่ เพราะฉะนั้นจึงสวมรองเท้าในที่ที่มีน้ำเดินไป พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำของนาง ก็คิดว่า นางทวาริกันนี้ฉลาดมากหนอ แล้วก็เดินไป ลำดับนั้น นางอมรา เมื่อเข้าภายในป่า ก็กั้ร่วมเดินไป มโหสถถามเหตุนี้ว่า แน่นางผู้เจริญ ชนเหล่าอื่นกั้ร่วมกันแคคในที่แจ้งเดินไป แต่นางหาทำอย่างนั้นไม่ เพราะเหตุ อะไร นางตอบมโหสถว่า ข้าแต่ นาย ดิฉันชื่อว่าเข้าสู่ภายในป่าก็จริง แต่ทำอย่างนี้เพราะกลัวไม้แห้งท่อนไม้คกบนศีรษะ พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำที่ นางกล่าวด้วยเหตุ ๒ อย่างก็ยินดี ลำดับนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์เดินไปกับนาง เห็นต้นพุทราถึงพร้อมด้วยผลในที่หนึ่ง ก็หยุดนั่งใต้ต้นพุทรา ฝ่ายนางอมรา เห็นพระมหาสัตว์นั่งใต้ต้นพุทรา ก็พูดขึ้นว่า ข้าแต่ นาย ท่านจงขึ้นเก็บผลพุทรา กินให้ดิฉันบ้าง มโหสถตอบว่า แน่นางผู้เจริญ เราเห็นคเหน้อยไม่อาจ ขึ้น นางจึงเถิด นางได้ฟังคำของมโหสถก็ขึ้นต้นพุทรานั้นเลือกเก็บผล ฝ่าย พระโพธิสัตว์กล่าวกะนางว่า แน่นางผู้เจริญนางจงให้ผลแก่เราบ้าง นางคิด ว่า เราจักดูบุรุษนี้ฉลาดหรือโง่ จักทดลองเขาดู จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าแต่ นาย ท่านจะกินผลร้อนหรือผลเย็น พระโพธิสัตว์แม้รู้เหตุที่นางถาม ก็ทำเป็นเหมือน ไม่รู้ จึงกล่าวตอบอย่างนี้ เพื่อทดลองว่า แน่นางผู้เจริญ เราต้องการด้วย ผลร้อน นางจึงเก็บผลโยนไปในที่พื้นดินกล่าวว่า ท่านจงกินเถิด นาย พระ- โพธิสัตว์ก็เก็บผลมาปิดเป่าให้หมดผงแล้วเคี้ยวกิน เมื่อจะทดลองนางอีกจึง กล่าวอย่างนี้ว่า แน่นางผู้เจริญ นางจงให้ผลเย็นแก่เรา นางก็เก็บผลพุทรา

โยนไปบนพื้นหญ้า พระโพธิสัตว์ก็เก็บผลนั้น ไม่ต้องปิดเป่าเกี่ยวกินทีเดียว
รู้ว่านางทาริกานี้ฉลาดเหลือเกินก็ยินดี แล้วบอกให้นางลงจากต้นพุทรา นาง
อมราได้ฟังคำมโหสถเรียกให้ลง ก็ลงจากต้นพุทรา ถือหม้อไปแม่น้ำนำน้ำมา
ให้มโหสถ มโหสถก็ดื่มแล้วบ้วนปาก นางยืนอยู่ส่วนข้างหนึ่ง เขาทั้งสอง
ลุกขึ้นเดินไปเข้าสู่พระนคร พระมหาสัตว์ให้นางอยู่ที่เรือนคนเฝ้าประตู แล้ว
แจ้งแก่ภรรยาแห่งคนเฝ้าประตูให้ทราบ เพื่อทดลองนาง แล้วเข้าสู่เคหาสถาน
ของตน เรียกชายทั้งหลายมาแจ้งว่า เราให้สตรีคนหนึ่งอยู่ที่เรือนโน้น จึงมา
บ้านนี้ เจ้าทั้งหลายจงเอาทรัพย์หนึ่งพันกหาปณะนี้ไปที่เรือนนั้น พุดเกี่ยวพาน
ลองดู สิ่งฉะนั้นแล้วให้กหาปณะหนึ่งพันแล้วส่งไป บุรุษเหล่านั้นไปสู่สำนัก
นางอมรา แล้วได้ทำตามมโหสถสั่ง นางไม่ปรารถนา คิดเห็นว่าการประพฤติ
ของบุรุษเหล่านี้ไม่ถึงสักว่าละอองเท้าของสามีแห่งเรา บุรุษเหล่านั้น ก็กลับมา
บอกแก่มโหสถ ลำดับนั้น มโหสถส่งบุรุษเหล่านั้น ไปบ่อย ๆ ถึง ๓ คราว
ในวาระที่ ๔ จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น เจ้าทั้งหลายจงไปจับตัวนางครามา บุรุษ
เหล่านั้นก็ไปทำดังนั้น นางก็ได้มาเห็นพระมหาสัตว์ตั้งอยู่ในความเป็นผู้มีทรัพย์
สมบัติมากก็จำไม่ได้ แลดูมโหสถแล้วหัวเราะแล้วก็ร้องไห้ มโหสถซักถามถึง
เหตุทั้งสองนั้น นางก็แจ้งแก่มโหสถว่า ข้าแต่ นาย ดิฉันเห็นสมบัติของท่าน
ก็นึกในใจว่า สมบัตินี้ท่านไม่ได้ด้วยไม่มีเหตุ ก็แต่ท่านจักทำกุศลไว้ใน
ปางก่อนจึงได้สมบัตินี้ โอ ผลของบุญทั้งหลายนำอสังขารย่อมนึกในใจดังนี้
จึงได้หัวเราะ ก็เมื่อดิฉันร้องไห้ก็ร้องไห้ด้วยความกรุณาในตัวท่าน ด้วย
สงสารว่า บัดนี้ท่านมาทำร้ายในวัตถุที่คนอื่นปกครองหวงแหน ก็จักไปสู่นรก
มโหสถทดลองนางอมรา รู้ความที่นางเป็นผู้บริสุทธิ์ จึงกล่าวสั่งว่า เจ้าทั้งหลาย
จงไป จงพานางไปอยู่ที่เดิม แล้วแปลงเพศเป็นช่างชุนผ้าไปแรมอยู่กับนาง

รุ่งเช้าก็เข้าไปสู่ราชสำนัก ทูลประพาดเหตุนั้นแด่พระนางอุทุมพร พระนาง
นำความกราบทูลพระเจ้าวิเทหราช แล้วประดับ นางอมราเทวีด้วยเครื่องอสังการ
ทั้งปวงให้นั่งในวอใหญ่ นำมายังเกษสถานของมโหสถทำอวาหนิ่งคลด้วยเกียรติ
อันยิ่งใหญ่ พระราชาทรงส่งทรัพย์มูลค่าพันกหาปณะเป็นบรรณาการแก่พระ-
โพรสิสวั ชาวพระนครทั้งสิ้นตั้งแต่คนรักษาประตู ก็ได้จัดของขวัญมาให้
ฝ่ายนางอมราเทวีก็แบ่งของที่ได้รับพระราชทานเป็นสองส่วน กินเข้าพระคลัง
ส่วนหนึ่ง รับประทานหนึ่ง ได้ส่งของขวัญของชวานครทั้งสิ้นไปส่งเคราะห์
ชวานครโดยวิธีนี้ แต่นั้นมาพระมหาสัตว์ก็ได้อยู่ร่วมกับนางอมรา ได้ถวาย
อนุศาสน์อรรถธรรมแด่พระราชา.

จบการแสวงหานางอมราเทวี

อยู่มาวันหนึ่ง เสนกะเห็นปุกกุสะ กามินทะ และเทวินทะทั้งสาม
อาจารย์มาสู่สำนักตน จึงปรึกษาอาจารย์เหล่านั้นกล่าวว่า แน่ผู้เจริญทั้งสาม
เราทั้งหลายไม่เทียมทันมโหสถผู้บุตรครุฑหบดี ก็บัดนี้เขานำภรรยาผู้ฉลาดนักมา
เอง พวกเราพึงทำลายเขาระหว่างพระราชาเสียอย่างไรดี อาจารย์ทั้งสามตอบ
เสนกะว่า ข้าพเจ้าทั้งสามจะรู้อะไร ขอท่านดำริเถิด เสนกะจึงกล่าวว่า พวก
ท่านอย่าวิตก เรามีอุบายอยู่อย่างหนึ่ง อาจารย์ทั้งสามถามว่า อุบายอะไร
ท่านอาจารย์ เสนกะจึงแจ้งว่า เราจักลักพระจุฬามณีของพระราชามา ท่าน
ปุกกุสะจงลักสุวรรณมालามา ท่านกามินทะจงลักคลุมบรรทมกัมพลมา ท่าน
เทวินทะจงลักฉลองพระบาททองคำมา ก็และครั้นลักราชาภรณ์ทั้งสี่อย่างมาได้
ละนี้แล้ว เราทั้งสี่จงยังราชาภรณ์ทั้งสี่นั้นให้เข้าไปอยู่ในเรือนของมโหสถ เรา
แม้ทั้งสี่จักลักราชาภรณ์ทั้งสี่มาด้วยอุบายแล้ว แต่นั้นจักให้เข้าไปอยู่ในเรือน
มโหสถ ทำมิให้ประชาชนสงสัยพวกเรา อาจารย์ทั้งสามรับว่าอุบายนี้งามนัก

เสนกะจึงนำพระจุพามณีลงไว้ในหม้อเปรียงก่อนแล้วส่งให้ทาสีคนหนึ่งนำหม้อเปรียงนั้น ไปสั่งว่า เจ้าจงนำหม้อเปรียงนี้ไปเร่ขาย อย่าขายให้แก่ชนเหล่าอื่นผู้รับซื้อ ถ้าเมื่อชนในเรือนมโหสถรับซื้อ เจ้าจงให้เปล่าทั้งหม้อ ทาสีก็ไปสู่ประตูเรือนมโหสถร้องขายว่า ท่านทั้งหลายจงซื้อเปรียง ๆ เดินกลับไปกลับกลับมาที่หน้าประตูเรือนั้น นางอมราเทวียืนอยู่ที่ประตูเห็นกิริยาของทาสีนั้น จึงคิดว่า หญิงนี้ไม่ไปอื่น เหตุการณ์จะพึงมีในหญิงนั้น จึงยังทาสีทั้งหลายให้เลี้ยงไปด้วยสัญญาอันแน่นคั่นไว้ แล้วเรียกทาสีผู้ขายเปรียงนั้นมาว่า มานี้แม่ฉันจะซื้อเปรียง แล้วให้สัญญาแก่พวกทาสีของคนในกาลเมื่อนางขายเปรียงมา ครั้นเมื่อพวกทาสีของตนยังไม่มา จึงให้นางผู้ขายเปรียงนั้นไปเรียกมา นางจึงล้วงมือลงในหม้อ พบพระจุพามณีในนั้นในกาลเมื่อนางขายเปรียงนั้นไป พอนางขายเปรียงนั้นกลับมาจึงถามว่า แม่มาแต่สำนักใครนะ นางขายเปรียงนั้นตอบว่า ข้าแต่แม่เจ้า ข้าเป็นทาสีของอาจารย์เสนกะ แต่ฉันนางอมราจึงซักถามชื่อของนาง และของบิดามารดาแห่งนาง ได้รับความตอบว่า ชื่อโน้น ๆ แล้วถามว่า เปรียงนี้แม่จะขายราคาเท่าไร ได้รับความตอบว่า เท่าราคาข้าว ๔ ทะนาน จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นแม่จงขายแก่ฉัน ก็ได้รับความตอบว่า เมื่อแม่เจ้ารับซื้อ จะต้องการอะไรด้วยราคา จงรับไว้ทั้งหม้อ ไม่คิดราคา ก็ว่า ถ้าเช่นนั้นก็ตกลง แล้วให้นางขายเปรียงนั้นกลับไป ให้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรถือไว้ มีความว่า เดือนนั้น วันนั้น อาจารย์เสนกะให้ทาสีชื่อนี้ วิชาของทาสีชื่อนี้ นำพระจุพามณีของพระราชามาขายไว้ ฝ่ายปุกกุสะวางสุวรรณมालาในผอบซึ่งบรรจุดอกมะลิ แล้วปิดสุวรรณมालานั้นด้วยดอกมะลิแล้วส่งไป ฝ่ายกามินทะวางคลุมบรรทมกัมพลในกระเช้าซึ่งบรรจุผักแล้วปิดด้วยผักแล้วส่งไป ฝ่ายเทวินทะสอดฉลองพระบาททองคำภายในฟ่อนข้าวเหนียวแล้วส่งไป นางอมรารับสิ่งทั้งปวงนั้นไว้ บันทึกเรื่องไว้โดยนัยหนหลัง บอกแก่พระมหาสัคว์

แล้วเก็บไว้ ฝ่ายบัณฑิตทั้งสี่นั้นไปสู่ราชสำนักทูลว่า พระองค์ไม่ทรงประดับ พระจุฬามณีหรือพระเจ้าข้า พระเจ้าวิเทหราชตรัสว่า จะประดับ จงไปนำมา อาจารย์ทั้งสี่นั้นไปดู ไม่เห็นพระจุฬามณีในสถานที่เก็บ และไม่เห็นราชาภรณ์ สามอย่างนอกนี้ จึงทูลยุยงว่า ข้าแต่สมมติเทพ ราชาภรณ์ของพระองค์อยู่ใน เรือนของมโหสถ มโหสถใช้ราชาภรณ์เองก่อนจะเป็นศัตรูต่อพระองค์.

ลำดับนั้นคนสอดแนมเพื่อความของมโหสถนำความมาแจ้งแก่มโหสถ มโหสถได้ฟังคำของพวกสอดแนมเพื่อความ จึงคิดว่า เราจักเฝ้าพระราชาก็จะ รู้เรื่อง จึงไปสู่ที่เฝ้าพระราชาราชกริ้วมโหสถ ไม่ให้มโหสถเห็นพระองค์ ด้วยทรงคิดถึงเหตุที่เกิดว่า เราไม่รู้มโหสถจะมาทำไมในที่นี้ มโหสถรู้ว่าพระ ราชกริ้ว จึงกลับบ้านของตน พระราชาตรัสสั่งให้จับมโหสถ ฝ่ายมโหสถ บัณฑิตได้ฟังคำของพวกสอดแนมเพื่อความจึงคิดว่า ควรเราจะหลบหนีไป จึงให้สัญญาแก่นางอมราแล้วแปลงเพศออกจากเมือง ไปสู่ทักษิณขวัมฉวมคาม ทำหม้อเลี้ยงชีพอยู่ ณ บ้านนั้น เกิดโกลาหลในพระนครว่า มโหสถบัณฑิตหนี ไปแล้ว อาจารย์ทั้งสี่มีเสนกะเป็นต้น รู้ว่ามโหสถหนีไปแล้ว จึงกล่าวว่า ท่าน ทั้งหลายอย่าวิตก เราทั้งหลายไม่ใช่บัณฑิตหรือ กล่าวจะนี้แล้วไม่ยังกันและ กันให้รู้ ส่งบรรณาการไปให้นางอมรา นางอมรารับบรรณาการที่อาจารย์ทั้งสี่ ส่งไปแล้วกล่าวว่า จงไปในเวลานั้น แล้วคิดว่า เราจักให้ทั้งสี่คนมาหาเรา ได้อาย จึงเรียกเหล่าทาสีมา ให้ขุดหลุมหนึ่ง ล้อมรั้วที่หลุมนั้น เทลูกกับน้ำ ลงในหลุมนั้น แล้วให้ปิดแผ่นกระดานยนต์ที่พื้นข้างบนแห่งหลุมคูด ปกปิด ด้วยเสื่อลำแพนมีลิ่มสลักสองข้าง แล้วแต่งเคหสถานให้ห้อยบุปผชาติเป็นต้น ให้เป็นเหมือนนารีธรรม์ให้ตั้งน้ำไว้ ยังสิ่งทั้งปวงให้แล้วเสร็จ เวลาค้ำวันนั้น เสนกะแต่งตัว กินโภชนาหารมีรสเลิศต่างๆ แล้วไปสู่เรือนมโหสถ ยืนอยู่ แทบประคูด ให้แจ้งการที่ตนมา ยังคนรักษาให้บอกแก่นางอมรา นางอมรา

ได้ฟังคำแห่งเสนกะนั้น จึงกล่าววามาคิด เสนกะก็ไปยืนอยู่ใกล้นางอมรา นางอมราจึงกล่าวอย่างนี้กะเสนกะว่า ข้าพเจ้าตกอยู่ในอำนาจของท่านในบัดนี้แล้ว การไม่อาบน้ำแล้วนอนไม่ควร ท่านจงไปอาบน้ำหอมนี้เสียก่อนจึงมา เสนกะรับคำแล้วไปเหยียบแผ่นกระดานจักอาบ นางอมราทำเป็นเหมือนรดน้ำให้ในกาลเมื่อเสนกะขึ้นยืนบนแผ่นกระดาน นางเหยียบที่แผ่นกระดานกล ยังเสนกะให้ตกลงในหลุมคูถ นางยังปุกกุสะผู้แต่งกายกินโภชนะเลิศแล้วมาในเวลาเย็น ให้ตกในหลุมคูถนั้น ปุกกุสะเมื่อถูกเสนกะเข้าจึงถามเสนกะว่า ท่านเป็นคนหรือ ก็ได้รับตอบว่า กันเป็นอาจารย์เสนกะ ฝ่ายเสนกะก็ถามปุกกุสะว่า ก็ท่านเล่า เป็นคนหรือ ก็ได้รับตอบว่า กันเป็นอาจารย์ปุกกุสะ นางอมรายังถามินทะและเทวินทะทั้งสองผู้มาตาม ๆ กัน ให้ตกลงในหลุมคูถ โดยทำนองนั้นเหมือนกัน อาจารย์ทั้งสี่คนนั้นยืนอยู่ในหลุมคูถเพียงห้อง ศีรษะโดนกันและกัน ต่างถามกันว่า นั่นใคร ๆ ลำดับนั้น เสนกะบอกว่ากัน ครั้นทั้งสามอาจารย์ถามว่า จะทำอะไรกัน ท่านอาจารย์เสนกะจึงห้ามว่า ท่านทั้งหลายอย่าอิงไป ตั้งแต่บัดนี้ไป ความอายจักมีแก่พวกเรา บัณฑิตทั้งสี่คนอยู่ในหลุมคูถตลอดคืน นางอมรายังอาจารย์ทั้งสี่คนให้ตกลงในหลุมคูถอันสกปรก น่าเกลียดอย่างนี้ ครั้นรุ่งสว่าง ให้ทั้งสี่คนนั้นจับเชือกสาวขึ้นมาจากหลุมคูถนั้น ให้อาบน้ำล้าง ให้เอามีดโกนโกนผมและหนวดทั้งสี่อาจารย์นั้นให้โล้นแล้วให้สีด้วยแผ่นอิฐจนเลือดออกซิบ ๆ แล้วให้เอาข้าวสารหนึ่งทะนาน ให้ชุ่มด้วยน้ำคำให้ละเอียด บรรจุในภาชนะกวนให้เป็นเหมือนข้าวยาคุเป็นอันมาก ให้ทำให้ทั่วทั้งตัวของอาจารย์ทั้งสี่ตั้งแต่ศีรษะ แล้วให้เอานุ่นย่อย ๆ โรยลงให้ทั่วตัว ตั้งแต่ศีรษะ ให้ทั้งสี่คนถึงความลำบากมาก ให้นอนในกระชุกรูเสื่อลำแพน ปิดผูกพันด้วยเชือกให้แน่น ประทับตรา แล้วให้นารัตนะ ๔ อย่างกับอาจารย์ทั้งสี่ไปเฝ้าพระเจ้าวิเทหราช ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง

แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์ทรงรับบรรณาการทั้งหลาย
กราบทูลฉะนี้แล้ว ใ้หวังเสื่อสำแพนทั้งสี่แทบพระบาทมุลแห่งพระราชา ลำดับ
นั้น พระราชาให้เปิดเสื่อสำแพนนั่นออก ทอดพระเนตรเห็นบัณฑิตทั้งสี่มี
เสนกะเป็นต้น เหมือนกับวานรเผือก ก็ทรงดูขณิภาพ ฝ่ายมหาชนเห็นอาจารย์
ทั้งสี่นั้น ก็พูดกันว่า โอ วานรเผือกงามมาก ๆ เราทั้งหลายไม่เคยเห็นมาได้
เห็นแล้วพากันสรวลเฮฮาใหญ่ อาจารย์ทั้งสี่ได้รับความอายมาก ลำดับนั้น นาง
อมราวายรัตน์ะ ๔ อย่างกับอาจารย์ทั้ง ๔ แต่พระราชา เมื่อจะประกาศความ
ที่มิโฮสธสามีของตนไม่มีความผิด จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ
มิโฮสธบัณฑิตไม่ได้เป็นโจร แต่อาจารย์ทั้ง ๔ ของพระองค์เป็นโจร คือเสนกะ
ลักพระจุพามณีของพระองค์ ปุกกุสะลักสุวรรณมาลา กามินทะลักคลุมบรรทม
กัมพล เทวินทะลักฉลองพระบาททองคำ รัตนะทั้ง ๔ อย่างนี้ อันอาจารย์ทั้ง
๔ ให้ทาสีชื่อนี้ เป็นลูกสาวของทาสีชื่อนี้ ส่งไปขายให้ข้าพระบาทในวันนั้น
เดือนนั้น ขอพระองค์ทอดพระเนตรหนังสือบันทึกสำคัญนี้ แล้วทรงรับไว้
เป็นของหลวง และจึงทรงรับโจรและรัตน์ะเหล่านั้นไว้ ยังชนทั้ง ๔ ให้ถึง
มหาวิปการอย่างนี้แล้วถวายบังคมลากลับบ้าน ลำดับนั้น พระราชาไม่ตรัส
อะไร ๆ กะชนเหล่านั้น เพราะทรงรังเกียจในพระโพธิสัตว์ เพราะพระโพธิสัตว์
หนีไปเสียแล้ว และเพราะความไม่มีชนเหล่านี้เป็นมนตรีผู้บัณฑิต ตรัสสั่ง
แต่ว่า ท่านทั้ง ๔ จงอาบน้ำกลับไปเกษสถานของตน.

จบ โจรลักรัตน์ะ ๔ คน

ณ กาลครั้งนั้น เทวดาผู้สิงอยู่ที่เสวตฉัตรแห่งบรมกษัตริย์ไม่ได้ลำดับ
ธรรมเทศนาแห่งพระโพธิสัตว์ จึงพิจารณาดูก็ทราบเหตุ นั้น จึงคิดว่า เราจัก
ทำให้พระโพธิสัตว์ได้กลับมาอยู่บ้านตามเดิม ครั้นเวลารাত্রี จึงแหวกกำแพง-

ฉัตรออกมาถามปัญหาพระเจ้าวิเทหราช ๔ ชื่อ มีคำว่า หนุติ หตุเถหิ ปาเทหิ เป็นต้น ซึ่งเป็นปัญหาอันเวทดาถามในจตุกนิบาต พระราชาได้ทรงสดับเทวปัญหานั้น ยังไม่ทรงทราบ จึงตรัสตอบเทวดานั้นว่า ข้าพเจ้ายังไม่รู้ จักถามบัณฑิตอื่น ๆ ก่อน แล้วตรัสขอเทพบริหารอย่าให้ต้องเทวทัณฑ์สักวันหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้นจึงตรัสเรียกบัณฑิตทั้ง ๔ คนมาเฝ้า ครั้นอาจารย์ทั้ง ๔ ทูลว่า พวกคนศิรยะโล้นด้วยคมมีดโกนเดินตามถนนมีความอาย จึงโปรดให้ส่งนาฬิกปัญฺฑู ผืนผ้าทำรูปคจทะนนานไปพระราชทาน ให้เอานาฬิกปัญฺฑูนั้น ๆ สวมศิรยะมาเฝ้า ได้ยินว่า นาฬิกปัญฺฑูเกิดขึ้นแต่กาลนั้น มาจนบัดนี้ อาจารย์ทั้ง ๔ ก็มาเข้าเฝ้า นั่ง ณ อาสนะที่ปูลาดไว้ ลำดับนั้น พระราชาตรัสว่า ท่านอาจารย์เสนกะ ก็นวันนี้เทวดาผู้สิงอยู่ ณ เสวตฉัตรถามปัญหาเรา ๔ ชื่อ เราขอผัดว่า ยังไม่รู้ จักถามพวกท่านดูก่อน ท่านเสนกะจงกล่าวปัญหานั้นแก่เรา ตรัสดังนี้แล้ว จึงถามปัญหาเป็นปฐมว่า

**บุคคลประหารร่างกายผู้อื่นด้วยมือทั้งสอง หรือ
ด้วยเท้าทั้งสอง และเอามือประหารปากผู้อื่น บุคคล
นั้นกลับเป็นที่รักแห่งผู้ต้องประหาร เพราะฉะนั้น
พระองค์ทรงเห็นว่า ผู้เป็นที่รักนั้นได้แก่ใคร.**

เสนกะได้ฟังเทพปัญหานั้นก็ไมรู้ความ บ่นปัญหานั้น ๆ ว่า ใครประหารอะไร ๆ แต่ไม่เห็นที่สุดและเงื่อนแห่งเทพปัญหานั้น แม้อาจารย์อีก ๓ คนก็หมดความคิด พระราชาทรงวิปฏิสาร ครั้นในส่วนแห่งราตรี เทวดาถามอีกว่า ทรงทราบปัญหาแล้วหรือ ก็ตรัสตอบว่า ข้าพเจ้าได้ถามบัณฑิตทั้ง ๔ แล้ว เขาก็ไม่รู้ เทวดาจึงกล่าวขู่พระราชาว่า อาจารย์ทั้ง ๔ นั้นจะรู้อะไร เว้นมโหสถบัณฑิตเสีย ใคร ๆ อื่นจะสามารถกล่าวแก้ปัญหาล่าช้า

ย่อมไม่มี ถ้าพระองค์ให้เรียกมโหสถมาให้กล่าวแก้ปัญหานั้น นั่นแหละจะเป็น
การดี ถ้าไม่เรียกมโหสถมาให้กล่าวแก้ปัญหานั้น ข้าพเจ้าจักทำลายเสียร
ของพระองค์ด้วยก้อนเหล็กอันลุกโพลงนี้ กล่าวขู่จะนี้แล้วทูลเตือนว่า เนะ
มหาราช เมื่อต้องการไฟ ไม่ควรจะไปหิงห้อย หรือเมื่อต้องการน้ำมัน ไม่
ควรจะไปริดเขาโค ชักซัซโชนกับปัญหาในปัญจกนิบาตนี้มากล่าวกาลว่า

ใครเล่าเมื่อไฟลุกโพลงนี้อยู่ ยังเที่ยวหาไฟอีก

โดยมิใช่เหตุ บุคคลเห็นหิงห้อยในราตรีก็สำคัญว่าไฟ

เอาจุมภฏโคมัยอันละเอียดหรือหญ้าทำเชอบนหิงห้อย

แล้วเอามือสียให้เกิดไฟ ก็ไม่สามารถให้ไฟลุกโพลง

ด้วยสำคัญวิปริต ฉันทใด คนอันธพาลดูคนใบ้ แม้

แสวงหาสิ่งที่จะต้องประสงค์โดยมิใช่อุบาย ก็ไม่ได้สิ่ง

ที่ต้องประสงค์นั้น ฉันทนั้น นมโคไม่มีที่เขาคอ บุคคล

ริดสมโคที่เขาคอ ก็ไม่ได้นมโค ฉันทใด บุคคลแสวง

หาสิ่งที่ต้องการในที่ไม่ใช่ที่จะหาได้ ก็ไม่ได้สิ่ง

ที่ต้องการ ฉันทนั้น ชนทั้งหลายลูถึงสิ่งที่ต้องการด้วย

อุบายต่าง ๆ พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายครองแผ่นดินอัน

ชื่อพสุธร เพราะทรงไว้ซึ่งรัตนะคือแก้ว ก็ด้วย

นิกคทะเหล่าอมิตร ปักคทะเหล่าอมิตร ได้เหล่าอมิตย์

มีเสนีเป็นประมุข และความแนะนำของอมิตย์ผู้

คุ้นเคยเป็นที่รักเป็นที่เจริญใจ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนมมฺหิ ปชฺโขเต ความว่า เมื่อไฟ

มีอยู่ บทว่า อคฺคิปฺริยสฺน จรฺ ความว่า เที่ยวโดยมิใช่อุบาย. บทว่า

อทฺทกฺขิ แปลว่า เห็นแล้ว ครั้น เห็นแล้วก็สำคัญหิงห้อยนั้นอย่างนี้ว่า นี้จัก

เป็นไฟ ด้วยสำคัญว่ามีแสง. บทว่า **สวาสุส** ความว่า เขาเอาจรมโคมัย อันละเอียดและหญาไว้บนหิงห้อยนั้น. บทว่า **อภิมตุถิ** ความว่า สีด้วยมือ คือบุคคลนี้ชื่ออะไรโรยจรมโคมัยและหญา นิ่งคุกเข้าบนพื้นดิน แม้พยายาม ด้วยความสำคัญอันวิปริตว่า เราจักเอาปากเป่าให้มันลุกโพลง ก็ไม่อาจให้ ลุกโพลงได้. บทว่า **มูโค** ความว่า คนอันธพาลเช่นกับคนใบ้ แม้แสวงหา ด้วยมิใช่ชอบอย่างนี้ ย่อมไม่ได้ประโยชน์นั้น. บทว่า **ยตุถ** ความว่า ย่อม ไม่ได้สิ่งที่ต้องการ เหมือนคนริคนมโคแต่เขาโค ซึ่งไม่มีน้ำนมเลย. บทว่า **เสนิโมกขุปลาเภณ** ได้แก่ เพราะได้เหล่าอมาตย์ซึ่งมีเสนิเป็นประมุข. บทว่า **वलุลลาณ** นเยน **จ** ได้แก่ ด้วยความแนะนำของเหล่าอมาตย์ผู้มี ความคุ้นเคย ผู้เป็นที่รักเป็นที่เจริญใจ. บทว่า **ชคตีपालา** ได้แก่ พระ- ราชาทรงหลายย่อมครองแผ่นดินนี้แหละซึ่งได้ชื่อว่า พสุนธร เพราะทรงไว้ซึ่ง รัตนะทั้งหลายคือแก้ว.

เทวดากล่าวขู่พระราชาวา ชนทั้งหลายเช่นกับพระองค์ ในเมื่อไฟ มีอยู่แท้ ก็หาเป่าหิงห้อยไม่ ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ก็พระองค์ตรัสถามอาจารย์ ทั้ง ๔ มีเสนกะเป็นต้น ก็เป็นเหมือนครั้งเมื่อไฟมีอยู่ ทรงเป่าหิงห้อย เหมือน คนที่ตราฐเสียดแล้วซึ่งด้วยมือ และเหมือนเมื่อต้องการน้ำนมก็รีดเอาแต่เขาโค ฉะนั้น อาจารย์ทั้ง ๔ เหล่านี้จจะรู้อะไร เพราะเขาเหล่านั้นเช่นกับหิงห้อย มโหสถบัณฑิตเช่นกับกองเพลิงใหญ่ ย่อมรุ่งโรจน์ด้วยปัญญา ขอพระองค์ โปรดให้ห้ามโหสถมาตริสถามเถิด เมื่อพระองค์ไม่ทรงทราบปัญหาเหล่านั้น พระชนมชีพของพระองค์จะไม่มี ทูลคุกคามฉะนี้แล้ว ก็อันตรธานหายไป.

จบ ปัญหาหิงห้อย

พระราชอาฎมณภยคุกคาม รุ่งขึ้นให้เรียกอมาตย์ ๔ คนมาตรัสสั่งว่า ท่านทั้ง ๔ คนจงขึ้นรถ ๔ คัน ออกจากประตูเมืองทั้ง ๔ ประตูคั่นหามโหสถ บุตรเราอยู่ที่ใด จงทำสักการะแก่เธอในที่นั้น แล้วนำตัวมาโดยเร็ว อมาตย์ ทั้ง ๔ คนออกทางประตูคนละประตู อมาตย์ ๓ คนไม่พบมโหสถบัณฑิต แต่ อมาตย์คนหนึ่งออกทางประตูด้านทิศทักษิณ พบพระมหาสัตว์ที่บ้านทักษิณยวมัชฌคาม ขนดินเหนียวมา มีร่างกายเป็นดินเหนียว นั่งบนตั่งใบไม้หมุนจักร ในสำนักอาจารย์ ปั้นดินเหนียวเป็นปั้น ๆ บริโภคข้าวเหนียวไม่มีแกลง

ถามว่า ก็เหตุไร มโหสถจึงทำการอย่างนี้ แแก้วว่า ได้ยินว่า พระราชา ทรงรังเกียจว่า มโหสถบัณฑิตจะชิงราชสมบัติของพระองค์โดยไม่สงสัย มโหสถคิดว่า เมื่อพระราชาทรงทราบ ว่า มโหสถเลี้ยงชีพอยู่ด้วยการทำหม้อขาย ก็จะทรงหายรังเกียจ จงได้ทำอย่างนี้

มโหสถเห็นอมาตย์ก็รู้ว่าจะมาหาตน จึงดำริว่า วันนีย์ศของเราจักมี เป็นปกติอีก เราจักบริโภคโภชนาหารมีรสเลิศต่าง ๆ ที่นางอมราเทวีจัดไว้รับ คิดจะนี้จึงทิ้งก้อนข้าวที่ถือไว้ ลูกขึ้นบ้วนปาก อมาตย์นั้นเข้าไปหามโหสถใน ขณะนั้น แต่อมาตย์คนนั้นเป็นฝักฝ่ายเสนกะ เพราะฉะนั้น เมื่อจะสืบต่อ ข้อความที่เสนกะกล่าวแต่หนหลัง ว่าทรัพย์ประเสริฐกว่าปัญญานั้น จึงกล่าวว่า แน่ะท่านบัณฑิต คำของอาจารย์เสนกะเป็นจริง ในเมื่อยศของท่านเสื่อม ท่านเป็นผู้มีปัญญามากถึงปานนี้ ก็ไม่สามารถจะเป็นที่พึ่งแก่ท่าน บัดนี้ท่านมี ร่างกายเปราะเป็นดินเหนียว นั่งที่ตั่งใบไม้กินข้าวเห็นปานนี้ กล่าวจะนี้ แล้ว ได้กล่าวคาถาที่หนึ่งในภุริปัญหาในทสนิบาตนี้ว่า

ได้ยินว่า คำที่อาจารย์เสนกะกล่าวเป็นของจริง
แม้ท่านจะมีปัญญาดุจแผ่นดิน มีสิริ มีความเพียร
และมีความคิดเช่นนั้น ยังไม่ป้องกันความที่ท่านเข้าถึง

**อำนาจของความพินาศได้ ท่านจึงต้องกินอาหารไม่มี
แกง.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สจฺจํ** กิร ความว่า แน่ะท่านอาจารย์
อาจารย์เสนกะกล่าวคำใด ได้ยินว่า คำนั้นเป็นคำจริงทีเดียว. บทว่า **สิริ**
ได้แก่ ความเป็นใหญ่. บทว่า **ชิติ** ได้แก่ มีความเพียรเป็นนิจ. บทว่า **น**
ตายเต **ภาววสุปนีติ** ความว่า ไม่รักษา คือไม่คุ้มครอง ท่านผู้เข้าถึง
อำนาจของความพินาศคือความไม่เจริญ คือไม่สามารถจะเป็นที่พึ่งของท่านได้.
บทว่า **ยาวกั** ความว่า กินภัตตาหารจากข้าวสารเหนียวเห็นปานนี้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กล่าวตอบมาตย์นั้นว่า แน่ะอันธพาล เรา
ประสงค์จะทำศนั้นให้เป็นปกติด้วยปัญญาของตนอีก จึงได้ทำอย่างนี้ แล้ว
กล่าวสองคาถานี้ว่า

เรายังความสุขให้เจริญด้วยความทุกข์ เมื่อ
พิจารณากาลและมีไช่กาล ก็หลบซ่อนอยู่ เปิดช่อง
คิดทำให้เป็นประโยชน์แก่ตน ด้วยเหตุนั้น เราจึงยินดี
ด้วยการบริโภคข้าวเหนียว ก็เรารู้จักกาลเพื่อองอาจ
ทำความเพียร ยังยศของตนให้เจริญอีก ด้วยความคิด
ของตนองอาจอยู่ ดูจความองอาจแห่งราชสีห์ที่พื้น
มโนสีลาจะนั้น ท่านจักเห็นเราด้วยความสำเรีงนั้นอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุกฺขเชน** ความว่า ยังความสุขเก่าของตน
ให้้งอกงามคือเจริญด้วยทำให้กลับ เป็นปกติ ด้วยความทุกข์ทางกายและทางใจนี้.
บทว่า **กาลากาลิ** ความว่า เราเมื่อพิจารณากาลและมีไช่กาลอย่างนี้ว่า นี่เป็น
กาลที่ต้องหลบซ่อนเที่ยวไป นี้ไม่ต้องหลบซ่อน รู้ว่าในเวลาทีพระราชากริ้ว
ต้องหลบซ่อนเที่ยวไป เป็นผู้หลบซ่อนคือปิดบัง ตามความพอใจคือความ

ชอบใจของตน เลี้ยงชีพด้วยงานช่างหม้อ ไม่ปิดคือเปิดช่องกล่าวคือเหตุแห่งประโยชน์ของตนอยู่ ด้วยเหตุนี้ เราจึงยินดีด้วยการบริโภคข้าวเหนียว บทว่า อภิขิมุหตาย ได้แก่ เพื่อองอาจ คือเพื่อกระทำความเพียรยิ่ง. บทว่า มนุเตหิ อุตถั ปริปายยิตฺวา ความว่า เราจักยังยศของเราให้เจริญอีก ด้วยความรู้ของคุณ องอาจดุจราชสีห์องอาจที่พื้นมโนศิลา ฉะนั้น ท่านจักเห็นเราด้วยความสำเร้จนั้นแม้อีก.

ลำดับนั้น อมาตย์กล่าวกะมโหสถว่า แน่พ่อบัณฑิต เทวดาผู้สิงอยู่ ณ เสวตฉัตรตามปัญหาพระราชา พระราชาตรัสถามบัณฑิตทั้ง ๔ ใน ๔ คน นั้น แม้คนหนึ่งก็ไม่อาจแก้ปัญหาได้ เพราะเหตุนี้ พระราชาจึงดำรัสสั่งให้ข้าพเจ้ามาหาท่าน พระมหาสัตว์จึงกล่าวสรรเสริญอานุภาพแห่งปัญญาว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านจงเห็นอานุภาพแห่งปัญญาของตน เพราะว่าอสิริยศย่อมไม่เป็นที่พึงในกาลเห็นปานดังนี้ บุคคลผู้บริบูรณ์ด้วยปัญญาเท่านั้น ย่อมเป็นที่พึงได้ อมาตย์ได้รับพระราชบัญชาว่า จงให้มโหสถบัณฑิตอาบน้ำนุ่งห่มในที่ที่พบที่เดียวแล้วนำมา ก็ได้ทำตามรับสั่งแล้วให้กหาปณะพันหนึ่ง และผ้าสำหรับหนึ่ง ซึ่งเป็นของพระราชทานแก่พระมหาสัตว์ ได้ยินว่า ช่างหม้อเกิดกลัวขึ้นเอง ด้วยคิดเห็นว่า เราใช้สอยมโหสถผู้เป็นราชบัณฑิต พระมหาสัตว์เห็นกิริยาแห่งช่างหม้อ จึงพูดเอาใจว่า อย่ากลัวเลยท่านอาจารย์ ท่านเป็นผู้มีอุปการะแก่ข้าพเจ้ามาก กล่าวฉะนี้แล้วให้กหาปณะพันหนึ่งแก่ช่างหม้อ แล้วนั่งไปในรถทั้งตัวเปื้อนดินเหนียวเข้าไปสู่พระนคร อมาตย์ให้ทูลข่าวมาของมโหสถแก่พระราชา รับสั่งถามว่า ท่านพบมโหสถที่ไหน จึงกราบทูลว่า มโหสถทำหม้อขายเลี้ยงชีพอยู่ ณ บ้านทักษิณขวมัชฌคาม ทราบว่ามีรับสั่งให้มาเฝ้า ก็ยังหาอาบน้ำไม่ มีร่างกายเปื้อนดินเหนียวมาที่เดียว พระเจ้าวิเทหราชทรงดำริว่า ถ้ามโหสถเป็นศัตรูของเรา จะพึงเที่ยวอยู่ด้วยทำ

อิสริยศักดิ์ มโหสถนี้หาได้เป็นศัตรูของเราไม่ ทรงดำรินั้นแล้วตรัสสั่งว่า ท่านจงบอกแก่มโหสถบุตรของเราว่า จงไปเรือนของคนอาบน้ำตากแต่งกาย แล้วมาตามทำนองเกียรติกศักดิ์ที่เราให้ มโหสถได้สดับพระราชกระแส ก็ทำอย่างนั้นแล้วมาเฝ้า ได้พระราชานุญาตให้เข้าเฝ้าแล้ว ก็ตรงเข้าไปถวายบังคม พระราชา แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรแห่งหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราชทรงปฏิสันถาร มโหสถบังคมทูล เมื่อจะทรงทดลองมโหสถบังคมทูล จึงตรัสถามว่า

ก็คนพวกหนึ่งไม่ทำความชั่ว ด้วยคิดว่าเราสบาย
อยู่แล้ว คนอีกพวกหนึ่งไม่ทำ เพราะเกรงเกี่ยวข้องกับ
ด้วยความดีเตียน ก็เข้าเป็นผู้สามารถ มีความคิด
เต็มเปี่ยม เหตุไรจึงไม่ทำความทุกข์แก่เรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุขี หมายความว่า เนะบัณฑิต ก็คน
บางพวกไม่ทำความชั่วเพราะเหตุแห่งความเป็นผู้มีอิสระยัง ด้วยคิดว่า พวก
เรามีความสุข สมบูรณ์ด้วยอิสริยยศ พวกเราไม่ควรทำความชั่วด้วยเหตุเท่านี้
คนบางพวกไม่ทำความชั่วเพราะเกรงเกี่ยวข้องกับด้วยความดีเตียน ด้วยคิดว่า
คนมั่งร่ำรวยกล่าวดีเตียนจักมีแก่เจ้านายผู้ให้ยศแก่เราเห็นปานนี้ บางคนมีปัญญา
น้อย แต่ตัวเจ้าเป็นผู้สามารถ มีความคิดเต็มเปี่ยม ถ้าต้องการก็ครองราช-
สมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้นได้ เหตุไรจึงไม่ชิงราชสมบัติ ไม่ทำความทุกข์แก่เรา.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์กราบทูลพระราชาว่า

บัณฑิตทั้งหลายไม่ประพฤติกความชั่ว เพราะเหตุ
แห่งความสุขของตน อันความทุกข์กระทบแล้ว แม้
พลาดจากสมบัติก็สงบ ย่อมไม่ละธรรม เพราะรักและ
เพราะชัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขลิตาปี** ความว่า แม้เป็นผู้มีสภาพที่
พลาดจากสมบัติแล้วตั้งอยู่ในวิบัติ. บทว่า **น ชนฺหฺนฺติ ธรรมํ** ความว่า ย่อม
ไม่ละแม้ซึ่งธรรมคือประเพณี แม้ซึ่งธรรมคือสุจริต.

พระราชาเมื่อจะตรัสชัดติขมายาเพื่อทดลองมโหสถอีก จึงตรัสคาถา
นี้ว่า

**บุคคลพึงถอนตนที่ดำช้า ด้วยเพศที่อ่อนหรือ
ทารุณอย่างใดอย่างหนึ่งก่อน ภายหลังจึงประพฤติ
ธรรมก็ได้มิใช่หรือ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทินํ** ความว่า พึงถอนตนที่ดำช้า คือ
เจิญใจขึ้นตั้งไว้ในสมบัติ.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะแสดงอุปมาด้วยต้นไม้ แต่พระราชา
จึงกล่าวคาถานี้ว่า

**บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่พึง
หักรานกิ่งของต้นไม้ นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็น
ผู้ชั่วช้า.**

ก็แลครั้น กล่าวอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงความที่ตนมิใช่ผู้ประทุษร้าย
มิตรแม้ในที่ทั้งปวงว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ถ้าว่าบุคคลหักกิ่งต้นไม้ที่ตนได้
บริโภค ชื่อว่าเป็นผู้ประทุษร้ายมิตรไซ้ จะกล่าวไปทำไม บุคคลผู้นี้ก็ชื่อว่า
เป็นผู้ฆ่ามนุษย์ บิดาของข้าพระองค์ พระองค์ให้ดำรงอยู่ในอิสริยยศโอฬาร
และข้าพระองค์ พระองค์ก็ทรงอนุเคราะห์ ด้วยการอนุเคราะห์มาก เมื่อข้า-
พระองค์ทำร้ายในพระองค์ จะไม่พึงชื่อว่าเป็นผู้ประทุษร้ายมิตรได้อย่างไร
และเมื่อจะทูลทวงโทษแห่งพระราชา จึงกล่าวคาถาว่า

นรชนรู้แจ้งซึ่งธรรมแต่ผู้ใด และสัตบุรุษเหล่าใด
บรรเทาเสียซึ่งความสงสัยอันเกิดขึ้นแก่นรชนนั้น
กิริยาของท่านผู้นั้นเป็นดังเกาะและเป็นที่พักของนรชน
นั้น ผู้มีปัญญาไม่พึงยังไม่ตรัสกับท่านผู้นั้นให้เสื่อม
สิ้นไป.

กาลนั้นมีเนื้อความว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า บุรุษพึงรู้ธรรม คือ
เหตุแม้มีประมาณน้อย แต่สำนักของอาจารย์ใด และสัตบุรุษเหล่าใดบรรเทา
เสียซึ่งความสงสัยอันเกิดขึ้นแก่นรชนนั้น การกระทำของท่านผู้นั้นเป็นดังเกาะ
และเป็นที่พักเพราะอรรถว่าเป็นที่พักของนรชนนั้น บัณฑิตไม่พึงละ คือไม่
พึงยังมีศรัทธากับอาจารย์เช่นนั้นให้พินาศ.

บัดนี้ เมื่อจะถวายโอวาทพระราชา มโหสถบัณฑิตจึงกล่าว ๒ กาลา
นี้ว่า

คฤหัสถ์บริโภคความเป็นคนเกียจคร้าน ไม่ดี
บรรพชิตเป็นผู้ไม่สำรวมแล้ว ไม่ดี พระราชาผู้ไม่ทรง
พิจารณาก่อนจึงทรงราชกิจไม่ดีความโกรธของบัณฑิต
ผู้มักโกรธไม่ดี กษัตริย์ควรทรงพิจารณาก่อนทรงราช-
กิจ พระเจ้าแห่งทิศไม่ทรงพิจารณาก่อนไม่พึงทรง
ราชกิจ ยศและเกียรติย่อมเจริญแก่พระราชาผู้ทรง
พิจารณาก่อนจึงทรงบำเพ็ญราชกรณียกิจเป็นปกติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น สาธุ ได้แก่ ไม่บริสุทธ์ คือไม่งาม.
บทว่า อนิสุมมารี ได้แก่ ผู้ทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่พิจารณา คือ

ไม่ทำให้ประจักษ์แก่ตนแล้วกระทำ. บทว่า ตัม น สาธุ ความว่า ความโกรธกล่าวคือความกำเริบแห่งอาชญา ด้วยอำนาจการยึดสิ่งที่ไม่ใช่ฐานะ ของบุคคลผู้เป็นบัณฑิตคือผู้มีปัญญานั้นไม่ดี. บทว่า ยโส กิตติญจ ความว่า อิศริยยศ ปรिवารยศ และเกียรติคุณ ย่อมเจริญโดยส่วนเดียว.

จบ ฎริปัญหา

เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวอย่างนี้แล้ว พระเจ้าวิเทหราชจึงให้พระมหาสัตว์นั้น ฌ ราชบัลลังก์ภายใต้เศวตฉัตร พระองค์เองประทับนั่ง ฌ อาสนะตำตรัสว่า พ่อบัณฑิต เทวดาผู้สิงอยู่ ฌ เสวตฉัตรถามปัญหา ๔ ข้อของเรา แต่เราไม่รู้ปัญหา ๔ ข้อนั้น อาจารย์ ๔ คนก็ไม่รู้ เพราะฉะนั้น เจ้าจงกล่าวแก้ปัญหา ๔ ข้อนั้นแก่เรา มโหสถกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า เทวดาผู้สิงอยู่ ฌ เสวตฉัตรก็ยกไว้เถิด หรือเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาเป็นต้น ก็ยกไว้เถิด ข้าพระองค์อาจกล่าวแก้ปัญหาที่ผู้ใดผู้หนึ่งถาม ขอพระองค์ตรัสปัญหา ๔ ข้อที่เทวดาถามเถิด พระเจ้าข้า ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะตรัสตามทำนองที่เทวดาถาม จึงตรัสคาถาเป็นปฐมว่า

บุคคลประหารร่างกายผู้อื่นด้วยมือทั้งสอง หรือ
ด้วยเท้าทั้งสอง และเอามือประหารปากผู้อื่น บุคคล
นั้นกลับเป็นที่รักแห่งผู้ต้องประหาร เพราะฉะนั้น
พระองค์ทรงเห็นว่าเป็นที่รักนั้นได้แก่ใคร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หนุติ แปลว่า ย่อมประหาร. บทว่า ปริสุมฺภติ แปลว่า ย่อมประหารเหมือนกัน. บทว่า สเว ราช ปิโย โหติ ความว่า บุคคลนั้นเมื่อกระทำอย่างนั้น ย่อมเป็นที่รัก. บทว่า กนฺฺเตนภิปสุสฺสตี ความว่า เพราะเหตุนั้น พระองค์ทรงเห็นบุคคลผู้เป็นที่รักได้แก่คนไหน เทวดาถามปัญหานั้นอย่างนี้.

พอพระมหาสัตว์ได้สดับปัญหาเท่านั้น เนื้อความแห่งปัญหานั้นก็ปรากฏเหมือนดวงจันทร์เต็มดวงปรากฏในท้องฟ้า ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทูลเตือนพระราชาให้คอยทรงสดับแล้ว จึงกล่าวแก้แหวปัญหาทำให้ปรากฏประหนึ่งผู้มีฤทธิ์ชูดวงอาทิตย์ขึ้นไปกลางหาวฉะนั้นอย่างนี้ว่า ข้าแต่สมมติเทพ เมื่อใดเด็กน้อยนอนบนคัมภีร์มารดา ก็รำเรงยินดีเล่นประหารมารดาด้วยมือและเท้า ถอนผมมารดา เอามือประหารปากมารดา เมื่อนั้นมารดาก็กล่าวคำดังนี้เป็นต้นกับบุตรนั้นด้วยอำนาจความรักว่า แน่ะอ้ายลูกประทุษร้าย อ้ายโจร เองประหารข้าอย่างนี้ได้หรือ กล่าวจะนี้แท้ก็ไม่อาจจะกลั่นความรักไว้ ก็สวมกอดให้อ่อนระหว่งกัน จวบศิระษะ บุตรนั้น เป็นที่รักแห่งมารดาในกาลนั้น จันใดก็เป็นที่รักแห่งบิดาในกาลนั้น จันนั้น เทวดาได้สดับบรรดาธิบายของพระโพธิสัตว์ ก็เผยกัมพูฉัตรออกมาสำแดงกายกึ่งหนึ่งให้ปรากฏ ให้สาธุการด้วยเสียงอันไพเราะว่า โอ บัณฑิตกล่าวแก้ปัญหาลูกดีแล้วหนอ แล้วบุชาพระมหาสัตว์ด้วยดอกไม้และของหอมอันเป็นทิพย์ อันบรรจุกเต็มในผอบแก้ว แล้วอันตรธานหายไป แม้พระเจ้าวิเทหราชก็ทรงบุชาพระมหาสัตว์ด้วยบุปผชาติเป็นต้น แล้วตรัสวิงวอนให้กล่าวแก้ปัญหาข้ออื่นต่อไป ครั้น ได้ทรงรับให้ตรัสถาม จึงตรัสคาถาที่ ๒ ว่า

บุคคลค่าผู้อื่นตามความใคร่ แต่ไม่ยอมให้ผู้ถูก
ดำนั้นถึงภัยอันตราย บุคคลผู้ถูกดำนั้นยอมเป็นที่รักของ
ผู้ดำ เพราะเหตุนั้น พระองค์ทรงเห็นใครว่าเป็นที่รัก
แห่งผู้ดำ.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์อธิบายปัญหาที่ ๒ นั้นว่า ข้าแต่พระมหา-
ราชเจ้า มารดาสั่งบุตรอายุ ๗-๘ ขวบ ผู้สามารถจะทำตามสั่งได้ว่า แน่ะพ่อ
เจ้าจงไปนา เจ้าจงไปร้านตลาด ดังนี้เป็นต้น กุมารกล่าวว่า แม่เจ้า ถ้าแม่

ให้ของเกี้ยวของกินนี้ด้วย ๆ แก่ลูก ลูกจักไป ครั้นมารดาบอกว่า เอาซิพ้อ
ก็เกี้ยวกินของกินแล้วบ้วนปาก ยืนอยู่ที่ประตูเรือน หาไปนาไม่ เล่นเสียดกับ
หมู่เด็ก หาทำตามสั่งของมารดาไม่ ครั้นมารดาบังคับให้ไปก็กล่าวว่า เนอะแม่
แม่ นั่งยืนที่เงาเรือนเย็น ลูกจะทำตามคำสั่งของแม่ภายนอกอย่างไรได้ตั้งนี้เป็นต้น
ครั้นมารดาบอกว่า เองลงข้า ก็แสดงมือและปากแปลก ๆ แล้วหนีไป มารดา
เห็นบุตรหนีก็ขัดเคือง ถือไม้ไล่ตาม เมื่อไม่ทันบุตรก็คุกคามว่า อ้ายคนชั่ว
อ้ายโจร เองกินของกินของข้าแล้วไม่ปรารถนาจะทำอะไร ๆ ที่นา หยุคก่อน ๆ
แล้วกล่าวคำเป็นต้นว่า เองไปเถิดอ้ายถ่อย พวกโจรจงตัดมึงให้เป็นชิ้นน้อย
ชิ้นใหญ่ ดำบริภาษตามความใคร่ตามอหยาตย์ ก็แต่กาลใดปากกล่าวอะไร ๆ
ออกไป กาลนั้นใจก็ไม่ปรารถนาซึ่งความมีมาแห่งกษัตริย์แม่หน้อยหนึ่งแก่
บุตร ฝ่ายทารกเล่นกับพวกทารกตลอดวัน ไม่อาจจะเข้าบ้านเวลาเย็น ก็ไป
สำนักหมูญาคี ฝ่ายมารดาเมื่อแลดูหนทางที่บุตรจะกลับมา เห็นบุตรที่รักยังไม่
กลับบ้าน ก็มีหัวใจเต็มไปด้วยความโศกกว่า ชะรอยลูกของเราจะไม่อาจเข้าบ้าน
มีน้ำตาไหลอาบหน้า ไปค้นหาที่เรือนญาติ เห็นบุตรที่รักก็สวมกอดจูบที่ศีรษะ
เอามือทั้งสองจับบุตรให้นั่งกล่าวว่า พ่อลูกรัก อย่าเอาถ้อยคำของแม่จดไว้ใน
ใจเลย กล่าวฉะนี้ก็ยังความรักให้เกิดขึ้นอย่างเหลือเกิน ข้าแต่พระมหาราชเจ้า
บุตรชื่อว่าเป็นที่รักยิ่งในกาลเมื่อมารดาโกรธ ด้วยประการฉะนี้ เทวดาได้สดับ
ก็บูชาพระมหาสัตว์เหมือนคราวที่แล้วมา ฝ่ายพระเจ้าวิเทราชก็ทรงบูชาพระ-
มหาสัตว์เหมือนคราวที่แล้ว แล้วตรัสวิงวอนให้กล่าวแก้ปัญหาที่ ๓ ครั้นได้
ทรงรับให้ตรัสถาม จึงตรัสคาถาที่ ๓ ว่า

บุคคลกล่าวผู้ด้วยคำไม่จริง แล้วท้วงกันด้วยคำ

เหลวไหล บุคคลนั้นย่อมเป็นที่รักแห่งกัน ด้วย

เหตุนั้น พระองค์ทรงเห็นว่า ได้แก่ใคร.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทูลแก่ปัญหานันต์แต่พระราชว่า ข้าแต่พระ-
มหาราชเจ้า เมื่อใดภรรยาและสามี ๒ คนอยู่ในที่ลับเล่นกันด้วยความเสนาหา
ตามความยินดีของโลก แล้วกล่าวคู่กันและกันด้วยคำไม่จริงอย่างนี้ว่า ความรัก
ในเราย่อมไม่มีแก่ท่าน ได้ยินว่า ใจของท่านไปภายนอกแล้ว แล้วท้วงกันด้วย
คำเหลวไหล เมื่อนั้นภรรยาและสามีทั้ง ๒ นั้น ก็รักกันเหลือเกิน ขอพระองค์
ทรงทราบเนื้อความแห่งปัญหานันต์ ด้วยประการฉะนี้ เทวดาได้สดับแล้วก็บูชา
พระโพธิสัตว์เหมือนดังก่อนอีก ฝ่ายพระราชก็ทรงบูชาพระมหาสัตว์โดยนัย
หนหลัง แล้วตรัสวิงวอนให้กล่าวแก้ปัญหาคืออื่นอีก ครั้นได้รับให้ตรัสถาม
จึงตรัสคาถาที่ ๔ ว่า

บุคคลนำข้าว น้ำ ผัว และเสนาสนะไปชื่อว่า

ผู้นำไปมีอยู่โดยแท้ บุคคลเหล่านั้นย่อมเป็นที่รักแห่ง

ผู้เป็นเจ้าของข้าวน้ำเป็นต้น ด้วยเหตุนั้น พระองค์

ทรงเห็นว่า ได้แก่ใคร.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์อธิบายแก่น้อยความแห่งปัญหาวายพระราช
ว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ปัญหานันต์เทวดากล่าวหมายเอาสมณะและพราหมณ์ผู้
ประพฤติธรรม จริงอยู่ สกุกทั้งหลายผู้มีศรัทธาเชื่อโลกนี้และโลกหน้าจึงบริจาค
ทานและใครจะให้อีก สกุกเหล่านั้นเห็นสมณะและพราหมณ์เห็นปานดังนั้น ขอ
ข้าวน้ำเป็นต้น ไปก็ดี นำข้าวน้ำเป็นต้นที่ได้แล้วไปบริโภครู้ดี ก็เลื่อมใสรักใคร่
ในสมณะและพราหมณ์เหล่านั้นเหลือเกิน ด้วยเห็นว่า สมณะและพราหมณ์
เหล่านี้ขอข้าวน้ำเป็นต้นของเรา บริโภคข้าวน้ำเป็นต้นเป็นของของเราทั้งนั้น
เมื่อเป็นเช่นนี้สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายชื่อว่า เป็นผู้นำไป คือเป็นผู้ขอโดย
ส่วนเดียว แลเป็นผู้นำข้าวและน้ำเป็นต้นที่ได้แล้วไปโดยแท้ ชื่อว่าเป็นผู้เป็น
ที่รักของเจ้าของข้าวน้ำเป็นต้น ก็ในเมื่อปัญหานันต์อันมโหสถกล่าวแล้ว เทวดา

ก็บูชาเหมือนอย่างนี้ แล้วกระทำสาธารณแล้วซัดผอบอันเต็มด้วยรัตนะ ๗ ประการมาเทบเท่าแห่งมโหสถแจ้งว่า คุณก่อนมโหสถบัณฑิต ท่านจงรับผอบเต็มด้วยรัตนะ ๗ ประการ ฝ่ายพระเจ้าวิเทหราชโปรดปรานเลื่อมใสในมโหสถเป็นอย่างยิ่ง ได้พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่เขา จำเดิมแต่นั้นมา พระมหาสัตว์ได้มีศิลาใหญ่.

จบทวปัญหา

บัณฑิตทั้ง ๔ เหล่านั้นปรึกษากันอีกว่า บัดนี้ มโหสถบุตรคฤหบดี มีศิลาใหญ่หนัก เราจักทำอย่างไรดี ลำดับนั้น เสนกะจึงกล่าวกะบัณฑิตทั้งสามว่า การที่เขามิยศิลาใหญ่นั้นยกไว้เถิด เราเห็นอุบายแล้ว เราทั้ง ๔ จักไปหามโหสถถามว่า ควรบอกความลับแก่ใคร ถ้าเขาจักบอกเรา ไม่ควรบอกแก่ใครไซ้ เราทั้งหลายจักทูลขอร้องพระราชว่า คฤหบดีบุตรผู้มีนามว่ามโหสถเป็นข้าศึกของพระองค์ บัณฑิตทั้ง ๓ เห็นชอบด้วย บัณฑิตทั้ง ๔ เหล่านั้น จึงไปเรือนมโหสถทำปฏิสันถารแล้วกล่าวว่า แน่ะบัณฑิต เราทั้ง ๔ ใครจะถามปัญหาท่าน ครั้นมโหสถให้ถาม เสนกะจึงถามว่า บุคคลผู้เป็นบัณฑิตควรตั้งอยู่ในธรรมอะไร มโหสถตอบว่า ควรตั้งอยู่ในความจริง เสนกะถามว่า ผู้ตั้งอยู่ในความจริงแล้วควรทำอะไร มโหสถตอบว่า ควรให้ทรัพย์สมบัติเกิดขึ้น เสนกะถามว่า ให้ทรัพย์สมบัติเกิดแล้ว ควรทำอะไร มโหสถตอบว่า ควรคบมิตร เสนกะถามว่า คบมิตรแล้วควรทำอะไรต่อไป มโหสถตอบว่า ควรเรียนความคิดอ่านจากมิตร เสนกะถามว่า เรียนความคิดอ่านจากมิตรแล้วควรทำอะไรอีก มโหสถตอบว่า การได้ความคิดอ่านจากมิตรนั้น ถ้าเป็นความลับ ไม่ควรบอกความลับของตนแก่ใคร บัณฑิตทั้ง ๔ ก็รับว่าดีแล้ว แล้วลากลับ เป็นผู้มิจิตยินดีคิดว่า บัดนี้เราทั้ง ๔ เห็นหลังมโหสถละ แล้วไปเฝ้าพระราชากราบทูลว่า

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า มโหสถเป็นกบฏต่อพระองค์ พระเจ้าวิเทหราชตรัส
ห้ามว่า เราไม่เชื่อท่านทั้งหลาย มโหสถจักไม่เป็นกบฏต่อเรา บัณฑิตทั้ง ๔
จึงกราบทูลว่า จริงนะพระเจ้าข้า ขอได้ทรงเชื่อ ก็ถ้าไม่ทรงเชื่อจงตรัสถามเขา
ดูว่า ความลับของเขา เขาไม่ควรบอกแก่ใคร ถ้าเขাজักไม่เป็นกบฏต่อพระองค์
เขাজักทูลว่า ควรบอกแก่คนชื่อนั้น ถ้าเขাজักเป็นกบฏต่อพระองค์ เขাজักทูลว่า
ไม่ควรบอกแก่ใคร ๆ ในเมื่อความปรารถนาสำเร็จจึงควรบอก ในกาลนั้น
พระองค์จักทรงเชื่อข้าพระองค์หมดสงสัย พระราชาทรงรับจะทดลอง วันหนึ่ง
เมื่อบัณฑิตทั้ง ๕ มาพร้อมกัน จึงตรัสถามในปัญจบัณฑิตปัญหา ในวิสติ-
นิบาตว่า

ท่านทั้งหลายผู้เป็นบัณฑิตทั้ง ๕ มาพร้อมกัน

แล้ว บัดนี้ปัญหาแจ่มแจ้งแก่เรา ท่านทั้งหลายจงฟัง

ปัญหานั้น บุคคลควรเปิดเผยข้อความที่ควรคติเถียน

หรือควรสรรเสริญ อันเป็นข้อความลับแก่ใคร.

ครั้นพระราชาตรัสอย่างนี้แล้ว เสนกะคิดว่า เราจักให้พระราชา

เข้าอยู่ในพวกเราคัวย จึงกล่าวคานี้ว่า

ข้าแต่พระภูมิบาล พระองค์จงตรัสเปิดเผยแก่

เหล่าข้าพระองค์ก่อน พระองค์เป็นผู้ซุบเสียง เป็นผู้

ทรงอดทนต่อราชกรณียะอันหนัก จงตรัสก่อน ข้าแต่

พระจอมประชากร เหล่าข้าพระองค์ผู้เป็นนักปราชญ์

ทั้ง ๕ จักพิจารณาถึงพระองค์พอพระราชหฤทัยและ

เหตุเป็นที่ชอบด้วยพระอัชฌาศัย แล้วกราบทูลภายหลัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภตฺตา ความว่า พระองค์เป็นผู้ซบเลียง
เหล่าข้าพระองค์ และเป็นผู้ทรงอดทนต่อพระราชภารกิจที่เกิดขึ้น ขอพระองค์
โปรดตรัสช้อนั้นก่อนเถิด. บทว่า ทว จนฺตฺรุจฺจि ความว่า บัณฑิต ๕ คน
เหล่านั้นพิจารณาสิ่งที่พระองค์พอพระราชหฤทัย และเหตุเป็นที่ชอบด้วยพระ-
อัธยาศัยแล้ว จักกราบทูลในภายหลัง.

ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสถามนี้ ด้วยความเป็นผู้เป็นไปในอำนาจ
กิเลสของพระองค์ว่า

ภรรยาใดมีศีลาจารวัตร ไม่ให้ผู้อื่นลักสัมผัส
คล้อยตามอำนาจความพอใจของภัสตา เป็นที่รักเป็นที่
เจริญใจ สามีควรเปิดเผยข้อความที่ควรติเตียน หรือ
ควรสรรเสริญ อันเป็นความลับแก่ภรรยา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนนฺตฺตฺถเยยา ความว่า อันผู้อื่นไม่พึง
จับต้องด้วยอำนาจกิเลส.

แต่นั้นเสนกะยินดีว่า บัดนี้เราทั้งหลายยังพระราชินีให้เข้าในพวกเรา
ได้แล้ว เมื่อจะแสดงเหตุการณ์ที่ตนทำไว้เอง จึงกล่าวถามนี้ว่า

สหายใดเป็นที่ระลึก เป็นที่ถึง เป็นที่พึงของ
บุคคลผู้ถึงความทุกข์ เดือดร้อนอยู่ บุคคลควรเปิดเผย
ข้อความที่ควรติเตียน หรือควรสรรเสริญ อันเป็น
ความลับ แก่สหายนั้นเทียว.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามปุ๊กกุสะว่า แน่ะอาจารย์ปุ๊กกุสะ ท่านเห็น
อย่างไร ความลับของตนควรบอกแก่ใคร ปุ๊กกุสะเมื่อจะกราบทูลจึงกล่าวถาม
นี้ว่า

พี่น้องชายใด ผู้เป็นพี่ใหญ่หรือพี่กลางหรือน้อง
ถ้าว่าพี่น้องชายนั้นตั้งอยู่ในศีล เสพสิ่งที่ควรเสพ
บุคคลควรเปิดเผยข้อความที่ควรติเตียน หรือควรสรร
เจริญ อันเป็นความลับ แก่พี่น้องชายนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิตฺตฺโต ความว่า ดำรงสภาวะไว้ได้
คือเป็นผู้มีการเสพผิดออกแล้ว.

แต่นั้น พระราชาตรัสถามกามินทะว่า แน่ะอาจารย์กามินทะ ท่านเห็น
อย่างไร ความลับควรบอกแก่ใคร กามินทะเมื่อจะกราบทูลจึงกล่าวคาถานี้ว่า

บุตรใดดำเนินตามใจบิดา เป็นอนุชาตมีปัญญา
ไม่ทรามกว่าบิดา บิดาควรเปิดเผยข้อความที่ควร
ติเตียนหรือควรสรรเสริญอันเป็นความลับแก่บุตรนั้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปตฺตฺตฺถุ ได้แก่ ผู้ทำตามถ้อยคำ อธิบายว่า
บุตรที่ทำตามใจของเรา คือเป็นไปในอำนาจจิตของบิดา เป็นผู้อดทนต่อโอวาท.
บทว่า อนุชาโต ความว่า บุตรมี ๓ ประเภท คือ อภิชาติ ๑ อนุชาต ๑
อวชาต ๑ บุตรผู้ยังยศที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ชื่อว่า อภิชาติ บุตรที่เป็นเชื้อสาย
ของสกุล เป็นผู้ตัดวงศ์สกุล ทำทรัพย์ให้พินาศ ชื่อว่า อวชาต บุตรผู้รักษา
แบบแผนของสกุล ประเพณีของสกุลไว้ได้ ชื่อ อนุชาต อาจารย์กามินทะ
กล่าวอย่างนี้หมายถึงอนุชาตบุตรนั้น.

แต่นั้น พระราชาตรัสถามเทวินทะว่า แน่ะอาจารย์เทวินทะ ท่านเห็น
อย่างไร ความลับควรบอกแก่ใคร เทวินทะเมื่อจะกราบทูลเหตุการณ์ที่ตนทำได้
จึงกล่าวคาถานี้ว่า

**ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ประเสริฐที่สุดแห่ง-
มนุษยนิกร มารดาใดเลี้ยงบุตรด้วยความพอใจรักใคร
บุตรควรเปิดเผยข้อความที่ควรเตือนหรือควรสรร-
เสริญ อันเป็นความลับ แก่มารดานั้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทวิปทชนินุทเสฏฐ** ได้แก่ จอม
ประชากรผู้ประเสริฐที่สุดของมนุษย์ทั้งหลาย. บทว่า **ฉนุทสา ปิเยน** ได้แก่
ด้วยความพอใจและด้วยความรัก.

พระราชารัณ ตรีศตามอาจารย์ ๔ คนเหล่านั้น ซึ่งกล่าวตอบไปอย่าง
นี้แล้ว จึงตรีศตามมโหสถบัณฑิตว่า เจ้าเห็นอย่างไร พ่อบัณฑิต ความลับ
ควรบอกแก่ใคร มโหสถบัณฑิตเมื่อจะกราบทูลเหตุแห่งความลับ จึงกล่าว
คานีว่า

**การซ่อนความลับไว้นั้นแลเป็นการดี การเปิด-
เผยความลับไม่ดีเลย บุคคลผู้มีปรีชา เมื่อความปรา-
รณายังไม่สำเร็จก็ฟังกลับไว้ เมื่อความปรารถนา
สำเร็จแล้วฟังกล่าวตามสบาย.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนิปุณฺณาย** ความว่า ได้แก่พระ-
มหาราชเจ้า สิ่งที่คนปรารถนายังไม่สำเร็จเพียงใด บัณฑิตฟังออกกลับไว้ ไม่ฟัง
แจ้งแก่ใคร ๆ เพียงนั้น.

เมื่อมโหสถบัณฑิตกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระราชาทรงเสียดพระทัย
เสนกะแลดูพระพักตร์พระราชา พระราชาก็ทอดพระเนตรหน้าเสนกะ มโหสถ
บัณฑิตเห็นกิริยาแห่งเสนกะและพระราชา ก็รู้ว่า อาจารย์ทั้ง ๔ นี้ได้ยูงใน
ระหว่างเราและพระราชาไว้ก่อนแล้ว พระราชาตรีศตามปัญญาเพื่อทดลองเรา
เมื่อพระราชาและราชบริพารเจรจากันอยู่ ดวงอาทิตย์อัสดงคต เจ้าหน้าที่ตาม

ประทีป มโหสถดำริว่า จันชื่อว่าราชการเป็นของหนักย่อมไม่ปรากฏ ใครจะ
รู้เรื่อง อะไรจักมี เราควรรีบกลับเสียก่อน ดำริเช่นนี้จึงลุกจากที่นั่งถวายบังคม
พระราชอาออกไป คิดว่า ผู้หนึ่งกล่าวว่า ควรบอกความลับแก่สหาย ผู้หนึ่งกล่าว
ว่าควรบอกความลับแก่พี่น้องชาย ผู้หนึ่งกล่าวว่า ควรบอกความลับแก่บุตร
ผู้หนึ่งกล่าวว่า ควรบอกความลับแก่มารดา เราสำคัญว่า กิจนี้จักเป็นของตน
เหล่านี้ได้ทำแล้วแน่ คนเหล่านี้คงกล่าวถึงกิจที่ตนเห็นแล้ว จึงยกไว้เถิด เรา
จักรู้เหตุนี้ ในวันนี้ ฝ่ายราชบัณฑิตทั้ง ๔ ออกจากราชสำนักแล้ว ในวัน
อื่น ๆ เคยนั่งที่หลังถึงข้าวถึงหนึ่งใกล้ประตูพระราชนิเวศน์ ประชุมกันถึง
กรณีกิจแล้วจึงกลับไปบ้าน เพราะเหตุนั้น มโหสถจึงดำริว่า วันนี้ เรา
นอนอยู่ภายใต้ถึงข้าว ก็สามารถจะรู้ความลับของอาจารย์ทั้ง ๔ นั้น จึงให้คน
ใช้ยกถึงข้าวขึ้นแล้วให้ลาดเครื่องลาด แล้วเข้าอยู่ภายใต้ถึงข้าวขึ้น แล้วให้
สัญญาแก่คนใช้ว่า ในเมื่ออาจารย์ทั้ง ๔ หานั่งปรึกษากันลุกไปแล้ว พวกเจ้า
จงนำข้าวออก คนใช้เหล่านั้นรับคำสั่งแล้วหลีกไป ฝ่ายอาจารย์เสนกะทูล
พระเจ้าวิเทหราชว่า พระองค์ยังไม่ทรงเชื่อข้าพระบาทหรือ บัดนี้ข้อความนั้น
เป็นอย่างไรพระเจ้าข้า พระราชาทรงสดับคำของพวกอาจารย์ผู้ยุยง ก็หาได้
ทรงพิจารณาไม่ เป็นผู้ทั้งกลัวทั้งตกพระหฤทัย จึงตรัสถามว่า แน่ะท่าน
เสนกะบัณฑิต บัดนี้เราจักทำประการไร เสนกะจึงทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า
ควรที่พระองค์จะไม่ชักช้า อย่าทันให้มโหสถรู้ตัว แล้วฆ่าเสีย พระราชาตรัส
ว่า แน่ะอาจารย์เสนกะ ยกท่านเสียแล้ว คนอื่นชื่อว่าเป็นผู้ใคร่ความเจริญแก่
เราย่อมไม่มี ท่านจงชวนสหายของท่านคอยอยู่ที่ภายในประตู เมื่อมโหสถบุตร
คฤหบดีมาสู่ราชสำนักแต่เช้า จงตัดศีรษะเสียด้วยพระแสงขรรค์ ดำรัสสั่ง
เช่นนี้แล้ว พระราชทานพระแสงขรรค์รัตนะที่ทรง อาจารย์ทั้ง ๔ นั้นกราบทูล

ว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า ขอพระองค์อย่าทรงเกรงกลัวเลย พวกข้าพระบาทจักนำ
มโหสถนั้นเสียให้จงได้ ทูลฉะนี้แล้วออกมาในที่หลังถึงข้าว รำพึงกันว่า พวก
เราเห็นหลังปัจฉามิตรแล้ว แต่นั้นเสนกะจึงเอ่ยขึ้นว่า ใครจักนำมโหสถ
อาจารย์ทั้ง ๓ จึงตอบว่า ท่านอาจารย์นั้นแลจักนำได้ แล้วทำกิจนั้นให้เป็น
ภาระของเสนกะนั้นผู้เดียว ลำดับนั้น เสนกะจึงถามอาจารย์ทั้ง ๓ ว่า ท่าน
ทั้ง ๓ กล่าวว่ ชื่อว่าความลับควรบอกแก่บุคคลชื่อโน้น ๆ ดังนี้ กิจนั้นท่าน
ทั้ง ๓ ได้ทำแล้ว หรือเห็นแล้ว หรือได้สดับแล้วอย่างไร ลำดับนั้น อาจารย์
ทั้ง ๓ กล่าวว่เสนกะว่า ข้าแต่อาจารย์ กิจที่ท่านกล่าวว่า ความลับควรบอก
แก่สหายนั้นเป็นของปรากฏแล้ว กิจนั้นท่านทำแล้ว หรือเห็นแล้ว หรือ
ได้ฟังแล้วอย่างไรเล่า กิจนั้นเราได้ทำเอง ข้าแต่อาจารย์ ถ้ากระนั้น ท่านจง
กล่าวให้ทราบ ความลับนี้พระราชาทรงทราบแล้ว ชีวิตของเราจะไม่มี ข้า
แต่อาจารย์ ท่านอย่ากลัวเลย บุคคลผู้ทำลายความลับของเราทั้งหลายในที่นี้
ไม่มี ของงกล่าวให้ทราบเถิด เสนกะเอาเล็บเคาะถึงข้าวว่า มโหสถอยู่ได้ถึง
ข้าวนี้กระมัง อาจารย์ทั้ง ๓ ตอบว่า มโหสถเป็นคนเอาอิสริยยศ คงไม่เข้าไป
อยู่ในที่เช่นนี้ บัดนี้จักเป็นคนเมายังด้วยศีล ท่านเห็นซึ่งไปได้ ฝ่ายเสนกะ
เมื่อจะบอกความลับของคน จึงกล่าวว่า ท่านทั้ง ๓ รู้จักหญิงแพศยาชื่อโน้น
ในนครนี้หรือ ข้าพเจ้าทั้ง ๓ ทราบ บัดนี้นางคนนั้นยังปรากฏอยู่หรือหายไป
ไม่พบเลย ท่านอาจารย์ เสนกะจึงแจ้งว่า เราทำกิจของบรูษกับด้วยนางคน
นั้นในสวนไม้รัง แล้วยังนางคนนั้นให้ตายด้วยโลหในเครื่องประดับ แล้วนำ
เครื่องประดับของนางนั้นมาห่อด้วยผ้าสาฎก แล้วแขวนไว้บนไม้รูปเหมือนนาง
ข้างในห้องเรือนของเรา เรายังไม่อาจจะใช้เครื่องประดับนั้น เห็นความที่
เครื่องประดับนั้นเป็นของเก่า เราทำความผิดพระราชกำหนดอย่างนี้ ได้บอก

แก่สหายคนหนึ่ง สหายคนนั้นมีได้บอกแก่ใคร ด้วยเหตุนี้เราจึงกล่าวว่า เราได้บอกความลับแก่สหาย มโหสถเริ่มตั้งใจกำหนดความลับของเสนกะไว้เป็นอย่างดี ฝ่ายปุกกุสะเมื่อจะบอกความลับของตน จึงกล่าวว่า โโรคเรื้อนมีที่ขาของข้าพเจ้า น้องชายน้อยของข้าพเจ้าเท่านั้นรู้ ข้าพเจ้าไม่ให้ใคร ๆ รู้ ชำระแผลนั้นทายา พันผ้าทับแผล พระราชามีพระหฤทัยกรุณาในข้าพเจ้า ตรัสเรียกข้าพเจ้าว่า ปุกกุสะจงมา แล้วบรรทมที่ขาของข้าพเจ้าบ่อย ๆ ก็ถ้าราชาทรงทราบเรื่องนี้ ฟังประหารชีวิตข้าพเจ้า ยกน้องชายน้อยคนนั้นของข้าพเจ้าเสีย คนอื่นไม่รู้เลย ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าบอกความลับแก่น้องชายน้อย ฝ่ายกานินทะเมื่อจะแสดงความลับของตนจึงกล่าวว่า ในวันอุโบสถข้างแรม ยักษ์ชื่ออรเทวะ มาสิงข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ร้องคุจสุนัขบ้าร้อง ข้าพเจ้าได้แจ้งเนื้อความนี้แก่บุตร บุตรของข้าพเจ้ารู้ว่ายักษ์มาสิงข้าพเจ้า ก็ให้ข้าพเจ้านอนในห้องข้างใน ปิดประตู ออกไปให้มีมหรสพที่ประตู เพื่อกลบเสียงของข้าพเจ้า ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าบอกความลับแก่บุตร แต่นั้นอาจารย์ทั้ง ๓ จึงถามเทวินทะ เทวินทะเมื่อจะกล่าวความลับของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าทำการขจัดสีแก้วมณี มีแก้วมณีเป็นมงคล เป็นที่เข้าอยู่แห่งสิริ เป็นของหลวงซึ่งทำวสัฏกเทวราชประทานพระเจ้ากุสราชาไว้ ข้าพเจ้าลักเอามงคลมณีรัตนนั้นมาให้มารดา มารดานั้นไม่ให้ใครรู้ ถึงเวลาข้าพเจ้าจะเข้าเฝ้าพระราชาก็ให้มงคลมณีรัตนแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้ายังสิริให้อยู่ในตัวข้าพเจ้าด้วยอำนาจแห่งมงคลมณีรัตนนั้น จึงเข้าไปสู่ราชสำนัก พระราชาได้ตรัสแก่ท่านทั้งหลายตรัสกับข้าพเจ้าก่อนกว่าใคร ๆ แล้วพระราชทานกหาปณะ ๘ กหาปณะบ้าง ๑๖ กหาปณะบ้าง ๓๒ กหาปณะบ้าง ๖๔ กหาปณะบ้าง แก่ข้าพเจ้าเพื่อเป็นเสบียงได้เลี้ยงชีพทุกวัน ถ้าพระราชาทรงทราบอานุภาพมณีรัตนนั้นไซ้ ชีวิตของข้าพเจ้าก็จะไม่รอดอยู่ ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าบอกความลับแก่มารดา

พระมหาสัตว์ได้ทำความลับของอาจารย์ทั้ง ๔ ให้ประจักษ์ ก็อาจารย์ทั้ง ๔ นั้น
แจ้งความลับแก่กันแลกัน รวาระบุคคลผ่าอกของตนแผ่อวัยวะในออกมา
ภายนอก แล้วเตือนกันว่า ท่านทั้งหลายอย่าประมาท มาช่วยกัน ชำมโหด
บุตรคฤหบดีแต่เช้า กำชับกันดังนี้แล้วต่างลุกขึ้นหลีกไป ในกาลเมื่ออาจารย์
ทั้ง ๔ ไปแล้ว คนใช้ของมโหสถที่นัดหมายกันไป ก็มายกถังข้าวพาพระ-
มหาสัตว์ออกหลีกไป พระโภทิสัตว์กลับถึงเคหสถาน อาบน้ำแต่งกายบริโภคน
โภชนาหารแล้วรู้ว่า วันนี้พระนางอุทุมพรเทวีผู้เชษฐภคินีของเรา คงประทาน
ข้าวมาแต่พระราชวัง จึงวางบุรุษพิเศษไว้ที่ประตูสั่งว่า เจ้าจงให้คนมาแต่
พระราชวังเข้ามา แล้วบอกแก่เราโดยเร็ว ก็แลครั้นตั้งจะนั้นแล้ว ก็นอน ณ ที่
นอนมีสิริ.

ขณะนั้น พระเจ้าวิเทราชบรรทม ณ ที่บรรทมอันมีสิริ ทรงอนุสรณ์
ถึงคุณของมโหสถว่า มโหสถบัณฑิตบำรุงเรามาตั้งแต่เขามีอายุได้ ๗ ปี ไม่ได้
ทำความเสียหายหน้อยหนึ่งแก่เรา เมื่อเทวดาถามปัญหา ถ้าจักไม่มีมโหสถไซ้
ชีวิตของเราก็จะไม่พึงมี เรามาถือเอาคำของปัจฉามิตรผู้มีเวร แล้วกล่าวสั่งว่า
ท่านทั้งหลายจงชำมโหดผู้มีฐานะหาผู้เสมอมิได้ ฉะนั้นแล้วให้พระขรรค์ เป็น
อัน ว่าเราทำสิ่งที่ไม่ควรทำ บัดนี้แต่พรุ่งนี้ไป เราจักไม่ได้เห็นมโหสถอีก ทรง
รำพึงฉะนี้ก็ยังความโศกให้เกิดขึ้น พระเสโทไหลโชมพระกาย พระราชานั้น
เต็มไปด้วยความโศกก็ไม่ทรงได้ความผ่องใสแห่งพระมณีส พระนางอุทุมพร-
เทวีเสด็จไปบรรทมร่วมกับพระราชสามี ทอดพระเนตรเห็นพระอาการของ
พระราชสาม ทรงดำริว่า เป็นไฉนหนอ ความผิอย่างไรของเรามีอยู่ หรือ
เหตุการณ์แห่งความโศกอย่างไรอื่นเกิดขึ้นแก่พระองค์ เราจักทูลพระองค์ก่อน
เมื่อจะทูลถาม จึงกล่าวคานี้ว่า

ข้าแต่พระราชผู้ประเสริฐที่สุด พระองค์เป็นผู้
มีพระมนัสวิปริตไปอย่างไรหรือ ข้าแต่พระจอมประ-
ชากร ข้าพระบาทจะฟังพระดำรัสข้อนั้นของพระองค์
พระองค์ทรงพระดำริอย่างไรหรือจึงทรงโสมนัส ข้า
แต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ความผิดของข้าพระบาทไม่
มีเลยหรือ พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามตอบพระนางว่า

มโหสถผู้มีปัญญาจะถูกฆ่า เพราะมโหสถผู้มี
ปัญญาดังแผ่นดิน เราบังคับสั่งเพื่อฆ่าแล้ว เราคิดถึง
เรื่องนั้น จึงเป็นผู้โสมนัส แน่พระเทวี ความผิดของ
เธอไม่มีเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาณตุโต เม ความว่าแนะนำผู้เจริญ
บัณฑิตทั้ง ๔ บอกแก่เรา มโหสถบัณฑิตเป็นศัตรูของเรา เราไม่ได้พิจารณา
โดยถ่องแท้ สั่งฆ่ามโหสถผู้มีปัญญาดังแผ่นดินว่า พวกท่านจงฆ่าเขาเสีย เมื่อ
เราคิดถึงการณ์นั้น จึงมีความโสมนัสว่า เราตายเสียดีกว่ามโหสถบัณฑิตตาย.

ความโศกสัทเทภาเขาเกิดขึ้นแก่พระนางอุทุมพร ด้วยความรักใน
พระมหาสัตว์ เพราะได้ทรงสดับพระราชดำรัสเช่นนั้น แต่นั้นพระนางจึงทรง
คิดว่า เราจักยังพระราชให้ทรงอุ้มพระหฤทัยด้วยอุบายหนึ่ง ในกาลเมื่อ
พระราชอาบรรทมหลับ เราจักส่งข่าวไปยังมโหสถผู้กนิษฐภคินีของเรา ลำดับ
นั้น พระนางจึงกราบทูลพระราชว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์
ผู้ยังมโหสถให้ดำรงอยู่ในอิสริยยศใหญ่ ภายหลังมาทรงทำการดังนี้แก่เขาจะ
เป็นไรไป แล้วทูลเล่าโลมพระราชว่า พระองค์ทรงสถาปนามโหสถในตำแหน่ง

เสนาบดี ได้เห็นว่า บัดนี้เธอคิดกบฏต่อพระองค์ ก็บอกผู้ปิจจามิตร มิใช่
เป็นคนเล็กน้อยเลย พระองค์ควรประหารชีวิตเขาเสียทีเดียว ขอพระองค์อย่า
ทรงพระวิตกเลย พระราชามีความโศกเบาบางก็หยั่งลงสู่นิทรารมณฺ์ ขณะนั้น
พระราชเทวีเสด็จลุกขึ้นเข้าสู่ห้อง ทรงพระอักษรมีความว่า ดูก่อนมโหสถ
บัณฑิตทั้ง ๔ ทำลายเธอให้แตกกับพระราชา พระราชากริ้ว ตรัสสั่งบัณฑิต
ทั้ง ๔ ให้ฆ่าเธอที่ประตูพระราชวังเวลาพຼงนี้ พຼงนี้เธออย่ามาสู่ราชสำนัก
ถ้าจะมาก็พึงเป็นผู้สามารถทำชาวพระนคร ให้อยู่ในเงื้อมมือเธอแล้วพึงมา
ทรงพระอักษรมีความฉะนี้แล้วสอดเข้าในห่อ เอาด้ายพันห่อแล้ว วางใน
สุพรรณภาชน์ใหม่ปิดฝาประทับพระลัญจกรประทานแก่นางข้าหลวงผู้ประพฤติ
ประโยชน์ตรัสสั่งว่า เจ้าจงนำห่อนี้ไปให้แก่มโหสถบัณฑิตผู้น้องชายน้อยของ
เรา นางข้าหลวงได้ทำตามคำสั่ง อันใคร ๆ ไม่ควรคิดว่า ทำไมนางข้าหลวง
ออกจากค้ำหนักข้างในในเวลากลางคืนได้ เพราะว่าพระราชาพระราชทานพร
แก่พระนางไว้ก่อนแล้ว ให้พระนางใช้ครุฑนำของเสวยอันมีรสออกไปห่มโหสถ
ได้ตามประสงค์ เพราะฉะนั้นใคร ๆ จึงไม่ห้ามนางข้าหลวงนั้น พระโพธิสัตว์
รับพระสุพรรณภาชน์แล้วให้นางข้าหลวงนั้นกลับ นางข้าหลวงก็ลากลับมาทูล
ความที่ตนให้พระสุพรรณภาชน์แก่มโหสถแล้วแต่พระนาง ขณะนั้นพระนาง
จึงเสด็จมาบรรทมกับพระราชามี ฝ่ายพระโพธิสัตว์แก้ห่อหนังสือออกอ่าน
รู้ความนั้นแล้ว จัดกิจที่จะพึงทำแล้วเข้านอน ฝ่ายอาจารย์ทั้ง ๔ ถือพระ-
แสงขรรค์ยืนอยู่ภายในประตຼวงแต่เช้า เมื่อไม่เห็นมโหสถมาก็เสียใจ ไปเฝ้า
พระราชา ครั้นตรัสถามว่า เป็นอย่างไร ท่านทั้งหลายพามโหสถแล้วหรือ
จึงกราบทูลว่า ไม่เห็นมโหสถมา พระเจ้าข้า ฝ่ายพระมหาสัตว์พอรุณขึ้นก็
สนานกายด้วยน้ำหอม ประดับกายด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง บริโภคโภชนะ

อันเลิศ ชำระสรริกแล้ว ทำชาวพระนครให้อยู่ในเงื่อมมือแล้ว ตั้งการรักษา
ในที่นั้น ๆ เป็นผู้อันมหาชนห้อมล้อม นรกลงสู่ประตู่วังด้วยศใหญ่ ฝ่าย
พระเจ้าวิเทหราชให้เปิดพระเกลประทับยื่นทอดพระเนตรอยู่ ลำดับนั้น
พระโพธิสัตว์ลงจากรถถวายบังคมบรมกษัตริย์แล้วยืนอยู่ พระราชาทอด
พระเนตรเห็นกริยาของมโหสถทรงดำริว่า ถ้ามโหสถเป็นข้าศึกแก่เรา ที่ไหน
เขาจะฟังไหว้เรา ลำดับนั้นก็ตรัสให้เรียกมโหสถมาเฝ้า แล้วเสด็จประทับ ณ
พระราชอาสน์ ฝ่ายมโหสถถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ส่วนหนึ่ง บัณฑิตทั้ง ๔
ก็นั่งอยู่ที่นั่น ลำดับนั้น พระราชาเป็นเหมือนไม้ทรงทราบอะไร ตรัสถาม
มโหสถว่า แน่ะพ่อมโหสถ เมื่อวานนี้เจ้ากลับบ้านแต่ยามแรก เจ้าฟังมาเดี๋ยวนี้
เจ้าสละเสียว่างนี้เพราะอะไร ตรัสละนี้แล้ว ได้ตรัสคานี้ว่า

เจ้าไปบ้านแต่หัวค่ำ มาเอาบัดนี้ ใจของเจ้า

รังเกียจเพราะได้ฟังอะไรหรือ คู่ก่อนเจ้าผู้มีปัญญาดุจ

แผ่นดิน ใครได้พูดอะไรแก่เจ้า เราจะฟังเจ้าบอกเรื่อง

ของเจ้า เจ้าจงบอกเรื่องนั้นแก่เรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภิโหสถโต ความว่า คู่ก่อนพ่อมโหสถ
บัณฑิต เมื่อวานเจ้าไปบ้านแต่หัวค่ำ คือปฐมยาม. บทว่า อิทานิ เอลิ
ความว่า บัดนี้มาด้วยอิสรียช. บทว่า กิมาสงฺกิตะ ได้แก่ รังเกียจอะไร.
บทว่า กิมโวจ ความว่า ใคร ๆ ได้กล่าวกะเจ้าว่า อย่าไปเฝ้าพระราชอาสน์หรือ
พวกเราฟังคำของเจ้านั้น เจริญเจ้าบอกคือแจ้งการณนั้นแก่เรา.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทูลเตือนพระราชาว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า
พระองค์ถือเอาคำบัณฑิตทั้ง ๔ แล้ว มีพระราชานิติให้มาเข้าพระบาท ด้วย
เหตุนี้ ข้าพระบาทจึงยังไม่มา ทูลละนี้แล้วได้กล่าวคานี้ว่า

มโหสถผู้มีปัญญาจะถูกรำ ข้ำแต่พระปิ่นประ
ชากร กาลใดพระองค์เสด็จอยู่ในที่ลับ ได้ตรัสข้อ
ความลับที่รับสั่งแก่อาจารย์ทั้ง ๔ กับ พระนางอุทุมพร
เมื่อหัวค่ำ ข้อความลับอย่างนั้นของพระองค์ พระ-
องค์ได้เปิดเผยแล้ว ก็ข้อความลับนั้นอันข้าพระบาท
ได้ฟังแล้วในกาลนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยทิ เต ได้แก่ ๆ กาลใดพระองค์. บทว่า
มनुตยิต์ ได้แก่ ตรัสแล้ว. บทว่า เทถ์ ความว่า หัวค่ำ คือตอนกลางคืน
ถามว่า ตรัสแก่ใคร ตอบว่า แก่พระอักรมเหสี ด้วยว่าพระองค์ประทับ อยู่
ในที่ลับได้ตรัสข้อความนี้แก่พระอักรมเหสีนั้น. บทว่า อญฺหํ ปาตุกตํ
ความว่า ความลับของพระองค์เห็นปานฉะนี้ พระองค์ทรงทำให้ปรากฏแล้ว.
บทว่า สุตํ มเมตํ ความว่า มโหสถโพธิสัตว์ทูลว่า ข้ำแต่พระองค์ ก็
ความลับนั้น ข้ำพระองค์ได้ฟังแล้วในขณะนั้นทีเดียว.

พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงสดับคำของมโหสถก็ทรงพระพิโรธด้วยทรง
เห็นว่า นางอุทุมพรจักส่งข่าวไปขณะนั้นเอง จึงทอศพระเนตรพระราชเทวี
มโหสถรู้กิริยานั้น จึงกราบทูลว่า ข้ำแต่สมมติเทพ พระองค์ทรงพิโรธพระราช
เทวีทำไม ข้ำพระองค์ทราบเหตุการณ์ อดีต อนาคต และปัจจุบันทั้งสิ้น
พระนางตรัสความลับของพระองค์แก่ข้าพระองค์จึงยกไว้ก่อน ความลับของ
เสนกะและปุกกุสะเป็นต้น ใครแจ้งแก่ข้าพระองค์เล่า ปัญหาของกิงก่าใครบอก
แก่ข้าพระองค์ และปัญหาของเทวดาใครบอกแก่ข้าพระองค์เล่า ข้าพระองค์
ทราบความลับของชนเหล่านี้ก่อนแล้วทีเดียว เมื่อจะทูลความลับของเสนกะก่อน
จึงได้กล่าวคานี้ว่า

เสนกะได้ทำกรรมลามกไม่ใช่กรรมดีอันใด คือ
ฆ่าหญิงแพศยานางหนึ่งในสวนไม้ร้าง ในนครนี้เอง
แล้วถือเอาเครื่องประดับห่อด้วยผ้าสาฎกเก็บไว้ในเรือน
ของตน อยู่ในที่ลับได้แจ้งเรื่องนี้แก่สหายคนหนึ่ง
กรรมลามกอันเป็นความลับของตนเห็นปานนี้ อัน
เสนกะทำให้ปรากฏแล้ว ความลับนี้ ข้าพระองค์ได้
ฟังแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสพฺภิรูป ความว่า เสนกะได้กระทำ
อกุศลกรรมอันลามกไม่ใช่กรรมดี คือฆ่าหญิงแพศยาชื่อโน้นในสวนไม้ร้างใน
นครนี้เอง แล้วถือเอาเครื่องประดับห่อด้วยผ้าสาฎกของหญิงนั้นแหละ. เก็บไว้
ในที่โน้นในเรือนของตน. บทว่า สจฺฉินฺว โรหิตโต อตฺถิ ความว่า ข้าแต่
พระมหाराชเจ้า ครั้งนั้น เสนกะอยู่ในที่ลับได้บอกเรื่องนั้นแก่สหายคนหนึ่ง
เรื่องเมื่อนั้น ข้าพระองค์ก็ได้ฟังแล้ว ข้าพระองค์ก็ได้คิดกบฏต่อสมมติเทพ
เสนกะนั้นแหละเป็นผู้คิดกบฏ ถ้าพระองค์มีพระราชประสงค์ด้วยคนกบฏ จง
โปรดให้จับเสนกะ.

พระราชาทอดพระเนตรดูเสนกะแล้วมีราชกระทุ้งถามว่า จริงหรือ
เสนกะ ก็ได้ทรงรับกราบทูลตอบว่า จริงพระเจ้าข้า จึงรับสั่งให้จำเสนกะใน
เรือนจำ ฝ่ายมโหสถเมื่อจะกราบทูลข้อความลับของปุกกุสะ จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระจอมประชากร โรคเรื้อนเกิดขึ้นแก่
ปุกกุสะ เป็นโรคที่ไม่สมควรจะใกล้ชิดพระราช
ปุกกุสะอยู่ในที่ลับได้แจ้งแก่น้องชายน้อย ความที่
ปุกกุสะเป็นโรคเรื้อน เป็นข้อความลับเห็นปานนี้ อัน

**ปุกกุสะได้ทำให้ปรากฏแล้ว ความลับนี้ข้าพระองค์ได้
ฟังแล้ว.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อราชปุตโต** ความว่า ข้าแต่พระ-
มหาราชเจ้า โรคเรื้อนเกิดขึ้นแก่ปุกกุสะนั้น เป็นโรคที่ไม่สมควรจะใกล้ชิด
คือไม่ควรจะถูกต้องพระราชา พระองค์บรรทมที่ขาของปุกกุสะบ่อย ๆ ด้วยเข้าใจ
พระเหตุที่ว่า ขาของปุกกุสะอ่อน ที่เท้าของปุกกุสะนั้นมีสัมผัสอ่อนเพราะ
ผ้าพันแผล พระเจ้าข้า.

พระราชาทอดพระเนตรดูปุกกุสะแล้ว ตรัสถามว่า จริงหรือปุกกุสะ
ครั้งนี้ได้ทรงสดับรับสารภาพว่าจริง จึงรับสั่งให้เอาตัวเข้าเรือนจำ มโหสถ-
บัณฑิตเมื่อจะกราบทูลความลับของกามินทะ จึงกล่าวคานานี้ว่า

**กามินทะอันอาพาธซึ่งลามก กล่าวคือยักษชื่อ
นรทวะสิงแล้วเป็นเหมือนสุนัขบ้าร้องอยู่ กามินทะ
อยู่ที่ลับได้แจ้งความลับนี้แก่บุตร ความลับเห็น
ปานนี้ อันกามินทะทำให้ปรากฏแล้ว ความลับนี้ข้า
พระองค์ได้ฟังแล้ว.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสพฺภฺรฺโป** ความว่า กามินทะนั้นอัน
อาพาธใดถูกต้องแล้วร้องเหมือนสุนัขบ้า อาพาธนั้นคือยักษนรทวะสิงเป็น
อาพาธต่ำช้าลามก กามินทะอันอาพาธนั้นถูกต้องแล้ว ไม่สมควรเข้าไปสู่
ราชสกุล พระเจ้าข้า.

พระราชาทอดพระเนตรดูกามินทะแล้วตรัสถามว่า จริงหรือกามินทะ
กามินทะทูลรับสารภาพ จึงตรัสสั่งให้นำกามินทะเข้าสู่เรือนจำ ฝ่ายมโหสถ
บัณฑิตเมื่อจะกราบทูลความลับของเทวินทะ จึงกล่าวคานานี้ว่า

ท้าวสักกเทวราชได้ประทานมณีรัตนอันโอฬาร

มี ๘ คดแต่พระเจ้ากุสราชผู้เป็นพระอัยกาของพระองค์
มณีรัตนนั้นเดี๋ยวนี้ตกลงมือเทวีนทะ ก็เทวีนทะอยู่ใน
ที่ลับใต้แจ้งแก่มารดา ข้อความลับเห็นปานนี้ อัน
เทวีนทะทำให้ปรากฏแล้ว ความลับนี้ข้าพระองค์ได้
ฟังแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปิตามหุต ได้แก่ พระเจ้ากุสราชผู้
เป็นพระอัยกาของพระองค์. บทว่า ตทชฺช หตุถิ ความว่า ข้าแต่พระ-
มหาราชเจ้า มณีรัตนซึ่งสมมติว่าเป็นมงคลนั้น เดี่ยวนี้ตกลงมือของเทวีนทะ
แล้ว.

พระราชาตรัสถามเทวีนทะว่า จริงหรือเทวีนทะ ครั้นเทวีนทะกราบ-
ทูลสารภาพว่าจริง จึงโปรดให้ส่งเทวีนทะเข้าเรือนจำ อาจารย์ทั้ง ๔ ตั้งใจจะ
ฆ่ามโหสถ กลับต้องเข้าเรือนจำเองทั้งหมด ด้วยประการฉะนี้.

พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ข้าพระองค์กราบทูล
ว่า อันบุคคลไม่ควรบอกความลับของตนแก่บุคคลอื่นด้วยเหตุนี้ อาจารย์ทั้ง
๔ กราบทูลว่า ควรบอก ก็ถึงความพินาศใหญ่ เมื่อจะแสดงธรรมให้ฟัง ได้
กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

การซ่อนความลับไว้นั้นแหละดี การเปิดเผย
ความลับไม่ประเสริฐเลย บุคคลผู้มีปัญญา ในเมื่อ
ทำความลับยังไม่สำเร็จ ฟังอดทนไว้ ข้อความลับ
สำเร็จแล้ว ฟังกล่าวตามสบาย.

บุคคลไม่ควรเปิดเผยข้อความลับเผย ควรรักษา
ข้อความลับนั้นไว้ ดูบุคคลรักษาขุมทรัพย์ ฉะนั้น
ข้อความลับอันบุคคลผู้รู้แจ้งไม่ทำให้ปรากฏนั้นแลดี.

บัณฑิตไม่ควรบอกความลับแก่สตรี และแก่คน
ไม่ใช่มิตร กับอย่าบอกความในใจแก่บุคคลที่อำมิส
ลากไป และแก่คนไม่ใช่มิตร.

ผู้มีปรีชาย่อมอดทนต่อคำด่าคำบริภาษ และการ
ประหารแห่งบุคคลผู้รู้ข้อความลับซึ่งผู้อื่นไม่รู้ เพราะ
กลัวแต่แพร่ความลับที่คิดไว้ ประหนึ่งคนเป็นทาส
อดทนต่อคำด่าเป็นต้นแห่งนาย ฉะนั้น คนทั้งหลาย
รู้ความลับที่ปรึกษากันของบุคคลผู้หนึ่งเพียงใด ความ
หวาดสะดุ้งของบุคคลนั้น ย่อมเกิดขึ้นเพียงนั้น เพราะ
เหตุนั้น ผู้ฉลาดไม่ควรสละความลับ.

บุคคลกล่าวความลับในเวลากลางวัน พึงหา
โอกาสที่เงียบ เมื่อจะพูดความลับในเวลาค่ำคืน อย่า
ปล่อยเสียงให้เกินเขต เพราะว่าคนแอบฟังความ ย่อม
จะได้ยินความลับที่ปรึกษากัน เพราะฉะนั้น ความลับ
ที่ปรึกษากันจะถึงความแพร่พรายทันที.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ถิยา แปลว่า แก่สตรี. บทว่า อมิตุ-
ตสุต จ ความว่า ไม่ควรบอกแก่ศัตรู. บทว่า สัมหิโร ความว่า ก็บุคคล
ใดถูกอานิสอย่างใดอย่างหนึ่งลากไป คือถึงการพูดชักชวนและสงเคราะห์ ไม่พึง
บอกความลับแก่บุคคลเมื่อนั้น. บทว่า หทยตุเถ โน ความว่า ก็บุคคลใด

ไม่ใช่มิตร เป็นมิตรเทียม ปากพูดอย่างหนึ่ง ใจคิดอย่างหนึ่ง ไม่เพียงบอก
แก่นบุคคลเท่านั้น. บทว่า **อสมุพฺพชฺ** ได้แก่ อันผู้อื่นไม่รู้ ปาฐะว่า **อสมุโพช**
ก็มีความว่า ไม่ควรให้ผู้อื่นรู้. บทว่า **ติตฺถุขติ** ความว่า ย่อมอดกลั้น
คำบ้าง คำบริภาษบ้าง การประหารบ้างเสมือนทาส. บทว่า **มนฺตฺน** ความว่า
ผู้มีความรู้ทั้งหลายย่อมรู้ข้อที่ปรกษากันนั้นในระหว่างผู้มีความรู้ทั้งหลายเพียง
ใด. บทว่า **ตวานฺุโต** ความว่า ความหวาดสะดุ้งของบุคคลนั้นเพียงนั้นนั้น
ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยผู้รู้ความลับแม่เหล่านั้น. บทว่า **น วิสุตฺเช** ความว่า
ไม่พึงสละ คือไม่ควรให้ผู้อื่นรู้. บทว่า **วิวิจฺจ** ความว่าถ้าต้องการจะปรกษา
ความลับในกลางวัน พึงปรกษาในที่ปกปิดให้ทำโอกาสให้เงียบ บทว่า
นาตีเวลฺล ความว่า ก็เมื่อพูดความลับในราตรี ไม่พึงทำเสียงดังเปล่งเสียง
เกินเวลาคือเกินขอบเขต. บทว่า **อุปฺสฺสูตฺติกา** ได้แก่ ชนผู้พึงเข้าไปสู่สถานที่
ปรกษายืนอยู่นอกฝาเป็นต้น. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า
ด้วยเหตุนี้ ความลับที่ปรกษากันนั้นจะถึงความแพรงพรายทันทีทีเดียว.

พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงสดับ ถ้อยคำแห่งมโหสถก็ทรงพิโรธว่าอาจารย์
เหล่านั้นปองร้ายกันเอง มาลงเอามโหสถว่าเป็นผู้ปองร้ายเรา จึงมีพระราชดำรัส
สั่งราชบุรุษว่า พวกเจ้าจงไป จงนำอาจารย์ทั้ง ๔ นั้น ออกจากพระนคร ให้
นอนหงายบนหลาวแล้วตัดศีรษะเสีย เมื่ออาจารย์ทั้ง ๔ อัน ราชบุรุษมัดมือ
ไปพล่าหลัง เขียนด้วยไม้เรียวร้อยที่คราวละ ๔ คราวละ ๔ แล้วนำไปสู่ประหาร
ชีวิต มโหสถกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ อาจารย์เหล่านี้เป็นอมตย์เก่าของ
พระองค์ ขอพระองค์ทรงงดโทษแก่อาจารย์เหล่านี้ พระราชาพระราชทาน
อนุญาต แล้วให้เรียกอาจารย์ทั้ง ๔ มา ตรัสสั่งยกให้เป็นทาสีแห่งมโหสถ ก็แต่
มโหสถทูลยกให้เป็นไทยในเวลานั้นนั่นเอง พระราชาตรัสสั่งให้ขับไล่อาจารย์
ทั้ง ๔ จากพระราชอาณาจักร มโหสถทูลขอพระราชทานโทษว่า ขอได้โปรด

อดโทษแก่คนอันธพาลเหล่านั้น ขอให้ทรงยกย่องอยู่ในฐานันดรนั้น พระราชา
ทรงเลื่อมใสในมโหสถเกินเปรียบ ด้วยทรงดำริว่า มโหสถได้มีเมตตาเห็นปานนี้
ในเหล่าปัจจามิตร มโหสถจักไม่มีเมตตาเห็นปานนี้ในชนเหล่าอื่นอย่างไร
จำเดิมแต่นั้น นักปราชญ์ทั้ง ๔ เป็นผู้หมกมุ่น คบงูถูกถอนเขียวเสียแล้ว
ไม่อาจจะกล่าวอะไรอีก.

จบปัญหาบัณฑิต ๕

จบปริกขิตกถา

จำเดิมแต่กาลนั้นมา มโหสถบัณฑิตถวายอนุศาสน์อรรถธรรมแด่
พระเจ้ากรุงมถิลา มโหสถคิดว่า ก็เราดูแลเสวตฉัตรอันเป็นราชสมบัติของ
พระราชา ควรที่เราจะไม่ประมาท ดำริจะนี้จึงให้ทำกำแพงใหญ่ในพระนคร
และให้ทำกำแพงน้อยอย่างนั้น ทั้งหอรบที่ประตูและที่ระหว่าง ๆ ให้ขุดคู ๓ คู
คือคูน้ำ คูเปือกตม คูแห้ง ให้ซ่อมแซมเรือนเก่า ๆ ภายในพระนคร ให้ขุด
สระโบกขรณีใหญ่ ให้ฝังท่อน้ำในสระนั้น ทำนางทั้งปวงในพระนครให้เต็ม
ด้วยธัญญาหารให้นำพืชหญ้ากับแก่นและกุมุทจากพวกคาวาสผู้คู้เคยในสกุล ผู้มา
แต่หิมวันตประเทศมาปลูกไว้ ให้ชำระล้างท่อน้ำให้น้ำไหลเข้าออกสะดวก ให้
ซ่อมแซมสถานที่ทั้งหลายมีศาลาเก่าภายนอกพระนครเป็นต้น เพราะเหตุการณ์
อะไร มโหสถจึงให้ตกแต่งบ้านเมืองดังนั้น เพราะจะป้องกันภัยอันจะมาถึงใน
กาลข้างหน้า มโหสถได้ถามพวกพณิชผู้มาแต่ประเทศนั้น ๆ ว่ามาแต่ไหน
เมื่อได้รับตอบว่า มาแต่สถานที่โน้น จึงซักถามว่า อะไรเป็นที่ชอบพระราช
หฤทัยของพระราชาแห่งพวกท่าน ได้ความแล้วก็ทำความนับถือต่อพวกนั้นแล้ว
ส่งกลับไป แล้วเรียกโยธา ร้อยเอ็ดของตนมากล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงรับเครื่อง
บรรณาการที่เราจะให้แล้วไปสู่ราชธานีร้อยเอ็ด ถวายบรรณาการเหล่านี้แต่

พระราชานี้ เพื่อต้องการให้พระราชานี้รักคน แล้วอยู่บำรุง
พระราชานี้ คุณริยาหรือความคิดแห่งพระราชานี้ ส่งเข้ามาให้
เรา รู้ แล้วอยู่ในที่นั้น เราจะเลี้ยงบุตรและภรรยาของเหล่าท่าน ดังตั้งนี้แล้ว
จารึกคุณทล ถลองพระบาทพระขรรค์และสุวรรณมาลาให้เป็นอักษรในราชา-
ภรณ์นั้น ๆ เพื่อพระราชานี้ ๆ แล้ว ตั้งสัตยาธิษฐานว่า กิจของเรา
ย่อมมีเมื่อใด อักษรเหล่านี้ จงปรากฏเมื่อนั้น แล้วมอบให้โยชาร้อยเอ็ดเหล่านั้น
ไป โยชานี้ไปในประเทศนั้น ๆ ถวายบรรณาการแก่พระราชานี้
เมื่อพระราชานี้ ตรัสถามว่ามาธุระอะไร ก็ทูลว่ามาบำรุงพระองค์ครั้ง
ตรัสถามว่า มาแต่ไหน ก็ไม่ทูลตามตรง ทูลว่า มาจากที่อื่น เมื่อทรงรับ ก็อยู่
รับราชการในภายใน.

กาลนั้นมีพระราชองค์หนึ่งพระนามว่า **สังขพลกะ** ในกัมพลรัฐ ให้
เตรียมสัตว์ตราบัวและเรียกระดมกองทัพ ทหารของมโหสถที่วางให้สดับข่าว และ
ระวังเหตุการณ์ ที่ส่งไปอยู่ ณ ราชสำนักแห่งพระเจ้าสังขพลราชานั้น ได้ส่ง
ข่าวสาสน์มายังมโหสถว่า ข้าพเจ้าไม่ทราบประพตติเหตุในนครนี้ว่า พระเจ้า
สังขพลราชจักทรงทำราชกิจชื่อนี้ ขอท่านจงส่งสุวบัณฑิต (นกแก้วฉลาด)
ไปทราบความเองโดยถ่องแท้ ถ้าดับนั้น พระมหาสัตว์ได้ฟังข่าวนั้นจึงเรียก
สุวโปคกถุณนกแก้วมากล่าวว่า เจ้าจงไปสืบข่าวว่า พระราชองค์หนึ่งมีพระนาม
ว่าสังขพลกะ ในกัมพลรัฐ ทำราชกิจชื่อนี้ แล้วจงเที่ยวไปในสกลชมพูทวีป
นำประพตติเหตุมาเพื่อเรา กล่าวฉะนี้แล้วให้สุวโปคกถุณนิน้ำผึ้ง
ให้ดื่ม น้ำผึ้ง แล้วเอาน้ำนั้นหุงร้อยหนุงพันหนทาขนปีก แล้วให้จับที่หน้าต่าง
เบื้องปราจีนทิศปล่อยไป สุวบัณฑิตนั้นไปในที่นั้น รู้ประพตติเหตุแห่งพระเจ้า
สังขพลราชแต่สำนักทหารของมโหสถนั้นโดยแน่นอนแล้ว เมื่อจะตรวจ
ชมพูทวีปทั้งสิ้นถึงอุตรปัญจาลนครในกัมพลรัฐ.

กาลนั้น พระราชามีพระนามว่า**จูลนีพรหมทัต** ครองราชสมบัติใน
อูตรปัญจาณครนั้น พราหมณ์ชื่อ**แก้ว**เป็นนักปราชญ์ผู้ฉลาดปราดเปรื่อง
ธรรมแก่พระรานั้น ในเวลาใกล้รุ่งวันหนึ่ง ปุโรหิตนั้นตื่นขึ้นแลดูห้องประ-
กอบด้วยสิริอันประดับแล้ว เห็นศใหญ่ของตนด้วยแสงสว่างแห่งประทีป จึงคิด
ว่ายศแห่งเรานี้ ใคร ๆ ให้เรา ก็คิดได้ว่า ไม่ใช่ของคนอื่น เป็นของพระเจ้าจูลนี
พรหมทัตพระราชทานแก่เรา ควรเราจักจัดแจงให้พระราชผู้พระราชทานยศ
เห็นปานนี้แก่เรา ให้เป็นอัครราชาในสกลชมพูทวีป เราก็จักได้เป็นอัครปุโรหิต
ของพระองค์ กิดจะนั้นแล้วเข้าเฝ้าพระราชแต่เช้า ทูลถามถึงสุขไสยาตาม
ธรรมเนียมแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ข้อความอันข้าพระบาทจะพึงทูล
ปรึกษามีอยู่ เมื่อพระราชทรงอนุญาตให้กราบทูล จึงกราบทูลว่า ข้าแต่
พระมหाराชเจ้า สถานที่ลับในพระนครไม่มี ขอเสด็จไปพระราชอุทยาน
พระราชทรงเห็นชอบด้วย จึงเสด็จไปพระราชอุทยานกับปุโรหิต วางพลนิกาย
ไว้ภายนอกให้รักษา แล้วเสด็จเข้าสู่พระราชอุทยานกับพราหมณ์เท่านั้น ประ-
ทับนั่ง ณ แผ่นศิลาเป็นมงคล ครั้งนั้น สุวโปดกเห็นกิริยาของพระราชากับ
พราหมณ์ จึงคิดว่า อันเหตุการณ์พึงมีในกิริยาของพระราชากับพราหมณ์นี้
วันนี้เราจักได้ฟังอะไร ๆ ที่ควรแจ่มแก่มโหสถ กิดจะนั้นแล้วบินเข้าไปสู่พระ-
ราชอุทยาน จับเร็นอยู่ระหว่างใบไม้เรียงอันเป็นมงคล พระราชาตรัสให้แก้ว
ทูลเรื่อง พราหมณ์จึงกราบทูลอย่างนี้ว่า ขอพระองค์ทรงทำไว้ในพระกรรม
ของพระองค์แต่ที่นี้ ความคิดนี้จักชื่อว่ารู้กัน ๔ หู ถ้าพระองค์ทรงทำตามคำ
ของข้าพระองค์ ข้าพระองค์จักทำพระองค์ให้เป็นอัครราชาในสกลชมพูทวีป
พระเจ้าจูลนีได้ทรงสดับคำของแก้ว ก็ทรงโสมนัสด้วยความเป็นผู้มีความ
ปรารถนาใหญ่ จึงตรัสว่า กล่าวไปเถิดอาจารย์ เราจักทำตามคำของท่าน
พราหมณ์แก้วจึงทูลบรรยายความคิดว่า ข้าแต่สมมติเทพ เราทั้งหลายจักเรียก

ระดมกองทัพแล้วล้อมเมืองน้อยยึดเอาไว้ก่อน ข้าพระบาทจักเข้าสู่เมืองทาง
ประตูน้อยแล้วแจ้งแก่พระราชานั้นว่า กิจด้วยการรบของพระองค์ไม่มี โภค-
สมบัติเป็นของพวกข้าพระเจ้าทั้งสิ้น พระองค์จักคงเป็นพระราชายู้อย่างนั้น
ก็ถ้าพระองค์จักรบ ก็จะพ่ายแพ้โดยส่วนเดียว เพราะความที่พลและพาหนะ
ของพวกข้าพระเจ้ามาก ถ้าพระราชานั้นจักทำตามคำของพวกเรา พวกเราจัก
จับพระราชานั้นไว้ ถ้าพระราชานั้น จักไม่ทำตามคำของเราไซ้ พวกเราจักรบ
แล้วให้พระราชานั้นถึงความสิ้นพระชนม์ แล้วถือเอากองทัพนครนั้น เป็น
๒ ไปยึดเอาเมืองอื่นต่อไป ถือเอาราชสมบัติในสกลชมพูทวีปโดยอุบายนี้
แล้วตั้งชัยบาน พวกเรานำพระราชาร้อยเอ็ดมาสู่เมืองเรา แล้วให้ตั้งสุรา
เจือยาพิษในอุทยานแล้วยังพระราชาทิ้งหมดให้สิ้นพระชนม์ แล้วทิ้งพระศพ
ของพระราชานี้ในลานที่เสียในคงคา ก็จกทำราชสมบัติในราชธานีร้อยเอ็ดอยู่ใน
เงื้อมพระหัตถ์ของพระองค์ พระองค์จักเป็นอัครราชาในชมพูทวีปทั้งสิ้นด้วย
ประการฉะนี้ พระราชาทรงยินดีตรัสว่า ดีแล้วอาจารย์ เราจักทำอย่างนั้น
พราหมณ์แก้วกราบทูลว่า ความคิดนี้ชื่อว่าความคิดรู้กัน ๔ หู เพราะว่า
บุคคลอื่นไม่อาจมาล่วงรู้ เพราะเหตุนี้ ขอพระองค์อย่าชักช้า รีบยกกองทัพ
ออกทีเดียว พระราชาได้ทรงสดับคำนั้น ก็ทรงโสมนัสรับว่า ดีแล้ว.

สุวโปคกได้ฟังเรื่องนั้นทั้งหมด ในกาลเมื่อพราหมณ์กับพระราชานี้
คิดการนี้จบลง จึงประหนึ่งบินลงจับกิ่งไม้รังที่ห้อย ยังมูลให้ตกลงบนศิระชะ
แห่งแก้วแล้วร้องขึ้นว่า นี้อะไรกัน พอแก้วแหงนขึ้นก็ยังมีมูลให้ตกลงในปาก
ร้องกิริ ๆ บินขึ้นจากกิ่งไม้รังกล่าวว่า เนอะแก้ว ท่านสำคัญว่าความคิดของ
ท่านรู้กันแต่ ๔ หูหรือ บัดนี้รู้กันเป็น ๖ หูแล้ว จักรู้กันเป็น ๘ หูอีก แล้ว
จักรู้กันหลายร้อยหูทีเดียว ในเมื่อชนทั้งหลายกล่าวว่า ช่วยกันจับ ๆ ให้ได้
ดังนี้ ก็บินไปสู่กรุงมิถิลาโดยกำลังเร็วจุลคม เข้าไปสู่เคสสถานแห่งมโหสถ

บัณฑิต ก็ความประพจน์นี้เป็นวัตรของสุวโปค คือถ้าว่าขามาแต่ที่ใด ๆ
ควรบอกแก่มโหสถผู้เดียว ที่นั่นสุวโปคก็ลงจับที่จะงอยป่าแห่งมโหสถ ถ้าว่า
ควรฟังแต่นางอมราเทวี สุวโปคก็ลงจับที่ตัก ถ้าว่ามหาชนควรสดับ สุวโปค
ก็ลงจับที่พื้นกาลนั้นสุวโปคลงจับ ที่จะงอยป่าแห่งมโหสถด้วยสัตตญาณั้น มหา
ชนก็หลีกไปด้วยรู้กันว่า ๗ ความลับ ฟังมีมโหสถพาสุวโปคขึ้นไปสู่พื้นชั้นบน
แล้วถามว่า พ่อได้เห็นได้ฟังอะไรมาหรือ ลำดับนั้น สุวโปคจึงกล่าวกะมโหสถ
ว่า ข้าแต่ นาย ข้าพเจ้าไม่เห็นภัยอะไร ๆ แต่สำนักพระราชอาอื่นในสกลชมพู
ทวีป ก็แต่พราหมณ์ชื่อแก้วฏ ผู้เป็นปุโรหิตของพระราชจูลนีพรหมทัต พา
พระราชอาไปอุทยานแล้วทูลความคิดอันรู้แต่ ๔ หู ข้าพเจ้าจับอยู่ระหว่างกิ่งไม้รัง
ยังมูลให้ตกลงในปากแห่งพราหมณ์แก้วฏแล้วมานี้ กล่าวจะนี้แล้วบอกกิจที่ได้
เห็นที่ได้ฟังทั้งปวงแก่มโหสถ ครั้นมโหสถถามว่า ก็พระเจ้าจูลนีรับจะทำตาม
หรือไม่ สุวโปคตอบว่ารับจะทำตาม มโหสถจึงทำกิจที่ควรทำแก่นกนั้น คือ
ให้อนในกรงทองคำ มีเครื่องลาดอันอ่อน แล้วคิดว่า ชะรอยแก้วฏไม่รู้จัก
ความที่เราเชื่อมโหสถบัณฑิต เราจักให้ถึงที่สุดแห่งความคิดที่เขาคิดกันนั้นใน
บัดนี้ จึงถ่ายสกุลเชื้อใจในเมืองออกอยู่นอกเมือง นำสกุลมีอิสรียศซึ่งอยู่ใกล้
ประตูชนบทในแคว้นเข้ามาอยู่ภายในเมือง ให้สะสมธัญญาหารไว้เป็นอันมาก.

ฝ่ายพระเจ้าจูลนีพรหมทัตเชื่อคำแห่งแก้วฏ อันหมู่เสนาแวดล้อมแล้ว
เสด็จไปล้อมเมืองหนึ่ง ฝ่ายแก้วฏก็เข้าไปในเมืองนั้นโดยนัยที่กล่าวแล้ว ยัง
พระราชอาในเมืองนั้นให้หมายรู้แล้ว ทำเมืองนั้นให้เป็นของตน ทำกองทัพ
ทั้ง ๒ ให้เป็นกองเดียวกันไปล้อมเมืองอื่น ก็ยึดเมืองทั้งปวงได้หมดโดยลำดับ
พระเจ้าจูลนีตั้งอยู่ในโอวาทของพราหมณ์แก้วฏ ยกเสียดพระเจ้าวิเทหราช
นอกนั้นก็ให้พระราชอาทั้งหลายในสกลชมพูทวีปอันเหลืออยู่ ให้เป็นของพระองค์
ด้วยประการฉะนี้.

บุรุษที่มโหสถวางไว้ก็ส่งข่าวถึงมโหสถเนื่องนิตยว่า นครทั้งหลายมี
ประมาณเท่านี้ พระเจ้าจุลนีพรหมทัตยึดไว้ได้แล้ว ขอท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาท
ฝ่ายมโหสถบัณฑิตส่งข่าวตอบไปยังบุรุษที่วางไว้เหล่านั้นว่า เราเป็นผู้มิได้
ประมาทอยู่ในที่นี้แล้ว แม้พวกเจ้าทั้งหลายก็อย่าได้วิตกถึงเรา จงเป็นผู้ไม่
ประมาทอยู่เถิด.

ฝ่ายพระเจ้าจุลนีพรหมทัตยกทัพไปยึดนครนั้น ๆ ล้น ๗ ปี ๗ เดือน
๗ วัน ก็ได้ราชสมบัติในสกลชมพูทวีป จึงตรัสกะแก้วกัปปุโรหิตว่า นครทั้ง
หลายเท่านี้ เราได้ไว้แล้ว ๆ เราก็จักยึดราชสมบัติของพระเจ้าวิเทหราช ณ กรุง
มิตฺติลา ปุโรหิตทูลค้านว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พวกเราไม่ควรจะยึดราช-
สมบัติในนครที่มโหสถอยู่ เพราะวานโหสถนั้นเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยความรู้และ
เป็นผู้ฉลาดในอุบายอย่างนี้ ๆ ปุโรหิตทูลห้ามพระเจ้าจุลนี พรรณนาคุณสมบัติ
ของมโหสถ คุณบุคคลยกมณฑลแห่งดวงจันทร์ขึ้นกล่าว เพราะว่าปุโรหิตนี้
เป็นผู้ฉลาดในอุบายเอง ฉะนั้นจึงยังพระราชานุญาตด้วยอุบายว่า ข้าแต่
เทพเจ้า ราชสมบัติในมิตฺติลานครเป็นของเล็กน้อย ราชสมบัติในสกลชมพูทวีป
เป็นของพอแก่เราทั้งหลาย ประโยชน์อะไรด้วยราชสมบัติในนครมิตฺติลาแก่เรา
ทั้งหลายเล่า ฝ่ายพระราชานุญาตอันเหลือก็กล่าววว่า เราทั้งหลายจักยึด
ราชสมบัติในกรุงมิตฺติลาแล้วคัมชัชบาน ฝ่ายแก้วกัปปุโรหิตห้ามพระราชานุญาต
แล้วให้พระราชานุญาตด้วยอุบายว่า เราทั้งหลายจักยึดราชสมบัติในวิเทหรัฐ
ทำอะไร พระราชานุญาตก็เป็นคุณของเราทั้งหลายขอพระองค์ทั้งหลายเสด็จกลับ
เถิด พระราชานุญาตนั้น ได้ฟังคำของแก้วกัปปุโรหิต ต่างก็เสด็จกลับนครของตน ๆ.

เหล่าบุรุษที่วางไว้สดับเหตุการณ์ ก็ส่งข่าวแก่มโหสถว่า พระเจ้าจุลนี
พรหมทัตอันพระราชาร้อยเอ็ดแควดล้อมจะมาสู่กรุงมิตฺติลา แต่ก็กลับสู่เมืองของ

คน ฝ่ายมหาสัตว์ก็ส่งข่าวตอบพวกบรูษที่วางไว้ว่า จำเดิมแต่นี้ พวกเจ้าจง
คอยดูกริยาของพระเจ้าจุลนี ฝ่ายพระเจ้าจุลนีทรงปรึกษากับอาจารย์แก้วว่า บัดนี้
เราจักทำกิจอย่างไร ครั้นแก้วทูลว่า เราจักค้ำชัษบาน จึงให้ประดับอุทยาน
แล้ว ตรัสสั่งพวกราชเสวกว่า พวกเจ้าจงตระเตรียมสุราไว้ในไหสักร้อยไหพันไห
ตระเตรียมของบริโภคมิตรส คือปลาและเนื้อเป็นต้น มีอย่างต่าง ๆ ไว้ให้เพียงพอ
กาลนั้นมีบรูษที่มโหสถวางไว้ก็ส่งประพตฺติเหตุนั้นให้มโหสถทราบ ก็แต่บรูษ
ที่มโหสถวางไว้เหล่านั้นหาไม่รู้ไม่ว่า พระเจ้าจุลนีประกอบสุราด้วยยาพิษ ใคร
จะฆ่าพระราชาร้อยเอ็ดให้สิ้นพระชนม์ชีพ ฝ่ายพระโพธิสัตว์รู้ความนั้น แต่
สุวโปคก จึงส่งข่าวตอบพวกบรูษที่วางไว้นั้นว่า เจ้าทั้งหลายรู้วันที่จะค้ำสุรา
แน่นอนแล้วจงบอกแก่เรา บรูษที่วางไว้นั้นก็ทำตามสั่ง มโหสถดำริว่า เมื่อ
บัดจิตเช่นเรามีอยู่ พระราชามีประมาณเท่านี้ไม่ควรสิ้นพระชนม์ชีพ เราจัก
เป็นที่พึ่งของพระราชานี้ คัดฉะนี้แล้วเรียกพวกทวยหาญที่เป็นบริวาร
สหชาติพันคนนั้นมาแจ้งว่า ลูกก่อนสหายทั้งหลาย ได้ยินว่า พระราชาจุลนีให้
คกแต่พระเจ้าอุทยาน แล้วแควดล้อมไปด้วยพระราชาร้อยเอ็ดประสงคฺจะค้ำ
สุรา เจ้าทั้งหลายจงไปในที่นั้น ในเมื่ออาสน์ของพระราชานี้ทั้งหลายเขาแต่งตั้ง
แล้ว ในเมื่อพระราชานี้ยังไม่ตั้ง เจ้าทั้งหลายจงชิงเอาอาสน์ซึ่งตั้งอยู่
ในลำดับต่อกับอาสน์แห่งพระเจ้าจุลนี ประกาศว่า นี่เป็นราชอาสน์มีค่ามาก
แห่งพระราชานี้ของเรา ดังนี้ ในเมื่อข้าราชการฝ่ายนั้นกล่าวว่า ท่านทั้ง
หลายเป็นคนของใคร พึงกล่าวตอบว่า เป็นข้าราชการของพระเจ้าวิเทหราช
เมื่อพวกข้าราชการฝ่ายนั้นกล่าวกะพวกเจ้าว่า เราทั้งหลายเมื่อไปล้อมยึดเอา
นครนั้น ๆ ถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน ก็หาเห็นพระราชานี้ว่ามีนามว่าวิเทห
สักวันหนึ่งไม่ พระราชาที่พวกท่านอ้างนั้น จักชื่อว่าพระราชากระไรได้ ท่าน
ทั้งหลายจงไป จงถือเอาอาสน์ในที่สุดแห่งอาสน์ เมื่อกล่าวฉะนี้แล้วก็จัก

ถ่มเถียงกัน พวกเจ้าก็จึงเถียงว่า พระราชาอื่นยกพระเจ้าจตุลนิพรหมทัตเสียแล้ว
จะยิ่งกว่าพระราชาของเราในที่นี้ไม่มี กล่าวฉะนี้แล้ว จึงถ่มเถียงให้มากขึ้น
แล้วพูดว่า เมื่อพวกเราไม่ได้แม่ซึ่งอาสน์เพื่อพระราชาของพวกเรา พวกเรา
จักไม่ให้ท่านทั้งหลายดื่มสุราและเคี้ยวกินมัจฉมังสะ ณ บัดนี้ แล้วบันลือโห่ร้อง
ยังความสะอึกให้เกิดแก่ข้าราชการ ฝ่ายนั้นด้วยเสียงดัง แล้วค่อยทุบไหสุรา
ทั้งปวงเสียด้วยก้อนใหญ่ แล้วเทศาณมัจฉมังสาหารเสีย ทำให้บริโภคน้ำไม่ได้
แล้วเข้าไปสู่ระหว่างแห่งเสนาโดยเร็ว คุงเหล่าอสูรเข้าไปสู่เทพนคร แล้วทำ
เสียงให้อีกทีก็กรีกโครมประกาศว่า เราทั้งหลายเป็นคนของมโหสถบัณฑิตใน
กรุงมิตถา ถ้าท่านทั้งหลายสามารถก็จงจับพวกเรา ให้ข้าราชการเหล่านั้นรู้ความ
ที่พวกเจ้ามาแล้ว จงมาเถิด มโหสถแจ้งให้สหชาติโยธาของตนรู้ฉะนี้แล้วส่งไป
ทวยหาญสหชาติบริวารของมโหสถรับคำสั่งให้ห้อมโหสถแล้ว ผูกสอดอาวูฐ ๕
ออกจากกรุงมิตถาไปในราชอุทยานแห่งพระเจ้าจตุลนิเข้าไปสู่พระราชอุทยานอัน
ตกแต่งแล้วคณันทนวันเทพอุทยานจะนั้น เห็นสิริราชสมบัติอันประดับแล้ว
ตั้งแต่พระราชบัลลังก์พระราชาร้อยเอ็ดซึ่งมีเสวตฉัตรอันยกแล้ว ได้ทำกิจทั้งปวง
โดยนัย อันพระโพธิสัตว์กล่าวแล้ว ยังมีหาชนให้เอิกเกริกแล้วบ่ายหน้ากลับ
กรุงมิตถา ฝ่ายราชบริพารข้างกรุงปัญจาละก็กราบทูลประพุดิเหตุแด่พระราชา
เหล่านั้น พระเจ้าจตุลนิพรหมทัตทรงพิโรธว่า พวกกรุงมิตถามาทำอันตรายแก่
สุราที่ประกอบยาพิษเห็นปานนี้ของเราเสีย ฝ่ายพระราชาร้อยเอ็ดก็พิโรธว่า พวก
กรุงมิตถามาทำให้พวกเราไม่ได้ดื่มชัชชาน ส่วนพลนิกายก็จิตใจว่า เราทั้งหลาย
ไม่ได้ดื่มสุราอันหาผลค่ามิได้ ฝ่ายพระเจ้าจตุลนิพรหมทัตตรัสเรียกพระราชา
เหล่านั้นมา รับสั่งว่า คุก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงมา เรา
ทั้งหลายจักไปกรุงมิตถา ตัดเศียรพระเจ้าวิเทหราชเสียด้วยพระขรรค์ แล้วอย่า
เหยียบเสียด้วยบาท แล้วประชุมดื่มชัชชาน ท่านทั้งหลายจงเตรียมยกกองทัพ

ไป ตรัสเรื่องนี้แล้วเสด็จในที่ลับตรัสข้อความนี้แก่แก้วอีกว่า เราทั้งหลายจักจับปัจฉามิตรผู้ทำอันตรายแก่มังคลเห็นปานนี้ของพวกเรา พวกเราจักเป็นผู้อันเสนา ๑๘ อักโขภินิ พร้อมด้วยพระราชาร้อยเอ็ดแวดล้อมไป ท่านอาจารย์จงไปด้วยพราหมณ์แก้ว คาริด้วยความที่คนเป็นผู้ฉลาดว่า อันเราไม่อาจจะเอาชนะมโหสถบัณฑิต ความละเอียดจะมีแก่พวกเราเป็นแน่ เราจักยังพระราชานี้ให้กลับพระดำริ ลำดับนั้น แก้วจึงทูลพระราชาว่า ข้าแต่มหाराช นันหาใช่กำลังของพระเจ้าวิเทหราชไม่ นั่นเป็นการจัดแจง นั่นเป็นอาณาภาพของมโหสถบัณฑิต กรุงมถิลานันเขารักษาแล้ว คุณทำที่ราชสีห์รักษาแล้ว อันใคร ๆ ไม่อาจยึดเอา ความอายจักมีแก่พวกเราอย่างเดียว ไม่ควรไป ณ กรุงมถิลา ฝ่ายพระราชจูลนีเป็นผู้มัวเมาด้วยความเมาในราชอิสริยยศด้วยถือพระองค์ว่าเป็นกษัตริย์ จึงตรัสว่า มโหสถจักทำอะไรเราได้ ตรัสเรื่องนี้แล้วเป็นผู้อันพระราชาร้อยเอ็ดแวดล้อมเสด็จออกไปด้วยเสนากำหนด ๑๘ อักโขภินิ ฝ่ายอาจารย์แก้ว เมื่อไม่อาจจะให้พระเจ้าจูลนีเธอคำของตน ก็โดยเสด็จไปด้วย ด้วยคิดเห็นว่า เราไม่ควรจะประพฤติกให้เป็นข้าศึกต่อพระราชานะ

ฝ่ายสหชาติโยธาของมโหสถกลับถึงกรุงมถิลาโดยราตรีเดียว แจ้งกิจที่ตนได้ทำแก่มโหสถ ฝ่ายเหล่าบุรุษที่มโหสถวางไว้ก็ส่งข่าวก่อนว่า พระเจ้าจูลนีเป็นผู้อันพระราชาร้อยเอ็ดห้อมล้อมเป็นราชบริพาร เสด็จมาด้วยทรงมุ่งจะจับพระเจ้าวิเทหราช ขอท่านผู้เป็นบัณฑิตอย่าประมาท มโหสถได้รับข่าวจากเหล่าบุรุษที่วางไว้เนื่องนิตย์ว่า วันนี้พระเจ้าจูลนีเสด็จถึงสถานที่นั้น วันนี้ถึงสถานที่นั้น ก็วันนี้จักเสด็จถึงกรุงมถิลา พระมหาสัตว์ได้ทราบข่าวนั้นก็ยิ่งเป็นผู้ไม่ประมาท ฝ่ายพระเจ้าวิเทหราชทรงทราบข่าวว่า พระเจ้าจูลนีพรหมทัตจักกรีธาทัพมายึดเมืองเรา ก็ได้ทรงฟังเสียงกึกก้องไม่ขาดเสียง ลำดับนั้น พระเจ้าจูลนี

พรหมทัตพร้อมด้วยพลนิกายถือคบเพลิงนับด้วยแสนดวง ส่องมรรคาเสด็จมา
ถึงแต่หัวค่ำ แล้วให้ล้อมเมืองมิถิลาไว้ทั้งสี่ด้าน ลำดับนั้นแม่ทัพก็ให้ตั้งหมูปล
ในที่นั้น ๆ ล้อมกรุงมิถิลาด้วยปราการคือช้าง ด้วยปราการคือรถ ด้วยปราการ
คือม้า เหล่าพลนิกายได้ยืมบันลือลั่น ประบมือ ผิวปาก คำรณรงค์อยู่ กรุง
มิถิลากำหนดทั้งสิ้น ๗ โยชน์ ก็มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน ด้วยแสงสว่าง
ประทีปและแสงสว่างเครื่องประดับ สมัยนั้นราวจะว่าเป็นการที่ปฐพีจะแตก
สลายด้วยศัพท์สำเนียงแห่งม้ารถและศรียงค์คนตรีเป็นต้น นักปราชญ์ทั้ง ๔ คือ
เสนกะ ปุกกุสะ กามินทะ เทวินทะ ได้ยินเสียงโห่ร้องโกลาหลไม่รู้เรื่อง ก็
เข้าไปเฝ้าพระราชกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า เสียงโห่ร้องอื้ออึง
มาก ก็แต่ข้าพระองค์ไม่ทราบเสียงนั้นเป็นเสียงอะไร ควรที่จะทรงพิจารณาให้
ทราบเรื่อง พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงสดับคำของอาจารย์ทั้ง ๔ ก็ทรงคิดว่า
พระเจ้าพรหมทัตจักเสด็จมาแล้ว จึงเปิดพระแสงทอดพระเนตร ก็ทรงทราบว่า
เสด็จมาแล้ว ทั้งกลัวทั้งตกพระหฤทัย ทรงเห็นชัดว่า ชีวิตของเราไม่มีละ
พรั้งนี้พระเจ้าพรหมทัตจักยังพวกเราทั้งหมดให้สิ้นชีวิต ทรงเห็นดังนี้ก็ประทับ
นั่งตรัสอยู่กับอาจารย์ทั้ง ๔ ส่วนพระโพธิสัตว์รู้ว่า พระเจ้าจุลนีพรหมทัตเสด็จ
มาถึงแล้ว เป็นผู้ไม่ครั้นคร้ามดุจราชสีห์ จัดการรักษาในพระนครทั้งสิ้นแล้ว
คิดว่า เราจักเล่าโลมพระราชกิจขึ้นสู่พระราชนิเวศน์ ถวายบังคมพระราช
แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราชทอดพระเนตรเห็นมโหสถมา
เฝ้าก็คอยสบายพระหฤทัย ทรงดำริว่า คนอื่นยกมโหสถบัณฑิตผู้บุตรของเรา
จะชื่อว่าสามารถเปลื้องเราจากทุกข์ ย่อมไม่มี เมื่อจะรับสั่งกับมโหสถ ได้ตรัส
คาถาแรกในมหาอุมมังคชาดกนี้ว่า

ดูก่อนพอมโหสถ พระเจ้าจูลนีพรหมทัตเจ้ากรุง
ปัญจาละเสด็จยาตราทัพมาพร้อมด้วยกองทัพทุกหมู่
เหล่า กองทัพของพระเจ้ากรุงปัญจาละนั้นนั้นเพียง
ประมาณไม่ได้ มีกองช่างโยธา กองราบ ล้วนแต่
ฉลาดในสงครามทั้งปวง สามารถจะนำข้าศึกมาได้ มี
เสียงอ้ออึง ยังกันและกันให้รู้ด้วยเสียงกลองและเสียง
สังข์.

มีวิทยาทางโลหธาตุ มีเครื่องประดับ มีธงเคลื่อนไหว
กล่นด้วยข้างม้า สมบูรณ์ด้วยเหล่าคนมีศิลป์ ตั้งมั่น
ด้วยดีด้วยเหล่าทหารผู้แก้วกล้า.

กล่าวกันว่า ในกองทัพนี้ มีราชบุรุษ ๑๐ คนเป็น
ผู้ฉลาด มีปัญญา ประชุมปรึกษากันในที่ลับ พระ
ชนนีของพระเจ้าจูลนีพรหมทัตเป็นที่ ๑๑ ย่อมทรงสั่ง
สอนชาวปัญจาจนคร.

ที่นั่น บรรดาชนเหล่านี้ พระราชาร้อยเอ็ดผู้
เรื่องยศ ตามเสด็จพระเจ้าปัญจาลราช ถูกชิงแว่นแคว้น
ถวัลมรณภัย ตกอยู่ในอำนาจของชาวปัญจาจนคร.

เป็นผู้ทำตามพระราชกระแสที่ดำรัส ไม่มีความ
ปรารถนาก็จำต้องกล่าวคำเป็นที่รัก ตามเสด็จพระเจ้า-
ปัญจาลราช เป็นผู้มียอำนาจมาก่อน ไม่มีความปรารถนา
ก็ต้องอยู่ในอำนาจของพระเจ้าปัญจาลราช.

กรุงมิถิลาถูกกองทัพนั้น แวดล้อมเป็น ๓ ชั้น
ราชธานีของชาววิเทหรัฐถูกขุดเป็นคูโดยรอบ.

กองทัพที่แวดล้อมกรุงมิถิลาโดยรอบนั้นปรากฏ

เหมือนดาวบนท้องฟ้า คู่ก่อนพ้อมโหสถ พ้องรู้ว่า

พวกเราจักฟันทุกขี้ได้อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพเสนา** ความว่า คู่ก่อนพ้อมโหสถ ได้ยินว่า พระเจ้าจุลนิเสด็จยাত্রาทัพพร้อมด้วยกองทัพทุกหมู่เหล่า นับได้ ๑๘ อักโขภินิ มีพระราชาร้อยเอ็ดเป็นผู้นำ. บทว่า **ปญฺจาลยา** ได้แก่ เป็นของมืออยู่ของพระเจ้าปัญจาลราช. บทว่า **วิทฺธิมตี** ความว่า ประกอบด้วยกำลังของช่างไม้ผู้เที่ยวแบกทัพสัมภาระที่นำมาเพื่อการช่าง. บทว่า **ปตฺติมตี** ได้แก่ อันบุรุษผู้ก่อเอาสิ่งประเสริฐน้อยใหญ่รักษาแล้ว. บทว่า **สพฺพสฺขคามโกวิทา** ได้แก่ ผู้ฉลาดในสงครามทั้งปวง. บทว่า **โอหารินิ** ความว่า สามารถแอบเข้าไปในกองทัพไม่มีใครเห็น ตัดศีรษะข้าศึกนำมาได้. บทว่า **สทฺทวตี** ได้แก่ ไม่สงัดจากเสียง ๑๐ ประการ. บทว่า **ภริสฺสฺจปฺโปทฺธนา** ความว่า ในที่นั้น ไม่สามารถจะให้อู้ด้วยคำสั่งว่า จงมา จงรุก จงรบ จงอย่าไปเป็นต้นแต่กิจเช่นนั้นจะให้อู้กันได้ในที่นี้ ด้วยเสียงกลองและด้วยเสียงสังข์ ฉะนั้นจึงชื่อว่า ยังกันและกันให้อู้ด้วยเสียงกลองและเสียงสังข์. บทว่า **โลหวิขฺขา** ในบาทคาถาว่า **โลหวิขฺขา อลงฺการา** นี้ นั้น เป็นชื่อของโล่เช่นเสื้อเกราะหวมกเกราะเป็นต้น ซึ่งประดับด้วยรัตนะ ๘ ประการ เป็นศิลปโลหะ. บทว่า **อลงฺการ** ได้แก่ เป็นเครื่องประดับของพระราชา และมหาอมาตย์ของพระราชาเป็นต้น เพราะฉะนั้น ในบาทคาถานี้จึงมีเนื้อความดังนี้ว่า ชื่อว่ามีวิทยาทางโลกธาตุ มีเครื่องประดับ เพราะสว่างไสวไปด้วยวิทยาทางโลกธาตุและด้วยเครื่องประดับ. บทว่า **ธชนิ** ความว่า ประกอบด้วยธงทั้งหลายที่ยกขึ้นบนรถเป็นต้น ซึ่งประดับด้วยทองเป็นต้น รุ่งเรืองด้วยวัตถุต่าง ๆ. บทว่า **วามโรหิณี** ความว่า ทหารเหล่านั้น ท่านเรียกว่า วามโรหิณี

เพราะเมื่อขึ้นข้างขึ้นม้า ย่อมขึ้นข้างซ้าย ประกอบด้วยทหารเหล่านั้น คือ
เคลื่อนกล่นไปด้วยข้างและม้าซึ่งประมาณมิได้. บทว่า สิบปิเยหิ ความว่า
สมบูรณ์ด้วยดี คือเคลื่อนกล่นด้วยเหล่าทหารที่ถึงความสำเร็จในศิลปะ ๑๘
อย่างมีหัตถิศิลปะและอศวิศิลปะเป็นต้น. บทว่า สุเรหิ ความว่า แน่พอ
ได้ยินว่า กองทัพนี้ตั้งมั่นด้วยดีด้วยเหล่าทหารผู้มีความบากบั่นเสมอด้วยราชสีห์.
บทว่า อาหุ ความว่า กล่าวกันว่าในกองทัพนี้มีบัณฑิต ๑๐ คน. บทว่า
รโหคตา ความว่า มีปกติไปในที่ลับ คือมีปกตินั่งปรึกษากันในที่ลับ เล่า
กันว่า บัณฑิตเหล่านั้นเมื่อได้คิดกันวันสองวัน ก็สามารถจะกลับเอาแผ่นดิน
ขึ้นตั้งไว้ในอากาศได้. บทว่า เอกาทสี ความว่า ได้ยินว่า. พระชนนีของ
พระเจ้าจุลนิรัน ประกอบด้วยปัญญายิ่งกว่าบัณฑิต ๑๐ คนนั้น พระชนนีนั้น
เป็นคนฉลาดที่ ๑๑ ของบัณฑิตเหล่านั้น สั่งสอนพร้าสอนกองทหารปัญญาละ.

เล่ากันมาว่า วันหนึ่งมีบุรุษคนหนึ่งถือข้าวสารหนึ่งทะนาน ข้าวสุก
หนึ่งห่อ และกหาปณะหนึ่งพัน คิดจะข้ามแม่น้ำ ก็ลงถึงท่ามกลางแม่น้ำ
ไม่อาจจะข้ามได้ จึงกล่าวกะชนทั้งหลายผู้ยืนอยู่ริมฝั่งอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ
ทั้งหลาย ข้าวสารหนึ่งทะนาน ข้าวสุกหนึ่งห่อ และกหาปณะหนึ่งพัน ของ
ข้าพเจ้ามีอยู่ในมือ บุคคลผู้สามารถยังข้าพเจ้าให้ได้ข้ามจากฝั่งนี้ ข้าพเจ้าจัก
ให้สิ่งที่ข้าพเจ้าชอบใจซึ่งมีอยู่ในมือ ลำดับนั้น มีบุรุษหนึ่งถึงพร้อมด้วยกำลัง
นุ่งผ้ามันแล้วข้ามลงสู่แม่น้ำ จับแขนบุรุษนั้นให้ข้ามลงไปแล้วกล่าวว่า ท่าน
จงให้สิ่งที่ควรให้แก่ข้าพเจ้า บุรุษนั้นกล่าวตอบว่า ท่านจงถือเอาข้าวสารหนึ่ง
ทะนานหรือข้าวสุกหนึ่งห่อ บุรุษผู้พาข้ามปากจึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่คิดชีวิต
พาท่านข้ามปาก ข้าพเจ้าไม่ต้องการด้วยของสองสิ่งนั้น ท่านจงให้กหาปณะ
แก่ข้าพเจ้า บุรุษผู้ว่าจะให้ของชอบใจนั้นจึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าได้พูดว่า ข้าพเจ้า
จะให้สิ่งที่ชอบใจจากของ ๓ อย่างแก่ท่าน บัดนี้ ข้าพเจ้าก็ให้สิ่งที่ข้าพเจ้า

ชอบใจแก่ท่าน ท่านอยากได้ก็จงถือเอา บุรุษผู้พาข้ามฟากจึงพูดแก่บุคคล
ผู้หนึ่งผู้ยืนอยู่ใกล้ บุคคลผู้นั้นก็กล่าวตอบว่า บุรุษผู้ว่าจะให้ของชอบใจให้
ของที่ชอบใจแก่ท่าน ท่านรับเอาเถิด บุรุษผู้พาข้ามฟากกล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่เอา
แล้วพาบุรุษผู้จะให้ของชอบใจไปสู่ที่วินิจฉัย แจ็งแก่อมาตย์ผู้วินิจฉัยทั้งหลาย
ฝ่ายอมาตย์ผู้วินิจฉัยเหล่านั้น ได้ฟังข้อความทั้งปวงก็วินิจฉัยอย่างนั้น บุรุษผู้พา
ข้ามฟากไม่ยินดีด้วยวินิจฉัยแห่งอมาตย์เหล่านั้น จึงกราบทูลพระราชฯ ฝ่าย
พระราชฯ จดนี้ให้เรียกอมาตย์ผู้วินิจฉัยเหล่านั้นมา ทรงฟังคำของชนทั้ง ๒ แต่
สำนักอมาตย์ผู้วินิจฉัย เมื่อไม่ทรงทราบจะวินิจฉัยอย่างอื่น จึงทรงวินิจฉัย
ทับสตัย บุรุษผู้พาข้ามฟากได้ฟังพระราชวินิจฉัยคังนั้น ก็พูดขึ้นหน้าพระที่นั่งว่า
พระองค์ทำข้าพระองค์ผู้สละชีวิตลงสู่มแม่น้ำให้มีโทษ ขณะนั้นพระชนนีแห่ง
พระเจ้าจตุณมีพระนามว่าสลากเทวี ประทับนั่งอยู่ใกล้ ทรงทราบความที่พระ-
ราชฯ วินิจฉัยผิด จึงตรัสว่า พ่อวินิจฉัยคดีที่วินิจฉัยผิดคดีแล้วหรือ พระเจ้า
จตุณทูลพระราชฯ มารดาว่า ข้าพระเจ้าทราบเท่านี้ ถ้าว่าพระมารดาทรงทราบ
ยิ่งกว่านี้ไซ้ ขอได้ทรงวินิจฉัยอีกเถิด พระนางสลากเทวีจึงรับสั่งว่า คีละพ่อ
แม่จะวินิจฉัย จึงรับสั่งให้เรียกบุรุษผู้ว่าจะให้ของที่ชอบใจมาแล้วตรัสว่า
เจ้าจงมา จงวางของ ๓ อย่างที่เจ้าถืออยู่ไว้ที่ภาคพื้น แล้วตรัสถามว่า เมื่อ
เจ้าลอยอยู่ในน้ำ เจ้าพูดว่ากระไรจะบุรุษผู้พาข้ามฟากคนนี้ ครั้นบุรุษผู้ว่า
จะให้ของที่ชอบใจทูลคังที่ได้กล่าวมาแล้ว จึงรับสั่งว่า ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงถือ
เอาของที่เจ้าชอบใจของเจ้า ณ บัดนี้ บุรุษผู้ว่าจะให้ของที่ชอบใจจึงถือเอาถุง
กหาปณะหนึ่งพัน ลำดับนั้น พระนางจึงให้เรียกบุรุษผู้ว่าจะให้ของที่ชอบใจ
มาในกาลเมื่อเดินไปได้หน่อยหนึ่ง ตรัสถามว่า เจ้าชอบกหาปณะหนึ่งพันหรือ
ครั้นได้ทรงฟังทูลตอบว่า ชอบกหาปณะหนึ่งพัน พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า เจ้า

พุดกะบุรุษผู้พำข้ามฟากนี้ว่า เราจักให้ของที่ชอบใจจากของ ๓ อย่างนี้แก่เขา หรือไม่ได้พุด ครั้นได้ทรงฟังตอบว่า ได้พุด จึงรับสั่งว่า ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงให้กหาปณะหนึ่งพันแก่บุรุษผู้พำข้ามฟากนี้นั้นแล บุรุษผู้ว่าจะให้ของที่ชอบใจได้ฟังพระวินิจฉัยขณะนั้น ก็ร้องให้คร่ำครวญได้ให้กหาปณะหนึ่งพันแก่บุรุษผู้พำข้ามฟากนั้น ขณะนั้น พระเจ้าจุลนีพรหมทัตและอมาตย์ทั้งหลายยินดีในพระวินิจฉัยนั้นต่างแซ่ซ้องสาธุการ จำเดิมแต่นั้น ความที่พระนางเจ้าสลาทเทวีพระราชชนนีของพระเจ้าจุลนีเป็นผู้เป็นไปด้วยพระปัญญา ก็บังเกิดปรากฏในที่ที่ตั่งปวง พระเจ้าวิเทหราชทรงหมายเอาพระนางเจ้าองค์นี้ จึงตรัสว่า มาตาเอกาทสี เป็นต้น.

บทว่า **ขตุยา** ได้แก่ กษัตริย์ทั้งหลาย. บทว่า **อจินฺนรฎฺฐา** ความว่า ถูกพระเจ้าจุลนีพรหมทัตชิงแว่นแคว้นยึดครอง. บทว่า **พฺยติตา** ความว่า กลัวแต่มรณภัย ไม่ทรงเห็นสิ่งอื่นที่จะพึงถือเอา. บทว่า **ปญฺจาสิณฺวถิ คตา** ความว่า ตกอยู่ในอำนาจของพระเจ้าปัญจาลราชนี้ ก็บทนี้เป็นเหตุยิวักตติลงในอรรถแห่งจัญญิวักตติ. บทว่า **ยิ วทา ตกฺกรา** ความว่า อาจกระทำตามพระราชกระแสที่ตรัส. บทว่า **วลินฺ คตา** ความว่า เมื่อก่อนมีอำนาจเอง แต่เดี๋ยวนี้อยู่ในอำนาจของพระเจ้าจุลนี. บทว่า **ติสนฺธิ** ความว่า ถูกล้อมด้วยกำแพง ๔ เหล่านั้นคือ ถูกล้อมด้วยกำแพง คือ ช้างเป็นชั้นแรก ถัดนั้นล้อมด้วยกำแพงคือรถ ถัดนั้น ล้อมด้วยกำแพงคือม้า ถัดนั้น ล้อมด้วยกำแพงคือพลรบ ชื่อว่าล้อม ๓ ชั้น คือระหว่างกองช้างกับกองรถ เป็นชั้น ๑ ระหว่างกองรถกับกองม้าเป็นชั้น ๑ ระหว่างกองม้ากับกองพลรบ เป็นชั้น ๑. บทว่า **ปริกฺขณฺยติ** ความว่า บัดนี้ นครนี้ถูกขุดโดยรอบเหมือนเขาประสงคจะยกขึ้นถือไป. บทว่า **อุทฺธิ ตารกษาดาว** ความว่า

กองทัพที่ล้อมรอบกรุงมิลินั้น ปรากฏด้วยอาวุธทั้งหลายมีท่อนไม้เป็นต้น คลายร้อยหลายพัน เหมือนดาวบนท้องฟ้า. บทว่า วิชานาหิ ความว่า คู่ก่อนพ้อมโหด ตั้งแต่เว็จจนถึงภวัคคพรหม คนอื่นที่ชื่อว่าเป็นบัณฑิต ผู้ฉลาดในอุบายเช่นเจ้าไม่มี อนึ่ง ชื่อว่าความเป็นบัณฑิตย่อมรู้จักกันได้ในฐานะ เห็นปานนี้ เพราะคนอื่นเช่นเจ้าไม่มี ฉะนั้น เจ้าเท่านั้นจึงรู้ว่า พวกเราจัก พันความทุกข์นี้ได้อย่างไร.

พระมหาสัตว์ได้สดับพระคำรัสของพระเจ้าวิเทหราชดังนี้แล้ว ดำริว่า พระราชานี้ทรงกลัวมรณภัยเหลือเกิน ก็แพทย์เป็นที่พึ่งอาศัยของคนไข้ โภชนาหารเป็นที่พึ่งอาศัยของคนหิว น้ำดื่มเป็นที่พึ่งอาศัยของคนกระหาย เว้นเราเสีย คนอื่นที่เป็นที่พึ่งอาศัยของพระราชานี้ไม่มี เราจักปลอมโยนพระองค์ ให้เบาพระหฤทัย ครั้งนั้น พระมหาสัตว์มิได้ครั้นคร้าม จุจราชสีห์บันลือลีลา ทน พินมโนศิลา กราบทูลพระเจ้าวิเทหราชว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์อย่าทรงกลัวเลย จงเสวยราชสมบัติให้เป็นสุขเถิด ข้าพระองค์จัก ทำกองทัพซึ่งนับได้ ๑๘ อักโขภินี้ ให้เป็นผู้มีใจเจ้าของแม่แห่งผ้าสาฎกที่พัน ท้องอยู่ให้หนีไป จุจบุคคลเงือก่อนคืนให้กาหนีไป และจุจบุคคลขี้ธนูให้ ลิงหนีไปฉะนั้น กราบทูลฉะนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๕ ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์ทรง
เหยียดพระยุคลบาทให้ผาสุก เชิญเสวยและรื่นรมย์ใน
กามสมบัติเถิด พระเจ้าจุลนีพรหมทัตจะละกองทัพ
ชาวปัญจาละหนีไป.

เนื้อความของคานานันมีว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์
ทรงเหยียดพระยุคลบาท กล่าวคือเสวยราชย์ของพระองค์ตามสบายเถิด และเมื่อ

ทรงเหยียด อย่าได้คิดเรื่องการสงคราม โปรดเสวยและรื่นรมย์ในกามสมบัติ
เกิด พระเจ้าจุลนีพรหมทัตนี้จักทรงทิ้งกองทัพหนีไป.

มโหสถบัณฑิตยังพระราชานำให้อุ่นพระฤทัยแล้วออกมาให้ยังกลองแจ้ง
เรื่องเล่นมหรสพเที่ยวปาวร้องในพระนคร กล่าวกะชาวพระนครว่า ท่านผู้เจริญ
ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้วิตกเลย จงยังวัตถุทั้งหลายมีดอกไม้ของหอม
เครื่องลูบไล้ น้ำดื่มและโภชนะเป็นต้นให้ถึงพร้อมแล้วเริ่มเล่นมหรสพ มโห-
สถกล่าวกะชาวพระนครว่า ชนทั้งหลายในที่นั้น ๆ จงดื่มใหญ่ จงเล่นคิดสี
ตีเป่า จงประโคมดนตรี จงฟ้อนรำ จงโห่ร้อง จงเฮฮา จงบันลือเสียงให้
เอิกเกริก จงตบมือให้สนุก จงขับร้องตามสบาย ค่าใช้จ่ายสำหรับพวกท่าน
ทั้งหลาย เป็นของเราจัดให้ทั้งนั้น เราผู้มีนามว่ามโหสถบัณฑิต พวกท่าน
จักได้เห็นอานุภาพของเรา ยังชาวพระนครให้เบาใจแล้ว ชาวพระนครได้ทำ
ตามนั้น ชนทั้งหลายอยู่นอกเมืองย่อมได้ยินเสียงมีเสียงขับประโคมเป็นต้น
ก็พากันเข้าสู่ภายในเมืองทางประตูน้อย ผู้รักษาทั้งหลายย่อมไม่จับกุมบุคคลที่
คนเห็นแล้ว ๆ นอกจากพวกศัตรู เพราะฉะนั้น คนเดินเข้าออกมิได้ขาด
บุคคลเข้าไปในเมืองย่อมเห็นคนเล่นมหรสพ.

ฝ่ายพระเจ้าจุลนีพรหมทัตได้ทรงสดับเสียงโกลาหลในกรุงมิถิลา จึง
ตรัสถามมาตย์ทั้งหลายว่า คุณก่อนผู้เจริญทั้งหลาย ในเมื่อพวกเราล้อมเมือง
ด้วยกองทัพนับด้วยอักโขภินิตั้งอยู่แล้ว ความกลัวหรือเพียงความพรั่นพรึงย่อม
ไม่มีแก่ชาวเมือง ชาวเมืองร่าเริงปีติโสมนัส ประโคมฟ้อนรำขับโห่ร้องเกรียว
กราว ตบมือ คุกคาม มีเหตุการณ์เป็นไฉน ลำดับนั้น บุษยทัมโหสถวางไว้
ก็ทูลมูสาแต่พระราชานำว่า ข้าแต่เทพเจ้า พวกเรามีกิจอันหนึ่งเข้าไปในเมือง
ทางประตูน้อย เห็นประชาชนชาวเมืองเล่นการมหรสพ ได้ซักถามว่า พระ-

ราชาในสกลชมพูทวีปมาล้อมเมืองของท่านทั้งหลายตั้งอยู่แล้ว แต่พวกท่านเป็นผู้ประมาทเหลือเกิน เหตุการณ์เป็นอย่างไร ชาวเมืองเหล่านั้นกล่าวตอบว่า พระราชาของเราทั้งหลายทรงปรารถนาอย่างหนึ่ง ได้มีในกาลเมื่อยังทรงพระเยาว์ว่า ในเมื่อเมืองเราอันพระราชาในสกลชมพูทวีปล้อมแล้ว พวกเราจักเล่นมหรสพ วันนี้อันความปรารถนาของพระราชาแห่งพวกเราถึงที่สุด เพราะฉะนั้นทางราชการจึงป่าวร้องให้ชาวเมืองเล่นมหรสพ ดิฉันใหญ่ในที่ของตน ๆ พระเจ้าจุลนีพรหมทัตได้ทรงฟังถ้อยคำของพวกนรุษที่มโหสถวางไว้ ก็ทรงขัดเคืองตรัสสั่งเสนาว่า ท่านทั้งหลายจงไป จงรีบถมเมืองข้างนี้ด้วยข้างนี้ด้วย จงทำลายคู จงทำลายกำแพง จงทำลายประตูหอรบ เข้าไปในเมือง เอาศิระชาวเมืองมาด้วยเกวียนร้อยเล่ม คุณเอาฟักเขียวมาละนั้น จงตัดเศียรพระเจ้าวิเทหราชนำมา โยธาผู้กล้าหาญทั้งหลายได้ฟังพระราชดำรัสสั่ง ก็กุมอาวุธมีประการต่าง ๆ ไปสู่ที่ใกล้ประตูหอรบ ถูกทวยหาญของมโหสถประทุษร้ายด้วยการเทสาดเปือกตมระคนด้วยก้อนกรวดและเลนระคนด้วยทราย และการทิ้งก้อนศิลาที่ถอยกลับลงสู่คูด้วยคิดจะทำลายกำแพง เหล่าโยธาตั้งอยู่บนประตูเชิงเทินภายใน ก็ทำให้เข้าศึกถึงความพินาศใหญ่ ด้วยเครื่องสังหารมีลูกศร หอกและโตมรเป็นต้น โยธาของมโหสถยอมเบียดเบียนโยธาของพระเจ้าจุลนี ลำแดงวิการแห่งมือเป็นต้น และคำบริภาษด้วยประการต่าง ๆ พุดยั่วให้โกรธว่า พวกเจ้ามีร่างกายเหน็ดเหนื่อย จงมาดื่มเถียวกินสักหน่อยซิ แล้วสาธุสุราทิ้งภาชนะสุราและโยนมัจฉมังสะ กับทิ้งไม้เสียบมัจฉมังสะลงไป ส่วนพวกสัตว์ก็ดื่มเถียวกินเดินไปมาบนกำแพง โยธากรุงปัญจาละไม่อาจจะทำอะไรได้ ก็ไปเฝ้าพระเจ้าพรหมทัต กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ บุคคลเหล่านี้ยกท่านผู้มีอำนาจแล้ว ไม่สามารถจะเอาชัยชนะได้ พระเจ้าจุลนีประทับแรมอยู่ ๔ - ๕ ราตรี เมื่อไม่ทรงเห็นอุบายที่จะหักเอาเมืองมิถิลาได้จึงตรัสถามแก้วภู่ว่า อาจารย์ พวกเราไม่สามารถจะยึดพระนครได้ แม้คนคนหนึ่ง ก็ไม่

สามารถจะเข้าใกล้ จะควรทำอย่างไร เภวัฏกราทูลสนองว่า ช่างก่อนเถอะ
พระเจ้าข้า ธรรมดาเมืองมีน้ำภายนอก เราจักเอาเมืองได้ด้วยลึนน้ำ พวกใน
เมืองลำบากด้วยน้ำจกเปิดประตูเมืองออกมา พระราชาทรงเห็นชอบด้วยว่า
อุบายนี้ดี จำเดิมแต่นั้นมา พวกข้างกองทัพก็มีให้ใครนำน้ำเข้าไปในเมือง บุษ
ทิมโหสถวางไว้ก็เขียนหนังสือผูกปลายลูกศรยิงส่งเข้าเข้าไปในเมือง เพราะ
มโหสถตั้งอาณัติไว้ว่า ใครพบหนังสือที่ปลายลูกศรจงนำมาให้เราดังนี้ ครั้งนั้น
บุษคนหนึ่งเห็นหนังสือที่ปลายลูกศรก็เอาไปแสดงแก่มโหสถ มโหสถรู้ช้วนัน
จึงนึกว่า พระเจ้าจุลณีไม่รู้จักความที่เราเป็นมโหสถบัณฑิต จึงให้ผ้าไม้ไผ่ยาว
๖๐ ศอกออกเป็น ๒ ซีก รานปล้องออกหมดแล้วประกบกันเข้าอีกรัดด้วยหนัง
ทาโคลนข้างบน ให้หว่านโดนดสายบัวและพีชบัวขาว ซึ่งได้มาแต่ดาบสผู้มี
ฤทธิ์นำมาแต่หิมวันตประเทศ ในเลนใกล้ฝั่งสระโบกขรณี วางไม้ไผ่ไว้ข้างบน
กรอกน้ำลงไป คั้นเคียวเท่านั้นเกิดดอกขึ้นไป ๆ ถึงปลายไม้ไผ่สูงพันราว ๑ ศอก
ลำดับนั้น มโหสถยังบุษทั้งหลายของตนให้ถอนสายบัวนั้น โยนให้พวกข้าศึก
ด้วยคำว่า พวกท่านจงถวายนายบัวนี้แก่พระเจ้าจุลณี เหล่าบุษของมโหสถทำ
สายบัวนั้นให้เป็นวลัยแล้วร้องบอกว่า เนะท่านทั้งหลายผู้เป็นข้าบาทของพระ-
เจ้าจุลณีพรหมทัต เหล่าท่านอย่าตายด้วยความหิวเลย จงรับเอาดอกอุบลนี้
ประดับ เคี้ยวกินสายบัวให้อิ่มหนา ร้องบอกฉะนี้แล้วโยนลงไป บุษคนหนึ่ง
ที่มโหสถวางไว้จึงถือเอาสายบัวนั้น นำไปถวายพระเจ้าจุลณี กราทูลว่า ข้าแต่
สมมติเทพ ขอได้ทอดพระเนตรสายบัวนี้ สายบัวยาวเท่านี้ เราทั้งหลายไม่
เคยเห็นมาแต่ก่อนจนบัดนี้ ครั้นเมื่อพระราชตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงวัดดู
ก็วัดสายบัวอันยาว ๖๐ ศอก ทูลว่า ๘๐ ศอก ในเมื่อพระราชตรัสถามอีกว่า
บัวนั้นเกิดในที่ไหน บุษคนหนึ่งที่มโหสถวางไว้กราทูลเท็จว่า วันหนึ่ง
ข้าพระเจ้ากระหายน้ำเข้าไปในเมืองทางประตูน้อยด้วยลึนจะดื่มสุรา ได้เห็น

สระโบกขรณีใหญ่ทั้งหลายที่ขุดไว้เพื่อประโยชน์แห่งชาวเมืองเล่นน้ำ มหาชน
นั่งในเรือเก็บดอกบัว ดอกบัวนี้เกิดริมฝั่งสระโบกขรณีนั่น ก็แต่สายบัวอันเกิด
ในที่ลึกยาวราว ๑๐๐ สอก พระเจ้าจุลนีพรหมทัตได้สดับข้อความนั้น จึงตรัส
แก่แก้วแก้วว่า คุณก่อนท่านอาจารย์ พวกเราไม่อาจจะยึดเอาเมืองนี้ด้วยให้สิ้นน้ำ
ท่านเลิกความคิดนี้เสียเถิด พราหมณ์แก้วแก้วกราบทูลว่า ถ้าอย่างนั้น จักยึดเอา
เมืองนี้ด้วยให้สิ้นข้าว เพราะธรรมดาว่านครต้องมีข้าวภายนอก พระราชาตรัส
ให้ทำอย่างนั้น มโหสถบัณฑิตรู้ข่าวนั้น โดยนัยหนหลังจึงนึกว่าพราหมณ์แก้วแก้ว
ไม่รู้จักความที่เราเป็นมโหสถบัณฑิต จึงให้เทโกลนตามบนกำแพงเมือง แล้ว
ให้หว่านข้าวเปลือกในที่นั้น ธรรมดาความประสงค์ของพระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย
ย่อมสำเร็จราตรีเดียวเท่านั้น ข้าวเปลือกก็งอกขึ้นบนกำแพงเมือง พระเจ้าจุลนี
ทอดพระเนตรเห็นต้นข้าวนั้นจึงตรัสถามว่า นั่นอะไรปรากฏเขียวอยู่บนกำแพง
เมือง บุรุษที่มโหสถวางไว้ได้ฟังพระราชกระแส ก็เป็นเหมือนคอยชิงมาแต่
พระโอรสของพระราชดำรัส จึงกราบทูลว่าข้าแต่เทพเจ้า ได้ยินว่า บุตรแห่ง
คฤหบดีอันมีนามว่ามโหสถบัณฑิต คิดเห็นภัยในอนาคตกาล จึงให้ชนข้าวเปลือก
แต่แคว้นขึ้นจนหลวงไว้ แล้วเก็บงำข้าวเปลือกที่เหลือไว้ริมกำแพง ได้ยินว่า
ข้าวเปลือกเหล่านั้น แห้งไปด้วยแดด ชุ่มไปด้วยฝน และข้าวกล้าทั้งหลาย
ก็เกิดขึ้นพร้อมในที่นั้น วันหนึ่งข้าพเจ้าเข้าไปโดยประตูน้อยด้วยกิจอันหนึ่ง
เห็นกองข้าวเปลือกริมกำแพงก็หยิบข้าวเปลือกมาจากกองนั้น ทั้งไว้ริมทาง
ที่นั้นหมู่ชนเมื่อจะพูดกับข้าพเจ้าว่าชะรอยท่านจะหิว จึงบอกว่า ท่านจงเอา
ชายผ้าห่อข้าวเปลือกไปเรือนของท่านให้ตำหุงกินซิ พระเจ้ากรุงปัญจาละได้สดับ
ดังนั้น จึงตรัสกะพราหมณ์แก้วแก้วว่า เราไม่อาจจะยึดเอาเมืองด้วยให้สิ้นธัญญาหาร
อุบายอื่นมีหรือ แก้วแก้วกราบทูลว่า ถ้าอย่างนั้นเราจักยึดเอาด้วยสิ้นพื้น ขึ้นชื่อว่า

เมืองย้อมมีพินภายนอก พระราชาตรัสให้ดำเนินการอย่างนั้น ฝ่ายมโหสถรู้ข่าว
นั้นดังหนหลัง ให้ทำกองพินประมาณเท่าภูเขา ให้ปรากฏล่งพินข้ามเปลือก
บนกำแพง พวกคนของมโหสถเมื่อกล่าวเยาะเย้ยเล่นกับโยธาของพระเจ้าจูลณี
จึงกล่าวว่า ถ้าพวกท่านหิวจุงหุงข้าวกินเสีย แล้วโยนพินใหญ่ ๆ ลงไปให้ฝ่าย
พระราชจูลณีทอดพระเนตรเห็นพินเป็นอันมากกองพินกำแพงเมือง จึงตรัส
ถามว่า นั่นอะไร บุรุษที่มโหสถวางไว้จึงกราบทูลว่า ข้าแต่เทพเจ้า ได้ยินว่า
บุตรคฤหบดีผู้นี้นามว่ามโหสถเห็นภัยในอนาคตจึงให้ชนพินมากองไว้หลังเรือน
แห่งเหล่าสกุล และให้กองไว้ริมกำแพงเมืองก็มีใช้น้อย พระเจ้ากรุงปัญจาละ
ได้สดับดังนั้นจึงตรัสกะอาจารย์แก้วว่า เราไม่อาจจะยึดเอาเมืองด้วยลื่นพิน
ท่านจงเลิกอุบายนี้เสีย พรหมณ์แก้วทูลว่า ขอพระองค์อย่าได้ทรงวิตก
อุบายอื่นยังมี พระเจ้าจูลณีตรัสถามว่า อุบายอย่างไรอีก เรายังไม่เห็นที่สุด
อุบายของท่าน เราไม่สามารถจะยึดเอาวิเทหรัฐได้ เราจักกลับเมืองของเรา
แก้วจึงทูลว่า ความอาวว่า พระเจ้าจูลณีพรหมทัตกับพระราชาร้อยเอ็ด ไม่
สามารถจะยึดเอาวิเทหรัฐได้ จักมีแก่พวกเรา มโหสถจักเป็นบัณฑิตอย่างไร
แม้ข้าพระองค์ก็เป็นบัณฑิตแท้จริง พวกเราจักทำเลศอันหนึ่ง พระราชาตรัสว่า
เลศอะไร แก้วจึงทูลสนองว่า พวกเราจักทำธรรมยุทท์ พระราชาตรัสถามว่า
อะไรเรียกว่าธรรมยุทท์ แก้วทูลตอบว่า เสนาจักไม่ต้องรบ ก็แต่บัณฑิต
ทั้งสองของพระราชาทองสองจักอยู่ในที่เดียวกัน ในบัณฑิตทั้งสองนั้น บัณฑิต
ใดจักไหว้ บัณฑิตนั้นจักแพ้ ก็มโหสถไม่รู้ความคิดนี้ และข้าพระองค์ก็เป็น
ผู้แก่กว่า มโหสถยังเป็นหนุ่ม เห็นข้าพระองค์ก็จักไหว้ มโหสถไหว้ข้าพระองค์
เมื่อใด ชาวแคว้นวิเทหะก็จักชื่อว่า อันพวกเราชนะแล้ว ที่นั่นพวกเราจักยัง
วิเทหรัฐให้ปราศแล้วยึดไว้เป็นเมืองของตน ความอาวจักไม่มีแก่พวกเราด้วย
ประการฉะนี้ รบด้วยเลศนี้ชื่อว่าธรรมยุทท์ ฝ่ายมโหสถได้ทราบรหัสเหตุ

เหมือนหนหลัง จึงคิดว่า ถ้าเราแพ้แก้วฏู เราก็ไม่ใช่บัณฑิต ส่วนพระเจ้าจูลณี
พรหมทัตตรัสว่า อุบายนี้งามละอาจารย์ ให้เขียนราชสาสน์ความว่า พຸ່งนี้
ธรรมยุทจักมี ชนะหรือปราชัยโดยธรรมโดยเสมอจักมีแก่บัณฑิตทั้งสอง
ผู้ใดไม่ทำธรรมยุท ผู้นั้นชื่อว่าพ่ายแพ้ ดังนี้ แล้วส่งไปถวายพระเจ้าวิเทห-
รัฐทางประคูน้อย พระเจ้ากรุงมิลิลาได้ทรงสดับราชสาสน์นั้น ให้เรียกมโหสถ
มาแจ้งเนื้อความนั้น มโหสถกราบทูลว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า ขอสมมติเทพ
พระราชทานราชสาสน์ตอบไปว่า ชาวกรุงมิลิลาจักเตรียมจัดสนามธรรมยุทไว้
ทางประคูด้านปักษิมทิศ กองทัพกรุงปัญจาละจงมาสู่สนามธรรมยุท พระเจ้า
วิเทหาราชได้ทรงฟังคำของมโหสถจึงพระราชทานราชสาสน์ ตอบแก่ทูตผู้มาแล้ว
นั่นเอง มโหสถให้เตรียมจัดสนามธรรมยุททางประคูด้านปักษิมทิศ ด้วยคิดว่า
ปราชัยจักมีแก่แก้วฏูวันพຸ່งนี้ ฝ่ายเหล่าบุรุษที่มโหสถวางไว้ร้อยเอ็ดคนก็ล้อม
แก้วฏูไว้เพื่อประโยชน์แก่การรักษามโหสถด้วยคิดว่า ใครจะรู้เหตุการณ์เหตุการณ์
อะไรจักเกิดมี ส่วนพระราชาร้อยเอ็ดก็ไปสู่สนามธรรมยุท ยืนคอยดูทางปรา-
จินทิศ พราหมณ์แก้วฏูก็ไปเช่นนั้นเหมือนกัน ฝ่ายมโหสถบรมโพธิสัตว์सन
น้ำหอมแต่เช้าทีเดี๋ยวลแล้ว นั่งฝึมาแต่แคว้นกาสิราคานับด้วยแสนกหาปณะ
แล้วประดับเครื่องอลังการทั้งปวง บริโภคโภชนาหารมีรสเลิศต่าง ๆ ไปสู่พระ-
ทวารด้วยบริวารใหญ่ ครั้นได้พระราชานุญาตให้เข้าเฝ้าว่า บุตรของเราจงเข้ามา
ดังนี้ ก็เข้าไปถวายบังคมพระราชธา ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ครั้นได้สดับ
พระราชดำรัสถามถึงเหตุที่มาเฝ้า จึงกราบทูลว่า จักไปสนามธรรมยุทครั้งนี้
ตรัสถามว่า จะต้องการอะไร จึงกราบทูลว่า ข้าพระองค์ประสงค์จะลวงแก้วฏู
ด้วยแก้วมณี ควรที่ข้าพระองค์จะได้มณีรัตนะ ๘ กต พระราชาก็ทรงอนุญาต
มโหสถรับมณีรัตนะนั้นแล้วถวายบังคมพระราชธาจากพระราชานิเวศน์ มีโยธา
สหชาติพันหนึ่งแวดล้อม ขึ้นสู่รถอันประเสริฐเทียมด้วยม้าแสวดสินธพอันควร

ค่าเก้าแสนกหาปณะถึงริมประตูเวลากินอาหารเช้า ฝ่ายแก้วกัณฐ์ยืนคอยดูทางมาแห่ง
มโหสถ ด้วยคิดว่ามโหสถจักมาถึงบัดนี้ ๆ เป็นเสมือนยื่นคอด้วยแลหา เหงื่อ
ไหลโซมด้วยความร้อนแห่งดวงอาทิตย์ ฝ่ายมโหสถเต็มไปด้วยความเป็นผู้มี
บริวารมาก คุณมหาสมุทรท่วมทับ เป็นผู้มีได้สยดสยองมิได้พองขนคูดุไกร-
สรสีหราช ให้เปิดประตูออกจากพระนคร ลงจากรถดำเนินไปโดยวงไว
องอาจดูพระยาราชสีห์ พระราชาร้อยเอ็ดเห็นสิริรูปแห่งพระโพธิสัตว์ ก็ยัง
ศัพท์สำเนียงเอกรีกสรรเสริญเกียรติพระโพธิสัตว์ให้เป็นไปว่า ได้ยินว่า
บุตรสิริวิฑกเศรษฐี ผู้มีนามว่า มโหสถบัณฑิต เป็นผู้ไม่มีสอง ไม่มีใคร
เปรียบด้วยความปรีชาในสกลชมพูทวีป ฝ่ายมโหสถมีสิริสมบัติหาที่เปรียบมิได้
คือมณีนีรันตะเดินตรงไปหาพราหมณ์แก้วกัณฐ์ ส่วนปุโรหิตแก้วกัณฐ์เห็นมโหสถบรม-
โพธิสัตว์ ก็ไม่อาจจะทรงกายอยู่ได้ลุกขึ้นต้อนรับกล่าวว่า ท่านมโหสถบัณฑิต
เราทั้งสองเป็นบัณฑิตเหมือนกัน เมื่อพวกข้าพเจ้ามาอยู่ที่นี้นานเพราะท่าน
ท่านไม่สั่งสักว่าเครื่องบรรณาการมาบ้าง เพราะเหตุไรท่านจึงได้ทำอย่างนี้
ลำดับนั้น มโหสถกล่าวตอบแก้วกัณฐ์ว่า ท่านบัณฑิต ข้าพเจ้าหาบรรณาการที่
สมควรแก่ท่าน ฟังได้มณีนีรันตะเอง ท่านจงรับอามณีนีรันตะนี้ มณีนีรันตะอื่น
อย่างนี้หาไม่ได้ทีเดียว แก้วกัณฐ์เห็นมณีนีรันตะอันรุ่งเรืองอยู่ในมือมโหสถก็คิดว่า
มโหสถจักประสงค์ให้เรา จึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนี้ท่านจงให้แล้วเหยียดมือคอย
รับ มโหสถจึงกล่าวว่า ท่านคอยรับเถิดแล้วโยนไปให้ตก ณ นิ้วมือที่เหยียดรับ
ลำดับนั้น แก้วกัณฐ์ไม่อาจทานแก้วมณีนีรันตะน้ำหนักด้วยนิ้วมือ แก้วมณีนีรันตะ
ตกใกล้เท้ามโหสถ แก้วกัณฐ์ก็น้อมกายลงแทบเท้าแห่งมโหสถ ด้วยใคร่จะถือเอา
เพราะความโลภ ลำดับนั้น มโหสถก็ไม่ให้แก้วกัณฐ์ลุกขึ้นได้ จับคอแก้วกัณฐ์ไว้ด้วย
มือข้างหนึ่ง จับชายกระเบนไว้ด้วยมือข้างหนึ่ง กล่าวว่า ลูกขึ้นซิ ท่านอาจารย์

ข้าพเจ้าเป็นเด็กเท่ากับหลานของท่าน ท่านอย่าไหว้ข้าพเจ้าเลย แล้วยังหน้าของแก้วฏูให้สีลงที่พื้นกลับไปกลับมา จนหน้าเปื้อนด้วยโลหิตแล้วกล่าวว่า คุณก่อนคนอันธพาล เจ้าหวังการไหว้แต่เราหรือ กล่าวฉนั้นแล้วจับคอชด์ไปแก้วฏูไปตกลงในที่ราวหนึ่งอุสุก ลูกขึ้นหนีไป โยธาของมโหสถก็หยิบเอาแก้วมณีไว้ เสียงมโหสถร้องว่า ลูกขึ้นเถิด ๆ อย่าไหว้เราเลย ดังนี้ ได้ยินทั่วบริษัท ส่วนบริษัทของมโหสถก็กล่าวว่า แก้วฏูไหว้แทมโหสถแล้วโหร้องแซ่เป็นเสียงเดียวกัน พระราชาร้อยเอ็ด ตลอดพระเจ้าจุลณีก็ได้เห็นแก้วฏูน้อมกายลงแทบแทมโหสถ พระราชาเหล่านั้นคิดว่า บัณฑิตของพวกเราไหว้มโหสถบัณฑิตแล้ว บัดนี้พวกเราเป็นอันพ่ายแพ้ มโหสถจักไม่ให้ชีวิตแก่พวกเรา คิดฉะนี้แล้วต่างก็ขึ้นม้าของตน ประารถเพื่อหนีตรงไปอุดตริปัญจาละบริษัทของพระโพธิสัตว์เห็นพระราชาเหล่านั้นหนีไปแล้ว จึงบอกกันว่า พระเจ้าจุลณีพรหมทัตพาพระราชาร้อยเอ็ดหนีไปแล้ว แล้วโหร้องกันอีก พระราชาทั้งปวงได้สดับเสียงนั้นกลัวแต่มรณภัยก็พากันแตกกองทัพหนีไป บริษัทของพระโพธิสัตว์ก็บันลือสำเนียงกรียวกราวโกลาหลใหญ่ พระมหาสัตว์เป็นผู้เสนาจนิกิรแวดล้อมกลับเข้าสู่กรุงมิถิลา.

ฝ่ายกองทัพของพระเจ้าจุลณีพรหมทัตหนีไปได้ ๓ โยชน์ ฝ่ายแก้วฏูก็ขึ้นม้าแล้วเซ็ดโลหิตที่หน้าผากไปถึงกองทัพ นั่งอยู่บนหลังม้ากล่าวว่า แน่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าหนีไปเลย เราไม่ได้ไหว้บุตรภคหบดีผู้ชื่อว่ามโหสถดอก ท่านทั้งหลายหยุดเถิด เสนาไม่เชื่อไม่หยุดคงเดินไปพากันค่าชู่แก้วฏู กล่าวว่า แน่พรหมณ์ชั่ว ผู้มีธรรมเป็นบาป ท่านกล่าวว่า เราจักทำกรรมยุทธ์ แล้ว มาไหว้มโหสถผู้ครวหลาน ผู้ไม่เพียงพอจะไหว้ กิจที่พวกข้าพเจ้าจะพึงทำแก่ท่านไม่มี กล่าวฉะนี้แล้ว ก็ไม่ฟังถ้อยคำของแก้วฏู คง

เดินไปนั้นเที่ยว เกวัญไปโดยเร็วถึงกองทัพจึงกล่าวว่า คุณก่อนผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านจงเชื่อเราเถิด เราไม่ได้ไหว้มโหสถ มโหสถลงเราด้วยแก้วมณี ยังพระราชาทิ้งปวงเหล่านั้น ให้รู้โดยอาการต่าง ๆ ให้เชื่อถ้อยคำของตน ยังกองทัพอันแตกกระจัดกระจายแล้วนั้น ให้กลับควบคุมกันเป็นปกติ ก็เสนาใหญ่ถึงเพียงนั้น หากจะถือกำฝืนหรือก่อดินก่อดินหนึ่งซัดไปไซ้ กองฝืนและดินราวเท่ากำแพงเมือง พึงยังดูให้เต็ม ก็แต่ความประสงค์แห่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายย่อมสำเร็จ เพราะเหตุนี้ แม้นบุคคลผู้หนึ่งหันหน้าเฉพาเมืองซัดกำฝืนหรือก่อดินจึงไม่มีเลย กองทัพแม่ทัพปวงกลับถึงสถานที่ตั้งค่ายของตน พระราชจุลนีตรัสถามเกวัญว่า เราจักทำอย่างไร อาจารย์ เกวัญทูลตอบว่า เราทั้งหลายไม่ให้ใคร ๆ ออกจากประตูน้อย ตัดการเข้าออกเสีย ชาวเมืองออกไม่ได้ก็จักเดือดร้อนเปิดประตู ที่นั้นพวกเราจักจับเหล่าปัจฉามิตรได้ พระราชาตรัสรับรองว่า อุบายนี้งาม ฝ่ายมโหสถรู้ข่าวนั้น โดยนัยหนหลังจึงคิดว่า เมื่อกองทัพปัญจาลนครล้อมอยู่ในที่นี้นาน พวกเราจักไม่มีความผาสุก ควรที่จะให้กองทัพนั้นหนีไปด้วยอุบาย จักให้หนีไปเสียด้วยความคิด มโหสถพิจารณาหาคนฉลาดคิดคนหนึ่ง ก็เห็นพราหมณ์หนึ่งชื่ออนุเกวัญ จึงให้เรียกตัวมาแจ้งว่า แน่ะอาจารย์ ควรที่ท่านจะช่วยงานอันหนึ่งของพวกเรา อนุเกวัญถามว่า ข้าพเจ้าจะทำอะไร ขอให้ท่านบอก มโหสถบัตินจิตจึงชี้แจงให้อนุเกวัญทราบ ว่า ท่านอาจารย์จงขึ้นไปอยู่ตามกำแพงเมือง เมื่อเห็นกองรักษาฝ่ายเราประมาท จงโยนขนมและปลาเนื้อเป็นต้น เพื่อพวกกองทัพของพระเจ้าจุลนีในระหว่าง ๆ แล้วร้องบอกว่า คุณก่อนผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านจงเกี่ยวกินสิ่งนี้ ๆ อย่างกระสันเดือดร้อนเลย จงพยายามอยู่สักสองสามวันเถิด ชาวเมืองมิถิลาที่เดือนร้อนจุกไปก็เดือดร้อนตายอยู่ในกรุงฉะนั้น ไม่ช้านานก็จะเปิดประตูเมืองเพื่อพวกท่าน ต่อแต่นั้น พวกท่านจงจับพระเจ้ากรุงมิถิลาและมโหสถผู้ชั่วร้าย กองรักษาของ

พวกเราได้ฟังถ้อยคำของท่าน ก็จักค่าคุณความท่าน จะเป็นเหมือนจับมือและ
เท้าท่าน ประหารด้วยซีกไม้ไผ่ให้กองทัพพระเจ้าจูลนิเห็น แล้วให้ท่านลงจาก
กำแพงเมือง มุ่นผมท่านให้เป็นจุก ๕ หย่อม แล้วโรยผงอิฐลงบนศีรษะท่าน
แล้วให้ท่านตัดดอกยี่โถ แล้วตีท่านเล็กน้อยพอให้เห็นเป็นรอยที่หลังท่าน แล้ว
ให้ท่านขึ้นบนกำแพงเมือง ให้ท่านนั่งในสาแหรกเอาเชือกผูกโรยหย่อนลงไป
นอกกำแพงเมือง แล้วแสดงให้กองทัพของพระเจ้าจูลนิได้ยินว่า แน่ะอ้ายโจร
ทำลายความคิด เองจงไป พวกกองทัพของพระเจ้าจูลนิจักพาท่านไปเฝ้าพระ
เจ้าจูลนิ พระเจ้าจูลนิทอดพระเนตรเห็นจักร์ศตามท่านว่า ท่านมีความคิด
อย่างไร ที่นั่นท่านควรทูลอย่างนี้แด่พระเจ้าจูลนิว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า
แต่ก่อนข้าพระเจ้ามียศใหญ่ มโหสถโกธธข้าพระเจ้าว่า เป็นผู้ทำลายความคิด
จึงทูลพระเจ้าวิเทหราชแล้วจึงเอาศของข้าพระเจ้าเสียทั้งหมด ข้าพระเจ้าคิด
ว่า จักขอให้พวกพลของพระองค์ตัดศีรษะของบุตรครุฑหบตีผู้ซึ่งยศของข้าพระ
เจ้าไป คิดฉะนี้แล้วได้เห็นโยธาของพระองค์เดือนร้อน จึงให้ของควรเกี่ยว
ควรกินแก่โยธาเหล่านั้น มโหสถใฝ่ใจข้าพระเจ้าผู้มีเวรเก่าไว้ด้วยเหตุมีประ
มาณเท่านี้ จึงให้ข้าพระเจ้าถึงความพินาศนี้ ชนทั้งปวงของพระองค์รู้เหตุทั้ง
หมด ท่านจงยังพระเจ้าจูลนิพรหมทัตให้เชื่อโดยประการต่าง ๆ เมื่อเกิดความ
คุ่นเคยกันแล้ว จึงทูลต่อไปว่า ข้าแต่มหาราช จำเดิมแต่กาลที่พระองค์ได้
ข้าพระบาทมาแล้ว พระองค์อย่าได้ทรงวิตกเลย บัดนี้พระชนมชีพของพระ-
เจ้าวิเทหราชและชีวิตของมโหสถจะไม่มี เพราะข้าพระเจ้ารู้สถานที่มั่นคง
สถานที่ไม่มีกำลัง และสถานที่มีหรือไม่มีสัตว์ร้ายมีจระเข้เป็นต้น ในคูแห่ง
กำแพงในเมืองนี้ ข้าพระบาทจักยึดเอาเมืองถวายพระองค์โดยกาลไม่นานเลย
ครั้นทูลอย่างนี้ พระราชาจูลนิจักทรงเชื่อประทานรางวัลแก่ท่าน แต่นั้นจะให้
ท่านปกครองกองทัพและพาหนะของพระองค์ ที่นั่นท่านจงคุมกองทัพของ

พระเจ้าจูสนีให้ลงในคูที่มีจระเข้ร้าย กองทัพของพระเจ้าจูสนีก็จกไม่ลงด้วยกลัว
จระเข้ กาลนั้นท่านจึงทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ มโหสถอุยงให้กองทัพแตกร้าง
เป็นกบฏต่อพระองค์แล้ว ใคร ๆ ตั้งแต่พระราชาร้อยเอ็ดและพราหมณ์แก้วฏู
ที่จะไม่รับสินบนมโหสถไม่มี คนเหล่านี้ที่แวดล้อมโดยเสด็จทั้งสิ้น ล้วนแต่เป็น
พวกของมโหสถ อันเสวกามาตย์ของพระองค์มีแต่ข้าพระบาทคนเดียวเท่านั้น
ถ้าพระองค์ยังไม่ทรงเชื่อ จะมีพระราชโองการแก่พระราชเหล่านั้นทั้งหมดว่า
เธอทั้งหลายจงแต่งองค์มาหาเรา ดังนี้ ที่นั่นพระองค์ก็จะพึงทอดพระเนตร
เห็นอักษรในราชาภรณ์มีภูเขาทรงเครื่องประดับและพระขรรค์เป็นคั่น อัน
มโหสถจาริกนามของตนถวายไว้แก่พระราชเหล่านั้น ก็จะพึงทรงเชื่อ ท่าน
ทูลฉะนี้ พระเจ้าจูสนีพรหมทัตก็จกทรงทำตามอย่างนั้น จกทอดพระเนตร
เห็นอักษรที่จารึกชื่อมโหสถในราชาภรณ์เหล่านั้น ก็จกทรงเชื่อและกลัวสะดุ้ง
พระหฤทัยส่งพระราชเหล่านั้นกลับไป แล้วจกตรัสหาหรือท่านว่า บัดนี้เรา
จกทำอะไรดี ท่านบัณฑิต ท่านควรกราบทูลพระองค์ดังนี้ว่า มโหสถเป็น
คนเจ้ามายามาก ถ้าพระองค์จกประทับอยู่สิ้นวันเล็กน้อย มโหสถก็จกทรงทำ
ปวงเสนาของพระองค์ให้อยู่ในเงื้อมมือตนแล้วจับพระองค์ เราทั้งหลายอย่า
เนิ่นช้า รีบขึ้นม้าหนีไปเสียในระหว่างมัชฌิมยามวันนี้ ขอมรรณภัยของพวกเรา
จงอย่ามีในคนอื่นเลย พระเจ้าจูสนีพรหมทัตได้ทรงฟังคำของท่านดังนั้นก็
จกทรงทำตาม ท่านจึงกลับในเวลาทีพระเจ้าจูสนีหนีไป แล้วยังพวกโยธาของ
เราให้รู้ พราหมณ์อนุแก้วฏูได้ฟังคำชี้แจงนั้น ก็กล่าวว่ ข้าแต่ท่านบัณฑิต ดี
แล้ว ข้าพเจ้าจกทำตามคำของท่าน มโหสถจึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านควร
ทนต่อการประหารเล็กน้อย อนุแก้วฏูกล่าวตอบว่า ข้าแต่ท่านบัณฑิต ยกเสีย
แต่ชีวิตและมือเท้าของข้าพเจ้า เหลือจากนั้น ท่านจงทำตามชอบใจของท่าน
มโหสถจึงให้สิ่งของแก่เหล่าชนในเรือนของอนุแก้วฏูแล้ว ทำพราหมณ์ให้ถึง

ประการอันแปลกโดยนัยที่กล่าวแล้ว แล้วให้นั่งในเสาแทรกเอาเชือกผูกโรยลง
ไปให้แก่พวกเสวกของพระเจ้าจูลนีพรหมทัต.

ลำดับนั้น พวกเสนาก็จับอนุเกวัญนำไปถวายพระเจ้าพรหมทัต พระ
ราชาทรงทดลองแล้ว ก็ทรงเชื่อพราหมณ์อนุเกวัญ จึงพระราชทานรางวัลแก่
อนุเกวัญแล้วให้ปกครองเสนา ฝ่ายอนุเกวัญก็ยังเสนาให้ลงในสถานที่ที่มีจระเข้ร้าย
พลนิกายถูกจระเข้ทั้งหลายขบกัด ถูกกองรักษาที่อยู่บนหอบยึงพุ่งเอาด้วยศร
หอกและโตมร ก็ถึงความพินาศใหญ่ จำเดิมแต่นั้น ๆ ก็ไม่อาจเข้าไปใกล้ด้วย
ความกลัวอันตรายเห็นปานนั้น ลำดับนั้น อนุเกวัญเข้าเฝ้าพระเจ้าจูลนีพรหมทัต
ทูลว่า ข้าแต่เทพเจ้า พวกคนรบเพื่อประโยชน์แก่พระองค์ไม่มี มีแต่พวกรับสิน
บนทั้งนั้น ถ้าพระองค์ไม่เชื่อ จึงให้พวกเหล่านั้นมา จักทอดพระเนตรเห็นอักษร
จารึกชื่อมโหสถในเครื่องอุปโภคมีฝ้านุ่งที่นุ่งอยู่เป็นต้น พระเจ้ากรุงอุตตริปัญ
จาละให้ทำอย่างนั้น ก็ทอดพระเนตรเห็นอักษรในฝ้าเป็นต้นแห่งพวกนั้นทั้งหมด
ก็เข้าพระทัยแน่ว่าพวกนี้รับสินบน จึงตรัสถามอนุเกวัญว่า บัดนี้เราควรจะทำ
อย่างไร ท่านอาจารย์ ครั้นอนุเกวัญทูลตอบว่า กิจอื่นที่ควรทำไม่มี พระเจ้าข้า
ถ้าพระองค์ทรงริรออยู่ มโหสถจักจับพระองค์ ส่วนอาจารย์เกวัญ ก็สาละวนอยู่
แต่แปลที่หน้าผากเท่านั้น แต่รับสินบนเหมือนกัน เพราะแสร้งมฉิรตนะ
แล้วยังพระองค์ให้หนีไปสิ้น ๓ โยชน์ ให้ทรงเชื่อถือแล้วให้กลับ แกนนี้แหละชูง
ให้กองทัพแตก ข้าพระองค์ไม่สมควรจะอยู่แม้สักคืนเดียว ควรจะหนีเสียใน
ระหว่างเที่ยงคืนวันนี้ ยกข้าพระองค์เสีย บุคคลอื่นจะเป็นผู้ร่วมพระหฤทัย
ไม่มี ครั้นอนุเกวัญทูลดังนี้ ก็ตรัสสั่งว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านอาจารย์จงผูกม้าที่
นั่งแล้วเตรียมยาน อนุเกวัญรู้ความที่พระเจ้าจูลนีจะหนีโดยทรงวินิจฉัยแน่
จึงทูลให้อุ่นพระหฤทัยว่า อย่างกลัวเลย พระเจ้าข้า แล้วออกไปข้างนอกสั่ง

พวกบุรุษที่มโหสถวางไว้ว่า วันนี้พระเจ้าอุตรปัญญาจะจะหนี ท่านทั้งหลายอย่าหลับเสีย สิ่งนี้แล้วผู้มาที่นั่นมั่นคง อย่างที่รู้งไว้จะให้หยุดมันยังสำคัญว่าวิ่งหนีตะบันไป แล้วนำมันมาไว้ในระหว่างมีชมิชยามแล้วกราบทูลว่า ม้าที่นั่นเตรียมผูกไว้แล้ว พระเจ้าข้า ขอทรงทราบเวลาเสด็จ พระราชาก็ขึ้นม้าหนีไป ฝ่ายอนุเกวฏ์ก็ขึ้นม้าทำเหมือนโดยเสด็จด้วยหน้อยหนึ่งก็กลับ ม้าที่นั่นที่ผูกมันคงแม้พระราชารั้งให้หยุด ก็พาพระราชานี้ไปอย่างเดียว ฝ่ายอนุเกวฏ์เข้าไปในหมู่เสนาก็ร้องอิงขึ้นว่า พระราชาจูลนีพรหมทัตเสด็จหนีไปแล้ว พวกบุรุษที่มโหสถวางไว้ก็ร้องบอกกันกับพวกของตน ฝ่ายพระราชาร้อยเอ็ดได้สติเสียงนั้น ก็สำคัญว่า มโหสถเปิดประตูเมืองออกมา บัดนี้เขาจักไม่ไว้ชีวิตพวกเรา ก็กลัวสะดุ้งตกใจ ไม่เหลือวแลเครื่องอุปโภคบริโภคนกัณหนีไปแต่ที่นั่น ๆ ชนทั้งหลายก็ร้องเอ็ดกันขึ้นว่า แม้พระราชาร้อยเอ็ดก็เสด็จหนีไปแล้ว กองรักษาอยู่ที่บนประตูหอรบได้ยินเสียงนั้น ก็ให้ร้องตบมือกันขึ้นขณะนั้น พระนครมิถิลาทั้งสิ้น ทั้งภายในภายนอกก็บันลือเสียงสนั่นหวั่นไหวเป็นอันเดียวกัน เพียงดังแผ่นดินแยกออก เพียงดังท้องทะเลปั่นป่วนขณะนั้น

พจนิกาย ๑๘ อักโขภิกษิตัวแต่มรณภย ด้วยเข้าใจว่า พระเจ้าจูลนีและพระราชาร้อยเอ็ดถูกมโหสถจับไว้ได้แล้ว ก็ทิ้งแม่ผ้าสาฎกที่พันท้องของตน ๆ เสียหนีไป สถานที่ตั้งกองทัพว่างเปล่า พระเจ้าจูลนีพรหมทัตพาพระราชาร้อยเอ็ดไปสู่นครของตน วันรุ่งขึ้นพจนิกายชาวกรุงมิถิลาเปิดประตูเมืองออกมาแต่เช้า เห็นสิ่งของกองอยู่เป็นอันมาก จึงแจ้งแก่มโหสถว่า ข้าแต่ท่านบัณฑิต พวกเราจักทำอะไร มโหสถกล่าวว่า ทรัพย์ที่พวกข้าศึกทิ้งไว้ตกเป็นของพวกท่าน พวกท่านจงถวายสิ่งที่เป็นของพระราชาทิ้งปวงแต่พระราชของเราทั้งหลาย จงนำสิ่งเป็นของเศรษฐีและเกวฏ์มาให้แก่เรา ชาวเมืองจงถือเอาสิ่งที่เหลือจากนี้ เมื่อชนทั้งหลายนำรัตนภัณฑ์มีค่ามากไปอยู่ กินเวลา

ล่วงไปถึงถึงเดือน ก็แต่ชนทั้งหลายนำของอันเหลือจากนั้นไป กินเวลาถึง ๔ เดือน พระโพธิสัตว์ให้รางวัลเป็นอันมากแก่พราหมณ์อนุเกวัญ ได้ยินว่า จำเดิมแต่นั้นมา ชาวกรุงมิลลาก็บังเกิดมั่งคั่งมั่งมีเงินແທງ รัตนะมีค่ามากก็เกิดมีมากหลาย.

พระเจ้าจูลนีพรหมทัตประทับอยู่ ณ เมืองอุตตรปัญจาละกับพระราชา ร้อยเอ็ดเหล่านั้น ล่วงไปปีหนึ่ง.

อยู่มาวันหนึ่ง พราหมณ์เกวัญแลดูหน้าด้วยกระจกก็เห็นแปลที่หน้าผาก จึงคิดว่า นิมโหสถทำให้ มโหสถทำให้เราให้อายแก่พระราชาทั้งหลายมีประมาณเท่านี้ คิดฉะนี้ก็เกิดโกรธขึ้น คิดว่า เมื่อไรหนอ เราจักเป็นผู้สามารถเห็นหลังแห่งมโหสถ ก็นึกได้ว่า อุบายมีอยู่ ลงสันนิษฐานแน่ว่า พระราชาของพระราชาแห่งเรามีพระนามว่า **ปัญจาจันที** มีพระรูปโฉมอุดมเปรียบด้วยเทพอัปสร เราจักให้พระนางนั้นแก่พระเจ้าวิเทหราช โลมเธอด้วยกาม แล้วนำเธอผู้เป็นดังปลากลิ่นเบ็ดกับมโหสถมา ฆ่าเสียทั้งสองคนแล้วค้ำชยันตระหนักแน่จะนี้แล้ว จึงเข้าเฝ้ากราบทูลแด่พระเจ้าจูลนีว่า ข้าแต่สมมติเทพยังมีความคิดอีกอย่างหนึ่ง พระเจ้าจูลนีได้ทรงสดับคำของเกวัญ จึงตรัสว่า แน่ะท่านอาจารย์ พวกเราไม่เป็นเจ้าของแม่แห่งผ้าสาฎกที่พันท้อง เพราะอาศัยความคิดของท่าน บัดนี้ท่านจักทำอะไรอีก นิ่งเสียที่เถิด เกวัญจึงทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า อุบายอื่นเช่นอุบายนี้ไม่มี พระราชาตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นท่านจงกล่าวให้ฟัง พราหมณ์เกวัญทูลว่า ถ้าจะทูล ควรอยู่แต่สอง พระเจ้าข้า พระราชาทรงเห็นชอบด้วย พราหมณ์จึงเชิญเสด็จพระราชาขึ้นบนปราสาท ให้เสด็จเข้าไปในห้องบรรทมแล้วทูลว่า เราทั้งหลายจักโลมพระเจ้าวิเทหราชด้วยกิเลส แล้วเอาตัวมาฆ่าเสียพร้อมกับมโหสถ พระราชาตรัสว่า อุบายนี้งาม แต่เราจักเล่าโลมนำเขามาอย่างไร เกวัญทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระ-

ราชธิดาของพระองค์ผู้มีพระนามว่า ปัญจาลจันที ทรงรูปโฉมงดงาม พวกเรา
จักให้จินตกวีประพันธ์รูปสมบัติอันทรงสิริ และความงามแห่งอริยาบถสี่ของ
พระราชธิดานั้น ด้วยประพันธ์เป็นเพลงขับ แล้วให้ผู้ชำนาญขับร้องกาพย์กลอน
เหล่านั้น ในกรุงมิลิลา ให้มีใจความว่า เมื่อจอมนรินทร์ปิ่นวิเทหรัฐ ไม่ได้
นาริรัตน์เห็นปานนี้ ราชสมบัติก็ไม่มีประโยชน์อะไร ดังนี้ รู้ว่าพระเจ้า
วิเทหราชปฏิพัทธ์เกี่ยวเนื่องด้วยการฟังนั้นแล ข้าพระองค์จักไปในกรุงมิลิลา
กำหนดวันมารับพระราชธิดาอภิเษก เมื่อข้าพระองค์กำหนดวันกลับมาแล้ว
พระเจ้าวิเทหราชก็จักเป็นเหมือนปลากินเบ็ด พามโหสถมา ภายหลังเรา
ทั้งหลายก็จักมาพระเจ้าวิเทหราชกับมโหสถเสียด พระเจ้าจุลณีได้สดับคำของ
แก้วแก้วแล้วทรงยินดีรับรองว่า อุบายของท่านงาม เราทั้งหลายจักทำอย่างนั้น
ก็งานกษัตริย์ที่เลี้ยงไว้ในที่บรรทมแห่งพระเจ้าจุลณีพรหมทัต ได้ฟังความคิด
นั้นแล้วได้ทำให้ประจักษ์ พระเจ้าจุลณีให้เรียกพวกจินตกวีเข้ามาพระราชทาน
ทรัพย์เป็นอันมาก แล้วแสดงพระราชธิดาแก่พวกนั้น ตรัสว่า เจ้าทั้งหลายจง
ประพันธ์กาพย์กลอนอาศัยรูปสมบัติของธิดานี้ พวกจินตกวีเหล่านั้นก็ประพันธ์
เพลงขับอย่างจับใจยิ่งแล้วขับถวายพระราชธิดา พระราชธิดาก็พระราชทานทรัพย์
เป็นอันมากแก่พวกนั้นอีก นางพื่อนรำทั้งหลายเรียนกาพย์กลอนแต่สำนัก
จินตกวีทั้งหลายแล้วไปขับร้องในมณฑลมหรสป เพลงขับเหล่านั้นได้แพร่ไป
ด้วยประการฉะนี้ เมื่อเพลงขับเหล่านั้นได้แพร่ไปในหมู่ประชาชน พระเจ้า
จุลณีตรัสให้เรียกพวกกับร้องทั้งหลายมาตรัสสั่งว่า เจ้าทั้งหลายจงจับนกใหญ่
ให้มาก ขึ้นสู่ต้นไม้ในราตรี นั่งขับร้องอยู่บนต้นไม้ นั้น ครั้นเวลาใกล้รุ่ง
จงผูกง้างศดาลที่คอนกเหล่านั้นปล่อยขึ้นไปแล้วจึงลงจากต้นไม้ พระเจ้าจุลณี
ให้ทำดังนั้น เพื่อเหตุให้เป็นของปรากฏว่า แม้เทวดาทั้งหลายก็ขับร้อง
พรรณนาพระรูปโฉมแห่งพระราชธิดาของพระเจ้ากรุงปัญจาลละ พระเจ้าจุลณี

ตรัสเรียกเหล่าจินตวินีนี่มาอีกตรัสว่า บัดนี้เจ้าทั้งหลายจงพรรณาสรรเสริญว่า นางกุมาริกาเห็นปานนี้หาสมควรแก่พระราชอื่นในพื้นชมพูทวีปไม่ นางสมควรแก่พระเจ้าวิเทหราชกรุงมถิลา และอิสริยยศของนางนี้ผู้เดียวควรแก่พระเจ้าวิเทหราช ดังนี้ ผู้กให้เป็นเพลงขับ จินตวินีเหล่านั้นทำตามรับสั่งแล้ว ขับถวายให้ทรงสดับ พระเจ้าจุลนิกี้พระราชทานทรัพย์แก่พวกนั้นแล้วตรัสสั่งว่า เจ้าทั้งหลายจงไปสู่กรุงมถิลา แล้วขับโดยอุบายนี้แหละในกรุงมถิลาอันอีก จินตวินีเหล่านั้นเมื่อขับเพลงขับเหล่านั้น ไปถึงกรุงมถิลาโดยลำดับ ก็ขับ ณ โรงมหรสพ มหาชนได้ฟังเพลงขับเหล่านั้นก็ยังเสียงโห่ร้องเกรียวกราวให้เป็นไป ได้ให้ทรัพย์เป็นอันมากแก่พวกนั้น พวกนั้นขับบนต้นไม้ในเวลารাত্রี ครั้นใกล้รุ่งก็ผูกกิ่งสตาลที่คอนกทั้งหลายแล้วลงจากต้นไม้ เสียงโกลาหลเป็นอันเดียวกันว่า แม้เทวดาทั้งหลายก็ขับร้องพรรณาพระรูปโฉมของพระราชธิดา พระเจ้ากรุงปัญจาละ ดังนี้ ได้มีในพระนครทั้งสิ้น เพราะได้ยินเสียงกิ่งสตาล ในอากาศ พระเจ้าวิเทหราชทรงสดับเสียงนั้น จึงให้เรียกพวกนักประพันธ์ กาศยกลอนมาให้เล่นมหรสพในพระราชนิเวศน์แล้ว ทรงดำริว่า ได้ยินว่า พระเจ้าจุลนิกี้มีพระราชประสงค์จะประทานพระราชธิดาผู้ทรงรูปโฉมอันอุดมเห็นปานนี้แก่เรา ทรงดำริจะนั้นก็ทรงยินดี ได้พระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่นักประพันธ์เหล่านั้น พวกนั้นก็กลับนำความมากราบทูลพระเจ้าจุลนิกี้พรหมทัต ลำดับนั้น อาจารย์แก้วกู่จึงกราบทูลพระเจ้าจุลนิกี้ว่า บัดนี้ข้าพระบาทจักไปเพื่อกำหนดวัน พระราชาตรัสว่า ดีแล้วอาจารย์ ท่านควรจะทำอะไรไปบ้าง แก้วกู่กราบทูลว่า ควรเอาบรรณาการบ้างเล็กน้อยไป พระเจ้าข้า ก็ทรงอนุญาต แก้วกู่ก็ถือเอาเครื่องบรรณาการไปด้วยบริวารใหญ่ ถึงวิเทหรัฐเสียงโกลาหลเป็นอันเดียวกันได้บังเกิดในกรุงมถิลา เพราะได้ฟังการมาของแก้วกู่ได้ยินว่า

พระเจ้าจุลนิกับพระเจ้าวิเทราชจักรกระทำสัมพันธไมตรีต่อกัน ฝ่ายพระเจ้าจุลนิจักประทานพระธิดาของพระองค์ แต่พระราชชายาของเรา ได้ยินว่า พรหมณ์แก้วมาเฝ้าเพื่อกำหนดวันเสด็จไปอภิเษก พระเจ้าวิเทราชได้ทรงฟังคำนั้น แม้พระมหาสัตว์ก็ได้ฟังเหมือนกัน ความปริวิตกได้มีแก่พระมหาสัตว์ว่า การที่แก้วมายอมไม่ชอบใจเรา เราจักรู้เหตุนี้โดยความเป็นจริง ดังนี้ เพราะได้ยินคำลือนั้น มโหสถจึงส่งข่าวไปยังบรูษที่วางไว้ในสำนักของพระเจ้าจุลนินี้ว่า เจ้าจงรู้ข้อความนี้ตามความเป็นจริงส่งข่าวมาให้รู้ ถ้าดับนั้น พวกบรูษที่วางไว้จึงส่งข่าวตอบมาว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายไม่รู้ข้อความนี้โดยความเป็นจริง พระเจ้าจุลนิกับแก้วนั่งปรึกษากันอยู่ในห้องบรรทม ก็แต่กษาลิกาที่เลี้ยงไว้ในที่บรรทมของพระเจ้าจุลนินี้รู้ความคิดอันนี้ พระมหาสัตว์ได้สดับดังนั้นแล้วคิดว่า เราจักไม่ให้แก้วเห็นบ้านเมืองที่จัดดีแล้ว จำแนกดีแล้ว อย่างที่ปัจฉามิตรไม่มีโอกาส มโหสถจึงให้ล้อมทางที่มาทั้งสองข้าง และเบียดบนด้วยเสื้อลำแพน ตั้งแต่ประตูพระนครจนถึงพระราชนิเวศน์ และตั้งแต่พระราชนิเวศน์จนถึงเรือนตน ให้เขียนภาพโปรยดอกไม้ที่พื้น ให้ตั้งหมอนน้ำมีน้ำเต็ม และให้ปักต้นกล้วยผูกธงไว้ แก้วเข้าสู่พระนคร เมื่อไม่เห็นเมืองที่จำแนกดีแล้วก็คิดว่า พระราชาให้ตกแต่งมรรคาไว้รับเรา ไม่รู้ว่าเขาทำเพื่อไม่ให้เห็นบ้านเมือง แก้วไปเฝ้าถวายบังคมพระเจ้าวิเทราช ถวายเครื่องบรรณาการ ทูลปฏิสันถารแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง พระเจ้าวิเทราชทรงทำสักการะ สัมมานะแล้ว เมื่อจะกราบทูลถึงเหตุการณ์ที่ตนมา ได้กล่าวคาถาเหล่านั้นว่า

พระราชามีพระราชประสงค์จะทรงทำสันถว-

ไมตรี จะประทานรัตนะทั้งหลายแต่พระองค์ แต่นี้ไป

ทูลทั้งหลายผู้มีวาจาไพเราะ กล่าวคำที่น่ารัก จงมา

จงกล่าววาจาอันอ่อนหวาน เป็นวาจาที่น่ายินดี
ปัญหาารัฐและวิเทหรัฐทั้งสองนั้น จงเป็นอันหนึ่งอัน
เดียวกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนฺถวกาโม เต ความว่า ข้าแต่พระ-
มหาราชเจ้า พระราชาของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระราชประสงค์จะทรงทำ
สันถวไมตรีกับด้วยพระองค์. บทว่า รตนานิ ความว่า จะประทานรัตนะ
ทั้งหลายตั้งตั้งแต่พระราชธิดาซึ่งเป็นอดีตรัตนะแต่พระองค์. บทว่า อากุ-
จนฺตุ ความว่า ได้ยินว่า ตั้งแต่นี้ไป ทูตทั้งหลายผู้มีวาจาไพเราะ กล่าวคำ
ที่น่ารัก คมเครื่องบรรณาการแต่บุตรปัญจาลนคร มาในมิลินทนครนี้ และ
แต่มิลินทนครนี้ ไปในบุตรปัญจาลนครนั้น. บทว่า เอกา ภวนฺตุ ความว่า
ขอรัฐทั้งสองนั้นจงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทีเดียว คุณน้ำในคงคาไหลร่วมกับ
น้ำในยมุนาจะนั้น.

ก็แลครั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว เกวัญได้กราบทูลต่อไปว่า ข้าแต่
พระมหาราชเจ้า พระราชาของข้าพระเจ้าใครจะส่งมหายาตย์อื่นมา ก็ไม่
สามารถจะแจ้งข่าวให้เป็นที่ชอบพระราชหฤทัย เพราะฉะนั้น จึงส่งข้าพระเจ้า
มาโดยพระราชโองการว่า ท่านอาจารย์ ท่านจงยังพระเจ้าวิเทหราชให้ทรง
ทราบดีแล้วพาเสด็จมา ดังนี้ ข้าแต่พระราชผู้ประเสริฐ ขอพระองค์เสด็จ
ราชดำเนินไป จักได้พระราชธิดามีรูปงามนัก และสันถวไมตรีกับพระราชา
ของข้าพระองค์ทั้งหลายจักดำรงมั่นแต่พระองค์ พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงสดับ
คำของเกวัญแล้วทรงโสมนัส ซึ้งอยู่ด้วยอันได้ทรงฟังว่า จักได้พระราชธิดา
รูปงามที่สุด จึงตรัสว่า แน่ะอาจารย์ได้ยินว่า ความวิวาทไนเพราะกรรมยุทธ์
ได้มีแก่ท่านและมโหสถ ท่านจงไปห้ามโหสถบุตรเรา ท่านทั้งสองเป็นบัณฑิต
จงยังกันและกันให้ขมาโทษ ปรีกษาหารีอกันแล้วจงกลับมา เกวัญได้ฟัง

พระราชดำรัส ก็ไปด้วยคิดว่า เราจักพบมโหสถ ฝ่ายพระมหาสัตว์รู้ว่าแก้ว
จะมายังสำนักคนวันนั้น จึงคิดว่า การที่เราจะเจรจากับแก้วผู้มีกรรมอันลามก
เป็นธรรมดาจะอย่าได้มีเลย คิดดังนี้แล้ว จึงดื่มเนยใสหน่อยหนึ่งแต่เช้า ผู้รักษา
เรือนเอาโคมัยสคเป็นอันมากละเลงเรือนมโหสถ และเอาน้ำมันทาเสาทั้งหลาย
แต่ตั้งเตียงผ้าไว้หนึ่งเตียงสำหรับเป็นที่นอนแห่งมโหสถ นอกจากนี้ให้เก็บ
เสียน้ำมันว่าเตียงหรือตั้ง มโหสถได้ให้สัญญาแก่ชนบริวารว่า เมื่อพราหมณ์
ปรารถนาจะพูดกับพวกเจ้า พวกเจ้าพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เนาะพราหมณ์ ท่าน
อย่าพึงพูดกับท่านบัณฑิต เพราะวันนี้ท่านบัณฑิตดื่มเนยใส ในเมื่อเราทำ
อาการจะพูดกับแก้ว พวกเจ้าพึงห้ามเสียวว่า ท่านดื่มเนยใสอย่างแรง ท่าน
อย่าพูด มโหสถจัดอย่างนี้แล้วนุ่งผ้าแดง วางคนรักษาไว้ที่ซุ้มประตูทั้ง ๗ ชั้น
แล้วนอนบนเตียงผ้า ฝ่ายแก้วยืนที่ซุ้มประตูที่ ๑ ของเรือนมโหสถ ถามว่า
บัณฑิตอยู่ไหน ลำดับนั้น ชนทั้งหลายก็ห้ามพราหมณ์แก้วว่า เนาะพราหมณ์
ท่านอย่าส่งเสียว ถ้าท่านอยากจะมา จงมานิ่งๆ เพราะวันนี้ท่านบัณฑิตดื่ม
เนยใสอย่างแรง ท่านจักต้องไม่ทำเสียวอ้ออิง ชนทั้งหลายที่ซุ้มประตูนอกจากนี้
ก็กล่าวห้ามพราหมณ์อย่างนั้น แก้วล่องชั้นประตูที่ ๗ ก็ถึงสำนักมโหสถ
มโหสถแสดงอาการจะพูด ลำดับนั้น ชนทั้งหลายกล่าวห้ามว่า ท่านอย่าได้พูด
เพราะท่านดื่มเนยใสอย่างแรง ประโยชน์อะไรด้วยการพูดกับพราหมณ์ร้ายนี้
แก้วไปสำนักมโหสถบัณฑิต ไม่ได้นั่ง ไม่ได้แม่ที่ยืนอาศัยอาสนะ ต้องยืน
เหยียบโคมัยสคอยู่ ลำดับนั้น คนใช้ของมโหสถคนหนึ่ง แลดูแก้วแล้วเลิก
ดาขึ้น คนหนึ่งแลดูแล้วยกคิ้ว คนหนึ่งแลดูแล้วอศอกเงื่อ คนบางพวก
แสดงวิการมีวิการมือและเท้าเป็นต้น แก้วเห็นกิริยาของพวกมโหสถ ก็เกือบ
กล่าวว่า เนาะท่านบัณฑิต ข้าพเจ้าลาไปละ เมื่อคนอื่น ๆ กล่าวว่า เนาะ
พราหมณ์ร้ายถ่อย แกลอย่าส่งเสียว ถ้าว่าแกขึ้นส่งเสียว พวกเราจักทำลาย

กระดุกแกเสีย ก็เป็นผู้ทิ้งกลัวทั้งตกใจ กลับไปไม่เหลียวหลัง ลำดับนั้น
คนหนึ่งลุกขึ้นตีหลังแก้วกัด้วยซีกไม้ไผ่ คนหนึ่งประหารหลังด้วยฝ่ามือ คนหนึ่ง
ไสคอผลักไปในระหว่าง แก้วกัทิ้งกลัวทั้งตกใจออกไปสู่พระราชวัง ค่อมฤคพื้น
จากปากราชสีห์ พระเจ้าวิเทหราชทรงดำริว่า วันนีบุตรของเราได้ฟังประพตติ
เหตุนี้แล้วจักเป็นผู้ยินดี ธรรมสากัจฉาใหญ่จะพึงมีแก่บัณฑิตทั้งสอง วันนี้
บัณฑิตทั้งสองจักยังกันและกันให้ขมาโทษ เป็นลาภของเราหนอ พระองค์
ทอดพระเนตรเห็นแก้วกั เมื่อจะตรัสถามอาการสังสนทนากับมโหสถบัณฑิต
จึงตรัสคาถานี้ว่า

ดูก่อนอาจารย์แก้วกั ท่านได้พบกับมโหสถ เป็น

อย่างไรหนอ เชิญกล่าวข้อความนั้นเถิด มโหสถกับ

ท่านต่างงดโทษกันแล้วกระมัง มโหสถยินดีแล้วกระมัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏินิชฌตุโต** ความว่า เพื่อระงับ
การทะเลาะกันที่เป็นไปในสนามธรรมยุทธ์ มโหสถได้งดโทษให้ท่าน และ
ท่านก็ได้งดโทษให้มโหสถแล้วหรือ. บทว่า **กจฺจึ ตฺวญฺโฉ** ความว่า มโหสถ
ได้ฟังประพตติเหตุที่พระราชอาของพวกท่านส่งมา ยินดีแล้วกระมัง.

ลำดับนั้น แก้วกัทูลว่า พระองค์อย่าทรงถือมโหสถว่าเป็นบัณฑิตเลย
พระเจ้าข้า คนที่ชื่อว่าเป็นอัสตบุรุษยิ่งกว่ามโหสถไม่มี แล้วกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระจอมประชากร บุรุษที่ชื่อมโหสถเป็น

คนเลว ไม่น่าชื่นชม กระด้าง มิใช่สัตบุรุษ ไม่พูด

อะไรสักคำ เหมือนคนใบ้คล้ายคนหนวก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสพฺุริโ** ได้แก่ มิใช่ชาติบัณฑิต.

บทว่า **น กิณฺุจฺจึ** ความว่า มโหสถไม่กล่าวข้อความอะไร ๆ กับเรา ด้วย

เหตุนี้แล เราจึงเข้าใจเขาว่าไม่ใช่บัณฑิต เกวัฏกล่าวโทษของพระโพธิสัตว์ ด้วยประการฉะนี้.

พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงฟังคำของเกวัฏแล้ว ไม่ทรงยินดี ไม่ทรง คัดค้าน โปรดให้พระราชทานเสบียงและเรือนพักอยู่แก่เกวัฏและเหล่าบริวาร ที่มาด้วย ทรงส่งเกวัฏไปด้วยรับสั่งว่า เจริญท่านอาจารย์ไปพักผ่อน ดังนี้แล้ว ทรงดำริว่า มโหสถบุตรของเราเป็นผู้ฉลาดในปฏิสนธการ ได้ยินว่า เขาไม่ได้ ทำปฏิสนธการกับเกวัฏเลย ไม่แสดงความยินดี เขาก็เห็นภัยอะไร ๆ ในอนาคต คำนี้จะแล้ว ก็เริ่มกล่าขึ้นเองตรัสภาณานี้ว่า

บทมนต์นี้เห็นได้แสนยากโดยแท้ ข้อความที่ดี

**อันพระผู้มีความเพียรเห็นแล้ว ความจริง กายของเรา
ก็หวั่นไหว ใครจักละแคว้นของตนไปสู่เงื้อมมือของ
คนอื่นเล่า.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิท** ความว่า บทมนต์นี้ที่บุตรของเรา เห็นแล้ว คนอื่นนอกนี้เห็นได้แสนยากโดยแท้. บทว่า **นรวิริเยน** ความว่า ข้อความที่ดีอันพระผู้มีความเพียรจักเห็นแล้ว. บทว่า **สย** ความว่า ใครจัก ละแคว้นแคว้นของตนไปสู่เงื้อมมือของคนอื่นเล่า.

เมื่อพระเจ้าวิเทหราชทรงนึกถึงข้อความนั้นว่า บุตรของเราจักเห็น โทษในการมาของพราหมณ์เกวัฏ ด้วยว่าเกวัฏนี้ เมื่อมา จักมิได้มาเพื่อต้องการ สันถวาไมตรี แต่แกล้งมาเพื่อเล้าโลมเราด้วยกามคุณแล้วพาไปเมืองของตนเอา ตัวไว้ บุตรของเราจักเห็นภัยในอนาคตนั้นแล้ว ทรงนึกอยู่อย่างนี้ ก็ทั้งกลัว ทั้งสะดุ้งประทับนั่งอยู่ บัณฑิตทั้ง ๔ คนมาเฝ้า พระราชาตรัสถามเสนาจะว่า การที่เราจะไปอุดตราบัญจาลนครนำพระราชธิดาของพระเจ้าจุลนีมาท่านชอบใจ อยู่หรือ เสนาะกราบทูลว่า พระองค์รับสั่งอะไร พระเจ้าข้า เพราะว่าควรที่

พระองค์จะนำสิริซึ่งมาถึงอย่าให้หนีไปเสีย หากพระองค์เสด็จไปกรุงปัญจาละ ก็จักได้รับพระราชธิดามา กษัตริย์องค์อื่นยกเสียแต่พระเจ้าจูลนีพรหมทัต จักเป็นผู้เสมอด้วยพระองค์ย่อมไม่มีในพื้นที่สกลชมพูทวีป เพราะอะไร เพราะพระองค์ได้พระราชธิดาของพระราชเจ้าผู้เป็นใหญ่มาเป็นมเหสี จริงอยู่ พระเจ้าจูลนีพรหมทัตเป็นพระราชเสกนิกายในพื้นที่สกลชมพูทวีป ใครจะยกพระราชธิดาผู้ทรงพระรูปโฉมอันอุดมถวายแด่พระองค์ ก็ด้วยทรงเห็นว่า พระราชานอกนี้ เป็นคนของเรา พระเจ้าวิเทหราชพระองค์เดียวเสมอเรา ขอพระองค์ทรงทำตามคำของพระเจ้าจูลนีเถิด แม้พวกข้าพระองค์ก็จักได้ผ้าและเครื่องประดับทั้งหลาย เพราะอาศัยพระองค์ พระเจ้าวิเทหราชตรีศตามอาจารย์อีก ๓ คนที่เหลือ อาจารย์เหล่านั้นก็กราบทูลเช่นเดียวกัน เมื่อพระราชากำลังรับสั่งอยู่กับอาจารย์ทั้ง ๔ พราหมณ์แก้วฏูออกจากเรือนพักรับรองมาถวายบังคมพระราชาดูคิดว่า เราจักทูลลาพระราชากลับ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์ไม่อาจรอช้า จักทูลลากลับ พระราชาทรงทำสักการะแก่แก้วฏูแล้ว ทรงส่งเขากลับไป พระมหาสัตว์รู้ว่าแก้วฏูกลับแล้ว จึงอาบน้ำแต่งกายไปเฝ้าพระราชานั่ง ถวายบังคมพระราชานั่งแล้ว ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง พระราชาทรงดำริว่า มโหสถบัณฑิตบุตรเราเป็นผู้มีความคิดมาก ถึงฝั่งแห่งมนต์ ย่อมรู้ข้อความทั้งหลายทั้งในอดีตอนาคตและปัจจุบัน เป็นนักปราชญ์ จักรู้ว่าควรหรือไม่ควรที่เราจะไปในกรุงปัญจาละ พระองค์มิได้ตรัสเรื่องของพระองค์ที่ทรงคิดไว้ก่อน เป็นผู้กำหนดยินดีเพราะราคะ หลงเพราะโมหะ เมื่อจะตรัสถาม จึงตรัสคาถานี้ว่า

พวกเราทั้ง ๖ คน เป็นบัณฑิตมีปัญญาสูงสุดจตุ

แผ่นดิน มีมติเสมอกันเป็นเอกฉันท์ทีเดียว พ่อมโหสถ

แม้เจ้าก็จงท้าวว่า ไปหรือไม่ไป หรืออยู่

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฉนฺนํ** ความว่า พ่อบัณฑิต พวกเรา ๖ คน คือ พรหมณ์แก้ว ๑ เรา ๑ และอาจารย์ ๔ คนเหล่านั้น. บทว่า **เอกาว มติ** ความว่า มีอริยาคัยเป็นอันเดียวกัน ร่วมกันเหมือนน้ำแม่น้ำคงคาไหลร่วมกับน้ำแม่น้ำยมุนาฉะนั้น. บทว่า **เย** ความว่า พระเจ้าวิเทหราช ตรัสว่า พวกเราทั้ง ๖ คนเป็นบัณฑิตสูงสุด มีปัญญาสูงสุดคงแผ่นดินเหล่านั้น ย่อมชอบใจการที่พระเจ้าจุลนีนำพระราชธิดามา. บทว่า **จํ** ได้แก่ อยู่ใน ที่นี้เท่านั้น. บทว่า **มตี** **กโรหิ** ความว่า ชื่อว่าความชอบใจของพวกเรา ยังเอาเป็นประมาณไม่ได้ แม้เจ้าก็จงแสดงความคิดว่า การที่พวกเราไปปีญจาลนครเพื่อประโยชน์อวามงคล หรือไม่ไปหรืออยู่ในที่นี้เท่านั้น เจ้าชอบอย่างไร.

พระมหาสัตว์ได้ฟังพระราชดำรัสดังนั้นจึงคิดว่า พระราชาองค์นี้เป็นผู้ ละโมบในกามารมณ์ ถือเอาคำของอาจารย์ ๔ คนเหล่านี้ ด้วยความเป็นอันธพาล ย่อมไม่ทรงทราบโทษที่จะเสด็จไป เราจักชี้โทษในการเสด็จไป แล้วจักให้ กลับพระหฤทัยเสีย คิดฉะนั้นแล้วจึงกล่าว ๔ คาถาว่า

ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์ทรงทราบพระเจ้า-
จุลนีพรหมทัตทรงมีอนุภาพมาก มีพลมาก ก็พระ-
ราชานั้นปรารถนาเพื่อปลงพระชนมชีพของพระองค์
ดูจนายพรานฆ่ามฤคด้วยมฤคิ ฉะนั้น.

ปลาอยากกินของสดคือเหยื่อ ย่อมกลืนเบ็ดที่คด
ซึ่งปกปิดไว้ด้วยเนื้ออันเป็นเหยื่อ มันย่อมไม่รู้จักความ
ตายของมัน ฉนั้นใด ข้าแต่พระราชา พระองค์ทรง
ปรารถนากาม ย่อมไม่ทรงทราบพระราชธิดาของ
พระเจ้าจุลนี เหมือนปลาไม่รู้จักความตายของตน
ฉะนั้น.

ถ้าพระองค์เสด็จไปยังปัญจาลนคร จักต้องสละ

พระองค์ทันที ภัยใหญ่จักถึงพระองค์ คุกภัยมาถึงมฤค

ด้วยตามไปถึงทางประตูบ้าน ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ราช พระมหาสัตว์เรียกพระเจ้าวิเทหราช. บทว่า มหานุภาโว ได้แก่ มียศใหญ่. บทว่า มหพุพโล ได้แก่ ประกอบด้วยพลนับได้ ๑๘ อักโขภินิ. บทว่า มารณตุถิ ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่ความตาย. บทว่า โอกจเรณ ได้แก่ แม่เนื้อตัวล่อเหยื่อ ก็นายพรานฝึกแม่เนื้อตัวหนึ่งแล้วเอาเชือกผูกนำไปป่า พักไว้ในที่พวกเนื้อหากิน แม่เนื้อนั้นต้องการนำเนื้อโง่มาสำนักตน จึงร้องดั่งขั้วราคะด้วยสัญญาของตน เนื้อโง่แหวดล้อมด้วยฝูงเนื้อนอนที่พุ่มไม้ในป่า ไม่ให้สัญญาในแม่เนื้อที่เหลือ ได้ฟังเสียงของแม่เนื้อนั้น มีใจผูกพันเพราะเกี่ยวข้อง ด้วยฟังเสียงของแม่เนื้อนั้น ลุกออกไป ชুকเข้าไปหาแม่เนื้อตัวนั้น ยินให้ความสะดวกอย่างมากแก่นายพราน นายพรานใช้หอกคมกริบแทงเนื้อนั้นให้สิ้นชีวิตในที่นั่นเอง ในเรื่องนั้น พระเจ้าจุลณี เหมือนนายพราน พระราชาธิดาของพระองค์เหมือนแม่เนื้อล่อเหยื่อ พราหมณ์แก้วภูเหมือนอาวุธในมือของนายพราน อธิบายว่า นายพรานต้องการฆ่าเนื้อด้วยเนื้อล่อเหยื่ออันใด พระเจ้าจุลณีต้องการฆ่าพระเจ้าวิเทหราชด้วยพระราชาธิดา ฉะนั้น. บทว่า อามคิทุโร ความว่า ปลาแม้อยู่ในน้ำลึก ร้อยวาต้องการเหยื่อคือของสดที่เขาปิดที่คคของเบ็ดไวนั้น กลืนเบ็ดเข้าไปยอมไม่รู้ความตายของตน. บทว่า ธีตริ ความว่า พระองค์ทรงปรารถนากายยอมไม่ทรงทราบพระราชาธิดาของพระเจ้าจุลณีนั้นเป็นเช่นกับเหยื่อที่พรานเบ็ดคือพระเจ้าจุลณีทรงวางเบ็ดคือคำพูดของพราหมณ์แก้วภูไว้ เหมือนปลาไม่รู้เหยื่อ คือความตายของมัน. บทว่า ปพุจาลิ ได้แก่ อุตตรปัญจาลนคร.

บพว่า อุตต ได้แก่ ตน. บพว่า ปนุถานุปนุถ ความว่า ภัยใหญ่จักมาถึงเนื้อตัวเดินไปตามทางที่ประตูบ้าน เมื่อพวกมนุษย์ถืออาวุธออกจากบ้านเพื่อต้องการเนื้อ พวกที่เห็นนั้น ๆ ย่อมฆ่าเนื้อนั้นเสีย ฉนั้นใด มรณภัยใหญ่จักมาถึงคือจักเข้าถึงพระองค์แม่เมื่อเสด็จอุตรปัญญาจนคร ฉนั้นนั้น พระมหาสัตว์ทูลข่มพระราชาด้วย ๘ คาถา ด้วยประการฉะนี้.

พระเจ้าวิเทหราชถูกพระมหาสัตว์ข่มอย่างเหลือเกินทีเดียว ก็ทรงพิโรธว่า มโหสถนี้หมิ่นเราดุจทาสของตน ไม่สำคัญว่าเราเป็นพระราชารู้ราชสาสน์ที่พระอัครราชส่งมาสำนักเราว่า จักประทานพระราชธิดาดังนี้แล้ว ไม่กล่าวคำประกอบด้วยมงคลแม้คำหนึ่งมากกล่าวกะเราว่า เป็นเหมือนเนื้อไก่ เป็นเหมือนปลากลิ่นเบ็ด และเป็นเหมือนเนื้อเดินตามทางถึงประตูบ้านจักถึงความตาย ครั้นกริ้วแล้วได้ตรัสคาถาเป็นลำดับว่า

พวกเรานี้แหละเป็นคนเขลา บำน้ำลายที่กล่าว
ถึงเหตุแห่งการได้รั้ตนะอันสูงสุดในสำนักเจ้า เจ้า
เจริญด้วยหางไธ จะรู้จักความเจริญเหมือนคนอื่นเขา
ได้อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า พาลามุหเส ความว่า เป็นคนเขลา.
บพว่า เอลุมุคา ได้แก่ พวกเรานี้แหละมีปากเต็มไปด้วยน้ำลาย. บพว่า
อุตุตมกฺถานิ ได้แก่ เหตุให้ได้นางแก้วอันอุดม. บพว่า ตยิ ลปิมุหา
ความว่า กล่าวในสำนักของท่าน. บพว่า ทิมว ความว่า เมื่อจะติเตียนเขา
จึงกล่าวอย่างนี้. บพว่า นงฺกฺลโกฏฺฐิวิทุโธ ความว่า พระเจ้าวิเทหราชทรง
หมายเนื้อความว่า บุตรคฤหบดีย่อมเจริญด้วยถ้อยหางไธนาตั้งแต่เป็นหนุ่ม
เท่านั้น จึงตรัสด้วยพระราชประสงค์นี้เองว่า เจ้าย่อมรู้งานของบุตรคฤหบดี

เท่านั้น ย่อมไม่รู้งานที่เป็นมงคลของกษัตริย์ทั้งหลาย. บทว่า **อญฺเณ** ความว่า คนอื่น ๆ คืออาจารย์แก้วหรืออาจารย์เสนกะเป็นต้น รู้จักความเจริญคือมงคลของกษัตริย์เหล่านั้น ฉันทใด เข้ารู้จักความเจริญเหล่านั้น ฉันทนั้นละหรือ การรู้จักกิจการของบุตรคฤหบดีนั้นแหละสมควรแก่เจ้า.

พระเจ้าวิเทหราชดำบริภาษมโหสถแล้วตรัสว่า บุตรคฤหบดีทำอันตรายแห่งมงคลแก่เรา ท่านทั้งหลายจงนำเขาออกไปเสีย แล้วตรัสกาลาเพื่อให้นามโหสถออกไปว่า

ท่านทั้งหลายจงใสคอมโหสถนี้ให้หายไปเสียจาก

แว่นแคว้นของเรา เพราะเขาพูดเป็นอันตรายแก่การ

ได้รั้ตนะของเรา.

มโหสถรู้ว่า พระราชากริ้ว จึงคิดว่า หากว่าใครอื่นทำตามพระราชดำรัสจับมือหรือคอเรา นั้นไม่ควรแก่เรา เราจะละอายตลอดชีวิต เพราะฉะนั้น เราจักออกไปเสียเอง คิดฉะนี้แล้วจึงถวายบังคมพระราชา ลุกจากที่นั่งกลับไปสู่เคหาสถานแห่งตน ฝ่ายพระเจ้าวิเทหราชรับสั่งดังนั้น ด้วยอำนาจพระพิโรธเท่านั้น หาได้ตรัสสั่งใคร ๆ ให้ทำดังนั้นไม่ เพราะพระองค์มีพระมนัสเคารพในพระโพธิสัตว์ ลำดับนั้น พระมหาสัตว์คิดว่า พระราชาองค์นี้เป็นอันทพาลเกินเปรียบ ย่อมไม่ทรงทราบประโยชน์หรือมิใช่ประโยชน์แต่พระองค์เป็นผู้ปรารถนาในกาม ทรงทราบแต่ว่า จักได้พระราชธิดาของพระเจ้าจุลนีหาทรงทราบภัยในอนาคตไม่ เมื่อเสด็จไปกรุงปัญจาละก็จักถึงความพินาศใหญ่หาควรที่เราจะทำพระราชดำรัสไว้ในใจไม่ เพราะพระองค์ทรงมีพระอุปการะแก่เรามาก พระราชทานยศใหญ่แก่เรา ควรที่เราจะเป็นปัจจัยแห่งพระองค์แล้วดำริต่อไปว่า เราจักส่งสุวโปคกไปก่อน รู้ความจริงแล้วไปเองภายหลังดำริฉะนี้แล้ว จึงเรียกสุวโปคกมา แล้วส่งไป ณ กรุงปัญจาละนั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้นมโหสถบัณฑิตได้หลีกไปจากราชสำนัก
ของพระเจ้าวิเทหราช ที่นั่นได้เรียกนกสุวรรณิทัตชื่อ
มาฐระ*ผู้เป็นทูตมาสั่งว่า แน่สหายตัวมีปีกเขียว เจ้า
จงมาทำการขวนขวายเพื่อเรา นางนกลาลิกาที่เขาเลี้ยง
ไว้ ณ ที่บรรทมของพระเจ้าปัญจาลราชมีอยู่ ก็นางนก
นั้นเป็นนกฉลาดในสิ่งทั้งปวง เจ้าจงถามนางนกนั้น
โดยพิสดาร นางนกนั้นรู้ความลับทุกอย่างของพระเจ้า
ปัญจาลราชและของพราหมณ์แก้วผู้โกสยโคตรทั้งสอง
นั้น นกสุวรรณิทัตชื่อมาฐระตัวมีปีกเขียวรับคำมโหสถ
ว่า เออ แล้วได้ไปสู่สำนักนางนกลาลิกา แต่มานั้น นก
สุวรรณิทัตชื่อมาฐระนั้นครั้งไปถึงแล้ว ได้เรียกนางนกล
าลิกาตัวมีกรงงาม พุดเพราะมาถามว่า เธอพอดทน
อยู่ในกรงงามดอกหรือ เธอมีความสุขในเพศดอก
หรือ ข้าวตอกกับน้ำผึ้งเธอได้ในกรงงามของเธอดอก
หรือ ดูก่อนสหายสุวรรณิทัต ความสุขมีแก่ฉันและ
ความสบายก็มี หนึ่งข้าวตอกกับน้ำผึ้งฉันก็ได้เพียงพอ
ดูก่อนสหาย ท่านมาแต่ไหน หรือว่าใครใช้ท่านมา
ก่อนแต่นี้ฉันไม่เคยเห็นท่าน หรือได้ยินเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หริตปุกโข ได้แก่ มีปีกเสมอด้วย
ใบไม้เขียว. บทว่า เวยฺยาวจฺจํ ความว่า มโหสถกล่าวกะนกสุวรรณิทัตซึ่ง
มาจับที่ตักในเมื่อตนกล่าวว่า มานีสหาย เจ้าจงทำการขวนขวายของเรา

* อรรถกถาเป็น มาฐระ

อย่างหนึ่ง ซึ่งผู้อื่นที่เป็นมนุษย์ไม่อาจทำได้ เมื่อนกสวบัณฑิตถามว่า ข้าพเจ้า จะทำอะไรนาย มโหสถก็กล่าวว่า สหาย คนอื่นเว้นพระเจ้าจุลนีและพราหมณ์- เกวัญ ย่อมไม่รู้เหตุที่พราหมณ์เกวัญมาโดยความเป็นทูต คนสองคนเท่านั้น นั่งปรึกษากันในห้องบรรทมของพระเจ้าจุลนี แต่มีนางนกสาธิตาที่พระเจ้า ปัญจาลราชนั้นเลี้ยงไว้ในที่บรรทม ได้ยินว่า นางนกสาธิตานั้นรู้ความลับนั้น เจ้าจึงไปในที่นั้น ทำความคุ้นเคยประกอบด้วยเมธุนกับนางนกสาธิตานั้น ถาม ความลับของพระเจ้าจุลนีและพราหมณ์เกวัญ กะนางนกสาธิตานั้น โดยพิสดาร จงถามนางนกสาธิตานั้น ในประเทศที่มีดชิต อย่างที่ใคร ๆ อื่นจะไม่รู้เรื่องนั้น ก็ถ้าใครได้ยินเสียงของเจ้า ชีวิตของเจ้าจะไม่มี ฉะนั้น เจ้าจงถามค่อย ๆ ใน ที่มีดชิต. บทว่า **สา เนลฺ สพฺพํ** ความว่า นางนกสาธิตานั้นรู้ความลับทุก อย่างของชนทั้งสองเหล่านั้น คือ พระเจ้าจุลนีและพราหมณ์เกวัญผู้โกสยโคตร. บทว่า **อาโหม** ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สวโปคคนั้นอันมโหสถบัณฑิต ทำสักการะโดยนัยก่อนนั้นแลส่งไปแล้ว รับคำของมโหสถว่า เออ ไหว้พระ- มหาสัตว์ทำประทักษิณแล้วบินออกทางสี่หับนุชที่เปิดไว้ ไปนครชื่ออริฏฐปุระ ในแคว้นสีพี ด้วยความเร็วปานลม กำหนดประพตฺติเหตุในประเทศนั้นแล้ว ไปสำนักของนางนกสาธิตา ไปอย่างไร ก็สวโปคคนั้นจับที่ยอดแหลมอันเป็น ทองของพระราชาเวศน์ ส่งเสียงอย่างไรเพราะอาศัยราคะ เพราะเหตุไร นาง นกสาธิตาได้ฟังเสียงนี้แล้ว จักส่งเสียงรับเป็นสัญญาให้รู้ว่าฉันจักไปหา แม้นาง นกสาธิตานั้น ได้ฟังเสียงของสวโปคคแล้ว ก็จับที่สุวรรณบัณฺฑชกรไถ่ที่บรรทม ของพระราชา มีจิตกำหนดด้วยราคะ ส่งเสียงรับสามครั้ง สวโปคคบินไป หน้อยหนึ่งส่งเสียงบ่อย ๆ เกาะที่ธรณีสีหับนุชโดยลำดับ ตามกระแสเสียงที่ นางนกสาธิตากระทำ ตรวจดูว่าไม่มีอันตราย บินไปสำนักของนางนกสาธิตา นั้น นางนกสาธิตาได้กล่าวกะสวโปคคในที่นี้ว่า มาเถิดสหาย จงจับที่สุวรรณ

บัณฺฑร สุวโปคกก็บินไปจับ. บทว่า อามนฺตยฺหิ ความว่า สุวโปคกนั้น บินไป
อย่างนี้แล้ว ประสงค์จะทำความคุ้นเคยประกอบด้วยเมถุนจึงเรียกนางนกสาธิก
นั้น. บทว่า สุมฺริ ได้แก่ กรงงาม เพราะความเป็นที่อยู่ในกรงทอง. บทว่า
เวเส ได้แก่ ประกอบด้วยเพศ คือมีชาติตามเพศ ได้ยินว่า นกสาธิกชื่อว่า
มีชาติตามเพศในหมู่กทั้งหลาย เหตุนี้จึงเรียกนกสาธิกนั้นอย่างนี้. บทว่า
ตว ความว่า เรากล่าวในเรื่องงามของท่าน. บทว่า กจฺจึ เต มธฺนฺนา ลสา
ความว่า สุวโปคกถามว่า เธอได้ข่าวตอกกับน้ำผึ้งดอกหรือ. บทว่า กุโธ นุ
สุมฺม อาคมฺม ความว่า นางนกสาธิกถามว่า แน่สหาย ท่านมาจากไหน
เข้าไปในที่นี้. บทว่า กสฺส วา ความว่า หรือว่าใครส่งท่านมาในที่นี้.

สุวโปคกได้ฟังคำของนางนกสาธิกแล้ว คิดว่า ถ้าเราบอกว่ามาแต่
มิถิลา นางนกสาธิกนี้แม้ถึงความตาย ก็จักไม่ทำความคุ้นเคยกับเรา ก็เรา
กำหนดนครอริฏฐปุระ ในแคว้นสีพีมาแล้ว ฉะนั้นเราจึงทำมุสาวาทกล่าวว่
พระเจ้าสิวีราชทรงส่งมาแต่ที่นั่น คิดฉะนี้แล้วจึงกล่าวว่

ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่เขาเลี้ยงไว้ในที่บรรทม บน

ปราสาทของพระเจ้าสิวีราช พระราชาพระองค์นั้นเป็น
ผู้ตั้งอยู่ในธรรม โปรดให้ปล่อยสัตว์ทั้งหลายที่ถูกรัง
จากที่ขังนั้น ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พนฺเช ความว่า พระราชาพระองค์นั้น
โปรดให้ปล่อยสัตว์ที่ขัง เพราะความที่พระองค์เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม
เมื่อโปรดให้ปล่อยอย่างนี้ พระองค์ตรัสว่ พวกท่านจงเชื่อเราปล่อยมันไป
ข้าพเจ้านั้นออกจากกรงทองที่เปิดไว้ ถือเอาอาหารในที่นั้น ๆ ตามที่ปรารถนา
ภายนอกปราสาทแล้วอยู่ในกรงทองนั่นเอง ไม่เหมือนเธอซึ่งอยู่ในกรงเท่านั้น
ตลอดกาลเป็นนิจอย่างนี้.

ลำดับนั้น นางนกลสาธิตาให้ข้าวตอกคลุกน้ำผึ้ง ที่วางอยู่ในกระเช้าทอง และน้ำผึ้งเพื่อตนแก่สุวโปคก แล้วถามว่า แน่สหาย ท่านมาแต่ที่ไกล มาในที่นี้เพื่อประสงค์อะไร สุวโปคกได้ฟังคำนางนกลสาธิตา ใคร่จะฟังความลับ จึงมุสวาทกล่าวว่า

นางนกลสาธิตาตัวหนึ่งพูดอ่อนหวานเป็นภรรยา
ของฉันท เขี้ยวได้ฆ่านางนกลสาธิตานั้นเสียในห้องที่
บรรทม ต่อหน้าฉันทผู้อยู่ในกรงงามซึ่งเห็นอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตสุส เมกา ความว่า นางนกลสาธิตา
ตัวหนึ่งเป็นภรรยาของฉันทนั้น. บทว่า พุติยาสิ ความว่า ได้เป็นภรรยา.
บทว่า มุญฺหุภาณิกา แปลว่า พุคไฟเราะ.

ลำดับนั้น นางนกลสาธิตาถามสุวโปคกว่า ก็อย่างไรเขี้ยวจึงได้ฆ่า
ภรรยาของท่านเสีย สุวโปคกเมื่อจะบอกแก่นางนกลสาธิตาจึงกล่าวว่า เธอจงฟัง
วันหนึ่งพระราชชาของฉันทเสด็จไปเล่นน้ำ ครัสเรียกฉันทไปตามเสด็จ ฉันทจึงพา
ภรรยาไปตามเสด็จเล่นน้ำกลับมาพบกับพระราชนั้น ขึ้นปราสาทกับพระองค์พา
ภรรยาออกมาจากกรง จับอยู่ที่โพรงค้ำหนักยอดเพื่อฟังสรีระ ขณะนั้นมีเขี้ยว
ตัวหนึ่งบินมาเพื่อโฉบเราทั้งสองผู้ออกจากค้ำหนักยอด ฉันทกลัวแต่ภัยคือความ
ตายบินหนีโดยเร็ว แต่นางนกลสาธิตาคราวนั้นมีกรรมแก่ เพราะฉะนั้น นางจึง
ไม่อาจหนี ที่นั้นเขี้ยวก็ฆ่านางให้ตายต่อหน้าฉันท ผู้เห็นอยู่แล้วพาหนีไป
ที่นั้นพระราชชาของฉันททอดพระเนตรเห็นฉันทร้องไห้ด้วยความโศกถึงนาง จึง
ครัสถามว่า เจ้าร้องไห้ทำไม ได้ทรงฟังความชื่อนั้นแล้วรับสั่งว่า พอละเจ้า
อย่าร้องไห้ จงแสวงหาภรรยาอื่น เมื่อฉันทได้ฟังรับสั่งจึงกราบทูลว่า ประโยชน์
อะไรด้วยภรรยาอื่น ผู้ไม่มีอาจารย์มรรยาท ไม่มีศีล แม้ที่นำมาแล้ว ผู้เดียว

เที่ยวไปคิดว่า รับสั่งว่า แน่สหาย ข้าเห็นนางนกลสาธิตาตัวหนึ่ง ถึงพร้อมด้วย
ศีลาจารวัตรเช่กับภรรยาของเจ้า ก็นางนกลสาธิตาเห็นปานนี้ เขาเลี้ยงไว้ในที่
บรรทมของพระเจ้าจุลณีมีอยู่ เจ้าจงไปในที่นั้น ถามใจของเขาคู ให้เขาทำ
โอกาส ถ้าเจ้าชอบใจเขา จงมาบอกแก่เรา ภายหลังเราหรือพระเทวีจักไปนำ
นางนั้นมาด้วยบริวารใหญ่ ตรัสดังนี้แล้วทรงส่งฉันมาในที่นี้ ฉันจึงมาด้วย
เหตุนี้ กว่าจะนี่แล้วสุวโปดกจึงกล่าวว่า

ฉันรักใคร่ต่อเธอจึงมาในสำนักของเธอ ถ้าเธอ

พึงให้โอกาส เราทั้งสองก็จะได้อยู่ร่วมกัน.

นางนกลสาธิตาได้ฟังคำของสุวโปดกก็ดีใจ แต่ยังไม่ให้สุวโปดกรู้ว่าตน
ปรารถนา ทำเป็นไม่ปรารถนาแล้วว่า

นกแขกเต้า ก็พึงรักใคร่กับนางนกแขกเต้า

นกลสาธิตา ก็พึงรักใคร่กับนางนกลสาธิตา การที่นก

แขกเต้าจะอยู่ร่วมกับนางนกลสาธิตาคูกระไรอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุว ความว่า แน่สหายสุวบัณฑิต
นกแขกเต้านั้นแลพึงรักใคร่กับนางนกแขกเต้าซึ่งมีชาติเสมอกันของตน. บทว่า
กิติโส ความว่า ชื่อว่าการอยู่ร่วมของนกที่มีชาติไม่เสมอกัน จะเป็นอย่างไร
เพราะนกแขกเต้าเห็นนางนกลสาธิตาที่มีชาติเสมอกัน ก็จักละนางนกลสาธิตาแม้
เชยชิดกันมานาน ความพลัดพรากจากของรักนั้นจักเป็นไปเพื่อทุกข์ใหญ่ ฉะนั้น
แต่ไหนแต่ไรมา ชื่อว่าการอยู่ร่วมของนกที่มีชาติไม่เสมอกัน ย่อมไม่เหมาะสม
เลย.

สุวโปดกได้ฟังดังนั้นจึงคิดว่า นางนกลสาธิตานี้หาได้หาเราไม่ ยังทำ
การบริหารอีกด้วย คงจักปรารถนาเราเป็นแน่ เราจักให้นางนกลสาธิตานี้เชื่อถือ
เราด้วยอุปมาต่าง ๆ คิดฉะนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า

เอกก็ผู้ใดใครในกามกับนางจันทาล ผู้นั้นทั้ง

หมดย่อมเป็นเช่นกับนางจันทาลนั้น เพราะว่าบุคคล

ไม่เป็นเช่นเดียวกันในเพราะกามย่อมไม่มี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จณฑาลิกามปี ได้แก่ ซึ่งนางจันทาล.

บทว่า สทิส ความว่า การอยู่ร่วมกันทุกอย่างย่อมเป็นเช่นเดียวกันทั้งนั้น เพราะมีจิตเป็นเช่นเดียวกัน. บทว่า กาม ความว่า เพราะในเรื่องกาม จิตเท่านั้นเป็นประมาณ ซาดิหาเป็นประมาณไม่.

ก็แลครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว สุวบัณฑิตเมื่อจะนำเรื่องอดีตมาชี้แจง เพื่อแสดงความต่างชาติกัน ไม่เป็นประมาณในหมู่มนุษย์ก่อน จึงกล่าวคาถา เป็นลำดับว่า

พระราชมารดาของพระเจ้าสีวี พระนามว่า

ชมพาวดี มีอยู่ พระนางเป็นหญิงจันทาล ได้เป็น

พระมเหสีที่รักของพระเจ้าวาสุเทพกัณโศตร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชมพาวดี ความว่า พระชนนีของ พระเจ้าสีพีราช พระนามว่า ชมพาวดี ได้เป็นหญิงจันทาล พระนางได้เป็น พระอัครมเหสีที่รักของพระเจ้าวาสุเทพผู้เป็นพี่ชายของพี่น้อง ๑๐ คนของ กัณหาชนโคตร.

ได้ยินว่า วันหนึ่งพระเจ้าวาสุเทพเสด็จออกจากกรุงทวารวดี ประพาศ พระราชอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นกุมาริการูปงามคนหนึ่งเป็นจันทาล จาก บ้านคนจันทาลเข้าสู่พระนครด้วยรูระบางอย่าง ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง พระองค์มีจิตปฏิพัทธ์ มีรับสั่งให้ถามว่า ซาดิอะไร แม้ได้สดับว่า ซาดิจันทาล ก็ยังมีรับสั่งให้ถามว่ามีสามีหรือไม่ ทรงสดับว่ายังไม่มีสามี จึงพานางกุมาริกา

นั้นกลับจากที่นั่นที่เดิยวนำไปพระราชนิเวศน์ ทรงตั้งเป็นอัครมเหสี พระนาง
นั้นประสูติพระโอรสพระนามว่า สีวี เมื่อพระราชบิดาสวรรคตแล้ว พระเจ้าสีวี
จึงครองราชสมบัติในกรุงทวารวดี สุวโปตกกล่าวคำนี้ หมายถึงเจ้าสีวีนั่น.

สุวบัณฑิตนำอุทาหรณ์นี้มาอย่างนี้แล้วกล่าวว่า กษัตริย์แม่เห็นปานนี้
ยังสำเร็จสัจวาสกับหญิงจัณฑาล ใครจะว่าอะไรในเราทั้งสองซึ่งเป็นสัตว์
ดิรัจฉานเล่า ความชอบใจในการร่วมประเวณีกันและกันต่างหาก เป็นข้อสำคัญ
กล่าวฉะนี้แล้ว เมื่อจะชักอุทาหรณ์อื่นมาอีก จึงกล่าวว่า

กนิริช็อรตนาวัตินมียู๋ แม่นางก็ได้ร่วมรักกะดาบส

ช็อวัจจะ มนุษย์ทั้งหลายร่วมอภิรมย์กับมฤติกิมิ มนุษย์

และสัตว์ไม่เป็นเช่นเดียวกันในเพราะกามย่อมไม่มี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วจันฺ ความว่า กะดาบสผู้มีช็ออย่างนั้น
ก็กนิรินั้นได้ร่วมรักกะดาบสนั้นอย่างไร ในอดีตกาล มีพราหมณ์คนหนึ่งเห็น
โทษในกามทั้งหลาย จึงละยศใหญ่ออกบวชเป็นฤาษี สร้างบรรณศาลาอยู่ ณ
หินวันตประเทศ กนิรเป็นจำนวนมากอยู่ ณ ถ้ำแห่งหนึ่งใกล้บรรณศาลาของ
ฤาษีนั้น แมลงมุมตัวหนึ่งอยู่ ณ ประตูถ้ำนั้น มันได้กัศิระของกนิรเหล่า
นั้นดื่มน้ำโลหิต ธรรมดากนิรทั้งหลายหากำลังมิได้ เป็นชาติขลาด แม้
แมลงมุมตัวนั้นก็ใหญ่โตมาก กนิรทั้งหลายไม่อาจจะทำอะไรมันได้จึงเข้าไป
หาดาบสนั้น ทำปฏิสันถารแล้วดาบสถามถึงเหตุที่มา จึงพากันบอกว่า มี
แมลงมุมตัวหนึ่งประหารชีวิตของพวกข้าพเจ้า พวกข้าพเจ้าไม่เห็นผู้อื่นจะเป็น
ที่พึงได้ ขอท่านจงฆ่ามันเสียทำความสวัสดิแก่พวกข้าพเจ้า ดาบสได้ฟังคำ
ดังนั้นก็รุกรานว่า พวกเองไปเสีย บรรพชิตทั้งหลายเช่นเราไม่ทำปาณาติบาต
บรรดากนิรเหล่านั้น มีกนิริช็อรตนาวัตินี้ ยังไม่มีศิว กนิรเหล่านั้นจึงตกแต่ง

กนิริรัตนวดีนั้น แล้วพาไปหาดาบส กล่าวว่า กนิรินี้จึงเป็นผู้บำเรอทำท่าน ท่านจงมาปิจจามิตรของพวกเราเสีย ดาบสเห็นกนิริรัตนวดีก็มีจิตปฏิพัทธ์ จึงสำเร็จร่วมอภิรมย์กับกนิรินั้นแล้วไปยืนที่ประตูถ้ำ ติแมลงมูมออกมาหากินด้วย ค้อนให้สิ้นชีวิต ดาบสนั้นอยู่สมัครสังวาสกับกนิรินั้น มีบุตรธิดาแล้วทำกาลกิริยา ณ ที่นั่นแล กนิริรัตนวดีนั้นรักใคร่ดาบสชื่อวัจจะ ด้วยประการฉะนี้ สุวโปดก นำอุทานเรื่องนี้มา เมื่อจะแสดงว่า วัจจดาบสเป็นมนุษย์ยังสำเร็จสังวาสกับกนิรินั้นผู้เป็นศิรัจจานได้ จะกล่าวไปถึงเราทั้งสองเป็นนกกเป็นศิรัจจานด้วยกันจะร่วมสังวาสกันไม่ได้เล่า จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า มนุษย์ทั้งหลายร่วมอภิรมย์ด้วย มฤคที่อยู่ ดังนี้ มนุษย์เราทั้งหลายอยู่ร่วมกับศิรัจจานมีอยู่ คือปรากฏอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

นางนกสาธิกานั้น ได้ฟังคำของสุวโปดกแล้ว กล่าวว่า ข้าแต่ นาย ขึ้นชื่อว่าจิตจะเป็นอย่างเดียวไปตลอดกาล ย่อมไม่มี ฉันทกลัวแต่ความพลัดพรากจากท่านที่รักจะสหาย สุวบัณฑิตเมื่อนั้น เป็นผู้ฉลาดในมายาสตรี ฉะนั้นเมื่อจะทดลองนางนกสาธิกา จึงกล่าวคาถาอีกว่า

เอาเถอะ แม่สาธิกาผู้พูดเพราะ ฉันทจักไปละ
เพราะถ้อยคำของเธอเป็นเหตุให้รู้ประจักษ์ เธอดู
หมิ่นฉันนั้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปจฺจกฺขานุปทํ** เหตุ ความว่า คำที่ เธอกล่าวทั้งหมดนั้นเป็นแนวทางให้รู้ประจักษ์ คือเป็นเหตุให้รู้ประจักษ์. บทว่า **อติมณฺญสฺสึ** ความว่า เธอล่วงเกินดูหมิ่นฉันแน่แท้ว่า นกแขกเต้านี้ย่อมปรารถนาเท่านั้น เธอไม่รู้สารสำคัญของฉัน พระราชาที่บูชาฉัน ฉันทหาภรรยาได้ไม่ยาก ฉันทจักแสวงหานกตัวอื่นเป็นภรรยา ฉันทจักไปละ.

นางนกลสาธิตาได้ฟังคำของสุวโปดก เป็นเหมือนห้าวจะแตก เป็นเหมือนลูกกามรติที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยการเห็นสุวโปดกนั้นตามเผาผลาญอยู่ ทำให้เป็นไม่ว่าปรารถนาด้วยมายาสตรีของตน ได้กล่าวหนึ่งกาลครั้งว่า

ดูก่อนมาฐรสวบัณฑิต สิริยอมไม่มีแก่ผู้ควนได้

ขอเชิญท่านอยู่ ณ ที่นี้จนกว่าจะได้เห็นพระราชา จน

ได้ฟังเสียงตะโพนและได้เห็นอานุภาพของพระราชา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น สิริ ความว่า แน่สหายสวบัณฑิต สิริยอมไม่มีแก่ผู้ควนได้ งานที่ผู้ควนได้กระทำยอมไม่งาม ขึ้นชื่อว่ากรรมกรรม เรือนนั้นหนักยิ่ง ต้องคิดพิจารณาก่อนจึงทำ ขอเชิญท่านอยู่ในที่นี้ จนกว่าจะได้เห็นพระราชาของพวกเราผู้ประกอบด้วยศใหญ่. บทว่า โสติ ความว่า ท่านจักได้ฟังเสียงตะโพนเสียงขั้บร้องและเสียงประโคมดนตรีอื่น ๆ ที่เหล่านารีผู้มีรูปโฉมอุดมมีลิลิตาสมอด้วยกนิริบรรเลงอยู่ในเวลาสายัณห์ และจักได้เห็นอานุภาพและสิริโสภาคอันยิ่งใหญ่ของพระราชา ท่านจะควนไปทำไมเล่าสหาย แม้ข้ออ้างท่านก็ยังไม่รู้ อยู่ก่อนเถิด ฉันจักให้รู้จักภายหลัง.

ลำดับนั้น นกทั้งสองก็กระทำเมถุนสังวาสในสายัณห์สมัยนั้นเอง มีความสามัคคีบันเทิงอยู่ร่วมเป็นที่รักกัน ครานั้นสุวโปดกคิดว่า บัดนี้นางนกลสาธิตาจักไม่ช้อนความลับแก่เรา ควรที่เราจักถามนางแล้วไปในการทำงานนี้ จึงกล่าวว่า แน่สาลิกา อะไรหรือนาย ฉันอยากจะถามอะไรเจ้าสักหน่อย ถามเถิดนาย เรื่องนั้นคงไว้ก่อน วันนี้เป็นวันมงคลของเรา ไว้วันอื่นฉันจักรู้ นางนกลสาธิตากล่าวว่า ถ้าคำที่ถามประกอบด้วยมงคล ก็จงถาม ถ้ามิใช่ ก็อย่าเพิ่งถาม สวบัณฑิตตอบว่า กถานั้นเป็นมงคลกถา ที่รัก ถ้าเช่นนั้นก็จงถามเถิด ลำดับนั้นสวบัณฑิตกล่าวว่า ถ้าเธออยากฟังเรื่องนั้น ฉันก็จักกล่าวแก่เธอ เมื่อจะถามความลับนั้น จงกล่าวหนึ่งกาลครั้งว่า

เสียงแข็งแซ่ฉั้นได้ยินภายนอกชนบทว่า พระ-
ราชธิดาของพระเจ้าปัญจาลราชมีพระฉวีวรรณดั่งดาว
ประกายพริ้ว พระเจ้ากรุงปัญจาลราชจักถวายพระ-
ราชธิดานั้น แก่ท้าววิเทหรัฐ คือจักมีการอภิเษก
ระหว่างพระเจ้าวิเทหราชกับพระราชธิดานั้น.

เนื้อความของคานานันมีว่า เสียงแข็งแซ่ฉั้นมาก บทว่า **ติโรชนปเท**
สุโต ความว่า ปรากฏก็รู้กันทั่ว คือแผ่ไปในรัฐอื่นในชนบทอื่น แผ่ไป
อย่างไร พระราชธิดาของพระเจ้าปัญจาลราชรุ่งเรืองราวกะดาวประกายพริ้ว
มีพระฉวีวรรณเสมอด้วยดาวประกายพริ้วนั้น มีอยู่ พระเจ้าปัญจาลราชจัก
ประทานพระราชธิดานั้นแก่ท้าววิเทหรัฐ. บทว่า **โส วิวาโห ภวิสฺสตี**
ความว่า ฉั้นได้ฟังเสียงที่แผ่ไปอย่างนี้ จึงคิดว่า กุมาริกานี้ทรงพระรูปโฉม
อุดม และพระเจ้าวิเทหราชก็เป็นข้าศึกของพระเจ้าจุลนี พระราชาอื่น ๆ
ที่อยู่ในอำนาจของพระเจ้าจุลนีพหุหมัดก็มิอยู่เป็นอันมาก พระเจ้าจุลนีไม่
ประทานแก่พระราชธิดานั้น เหตุไรจึงจะประทานพระราชธิดาแก่พระเจ้า
วิเทหราชเสีย.

นางนกสาธิตาได้ฟังคำของสุวบัณฑิตนั้นแล้ว จึงกล่าวอย่างนี้ว่า นาย
เพราะเหตุไรท่านจึงกล่าวอวมงคลในวันมงคล สุวโปดกจึงย้อนถามว่า ฉั้น
กล่าวว่ามีมงคล เธอกล่าวว่ามีมงคล นี้อะไรกันนาย การทำมงคลเห็นปานนี้
จงอย่าได้มีแก่ชนเหล่านั้นแม้เป็นอมิตร สุวโปดกให้นางนกสาธิตาแจ้งเรื่อง
นางว่าไม่กล้าพูด สุวโปดกจึงว่า ที่รัก จำเดิมแต่กาลที่เธอบอกความลับที่เธอ
รู้แก่ฉั้นไม่ได้ การร่วมอภิรมย์กันฉั้นสามิภรรยา ก็ชื่อว่า ไม่มี นางนกสาธิตา
ถูกสุวโปดกแค้นไค้หนักก็กล่าวว่ ถ้าอย่างนั้น ท่านจงฟัง แล้วกล่าวว่า

**แนะนำฐานะ การที่เหล่าอมิตรทำวิวาหรงคเช่น
นี้เหมือนกับกรณีที่พระเจ้าปัญจาลราชจักทำวิวาหรงค**

พระราชธิดากับพระเจ้าวิเทหราช ขออย่าได้มีเลย.

ครั้นนางนกลสาธิกากล่าวคดีนี้แล้ว สุโปคกชกถามอีกว่า เพราะเหตุไร เธอกล่าวถ้อยคำเห็นปานนี้ จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง ฉันจะกล่าวโทษในเรื่องนี้แก่ท่านอีก แล้วกล่าวคดีนอกนี้ว่า

**พระราชอาผู้เป็นจอมทัพแห่งชาวปัญจาละจักทรง
นำพระเจ้าวิเทหราชมาแล้ว แต่นั่นก็จักมาพระเจ้า-
วิเทหราชเสีย เพราะพระเจ้าจุลณีมิใช่สหายของพระ
เจ้าวิเทหราช.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตโต น มาตยิสฺสตี ความว่า พระเจ้าวิเทหราชจักเสด็จมาพระนครนี้ในกาลใด พระเจ้าจุลณีจักไม่ทรงทำความเป็นสหาย คือมิตรธรรมด้วยพระเจ้าวิเทหราชในกาลนั้น จักไม่ประทานพระราชธิดาแก่พระเจ้าวิเทหราชนั้น แม้เพื่อทอดพระเนตร ได้ยินว่า พระเจ้าวิเทหราชนั้น มีอรรถธรรมานุศาสน์อยู่คนหนึ่งชื่อมโหสถบัณฑิต พระเจ้าจุลณีจักฆ่ามโหสถนั้น พร้อมกับพระเจ้าวิเทหราช พราหมณ์แก้วฐปริรักษากับพระเจ้าจุลณีว่า เราจักฆ่าคนทั้งสองนั้นเสียแล้ว คัมชัชบาน จึงไปกรุงมถิลยาเพื่อจับมโหสถนั้นมา.

นางนกลสาธิกาทบความลับแก่สุวรรณชิตโดยไม่เหลือ ด้วยประการฉะนี้ สุวัณชิตได้ฟังดังนั้นแล้ว จึงกล่าวชมแก้วฐว่า อาจารย์แก้วฐเป็นคนฉลาดในอุบาย การฆ่าพระเจ้าวิเทหราชเสียด้วยอุบายเห็นปานนี้น่าอัศจรรย์แล้ว กล่าวว่ ประโยชน์อะไรด้วยอวมงคลเห็นปานนี้แก่เรา นิ่งเสียนอนกันเถิด.

รู้ความสำเร็จแห่งกิจที่มา อยู่กับนางนกลีกันนั้นในราตรีนั้น แล้วกล่าวว่า
ที่รัก ฉันจักไปแคว้นสีวี ทูลความที่ฉันได้ภรรยาที่ชอบใจ แต่พระเจ้าสีวี
และพระเทวี แล้วกล่าวเพื่อให้นางนกลีกานุญาตให้ตนไปว่า

เอาเถิด เธอจงอนุญาตให้ฉันไปสัก ๗ ราตรี

เพียงให้ฉันได้กราบทูลพระเจ้าสีวีราชและพระมเหสีว่า

ฉันได้อยู่ในสำนักของนางนกลีกาแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มเหสีโน ได้แก่ พระมเหสีของพระเจ้าสีวีราชนั้น. บทว่า อวสโต ได้แก่ ที่เป็นอยู่. บทว่า อุปนุติก ความว่า ครั้งนั้นสุวโปคกกล่าวว่า ฉันจักบอกพระราชาและพระเทวีทั้งสองนั้นว่า เชิญเสด็จไปสำนักของนางนกลีกันนั้น ดังนี้ ในวันที่ ๘ จักนำมาที่นี้ จักพาเธอไปด้วยบริวารใหญ่ เธออย่าได้กระวนกระวายจนกว่าฉันจะมา.

นางนกลีกาได้ฟังดังนั้น ไม่ปรารถนาจะแยกกับสุวโปคกเลย แต่ไม่อาจจะปฏิเสธคำของเขาได้ จึงกล่าวคาถาเป็นลำดับว่า

เอาเถิด ฉันอนุญาตให้ท่านไปประมาณ ๗ ราตรี

ถ้าท่านไม่กลับมายังสำนักของฉันโดย ๗ ราตรี ฉัน

จะสำคัญตัวฉันว่าหยั่งลงแล้ว สงบแล้ว ท่านจักมาใน

เมื่อฉันตายแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มณฺเฏ โอนุตสนุตฺ ความว่า เนื้อเป็นเช่นนั้น ฉันจะกำหนดตัวฉันว่าปราศจากชีวิตแล้ว เมื่อท่านไม่มาในวันที่ ๘ จักมาเมื่อฉันตายแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านอย่ามัวชักช้า.

ฝ่ายสุวบัณฑิตกล่าวด้วยวาจาว่า ที่รัก เธอพูดอะไร แม้นฉันเมื่อไม่เห็นเธอในวันที่ ๘ จะมีชีวิตอยู่ที่ไหนได้ แต่ใจคิดว่า เจ้าจะเป็นหรือตาย ก็ไม่มี

ประโยชน์อะไรแก่เรา บินขึ้นบ่าหน้าไปสิวิรุฐ ไปได้หน่อยหนึ่งยังกลับมา
สำนักของนางนกลีกันนั้นอีก กล่าวว่ ที่รัก ฉันไม่เห็นรูปสิริของเธอ ไม่
อาจจะทิ้งเธอไปได้ ฉะนั้น ฉันจึงกลับมา กล่าวฉนั้นแล้วบินขึ้นอีก ไปกรุง
มิถิลา ลงจับที่จะอวยบ่ามโหสถบัณฑิต พระมหาสัตว์อุ้มในรูปบนปราสาทด้วย
สัญญานั้นแล้วไต่ถาม จึงแจ้งประพตฺเหตุนั้น ทั้งหมดแก่มโหสถ ฝ่ายมโหสถ
ก็ได้อให้สิ่งตอบแทนความชอบแก่สุวโปดคนั้น โดยนัยหลังนั้นแล.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ลำดับนั้นแล นกมารฐรสวบัณฑิตได้บินไปแจ้ง

แก่มโหสถว่า คำนี้เป็นคำของนางนกลีกา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สาลิกาย วจัน อิทํ ความว่า สุว-
โปดกได้แจ้งข้อความทั้งปวงโดยพิสดารว่าคำนี้ เป็นคำของนางนกลีกา.

พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้นจึงดำริว่า เมื่อเราไม่ยอมให้เสด็จ พระราชา
ก็จักเสด็จ ครั้นเสด็จไปแล้วก็จักถึงความพินาศใหญ่ ที่นั้นเมื่อพระราชาประ-
ทานยศเห็นปานนี้แก่เรา เราจักถือตามพระราชดำรัสไว้ในใจแล้วไม่สนอง
พระเดชพระคุณของพระองค์ ความครหาที่จักมีแก่เรา เพราะฉนั้นเราจักถ่วง
หน้าไปก่อนพระองค์ แล้วเฝ้าพระเจ้าจุลณี สร้างนครเป็นที่ประทับอยู่แห่ง
พระเจ้าวิเทหราช ทำให้เป็นนครที่จำแนกดีแล้ว ให้ทำอุโมงค์เป็นทางเดิน
ยาวราว ๑ คาจุด อุโมงค์ใหญ่ราวกิ่งโยชน์ แล้วอภิเษกพระนางปัญจาลจันตี
ราชธิดาของพระเจ้าจุลณีพรหมทัต ให้เป็นบาทบริจาริกาแห่งพระราชาของเรา
ในเมื่อพระราชาร้อยเอ็ดพร้อมด้วยพลนิกาย ๑๘ อักโขภินิเวศล้อมตั้งอยู่ เรา
จักปลดเปลื้องพระราชาของเราให้พ้นไป คุณเปลื้องดวงจันทร์จากปากอสุรินทร-
ราหูฉนั้น แล้วพาเสด็จสู่พระนครมิถิลา ชื่อว่าราชกรณียกิจที่จะมีมาของพระ-
ราชาต้องเป็นภาระธุระแห่งเรา เมื่อมโหสถดำริอย่างนี้ก็เกิดปีติในสรีระ ด้วย
กำลังแห่งความปีติ มโหสถเมื่อจะเปล่งอุทาน จึงกล่าวถึงกาลว่า

บุคลลบริโกลโกลสมบัติในเรือนของผู้ใด พึง

ประพฤติให้เป็นประโยชน์แก่ผู้นั้นทีเดียว.

เนื้อความของกึ่งกาลานันมีว่า บุรุษผู้เป็นบัณฑิตได้อิสริยยศใหญ่
บริโกลโกลสมบัติแต่สำนักของพระราชชาติพิงประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์ ที่
เกื้อกูล ที่เป็นความเจริญ แต่พระราชานันแม้จะทรงดำบริภาษประหารจับค
คร่าออกไปก็ตาม ด้วยทวารทั้งสามมีกายทวารเป็นต้น บัณฑิตทั้งหลายไม่พึง
ทำกรรมคือการประทุษร้ายมิตรเลย.

ครั้นดำริดังนี้แล้ว ก็อาบนํ้าแต่งตัวไปเฝ้าพระเจ้าวิเทหราช ถวายบังคม
แล้ว ยืน ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์จักเสด็จ
ไปอุตตรปัญจาลนครหรือ พระราชาตรัสตอบว่า เออ จะไป เมื่อเราไม่ได้นาง
ปัญจาลจันที จะต้องการอะไรด้วยราชสมบัติ เจ้าอย่าทิ้งเรา จงไปกับเรา
ประโยชน์ ๒ ประการ คือเราได้นารีรัตนะและราชไมตรีของพระเจ้าจุลณีกับเรา
จักตั้งมั่น จักสำเร็จเพราะเหตุเราทั้งสองไปในกรุงปัญจาละนั้น ลำดับนั้น
มโหสถเมื่อจะทูลว่า ถ้าอย่างนั้น ข้าพระองค์จักไปก่อนสร้างพระราชนิเวศน์
เพื่อพระองค์ พระองค์ควรเสด็จไปในเมื่อข้าพระองค์ส่งข่าวมากราบทูล เมื่อ
ทูลอย่างนี้แล้ว ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ว่า

ข้าแต่พระจอมประชาชน เอาเถิด ข้าพระองค์
จักไปสู่อุตตรปัญจาลบุรีที่นารีธรรมดีก่อน เพื่อสร้างพระ-
ราชนิเวศน์นี้ถวายแด่พระเจ้าวิเทหราชผู้ทรงยศ ข้าแต่
บรมกษัตริย์ ครั้นข้าพระองค์สร้างพระราชนิเวศน์
ถวายแล้ว ส่งข่าวมากราบทูลพระองค์เมื่อใด พระองค์
พึงเสด็จไปเมื่อนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวเทหสุต ได้แก่ แต่พระองค์ผู้เป็น
พระเจ้าวิเทหราช. บทว่า เอยฺยาลิ แปลว่า ฟังเสด็จมา.

พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงสดับดังนั้น ก็ทั้งทรงรำเริง ทั้งทรงโสมนัส
ด้วยเข้าพระหฤทัยว่า มโหสถไม่ทิ้งเราจึงดำรัสว่า แน่ะพ่อมโหสถ เมื่อพ่อไป
ก่อน พ่อควรจะได้อะไรไปบ้าง ครั้น มโหสถกราบทูลตอบว่า ควรได้พลและ
พาหนะไป จึงตรัสว่า พ่อปรารถนาสิ่งใด จงเอาสิ่งนั้นไป มโหสถจึงกราบ
ทูลว่า ขอพระองค์โปรดให้เปิดเรือนจำ ๔ เรือน ให้ถอดเครื่องจำคือ โซ่ตรวน
แห่งโจรทั้งหลายส่งไปกับข้าพระองค์ ครั้นพระราชทานพระราชานุญาตให้ทำ
ตามชอบใจ จึงให้เปิดเรือนจำให้พวกโจรที่กล้าเป็นทหารใหญ่ผู้สามารถยัง
กิจการในที่ที่ไปแล้ว ๆ ให้เสร็จแล้วกล่าวว่า เจ้าทั้งหลายจงบำรุงเราแล้ว ให้
สิ่งของแก่ชนเหล่านั้น แล้วพาเสนา ๑๘ เหล่าผู้ฉลาดในศิลปะต่าง ๆ มีช่างไม้
ช่างเหล็กช่างหนังช่างศิลาช่างเขียนช่างอิฐเป็นต้นไป ให้เอาเครื่องอุปกรณ์เป็น
อันมาก มีมีดขวานจอบเสียมเป็นต้นไปด้วย เป็นผู้มีกองพลใหญ่ห้อมล้อมออก
จากนครไป.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ตรัสว่า

ลำดับนั้น มโหสถบัณฑิตได้ไปสู่บุรีที่นารีนรมย์ดี

ของพระเจ้าปัญจาลราชก่อน เพื่อสร้างพระราชานิเวศน์

ถวายพระเจ้าวิเทหราชผู้ทรงยศ.

ฝ่ายพระมหาสัตว์เมื่อไปในที่ทั้งหลายนั้น ก็ให้สร้างบ้านบ้านหนึ่งใน
ระยะทางโยชน์หนึ่ง ๆ แล้วกล่าวกะอมาตย์คนหนึ่ง ๆ ว่า ท่านทั้งหลายจงเตรียม
จัดช่างไม้และรถไว้ในกาลเมื่อพระเจ้าวิเทหราชรับพระนางปัญจาลจันทิกลับ
แล้วพาพระราชเสด็จไป ห้ามเหล่าปัจเจกมิตรอย่าให้ประทุษร้ายได้ ให้เสด็จ

ถึงกรุงมิถิลาโดยเร็ว สักละนี้แล้ววางอมาตย์คนหนึ่ง ๆ ไว้ ก็ครั้นมโหสถไป ถึงฝั่งคงจางเรียกอมาตย์ชื่ออานันทกุมารมาสั่งส่งไปว่า คุณก่อนอานันทะ ท่าน จงพาช่างไม้ ๓๐๐ คนไปเหนือคงคาให้ถือเอาไม้แก่นสร้างเรือประมาณ ๓๐๐ ลำ แล้วถากไม้ในที่นั้นนั่นแหละ บันทุกไม้เบา ๆ ในเรือเอามาโดยพลัน เพื่อ ต้องการสร้างเมือง ส่วนมโหสถเองขึ้นเรือข้ามฟากไปฝั่งโน้น นับทางด้วยหมาย เท่าก้าวไปจำเดิมแต่สถานที่ขึ้นจากเรือ ก็กำหนดว่า ที่นี่ถึงโยชน์ อุโมงค์ใหญ่ จักมีในที่นี้ นครที่ตั้งพระราชนิเวศน์แห่งพระเจ้าวิเทหราชจักมีในที่นี้ จำเดิม แต่พระราชนิเวศน์นี้ อุโมงค์เป็นทางเดินจักมีในที่ราว ๑ กวาดจนถึงพระราช มณเฑียร กำหนดละนี้แล้วเข้าไปสู่กรุงอุตตรปัญจาละ พระเจ้าจุนีทรงสดับว่า มโหสถมาถึงก็ทรงโสมนัสยิ่งว่า บัดนี้ความปรารถนาของเราจักสำเร็จ เราจัก เห็นหลังแห่งเหล่าปัจจามิตร เมื่อมโหสถมา พระเจ้าวิเทหราช จักมาไม่ช้า ที่นั้นเรจักฆ่าข้าศึกทั้งสองเสีย เสวยราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น กรุงอุตตร- ปัญจาละทั้งสิ้นเอกริกโกลาหลว่า ได้ยินว่า ผู้นี้ชื่อมโหสถบัณฑิต ได้ยินว่า พระราชาร้อยเอ็ดอันมโหสถนี้ให้หนีไป ราวกะบุคคลไล่กาให้หนีไปด้วยก้อนดิน พระมหาสัตว์ไปสู่พระทวารในขณะที่ชาวเมืองคูชมรูปสมบัติของตนอยู่ ให้กราบ ทูลพระเจ้าจุนีให้ทรงทราบ ครั้นได้รับพระราชานุญาตให้เข้าเฝ้า จึงเข้าไป ถวายบังคมพระราชายืนอยู่ ที่ควรส่วนหนึ่ง.

ลำดับนั้น พระเจ้าจุนีทรงทำปฏิสันถารตรัสถามมโหสถว่า พระราชา ของเจ้าจักเสด็จมาเมื่อไร มโหสถทูลว่า จักเสด็จมาในเวลาเมื่อข้าพระองค์ ส่งข่าวไปทูล พระเจ้าจุนีตรัสถามว่า ก็ตัวเจ้ามาเพื่อประโยชน์อะไร มโหสถทูลว่า มาเพื่อสร้างพระราชนิเวศน์แห่งพระราชา ของข้าพระองค์ พระเจ้าจุนีตรัสว่า ดีแล้ว แต่นั่นก็โปรดให้พระราชทานเสบียงแก่เสนา ของมโหสถ และพระราชทานสิ่งของเป็นอันมากและเรือนที่อยู่แก่มโหสถ แล้วตรัสว่า แน่ะพ่อ เจ้าอย่าเคียดร้อน จงทำราชการที่ควรทำอยู่กับข้า

จนกว่าพระราชของเจ้าจะเสด็จมา ได้ยินว่า มโหสถขึ้นไปสู่พระราชนิเวศน์ ยืนอยู่แทบเชิงบันไดได้กำหนดว่า ประตูอุโมงค์อันเป็นทางเดินจกมีในที่นี้ ความปริวิตกได้มีแก่มโหสถว่า พระเจ้าจุลนีตรัสว่า เจ้าจงทำกิจที่ควรทำแก่ พวกเราบ้าง ดังนี้ ในเมื่อขุดอุโมงค์ ก็ควรจะให้ทำอย่างที่บ้านไคนี้จะไม่ทรุดลง ลำดับนั้น มโหสถจึงกราบทูลพระเจ้าจุลนีอย่างนี้ว่า ข้าแต่สมมติเทพ เมื่อ ข้าพระองค์เข้ามาเฝ้ายืนอยู่ที่เชิงบันได ตรวจสอบวกรรมในที่นี้ เห็นโทษที่ บันไดใหญ่ ถ้าข้อความที่กราบทูลนี้ชอบด้วยพระราชดำริ ข้าพระองค์จะเอาไม้ ทั้งหลายมาปลูกลงให้เป็นที่พอใจ พระเจ้าจุลนีทรงอนุญาต มโหสถกำหนด ดิแล้วว่า ช่องประตูอุโมงค์จกมีในที่นี้ จึงให้นำบันไดออกเสีย ให้ปลูกลง แผ่น กระดานเพื่อต้องการมิให้มีฝุ่นในที่ที่จะเป็นประตูอุโมงค์ แล้วพาคนไคไว้ตาม เดิมมิให้หวั่นไหว มิให้ทรุดลงได้ เมื่อพระราชไม้มงคลทราบบทโทษที่จะพึงมี ก็เข้าพระหฤทัยว่า มโหสถทำด้วยความรักดีในเรา มโหสถให้ทำนกรรม ตลอดวันนั้นอย่างนี้แล้ว รุ่งขึ้นจึงกราบทูลพระเจ้าจุลนีว่า ข้าแต่สมมติเทพ ถ้าข้าพระองค์พึงเลือกหาสถานที่ประทับแห่งพระราชของข้าพระองค์ ข้าพระ- องค์พึงปฏิบัติทำให้ชอบใจ พระเจ้าจุลนีตรัสว่า ดิแล้ว พ่อบัณฑิต ยกเสียแต่ พระราชนิเวศน์ของข้า นอกนี้ในกรุงทั้งหมด เจ้าปรารถนาที่ใดเป็นพระราช- นิเวศน์ของพระเจ้าวิเทหราช เจ้าจงเอาที่นั่น มโหสถกราบทูลว่า ข้าแต่พระ- มหาราชเจ้า พวกข้าพระองค์เป็นแอกมา ประชาชนคนของพระองค์ที่เป็นคน สนิทมีมาก คนเหล่านั้นครั้นเมื่อข้าพระองค์เอาเรือนของเขา ก็จักเกิดทะเลาะ- กับพวกข้าพระองค์ เพราะเหตุนี้ ข้าพระองค์จักทำอะไรกับพวกเหล่านั้นได้ พระเจ้าจุลนีตรัสว่า คุณอนบัณฑิต เจ้าอย่าถือเอาคำของพวกนั้น สถานที่ใด เจ้าชอบใจ เจ้าจงถือเอาสถานที่นั้นทีเดียว มโหสถจึงกราบทูลต่อไปว่า ข้าแต่

สมมติเทพ พวกนั้นจักมาราบถูพระองค์บ่อย ๆ ความสำราญแห่งพระหฤทัย
ของพระองค์ และแห่งใจของข้าพระองค์จักไม่มี ก็ถ้าว่าพระองค์ทรงปรารถนา
คนรักษาประตูควรเป็นคนของข้าพระองค์ จนกว่าข้าพระองค์จักหาสถานที่เป็น
พระราชนิเวศน์แห่งพระราชของข้าพระองค์ได้ แต่นั้น พวกนั้นเข้าประตูไม่ได้
ก็จักไม่มา เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์ก็จักทรงพระสำราญ และข้าพระองค์ก็จัก
สบายใจ พระราชาจูณินทรอนุญาต พระมหาสัตว์ตั้งคนของตนไว้ในที่ทั้งปวง
คือที่เชิงบันได หัวบันได และประตูใหญ่ สั่งว่าพวกเจ้าอย่าให้ใคร ๆ เข้าไป.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ไปสู่สำนักพระราชมารดาของพระเจ้าจูณินก่อน
แล้วสั่งคนทั้งหลายว่า เจ้าทั้งหลายจงจัดการรื้อตำหนัก คนใช้เหล่านั้นก็ปรารถ
เพื่อจะรื้ออิฐและขุดดินตั้งแต่ขุมประตู พระราชชนนีของพระเจ้าจูณินได้สดับข่าว
นั้น จึงเสด็จมารับสั่งว่า พวกเจ้าจะให้รื้อตำหนักของข้าเพื่ออะไร ชนเหล่านั้นจึง
ทูลตอบว่า มโหสถให้รื้อใครเพื่อให้สร้างพระราชนิเวศน์แห่งพระราชของ
พระราชชนนีจึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น อยู่ด้วยกันในตำหนักนี้ก็แล้วกัน ชน
เหล่านั้นทูลตอบว่า พลพาหนะของพระราชแห่งพวกข้าพระองค์มีมากตำหนัก
นี้ย่อมไม่พอกันอยู่ ข้าพระองค์จักให้สร้างที่ประทับใหม่ให้ใหญ่ พระราชชนนี
จึงรับสั่งว่า พวกเจ้าไม่รู้จักข้า ข้าเป็นพระราชมารดาของพระเจ้าจูณิน ข้าจัก
ไปหาลูกข้า จักรู้กันเดี๋ยวนี้ ชนเหล่านั้นจึงทูลว่า ข้าพระองค์จักรื้อตามพระ-
ราชดำรัส ถ้าพระองค์อาจ ก็จงห้าม พระนางสลากเทวีก็รับสั่งว่า ข้ารู้จัก
กิจที่ข้าพึงทำแก่พวกเจ้าเดี๋ยวนี้ ตรัสแล้วเสด็จไปประตูพระราชนิเวศน์ ลำดับ
นั้น คนเฝ้าประตูก็ห้ามพระราชมารดาว่า แกล่อย่าเข้าไป พระราชมารดาตรัสว่า
ข้าเป็นพระราชชนนี ชนเหล่านั้นก็ทูลว่า พวกข้าพระองค์ไม่ทราบ พระเจ้า
จูณินตรัสสั่งไว้ว่า อย่าให้ใคร ๆ เข้าไป เพราะฉะนั้นพระองค์จึงเสด็จกลับไป

เสียด พระนางสลากเทวีเมื่อไม่ทอดพระเนตรเห็นที่พึงอันพึงยึดถือ ก็เสด็จกลับ มาทอดพระเนตรดำเนินของพระองค์ประทับยืนอยู่ ลำดับนั้น คนผู้หนึ่งจึง ทูลพระนางนั้นว่า แก่ทำอะไรในที่นี้ จงไป ๆ ว่าแล้วลุกขึ้นใส่พระสอให้ล้มลง ยังภูมิภาค พระนางเจ้าทรงดำริว่า พวกนี้พระราชาลูกเราตั้งแล้ว แน่ ใครไม่ สามารถจะทำอย่างนี้ ด้วยประการอื่น เราจักไปห้ามโหสถ จึงเสด็จไปหา มโหสถ ตรัสว่า แน่ะพ่อมโหสถ ท่านให้หรือดำเนินข้าพเจ้าเพราะอะไร มโหสถ ไม่พูดกับพระนางเจ้า แต่บุรุษผู้ยืนอยู่ที่ใกล้ทูลว่า พระนางจะตรัสอะไรกะ มโหสถ พระนางเจ้าจึงรับสั่งว่า มโหสถให้หรือดำเนินข้าพเจ้าเพื่ออะไร บุรุษ นั้นทูลว่า เพื่อทำที่ประทับแห่งพระเจ้าวิเทหราช พระราชมารดาได้รับสั่งว่า เมืองใหญ่ถึงเพียงนี้ ทำไมจะหาที่ทำพระราชนิเวศน์ในที่อื่นไม่ได้ เจ้าจรับ สิบบนแสนกหาปณะนี้แล้วให้ทำพระราชนิเวศน์ในสถานที่อื่นเถิด บุรุษนั้นทูล ตอบว่า ดีแล้ว พระแม่เจ้า ข้าพระองค์จักให้ละดำเนินของพระนาง แต่ พระนางอย่ารับสั่งการที่ข้าพระองค์รับสิบบนแก่ใคร ๆ เพราะว่าชนเหล่าอื่นจะ พากันให้สิบบนแก่พระองค์แล้วไม่ยากละเรือนของตน พระนางสลากเทวีรับ สั่งตอบว่า การที่ข้าพเจ้าให้ใครรู้ นั้น เป็นที่น่าอายแก่ข้าว่า พระราชมารดาได้ ให้สิบบน ดังนี้ เพราะฉะนั้นข้าจักไม่บอกแก่ใคร บุรุษนั้นทูลรับว่า ดีแล้ว แล้วรับเอากหาปณะ ๑ แสนจากพระนาง ก็ละดำเนินนั้นไปเรือนแก้วให้ทำ เหมือนกับทำแก่ดำเนินพระนางสลากเทวีนั้น แก้วโกธไปสู่อุราชทวาร เหล่า คนรักษาประตูก็ประหารที่หลังแก้วด้วยซีกไม้ไผ่ ผนังที่หลังแก้วก็เป็นแนว ขึ้น แก้วไม่เห็นจะพึงอะไรได้ก็กลับบ้านให้กหาปณะ ๑ แสนแก่บุรุษนั้น มโหสถถือเอาสถานที่ตั้งเรือนในนครทั้งสิ้นด้วยอุบายนี้ รับสิบบนได้กหาปณะ ในที่นั้น ๆ ประมาณ ๕ โกฏิ พระโพธิสัตว์พิจารณาในนครทั้งสิ้นแล้วไปเฝ้า พระเจ้าจุลณี พระราชาตรัสถามว่า เป็นอย่างไร พ่อบัณฑิต สถานที่ตั้ง

พระราชนิเวศน์เจ้าหาได้หรือยัง มโหสถกราบทูลว่า ชื่อว่าใครจะไม่ให้ ย่อมไม่มี แต่ครั้นเมื่อเรือนอันข้าพระองค์ถือเอา ชนเจ้าของก็ย่อมลำบาก การทำ ความที่ชนเหล่านั้น ต้องพลัดพรากจากของรัก ไม่สมควรแก่ข้าพระองค์ เพราะ ฉะนั้น ข้าพระองค์จักสร้างพระนครให้เป็นสถานที่ประทับแห่งพระราชของข้า พระองค์ ในที่โน้นระหว่างคงคากับพระนครนี้ ในที่ ๑ คาบแต่ที่นี้ ภายนอก พระนครนี้.

พระเจ้าจูลณีได้ทรงสดับก็ยินดี ด้วยทรงเห็นว่า การรบกันภายในเมือง เป็นการลำบาก เสนาฝ่ายเราหรือเสนาฝ่ายอื่นก็อาจรู้ยาก การทำยุทธนาการ ภายนอกเมืองเป็นการง่าย จักได้ไม่ต้องทุบตีกันตายในเมือง ทรงเห็นฉะนี้ จึงตรัสว่า ดีแล้วพ่อ เจ้าจงให้สร้างในสถานที่ที่เจ้ากำหนดเถิด มโหสถกราบ ทูลว่า ข้าพระองค์จักให้ทำในที่ที่กราบทูลและขอพระราชทานอนุญาตแล้วนั้น ชาวพระนครอย่าพึงไปสู่งที่ห้ามกรรมของข้าพระองค์ เพื่อหาพินและใบไม้ เพราะว่เมื่อชาวเมืองไป จักเกิดทะเลาะวิวาทกัน ด้วยเหตุนี้มันนั่นแหละ ความ สำราญพระราชหฤทัยจักไม่มีแก่พระองค์ และความสบายใจก็จักไม่มีแก่ข้า- พระองค์ พระเจ้าจูลณีตรัสว่า ดีแล้ว พ่อบัณฑิต เจ้าจงห้ามไม่ให้ใครไปยัง ประเทศนั้น มโหสถทูลต่อไปว่า ข้าแต่สมมติเทพ ช้างทั้งหลายของข้าพระองค์ ชอบเล่นน้ำ เมื่อน้ำเกิดขุ่นมัวขึ้น ถ้าชาวเมืองจักขัดเคืองพวกข้าพระองค์ว่า จำเดิมแต่มโหสถมา พวกเราไม่ได้ค้ำน้ำใส ขอพระองค์กรุณาอดกลั้นในเรื่อง นี้ อย่ากริ้วพวกข้าพระองค์ พระเจ้าเจ้าจูลณีตรัสว่า ช้างทั้งหลายของพวกเจ้า พวกเจ้า จงปล่อยให้เล่นเถิด ตรัสฉะนี้แล้วให้ป่าวร้องว่า ผู้ใดออกจากที่นี้ ไปสู่งที่สร้างพระนครของมโหสถ จักปรับไหมผู้นั้นพันกหาปณะ มโหสถถวาย บังคมลาพระเจ้าจูลณีพาพวกของตนออกจากพระนครปรารภเพื่อสร้างพระนคร ในสถานที่กำหนดไว้ ให้สร้างบ้านชื่อคัคคลิริมฝั่งคงคาฟากโน้น ให้ช้างม้ารด พาหะโคมีกำลังอยู่ในบ้านนั้น พิจารณาการสร้างพระนคร แบ่งการงานทั้งปวง

ว่า ชนเหล่านี้ทำกิจชื่อนี้ เป็นต้น และได้เริ่มการทำงานในอุโมงค์ ประตูดุโมงค์ใหญ่อยู่ริมฝั่งคงคา ชนทั้งหลายราว ๖,๐๐๐ คน ขุดอุโมงค์ใหญ่ นำกรวดทรายที่เทลง ๆ นั้น คงคาก็ขุ่นมัวไหลไป ชาวเมืองก็พากันกล่าวว่า ตั้งแต่มหอสถมา พวกเราไม่ได้ค้ำน้ำใส คงคาก็ขุ่นมัวไหลไป เหตุเป็นอย่างไรหนอลำดับนั้น บุรุษที่มหอสถวางไว้ก็แจ้งแก่ชาวเมืองว่า ได้ยินว่า หมู่ช้างของมหอสถเล่นน้ำ ทำให้น้ำในคงคาขุ่นเป็นต้ม เพราะเหตุนั้น คงคาก็ขุ่นมัวไหลไป ธรรมดาว่าความประสงค์ของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายย่อมสำเร็จ เพราะเหตุนี้ รากไม้ สีลา กรวดทั้งปวงในอุโมงค์ย่อมจมหายไปในพื้นที่ดิน ประตูแห่งอุโมงค์ซึ่งเป็นทางเดินอยู่ในเมืองนั้น ชนทั้งหลายราว ๓,๐๐๐ คน ขุดอุโมงค์ซึ่งเป็นทางเดิน ให้บรรจุกกรวดทรายด้วยถุงหนังไปถมในนครนั้น ให้คลุกเคล้าดินและทรายที่เทไว้ ๆ กับน้ำก่อกำแพง และทำกิจอื่น ๆ ด้วย ประตูทางเข้ามหาอุโมงค์มีทางในเมือง ประกอบด้วยประตูเป็นคู่ มียন্ত্রสูง ๑๘ ศอก ก็ในเมื่อเหยียบกดเครื่องสลักห้ามอันหนึ่งเข้า ประตูนั้นก็เปิด ก่ออิฐ ๒ ข้างแห่งมหาอุโมงค์แล้วให้ฉาบปูน ปูไม้บังเบื้องบนเอาดินเหนียวอุดช่องแล้ว ทาขาว ก็ในอุโมงค์นั้นมีประตูทั้งหมด คือประตูใหญ่ ๘๐ ประตูน้อย ๖๔ ทุกประตูประกอบด้วยยন্ত্র ในเมื่อเหยียบกดเครื่องสลักห้ามอันหนึ่งเข้า ประตูทั้งหมดก็ปิด ในเมื่อเหยียบกดเครื่องสลักห้ามอันหนึ่งเข้า ประตูทั้งหมดก็เปิด โคมดวงไฟมีมากกว่าร้อย มี ๒ ข้างของมหาอุโมงค์ โคมดวงไฟทั้งสิ้น ประกอบด้วยยন্ত্র ครั้นเมื่อเปิดยন্ত্রอันหนึ่ง โคมดวงไฟก็เปิดสว่างพร้อมกันหมด ครั้นเมื่อปิดยন্ত্রอันหนึ่ง โคมดวงไฟก็ปิดมืดพร้อมกันหมด ก็ห้องบรรทมร้อยเอ็ดห้องสำหรับพระราชาร้อยเอ็ด มีอยู่ ๒ ข้างแห่งมหาอุโมงค์ ทอดเครื่องลาดต่าง ๆ ไว้ในห้องบรรทมทุกห้อง ที่ประทับนั่งแห่งหนึ่ง ๆ ยกเสวตฉัตรไว้ทุกแห่ง รูปสตรีทำด้วยเส้นป่านรูปหนึ่ง ๆ งดงามยิ่ง ตั้งไว้อาศัย

พระราชสีหาสน์และพระราชมหาศยนองค์หนึ่งๆ ประดิษฐานไว้แล้ว ถ้าว่า
บุคคลไม่จับต้องรูปนั้น ก็ไม่อาจรู้ว่าไม่ใช่รูปคน อนึ่ง พวกช่างเขียนผู้ฉลาด
ได้ทำจิตรกรรมเขียนอย่างวิจิตรต่าง ๆ ทั้ง ๒ ข้างแห่งมหาอุโมงค์แสดงภาพทั้ง
ปวงไว้ในอุโมงค์ แบ่งเขียนเป็นต้นว่าภาพสักกเทวราชเอื้องกรายมีหมู่เทวดา
แวดล้อมและเขาสีเนรุ เขาบริกัณท์ สาคร มหาสาคร ทวีป ๘ ป่าหิมพานต์
สระอนาคต พื้นศิลา ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ สวรรค์ชั้นกามาพจรมีจาดู
มหาราชิกาเป็นต้น และสมบัติ ๗ ประการ เกลี่ยกรวดทรายซึ่งมีสีจุกแผ่นเงินที่
ภาคพื้น แสดงดอกปทุมห้อยตามช่องเบื้องบน แสดงร้านค้าตลาดขายของมี
ประการต่าง ๆ ทั้ง ๒ ข้าง ห้อยพวงของหอมพวงบุปผชาติเป็นต้น ในที่นั้น ๆ
ประดับอุโมงค์เป็นราวกะสุทธรรมาเทพสภา ฝ่ายช่าง ๓๐๐ คนที่มโหสถให้ไป
ทำทัฬหีการแห่งพระราชนิเวศน์และให้ต่อเรือบรรทุกมานั้น ก็ได้ต่อเรือ
๓๐๐ ลำ บรรทุกทัฬหีการที่แต่งเสร็จแล้วมาทางคงคาแจ้งแกมโหสถ
มโหสถนำทัฬหีการเหล่านั้นไปเป็นเครื่องประกอบใช้การในพระนคร แล้ว
ให้นำเรือทั้งหลายไปรักษาไว้ในที่ปกปิด ตั้งว่า เหล่าเจ้าจงนำมาในวันที่เราสั่ง
การก่อสร้างทั้งปวงในพระนครที่แล้วเสร็จ คือคุณ้ำ คุณเปือกตม คุณแห่ง กำแพง
สูง ๑๘ ศอก ป้อมประตูเมือง ซุ้มประตูเมือง พระราชนิเวศน์เป็นต้น โรงช้าง
เป็นต้น และสระโบกขรณี มหาอุโมงค์ ชังฆอุโมงค์ พระนครทั้งหมดนี้แล้ว
เสร็จ ๔ เดือน ด้วยประการฉะนี้.

ต่อนั้นล่วงมาได้ ๔ เดือน พระมหาสัตว์ได้ส่งทูตไปเพื่อเชิญเสด็จ
พระเจ้าวิเทหราชเสด็จมา.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น ตรัสว่า

มโหสถสร้างพระราชนิเวศน์เพื่อพระเจ้าวิเท-

ราชผู้ทรงยศเสร็จแล้ว ภายหลังจึงส่งทูตทูลพระเจ้า

วิเทหราชว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอเชิญพระองค์
เสด็จมาบัดนี้ พระราชนิเวศน์ที่สร้างเพื่อพระองค์
สำเร็จแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาหิณี แปลว่า ส่งไปแล้ว.

พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงสดับคำของทูตก็ทรงโสมนัส เสด็จไปด้วย
ราชบริพารเป็นอันมาก.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น ตรัสว่า

ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทหราชพร้อมด้วยจตุรงค-
เสนา เสด็จไปสู่นครอันมั่งคั่งที่มโหสถสร้างไว้ในแคว้น
กัปปิล เพื่อทอดพระเนตรพาหนะอันหาที่สุดมิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนนุตพาหนิ ได้แก่ พาหนะมีช้าง
และม้าเป็นต้นประมาณมิได้. บทว่า กัปปิลิยิ ปุริ ได้แก่ นครที่มโหสถ
บัณฑิตสร้างไว้ในแคว้นกัปปิละ.

พระเจ้าวิเทหราชเสด็จไปโดยลำดับถึงฝั่งคงคา ลำดับนั้นพระมหาสัตว์
ก็ไปปรับเสด็จให้เข้าสู่นครที่ตนสร้าง พระราชาเสด็จไปสู่ปราสาทอันประเสริฐ
ในนครนั้น สनานพระวรกายทรงแต่งพระองค์แล้ว เสวยโภชนาหารมีรสอัน
เลิศ ทรงพักผ่อนเหนื่อยหนึ่งแล้ว เวลาเย็นทรงสั่งราชทูตไปยังสำนักพระเจ้า-
จูลณี เพื่อให้ทรงทราบว่าพระองค์เสด็จมาถึงแล้ว.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น ตรัสว่า

ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทหราชเสด็จไปถึงแคว้น
กัปปิละแล้ว ทรงส่งพระราชสาสน์ไปถวายพระเจ้า
จูลณีพรหมทัตว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า หม่อมฉันมา

เพื่อถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์ ขอพระองค์
โปรดพระราชทานพระราชธิดาผู้งดงามทั่วองค์ประดับ
ด้วยราชาลังการล้วนแต่ทองคำ ห้อมล้อมด้วยหมู่นาง
ข้าหลวง ให้เป็นมเหสีของหม่อมฉัน ณ บัดนี้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วนฺหิตู ความว่า พระเจ้าวิเทหราชมี
พระชนม์แก่กว่าพระเจ้าจูณิ พระเจ้าจูณิไม่พอที่จะเป็นแม่เพียงพระโอรสของ
พระเจ้าวิเทหราช แต่พระเจ้าวิเทหราชหมกมุ่นไปด้วยกิเลส จึงทรงดำริว่า
พระเจ้าจูณิเป็นพระสัสสุระที่เราผู้เป็นพระชามาตาควรถวายบังคม ไม่ทรง
ทราบความคิดของพระเจ้าจูณิ จึงทรงส่งสาสน์ถวายบังคมไป. บทว่า
ททาหิทานิ ความว่า พระเจ้าวิเทหราชทรงส่งสาสน์ไปว่า พระองค์โปรด
เรียกหม่อมฉันมาว่าจะประทานพระราชธิดา ขอได้โปรดประทานพระราชธิดา
นั้นแก่หม่อมฉันในบัดนี้เถิด. บทว่า สุวณฺณปฏฺิจฺจนฺนํ ได้แก่ ประดับ
ด้วยเครื่องประดับทองคำ.

ฝ่ายพระเจ้าจูณิได้ทรงสดับถ้อยคำของราชทูตก็ทรงโสมนัส ดำริว่า
บัดนี้ปัจฉามิตรของเราจักไปข้างไหนพ้น เราจักตัดศีรษะเขาทั้งสองคนแล้วค้ำ
ชัยบาน เมื่อจะทรงแสดงพระโสมนัสส่วนเดียวให้ปรากฏ จึงพระราชทาน
รางวัลแก่ราชทูตแล้ว ตรัสคาถาเป็นลำดับมาว่า

ดูก่อนพระเจ้าวิเทหราช พระองค์เสด็จมาดีแล้ว
เสด็จมาแต่ไกลก็เหมือนใกล้ พระองค์หาทุกข์อาวาท-
มงคลไว้ หม่อมฉันจะถวายพระราชธิดาประดับด้วย
ราชาลังการล้วนแต่ทองคำ ห้อมล้อมด้วยหมู่นาง
ข้าหลวงแก่พระองค์.

ในกาลานั้น พระเจ้าจูลินี้ได้สดับศาสนาของพระเจ้าวิเทหราชแล้ว ครัส
เรียกพระเจ้าวิเทหราชนั้นดุจเสด็จอยู่เฉพาะพระพักตร์ว่า เวเทห อีกนัยหนึ่ง
ทรงสั่งให้ราชทูตไปทูลว่า พระเจ้าพรหมทัตจูลินีตรัสอย่างนี้ จึงตรัสอย่างนี้.

ราชทูตได้ฟังดังนั้น จึงไปเฝ้าพระเจ้าวิเทหราชกราบทูลว่า ข้าแต่
สมมติเทพ ขอพระองค์ทรงหาฤกษ์ที่สมควรแก่การพระราชพิธีอวามงคล
พระเจ้าจูลินี้จะถวายพระราชธิดาแก่พระองค์ พระเจ้าวิเทหราชจึงส่งราชทูตไป
อีกว่า วันนี้แหละฤกษ์ดี.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น ครัสว่า

ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทหราชก็ได้ทรงหาพระฤกษ์
ครั้นหาพระฤกษ์ได้แล้วจึงได้ทรงส่งพระราชสาสน์ไป
ถวายพระเจ้าพรหมทัตว่า ขอพระองค์โปรดพระราช-
ทานพระราชธิดาผู้งดงามทั่วองค์ ประดับด้วยราชา-
ลังการล้วนแต่ทองคำ ห้อมล้อมด้วยหมู่นางข้าหลวง
ให้เป็นมเหสีของหม่อมฉัน ณ บัดนี้เถิด.

ฝ่ายพระเจ้าจูลินีตรัสตอบว่า

หม่อมฉันจะถวายพระราชธิดาผู้งดงามทั่วองค์
ประดับด้วยราชาลังการล้วนแต่ทองคำ ห้อมล้อมด้วย
หมู่นางข้าหลวง แต่พระองค์ในบัดนี้.

ครั้นพระเจ้าจูลินีตรัสกาลานี้แล้ว ครัสลวงว่า จะส่งไปเดี๋ยวนี้ ๆ ดังนี้
ได้ประทานสัญญาแก่พระราชาร้อยเอ็ดว่า ท่านทั้งปวงกับเสนา ๑๘ อักโขภินิ
จงเตรียมออกรบ วันนี้เราจักตัดศีรษะข้าศึกทั้งสอง พรุ่งนี้จักได้ดื่มชัยบาน
พระราชาร้อยเอ็ดเหล่านั้นทั้งหมดก็ออกในขณะนั้นทีเดียว ฝ่ายพระเจ้ากรุง

ปัญญาละเมือจะเสด็จออกทำการยุทธ์ ก็ยังพระนางสลากเทวี ผู้พระราชมารดา พระนางนันทาเทวี ผู้พระมเหสี พระปัญญาจันทะ ผู้ราชโอรส พระนางปัญญาจันที ผู้พระราชธิดา รวม ๔ องค์ ให้อยู่ในตำหนักเดียวกันกับนางสนมทั้งหลาย จึงเสด็จออกสงคราม.

ฝ่ายมโหสถบรมโพธิสัตว์ทำราชสักการะเป็นนักรบหน้า แต่พระเจ้าวิเทหราชพร้อมพวกเสนาที่โดยเสด็จ ชนบางพวกค่อมสุรา บางพวกเคี้ยวกินมัจฉมังสาหาร บางพวกเหน็ดเหนื่อยกินนอน เพราะมาแต่ทางไกล ฝ่ายพระเจ้าวิเทหราชทรงพาอาจารย์ทั้ง ๔ มีเสนกะเป็นต้น ประทับนั่ง ณ พื้นพระราชมณเฑียรที่ตกแต่งแล้ว ท่ามกลางราชบริพาร ฝ่ายพระเจ้าจูลนีลอมนครที่พระเจ้าวิเทหราชประทับ ให้ติดต่อกัน ๓ ชั้น ย่นเข้าเป็น ๔ ด้วยกองทัพ ๑๘ อักโขภินิ มีคนจูดคอบเพลิงนับด้วยแสน ๆ ครั้นอรุณขึ้นก็เตรียมยึดเมืองตั้งอยู่ มโหสถรู้ความก็ส่งโยธา ๓๐๐ คนของตนไปสั่งว่า เจ้าทั้งหลายจงไปตามทางอุโมงค์ จับราชมารดา มเหสี ราชบุตร และราชธิดาของพระเจ้าจูลนีมาทางอุโมงค์ อย่าให้อยู่นอกประตุมหาอุโมงค์ ให้อยู่ภายในอุโมงค์ ตั้งรักษาอยู่นกว่าห้าจะมา จึงนำออกจากอุโมงค์ให้อยู่ในโรงกว้างใหญ่ในกาลเมื่อเข้าไป ชนเหล่านั้นรับคำสั่งมโหสถก็ไปทางอุโมงค์ เปิดไม้ลาดไว้ที่เชิงบันได แล้วมัดมือเท้าคนรักษาในที่เชิงบันได หัวบันไดและพื้นตำหนัก และนางบำเรอมีนางค่อมแตระเป็นต้น แล้วปิดปากชนเหล่านั้น ให้อยู่ในที่กำบังนั้น ๆ แล้วเคี้ยวกินเครื่องเสวยที่จัดไว้ถวายพระเจ้าจูลนี ทั้งของอะไร ๆ เสีย ทำลายภษาณะทำให้ป่นปี้เสีย แล้วขึ้นสู่เบื้องบนปราสาท กาลนั้นพระนางสลากเทวีทรงสำคัญว่า ที่ไหนจะมีใครรู้จักพระนันทาเทวี ราชบุตรราชธิดา เหตุอะไรจักเกิดมี จึงให้บรรทมอยู่ ณ พระยี่ภู่เดียวกับพระองค์ โยธาเหล่านั้นยื่นร้องเรียกที่ประตูห้อง

พระนางจึงออกมาตรัสถามว่า ทำไมพ่อ โยธาเหล่านั้นจึงแสรังทูลว่า ข้าแต่
พระเทวี พระราชาของพวกเรายังพระเจ้าวิเทหราชกับมโหสถให้ถึงความสิ้น
ชีวิตแล้ว แวดล้อมด้วยพระราชาร้อยเอ็ดเป็นเอกราชในสกลชมพูทวีป คัม
ชัยบานใหญ่ด้วยพระเกียรติยศใหญ่ ส่งข้าพระองค์ทั้งหลายมาเพื่อพาเสด็จไป
ทั้ง ๔ พระองค์ พระราชมารดาเป็นต้นทรงเชอ จึงเสด็จลงจากปราสาทถึง
เชิงบันได โยธาเหล่านั้น ก็พาเสด็จไปเข้าทางอุโมงค์ พระราชมารดาเป็นต้น
ตรัสว่า ข้าอยู่ในที่นี้สิ้นกาลเท่านี้ ยังไม่เคยลงสู่ทางนี้ โยธาเหล่านั้นทูลว่า
ข้าแต่พระเทวีเจ้า ชนทั้งปวงหาได้ลงสู่ทางนี้ไม่ เพราะทางนี้เป็นทางมงคล
วันนี้พระราชารัสสั่งให้นำเสด็จโดยทางนี้ เพราะเป็นวันมงคล พระราชมารดา
เป็นต้นทรงเชื่อ ลำดับนั้น โยธาบางพวกพาพระราชมารดาเป็นต้น มาบ้าง
บางพวกกลับไปเปิดคลังรัตนะในพระราชนิเวศน์ ถือเอาทรัพย์ตามปรารถนา
มาบ้าง ฝ่ายพระราชมารดาเป็นต้น เบื้องหน้าแต่จะถึงมหาอุโมงค์ เห็นอุโมงค์
ราวกะเทพสภอันประดับแล้ว ก็ทรงสำคัญว่า จัดไว้เพื่อประโยชน์แต่พระราช
ลำดับนั้น โยธาเหล่านั้นพาพระราชมารดาเป็นต้น ไปสู่สถานทีไกลม้หาคงคา
ให้ประทับในห้องอันตกแต่งแล้วภายในอุโมงค์ พวกหนึ่งอยู่รักษา พวกหนึ่ง
ไปแจ้งการที่ได้้นำพระราชมารดาเป็นต้น มาแล้วแก่มโหสถโพธิสัตว์ มโหสถได้
ฟังคำของโยธาเหล่านั้นก็มีความโสมนัสว่า บัดนี้ความปรารถนาของเราจักถึง
ที่สุด จึงไปเฝ้าพระเจ้าวิเทหราช ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ฝ่ายพระเจ้า
วิเทหราชทรงดำริว่า พระเจ้าจูณิจักนำพระราชธิดามาให้เราบัดนี้ ก็เสด็จลุก
จากราชบัลลังก์ ทอดพระเนตรทางช่องพระแกลเห็นพระนครมีแสงสว่างเป็น
อันเดียวกัน ด้วยคบเพลิงนับด้วยแสนดวงมิใช่แสนเดียว อันกองทัพใหญ่
ล้อมรอบแล้ว ก็ทรงฉงนสนเท่ห์รำพึงว่า นั่นอะไรกันหนอ เมื่อจะทรงหารือ
อาจารย์ผู้บัณฑิตทั้งหลาย จึงตรัสถามว่า

กองช้าง กองม้า กองรถ กองรบ อันเป็น
กองทัพสวมเกราะตั้งอยู่ จุดคบเพลิงสว่างไสว บัณฑิต
ทั้งหลายย่อมสำคัญอย่างไรกันหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิณฺหุ มลฺลฺยฺนฺติ ความว่า พระเจ้า
วิเทหราชตรัสถามว่า พระเจ้าจุลนีโปรดปรานหรือกริ้วพวกเรา บัณฑิตทั้งหลาย
เข้าใจกันอย่างไรหนอ.

อาจารย์เสนกะได้ฟังตรัสถามจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า
ขอพระองค์อย่าทรงวิตกเลย คบเพลิงมากเหลือเกินปรากฏอยู่ ชะรอยพระเจ้า
จุลนีจะพาพระราชธิดามาถวายพระองค์ ฝ่ายอาจารย์ปุ๊กกุสะกราบทูลว่า พระเจ้า
จุลนีจักทรงอารักขาเพื่อทรงทำอาคันตุกสักการะแด่พระองค์ บัณฑิตทั้งสี่เหล่า
นั้นขอบใจอย่างใดก็กราบทูลอย่างนั้น ด้วยประการฉะนี้ ฝ่ายพระเจ้าวิเทหราช
เมื่อได้ทรงสดับเสียงคนในกองทัพบอกตั้งกันว่า เสนาทั้งหลายจงตั้งอยู่ในที่โน้น
ท่านทั้งหลายจงรักษาในที่โน้น อย่าประมาท และทอดพระเนตรเห็นเสนาผู้
สอดเกราะ ก็เป็นผู้อันมรณภัยคุกคาม เมื่อทรงหวังสดับถ้อยคำแห่งพระ-
มหาสัตว์ จึงตรัสคาถานอกนี้ว่า

กองช้าง กองม้า กองรถ กองรบ อันเป็น
กองทัพสวมเกราะตั้งอยู่ จุดคบเพลิงสว่างไสว ดูก่อน
มโหสถบัณฑิต พวกนั้น จักทำอะไรกันหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิณฺหุ กานฺหฺนฺติ ปญฺชิตฺติ ความว่า
พ่อบัณฑิต เจ้าคิดอย่างไรหนอ เสนาเหล่านั้นจักกระทำอะไรแก่พวกเรา.

พระมหาสัตว์ได้ฟังพระราชดำรัสดังนั้น จึงคิดในใจว่า เราจักทำ
พระราชอาสูณฺฑณฺฑนีให้สะอึกสะอื้นน้อย ภายหลังจึงแสดงกำลังปัญญาของเรา
ให้ปรากฏทำให้พระองค์เบาพระหฤทัย คิดฉะนี้แล้ว จึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พระเจ้าจุลนีพรหมทัตมี

กำลังมาก ล้อมพระองค์ไว้ประทุษร้ายพระองค์ พระองค์

จักปลงพระชนม์พระองค์.

คนเหล่านั้นทั้งหมดมีพระเจ้าวิเทหราชเป็นต้นก็ตกใจกลัวตาย พระราชา
พระศอแห่ง พระเขพะไม่มีในพระโอรส เกิดเร่าร้อนในพระสรีระ พระองค์
ทรงกลัวต่อมรณภัย คร่ำครวญตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

ใจของเราสัน และปากก็แห้งผาก เราเป็นเหมือน

ถูกไฟไหม้กลางแดด ไม่บรรลุถึงความเย็นใจ เต้าของ

ช่างทองรุ่งเรืองภายใน ไม่รุ่งเรืองภายนอกฉันใด ใจของ

เราย่อมเร่าร้อนอยู่ภายใน ไม่ปรากฏภายนอก ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุพุเพตติ ความว่า แน่พ้อมโหด
ใจของข้ายอมหวนไหว รวากะว่าไบอ่อนของโพธิ์ใบต้องลมใหญ่จะนั้น. บทว่า
อนโต ฌายติ โน พหิ ความว่า หัวใจของเรายอมเร่าร้อนอยู่ในภายใน
แต่ไม่ปรากฏในภายนอกราวกะเต้าของช่างทองนั้น.

พระมหาสัตว์ได้ฟังพระเจ้าวิเทหราชทรงคร่ำครวญ คิดว่า พระราชา
นี้เป็นอันซพาล ไม่ทำตามคำของเราในวันอื่น ๆ เราจักข่มพระองค์ให้ยิ่งขึ้น
จึงทูลว่า

ข้าแต่บรมกษัตริย์ พระองค์เป็นผู้ประมาทแล้ว

เป็นไปล่วงความคิด มีความคิดทำลายเสียแล้ว บัดนี้

บัณฑิตทั้ง ๔ ผู้มีความคิดจงป้องกันพระองค์เถิด พระ-

องค์ไม่ทรงทำตามคำของข้าพระองค์ผู้เป็นอมตย์ใคร่

ประโยชน์นี้แสวงหาความเกื้อกูล ทรงยินดีแล้วด้วย

พระปิตอันเศร้าหมองของพระองค์ ดุจมฤคตกหลุม

ฉะนั้น ปลาอยากกินของสดคือเหยื่อยอมกลืนเบ็ดอัน
งอซึ่งปิดไว้ด้วยเนื้ออันเป็นเหยื่อ มันยอมไม่รู้ความ
ตายของตน ฉันทิด ข้าแต่พระราชา พระองค์เป็นผู้มี
ความปรารถนาในกามยอมไม่ทรงทราบพระราชธิดา
ของพระเจ้าจูลนีผู้เป็นคูเหยื่อ ราวกะปลาไม่รู้จัก
เหยื่อคือความตายของตน ฉันทัน นั้นเทียว ถ้าพระ-
องค์เสด็จนครปัญจาละ จักต้องสละพระองค์ทันที
ภัยใหญ่จักถึงพระองค์ดูภัยมาถึงมฤคตัวตามไปถึงทาง
ประตูบ้าน ฉันทัน ข้าแต่พระจอมประชา บุรุษผู้ไม่
ประเสริฐ เป็นเหมือนงูอยู่ในพกฟังกัดเอา ผู้มีปัญญา
ไม่พึงทำไมตรีกับบุรุษเช่นนั้น เพราะการคบบุรุษชั่ว
เป็นทุกข์โดยแท้ ข้าแต่พระจอมประชากร บุรุษผู้มี
ศีล เป็นพหูสูตนี้พึงรู้คุณแห่งไมตรีนั้นกับบุรุษนั้นนั้น
เทียว เพราะการคบสัตบุรุษทั้งหลาย เป็นสุขโดยแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปมคุโต ความว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า
พระองค์เป็นผู้ประมาทเพราะความใคร่. บทว่า มนุตนาตีโต ความว่า เป็น
ผู้ก้าวล่วงความคิดที่ข้าพระองค์เห็นภัยในอนาคตคิดกำหนดตัดด้วยปัญญา.
บทว่า ภินุนมนุโต ความว่า เป็นผู้มีความคิดทำลายเสียแล้ว คือ ความคิด
ใดที่พระองค์ทรงยึดถือร่วมกับอาจารย์เสนกะเป็นต้น ความคิดนั้นทรงทำลาย
แล้ว จึงชื่อว่าเป็นผู้มีความคิดทำลายเสียแล้ว เพราะความเป็นผู้ก้าวล่วงความ
คิดนั้นแล. บทว่า ปญฺจติตา ความว่า มโหสถแสดงว่า อาจารย์ ๔ คนมี
เสนกะเป็นต้นเหล่านั้นจงรักษาพระองค์ในบัดนี้เถิด ข้าพระองค์เห็นกำลังของ

อาจารย์เหล่านั้น. บทว่า **อกตฺวามจฺจสุสฺ** ความว่า ไม่ทรงทำตามคำของ
ข้าพระองค์ผู้เป็นอมตย์สูงสุด. บทว่า **อตุตฺปิตรโ** ความว่า เป็นผู้ทรง
ยินดียิ่งแล้ว ด้วยพระปิตอันเศร้าหมองของพระองค์. บทว่า **มิโค ภูฏว**
โหโ ความว่า มฤคมาด้วยความโลภเหยื่อคิอยู่ในบ่วงหลุม ฉันท
พระองค์ไม่ทรงเชื่อคำของข้าพระองค์ เสด็จมาด้วยความโลภว่าจักได้พระราช
ธิดาปัญญาจันท์ บัดนี้จึงทรงเป็นเหมือนมฤคที่ติดในบ่วงหลุม ฉันทนั้น.
สองคาถาว่า **ยถาปี มจฺโ** เป็นต้น มโหสถบัณฑิตกล่าวเพื่อแสดงว่า
อุปมานี้ข้าพระองค์นำมาแล้วในกาลนั้น แม้คาถาว่า **สเจ คจฺจสิ** เป็นต้น
มโหสถบัณฑิตก็กล่าวเพื่อแสดงว่า ข้าพระองค์นำอุปมาแม่น้ำถวายพระองค์
มิใช่เพียงเท่านั้นอย่างเดียวเท่านั้น. บทว่า **อนริยรูป** ได้แก่ บุรุษผู้ไร้ความ
ละอาย มีชาติของตนชั่วเช่นพราหมณ์แก้วฏ. บทว่า **น เตน เมตฺตี** ความว่า
พระองค์ไม่ควรทำมิตรธรรมกับคนเช่นนั้น แต่พระองค์ทรงมีเมตตาพราหมณ์
แก้วฏ ถือคำของเขา. บทว่า **ทุกฺโข** ความว่า ขึ้นชื่อว่าการสมาคมกับคน
เห็นปานนี้ ทำครั้งเดียว ก็เป็นทุกข์ เพราะนำทุกข์ใหญ่มาทั้งในโลกนี้ทั้งใน
โลกหน้า. บทว่า **ยึ เตวฺว ตฺตบฺทเป็น ยึ ตฺถ เหว** อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะ
ก็อย่างนี้แหละ. บทว่า **สุโข** ความว่า เป็นสุขทั้งในโลกนี้ทั้งในโลกหน้า
ทีเดียว.

ลำดับนั้น มโหสถข่มพระเจ้าวิเทหราชยิ่งขึ้น ด้วยหวังว่าพระองค์จัก
ไม่ทรงทำอย่างนี้อีก เมื่อนำพระดำรัสที่ตรัสไว้ในกาลก่อนมาแสดง จึงทูลว่า

ข้าแต่พระราชา พระองค์เป็นคนเขลา บำน้ำลาย
ที่กล่าวถึงเหตุแห่งการได้รั้ตนะสูงสุดในสำนักข้า-
พระองค์ ข้าพระองค์เจริญด้วยหางไถ จะรู้จักความ

เจริญเหมือนคนอื่นเขาได้อย่างไร ท่านทั้งหลายจง

ไสคอมโหสถนี้ให้หายไปเสียจากแวนแคว้นของเรา

เพราะเขาพูดเป็นอันตรายแก่การได้รั้ตนะของเรา.

ครั้นมโหสถกล่าวคาถา ๒ คาถานี้แล้ว จึงกล่าวชมอย่างนี้ว่า ข้าแต่
พระมหาราชเจ้า ข้าพระองค์เป็นบุตรคฤหบดี จักรู้จักความเจริญเหมือนคน
อื่น ๆ มีเสนกะเป็นต้น ผู้เป็นบัณฑิตของพระองค์ซึ่งรู้ความเจริญจะนั้นได้
อย่างไร วาเท่นั้นไม่ใช่โคจรของข้าพระองค์ ข้าพระองค์รู้ศิลปะแห่งคฤหบดีแท้
ข้อความนี้ปรากฏแก่เสนกะเป็นต้น คนเหล่านั้นเป็นบัณฑิต วันนี้พระองค์ถูก
กองทัพ ๑๘ อักโขภินิส้อมไว้ คนทั้งหลายมีเสนกะเป็นต้นจึงเป็นที่พึงของ
พระองค์ ก็พระองค์รับสั่งให้ไสคอข้าพระองค์นุดออกไปเสีย บัดนี้ พระองค์
ตรัสถามข้าพระองค์ทำไม พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงสดับดังนั้น ทรงดำริว่า
มโหสถบัณฑิตกล่าวโทษที่เราทำไว้เท่านั้น เพราะเขารู้ภัยในอนาคตนี้มาก่อน
นั่นเอง เพราะเหตุนี้ เขาจึงกล่าวชมเราเหลือเกิน แต่เราก็ไม่หยุดงาน
ตลอดกาลเท่านี้เลย มโหสถนี้จักทำความสวัสดิแก่เราแน่แท้ ลำดับนั้น พระ-
เจ้าวิเทหราชเมื่อจะยืมมโหสถเป็นที่พำนัก จึงตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

ดูก่อนมโหสถ บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่ทิ่มแทง

เพราะโทษที่ล่วงไปแล้ว เจ้ามาทิ่มแทงข้าดูม้ที่เขา

ผูกไว้ด้วยประดักทำไม ถ้าเห็นว่าเราจะพ้นภัยได้หรือ

เห็นว่าเราจะปลอดภัยได้ ก็จงสั่งสอนเราโดยความ

สวัสดินั้นแหละ เจ้าจะทิ่มแทงเราเพราะโทษที่ล่วงไป

แล้วทำไม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นานวิขุณฺณติ ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย
ย่อมไม่ถือเอาโทษที่ล่วงไปแล้วมาทิ่มแทงกันด้วยหอกคือปาก. บทว่า อสุถั ว
สมฺพนฺธิ ความว่า เจ้าทิ่มแทงเรา รวากะม้าที่เขาผูกไว้อย่างดี เพราะถูก
เสนาเข้าศึกล้อมไว้ทำไม. บทว่า เตเนว มํ ความว่า เจ้าจงสั่งสอนเรา คือ
จงให้เราสบายใจ ด้วยความสวัสดีนั้นว่า พระองค์จักพ้นภัยด้วยอาการอย่างนี้
พระองค์จักปลอดภัยด้วยอาการอย่างนี้ ด้วยว่า เว้นเจ้าเสียแล้ว คนอื่นเป็นที่
พึ่งอาศัยของเราไม่มี.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ดำริว่า พระราชาองค์นี้เป็นอันธพาลเหลือเถิด
ไม่รู้จักบุรุษวิเศษ เราจักให้พระองค์ลำบากเสียหน่อยหนึ่งแล้วจักเป็นที่พึ่งของ
พระองค์ภายหลัง ดำริฉะนี้แล้ว ทูลว่า

ข้าแต่บรมกษัตริย์ กรรมของมนุษย์ที่เป็นไป
ล่วงแล้ว ทำได้ยาก เป็นแดนเกิดที่ยินดีได้ยาก ข้า
พระองค์ไม่สามารถจะปลดเปลื้องพระองค์ได้ ขอพระ-
องค์ทรงทราบเองเถิด ช้าง ม้า นก ยักษ์ ผู้มีฤทธิ์
มีศ สามารถไปได้ทางอากาศมีอยู่ ช้างเป็นต้น ซึ่งมี
อิทธานุภาพเห็นปานนั้นที่พระองค์มีอยู่ แม้เหล่านั้น
ก็พึ่งพาพระองค์ไปได้ ข้าแต่บรมกษัตริย์ กรรมของ
มนุษย์ที่เป็นไปล่วงแล้ว ทำได้ยาก เป็นแดนเกิดที่
ยินดีได้ยาก ข้าพระองค์ไม่สามารถจะปลดเปลื้องพระ
องค์โดยทางอากาศได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กมฺมํ ความว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า
กรรมชื่อว่าปลดเปลื้องพระองค์จากภัยนี้ ที่เหล่ามนุษย์ซึ่งเป็นมนุษย์ในอดีตพึง
ทำนี้ ชื่อว่าเป็นไปล่วงแล้ว. บทว่า ทุกฺกริ ทุริสฺสมภวํ ความว่า อันใคร ๆ

ไม่อาจแก้ไข ไม่อาจต่อสู้. บทว่า น ตํ สกฺโกมิ ความว่า ข้าพระองค์
ไม่สามารถจะปลดปล่อยพระองค์จากภัยนี้. บทว่า ตฺวํ ปชานสฺสุ ขตฺตฺย
ความว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงทราบสิ่งทีควรกระทำใน
เครื่องนี้เองเถิด. บทว่า เวทายสา ได้แก่ ช้างที่สามารถไปทางอากาศ. บทว่า
ยสฺสุ ได้แก่ พระราชาพระองค์ใด. บทว่า ตลาวิธา ความว่า ช้างทั้งหลาย
ที่เกิดในตระกูลทันทันต์หรือตระกูลอุโบสถมีอยู่ ช้างเหล่านั้นพึงพาพระราช
านั้นไป. บทว่า อสฺสา ความว่า ม้าทั้งหลายที่เกิดในตระกูลพญาม้าพลาก.
บทว่า ปกฺขี กล่าวหมายเอาครุฑ. บทว่า ยกฺขา ได้แก่ เหล่ายักษ์มีสา-
ดาคริย์กษเป็นต้น. บทว่า อนตฺลิกฺเขน ความว่า ข้าพระองค์ไม่สามารถ
จะปลดปล่อยพระองค์โดยทางอากาศ คือไม่สามารถจะพาพระองค์นำไปถึงกรุง
มิลิตาทางอากาศได้.

พระเจ้าวิเทหราชทรงสดับคำของมโหสถดังนั้นก็จ้านนประทับนั่งอยู่
ลำดับนั้น อาจารย์เสนกะคิดว่าบัดนี้ ยกมโหสถบัณฑิตเสีย ที่พึงอื่นของพระราช
และของพวกเราไม่มี ก็พระราชาทรงฟังคำของมโหสถ ทรงครั้นคร้ามต่อ
มรณภัย ไม่ทรงสามารถจะตรัสอะไร ๆ ได้ เราจักอ่อนนวมมโหสถบัณฑิต
ให้ช่วย เมื่อเสนกะจะอ่อนนวมได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

บุรุษผู้ยังไม่เห็นฝั่งในมหาสมุทร ได้ที่พำนักใน
ประเทศใด เขาย่อมได้ความสุขในประเทศนั้น ฉันท
ท่านมโหสถของท่านได้เป็นที่พึงของพวกเรา และของ
พระราช ฉันทนั้น ท่านเป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าพวก
ข้าพเจ้าเหล่ามนตรี ขอท่านช่วยปลดปล่อยพวกเรา
จากทุกข์เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อติรทสุตี** ความว่า ผู้เรือแตกกลางทะเล
เมื่อไม่เห็นฝั่ง. บทว่า **ยตุถ** ความว่า เมื่อถูกกำลังคลื่นซัดลอยไป ได้ที่ฝั่ง
ในประเทศใด. บทว่า **ปโมจย** ความว่า อาจารย์เสนกะอ่อนนอนว่า เมื่อก่อน
คราวกองทัพตั้งล้อมกรุงมิลินดา ท่านได้ปลดเปลื้องพวกเราให้พ้นภัย แม้บัดนี้
ก็ท่านนี้แหละจงช่วยปลดเปลื้องพวกเราให้พ้นจากทุกข์.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะข่มอาจารย์เสนกะจึงได้กล่าวด้วยคาถาว่า

**ท่านอาจารย์เสนกะ กรรมของมนุษย์ที่เป็นไป
ล่วงแล้ว ทำได้ยาก เป็นแดนเกิดที่ยินดีได้ยาก ข้าพเจ้า
ไม่สามารถจะปลดเปลื้องท่านได้ ขอท่านจงทราบเอา
เองเถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตุวิ ปชานสุสุ เสนก** ความว่า
ท่านอาจารย์เสนกะ ข้าพเจ้าไม่สามารถ ท่านจงนำพระราชนิผู้กรุงมิลินดาทาง
อากาศเถิด.

พระเจ้าวิเทหราชเมื่อไม่ทรงเห็นเครื่องยึดถือที่จะพึงทรงยึดถือ ทรง
ครันคร้ามต่อมรณภัย ไม่สามารถจะตรัสอะไร ๆ กับพระมหาสัตว์ได้ ทรงดำริ
ว่า บางคราวแม้เสนกะก็รู้อุบายอะไร ๆ เราจะถามเขาดูก่อนเมื่อตรัสถามจึงตรัส
คาถาว่า

**ท่านจงฟังคำนี้ของข้าพเจ้า ท่านเห็นภัยใหญ่
นั้นหรือ บัดนี้ข้าพเจ้าขอถามอาจารย์เสนกะ ท่านจะ
สำคัญสิ่งใดควรทำอย่างไรในกาลนี้.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิ กิจจ** ความว่า ท่านจะสำคัญสิ่งใด
ควรทำอย่างไรในกาลนี้ พวกเราถูกมโหสถสละแล้ว ถ้าท่านรู้ ก็จงบอกแก่เรา.

อาจารย์เสนกะได้ฟังดังนั้น คิดว่า พระราชาตรัสถามอุบายกะเรา
งามหรือไม่งาม จงยกไว้ เราจักกล่าวอุบายอย่างหนึ่งแต่พระองค์ คิดจะนี้ แล้ว
กล่าวคาถาว่า

พวกเราจงเอาไฟเผาเสียตั้งแต่ประตู่ หรือจงจับ

มีดฆ่ากันและกันละชีวิตเสียพลัน อย่าทันทให้พระราชา

พรหมทัตฆ่าพวกเราให้ลำบากนาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทวารโต ความว่า พวกเราจงปิดประตู่
ก่อนไฟที่ประตูนั้น. บทว่า วิกนุตน์ ความว่า จงจับศัสตราทำร้ายกันและกัน.
บทว่า หิสฺสุตาม ความว่า พวกเราจักละชีวิตพลัน ปราสาทที่ตกแต่งแล้ว
นั้นแลจักเป็นจิตกาธารไม้ของพวกเรา.

พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงฟังดังนั้นก็เสียพระหฤทัยจึงตรัสว่า ท่าน
อาจารย์เสนกะจงทำจิตกาธารเห็นปานนั้นแก่บุตรภรรยาของตนเถิด แล้วตรัส
ถามปุ๊กกุสะเป็นต้น พวกนั้นก็กราบทูลด้วยถ้อยคำแสดงความเขลาตามสมควร
แก่ตน เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พระราชาตรัสถามปุ๊กกุสะว่า

ท่านจงฟังคำนี้ของข้าพเจ้า ท่านเห็นภัยใหญ่

นั้นหรือ บัดนี้ข้าพเจ้าขอถามอาจารย์ปุ๊กกุสะ ท่านจะ

สำคัญสิ่งใดควรทำอย่างไรในกาลนี้.

ปุ๊กกุสะกราบทูลว่า

พวกเราควรกันยาพิษตายละชีวิตเสียพลัน อย่า

ทันทให้พระราชาพรหมทัตฆ่าพวกเราให้ลำบากนาน.

พระราชาตรัสถามกามินทะว่า

ท่านจงฟังคำนี้ของข้าพเจ้า ท่านเห็นภัยใหญ่

นั้นหรือ บัดนี้ข้าพเจ้าขอถามอาจารย์กามินทะ ท่านจะ

สำคัญสิ่งใดควรทำอย่างไรในกาลนี้.

กามินทะกราบทูลว่า

พวกเราพึ่งเอาเชือกผูกให้ตาย หรือโคดลงบ่อ
ให้ตายเสีย อย่าทันทให้พระราชพรหมทัตมาพวกเรา
ให้ลำบากนาน.

พระราชชาตรีถามเทวินทะว่า

ท่านจงฟังคำนี้ของข้าพเจ้า ท่านเห็นภัยใหญ่
นั้นหรือ บัดนี้ข้าพเจ้าขอลามอาจารย์เทวินทะ ท่านจะ
สำคัญสิ่งใดควรทำอย่างไรในกาลนี้.

เทวินทะกราบทูลว่า

พวกเราจงเอาไฟเผาเสียตั้งแต่ประตู หรือจงจับ
มีดฆ่ากันและกันละชีวิตเสียพลัน ถ้ามโหสถไม่
สามารถจะปลดเปลื้องพวกเราโดยง่าย.

อนึ่ง บรรดาอาจารย์ทั้ง ๔ เทวินทะคิดว่า พระราชานี้ทรงทำอะไร
มาตรัสถามพวกเรา ในเมื่อไฟมีอยู่มาทรงเป่าหิงห้อย ยกมโหสถบัณฑิตเสียแล้ว
คนอื่นจะสามารถทำความสวัสดีแก่พวกเราในเวลานี้อย่อมไม่มี พระองค์ไม่ตรัส
ถามมโหสถ มาตรัสถามพวกเรา พวกเราจะรู้อะไร คิดจะนี้แล้ว เมื่อไม่เห็น
อุบายอื่น จึงกล่าวคำที่เสนกะกล่าวแล้วนั่นเอง เมื่อจะสรรเสริญมโหสถ จึง
กล่าวบททั้ง ๒ ว่า

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ความประสงค์ในเรื่อง
นั้นเป็นดังนี้ พวกเราทั้งหมดจะวิงวอนมโหสถนั้นแหละ
ก็ถ้าแม้เมื่อวิงวอน มโหสถก็ไม่สามารถจะปลด-
เปลื้องพวกเราโดยง่าย ภายหลังพวกเราจักทำตามคำ
เสนกะ.

พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงสดับคำของเทวินทะดังนั้น ทรงระลึกถึงโทษ
ที่พระองค์ได้ทำแก่พระโพธิสัตว์ในกาลก่อน ก็ไม่ทรงสามารถจะตรัสกับมโหสถ
ทรงคร่ำครวญจนมโหสถได้ยินถนัด ตรัสว่า

บุคคลแสวงหาแก่นของต้นกล้วย ย่อมไม่ได้

ฉันใด เราทั้งหลายแสวงหาอุบายเครื่องพ้นจากทุกข์
ก็ย่อมไม่ประสบปัญหานั้น ฉะนั้น บุคคลแสวงหา
แก่นแห่งไม้จิว ย่อมหาไม่ได้ ฉันใด เราทั้งหลาย
แสวงหาอุบายเครื่องพ้นจากทุกข์ ย่อมไม่ประสบปัญ-
หานั้น ฉะนั้น การอยู่ของต่างทั้งหลายในสถานที่
ไม่มีน้ำ ชื่อว่าอยู่ในที่มีใช้ประเทศ เพราะว่าข้าง
เหล่านั้นอยู่ในสถานที่อื่นไม่มีน้ำ ชื่อว่ามีใช้ประเทศ
ย่อมตกอยู่ในอำนาจของปัจฉามิตรเร็วพลัน ฉันใด
แม้การที่เราทั้งหลายอยู่ในที่ใกล้ของมนุษย์ชั่ว เป็นคน
พาลหาความรู้อะไรได้ ก็ชื่อว่าอยู่ในสถานที่มีใช้ประเทศ
ฉันนั้น.

ใจของเราสั้น และปากก็แห้งผาก เราเป็นเหมือน
ถูกไฟไหม้กลางแดด ไม่บรรลุถึงความเย็นใจ เตา
ของช่างทองรุ่งเรืองภายใน ไม่รุ่งเรืองภายนอก ฉันใด
ใจของเราย่อมเร้าร้อนอยู่ภายใน ไม่ปรากฏภายนอก
ฉันนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กทฺทลโน ความว่า บุรุษผู้มีความ
ต้องการด้วยแก่น แม้แสวงหาอยู่ก็ไม่ได้แก่นแต่ต้นกล้วยนั้น เพราะต้นกล้วย
ไม่มีแก่น ฉันใด เราทั้งหลายแม้แสวงหาอุบายเครื่องพ้นทุกข์นี้ ถ้ามบัณฑิต

๕ คน ก็ไม่ประสบปัญหานั้น. บทว่า **นาชฏคณามุหเส** ความว่า เราทั้งหลายไม่ประสบปัญหานั้น คุณบุคคลไม่ได้ฟังอุบายที่เราทั้งหลายถาม แม้ในกาถาที่สองก็เช่นี้แหละ. บทว่า **กฤษุขรานัน วนุทเท** ความว่า การอยู่ของช้างทั้งหลายในที่ไม่มีน้ำ ชื่อว่าอยู่ในที่มีไร่ประเทศ เพราะว่าช้างเหล่านั้นเมื่ออยู่ในชฎุป่าอันหาน้ำมิได้เห็นปานนั้น ชื่อว่ามีไร่ประเทศ ย่อมตกอยู่ในอำนาจของปัจฉามิตรเร็วพลัน ฉันทใด แม้การที่เราทั้งหลายอยู่ในที่ใกล้ของมนุษย์ชั่วเป็นคนพาลหาความรู้มิได้ ก็ชื่อว่าอยู่ในสถานที่มีไร่ประเทศ ฉันทนั้นก็บรรดาบัณฑิตมีประมาณเท่านี้ แม้คนหนึ่งซึ่งจะเป็นที่พึ่งอาศัยของเราในบัดนี้ ก็ไม่มี พระเจ้าวิเทหราชทรงบ่นเพื่อไปต่าง ๆ ด้วยประการฉะนี้.

มโหสถบัณฑิตได้สดับดังนั้น คิดว่า พระราชาพระองค์นี้ทรงลำบากเหลือเกิน ถ้าเราไม่เล้าโลมพระองค์ให้สบายพระทุกข์ พระองค์จักมีพระทุกข์แตกสิ้นพระชนมชีพ จึงได้กราบทูลเล้าโลม.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น ตรัสว่า

แต่นั้น มโหสถผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญาเห็นประโยชน์ เห็นพระเจ้าวิเทหราชถึงความทุกข์ จึงได้กราบทูลคำนี้ว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์อย่าตกพระทุกข์กลัวเลย ข้าแต่พระองค์ผู้่องอาจในทางรถ ขอพระองค์อย่าตกพระทุกข์กลัวเลย ข้าพระองค์จักปลี้องพระองค์ผู้จูงดวงจันทร์หรือดวงอาทิตย์อันราบูจับแล้ว หรือจูงช้างจมนติดในเปือกตม หรือจูงงูติดอยู่ในกระโปรง หรือจูงนกติดอยู่ในกรง หรือเหล่าปลาอยู่ในข่าย ผู้มีพลและพาหนะกุมล้อมอยู่ให้พ้นจากความลำเค็ญ ข้าพระองค์จักยังกองทัพอ

ปัญญาจะให้หนีไป คุงไล่ฝูงกาด้วยก้อนดิน ข้าพระ-
องค์มิได้เปลื้องพระองค์ ผู้เสด็จอยู่ในที่คับขันให้พ้น
จากทุกข์ ชื่อว่าปัญญาของข้าพระองค์นั้นจะมี
ประโยชน์อะไร หรือบุคคลเช่นข้าพระองค์นั้นเป็น
อมาตย์จะมีประโยชน์อะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิทิ ความว่า มโหสถเมื่อเล่าโลมพระเจ้า
วิเทหราชให้สหายพระหฤทัย ประหนึ่งทำเมฆฝนให้ตกในป่าไฟไหม้ ได้
กราบทูลคำนี้ว่า มา คุง ภาชิ มหาราช เป็นต้น. บทว่า สนฺนิ ใน
กาลานั้น แปลว่า ดิคืออยู่. บทว่า เปพพฺพุธิ ได้แก่ ฐที่อยู่ภายในกระโปรง.
บทว่า ปญฺจาลํ ได้แก่ กองทัพปัญญาละซึ่งเป็นกองทัพของพระเจ้าปัญญาจราช
แม้ใหญ่อย่างนี้. บทว่า พาหิสฺสามิ แปลว่า จักให้หนีไป. บทว่า อาทุ
เป็นนิบาตในอรรถว่าชื่อ ความว่า ชื่อว่าปัญญาของข้าพระองค์จะมีประโยชน์
อะไร. บทว่า อมจฺโจ วาปี ตาทีโส ความว่า หรืออมาตย์ผู้สมบูรณ์
ด้วยปัญญาเช่นนั้นเพราะเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา ผู้เปลื้องพระองค์ที่ถูกลความ
ตายเบียดเบียนอยู่อย่างนี้ให้พ้นจากทุกข์ไม่ได้ จะมีประโยชน์อะไร ข้าแต่
พระมหาราชเจ้า พระองค์โปรดสำคัญว่า มโหสถนี้ชื่อว่ามาก่อน มาเพื่อ
ประโยชน์อะไร ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์อย่าตกพระหฤทัยกลัวเลย
ข้าพระองค์จักเปลื้องพระองค์ให้พ้นจากทุกข์นี้ มโหสถบัณฑิตเล่าโลมพระเจ้า
วิเทหราชให้สหายพระหฤทัย ด้วยประการฉะนี้.

ฝ่ายพระเจ้าวิเทหราชได้ทรงสดับคำของมโหสถ ก็กลับได้ความอ่อน
พระหฤทัยว่า บัดนี้เราได้ชีวิตแล้ว เมื่อพระโพธิสัตว์บันลือสีหนาท ชน
ทั้งปวงเหล่านั้นก็พากันยินดี ลำดับนั้น เสนกคามพระโพธิสัตว์ว่า ท่านบัณฑิต
ท่านเมื่อพาพวกเราทั้งหมดไป จักไปได้ด้วยอุบายอย่างไร มโหสถแจ้งว่า

ข้าพเจ้าจักนำไปทางอุโมงค์ซึ่งตงแต่งไว้ พวกท่านจงเตรียมไปเถิด เมื่อจะสั่งโยธาให้เปิดประตูอุโมงค์ กล่าวว่

แน่ะพ่อหนุ่ม ๆ พวกเจ้าจงลุกมา จงเปิดประตู

อุโมงค์ ประตูห้องติดต่อเครื่องยนตร์ พระเจ้า

วิเทหราชพร้อมด้วยเหล่ามัตยจักเสด็จไปโดยอุโมงค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มาณว เป็นชื่อเรียกคนหนุ่ม. บทว่า

มุขํ โสธถ ความว่า จงเปิดประตูอุโมงค์. บทว่า สนฺธิโน ความว่า

จงเปิดประตูห้องติดต่อเครื่องยนตร์ คือจงเปิดประตูห้องนอนร้อยเอ็ดห้อง จง

เปิดประตูโคมดวงประทีปร้อยเอ็ดโคม.

คนใช้ของมโหสถเหล่านั้นลุดไปเปิดประตูอุโมงค์ อุโมงค์ทั้งสิ้นมีแสงสว่างทั่วไป สว่างไสวประหนึ่งเทวสภาที่ได้ประดับแล้ว.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น ตรัสว่

พวกคนรับใช้ของมโหสถบัณฑิตได้ฟังคำของ

มโหสถแล้ว จึงเปิดประตูอุโมงค์และเครื่องสลักห้าม

อันประกอบด้วยยนตร์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุสารีโน ได้แก่ ผู้ทำการชวนชวน

ช่วยเหลือ. บทว่า ยนฺตยฺตุเต จ อคฺคเพ ได้แก่ บานประตูที่ถึงพร้อมด้วยลิมสลัก.

พวกนั้น เปิดประตูอุโมงค์แล้วแจ้งให้มโหสถทราบ มโหสถก็กราบทูล

นัตพระราชาว่า ได้เวลาแล้วพระเจ้าข้า ขอเชิญเสด็จลงจากปราสาท พระราชา

ก็เสด็จลง เสนกะเปลื้องเครื่องพันธิระแล้วผลัดผ้าหัยครั้ง ลำดับนั้น มโหสถ

เห็นกิริยาแห่งเสนกะ จึงถามว่ นั้นท่านอาจารย์ทำอะไร เสนกะตอบว่

แน่ะบัณฑิต ธรรมดาทั้งหลายไปโดยอุโมงค์ ต้องเปลื้องผ้าโทกหัยครั้งไป

มโหสถจึงแจ้งว่า แน่อาจารย์เสนกะ ท่านอย่าสำคัญว่า คนเข้าอุโมงค์ต้องก้ม
คุกเข่าเข้าไป ถ้าท่านใครจะไปด้วยข้างจงขึ้นข้างไป ถ้าท่านใครจะไปด้วยม้
งขึ้นม้ไป เพราะอุโมงค์สูง ประตูกว้างสูง ๑๘ ศอก ท่านจงประดับตกแต่ง
ตัวตามชอบใจไปก่อนพระราชฯ ฝ่ายพระโพธิสัตว์จึงให้เสนกะไปก่อน ให้
พระราชฯเสด็จไปท่ามกลาง ตนเองไปภายหลัง เหตุไรมโหสถจึงจัดอย่างนี้
เพราะพระเจ้าวิเทหราชจะได้ไม่ทอดพระเนตรอุโมงค์อันตกแต่งแล้ว ค่อย ๆ
เสด็จไป ข้าวคัมข้าวสวของเคี้ยวเป็นต้นประมาณไม่ได้ มีไว้เพื่อมหาชนใน
อุโมงค์ คนเหล่านั้นก็ยืมคัมพลาจแลชมอุโมงค์ไป ฝ่ายพระมหาสัตว์ทูลเตือน
พระเจ้าวิเทหราชว่า เจริญเสด็จไป เจริญเสด็จไป พระเจ้าข้า ตามเสด็จไป
เบื้องหลัง พระเจ้าวิเทหราชทอดพระเนตรอุโมงค์ซึ่งเป็นดังเทวสถานอันตกแต่ง
แล้วพลาจเสด็จไป.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น ตรัสว่า

เสนกะเดินไปก่อน มโหสถเดินไปข้างหลัง

พระเจ้าวิเทหราชเสด็จดำเนินไปท่ามกลางพร้อมด้วย

อมาตย์ห้อมล้อมเป็นราชบริพาร.

คนหนุ่มผู้รับใช้ของมโหสถเหล่านั้นรู้ว่า พระเจ้าวิเทหราชเสด็จมา จึง
นำพระนางสลากเทวีพระราชมารดาพระเจ้าจุลณี พระนางนันทาเทวีมเหสี
พระเจ้าจุลณี และพระปัญจาลจันทรากุมาร พระนางปัญจาลจันทีราชกุมารี
ผู้เป็นราชโอรสราชธิดาของพระเจ้าจุลณี ออกจากอุโมงค์ให้ประทับอยู่ ณ
พลับพลากว้างใหญ่ ฝ่ายพระเจ้าวิเทหราชเสด็จออกจากอุโมงค์กับมโหสถ
กษัตริย์ทั้ง ๔ คือ พระนางสลากเทวี พระนางนันทาเทวี ปัญจาลจันทรากุมาร
ปัญจาลจันทีกุมารี ได้ทอดทัศนากาเห็นพระเจ้าวิเทหราชกับมโหสถก็ทราบว่

พวกเราดกอยู่ในเงื้อมมือผู้อื่นโดยไม่สงสัย เหล่าคนของมโหสถจับพวกเรา มา ก็
ครั้นคร้ามต่อมรณภัย ทั้งกลัวทั้งสะดุ้งร้องอึง.

ได้ยินว่า พระเจ้าจุลนิเสด็จไปรักษาอยู่ ณ สถานที่ ๑ คาวุตใกล้ฝั่ง
คงคา ด้วยทรงเกรงพระเจ้าวิเทหราชจะหนี ก็พระเจ้าจุลนิในเมื่อราตรีเงียบสงัด
ได้ทรงฟังเสียงร้องของกษัตริย์ทั้ง ๔ เป็นผู้ใคร่จะตรัสว่า เสียงนั้นเป็นเสียง
นางนันทาทวี แต่ก็หาได้ตรัสอย่างไรไม่ ด้วยทรงเกรงความเขี้ยหยันว่า
พระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระนางนันทาทวีที่ไหน พระมหาสัตว์เชิญให้
พระนางปัญจาลจันทีราชกุมารีประทับบนกองรัตนะแล้วอภิเษกในที่นั้น แล้ว
กราบทูลพระเจ้าวิเทหราชว่า พระองค์เสด็จมาเพราะเหตุการณ์นี้ พระราช
กุมารีนี้จึงเป็นมเหสีของพระองค์ เรือ ๓๐๐ ลำได้เทียบอยู่แล้ว พระเจ้า
วิเทหราชเสด็จลงจากพลับพลากว้างขึ้นสู่เรืออันตกแต่งแล้ว แม้กษัตริย์ทั้ง ๔
ก็ขึ้นสู่เรือ.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น ตรัสว่า

พระเจ้าวิเทหราชเสด็จออกจากอุโมงค์ขึ้นสู่เรือ

แล้ว มโหสถรู้ว่าพระองค์ขึ้นสู่เรือแล้ว ได้ถวาย

อนุศาสน์ว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระเจ้าจุลนิพรทมทัตนี้

เป็นพระสัตสสุระของพระองค์ ข้าแต่พระจอมประชากร

พระนางนันทาทวีนี้เป็นพระสัตสสุของพระองค์ การ

ปฏิบัติพระราชมารดาของพระองค์อย่างใด จงมีแก่

พระสัตสสุของพระองค์อย่างนั้น ข้าแต่พระราชา

พระเชษฐภคินาร่วมพระอุทรพระมารดาเดียวกันโดย

ตรงของพระองค์ทรงรักใคร่อย่างใด พระปัญจาล-

จันทรราชกุมาร พระองค์ควรทรงรักใคร่อย่างนั้น

พระนางปัญจาลจันทีนี้ เป็นพระราชบุตรของพระเจ้า
พรหมทัตที่พระองค์ทรงปรารถนา พระองค์จึงทำ
ความใคร่ของพระองค์แก่พระนาง พระนางจึงเป็น
พระมเหสีของพระองค์.

บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า อนุสาสิ ความว่า ได้ยินว่า มโหสถ
นั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ในกาลบางคราว พระเจ้าวิเทหราชอาจกริ้วแล้วมา
พระชนนีของพระเจ้าจูลนีเสีย พึงสำเร็จสังวาสกับพระนางนันทาทวีผู้มีพระรูป
งดงาม พึงมาพระราชกุมารเสียก็ได้ จำเราจักถือปฏิญญาของพระเจ้าวิเทหราช
ไว้ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวถวายอนุสาสน์ด้วยคำว่า อัย เต เป็นต้น. บรรดา
บทเหล่านั้น บทว่า อัย เต สตุสุโร ความว่า พระปัญจาลจันตกุมารนี้
เป็นพระโอรสของพระเจ้าจูลนีผู้เป็นพระสัสสุระของพระองค์ เป็นพระกนิษฐ
ภคยาของพระนางปัญจาลจันที บัดนี้พระเจ้าจูลนีเป็นพระสัสสุระของพระองค์.
บทว่า อัย สตุสุ ความว่า พระมารดาของพระนางปัญจาลจันทีนี้ พระนามว่า
นันทาทวี เป็นพระสัสสุของพระองค์. บทว่า ยถา มาตุ ความว่า บุตร
ย่อมกระทำวัตรปฏิบัติแก่มารดา ฉันทใด พระองค์จึงมีการกระทำวัตรปฏิบัติแก่
พระนางนันทาทวี ฉันทนั้น ยังมาตุสัจญาซึ่งมีกำลังกว่าให้ปรากฏ อย่างทรง
แลดูพระนางนันทาทวีด้วยโลกจิตไม่ว่าในกาลไร ๆ. บท นียโก ความว่า
เป็นผู้เกิดภายใน คือเกิดด้วยบิดามารดาเดียวกัน. บทว่า ทยิตพุโพ แปลว่า
พึงประพตติเป็นที่รัก. บทว่า ภริยา ความว่า พระนางปัญจาลจันทีนี้จักเป็น
มเหสีของพระองค์ พระองค์อย่าทรงดูหมิ่นพระนางนี้ มโหสถบัณฑิตได้ถือ
ปฏิญญาของพระเจ้าวิเทหราชอย่างนี้.

พระเจ้าวิเทหราชทรงรับคำว่าดีแล้ว ก็มโหสถไม่กล่าวอะไร ๆ ปรารภ
ถึงพระราชชนนีพระเจ้าจูลนี เพราะเหตุไรจึงไม่กล่าวปรารภถึง เพราะพระ-

ราชชนนีนั้นทรงพระชราแล้ว พระโอรสสัตว์อื่นกล่าวเรื่องทั้งปวงอยู่ริมฝั่งคงคา ลำคับนั้น พระเจ้าวิเทหราชเป็นผู้ใคร่จะเสด็จไปด้วยความพ้นจากทุกข์ใหญ่ จึงตรัสกะมโหสถว่า คุณก่อนพ่อ เจ้าจะยืนอยู่ริมฝั่งคงคาทำอะไร แล้วตรัสคาถาว่า

คุณก่อนมโหสถ เจ้าจงรีบขึ้นเรือ เจ้าจะยืนอยู่
ริมฝั่งคงคาทำไมหนอ เราทั้งหลายพ้นจากทุกข์แล้ว
โดยยาก จงไปบัดนี้เถิด.

พระมหาสัตว์ได้ฟังรับสั่งจึงกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ การโดยเสด็จด้วยพระองค์ยังไม่ควรแก่ข้าพระองค์ก่อน แล้วทูลว่า

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า การที่ข้าพระองค์ผู้เป็น
นายกแห่งเสนา มาทอดทิ้งเสนาจนกริเสย เอาแต่
ตัวรอด หาชอบไม่ ข้าพระองค์จักนำมาซึ่งเสนา
จนกริเสยในกรุงมิถิลาที่พระองค์ละไว้ และสิ่งของที่
พระเจ้าพรหมทัตประทานแล้ว.

บรรดาชนเหล่านั้น บทว่า ธมฺโม ได้แก่ สภาวะ. บทว่า นิเวสนมฺหิ
ท่านกล่าวหมายเอาพระนคร. บทว่า ปริโมจย แปลว่า ฟังปลดเปลื้อง.
บทว่า ปริหาปิตฺ แปลว่า ทิ้งไว้.

มโหสถกล่าวคาถาดังนี้ แล้วกราบทูลว่า ก็เมื่อเหล่าชนมาแต่ทางไกล
บางพวกเคี้ยวกิน บางพวกดื่ม บางพวกเหน็ดเหนื่อยกินนอนหลับ ไม่รู้การที่
พวกเราออกจากอุโมงค์แล้ว บางพวกเจ็บป่วย ทำงานมากับข้าพระองค์ตลอด
๔ เดือน เป็นคนมีอุปการะแก่ข้าพระองค์ ก็บรรดาชนเหล่านั้นมีมาก ข้า
พระองค์ไม่อาจจะทิ้งแม้คนหนึ่งไป แต่ข้าพระองค์จักกลับมาซึ่งเสนาทั้งปวง
ของพระองค์ และทรัพย์ที่พระเจ้าจุณิประทานมิให้เหลือไว้ ขอพระองค์อย่า

เฉื่อยช้าในที่ไหนรีบเสด็จ ขอพระองค์ทรงลงช้างม้าพาหนะเป็นต้น ที่
ข้าพระองค์วางไว้ในหนทางเป็นระยะซึ่งเห็นคเห็น้อยแล้ว ๆ เสีย เสด็จขึ้น
พระยานมาศที่สามารถเข้าสู่กรุงมิถิลาเสียโดยเร็วพลัน.

ลำดับนั้น พระราชาได้ตรัสคาถาว่า

ดูก่อนบัณฑิต เจ้าเป็นผู้มีเสนาน้อย จักข่ม

พระเจ้าจูลนิผู้มีเสนามากตั้งอยู่อย่างไร เจ้าเป็นผู้ไม่มี

กำลัง จักลำบากด้วยพระเจ้าจูลนิผู้มีกำลัง

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิคฺคยฺห ได้แก่ ครอบงำ. บทว่า
วิหฺลฺยฺยสฺสฺสฺสึ แปลว่า จักลำบาก.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์กล่าวคาถาว่า

ถ้าบุคคลมีความคิด แม้มีเสนาน้อย ย่อมชนะ

บุคคลผู้ไม่มีความคิดที่มีเสนามากได้ พระราชาพระองค์

เดียว ย่อมชนะพระราชาทั้งหลายได้ ดูจงดวงอาทิตย์

อุทัยกำจัดความมืด ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มนฺตฺติ ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความคิด
คือมีปัญญา คือฉลาดในอุบาย. บทว่า อมนฺตฺนินฺ ได้แก่ ผู้ไม่ฉลาดในอุบาย.
บทว่า ชินาติ ความว่า ผู้มีปัญญาย่อมชนะผู้มีปัญญาทราม. บทว่า ราชา
ราชาโน ความว่า พระราชาเห็นปานนี้แม้พระองค์เดียว ก็ย่อมชนะพระราชา
ทั้งหลายที่มีปัญญาทรามแม้มาก เหมือนอย่างอะไร. บทว่า อาทิจฺโจวฺทฺยญฺ-
ตมฺ ความว่า ดวงอาทิตย์อุทัยส่องแสงสว่าง กำจัดความมืด ฉะนั้นใด ผู้มี
ปัญญาย่อมชนะและย่อมไฟโรจน์ราวกะดวงอาทิตย์ ฉะนั้น.

ก็แลครั้นทูลดังนี้แล้ว พระมหาสัตว์ถวายบังคมพระเจ้าวิเทหราช
กราบทูลว่า เชิญพระองค์เสด็จไปเถิด แล้วส่งเสด็จ พระเจ้าวิเทหราชทรงนึก

ถึงคุณของพระโพธิสัตว์ว่า เราพ้นจากเงื้อมมือข้าศึกแล้วหนอ และความ
ประสงค์ของเราก็ถึงที่สุดแล้ว เพราะได้นางปัญจาลจันที่ราชธิดาพระเจ้าพรหม-
ทัตแล้ว ก็บังเกิดพระปิติปราโมทย์ เมื่อจะตรัสสรรเสริญคุณของมโหสถแก่
เสนกะ จึงตรัสด่าว่า

แน่ะเสนกาจารย์ การอยู่ร่วมด้วยเหล่าบัณฑิต
เป็นสุขดีหนอ เพราะวามโหสถปลดปล่อยพวกเราผู้
ตกอยู่ในเงื้อมมือข้าศึก ดูบุคคลปลดปล่อยฝูงนกที่
ติดอยู่ในกรง หรือฝูงปลาที่ติดอยู่ในแห ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุธุขัม วัต ความว่า การอยู่ร่วมด้วย
บัณฑิตทั้งหลาย นี้เป็นสุขยิ่ง เป็นสุขยิ่งกว่าหนอ. บทว่า อิติ เป็นนิบาต
ลงในอรรถว่า เหตุ มีคำอธิบายว่า แน่อาจารย์เสนกะ เพราะมโหสถปลดปล่อย
พวกเราที่ตกอยู่ในเงื้อมมือข้าศึก ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า การอยู่ร่วมด้วยเหล่า
บัณฑิตอย่างนี้ นี้เป็นสุขดีหนอ.

อาจารย์เสนกะได้ฟังพระราชดำรัสดังนั้น เมื่อจะสรรเสริญคุณของ
มโหสถ จึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า บัณฑิตทั้งหลายนำความ
สุขมาแท้จริงอย่างนี้ทีเดียว มโหสถปลดปล่อยพวก
เราผู้ตกอยู่ในเงื้อมมือข้าศึก ดูบุคคลปลดปล่อยฝูง
นกที่ติดอยู่ในกรง หรือฝูงปลาที่ติดอยู่ในแห ฉะนั้น.

ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทหราชเสด็จขึ้นจากแม่น้ำ ถึงบ้านที่มโหสถให้
สร้างไว้ทุกระยะ ๑ โยชน์ ชนทั้งหลายที่มโหสถวางไว้ในบ้านนั้น ๆ ก็จัดช้าง
พาหนะเข้าหน้าเป็นต้นถวายพระราชา พระราชายังช้างม้ารถที่เห็นคเหนื่อย

แล้ว ๆ ใ้ห้กลับ เปลี่ยนสัตว์พาหนะนอกนี้ ถึงบ้านอื่นด้วยสัตว์พาหนะเหล่านั้น
ล่วงบรรดา ๑๐๐ โยชน์ด้วยอุบายนี้ รุ่งเช้าก็เสด็จเข้ากรุงมถิตา.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ไปสู่ประตูโฆงค์ เปลื้องดาบที่ตนเหน็บไว้ ออก คู้ย
ทรายที่ประตูโฆงค์ฝังดาบนั้นไว้ในทรายนั่น ก็แลครั้นฝังดาบแล้วก็เข้าไปสู่
อุโฆงค์แล้วออกจากอุโฆงค์เข้าสู่เมืองที่สร้างไว้ ขึ้นปราสาทอาบน้ำหอมแล้ว
บริโภคนกโขนะมีรสเลิศต่าง ๆ แล้วไปสู่ที่นอนอันประเสริฐ เมื่อนึกว่ามโนรถ
ของเราถึงที่สุดแล้วก็กลับไป ฝ่ายพระเจ้าจตุณัฏฐเสนาจกนิกรแล้ว เสด็จถึง
นครนั้นโดยกาลล่วงไปแห่งราตรีนั่น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น ตรัสว่า

พระเจ้าจตุณัฏฐผู้มีกำลังมาก รักษาการตลอดราตรี
ทั้งคืน ครั้นอรุณขึ้นก็เสด็จถึงอุปการนคร พระเจ้า-
กรุงอุตตรปัญจาละพระนามว่า จตุณัฏฐผู้มีกำลังมาก
เสด็จทรงช้างที่นั่งตัวประเสริฐมีกำลัง อายุ ๖๐ ปี
ได้ตรัสการทักเสนาของพระองค์ พระองค์ทรง
สวมเกราะแก้วมณี พระหัตถ์จับศร ได้ตรัสกะพวก
เหล่าทวยหาญผู้รับใช้ ซึ่งชำนาญในศิลปะเป็นอันมาก
ประชุมกันอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กสิณฺถ ได้แก่ ตลอดราตรีทั้งคืนไม่เหลือ.

บทว่า อุเทนฺตุ ได้แก่ ขึ้นไปอยู่. บทว่า อุปการี ความว่า เสด็จถึงนคร
ที่ได้ชื่อว่า อุปการ เพราะพระมหาสัตว์สร้างเทียบเคียงปัญจาจนคร บทว่า
อโวจ ความว่า ได้ตรัสกะเสนาของพระองค์. บทว่า เปติเย ได้แก่ ผู้ทำ
การรับใช้ของพระองค์. บทว่า อชฺฌมภาสิตฺถ ความว่า ตรัสยิงแล้ว คือ

ได้ตรัสก่อนหน้านั้นเอง. บทว่า ปุณฺณมฺเห ความว่า ผู้ดำรงอยู่ในศิลปะเป็นอันมาก คือรู้ศิลปะเป็นอันมาก.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงข้อความเหล่านั้นโดยย่อ พระศาสดาจึงตรัสว่า

พระเจ้าจูลณีตรัสกะกองข้าง กองม้า กองรถ

กองราบ ผู้มีศิลปะชุก ผู้ยิ่งแม่น ยิ่งขมทรายก็ไม่พลาด

ผู้ประชุมกันอยู่แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปาสนมฺหิ ได้แก่ ผู้ชำนาญในการยิงชุก. บทว่า กตเหตุเต ได้แก่ ผู้ยิ่งแม่นเพราะยิงไม่ผิดพลาด.

บัดนี้ พระเจ้าจูลณีเมื่อจะตรัสสั่งให้จับเป็นพระเจ้าวิเทหราช จึงตรัสว่า

เจ้าทั้งหลายจงไสข้างพลายมีกำลัง อายุ ๖๐ ปี

ข้างทั้งหลายจงย้ายนครที่พระเจ้าวิเทหราชทรงสร้างไว้

ดีแล้วเสีย ลูกศรอันขาวด้วยเขี้ยวงา ปลายแหลมคม

สามารถแทงกระดูกได้ เคลี้ยงেলা เหล่านี้จงตกลงดัง

ห่าฝนด้วยกำลังชุก เหล่าโยธา รุ่งหนุ่มสาว

แก่ล้าแก่ มีอาวุธประกอบด้วยด้ามอันวิจิตร เหล่า

ข้างใหญ่แล่นมา จงหันหน้าสู้ข้างทั้งหลาย หอกทั้ง

หลายที่ขีดด้วยน้ำมันแล้ว มีแสงเป็นประกายระยับ

รุ่งเรืองตั้งอยู่ ดังดาวประกายพรึก มีรัศมีมาก เมื่อ

เหล่าโยธาต้องเรามีกำลังคืออาวุธ ทรงสังวาลคือเกราะ

ไม่ล่าหนีในสงครามเช่นนี้ พระเจ้าวิเทหราชจักพ้น

ไปได้ที่ไหน หากจะเป็นเหมือนนกบินไปทางอากาศ

ก็จักทำได้อย่างไร ก็โยธาของเราทั้งหมด ๓๕,๐๐๐ ซึ่ง

เราเที่ยวไปทั่วแผ่นดิน ไม่เห็นเทียมทัน สามารถตัด

ศีระเข้าศึกเอามาคนละศีระได้ อึ่ง ช้างพลายทั้ง
หลายอันประดับแล้ว มีกำลังอายุ ๖๐ ปี เหล่าโยธาหนุ่มๆ
มีผิวพรรณดังทองคำแดงมออยู่บนคอ โยธาทั้งหลายมี
เครื่องประดับสีเหลือง นุ่งผ้าสีเหลือง ห่มผ้าเขียว
บ่าสีเหลืองแดงมออยู่บนคอข้าง ดังเทพบุตรทั้งหลาย
ในนันทวัน ดาบทั้งหลายมีสีดั่งปลาสด ขัดถูด้วย
น้ำมัน แสงระยับ อันเหล่าโยธาผู้วีรบุรุษทำเสร็จแล้ว
มีคมเสมอ มีคมยิ่ง เงามวับ ดาบทั้งหลายหาสนิมมิได้
ทำด้วยเหล็กกล้ามันคง อันเหล่าโยธาผู้มีกำลัง เชี่ยว
ชาญในวิธีประหาร ถือเป็นคู่มือแล้ว เหล่าโยธาผู้ถึง
พร้อมด้วยความงามดังทองคำ สวมเสื้อสีแดงกวัด
แกว่งดาบย่อมงงามดังสายฟ้าแลบวาบอยู่ในระหว่าง
ก้อนเมฆ เหล่าโยธาผู้กล้าหาญสวมเกราะ สามารถยัง
รงให้ระเบิดในอากาศ จลตในการใช้ดาบและเกราะ
ถือดาบ ฝึกมาอย่างชำนาญสามารถจะตัดคอช้างใหญ่
ขาดตกลง (แต่กาลก่อน) ท่านเป็นผู้อันหมู่ชนเช่นนี้
แวดล้อม แต่กาลนี้ ความพินัยของท่านไม่มี เรา
ไม่เห็นราชนูภาพของท่านที่จะเป็นเหตุให้ท่านไปกรุง
มิถิลาได้เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทนฺติ ได้แก่ มีงามบูรณ์. บทว่า
วจฺจทมนฺตฺมุขา ได้แก่ มีหน้าเช่นเหล็กศักดิ์. บทว่า ปนฺนุณฺณา แปลว่า
เกลี้ยงเกลา. บทว่า สมฺปตฺนตฺตฺริตรา ความว่า ลูกศรเห็นปานนี้เหล่านั้น
จงตกลง คือจงมาพร้อมกันแล้ว ๆ เล่า ๆ พระเจ้าจุลณีมีพระดำรัสสั่งว่า พวก

เจ้าจ้งหลังฝนคือลูกศร ให้เป็นเหมือนฝนลูกเห็บตก. บทว่า **มาณวา** ได้แก่ ทหารหนุ่ม. บทว่า **จมุมิโน** ได้แก่ ถือโล่. บทว่า **จิตตทณฺฑยฺยตาธุธา** ความว่า ประกอบด้วยอาวุธที่มีด้ามวิจิตร. บทว่า **ปุกฺขนฺทิโน** ได้แก่ ผู้ เล่นเข้าสังความ. บทว่า **มหานาคา** ความว่า แม้เมื่อช้างใหญ่ทั้งหลายทำ โทญจนาทมา โยธาทั้งหลายก็สามารถที่จะยืนนิ่งจับงาทั้งสองของช้างเหล่านั้น ถอนออกเสียได้. บทว่า **สตรํ สว ตารกา** ความว่า มีรัศมีมากราวกะ ดาวประกายพรึก. บทว่า **อาวุธพลวนฺตานิ** ได้แก่ ประกอบด้วยกำลัง อาวุธ. บทว่า **คุณฺธิกาธุรฺธาโร** ความว่า เกราะท่านเรียกว่า คุณฺธิ ผู้ทรงไว้ ซึ่งเกราะทั้งหลายด้วย ซึ่งเครื่องประดับ คือกำไลแขนทั้งหลายด้วย หรือผู้ทรง ไว้ซึ่งกำไลแขนกล่าวคือเกราะ. บทว่า **สเจ ปกฺขิว กาทฺตุ** ความว่า พระ- เจ้าจุลนีตรัสว่า ถ้าจักบินไปได้ทางอากาศเหมือนนก เม้อย่างนั้น ก็จักพ้นไป ได้อย่างไร. บทว่า **ตีส เม ปุริสนาวุโตย** ความว่า ท่านเรียกบุรุษ ๓๕,๐๐๐ ว่า **ตีสนาวุโตย** ดังนี้. บทว่า **สพฺพเพ เจกฺกนิจฺจिता** ความว่า พระเจ้าจุลนีทรงแสดงว่า โยธาของเราสามารถแย่งอาวุธจากมือคนอื่น ๆ ตัด ศีรษะปัจฉามิตรทั้งหลายได้ เป็นโยธาที่คัดเลือกเป็นคน ๆ อยู่ประจำการะ บทว่า **เกวลํ มหิมํ จริ** ความว่า เทียวไปตลอดแผ่นดินนี้ทั้งสิ้น. บทว่า **เยถํ สมนํ น ปสฺสามิ** ความว่า พระเจ้าจุลนีทรงแสดงว่า เราไม่เห็นโยธาเหล่านั้น ที่เหมือนโยธาของเราซึ่งมีความสามารถเท่านี้ ทองท่านเรียกว่า **จารุ** ในบทว่า **จารุทสฺสนา** ความว่า มีวรรณะดังทอง. บทว่า **ปีตาลงฺการา** ได้แก่ มี เครื่องประดับสีเหลือง. บทว่า **ปีตวสนา** ได้แก่ นุ่งผ้าเหลือง. บทว่า **ปีตตุตฺตริวาสนา** ได้แก่ มีผ้าห่มเหลือง. บทว่า **ปาฐินวณฺณนา** ได้แก่ เช่นกับปลาสลาด. บทว่า **เนตฺตติสา** แปลว่า พระขรรค์. บทว่า **นรวิเรหิ** ได้แก่ บุรุษผู้เป็นบัณฑิต ผู้มีความเพียร. บทว่า **สุนิสฺสุติตา** ได้แก่ ถับ

อย่างดี คมกริบ. บทว่า เวลุลลาพินอ ความว่า โชติช่วง ดังดวงอาทิตย์
เที่ยงวัน. บทว่า สกุกายสมยา ความว่า ทำด้วยเหล็กกล้าที่ให้นกกระเรียน
เคี้ยวเจ็ดครั้งถือเอา. บทว่า สุปุพฺพหารูปุพฺพาริกิ ได้แก่ โยธามือแม่น.
บทว่า โลहितถณฺณุปฺพาริตา ความว่า ประกอบด้วยเสื้อสีแดง. บทว่า ปวกา
ได้แก่ สามารถสะบัดธงในอากาศ. บทว่า อธิจฺมมุตฺต โกวิทา ได้แก่
ฉลาดในการใช้ดาบและเกราะ. บทว่า ผรุศฺศุหา ได้แก่ ผู้ถือดาบ. บทว่า
สิกฺขิตฺรา ได้แก่ ฝึกอย่างเหลือเกินในการถือดาบนั้น. บทว่า นาคกฺขนฺธุ-
นิปาติโน ความว่า สามารถใช้พระขรรค์ตัดคอช้างให้ตกลง. บทว่า นตฺถิ
โมกฺโข ความว่า พระเจ้าจุลนีตรัสว่า พ่อเปรตวิเทหะ ครั้งก่อน ท่าน
รอดพ้นได้ด้วยอานุกาฬมโหสถบุตรกฤหบดี แต่บัดนี้ท่านไม่มีทางรอดพ้นเลย.
บทว่า ปภาวนฺเต ความว่า บัดนี้เราไม่เห็นราชอาณาจักรของท่านที่เป็นเครื่อง
ให้กลับไปกรุงมิถิลาได้ วันนี้นั้นท่านเป็นเหมือนปลาเข้าแหที่ทอดไว้.

พระเจ้าจุลนีตรัสทุกคามพระเจ้าวิเทหราชอย่างนี้แล้ว ทรงทำในพระ-
หฤทัยว่า เราจักจับเป็นพระเจ้าวิเทหราชให้ได้ในบัดนี้ จึงทรงเดือนช้างที่นั่ง
ด้วยพระแสงขออนประดับเพชร แล้วครัสสังเสนาว่า พวกเจ้าจงจับ จงทำลาย
จงแทง เสด็จถึงอุปการณครประหนึ่งจะถมทับเสีย ลำดับนั้น บุรุษทั้งหลายที่
มโหสถวางไว้ ก็พาพวกของตนแวดล้อมมโหสถไว้ ด้วยคิดว่า ใครจะรู้ อะไร
จักมี ขณะนั้น พระโพธิสัตว์ลุกจากที่นอนอันเป็นสิริ ชำระร่างกายแล้ว บริโภค
อาหารเช้า ประดับตกแต่งตัวนุ่งผ้ามาแต่แคว้นกาสิราคาดั่งแสน ห่มรัดกัมพล
เฉียงอังสา ถือไม้เท้าทองที่สำหรับใช้อันหนึ่ง ซึ่งขจิตด้วยรัตนะ ๗ สวมรอง
เท้าทอง เหล่าสตรีที่ตกแต่งแล้วจุเทพอัปสรพัดอยู่ด้วยวาลวิชนี เปิดสีหบัญชร
บนปราสาทซึ่งตกแต่งแล้ว แสดงตนแต่พระเจ้าจุลนี เดินกลับไปกลับมาด้วย
ลีลาตั้งท้าวสักกเทวราช.

ฝ่ายพระเจ้าจูลนีทอดพระเนตรเห็นสิริรูปอันอุดมของมโหสถ ก็ไม่สามารถจะยั้งพระมนัสให้เลื่อมใส เร่งใสข้างที่นั่งเข้าไปด้วยทรงคิดว่า เราจักจับมโหสถให้ได้ในบัดนี้ มโหสถโพธิสัตว์คิดว่า พระเจ้าจูลนีนี้ค้วนมาด้วยทรงสำคัญว่า เราได้ตัวพระเจ้าวิเทหราชแล้วในที่นี้เอง ชะรอยจะไม่ทรงทราบที่เราจับพระโอรสพระธิดาและพระมเหสีของพระองค์ส่งถวายแด่พระราชอาของพวกเราแล้ว ฉะนั้น เราจักสำแดงหน้าของเราให้เข้ากับแวนทองแล้วกล่าวกับพระเจ้าจูลนี พระโพธิสัตว์ยืนอยู่ที่หน้าว่างเปล่งเสียงไพเราะ เมื่อจะกล่าวเย้ยหยันกับพระเจ้าจูลนี จึงทูลว่า

พระองค์ด่วนใสข้างที่นั่งตัวประเสริฐมาทำไม

หนอ พระองค์มีพระหฤทัยร่าเริงแล้วเสด็จมา คงจะ
เข้าพระทัยว่าทรงเป็นผู้ได้ประโยชน์แล้ว ขอพระองค์
ทรงลดแห่งชนุนั้นลงเสียเถิด ทรงทิ้งลูกชนูเสียเถิด
ทรงเปลื้องเกราะอันงามโชติช่วงด้วยแก้วไพฑูรย์ แก้ว
มณีนั่นออกเสียเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กฤษร** ได้แก่ ซ้างตัวประเสริฐ. บทว่า **ปหฺนฺจฺรฺ** ความเป็นว่า มีพระหฤทัยร่าเริงแล้วยินดีแล้ว คือทรงโสมนัส. บทว่า **อาคมสิ** แปลว่า เสด็จมา. บทว่า **ลทฺชฺคฺโถสุมิ** ความเป็นว่า พระองค์เข้าพระหฤทัยว่า เรามีประโยชน์อันสำเร็จแล้ว คือความปรารถนาของเราถึงที่สุดแล้ว. บทว่า **โอหเรต** ความเป็นว่า พระองค์ทรงนำลง คือเอาลง คือทิ้งชนู กล่าวคือแล่นนั้นเสีย ประโยชน์อะไรด้วยชนุนั้นแก่พระองค์. บทว่า **ปฏิส** หมายความว่า จงนำออกประทานแก่ผู้อื่น หรือเก็บไว้ในที่มืดซิด พระองค์จักใช้ลูกชนูทำอะไร. บทว่า **จมุ** ความเป็นว่า แม้เกราะนั้นก็โปรดนำออกเสีย เพราะเกราะนี้พระองค์ทรงสวมตั้งแต่เมื่อวาน โปรดทิ้งเสียเถิด อย่าให้มันเบียดเบียน

พระวรกายของพระองค์เลย อย่าทำพระวรกายของพระองค์ให้ลำบากเลย โปรดเสด็จเข้าพระนครของพระองค์แต่เช้าเถิด พระโพธิสัตว์ได้ทำความเขย็ญกับพระเจ้าจูลณี ดังนี้.

พระเจ้าจูลณีได้ทรงสดับคำของมโหสถแล้ว ตรัสว่า บุตรคฤหบดีนี้ทำการเขย็ญกับเรา วันนี้เราจักรู้จักที่จะพึงทำแก่เจ้า เมื่อทรงคุกคามมโหสถ ตรัสว่า

เจ้าเป็นผู้มีผิวหน้าผ่องใส และกล่าวถ้อยคำเคย

ยิ้มแย้ม ความถึงพร้อมแห่งผิวพรรณเช่นนี้ ย่อมมีใน

เวลาใกล้ตาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหิตปฺพุพฺพญจ ภาสสิ ความว่า เจ้ายิ้มแย้มก่อนแล้วกล่าวภายหลัง ชื่อว่ากล่าวถ้อยคำเคยยิ้มแย้ม เจ้าไม่นับเราในเรื่องอะไร ๆ. บทว่า โหติ โข ความว่า ธรรมดาความถึงพร้อมแห่งผิวพรรณเห็นปานนี้ ย่อมมีแก่คนในเวลาใกล้ตายเท่านั้น เพราะฉะนั้น ท่านผ่องใส วันนี้เราจักตัดศีรษะของเจ้าแล้วดื่มชัชชาน.

ในเวลาที่มีโหสถทูลกับพระเจ้าจูลณีนี้อย่างนี้ ฝ่ายพลนิกายเป็นอันมากได้เห็นรูปสิริแห่งพระมหาสัตว์ จึงได้ไปสู่สำนักของพระเจ้าพรหมทัตด้วยคิดว่า พระราชาของพวกเราทรงปรักขามโหสถ ตรัสอะไรกันหนอ พวกเราจักฟังพระดำรัสและถ้อยคำแห่งพระราชาและมโหสถ ฝ่ายมโหสถบัณฑิตได้ฟังพระดำรัสของพระเจ้าจูลณีแล้ว คิดว่า พระเจ้าจูลณีไม่ทรงรู้จักเราว่ามโหสถบัณฑิต เราจักไม่ให้ฆ่าเราได้ คิดฉะนี้จึงทูลว่า ความคิดของพระองค์กระจายแล้ว พระเจ้าข้า เรื่องที่พระองค์และแก้วกุกิดด้วยใจ ไม่เกิดแล้ว แต่เรื่องที่กล่าวด้วยปาก เกิดแล้ว เมื่อจะประกาศข้อความนั้น จึงทูลว่า

ข้าแต่ขัตติยราช พระดำรัสที่พระองค์ตรัสทุกคาม
ไว้ประโยชน์เสียแล้ว พระองค์เป็นผู้มีพระดำริกระจาย
ไปทั่วแล้ว พระองค์จับพระเจ้าวิเทหราชไม่ได้หรือ
ตั้งม้าสินธพอันม้ากระจอกไล่ไม่ทัน พระเจ้าวิเทหราช
พร้อมเหล่าอมาตย์ราชบริพาร เสด็จข้ามคงคาไปแล้ว
แต่วันวานนี้ เมื่อพระองค์จกติดตามไปก็จกตก เหมือน
กาบินไล่ตามพระยาหงส์ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภิณฺหนฺนุโตติ ความว่า มโหสถกล่าวว่า
พระองค์อย่าได้เข้าพระหฤทัยว่า ความคิดของเราที่ปรึกษากับแก้วในท้องสิริ-
ไสยานั้น ไม่มีใครรู้ ความคิดนั้น ข้าพระองค์รู้แล้วก่อนทีเดียว ฉะนั้น พระองค์
จึงเป็นผู้มีพระดำริกระจายไปทั่วแล้ว. บทว่า ทฺถุคฺคฺคฺโห หิ ตยา ความว่า
ข้าแต่พระมหาราช พระราชาของพวกข้าพระองค์ พระองค์ทรงจับได้ยาก
เหมือนม้าสินธพกับม้ากระจอก พระองค์เหมือนคนขี่ม้ากระจอก ไม่อาจที่จะจับ
พระราชาของพวกข้าพระองค์ซึ่งเหมือนคนขี่ม้าอาชาไนยมีกำลังเร็ว มโหสถ
แสดงว่า แก้วเหมือนม้ากระจอก พระองค์เหมือนคนขี่ม้ากระจอก ข้าพระองค์
เหมือนม้าสินธพมีกำลังเร็ว พระราชาของพวกข้าพระองค์เหมือนคนขี่ม้าสินธพ.
บทว่า ติณฺโณ หิยฺโย ความว่า พระเจ้าวิเทหราชพร้อมด้วยเหล่าอมาตย์
ข้าราชการบริพารเสด็จข้ามน้ำไปแต่วันวานนี้แล้ว มิได้เสด็จหนีไปพระองค์เดียว
เสียด้วย. บทว่า อนุชวฺ ความว่า ก็ถ้าพระองค์จกไล่ตาม คือจกติดตาม
พระเจ้าวิเทหราช กาบินไล่ตามพระยาหงส์ทองจกตกในระหว่างนั้นแล ฉนั้นใด
พระองค์จกตก คือจกถึงความพินาศในระหว่างนั้นแล ฉนั้นนั้น มโหสถพูด
ดังนี้.

บัดนี้ พระมหาสัตว์มิได้พริ้นพริ้งประคองพระยาไกรสรราชสีห์ เมื่อจะ
นำอุทาหรณ์มา จึงทูลว่า

สุนัขจิ้งจอกทั้งหลายเป็นสัตว์ต่ำช้ากว่ามฤค เห็น
ดอกทองกวาวบานในรัตติกาล ก็สำคัญว่าขึ้นเนื้อ เข้า
ล้อมต้นอยู่ ครั้นเมื่อราตรีล่วงไปแล้ว พระอาทิตย์
ขึ้น สุนัขจิ้งจอกเป็นสัตว์ต่ำช้ากว่ามฤค เห็นดอก
ทองกวาวบานแล้ว ก็หมดหวังฉันใด ข้าแต่พระราชา
พระองค์ทรงล้อมพระเจ้าวิเทหราช ก็จักทรงหมดหวัง
เสด็จไป เหมือนสุนัขจิ้งจอกทั้งหลายเห็นดอกทองกวาว
ฉันนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทิสฺวาน** ได้แก่ เห็นด้วยแสงจันทร์.
บทว่า **ปริพฺยุพฺพา** ความว่า ขึ้นล้อมด้วยหวังว่า จักเกี่ยวกินขึ้นเนื้อแต่เช้า
ทีเดียวแล้วจักไป. บทว่า **วิตฺตฺตฺตาสุ** ความว่า สุนัขจิ้งจอกเหล่านั้นได้ขึ้นอยู่
อย่างนั้น ในราตรีใด ๆ เมื่อราตรีนั้น ๆ ล่วงไปแล้ว. บทว่า **ทิสฺวา** ความว่า
สุนัขจิ้งจอกทั้งหลายเห็นดอกทองกวาวแต่เช้าทีเดียว รู้ว่า นี้ไม่ใช่เนื้อ ก็หมด
หวังพากันหนีไป. บทว่า **สิงฺคฺลา** ความว่า สุนัขจิ้งจอกทั้งหลายล้อมต้น
ทองกวาวแล้วหมดหวังไป ฉันใด แม้พระองค์ก็ฉันนั้น ทรงทราบพระเจ้า
วิเทหราชไม่มีในที่นี้ ก็จักหมดหวังเสด็จไป คือจักพาเสนาหนีไป มโหสถ
แสดงดังนี้.

พระเจ้าจุลนีทรงสดับคำไม่พริ้นพริ้งของมโหสถนั้น ทรงคิดว่า บุตร
กฤหบดีนี้เป็นคนกล้าเกินกล่าวแล้ว มันคงให้พระเจ้าวิเทหราชเสด็จหนีไปแล้ว
โดยไม่ต้องสงสัย ก็กริ้วเหลือเกิน ทรงรำพึงว่า เมื่อก่อน พวกเราไม่เป็น
เจ้าของแม่แห่งผ้าสาฎกที่คาดพุงเพราะมโหสถ บัดนี้ปัจจามิตรอยู่ในเงื้อมมือ

ของเราแล้ว ก็มโหสถให้หนีไป มโหสถเป็นคนทำความฉิบหายแก่พวกเรา
มากหนอ เราจักทำโทษอันควรทำแก่คนสองคน รวมแถมโหสถนี้คนเดียว
เมื่อจะทรงสั่งลงโทษแถมโหสถ จึงตรัสว่า

เจ้าทั้งหลายจงตัดมือและเท้า หูและจมูกของ
มโหสถผู้ปล่อยพระเจ้าวิเทหราชศัตรูของข้า ซึ่งอยู่ใน
เงื้อมมือแล้วไปเสีย เจ้าทั้งหลายจงเสียบมโหสถผู้ปล่อย
พระเจ้าวิเทหราชศัตรูของข้า ซึ่งอยู่ในเงื้อมมือแล้วไป
เสียในกล่าอย่างมันให้ร้อน ดูอย่างเนื้อจะนั้น บุคคล
แทงหนังโคที่แผ่นดิน หรือเกี่ยวหนังราชสีห์ หรือเสื่อ
โครงคูดมาด้วยขอ ฉันไค ข้าจักให้เจ้าทั้งหลายทิ่มแทง
มโหสถ ผู้ปล่อยพระเจ้าวิเทหราชศัตรูของข้า ซึ่งอยู่
ในเงื้อมมือแล้วไปเสีย แล้วฆ่าเสียด้วยหอก ฉันนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาตปปี ความว่า จงเสียบบุตรคฤหบดี
นี้ในหลายอย่างไฟ เหมือนเสียบเนื้อมฤคเป็นต้นที่ควรย่าง ฉะนั้น. บทว่า
สีหสุต อโธ พุยกุมสุต ความว่า เหมือนอย่างว่า บุคคลเอาขอเกี่ยวหนัง
ราชสีห์เป็นต้น คูดมา ฉันไค จงทำแถมโหสถ ฉันนั้น. บทว่า เวชิสฺสามิ
ได้แก่ จักให้แทง.

พระมหาสัตว์ได้ฟังพระดำรัสดังนั้นก็หัวเราะ คิดว่าพระราชาไม่รู้ว่
เราส่งพระมหีสึและพระวงศานุวงศ์ของพระองค์ไปกรุงมิถิลาแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงคิดลงกรรมกรรมแก่เรา แต่อาจยิงเราด้วยศร หรือทำโทษอย่างอื่นตามชอบ
พระหฤทัยของพระองค์ด้วยความพิโรธ เอาเถิด เราจะแจ้งเหตุการณ์เพื่อทำให้
พระองค์โศกาคูรเสวยทุกข์ บรรทมสลบอยู่บนหลังช้างที่นั่งนั่นเอง คิดฉนั้นแล้ว
จึงทูลว่า

ถ้าพระองค์ตัดมือและเท้า หูและจมูกของข้า-
พระองค์ พระเจ้าวิเทหราชจกให้ตัดพระหัตถ์เป็นอาทิ
แห่งพระปัญจาลจันทรราชโอรส พระนางปัญจาลจันที่
ราชธิดา และพระนางนันทาเทวีมเหสีของพระองค์
พระเจ้าวิเทหราชจกให้ตัดพระหัตถ์เป็นต้น ของพระ-
ราชโอรสพระราชธิดาและพระมเหสีของพระองค์อย่าง
นั้นเหมือนกัน ถ้าพระองค์เสียบเนื้อข้าพระองค์ในหลาว
ย่างให้ร้อน พระเจ้าวิเทหราชจกให้เสียบเนื้อพระ-
ปัญจาลจันทรราชโอรส พระนางปัญจาลจันที่ราชธิดา
และพระนางนันทาเทวีมเหสีของพระองค์ ย่างให้ร้อน
พระเจ้าวิเทหราชจกให้เสียบเนื้อพระราชโอรสพระราช
ธิดาและพระมเหสีของพระองค์ ย่างให้ร้อนอย่างนั้น
เหมือนกัน.

ถ้าพระองค์จกทีมแทงข้าพระองค์ด้วยหอก พระ-
เจ้าวิเทหราชจกให้ทีมแทงพระปัญจาลจันทรราชโอรส
พระนางปัญจาลจันที่ราชธิดา และพระนางนันทาเทวี
มเหสีของพระองค์ด้วยหอก พระเจ้าวิเทหราชจกทีม-
แทงพระราชโอรสพระราชธิดา และพระมเหสีของ
พระองค์ด้วยหอกอย่างนั้นเหมือนกัน.

ข้อความดังกราบทูลมาอย่างนี้ ข้าพระองค์ทั้ง
สอง คือพระเจ้าวิเทหราชกับข้าพระองค์ได้ปริกษา
ตกลงกันได้แล้วเป็นความลับ โฉนดมีน้ำหนักร ๑๐๐
ปละ ที่ช่างหนังทำสำเร็จแล้วด้วยมีดของช่างหนึ่งยอม

ช่วยป้องกันตัว เพื่อห้ามกันลูกศรทั้งหลาย ฉันทไฉ
ข้าพระองค์เป็นผู้นำความสุข บรรเทาทุกข์ถวายพระ-
เจ้าวิเทหราชผู้เรืองยศ ก็จำต้องทำลายลูกศร คือ พระ
ดำริของพระองค์ ด้วยโล่หนัง คือ ความคิดของข้า
พระองค์ ฉันทนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เจตยิสฺสตี** ความว่า พระเจ้าวิเทหราช
ทรงสดับว่า ได้ยินว่า พระเจ้าจุลนีตัดมือเท้าของมโหสถบัณฑิตแล้ว ก็จักให้
ตัด. บทว่า **ปุตฺต ทารุสฺส** ความว่า พระราชาของพวกข้าพระองค์จักให้
ตัดมือเท้าของคน ๓ คน คือพระราชโอรสพระราชธิดา ๒ และพระอัครมเหสี ๑
เพราะตัดมือเท้าของข้าพระองค์คนเดียวเป็นเหตุ. บทว่า **เอว โน มนุญฺฉิ**
รโห ความว่า ข้าแต่พระมหाराชาเจ้า ข้าพระองค์และพระเจ้าวิเทหราชได้
ปรึกษาดกกลงกันไว้ในที่ลับอย่างนี้ว่า พระเจ้าจุลนีรับสั่งให้กระทำการใด ๆ
แก่ของพระองค์ในกรุงปัญจาละนี้ พระเจ้าวิเทหราชฟังกระทำการนั้น ๆ แก่
พระราชโอรสพระราชธิดาและพระมเหสีของพระองค์ในกรุงมิตลานัน. บทว่า
ปลสตี ความว่า หนังสือน้ำหนักประมาณ ๑๐๐ ปลายที่ให้จี๊เข้าเป็นอันมากกัด
ให้อ่อนนุ่ม มีคของช่างหนัง ท่านเรียกว่า **โกนฺติมนฺตา** ในบทว่า **โกนฺติ-**
มนฺตาสนฺนิภูริตี โล่หนังสำเร็จด้วยดี เพราะรอยตัดทั้งหลายทำด้วยมีคของ
ช่างหนังนั้น. บทว่า **ตฺนุตาณาย** ความว่า โล่หนังนั้น เข้าถึงความป้องกัน
สรีระ เพื่อป้องกันลูกศรทั้งหลาย คือ ป้องกันลูกศรทั้งหลายรักษาสรีระไว้ได้
ฉันท. บทว่า **สุขาวโห** ความว่า ข้าแต่พระมหाराชาเจ้า แม้ข้าพระองค์
ก็เป็นผู้นำความสุขมาถวายแด่ พระราชาของพวกข้าพระองค์โดยห้ามปัจจามิตร
ทั้งหลาย เหมือนโล่หนังสำหรับป้องกันลูกศรของพระองค์. บทว่า **ทุกฺขนฺนุโ**
ความว่า ข้าพระองค์นำมาซึ่งความสุขทางกายและทางใจ บรรเทาความทุกข์.

บพว่า มติเหตุ ความว่า เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จักต้องทำลายความคิด คือปัญญาของพระองค์ ด้วยความคิดของข้าพระองค์เหมือนป้องกันลูกศรด้วย โล่หนึ่งหนัก ๑๐๐ ปละนั้น.

พระเจ้าจุลณีได้ทรงสดับดังนั้นแล้วทรงพระดำริว่า บุตรคฤหบดีพุด อย่างนี้ทำไม ได้ยินว่า เราทำกรรมกรรมแก่เขาอย่างไร พระเจ้าวิเทหราชจัก ทรง ทำกรรมกรรมแก่โอรสและมเหสีของเรอย่างนั้น บุตรคฤหบดีไม่รู้ที่เราจัดการ อารักขาโอรสและมเหสีของเรอย่างดี บัดนี้เขาจักตายจึงบ่นเพื่อด้วยกลัวตาย นั้นเอง เราไม่เชื่อคำของเขา มโหสถคิดว่า พระราชาสำคัญตัวเราว่า พุดด้วยความกลัวตาย เราจักให้พระองค์ทรงทราบเสีย จึงทูลว่า

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า เชีญเถิด ขอเชิญ พระองค์
ทอดพระเนตรดูภายในเมืองของพระองค์ซึ่งว่างเปล่า
นางสนม และกุมารทั้งหลายตลอดถึงพระชนนีของ
พระองค์ ข้าพระองค์ให้นำออกจากอุโมงค์ถวายเป็นแด่
พระเจ้าวิเทหราชแล้ว.

บรรดาบพเหล่านั้น บพว่า อุมมุจกา ความว่า ข้าพระองค์สังคน หนุ่ม ๆ ของข้าพระองค์ไปพาพระวงศานุวงศ์เหล่านั้นลงจากปราสาทน้ำมาทาง อุโมงค์นั้นแล แล้วนำออกจากอุโมงค์ใหญ่ถวายแด่พระเจ้าวิเทหราชไปแล้ว.

พระเจ้าจุลณีได้ทรงสดับดังนั้นจึงทรงคิดว่า บุตรคฤหบดีนี้กล่าวหนัก แน่นเหลือเกิน อนึ่ง เมื่อคืนนี้เราได้ยินเสียงเหมือนเสียงนางนันทาทวีข้างแม่- น้ำคงคา มโหสถนี้เป็นบัณฑิตมีปัญญามาก บางทีฟังกล่าวจริง ทรงคิดดังนี้ แล้ว เกิดความโศกมีกำลัง ดำรงพระสติไว้ทำเป็นไม่โศก เมื่อจะตรัสเรียก อมาตย์คนหนึ่งมาส่งไปให้รู้ความ จึงตรัสทูลว่า

**เจ้าลงไปภายในเมืองของเรา ตรวจตราดูคำของ
มโหสถนี้จริงหรือเท็จอย่างไร.**

อมาคย์นั้นพร้อมด้วยบริวารไปสู่พระราชนิเวศน์ เปิดพระทวารเข้าไป ภายใน ได้เห็นเหล่าคนผู้รักษาพระราชนิเวศน์ และเหล่าบริจาริกานารีที่ค่อม แคระเป็นคัน ถูกผูกมือและเท้าอุดปากติดกับไม้ฉากทนต์ทั้งหลาย ภาชนะใน ห้องเครื่องแตกทำลาย ขาเทียนโขนนิยะเคลื่อนกล่นในที่นั้น และห้องประกอบ ด้วยสิริมีประตูเปิด มีการปล้นรัตนะ ซึ่งเหล่าปัจฉามิตรเปิดประตูคลังรัตนะ กระทำแล้ว ได้เห็นฝูงกาเข้าไปทางพระทวารและพระแกลซึ่งเปิดทิ้งไว้เที่ยวอยู่. พระราชนิเวศน์หาสิริมิได้ เช่นกับบ้านที่ทิ้งแล้ว หรือประหนึ่งพื้นสุสาน จึง กลับมา เมื่อจะกราบทูลแด่พระราชินี จึงกล่าวคาถานี้ว่า

**ข้าแต่พระมหาราชเจ้า มโหสถทูลอย่างไร
ข้อความนั้นก็เป็นอย่างนั้น พระราชนิเวศน์ทั้งปวง
ว่างเปล่า ดูจที่ลงหากินแห่งกา.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กากปตนกั ยถา ความว่า เป็นราวกะ ว่าบ้านที่ทิ้งไว้ใกล้ฝั่งทะเล เคลื่อนกล่นไปด้วยฝูงกา ที่มาด้วยกลิ่นหอมของ ปลา.

พระเจ้าจุลณีได้ทรงสดับดังนั้นก็ทรงสะทกสะท้านด้วยความโศกเกิดแต่ ความพลัดพรากจากกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ก็ทรงพิโรธพระโพธิสัตว์เกินเปรียบ คุงพิษถูกตีด้วยท่อนไม้ว่า ความทุกข์ของเรานี้เกิดขึ้นเพราะอาศัยบุตรกฤหบดี มโหสถเห็นพระอาการกริ้วของพระเจ้าจุลณี จึงคิดว่า พระราชามีพระยศใหญ่ พระองค์นี้พึงเบียดเบียนเราด้วยขัตติยมานะ ด้วยสามารถแห่งความโกรธในกาล บางคราวว่า เราจะต้องการด้วยกษัตริย์ทั้ง ๔ ไปทำไม โฉนเราจะทำพระนาง นันทาทวี ให้เป็นเหมือนพระราชนียังไม่เคยเห็น พึงสรรเสริญสตรีวรรณ

แห่งพระนางนั้น ที่นั่นพระราชาก็จะทรงระลึกถึงพระนางนั้น ก็จักไม่ทำอะไร ๆ
แก่เราด้วยทรงรักใคร่ในพระมเหสีของพระองค์ ด้วยทรงคะนิงว่า ถ้าเราฆ่า
มโหสถเสีย เราก็จักไม่ได้สตรีรัตนะเห็นปานนี้ มโหสถคิดฉะนี้แล้ว ยืนอยู่
บนปราสาทเพื่อการรักษาตัว ได้นำแขนซึ่งมีวรรณะสุวรรณณะแห่งทองคำออกใน
ระหว่างรัตกัมพลเมื่อจะสรรเสริญพระนางนั้น ด้วยสามารถแห่งอันกราบทูล
บรรดาที่พระนางนั้นเสด็จไป จึงทูลว่า

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระนางนันทาทวีเสด็จ
ไปแล้วจากอุโมงค์นี้ เป็นผู้มิพระสรีราพยอันงาม
สรรพ มีพระโสณีควรเปรียบกับแผ่นทองคำธรรมชาติ
มีปกติตรัสประภาษไพเราะเสนาะดังเสียงลูกหงส์ ข้า
แต่พระมหาราชเจ้า พระนางนันทาทวี อันข้าพระองค์
นำเสด็จออกไปจากอุโมงค์นี้ เป็นผู้มิสรรพางดงามนำ
ทัสนา ทรงพระญาโกโลยมีพระรูปอไพดุดสุวรรณ
สายรัดพระองค์นั้นก็งามทำด้วยกาญจนวิจิตรมีพระบาท
สดไสพระโลหิตขึ้นแดงอันแดงเบญจกัลยาณี ชีไว้
เป็นแบบด้วยสามารถแห่งพระฉวี พระมังสา พระเกตา
พระเส้นเอ็น และพระอัฐิงามดี มีสายรัดพระองค์
แก้วมณีแถมสุวรรณ ดวงพระเนตรนั้นเปรียบกับตา
นกพิราบ มีพระสรีภาพอันโสภณ ริมพระโอษฐ์แดง
ดุดผลคำลึงสุกก็ปานกัน มีบั้นพระองค์บางอย่างประ-
หนึ่งจะรวบกำรอบทีเดียว มีบั้นพระองค์เล็กเรียวดูจ
ถานาคลดดาเกิดแล้วดี แลดูกาญจนไพที พระศกของ
พระนางนันทาทวียาวดำปลายช้อยเล็กน้อยดูปลายมิด

พระนางเจ้านั้น มีดวงพระเนตรเขื่องราวกะดวงตาแห่ง
ตุกมฤค ๑ ขวบเกิดดีแล้ว หรือดูจเปลวเพลิงในหมัน-
ตฤคู แม่น้ำใกล้ภูผาหรือหมู่ไม้ดำด้ายไปด้วยไม้ไผ่
เล็ก ๆ ย่อมงดงาม ฉันทใด เส้นพระโลมธาตุก็อ่อน
งดงาม ฉันทนั้น พระนางมีพระเพลางามดั่งวงกฤษ
งาม มีพระถันยุคลดั่งคู่ผลมะพลับทองงามเป็นที่หนึ่ง
มีพระสัณฐานพึงพอดีไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก พระโลมา
ของพระนางเจ้านั้นมีพองามไม่มากเกินไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิโต ท่านแสดงถึงอุโมงค์. บทว่า
โกสมุภผลกสุสุโสณิ ความว่า มีพระโสณิงามปานแผ่นทองคำอันไพศาล.
บทว่า หัม สกคฺครภาณินิ ความว่า ประกอบด้วยการเปล่งเสียงเสนาะไพเราะ
จับใจ คล้ายเสียงลูกหงส์ที่เหี่ยวหากินอยู่. บทว่า โกเสยฺยวสนา ได้แก่
ทรงผ้าไหมขจิตด้วยทอง. บทว่า สามา ได้แก่ มีสระระดังทอง บทว่า
ปาเรวตฺตจฺฉิ ความว่า มีดวงพระเนตรเช่นกับนกพิราบในฐานะอันเลิศทั้งหลาย
ในประสาททั้งห้า. บทว่า สุตฺนุ แปลว่า มีพระสรีระงาม บทว่า พิมฺโฬฏฺฐา
ได้แก่ มีริมพระโอษฐ์แดงดั่งผลตำลึงสุก. บทว่า ตนฺนุชฺฉณิมา ความว่า
มีบั้นพระองค์บางดั่งว่าจะกำได้รอบ. บทว่า สุชตา ภูชคฺตภูจิว ความว่า
มีบั้นพระองค์งามดูหน่อไม่มีสีแดงต้องลมไหวในเวลาเมื่อทรงเยื้องกรายงาม
ไฟโรจน์ดูเถานาคลดาคเกิดดีแล้ว. บทว่า เวทิว ความว่า มีบั้นพระองค์
ปานกาญจนไพที. บทว่า อีสกคฺคปเวตฺตลิตา ความว่า พระเกศาซ้อยที่
ปลายนิดหน่อย ชื่อว่า ปลายซ้อยเล็กน้อย ซ้อยดูจปลายมิด. บทว่า มิกฺกฉฺฉาปิว
ความว่า ประกอบด้วยดวงตาเขื่อง ดูจตุกมฤค ๑ ขวบเกิดที่เชิงเขา. บทว่า
เหมนฺตคฺคกิลิขาริว ความว่า งามดูจเปลวไฟในฤดูหนาว เพราะมีแสงสว่าง.

บทว่า **ขุททเวพุถิ** ความว่า งามด้วยแถวโลมชาติบาง ๆ เหมือนอย่างแม่น้ำ
ที่คายด้วยไม้ไผ่เล็ก ๆ ย่อมงามฉะนั้น. บทว่า **กลุยาถิ** ความว่า ประกอบ
ด้วยความงาม ๕ อย่าง คือ งามผิว งามเนื้อ งามผม งามเส้นเอ็นและงาม
กระดูก. บทว่า **ปรมา ติมุพรุตุถนิ** ความว่า พระนางนันทาทิวีนันมี
พระยุคลถันชิดกัน สมบูรณ์ด้วยสัณฐาน ปานประหนึ่งคู่แห่งผลมะพลับทอง
ที่วางไว้บนแผ่นทองฉะนั้น งามเป็นที่หนึ่ง คือ สูงสุด.

เมื่อพระมหาสัตว์พรรณารูปสิริของพระนางนันทาทิวีนานี้แล้ว
พระนางเธอได้เป็นเหมือนพระเจ้าจุลนีไม่เคยได้ทอดพระเนตรเห็นมาก่อน
พระองค์เกิดความเสนาหามีกำลัง.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทราบว่ พระเจ้าจุลนีมีความเสนาหาเกิดขึ้นจึง
ได้กล่าวคาถาเป็นลำดับไปว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้มีพาหนะสมบูรณ์ด้วยสิริ พระ-
องค์ ทรงยินดีด้วยการทิวคตของพระนางนันทาทิวี
เป็นแน่ ข้าพระองค์และพระนางนันทาทิวีจะไปสู่
สำนักยมราชเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สิริพาหน** ความว่า มโหสถกล่าวว่
ข้าแต่พระมหाराชผู้มีพาหนะถึงพร้อมด้วยสิริ พระองค์ย่อมทรงยินดีด้วยการ
ทิวคตของพระนางนันทาทิวีผู้ทรงพระรูปอันอุดมอย่างนี้แน่. บทว่า **คจฺจาม**
ความว่า ก็ถ้าพระองค์จักฆ่าข้าพระองค์ พระราชาของข้าพระองค์ก็จักฆ่า
พระนางนันทาทิวีอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้น พระนางนันทาทิวีและข้าพระ-
องค์ก็จักไปสำนักของยมราช ยมราชเห็นข้าพระองค์ทั้งสองแล้วก็จักให้พระนาง
นันทาทิวีแก่ข้าพระองค์เท่านั้น เมื่อข้าพระองค์แม้ตายแล้ว ก็ยังได้นางแก้ว
เช่นนั้น จักเสียประโยชน์อะไรเล่า ข้าพระองค์แลไม่เห็นความเสื่อมเพราะตัว

ต้องตาย พระเจ้าข้า ได้ยินว่า มโหสถกราบทูลพระเจ้าจูลนีอย่างนี้ ด้วยประการ
ฉะนี้.

พระมหาสัตว์สรรเสริญพระนางนันทาทวีในฐานะเท่านี้ หาสรรเสริญ
กษัตริย์อีก ๓ องค์ไม่ ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุไร เพราะธรรมดาสัตว์
ทั้งหลายย่อมไม่ทำสินหาอาลัยในชนอื่น ๆ คุยในภรรยาที่รัก หรือว่าชนทั้ง
หลาย เมื่อไม่ระลึกถึงมารดา ก็จักไม่ระลึกถึงบุตรและธิดา เพราะเหตุฉนั้น
พระโพธิสัตว์จึงสรรเสริญพระนางนันทาทวีเท่านั้น ไม่สรรเสริญพระราชมารดา
เพราะทรงพระชราแล้ว ในเมื่อพระมหาสัตว์สรรเสริญพระนางนันทาทวีด้วยเสียงอ่อนหวาน
พระนางนันทาทวีก็ได้เป็นเหมือนมาประทับอยู่หน้าที่นั่งพระเจ้าจูลนี แต่ฉนั้นพระเจ้าจูลนีจึงทรงคิดว่า ยกมโหสถบัณฑิตเสีย บุคคล
อื่นที่เชื่อว่าสามารถจะพามเหสีที่รักของเรามาให้แก่เรา ย่อมไม่มี ลำดับฉนั้น
เมื่อพระเจ้าจูลนีทรงระลึกพระนางเจ้านั้น ความโศกก็เกิดขึ้น พระโพธิสัตว์
จึงทูลเล่าโลมพระเจ้าจูลนีว่า พระองค์อย่าทรงวิตกเลย พระราชเทวี พระ-
ราชโอรส และพระราชนนีของพระองค์ ทั้ง ๓ องค์จักเสด็จกลับมา
เข้าพระองค์กลับไปนั้นแหละเป็นกำหนดแน่ในการเสด็จกลับแห่งกษัตริย์ทั้ง ๓
องค์ฉนั้น เพราะฉนั้น ขอพระองค์วางพระหฤทัยเสียเถิด พระเจ้าข้า.

ลำดับฉนั้น พระเจ้าจูลนีทรงคิดว่า เราให้ทำการพิทักษ์รักษาเมืองของ
เราเป็นอันดี แล้วมาดั่งล้อมอุปการณครั้งนี้ด้วยพลพาหนะถึงเท่านี้ มโหสถยัง
นำพระเทวีโอรสธิดา และพระชนนีของเราจากเมืองเราซึ่งรักษาดีแล้วอย่างนี้
ไปให้พระเจ้าวิเทหราชได้ และเมื่อพวกเราตั้งล้อมอยู่อย่างนี้ มโหสถยัง
พระเจ้าวิเทหราชทั้งพลพาหนะให้หนีไป แม้สักคนหนึ่งก็ห้ามใครรู้ไม่ มโหสถ
รู้เล่ห์กลอันเป็นทิพย์หรือ หรือเพียงอุบายบังตาหนอ เมื่อจะตรัสถามข้อความ
กะมโหสถ จึงตรัสคาถาว่า

เจ้ารู้เล่ห์กลอันเป็นทิพย์ หรือเจ้าได้ทำอุบาย
เพียงบังตา ในการที่เจ้าปล่อยพระเจ้าวิเทหราชผู้เป็น
ศัตรูของข้า ซึ่งตกอยู่ในเงื้อมมือข้าแล้ว.

มโหสถได้พึงรับสั่งจึงทูลว่า ข้าพระองค์รู้เล่ห์กลอันเป็นทิพย์ จริงอยู่
บัณฑิตทั้งหลายย่อมเรียนเล่ห์กลอันเป็นทิพย์ไว้ครั้น เมื่อภัยมาถึง ก็ปลดเปลื้อง
คนบ้าง ผู้อื่นบ้างให้พ้นทุกข์ ทูลฉะนี้แล้วทูลว่า

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า บัณฑิตทั้งหลายในโลกนี้
ย่อมบรรลุละห์กลอันเป็นทิพย์ บัณฑิตชนผู้มีความรู้
เหล่านั้น จึงเปลื้องตนจากทุกข์ได้ เหล่าโยธารุ่นหนุ่ม
เป็นคนฉลาด เป็นทหารขุดอุโมงค์ ของข้าพระองค์
มีอยู่ พระเจ้าวิเทหราชเสด็จไปกรุงมิตลา โดยทางที่
ทหารเหล่านี้ทำไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิพฺพมยิธ ตัดบทเป็น ทิพฺพมยํ
อิธ. บทว่า มาณวุตฺต ได้แก่ เหล่าโยธารุ่นหนุ่มผู้บำรุง. บทว่า เยธ
กเตน ได้แก่ ที่พวกเขาทำไว้. บทว่า มกุเคน ได้แก่ โดยอุโมงค์ที่
ตกแต่งไว้.

พระเจ้าจูถนีได้ทรงสดับคำนี้แล้ว ก็ใครจะทอดพระเนตรอุโมงค์โดย
ทรงคิดว่า มโหสถแจ้งว่า ได้ยินว่า พระเจ้าวิเทหราชได้เสด็จไปโดยอุโมงค์ที่
ตกแต่งไว้ อุโมงค์เป็นอย่างไรหนอ ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์รู้ว่า พระเจ้าจูถนีมี
พระราชประสงค์จะทอดพระเนตรอุโมงค์ จึงคิดว่า พระราชาใครจะทอดพระ-
เนตรอุโมงค์ เราจักแสดงอุโมงค์แก่พระองค์ เมื่อจะแสดง จึงได้กล่าวคาถา
นี้ว่า

เชิญเถิด พระเจ้าข้า ขอเชิญพระองค์ทอดพระ-
เนตรอุโมงค์ที่ได้สร้างไว้ดีแล้ว งามรุ่งเรืองด้วย
ระเบียบแห่งกองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และ
กองพลราบ ซึ่งสำเร็จดีแล้วตั้งอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หตุถินิ ความว่า ขอเชิญพระองค์ทอด
พระเนตรอุโมงค์ที่งามรุ่งเรืองด้วยระเบียบแห่งกองพลช้างเป็นต้นเหล่านั้นที่นาย
ช่างทำด้วยโปตถกรรม (การแกะสลัก) และจิตรกรรม (การเขียนภาพ) มี
แสงสว่างเป็นอย่างเดียวกันเช่นกับเทวสภาที่ตกแต่งแล้ว.

ก็แลครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว มโหสถได้ทูลต่อไปว่า อุโมงค์ซึ่งตกแต่ง
แล้ว ข้าพระองค์ให้สร้างไว้ด้วยปัญญาของข้าพระองค์ เป็นราวกะปรากฏแล้ว
ในที่ตั้งขึ้นแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ พระองค์จึงทอดพระเนตรประตูใหญ่
๘๐ ประตูน้อย ๖๔ ห้องนอน ๑๐๑ โคมดวงประทีป ๑๐๑ พระองค์จึงเป็น
ผู้พร้อมเพรียงบันเทิงกับด้วยข้าพระองค์ เสด็จเข้าไปสู่อุปราสาทนครกับด้วย
ราชบริพาร ทูลดังนี้แล้วให้เปิดประตูเมือง พระเจ้าจุลนีพระราชาร้อยเอ็ด
แควดล้อมเสด็จเข้าสู่เมือง พระมหาสัตว์ลงจากปราสาทถวายบังคมพระเจ้าจุลนี
พาพระราชาร่วมด้วยราชบริพารเข้าสู่อุโมงค์ พระเจ้าจุลนีทอดพระเนตรเห็น
อุโมงค์ราวกะเทวสภา เมื่อจะทรงพรรณนาคุณแห่งพระโพธิสัตว์ จึงตรัสว่า

ดูก่อนมโหสถ บัณฑิตทั้งหลายเช่นนี้ เหล่านี้

อย่างตัวเจ้า อยู่ในเรือน ในแวนแคว้นแห่งผู้ใด เป็น
ลาภของชาววิเทหรัฐและชาวกรุงมิลินาผู้ได้อยู่ร่วมกับ
ผู้นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิเทหานิ ความว่า เป็นลาภของชาว
วิเทหะ คือของชนบทที่เป็นบ่อเกิด คือเป็นที่ตั้งขึ้นแห่งเหล่าบัณฑิตเห็นปาน

นี่หนอ. บทว่า ยสุลิเม อธิสา ความว่า บัณฑิตทั้งหลายผู้ฉลาดในอุบายเหล่านี้ คือเห็นปานนี้ อยู่ในเรือนเดียวกัน ในประเทศเดียวกัน หรือในแคว้นเดียวกัน ของผู้ใดเป็นลากของผู้นั้นหนอ. บทว่า ยถา ตวมลิต ความว่า ชนทั้งหลายยอมได้เพื่ออันอยู่ในรัฐเดียวกัน ในชนบทเดียวกัน ในนครเดียวกัน ในเรือนเดียวกัน กับบัณฑิตเช่นนั้นเหมือนอย่างตัวท่านนั่นแหละ เป็นลากของชนเหล่านั้น คือของชาววิเทหรัฐและชาวกรุงมิถิลา ผู้ได้อยู่ร่วมกับท่าน พระเจ้าจุลนีพรหมทัตมีพระดำรัสดังนี้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ได้แสดงห้องนอน ๑๐๑ ห้องแด่พระเจ้าจุลนี ครั้นประตูห้องหนึ่งเปิด ประตูทั้งหมดก็เปิด ครั้นประตูห้องหนึ่งปิด ประตูทั้งหมดก็ปิด เมื่อพระราชาทอดพระเนตรพลางเสด็จไปข้างหน้า มโหสถโดยเสด็จไปข้างหลัง เสนาทั้งปวงก็เข้าไปสู่อุโมงค์ พระราชาเสด็จออกจากอุโมงค์ มโหสถรู้ว่าเสด็จออก จึงตามออกมาบ้าง ไม่ให้ชนทั้งปวงออก ปิดประตูอุโมงค์เหยียบเครื่องสลักขนสัตว์ ประตูใหญ่ ๘๐ ประตูน้อย ๒๑ ประตูห้องนอน ๑๐๑ และโคมดวงประทีป ๑๐๑ ก็ปิดพร้อมกัน อุโมงค์ทั้งสิ้นก็มีดีราวกะโลกันตนรก มหาชนทั้งกลัวทั้งสะอื้นอันมรณภัยคุกคามแล้ว พระมหาสัตว์หิบบดาบซึ่งคนเข้าไปฝังทรายไว้เมื่อวานนี้ แล้วโดดขึ้นจากพื้นสู่อากาศสูง ๑๘ ศอก แล้วกลับลงมาจากอากาศ จับพระหัตถ์พระเจ้าจุลนีพรหมทัตไว้เงื้อดาบให้ตักพระเหตุยทุธถามว่า ราชสมบัติในสกลชมพูทวีปเป็นของใคร พระราชากลัวตรัสตอบว่า เป็นของเธอ แล้วตรัสว่า เธอจงให้อภัยแก่ข้า มโหสถทูลว่า พระองค์อย่าตักพระเหตุยทุธแล้วเลย พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จับดาบด้วยใครจะปลงพระชนม์ก็หาไม่ ข้าพระองค์จับเพื่อจะสำแดงปัญญานุภาพของข้าพระองค์ ทูลฉะนั้นแล้วถวายดาบนั้นต่อพระหัตถ์พระราชา ลำดับนั้น มโหสถทูลพระราชาผู้ทรงถือดาบประทับยืนอยู่ว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ถ้า

พระองค์ทรงใคร่จะฆ่าข้าพระองค์ ก็จงฆ่าด้วยดาบเล่มนี้ ถ้าพระองค์ทรงใคร่จะพระราชทานอภัย ก็จงพระราชทาน พระราชาตรัสตอบว่า คุณก่อนบัณฑิต ข้าให้อภัยแก่เธอจริงๆ เธออย่าคิดอะไรเลย พระราชาจูณิพรหมทัตกับมโหสถ โภธิสัตว์ทั้งสองต่างจับดาบทำสาบานเพื่อไม่ประทุษร้ายต่อกันและกัน ลำดับนั้น พระเจ้าจูณิตรัสกะพระโภธิสัตว์ว่า คุณก่อนบัณฑิต เธอเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยกำลังปัญญาอย่างนี้ เหตุไรไม่เอาราชสมบัติเสีย มโหสถทูลตอบว่า ถ้าพระองค์อยากได้ ก็จงฆ่าพระราชาในสกลชมพูทวีปเสียในวันนี้แล้ว เอาราชสมบัติ ก็แต่การฆ่าผู้อื่นแล้วถือเอายศ นักปราชญ์ทั้งหลายไม่สรรเสริญ ลำดับนั้นพระราชาตรัสว่า คุณก่อนบัณฑิต มหาชนออกจากอุโมงค์ไม่ได้ก็คร่ำครวญ เธอจงเปิดประตูอุโมงค์ให้ชีวิตทานแก่มหาชน มโหสถเปิดประตูอุโมงค์ อุโมงค์ทั้งสิ้นก็มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน มหาชนกลับได้ความยินดี พระราชาทั้งปวงออกจากอุโมงค์กับเสนาไปสู่สำนักมโหสถ มโหสถสถิตอยู่ ณ พลับพลาอันกว้างขวางกับพระราชาจูณิ ลำดับนั้น พระราชาเหล่านั้นตรัสกะมโหสถว่า พวกข้าพเจ้าได้ชีวิตเพราะอาศัยท่าน ถ้าท่านไม่เปิดประตูอุโมงค์อีกครู่เดียว ข้าพเจ้าทั้งปวงก็จักถึงความตายในอุโมงค์นั้นนั่นเอง มโหสถทูลตอบว่า ข้าแต่มหाराชทั้งหลาย พระองค์ไม่เสียพระชนมชีพเพราะอาศัยข้าพระองค์ แต่ในบัดนี้ก็หาไม่ แม้ในกาลก่อนพระองค์ก็ได้อาศัยข้าพระองค์จึงยังดำรงพระชนมชีพอยู่ พระราชาเหล่านั้น ตรัสถามว่า เมื่อไร บัณฑิต มโหสถบัณฑิต จึงทูลว่า ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์ทรงฟัง ทรงระลึกถึงกาลเมื่อพระเจ้าจูณิ ยีตราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้นได้ ยกเสียแต่เมืองของพวกข้าพระองค์ แล้วกลับอุดตราบัญจาลาธาณี แล้วจัดแต่งสุราเพื่อดื่มชัชบานในสวนหลวงได้หรือไม่ พระราชาเหล่านั้นรับว่าระลึกได้ มโหสถจึงทูลว่า ในกาลนั้น พระราชาจูณิ กับแก้วผู้มีความคิดชั่ว ประกอบกันขึ้นเพื่อปลงพระชนม์เหล่าพระองค์ด้วยสุรา

ที่ประกอบด้วยยาพิษและมัจฉมังสะเป็นต้น ที่นั้นข้าพระองค์จึงรำพึงว่า เมื่อเรายังมีชีวิตอยู่ เหล่าพระองค์จงอย่าได้เสียพระชนมชีพโดยหาที่พึ่งมิได้เลย คิดในใจดังนี้จึงส่งพวกคนของข้าพระองค์ไป ให้ทำลายภาชนะทั้งปวง ทำลายความคิดของพวกนั้นเสีย ได้ให้ชีวิตท่านแต่พระองค์ทั้งหลาย พระราชาเหล่านั้นทั้งหมดได้สดับคำของมโหสถ ก็มีพระมนัสหวาดเสียว จึงทูลถามพระเจ้าจูลณีว่า จริงหรือไม่ พระเจ้าข้า พระเจ้าจูลณีตรัสตอบว่า จริง คิฉันเชื้อถ้อยคำของอาจารย์แก้วฎูได้ทำอย่างนั้น มโหสถบัณฑิตได้กล่าวจริงทีเดียว พระราชาเหล่านั้นต่างสวมกอดพระมหาสัตว์ ตรัสว่า แน่บัณฑิต ท่านได้เป็นที่พึ่งของพวกข้าพเจ้า พวกข้าพเจ้าได้รอดชีวิตเพราะท่าน ตรัสดังนี้แล้ว บุษยาพระโพธิสัตว์ด้วยราชาภรณ์ทั้งปวง มโหสถทูลพระเจ้าจูลณีอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระมหाराชาเจ้า พระองค์อย่าได้ทรงคิดเลย นั่นเป็นโทษของการส้องเสพด้วยมิตรลามกนั่นเอง ขอพระองค์ยังพระราชาเหล่านั้นในหังคโทษ พระราชาพรหมทัตตรัสว่า เราได้ทำกรรมเห็นปานนี้แก่พวกท่านเพราะอาศัยคนชั่ว นั่นเป็นความผิดของข้าพเจ้า ท่านทั้งหลายจงงดโทษแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักไม่ทำกรรมเห็นปานนี้อีก รับสั่งลงนั้นแล้วให้พระราชาเหล่านั้น มาโทษ พระราชาเหล่านั้นแสดงโทษกะกันและกัน แล้วเป็นผู้พร้อมเพรียง ชื่นชมต่อกัน ลำดับนั้น พระเจ้าจูลณีให้นำขาทนียะและโกชนียะเป็นอันมาก และดนตรีของหอมดอกไม้เป็นต้นมา เล่นอยู่ในอุโมงค์กับด้วยกษัตริย์ทั้งปวงตลอดสัปดาห์แล้ว เข้าสู่พระนคร ให้ทำสักการะใหญ่แก่พระมหาสัตว์ แวดล้อมไปด้วยพระราชา ร้อยเอ็ด ประทับนั่ง ณ ที่นพระราชมณเฑียรตรัสด้วยมีพระราชประสงค์จะให้ มโหสถบัณฑิตอยู่ในราชสำนักของพระองค์ ว่า

ข้าจะให้เครื่องเลี้ยงชีพ การบริหาร เบี้ยเลี้ยง
และบำเหน็จเพิ่มขึ้น ๒ เท่า และให้โภคสมบัติอัน

ไปบุญอื่น ๆ เจ้าจงใช้สอยสิ่งทีปรารถนา จงรื่นรมย์
เถิด อย่างกลับไปหาพระเจ้าวิเทหราชเลย พระเจ้า
วิเทหราชจักทำอะไรได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วุคฺติ ได้แก่ เครื่องเป็นไปแห่งชีวิตที่
อาศัยได้. บทว่า ปรีหาริ ได้แก่ ให้คามและนิคม. บทว่า ภคฺคํ ได้แก่
อาหาร. บทว่า เวตฺนํ ได้แก่ เสบียง. บทว่า โภเค ความว่า ข้าจะให้
โภคสมบัติอันไปบุญอื่น ๆ แก่เจ้า.

ฝ่ายมโหสถบัณฑิตเมื่อจะทูลห้ามพระเจ้าจลณี ได้ทูลว่า

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ผู้ใดสละท่านผู้ชুবเลียง
ตนเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ผู้นั้นย่อมถูกตนเองและผู้อื่น
ติเตียนทั้งสองฝ่าย พระเจ้าวิเทหราชยังทรงพระชนม์
อยู่เพียงใด ข้าพระองค์ไม่พึงเป็นราชบุรุษของพระ-
ราชาอื่นเพียงนั้น ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ผู้ใดสละ
ท่านผู้ชুবเลียงตนเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ผู้นั้นย่อมถูก
ตนเองและผู้อื่นติเตียนทั้งสองฝ่าย พระเจ้าวิเทหราช
ยังดำรงพระชนม์อยู่เพียงใด ข้าพระองค์ไม่พึงอยู่ใน
แคว้นแคว้นของพระราชาราชอื่นเพียงนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุตฺตโน จ ปรสฺส จ ความว่า บุคคล
ย่อมติเตียนตนด้วยตนว่า บาปเห็นปานนี้ อันเราผู้สละท่านผู้ชুবเลียงตนเพราะ
เหตุแห่งทรัพย์กระทำแล้ว แม้ผู้อื่นก็ย่อมติเตียนด้วยเหตุนี้ว่า ผู้นี้มีธรรม
เลวทราม สละท่านผู้ชুবเลียงตนมาเพราะเหตุแห่งทรัพย์ เพราะเหตุนี้ เมื่อ
พระเจ้าวิเทหราชยังดำรงพระชนม์อยู่ ข้าพระองค์ไม่อาจอยู่ในแคว้นแคว้น ของ
พระราชาราชอื่นได้.

ลำดับนั้น พระเจ้าจุลนีตรัสกะมโหสถว่า แน่ะบัณฑิต ถ้าอย่างนั้น ท่านจงให้ปฏิญาณว่าจะมาในนครนี้ ในเมื่อพระราชาท่านทิวงคตแล้ว มโหสถทูลสนองว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า เมื่อข้าพระองค์ยังมีชีวิตอยู่จักมา ลำดับนั้น พระเจ้าจุลนีพรหมทัตทรงทำมหาสักการะแก่พระโพธิสัตว์ตลอดสี่ปีค้ำ ครั้นล่วงไปอีกสี่ปีค้ำ เวลาที่มโหสถทูลลา เมื่อจะตรัสว่า แน่ะบัณฑิต ข้าให้สิ่งนี้ ๆ แก่เจ้า จึงตรัสภาคว่า

ดูก่อนมโหสถบัณฑิต ข้าให้ทอง ๑,๐๐๐ นิกกะ

และบ้าน ๘๐ บ้านในแคว้นกาสิแก่เจ้า ข้าให้ทาสี

๔๐๐ คน และภรรยา ๑๐๐ คนแก่เจ้า เจ้าจงพาเสนาจ-

นิกรทั้งปวงไปโดยสวัสดิ์เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิกขสหัสสุ ความว่า ๕ สหัสสะเป็น

๑ นิกกะ ให้ทอง ๑,๐๐๐ นิกกะ. บทว่า คาม ความว่า บ้านเหล่าใดเก็บส่วยได้ปีละหนึ่งแสนกหาปณะ ข้าให้บ้านเหล่านั้นแก่เจ้า. บทว่า กาสิสู ได้แก่ในแคว้นของประชาชนชาวกาสิ.

กาสีกรัฐนั้นอยู่ใกล้วิเทหรัฐ เพราะฉะนั้น พระเจ้าจุลนีจึงประทานบ้าน ๘๐ บ้านในกาสีกรัฐนั้นแก่มโหสถ ฝ่ายมโหสถทูลพระเจ้าจุลนีว่า พระองค์อย่าทรงวิตกถึงพระราชวงศ์เลย ข้าพระองค์ได้ทูลพระราชาท่านของข้าพระองค์ไว้ในกาลเมื่อพระองค์เสด็จไปกรุงมิถิลาว่า ขอพระองค์จงตั้งพระนางันทาทวีไว้ในที่พระราชชนนี จงตั้งพระปิณฑจันตกุมารไว้ในที่พระกนิษฐภคินี ทูลฉะนั้นแล้ว ได้อภิเษกพระนางปิณฑจันตราชธิดาของพระองค์กับพระเจ้าวิเทหราช แล้วจึงได้ส่งเสด็จพระเจ้าวิเทหราช ข้าพระองค์จักส่งพระราชมารดาพระนางันทาทวี และพระราชโอรสของพระองค์กลับมาโดยเร็วทีเดียว พระเจ้าจุลนีพรหมทัตตรัสว่า ดีแล้ว พ่อบัณฑิต แล้วมโหสถให้รับฝากข้า

ชายหญิงโศกระบือและเครื่องประดับ และทองเงินช่างม้ารถอันตกแต่งแล้ว
เป็นต้นที่พึงพระราชทานแก่พระราชธิดา ด้วยพระดำรัสว่า เจ้าพึงให้ทรัพย์
เหล่านั้นแก่พระปญฺจาลจันทีราชบุตรข้า เมื่อทรงพิจารณาจักอันควรทำแก่
เสนาพาหนะ จึงตรัสว่า

**พวกเจ้าจงให้อาหารแก่ช้างและม้าเพิ่มขึ้นเป็น
สองเท่า เพียงใด จงเลี้ยงดูกองรถและกองราบให้อิ่ม
หน้าด้วยข้าวและน้ำ เพียงนั้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาว ความว่า มิใช่เพิ่มเป็นสองเท่า
อย่างเดียวนั้น พระเจ้าจุลนีตรัสว่า จงให้อาหารมีข้าวเหนียวและข้าวสาลี
เป็นต้น แก่ช้างและม้าทั้งหลายจนเพียงพอ. บทว่า ตปฺปนฺนํ ความว่า จงให้
เท่าที่ไปไม่ลำบากในระหว่างทาง ให้อิ่มหนา.

ก็แลครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว เมื่อทรงส่งมโหสถบัณฑิตไป พระเจ้าจุล
นีตรัสว่า

**พ่อบัณฑิต เจ้าจงพาองช้าง กองม้า กองรถ
กองราบไป ขอพระเจ้าวิเทหมหาราชจงทอดพระเนตร
เห็นเจ้าผู้ไปถึงกรุงมิถิลา.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิถิลํ คตํ ความว่า ขอพระเจ้าวิเทหาราช
จงทอดพระเนตรเห็นเจ้าถึงกรุงมิถิลาโดยสวัสดิ.

พระเจ้าจุลนีทรงทำสักการะใหญ่แก่มโหสถบัณฑิตแล้วทรงส่งไป ด้วย
ประการฉะนี้ แม้พระราชธิดาเหล่านั้น ก็ทำมหาสักการะประทานบรรณา
การเป็นอันมาก ฝ่ายเหล่าบุรุษที่มโหสถวางไว้ในสำนักของพระราชธิดา
เหล่านั้นก็แควดล้อมมโหสถ มโหสถเดินทางไปด้วยบริวารมากในระหว่างทาง
ได้ส่งคนไปเก็บส่วยแต่บ้านที่พระเจ้าจุลนีประทาน ถึงวิเทรัฐ ฝ่ายอาจารย์

เสนกะได้วางคนไว้ในระหว่างทางสั่งว่า เจ้าจงดูพระเจ้าจูลนิเสด็จมาหรือไม่
เสด็จมา และบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งมา จงบอกข้า ฝ่ายคนผู้รับคำสั่งของเสนกะ
เห็นมโหสถมาแต่ไกลราว ๓ โยชน์จึงมาแจ้งแก่เสนกะว่า มโหสถมากับบริวาร
เป็นอันมาก เสนกะได้ฟังประพตฺติเหตุจึงได้ไปสู่วราชสำนัก ฝ่ายพระเจ้า
วิเทหราชประทับอยู่ ณ พื้นปราสาท ทอดพระเนตรภายนอกทางพระแกล
เห็นกองทัพใหญ่ ทรงรำพึงว่า เสนาของมโหสถน้อย ก็เสนานี้ปรากฏว่ามาก
เหลือเกิน พระเจ้าจูลนิเสด็จมากระมังหนอ ทรงรำพึงดังนี้ก็ทั้งทรงกลัวทั้งทรง
สะดุ้ง เมื่อจะตรัสถามอาจารย์ทั้ง ๔ จึงตรัสว่า

เสนาคือกองช้าง กองม้า กองรถ กองราบนั้น

ปรากฏมากมาย เป็นจตุรงคินิเสนาที่น่ากลัว บัณฑิต

ทั้งหลายสำคัญอย่างไรหนอ.

ลำดับนั้น เสนกะเมื่อจะกราบทูลข้อความนั้น จึงกล่าวว่

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ความยินดีอย่างสูงสุด

ย่อมปรากฏเฉพาะแต่พระองค์ มโหสถพากองทัพ

ทั้งปวงมาถึงแล้วโดยสวัสดิ.

พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงฟังคำของเสนกะจึงตรัสว่า ดูก่อนท่านเสนกะ
เสนาของมโหสถบัณฑิตน้อย ก็แต่นี้มากมาย เสนกะทูลตอบว่า มโหสถจัก
ทำให้พระเจ้าจูลนิทรงเลื่อมใส พระเจ้าจูลนิทรงเลื่อมใสแล้วจักพระราชทาน
เสนาแก่มโหสถ พระเจ้าวิเทหราชจึงให้เอากลองตีป่าวร้องในพระนครว่า
ชาวเมืองทั้งหลายจงตกแต่งพระนครต้อนรับมโหสถบัณฑิต ชาวพระนครก็ทำ
ตามประกาศ มโหสถเข้าพระนครไปสู่วราชสำนัก ถวายบังคมพระเจ้าวิเทหราช
แล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทหราชเสด็จลุกขึ้นสวมกอด
มโหสถแล้วประทับเหนือบัลลังก์อันประเสริฐ เมื่อจะทรงทำปฏิสันถารจึงตรัสว่า

คน ๔ คน นำคนตายไปทิ้งไว้ในป่าช้าแล้วกลับ
ไป ฉันทิ พวกเราทิ้งเจ้าไว้ในกับปิลรัฐแล้วกลับมา
ในที่นี้ ก็ฉันทิ เมื่อเป็นเช่นนั้น เจ้าปลีองตนพัน
มาได้เพราะเหตุอะไร เพราะปัจจัยอะไร หรือเพราะ
ผลอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จตุโร ชนา ความว่า เนะบัณฑิต
คน ๔ คนนำคนตายไปป่าช้าด้วยเตียง ทิ้งคนตายนั้นไว้ในป่าช้านั้น ไม่เหลียว
แลไป ฉันทิ พวกเราทิ้งเจ้าไว้ในกับปิลรัฐมาที่นี้ ก็ฉันทิ. บทว่า วญฺเณ
ได้แก่ ด้วยเหตุ. บทว่า เหตุนา ได้แก่ ด้วยปัจจัย. บทว่า อตุลชาเตน
ได้แก่ ด้วยผล. บทว่า ปริโมจยิ ความว่า พระเจ้าวิเทหราชตรัสถาม
มโหสถว่า เจ้าตกอยู่ในเงื้อมมือของข้าศึก ปลีองตนพันมาได้ ด้วยเหตุอะไร
ด้วยปัจจัยอะไร ด้วยผลอะไร.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทูลตอบว่า

ข้าแต่พระจอมวิเทหรัฐ ข้าพระองค์ป้องกันข้อ
ความด้วยข้อความ ป้องกันความคิดด้วยความคิด
พระเจ้าข้า ไซ้แต่เท่านั้น ข้าพระองค์ยังป้องกันพระ-
ราชา ดังสาครกันล้อมชมพูทวีปไว้ฉะนั้น.

เนื้อความของคานานั้นว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ข้าพระองค์ป้องกัน
ข้อความที่พวกนั้นคิดไว้ ด้วยข้อความที่ข้าพระองค์คิดแล้ว ข้าพระองค์ป้องกัน
ความคิดที่พวกนั้นคิดไว้ ด้วยความคิดของข้าพระองค์ ไซ้แต่เท่านั้น ข้า-
พระองค์ยังได้ป้องกัน พระราชาเมื่อนั้นผู้มีพระราชาร้อยเอ็ดเป็นบริวารถึงเพียงนี้
ทีเดียว ดูสาครกันล้อมชมพูทวีปไว้ฉะนั้น มโหสถกล่าวกรรมที่ตนทำทั้งหมด
โดยพิสดาร.

พระเจ้าวิเทโหราชได้ทรงสดับดังนั้นแล้วทรงโสมนัส ลำดับนั้น
มโหสถบัณฑิตเมื่อจะทูลถึงบรรณาการที่พระเจ้าจูณิพระราชทานแก่ตนให้
ทรงทราบ จึงทูลว่า

พระเจ้าจูณิพระราชทานทอง ๑,๐๐๐ นิกกะ บ้าน
๘๐ บ้านในแคว้นกาสิ ทาสี ๔๐๐ คน และภรรยา
๑๐๐ คนแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ได้พาเสนางคนนิกร
ของข้าพระองค์ทั้งหมดมาในที่นี้โดยสวัสดิ์.

แต่นั้น พระราชาทรงยินดีว่าเริงเหลือเกิน เมื่อจะตรัสสรรเสริญคุณ
ของพระมหาสัตว์ จึงทรงเปล่งอุทานนั้นนั้นแล้วว่า

แนะนำเสนาจารย์ การอยู่ร่วมด้วยเหล่าบัณฑิต
เป็นสุขดีหนอ เพราะวามโหสถปลดเปลื้องพวกเรา
ผู้ตกอยู่ในเงื้อมมือข้าศึก ดุจบุคคลปลดเปลื้องฝูงนก
ที่ติดอยู่ในกรง หรือฝูงปลาที่ติดอยู่ในแห ฉะนั้น.

ฝ่ายเสนกบัณฑิตเมื่อจะรับพระราชดำรัส ได้กล่าวคาถานั้นนั้นแล้วว่า

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า บัณฑิตทั้งหลายนำความ
สุขมาแท้จริงอย่างนี้ทีเดียว มโหสถปลดเปลื้องพวกเรา
ผู้ตกอยู่ในเงื้อมมือข้าศึก ดุจบุคคลปลดเปลื้องฝูงนี้
ที่ติดอยู่ในกรง หรือฝูงปลาที่ติดอยู่ในแห ฉะนั้น.

ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทโหราชให้ตีกลองปาวร้องในพระนครว่า ชาว-
เมืองจงเล่นมหรสพใหญ่ตลอดศัปดาห์ คนเหล่าใดมีความรักในตัวเรา คน
เหล่านั้นทั้งหมดจงทำสักการะและสัมนานะแก่มโหสถบัณฑิตเถิด.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น ตรัสว่า

ชาวเมืองซึ่งนับว่าเกิดในแคว้นมคธ จงคิดพิณ
ทั้งปวง จงตีกลองเล็กกลองใหญ่และมโหระทึก จงพา

กันหรือร้องบันลือเสียงให้เซ็งแซ่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาหุณนตุ** ได้แก่ จงประโคมดนตรี.

บทว่า **มาครา** **สั ขา** ความว่า นับว่าเกิดในนครรัฐ. บทว่า **ทุนุทธิ** ได้แก่ กองใหญ่.

ลำดับนั้น ชาวเมืองและชาวชนบทเหล่านั้น ตามปกติก็ใคร่จะกระทำสักการะแก่มโหสถบัณฑิตอยู่แล้ว ครั้นได้ยินเสียงกลองป่าวร้องก็ได้ทำสักการะกันเหลือล้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น ตรัสว่า

พวกฝ่ายใน พวกกุมาร พ่อค้า พราหมณ์

กองช้าง กองม้า กองรถ กองรบ ชาวชนบทและ

ชาวนิคม ร่วมกันนำข้าวน้ำเป็นอันมากมาให้แก่มโหสถ

บัณฑิต ชนเป็นอันมากได้เห็นมโหสถบัณฑิตกลับมา

สู่กรุงมิถิลา ก็พากันล้อมใส่ ครั้นมโหสถบัณฑิต

ถึงแล้ว ก็โบกผ้าอยู่ทั่วไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โอโรธา จ** ความว่า พวกฝ่ายในมีพระนางอุทุมพรเทวีเป็นต้น. บทว่า **อภิหารยฺหุ** ความว่า ให้นำไปยัง คือ ส่งไป. บทว่า **พหุชฺชน** ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ชนเป็นอันมาก ทั้งชาวพระนคร ทั้งชาวบ้านสี่ประตูเมือง ทั้งชาวชนบท ได้ล้อมใส่แล้ว.

บทว่า **ทิสฺวา ปรณฺฑิตมาคเต** ความว่า เมื่อมโหสถบัณฑิตมากรุงมิถิลา

เห็นมโหสถบัณฑิตนั้น. บทว่า **ปวคฺตต** ความว่า เมื่อมโหสถบัณฑิตถึง

กรุงมิถิลา มหาชนดีใจกล่าวว่า มโหสถบัณฑิตนี้ปลดเปลื้องพระราชอาชญา

เราที่ตกอยู่ในอำนาจของปีศาจมิตรให้ปลอดภัยก่อน

ภายหลังยังพระราชาร้อยเอ็ดให้ขมาโทษกันและกันทำให้สามัคคีกัน

ยังพระเจ้าจุลณีให้ล้อมใส่พาเอาศใหญ่ที่พระเจ้าจุลณีประทานมาแล้ว ได้โบกผ้ากันอยู่ทั่วไป.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ไปสู่ราชสำนักในวันสุกมรสพราบพูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ควรที่พระองค์จะส่งพระราชมารดา พระราชเทวี และพระราชโอรสของพระเจ้าจูลนีไปเสียโดยเร็ว พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงฟังคำมโหสถก็ตรัสว่า ดีแล้วพ่อ เจ้าจงส่งไปเสีย มโหสถทำสักการะใหญ่แก่กษัตริย์ทั้ง ๓ นั้น และทำสักการสันมานะแก่เสนาผู้มากับตน ส่งกษัตริย์ทั้ง ๓ แม้นั้นกับพวกชนของตนไปด้วยบริวารเป็นอันมาก ส่งภรรยา ๑๐๐ คนและทาสี ๔๐๐ คน ที่พระเจ้าจูลนีพระราชทานแก่ตน มอบถวายไปกับพระนางนั้นทาเทวี และส่งแม่เสนาผู้มากับด้วยตนไปกับชนเหล่านั้น.

พระนางนั้นทาเทวีสวมกอดพระธิดาจุมพิตที่พระเศียรแล้วตรัสว่า แม่ลาเจ้าละ แน่ไปละ ตรัสจะนี้ทรงกันแสงคร่ำครวญด้วยศัพท์สำเนียงอันดัง ฝ่ายพระนางปัญจาลจันที่ผู้พระธิดาทรงกราบพระราชมารดาแล้วทรงโศกาครุทูลว่า พระมารดาอย่าละทิ้งลูกก่อน กษัตริย์ทั้ง ๓ ออกจากพระนครด้วยบริวารเป็นอันมากถึงอุดตฺรปัญจาลนครโดยลำดับ ลำดับนั้น พระเจ้าจูลนีพรหมทัตตรัสถามพระราชมารดาว่า ข้าแต่พระมารดา พระเจ้าวิเทหราชทรงทำอนุเคราะห์แก่พระองค์อย่างไร พระนางเจ้าสลากราชชนนีตรัสตอบว่า พ่อตรัสอะไร พระเจ้าวิเทหราชตั้งแม่ไว้ในฐานเป็นเทวดาได้ทำสักการะแก่เราดังนั้นทาเทวีไว้ในฐานเป็นพระราชมารดา ตั้งพ่อปัญจาลจันทกุมารในฐานเป็นราชกนิษฐภาดา พระเจ้าจูลนีได้ทรงสดับพระราชชนนีรับสั่งก็ทรงยินดียิ่งนัก แล้วส่งบรรณาการเป็นอันมากไปถวายพระเจ้าวิเทหราช จำเดิมแต่นั้นกษัตริย์เจ้าพระนครทั้ง ๒ ก็พร้อมเพรียงชื่นชมอยู่แล.

จบมหาอุมมังคกัณฑ์

พระนางปัญจาลจันท์ได้เป็นที่รัก เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าวิเท-
ราช ในปีที่ ๒ พระนางเจ้านั้นประสูติพระโอรส ครั้นพระราชโอรสนั้นมี
พรรษาได้ ๑๐ ปี พระเจ้าวิเทราชผู้พระชนกสวรรคต มโหสถโพธิสัตว์ได้
ถวายราชสมบัติแก่พระกุมารนั้น แล้วทูลลาว่า ข้าแต่เทพเจ้า ข้าพระองค์จัก
ไปอยู่ราชสำนักพระเจ้าจูลนีพระอัยกาของพระองค์ พระราชานั้น ตรัสว่า
แน่ะบัณฑิต ท่านอย่าทิ้งข้าพเจ้าผู้ยังเด็กไปเสีย ข้าพเจ้าตั้งท่านไว้ในที่บิดา
จักทำสักการบูชา แม้พระนางเจ้าปัญจาลจันท์ผู้พระชนนีก็ตรัสวิงวอนพระโพธิ-
สัตว์ว่า แน่ะบัณฑิต ในกาลเมื่อท่านไปเสียแล้ว ที่พึ่งอื่นของข้าพเจ้าไม่มี
ขอท่านอย่าไปเลย มโหสถทูลว่า ข้าพระองค์ได้ถวายปฏิญาณไว้แต่พระเจ้าจูลนี
ข้าพระองค์ไม่สามารถเพื่อจะไม่ไป เมื่อมหาชนรำคาญอยู่อย่างน่าสงสาร
มโหสถก็พาพวกอุปัฏฐากของตนออกจากพระนครไปถึงอุดตราบัญจาลราชธานี
พระเจ้าจูลนีทรงทราบวามโหสถมาถึง ก็เสด็จต้อนรับให้มโหสถเข้าพระนคร
ด้วยบริวารเป็นอันมาก ประทานเคหสถานใหญ่ให้มโหสถอยู่ แล้วประทาน
บ้าน ๘๐ บ้านที่ประทานแล้ว แต่แรกและโภคสมบัติอื่น ๆ มโหสถก็รับราชการ
ณ ราชสำนักนั้น.

ในกาลนั้น มีปริพาชิกคนหนึ่ง ชื่อเกรี เคยเข้าไปฉันทในพระราช-
นิเวศน์ นางเป็นบัณฑิตฉลาด นางยังไม่เคยเห็นมโหสถ ได้สดับกิตติศัพท์ว่า
ได้ยินว่า มโหสถบำรุงพระราชฯ แม้มโหสถก็ยังไม่เคยเห็นปริพาชิกา ได้ยิน
แต่กิตติศัพท์ว่า ได้ยินว่า ปริพาชิกาชื่อเกรี ฉันทในราชสถาน.

ฝ่ายพระนางนันทาเทวีไม่ชอบพระเหตุภัยในพระโพธิสัตว์ว่า มโหสถ
ทำปียวิปโยคให้เราลำบาก พระนางจึงตรัสสั่งเหล่าสตรีที่สนิทราว ๕๐๐ คนว่า
เจ้าทั้งหลายจงพยายามหาโทษของมโหสถสักอย่างหนึ่ง แล้วทูลยุยงระหว่างพระ-

ราชาให้แตกกัน สตรีเหล่านั้นเที่ยวมองหาโทษของมโหสถอยู่ วันหนึ่งปริพาชิกานั้นฉันทแล้วออกไป ได้เห็นพระโพธิสัตว์มาสู่ราชูปถัมภ์ ณ พระลาน พระโพธิสัตว์ไหว้ปริพาชิกาแล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ปริพาชิกาคิดว่า ได้ยินว่า มโหสถนี้เป็นบัณฑิต เราจักรู้ความที่เธอเป็นบัณฑิตหรือไม่ใช่บัณฑิตก่อน เมื่อจะถามปัญหาด้วยเครื่องหมายแห่งมือ จึงแลดูมโหสถแล้วแรงแม้ออก ได้ยินว่า นางถามปัญหาด้วยใจว่า พระเจ้าจุลนีนามโหสถมาแต่ประเทศอื่น เดียวนี้ทรงบำรุงเช่นไรหรือไม่ได้ทรงบำรุง พระโพธิสัตว์รู้ว่า นางเฝ้าปริพาชิกาถามปัญหาเราด้วยเครื่องหมายแห่งมือ เมื่อจะแก้ปัญหาก็กำมือ ได้ยินว่า มโหสถแก้ปัญหาคือใจว่า ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า พระราชาทรงรับปฏิญาณของข้าพเจ้าแล้วให้เรียกมา เดียวนี้เป็นผู้เหมือนกับกำพระหัตถ์ไว้มันยังไม่พระราชทานอะไร ๆ ที่พระองค์ยังไม่เคยพระราชทานแก่ข้าพเจ้า นางเฝ้ารู้ถ้อยคำของมโหสถจึงยกมือขึ้นลูบศีรษะของตน นางแสดงข้อความนี้ด้วยกิริยานั้นว่า เนอะบัณฑิต ถ้าท่านลำบาก เหตุไรท่านจึงไม่บวชเหมือนอาตมาเล่า พระมหาสัตว์รู้ความนั้นจึงลูบท้องของตน แสดงข้อความนี้ด้วยกิริยานั้นว่า ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า บุตรและภรรยาข้าพเจ้าต้องเลี้ยงดูมาก เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้ายังไม่บวช นางเฝ้าถามปัญหาด้วยเครื่องหมายแห่งมือแล้วไปสู่อาวาสของตน ฝ่ายมโหสถไหว้นางแล้วไปสู่อำเภอรูปถัมภ์

พวกสตรีคนสนิทที่พระนางนั้นทาเทวีประกอบยืนอยู่ที่หน้าต่าง เห็นกิริยานั้น จึงไปเฝ้าพระเจ้าจุลนี ทูลยุยงว่า ข้าแต่สมมติเทพ มโหสถอยู่ในที่เดียวกับนางเฝ้าปริพาชิกา เป็นผู้ใคร่จะชิงราชสมบัติ ย่อมเป็นศัตรูของพระองค์ พระราชาได้ทรงสดับคำนั้น จึงตรัสว่าพวกเจ้าได้เห็นหรือได้ฟังอะไร สตรีเหล่านั้นทูลว่า ข้าแต่มหाराช ปริพาชิกานั้นแล้วลงจากปราสาท เห็นมโหสถ แล้วเหยียดมือออกหมายให้รู้ความว่า ท่านสามารถจะทำพระราชให้เป็นดังฝ่ามือ หรือให้เป็นดังลานนวดข้าวให้เสมอ

แล้วทำราชสมบัติให้ถึงเงื้อมมือคน ฝ่ายมโหสถเมื่อแสดงอาการจับดาบ ได้กำมือเข้า หมายถึงรู้ว่า เราจะตัดศีรษะพระราชบิดาโดยวันล่วงไปเล็กน้อยแล้วทำราชสมบัติให้ถึงเงื้อมมือคน ปริพาชกยกมือของตนขึ้นลูบศีรษะหมายถึงรู้ว่า ท่านจะตัดศีรษะพระราชบิดาเท่านั้น หรือ มโหสถลูบท้อง หมายถึงรู้ว่า เราจะตัดกลางตัวเสียด้วย ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงไม่ประมาท ควรที่พระองค์จะฆ่ามโหสถเสียก่อน พระเจ้าจุลณีได้ทรงฟังถ้อยคำของสตรีเหล่านั้น จึงทรงดำริว่า มโหสถไม่อาจจะประทุษร้ายในเรา เราจักถามปริพาชกาก็จักรู้ความอีกวันหนึ่งในกาลเมื่อปริพาชกานั้นแล้ว พระองค์เข้าไปหานางตรีสตามว่า ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า ผู้เป็นเจ้าพบมโหสถบ้างหรือ นางทูลว่า เมื่อวานนี้อาตมะฉันแล้วออกไปจากที่นี่ได้พบเธอ ตรัสถามว่าได้เจรจาสนทนาอะไรกันบ้าง นางทูลว่า หาได้พูดอะไรกันไม่ เป็นแต่อาตมะได้ยินว่า เธอเป็นนักปราชญ์ จึงถามปัญหาเธอด้วยเครื่องหมายแห่งมือ ด้วยมนสิการว่า ถ้าเธอเป็นนักปราชญ์ เธอจักรู้ปัญหานี้ จึงได้แบมือออกให้สำคัญรู้ว่า พระราชาของท่านเป็นผู้มีพระหัตถ์แบ หรือมีพระหัตถ์กำ คือได้ทรงสงเคราะห์อะไรท่านบ้าง หรือมิได้ทรงสงเคราะห์ มโหสถได้กำมือให้หมายรู้ว่า พระราชารับปฏิญาณของข้าพเจ้าไว้แล้วตรีสเรียกมา เดียวนี้ยังไม่ได้พระราชทานอะไร ที่นั่นอาตมะจึงลูบศีรษะให้หมายความ ว่า ถ้าท่านลำบาก ทำไมท่านไม่บวชตั้งอาตมะเล่าฝ่ายมโหสถลูบท้องของตนให้ทราบ ว่า บุตรภรรยาอันข้าพเจ้าต้องเลี้ยงดูมีมากเกินจะต้องให้เต็มท้องกันมิใช่น้อย เหตุนี้จึงยังบวชไม่ได้ พระราชาจึงตรัสถามต่อไปว่า ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า มโหสถเป็นนักปราชญ์หรือ นางเทรีทูลว่า บุคคลอื่นชื่อว่า เป็นนักปราชญ์เช่นมโหสถย่อมไม่มีในพื้นที่แผ่นดิน พระราชาได้ทรงฟังถ้อยคำแห่งนางเทรีแล้ว ทรงนมัสการแล้วอาราธนาให้กลับ ในกาลเมื่อนางเทรีไปแล้ว มโหสถได้เข้าไปสู่ราชูฏฐาน.

ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสถามมโหสถว่า คุณก่อนบัณฑิต เจ้าได้พบ นางเกรีปริพาชกาบ้างหรือ มโหสถกราบทูลโดยนิยมนำข้อความที่นางทูลแล้วว่า เมื่อวานนี้นางออกไปจากพระราชนิเวศน์ ข้าพระองค์ได้พบนาง นางถามปัญหาข้าพระองค์ด้วยเครื่องหมายแห่งมืออย่างนั้น แม้ข้าพระองค์ ก็ได้แก้ปัญหานั้น พระราชาทรงเลื่อมใส พระราชทานที่เสนาบดี แก่มโหสถในวันนั้น ให้มโหสถรับราชกิจทั้งปวง มโหสถก็มีเกียรติยศ ใหญ่ในระหว่างอสิริยศที่ได้รับพระราชทาน มโหสถคิดว่า พระราชา พระราชทานอสิริยศยิ่งใหญ่ในคราวเดียว ก็แต่พระราชาทั้งหลายแม้ทรงใคร่ จะยังเราให้ตาย ก็ย่อมทรงทำอย่างนี้เอง ไฉนหนอเราจะทดลองพระราชาว่า เป็นผู้ที่มีพระหฤทัยดีต่อเราหรือไม่ ก็แต่บุคคลอื่นไม่สามารถจะรู้ได้ นางเกรี ปริพาชกาผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญานั้นแหละจักรู้ได้โดยอุบาย ครั้นคิดฉะนี้แล้ว จึงถือของหอมมีดอกไม้เป็นต้น เป็นอันมากไปสู่อาวาสปริพาชกา บูชาไหว้ นาง แล้วจึงกล่าวว่า ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า ตั้งแต่วันที่ท่านกล่าวคุณถาของข้าพเจ้าแด่ พระราชา พระราชาพระราชทานยศยิ่งใหญ่แก่ข้าพเจ้าราวจะว่าจะทับถม แต่ ข้าพเจ้าหาทราบยศที่พระราชทานนั้นไม่ว่า พระราชทานโดยปกติหรือโดยพิเศษ ดีแล้ว ท่านพึงรู้ความที่พระราชาโปรดปรานข้าพเจ้าละหรือ โดยอุบายอันหนึ่ง นางเกรีรับคำ.

อีกวันหนึ่งเมื่อไปสู่พระราชนิเวศน์ ได้คิดปัญหาชื่อว่า ทกรักษปัญหา ดังได้สดับมา ความปริวิตกอย่างนี้ได้เกิดมีแก่นางเกรีว่า เราเป็นเหมือน คนสอดแนม จักทูลถามพระราชาโดยอุบาย ก็จักรู้ว่า พระองค์มีพระหฤทัยดีต่อมโหสถหรือไม่ นางไปทำกตกิจแล้วนั่งอยู่ ฝ่ายพระราชาทรง นมัสการนางเกรีแล้วก็ประทับนั่งอยู่ ความปริวิตกได้เกิดมีแก่นางเกรีว่า ถ้า พระราชาจักเป็นผู้มีพระหฤทัยร้ายต่อมโหสถ เราทูลถามปัญหา จักตรัสความ ที่พระองค์มีพระหฤทัยร้ายในท่ามกลางมหาชน ชื่อนั้นจะไม่สมควร เราจักต้อง

ทูลถามพระองค์ในที่ควรแห่งหนึ่ง นางจึงทูลว่า อาตมะปรารถนาที่ลับ พระราชา
จึงให้ชนทั้งหลายกลับไปเสีย ลำดับนั้น นางเกริจึงทูลขอวโรกาสแต่พระราชาว่า
อาตมะจักทูลถามปัญหาะพระองค์ พระราชาตรัสอนุญาตว่า ถ้ามเกิดผู้เป็นเจ้าของ
ข้าพเจ้ารู้ก็จักกล่าวแก่ ลำดับนั้น นางเกริปริพาชกาเมื่อจะทูลถามทกรักขส-
ปัญหา จึงกล่าวคาถาที่หนึ่งว่า

ถ้าว่าผีเสื้อน้ำผู้แสวงหาเครื่องเส้นมนุษย์ จับเรือ

ของพระนางสลากเทวีพระราชชนนี พระนางนันทา

เทวีพระมเหสี พระติชิตมนตรีกุมารพระอนุชา ธนุ-

เสขกุมารพระสหาย เกวัฏพราหมณ์ราชบุโรหิตาจารย์

มโหสถบัณฑิต และพระองค์รวม ๗ ซึ่งล้วนอยู่ใน

ทะเล พระองค์จะประทานใครอย่างไรให้เป็นลำดับ

แก่ผีเสื้อน้ำ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สตุตุนัน ความว่า ของคน ๗ คน
เหล่านั้น คือ พระชนนีของพระองค์ ๑ พระนางนันทาเทวี ๑ ตติชิตมนตรีกุมาร
ธนุเสขพระสหาย ๑ บุโรหิต ๑ มโหสถ ๑ และพระราชา ๑. บทว่า อุตกณฺณเว
ได้แก่ ในน้ำทั้งลึกทั้งกว้าง. บทว่า มนุสฺสพฺลิมเสานิน ความว่า แสวงหา
เครื่องเส้นด้วยมนุษย์. บทว่า คณฺเหยฺย ความว่า ผีเสื้อน้ำถึงพร้อมด้วย
เรียวแรง โพล่ขึ้นจากน้ำจับเรื่อนั้นไว้ ก็และครั้ง จับแล้วกล่าววว่า ท่านจงให้
ชน ๗ คนเหล่านั้นแก่ข้าพเจ้าตามลำดับ ข้าพเจ้าจะปล่อยท่านไป เมื่อเป็น
อย่างนี้ พระองค์จะจัดลำดับให้อย่างไร. บทว่า มุญฺเจติ ทกรกฺขโต
ความว่า พึงจัดลำดับคนที่หนึ่งถึงคนที่หกให้อย่างไร.

พระเจ้าจุลนีทรงสดับดังนั้น เมื่อจะทรงสำแดงตามพระราชอัธยาศัย
จึงตรัสคาถาที่ว่า

ข้าพเจ้าจักให้พระมารดา ก่อน ให้มเหสี กนิษฐ-
ภาดา แต่นั้นให้สหาย ให้พราหมณ์บุโรหิตเป็นที่
ให้ตนเองเป็นที่ ๖ ไม่ให้มโหสถแท้ทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จญฺฐาหิ ความว่า เมื่อผีเสื้อน้ำเคี้ยวกิน
พราหมณ์เป็นคนที่ ๕ แล้ว ลำดับนั้นข้าพเจ้าจะกล่าวว่ พ่อผีเสื้อน้ำ จงอำปาก
เมื่อมันอำปากแล้ว ข้าพเจ้าจะพันรักไว้ให้มัน ไม่คำนึงถึงสิริราชสมบัติ
กล่าวว่า จงเคี้ยวกินข้าพเจ้าในบัดนี้ แล้วโดดเข้าปากมัน เมื่อข้าพเจ้ายังมีชีวิต
อยู่ จะไม่ให้มโหสถบัณฑิตอย่างแน่นอน.

ปัญหานี้จบด้วยกลามรรคเท่านั้น

ความที่พระราชามีพระหฤทัยดีในพระมหาสัตว์ อันปริพาชกรู้แล้ว
ด้วยประการฉะนี้ แต่คุณของมโหสถบัณฑิตได้ปรากฏด้วยกลามรรคเพียงนี้เท่า
นั้นก็หาไม่ เพราะเหตุนี้ ความปริวิตกได้มีแก่นางเถรีว่า เราจะกล่าวคุณของ
เขานั้น ๆ ในท่ามกลางมหาชน พระราชาจักแสดงโทษของเขาเหล่านั้น แล้ว
ทรงสรรเสริญคุณของมโหสถบัณฑิต คุณของมโหสถบัณฑิตก็จักปรากฏ
ดุจดวงจันทร์ในวันเพ็ญลอยเด่นในท้องฟ้าฉะนั้น ด้วยประการฉะนี้
นางจึงยังมหาชนในเมืองทั้งหมดให้ประชุมกัน แล้วทูลถามปัญหานี้
นั้นแหละก็พระราชาก็จำเดิมแต่เบื้องต้น ครั้นพระราชาทรงแสดงอย่างนั้น
แล้ว จึงทูลว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์รับสั่งว่าจักประทานพระชนนีก่อน
ก็ธรรมดาว่ามารดามีคุณูปการมาก พระราชมารดาของพระองค์เช่นกับมารดา
ของชนเหล่าอื่นก็หาไม่ พระราชมารดาของพระองค์มีพระอุปการะมาก เมื่อ
จะแสดงพระคุณแห่งพระราชมารดา จึงได้กล่าวสองคาถาว่า

พระราชชนนีของพระองค์เป็นผู้บำรุงเลี้ยง และ
ให้ประสูติ เป็นผู้อนุเคราะห์ตลอดราตรีนาน พราหมณ์
ชื่อฉัพพิ ประทูลร้ายในพระองค์ พระราชมารดาเป็น
ผู้ฉลาดเห็นประโยชน์เป็นปกติ ทำรูปเปรียบอื่นปลด
เปลื้องพระองค์จากการปลงพระชนม์ พระองค์จะ
ประทานพระชนนีผู้มีพระมโนสคงที่ ประทานพระ-
ชนมชีพ ผู้ให้ทรงเจริญระหว่างพระทรวง ทรงไว้ซึ่ง
พระกรรมนั้นแก่ผีเสื้อน้ำ ด้วยโทษอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โปเสตา ความว่าง ทรงให้อาบ ให้ดื่ม
ให้บริโภค วันละสองสามครั้ง เลี้ยงดูพระองค์ในเวลายังทรงพระเยาว์. บทว่า
ทิมรตตานุภุมปิภา ความว่า ทรงอนุเคราะห์ด้วยพระหฤทัยอ่อนตลอด
กาลนาน. บทว่า ฉัพพิ ตยิ ปฏฺฐาติ ความว่า พราหมณ์ชื่อว่าฉัพพิ ประ-
ทูลร้ายในพระองค์ ในกาลใด เมื่อพราหมณ์นั้นประทูลร้ายในพระองค์ พระ
ราชมารดานั้นเป็นผู้ฉลาดเห็นประโยชน์เป็นปกติ ได้ทำรูปอื่นเปรียบรูป
พระองค์ ปลดเปลื้องพระองค์จากการปลงพระชนม์.

ดังได้สดับมาว่า พระชนกของพระเจ้าจูลณี มีพระนามว่า มหาจูลณี
พระนางสลากเทวีเป็นพระมเหสีได้ทำชู้กับพราหมณ์อันมีชื่อว่าฉัพพิ นั้น ได้ปลง
พระชนม์พระเจ้ามหาจูลณียกราชสมบัติให้พราหมณ์ เป็นมเหสีแห่งพราหมณ์นั้น
ในกาลเมื่อพระเจ้าจูลณียังทรงพระเยาว์ วันหนึ่ง จูลณีราชกุมารทูลว่า ข้าแต่
พระมารดา หม่อมฉันหิว จึงให้ของควรเคี้ยวพร้อมกับน้ำอ้อยแก่พระโอรส
แมลงวันทั้งหลายตอมล้อมพระกุมารนั้น พระกุมารนั้นทรงคิดว่า เราจักเคี้ยว
กินของควรเคี้ยวนี้ไม่ให้มีแมลงวัน จึงเลี้ยงไปหน่อยหนึ่งแล้ว ยังหยาดแห่ง
น้ำอ้อยให้ตกลงยังพื้น แล้วไล่แมลงวันที่สำนักคนให้หนีไป แมลงวันเหล่านั้น

ก็พากันไปตอมน้ำอ้อยที่พื้นนั้น ราชกุมารเสวยของควรเคี้ยวไม่ให้มีแมลงวัน แล้ว ล้างพระหัตถ์ทั้งสองบ้วนพระโอษฐ์แล้วหลีกไป พราหมณ์ได้เห็นกิริยาแห่งราชกุมารนั้นจึงคิดว่า กุมารนี้กินน้ำอ้อยไม่มีแมลงวันในบัดนี้ เจริญวัยแล้วจักไม่ให้ราชสมบัติแก่เรา เราจักยังกุมารนั้นให้ตายเสียในเคี้ยวนี้ทีเดียว พราหมณ์จึงแจ้งเนื้อความนั้นแก่พระนางสลากเทวี พระนางตรัสตอบว่า ดีแล้ว เทพเจ้า ข้าพระเจ้ายังพระภักศดาของตนให้สิ้นพระชนม์ด้วยความรักในพระองค์ ต้องการอะไรด้วยกุมารนี้แก่ข้าพระเจ้า ณ บัดนี้ ข้าพระเจ้าจักมิให้มหาชนรู้ยังกุมารให้ตายโดยความลับ ตรัสฉะนั้นแล้วลงพราหมณ์ว่า อุบายนี้มีอยู่ พระนางสลากเทวีเป็นผู้มีปรีชาฉลาดในอุบาย จึงให้เรียกพ่อครัวมาตรัสว่า บุตรของข้าจุลนีกุมารกับบุตรของเจ้าชื่อธนูเสฆกุมารเกิดวันเดียวกัน เจริญด้วยกุมารแหวดล้อม เป็นสหายที่รักแห่งกัน เดียวนี้ลพพิพราหมณ์ใครจะยังบุตรของข้าให้ตาย เจ้าจงให้ชีวิตแก่บุตรของข้า ครั้นพ่อครัวทูลว่า ดีแล้ว พระเทวี แต่ข้าพระองค์จักทำอะไร จึงรับสั่งว่า บุตรของข้าจึงอยู่ในเรือนของเจ้าทุกวัน เจ้าและบุตรของข้าและบุตรของเจ้าจงนอนในห้องเครื่อง เพื่อมิให้ใครสงสัย สิ้นวันเล็กน้อย แต่นั้นรู้ว่าไม่มีใครสงสัยแล้ว วางกระดูกแพะไว้ในที่นอนของเจ้าทั้งสาม แล้วจุดไฟที่ห้องเครื่องในเวลามหาชนหลับ แล้วอย่าให้ใครรู้ พาบุตรของข้าและบุตรของเจ้าออกจากประตูน้อยไปนอกแคว้น อย่าบอกความที่บุตรของข้าเป็นพระราชโอรส แล้วตามรักษาชีวิตบุตรของข้าไว้ พ่อครัวรับพระเสาวนีย์ว่าสาธุ ลำดับนั้น พระนางประทานขนสารแก่พ่อครัวนั้น พ่อครัวได้ทำอย่างนั้น พาบุตรของตนและพระราชกุมารไปสู่สากลนครในมัททัญญ แล้วบำรุงพระเจ้ามัททราชา พระเจ้ามัททราชาให้พ่อครัวคนเก่าออกประทานตำแหน่งนั้น แก่พ่อครัวใหม่นั้น แม้กุมารทั้งสองนี้ก็ไปสู่พระราชนิเวศกับพ่อครัวนั้น พระราชาตรัสถามว่า กุมารทั้งสองนี้บุตรใคร พ่อครัวทูลว่า บุตรของข้าพระองค์ พระเจ้ากรุงสากลนครตรัสว่า หน้าตาไม่เหมือน

กันไม่ใช่หรือ พ่อครัวทูลว่า คนละแม่พระเจ้าข้า ครั้นเมื่อกาลล่วงไป ๆ จุลนีนี
ราชกุมารแลธนูเสขกุมารบุตรพ่อครัวทั้งสองเป็นผู้คุ้นเคยเล่นด้วยกันกับพระ-
ธิดาของพระราชาในพระราชนิเวศน์นั่นเอง ลำดับนั้น จุลนีนีราชกุมารกับ
นันทาราชธิดาของพระเจ้าันททราชได้เป็นผู้มีจิตปฏิพัทธ์กันและกัน เพราะเห็น
กันทุกวัน จุลนีนีราชกุมารให้ราชธิดานำลูกข่างและเชือกบ่วงมาในสถานที่เล่น
ราชกุมารตีเสขราชธิดาผู้ไม่นำมา ราชธิดาก็กันแสง ลำดับนั้น พระราชาได้
ทรงฟังเสียงพระธิดา จึงตรัสถามว่า ใครตีธิดาของข้า นางนมทั้งหลายมาถาม
ว่า ใครตีแม่เจ้า นางกุมาริกาคิดว่า ถ้าเราจับบอกว่า ราชกุมารนี่ดีฉัน พระบิดา
ของเราจักลงราชทัณฑ์แก่เธอ คิดฉะนั้นจึงไม่ตรัสว่าราชกุมารตี ด้วยความ
เสนาหาในราชกุมารนั้น จึงตรัสว่า ใครไม่ได้ดีฉันดอก ลำดับนั้น พระเจ้า-
มัททราชได้ทอดพระเนตรเห็นจุลนีนีราชกุมารตี ก็เพราะได้ทอดพระเนตรเห็น
เอง ความปริวิตกได้มีแต่พระราชา กุมารนี่ไม่เหมือนพ่อครัว เป็นผู้มึนรูปร่าง
น่าเลื่อมใส เป็นผู้ไม่สะดุ้งกลัวเกินเปรียบ กุมารนี่ไม่ใช่บุตรพ่อครัว จำเดิม
แต่นั้นมา พระราชาก็ทรงสังเกตกุมารนั้น นางนมทั้งหลายนำของควรรเคี้ยว
มาในที่เล่นถวายเป็นราชธิดา ราชธิดาก็ประทานแก่เด็กอื่น ๆ เด็กเหล่านั้น ลูกเข้า
น้อมตัวลงรับ ฝ่ายจุลนีนีราชกุมารยืนแย่งเอาจากพระหัตถ์แห่งราชกุมารี แม้
พระราชาก็ได้ทอดพระเนตรเห็นกริยานั้น ครั้นนั้น ในวันหนึ่ง ลูกข่างของจุลนีนี
ราชกุมารเข้าไปภายใต้ที่บรรทมน้อยของพระราชา จุลนีนีราชกุมารเมื่อจะหยิบ
ลูกข่างนั้น เอาไม้เขี่ยออกมาถือเอา ด้วยคิดว่า เราจักไม่เข้าภายใต้ที่บรรทม
แห่งพระราชาในปัจจุบันประเทศนี้ ฝ่ายพระราชาทอดพระเนตรเห็นกริยานั้น
เข้าพระหฤทัยว่า กุมารนี่ไม่ใช่บุตรแห่งพ่อครัวแน่ จึงให้เรียกพ่อครัวมา
ตรัสถามว่า กุมารทั้งสองนี้ บุตรใคร พ่อครัวทูลว่า บุตรของข้าพระองค์ทั้ง

สองคน พระเจ้าข้า พระราชาตรัสคุกคามว่า ข้ารู้ว่าบุตรของเจ้าหรือไม่ใช่
บุตรของเจ้า เจ้าจงบอกแต่ความเป็นจริง ถ้าเจ้าไม่บอกความจริง ชีวิตของ
เจ้าจักไม่มี ตรัสถะนั้นแล้วเงื้อพระแสงขรรค์ พ้อคร้วกลัวแต่มรณภัยจึงทูลว่า
ข้าแท้เทพเจ้า ข้าพระองค์ต้องการที่ลับ ครั้นพระราชพาประทานโอกาสแล้ว
จึงขอพระราชทานอภัยแล้วทูลตามความเป็นจริง พระราชาทรงทราบตามจริง
แล้ว จึงให้แต่งพระธิดาของพระองค์ประทานให้เป็นบาทบริจาริกาแก่จุนี
ราชกุมาร.

ก็ในวันที่พ้อคร้ว จุนีราชกุมาร และบุตรพ้อคร้วหนี โกลาหลเป็น
อันเดียวได้มีในพระนครอุตรปัญจาละทั้งสิ้นว่า พ้อคร้ว จุนีราชกุมาร และ
บุตรพ้อคร้ว เมื่อไฟไหม้ห้องเครื่อง ได้ไหม้เสียแล้วในภายในด้วยกัน พระ-
นางสลากเทวีทรงทราบประพาศเหตุเห็นนั้น จึงแจ้งแก่พราหมณ์ว่า ข้าแต่เทพเจ้า
ความปรารถนาของพระองค์ถึงที่สุดแล้ว ได้ยินว่า พ้อคร้ว จุนีราชกุมาร
และบุตรพ้อคร้วทั้ง ๓ คน ไฟไหม้แล้วในห้องเครื่องนั่นเอง พราหมณ์ยินดี
ว่าเรียง ฝ่ายพระนางสลากเทวีให้นำกระดูกแพะมาแสดงแก่พราหมณ์ว่า อัญญา
จุนีกุมาร แล้วให้ทิ้งเสีย นางเกริประพาชิกาหมายเอาเนื้อความนี้กล่าวในกาลา
ว่า พระราชมารดาทรงทำรูปเปรียบอื่น ปลดเปลื้องพระองค์จากการปลง
พระชนม์ ก็พระราชมารดานั้นทรงแสดงกระดูกแพะว่ากระดูกมนุษย์ปลดเปลื้อง
พระองค์จากการปลงพระชนม์. บทว่า โอรส ความว่า ผู้ทำพระองค์ไว้ที่.
พระทรงไว้ให้เจริญแล้วนั้น เป็นที่รักเป็นตราโปรดปราน. บทว่า คพุกชานี
ความว่า พระองค์จักประทานพระราชมารดาผู้ทรงพระองค์ไว้ด้วยพระครรภ์
เห็นปานนี้นั้น แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษนั้น.

พระเจ้าจุนีพรหมทัตได้ทรงสดับค่านางเกริประพาชิกาดังนั้นแล้ว ตรัส
ว่า ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า คุณของพระชนนีของข้าพเจ้ามีมาก และข้าพเจ้าก็รู้ความ

ที่พระชนนีมีอุปการะแก่ข้าพเจ้า แต่คุณของข้าพเจ้านี้แหละมีมากกว่านั้น เมื่อ
จะทรงพรรณนาโทษของพระมารดา จึงตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

พระมารดาทรงชราแล้วก็ทำเป็นสาว ทรง
เครื่องประดับซึ่งไม่ควรประดับ ตรัสชิกชีสรวลเส
เฮฮาจะพวกรักษาประตูและพวกฝึกหัดม้าจนเกินเวลา
ยิ่งกว่านั้นพระมารดา ยังส่งทูตถึงพวกเจ้าผู้ครองนคร
เสียเอง ข้าพเจ้าจึงให้พระชนนี แก่ผีเสือน้ำด้วยโทษ
นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ททรา วีย ความว่า แม้ทรงชราแล้ว
ก็ยังทรงเครื่องประดับ คือแต่งพระองค์เหมือนคนสาว. บทว่า อปีลนุรณ
ได้แก่ ไม่ควรประดับ ได้ยินว่า พระนางสลากเทวินั้นทรงประดับสายรัดเอว
ทองเต็มไปด้วยเพชร ทรงดำเนินไป ๆ มา ๆ ในเวลาที่พระราชอาประทับ ณ
มหาปราสาทกับเหล่าอมาตย์ ทว่าพระราชนิเวศน์ได้ตั้งก้องเป็นอันเดียวกันด้วย
เสียงของสายรัดเอว. บทว่า ปชคุมติ ความว่า ทรงเรียกพวกคนเฝ้าประตู
และพวกฝึกช้างฝึกม้าเป็นต้น ซึ่งเป็นผู้ไม่สมควรจะบริโภคมื้ออาหารอันเป็น
เดนของพระนางมาสรวลเสเฮฮากับพวกเหล่านั้นจนเกินเวลา. บทว่า ปฐุริรา
ชาน์ ได้แก่ พวกเจ้าครองนคร. บทว่า สยั ทูตานิ สาสติ ความว่า
ทรงพระอักษรเองว่าเป็นคำของข้าพเจ้าแล้วส่งทูตไปว่า พระชนนีของเราตั้ง
อยู่ในวัยที่บุคคลควรใคร่ เจ้านั้น ๆ จงมานำพระชนนีไป พวกเจ้าครองนคร
เหล่านั้นส่งราชสาสน์ตอบมาว่า พวกข้าพระองค์เป็นอุปัฏฐากของพระองค์
เหตุไรพระองค์จึงตรัสแก่พวกข้าพระองค์อย่างนี้ เมื่อเขาอ่านราชสาสน์นั้น ๆ
ในท่ามกลางที่ประชุม ได้เป็นเหมือนเวลาที่ตัดเศียรของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจัก
ให้พระชนนีนั้นแก่ผีเสือน้ำด้วยโทษนั้น.

นางเกรีได้ฟังพระราชดำรัสแล้วจึงทูลว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์
จะประทานพระราชมารดาด้วยโทษนี้ก็สมควร แต่พระมเหสีของพระองค์เป็นผู้
มีพระคุณ เมื่อจะพรรณนาคุณของพระนางนันทาทวีมเหสีนั้น ได้กล่าวคาถา
๒ คาถาว่า

พระนางนันทาทวีเป็นพระมเหสีผู้ประเสริฐกว่า
หมู่บริจาริกานารี มีพระเสาวนีย์เป็นที่รักเหลือเกิน
เป็นผู้ประพฤติตามที่ชอบ เป็นผู้มีศีล เป็นผู้ตามเสด็จ
ประคองพระฉายา ไม่ทรงพิโรธง่าย ๆ เป็นผู้มีบุญ
เป็นบัณฑิต เห็นประโยชน์ พระองค์จักประทานพระ-
ราชเทวีแก่ผิเสื่อน้ำ ด้วยโทษอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิตฺถิคุมฺพสฺส ได้แก่ หมู่สตรี. บทว่า
อนุพฺพตา ความว่า จำเดิมแต่เวลาทรงพระเยาว์ เป็นผู้ประพฤติตามที่ชอบ
คือไปตามที่ควร เป็นผู้มีศีล เป็นผู้ตามเสด็จประคองพระฉายา ก็นางเกรี
ปริพาชกาเมื่อจะกล่าวคุณของพระนางนันทาทวีนั้น โดยบทว่า อุกุโชน
เป็นต้น จึงกล่าวคำนี้ว่า ในเวลาประทับอยู่ในสากลนครในมัททรัฐ พระนาง
นันทาทวีแม้ถูกพระองค์ดี ก็ไม่ทูลฟ้องพระชนกชนนีด้วยความเสนาหาใน
พระองค์ เพราะกลัวจะลงอาญาพระองค์ พระนางนั้นเป็นผู้ไม่โกรธ มีบุญ
เป็นบัณฑิต เห็นประโยชน์อย่างนี้ ดังนี้ หมายเอาความไม่โกรธเป็นต้นใน
เวลาที่ยังทรงพระเยาว์. บทว่า อุพฺพรี ได้แก่ พระมเหสี นางเกรีกล่าวว่า
พระองค์จักประทานพระนางนันทาทวีผู้สมบูรณ์ด้วยคุณอย่างนี้ แก่ผิเสื่อน้ำ
ด้วยโทษอะไร.

พระเจ้าจตุลณีเมื่อจะทรงแสดงโทษของพระนางนันทาทวีผู้มเหสินนั้น
ได้ตรัสคาถานี้ว่า

พระนางนันทาทวีนั้นรู้ว่าข้าพเจ้าถึงพร้อมด้วย
ความยินดีในการเล่น ตกอยู่ในอำนาจแห่งกิเลสผู้ทำ
ความพินาศ ก็ขอทรัพย์คือเครื่องประดับที่ข้าพเจ้าให้
แก่บุตรธิดาและชายอื่น ๆ ซึ่งไม่ควรขอจะข้าพเจ้า
ข้าพเจ้านั้นมีความกำหนัดนักแล้ว ก็ให้ทรัพย์คือเครื่อง
ประดับทั้งประณีตทั้งทราวมเป็นอันมาก ครั้นสละสิ่งที่ไม่
ควรสละแล้ว ภายหลังก็เศร้าโศกเสียใจ ข้าพเจ้า
ให้พระราชเทวีแก่ผีเสือน้ำด้วยโทษนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนตุถวสมาคตฺ /B> ความว่า รู้ว่าข้าพเจ้า
ตกอยู่ในอำนาจของกิเลสที่ทำให้ความพินาศ เพราะความยินดีในการเล่น คือ
กามภิกษานั้น. บทว่า ตา มํ ความว่า พระนางนันทาทวีนั้นรู้ข้าพเจ้า. บทว่า
สกาณํ ปุตฺตานิ ความว่า เครื่องประดับอันใดที่ข้าพเจ้าให้แก่บุตรธิดาและ
ภรรยาทั้งหลายของข้าพเจ้า นางขอเครื่องประดับอันนั้น ซึ่งไม่ควรจะขอว่า
จงให้แก่หม่อมฉัน. บทว่า ปจฺจมา โสจานิ ความว่า ในวันที่สอง พระนาง
กล่าวกะบุตรเป็นต้นของข้าพเจ้าว่า เครื่องประดับเหล่านี้ พระราชาประทานแก่
เราแล้ว ท่านทั้งหลายจงนำมาให้เรา ดังนี้ เมื่อบุตรเป็นต้นของข้าพเจ้าร้องไห้
อยู่ ก็เปลื้องเอาไป ต่อมาข้าพเจ้าเห็นบุตรเป็นต้นเหล่านั้นร้องไห้มาหาข้าพเจ้า
ข้าพเจ้าก็เศร้าโศกภายหลัง พระนางนันทาทวีนี้ทำโทษอย่างนี้ ข้าพเจ้าให้นาง
แก่ผีเสือน้ำด้วยโทษนี้.

ลำดับนั้น ปริพาชิกาเกริ่นเมื่อจะทูลถามพระเจ้าจูลณีว่า พระองค์จะ
ประทานพระมเหสีด้วยโทษนี้ก็สมควร แต่ดิฉันทมารพระกนิษฐภคินี มีอุปการะ
แต่พระองค์ พระองค์จักประทานเขาด้วยโทษอะไร ดังนี้ จึงกล่าวคาถาว่า

พระกนิษฐภคินีผู้มีพระนามว่าดิฉันทมารกุมารยัง
ชนบทให้เจริญ เจริญเสด็จพระองค์ผู้ประทับอยู่ ณ
สากนครให้กลับมาสู่ราชธานีนี้ ทรงอันเคราะห์
พระองค์ครอบงำพระราชชาติทั้งหลายเสีย นำทรัพย์เป็น
อันมากมาแต่ราชสมบัติอื่น เป็นผู้ประเสริฐกว่านาย
ขมังธนูทั้งหลาย ทรงกล้าหาญกว่าผู้มีความคิดหลัก-
แหลมทั้งหลาย พระองค์จักประทานพระกนิษฐภคินี
แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เยโนจिता ได้แก่ ที่ให้เจริญแล้ว. บทว่า
ปฏิภุคฺหิ ความว่า และที่นำพระองค์ผู้ประทับอยู่ในประเทศอื่น กลับมาสู่
พระราชมณฑลเชียร. บทว่า อภิญฺจาย ได้แก่ ครอบงำแล้ว. บทว่า ดิฉินฺ-
มฺนุติโน ได้แก่ ผู้มีปัญญาแหลมคม.

ได้ยินว่า ดิฉันทมารกุมารนั้น ประสูติในกาลเมื่อพระราชมารดาอยู่ร่วม
กับพราหมณ์ เมื่อพระราชกุมารทรงเจริญแล้ว พราหมณ์ได้ให้พระแสงขรรค์
สั่งว่า เจ้าจงถือพระแสงขรรค์นี้เข้าหาข้าได้ พระราชกุมารนั้นก็บำรุงพราหมณ์
ด้วยสำคัญว่าเป็นพระชนกของตน ลำดับนั้น อมาตย์คนหนึ่งได้ทูลพระราช-
กุมารว่า ข้าแต่พระราชกุมาร พระองค์มิใช่เป็นพระโอรสแห่งพราหมณ์นี้ ใน
เวลาเมื่อพระองค์ยังอยู่ในพระครรภ์ พระนางสลาทเทวีผู้เป็นพระราชมารดาให้
ปลงพระชนม์พระราชบิดาเสีย แล้วมอบราชสมบัติแก่พราหมณ์นี้ พระองค์
เป็นพระราชโอรสแห่งพระเจ้ามหาจูลณี พระราชกุมารได้สดับประพาดิเหตุนี้

ก็กริ้ว ดำริว่า ช่างเถิด เราจักฆ่าพราหมณ์นั้นเสียด้วยอุบายอย่างหนึ่ง แล้วเข้าไปสู่ราชสำนัก ประทานพระแสงขรรค์แก่มหาดเล็กใกล้ชิดคนหนึ่ง แล้วตรัสถามมหาดเล็กอีกคนหนึ่งว่า เจ้าจงยืนอยู่แทบประตูพระราชนิเวศน์ กล่าวกะมหาดเล็กที่ถือพระขรรค์นั้นว่า นั่นพระขรรค์ของเรา แล้วพึงก่อวิวาทกับมหาดเล็กคนนั้น ตรัสสั่งฉะนี้แล้วเสด็จเข้าข้างใน มหาดเล็กทั้งสองนั้นได้ทะเลาะกัน พระราชกุมารส่งบุรุษคนหนึ่งไปเพื่อให้รู้ว่า นั่นทะเลาะอะไรกัน บุรุษนั้นมาทูลว่า ทะเลาะกันด้วยต้องการพระขรรค์ลำดับนั้น พราหมณ์ได้ฟังดังนั้นจึงถามพระราชกุมารว่า เรื่องเป็นอย่างไร พระราชกุมารกล่าวว่า ได้ยินว่า พระขรรค์ที่พระองค์ประทานแก่หม่อมฉัน เป็นของคนอื่น พราหมณ์กล่าวว่า พุทธอะไรพ่อ ถ้าอย่างนั้น จงให้เขานำมา ฉันจำพระขรรค์นั้นได้ พระราชกุมารให้นำพระขรรค์นั้นมาแล้วชักออกจากฝัก ทำเป็นให้จำได้ด้วยคำว่า เชิญทอดพระเนตรเถิด เข้าไปใกล้พราหมณ์นั้นแล้วตัดศีรษะพราหมณ์นั้น ให้ตกลงแทบพระบาทของคนด้วยการฟันลับเดียวเท่านั้น ต่อแต่นั้น เมื่อนำศพพราหมณ์ออกจากพระราชนิเวศน์ แล้วได้จัดแต่งพระราชนิเวศน์ตกแต่งพระนครอภิเษกพระราชกุมารนั้น พระชนนีแจ้งว่าจุลนีราชกุมารอยู่ในมัททรฐ พระราชกุมารทรงสดับดังนั้น แวดล้อมด้วยเสนางคนิกรเสด็จมัททรฐ นำพระเชษฐาธิราชมาให้ครองราชสมบัติ จำเดิมแต่นั้นมา ชนทั้งหลายก็รู้จักพระองค์ว่า ติจฉินมนตรี ปริพาชกาทูลถามว่า พระองค์จะประทานพระกนิษฐภคินีเห็นปานนี้ให้แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร.

พระราชามือจะตรัสโทษของติจฉินกุมารนั้น ตรัสว่า

ติจฉินราชกุมารยังชนบทให้เจริญ เชิญเราผู้อยู่
ณ สากลนครให้กลับมาสู่ราชธานีนี้อนุเคราะห์เรา
ครอบงำพระราชาทองหลายเสีย นำทรัพย์เป็นอันมาก

มาแต่ราชสมบัติอื่น เป็นผู้ประเสริฐกว่านายขมังธนู
ทั้งหลาย กล่าวหาญ มีความคิดหลักแหลม แต่เธอคุย
เสมอว่า พระราชาองค์นี้มีความสุขเพราะข้าพเจ้า เธอ
สำคัญว่าฉันเป็นเด็กไป ในคราวที่มาเฝ้าเล่านะ
พระแม่เจ้า เธอไม่มาเหมือนแต่ก่อน ข้าพเจ้าจึงให้
พระกนิษฐภดาแก้ผีเสื้อน้ำด้วยโทษนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปรรชเชธิ ความว่า ดิฉินราชกุมาร
คุยเสมอว่า เรานำทรัพย์เป็นอันมากมาแต่ราชสมบัติอื่นถวายแก่พระราชานี้
และเมื่อพระองค์เองประทับอยู่ในราชสมบัติอื่น เราก็นำกลับมาสู่ราชานี้นี้
เราได้ประดิษฐานพระราชานี้ไว้ในยศอันยิ่งใหญ่. บทว่า ยถาปุเร ความว่า
เมื่อก่อน เธอมาเฝ้าแต่เช้าทีเดียว แต่บัดนี้ เธอไม่มาเหมือนอย่างนั้น ข้าพเจ้า
ให้เธอแก้ผีเสื้อน้ำด้วยโทษนั้น.

ปริพาชกาทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า โทษของพระกนิษฐภดาจง
ยกไว้ก่อน แต่ธนูเสขกุมารประกอบด้วยคุณมีความเสนาหาในพระองค์ เป็นผู้
มีอุปการะมาก เมื่อจะกล่าวคุณของธนูเสขกุมาร จึงทูลว่า

พระองค์และธนูเสขเกิดในราตรีเดียวกัน ทั้งสอง
เป็นชาวปัญจาละเกิดในพระนครนี้ เป็นสหายมีวัย
เสมอกัน มีจริยามติดตามพระองค์ไปร่วมสุขร่วม
ทุกข์กับพระองค์ ขยันขันแข็งในกิจทั้งปวงของ
พระองค์ทั้งกลางวันและกลางคืน จงรักภักดีพระองค์
จะให้พระสหายแก้ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ธนุเสชวา ความว่า ชื่อว่า ธนุเสชกุมาร เพราะเป็นผู้ศึกษาธนูศิลป์. บทว่า เอตถ ได้แก่ ในพระนครนี้แหละ. บทว่า ปญจาลา ความว่า ที่เรียกอย่างนี้ เพราะเกิดขึ้นอุตตรปัญญาแลนคร. บทว่า สุตมวยา ได้แก่ มีวัยเสมอกันด้วยดี. บทว่า จรียา ตั ออนุพหุ-ชิตฺโต ความว่า ได้ติดตามพระองค์ผู้หลักไปเที่ยวตามชนบทในเวลายังทรงพระเยาว์ เหมือนอะไร เหมือนเงาไม่ละพระองค์. บทว่า อุตฺตฺตฺโก เต ความว่า ขยันขันแข็ง ก่อเกิดความพอใจในกิจทั้งหลายของพระองค์ทั้งกลางคืน และกลางวัน จงรักภักดีเป็นนิจ พระองค์จะให้พระสหายนั้นแก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร.

ลำดับนั้น พระเจ้าจูลนิเมื่อจะกล่าวโทษของธนุเสชกุมารนั้น ตรัสว่า

ข้าแต่แม่เจ้า ธนุเสชนีประพตติกระชิกกระชี่
ตีเสมอข้าพเจ้า แม้วันนี้ก็หัวเราะดังเกินขอบเขตแบบ
นั้น ข้าแต่แม่เจ้า ข้าพเจ้าอยู่ในที่รโหฐาน ปรีชากับ
พระเทวีของข้าพเจ้าอยู่ ไม่ได้เรียกหาก็เข้าไปและไม่
แจ้งให้ทราบก่อน เขาได้พรจากข้าพเจ้าให้เข้าพบได้
ทุกที่ทุกเวลา แต่สหายไม่มีความยำเกรงไม่มีความ
เอื้อเฟื้อเลย ข้าพเจ้าให้แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อชฺหปี เตน วณฺเณน ความว่า สหายธนุเสชนี เมื่อก่อนเที่ยวติดตามข้าพเจ้า ร่วมกินร่วมนอนกับ ข้าพเจ้ายาม ตกยาก ตบมือหัวเราะลั่น ฉันทใด แม้วันนี้สหายธนุเสชก็หัวเราะฉันทนั้นแหละ ยังแลดูข้าพเจ้าเหมือนเวลาตกยาก. บทว่า อนามนฺโต ความว่า เมื่อข้าพเจ้า ปรีชายุ่กับพระนางนันทาเทวีในที่ลับ เขาไม่ขออนุญาตก่อน พรวดพราด เข้าไป ข้าพเจ้าให้เขาผู้ไม่มีความยำเกรงไม่มีความเอื้อเฟื้อแก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษนี้.

ลำดับนั้น ปริพาชกาทูลพระเจ้าจูลณีว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า โทษ
ของพระสหายธนูเสขนี้ยกไว้ก่อน แต่ปุโรหิตแก้วนี้เป็นผู้มีอุปการะแก่พระองค์
มาก เมื่อจะกล่าวคุณของปุโรหิตนั้น ทูลว่า

ท่านแก้วปุโรหิตาจารย์เป็นผู้ฉลาดในนิมิต
ทั้งปวง รู้เสียงร้องของสัตว์ทั้งหลายเชี่ยวชาญในคัมภีร์
พระเวท รอบรู้ในเรื่องอุบาท เรื่องสุบิน มีความ
ชำนาญในการหาฤกษ์ยกทัพและการเข้ารับ เป็นผู้บอก
ฤกษ์ล่างฤกษ์บน ฉลาดในทางแห่งดาวฤกษ์ พระองค์
ให้พราหมณ์ปุโรหิตแก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพฺพนิมิตฺตํ ความว่า เป็นผู้ฉลาด
ในนิมิตทั้งปวงอย่างนี้ว่า ด้วยนิมิตนี้สิ่งนี้จักมี ด้วยนิมิตนี้สิ่งนี้จักมี. บทว่า
รุตถญญ ความว่า รู้เสียงร้องของสัตว์ทั้งปวง. บทว่า อูปฺปาเท ได้แก่
เรื่องอุบาทที่มีจักรราศสุริยคราส อุกกาบาตและลำพู่กันเป็นต้น. บทว่า
สุปิเน ยุตฺโต ความว่า รอบรู้ในเรื่องสุบินว่าฝันเช่นนี้จะเป็นอย่างนั้น. บทว่า
นินฺยฺยานเ จ ปเวสเน ความว่า รู้ว่า โดยนักษัตรนี้พึงยกทัพ โดยนักษัตรนี้
พึงเข้ารับ. บทว่า ปโร ภูมฺมุนฺตลิกฺขสฺสมี ความว่า เป็นผู้ฉลาด คือ
สามารถ ได้แก่สามารถรู้โทษและคุณในพื้นดินและในอากาศ. บทว่า นกฺขตฺต-
ปทโกวิทฺ ความว่า เป็นผู้ฉลาดในส่วนแห่งนักษัตร ๒๘ พระองค์ให้แก้ว
ปุโรหิตนั้นแก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร.

พระราชามือจะตรัสโทษของแก้วปุโรหิตนั้น ตรัสว่า

ข้าแต่แม่เจ้า แก้วปุโรหิต แม้ในที่ประชุมก็
เล็กคิ้วแลดูข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงให้นาย-
พรานผู้เล็กคิ้วแก่ผีเสื้อน้ำเสีย.

เนื้อความของคานานันว่า ข้าแต่แม่เจ้า ปุโรหิตแก้วนี้เมื่อแลดู
ข้าพเจ้าในท่ามกลางบริษัท ก็ลืมหูลืมตาเหมือนคนโง่ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้า
จึงให้นายพรานคือนักล่าสัตว์ผู้ทำเป็นเล็กคิ้ว เพราะโทษที่เล็กคิ้วนั้นแก้ผีเสื้อน้ำ.

ต่อนั้น ปริพาชกาเมื่อจะทูลถามว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พระองค์
ตรัสว่าจักให้ชน ๕ คนเหล่านั้นมีพระราชมารดาเป็นต้นแก้ผีเสื้อน้ำ และตรัสว่า
จักประทานชีวิตของพระองค์แก่มโหสถบัณฑิต โดยไม่คำนึงถึงสิริราชสมบัติ
เห็นปานนี้ พระองค์ทรงเห็นคุณของมโหสถบัณฑิตนั้นอย่างไร ดังนี้ จึงกล่าว
คานาเหล่านั้นว่า

พระองค์ทรงปกครองแผ่นดินอันกว้างใหญ่ไพ-
ศาลมีสมุทรเป็นขอบเขตทุกด้าน พสุธาที่เป็นพระราช
อาณาเขต เป็นประหนึ่งภูเขาลอยอยู่ในอากาศ ทรงมี
อมาตย์แวดล้อมเป็นที่เฉลิมพระราชอิสริยยศ ทรงมี
บ้านเมืองแวงแคว้นใหญ่จดสี่คาบสมุทร ทรงพิชิตชมพู
ทวีปได้แล้ว ทั้งรี้พลของพระองค์เล่า ก็มากถึง ๑๘
กองทัพ พระองค์ทรงเป็นพระราชาเอกแห่งปฐพี
พระราชอิสริยยศของพระองค์ถึงความไพบุลย์ เหล่า
นารีของพระองค์ก็มีถึง ๑๖,๐๐๐ นาง ล้วนสำอางแต่ง
องค์ทรงเครื่องเรื่องระยับ มาจากชนบทต่าง ๆ ทั่ว
ชมพูทวีป ทรงสิริโสภาคย์เปรียบด้วยเทพกัญญา
พระชนมชีพของพระองค์เปรียบพร้อมด้วยองค์ ประ-
กอบแห่งความสุขอย่างครบครัน ทุกสิ่งทุกอย่างใน
แผ่นดิน แม้พระองค์มีพระราชประสงค์ ก็จะสำเร็จ

สมพระหฤทัยปรารถนาทุกประการ นำที่พระองค์จะ
ตรัสว่าต้องการจะมีพระชนม์อยู่ยาวนาน ตามคติชีวิต
ที่นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า คนที่มีความสุขทั่ว ๆ
ไป ส่วนต้องการจะมีชีวิตอยู่นาน ๆ ชีวิตเป็นที่รักยิ่ง
หนักของคนที่มีความสุข เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์ทรง
ป้องกันมิให้สถบัณฑิตไว้ ทรงสละพระชนม์ของพระ-
องค์ซึ่งเป็นสิ่งสละได้ยากด้วยเหตุอันใด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สสมุทฺทปริสาธํ ได้แก่ ประกอบด้วย
เครื่องแวดล้อม คือสมุทฺท กล่าวคือมีสมุทฺทเป็นคู่. บทว่า สาครกฺขุฑลํ
ความว่า เป็นกษัตริย์แห่งสาครที่ตั้งแวดล้อมแผ่นดินนั้น. บทว่า วิจิตาวิ
ได้แก่ ทรงพิชิตสงคราม. บทว่า เอกราชา ความว่า เป็นพระราชาเอก
ที่เดียว เพราะไม่มีพระราชาอื่นที่เชื่อกับพระองค์. บทว่า สพฺพกามสมิทฺธิ
ความว่า ประกอบด้วยความสำเร็จแห่งวัตถุประสงค์และกิเลสตามแต่ทุกอย่าง.
บทว่า สุจิตานํ ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เหล่าสัตว์ที่มีความสุข
เห็นปานนี้ ย่อมปรารถนาชีวิตที่สมบูรณ์ด้วยองค์ประกอบทุกอย่างอย่างนี้
อันเป็นที่รักให้อยู่ยาวนาน ๆ ไม่ต้องการชีวิตความเป็นอยู่น้อยเลย. บทว่า ปาลํ
ความว่า พระองค์ทรงป้องกันมิให้สถบัณฑิต สละชีวิตของพระองค์เห็นปานนี้
เพราะเหตุใด.

ข้าแต่แม่เจ้า มโหสถบัณฑิตแม่จะมาจากบ้าน
เมืองอื่น ก็มาด้วยมุ่งประโยชน์แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้า
ยังไม่ทราบถึงความชั่ว แม้สักน้อยของมโหสถผู้เป็น
ปราชญ์เลย ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะต้องตายไปก่อนใน
กาลไหน ๆ ก็ตามเถิด มโหสถก็พึงยังลูกและหลาน

ของข้าพเจ้าให้มีความสุข มโหสถย่อมเห็นแจ่มแจ้ง
ซึ่งความเจริญทุกอย่างทั้งอนาคตและปัจจุบัน ข้าพเจ้า
ไม่ยอมให้มโหสถบัณฑิตผู้ไม่มีความผิเคยแก่ผีเสื้อ
น้ำ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิมุหิจิ กาล แปลว่า ในกาลไหน ๆ
บทว่า สุขาเปยฺย ความว่า พึงให้ตั้งอยู่ในความสุขที่เดียว. บทว่า สพุพมตุถิ
ความว่า มโหสถย่อมเห็นแจ่มแจ้งซึ่งความเจริญทุกอย่างทั้งอนาคตและปัจจุบัน
หรืออดีต ราวกะพระพุทธรเจ้าผู้สัพพัญญู. บทว่า อนาปราธกมุมนุต
ความว่า เว้นจากความผิดทางกายกรรมเป็นต้น. บทว่า น ทชฺช ความว่า
ข้าแต่แม่เจ้า ข้าพเจ้าจักไม่ให้เป็นบัณฑิตผู้มีฐานะไม่มีใครเสมอเหมือนอย่างนี้ แก่
ผีเสื้อน้ำ.

พระเจ้าจูลนีทรงยกเกียรติคุณของพระมหาสัตว์ขึ้นประกาศ ประหนึ่ง
ทรงยกดวงจันทร์ขึ้นฉะนั้น ด้วยประการฉะนี้ ชาดกนี้มีเนื้อความคิดต่อกัน
ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น นางเกรีปริพาชกาคิดว่า เกียรติคุณของมโหสถบัณฑิต
ปรากฏเพียงเท่านี้ ยังไม่เพียงพอ เราจักกระทำเกียรติคุณของมโหสถบัณฑิต
ให้ปรากฏในท่ามกลางชาวเมืองทั้งสิ้นทีเดียว ให้เป็นประหนึ่งว่ารดน้ำมันลง
บนผิวแม่น้ำแผ่ขยายไปฉะนั้น คิดฉะนี้แล้วจึงเชิญพระเจ้าจูลนีลงจากปราสาท
ให้ปูลาดอาสนะพระลานหลวงนั่งบนอาสนะนั้นแล้ว ประกาศให้ชาวเมืองมา
ประชุมกัน แล้วทูลถามพระเจ้าจูลนีถึงปัญหาผีเสื้อน้ำ ตั้งแต่ต้นอีกในเวลา
ที่พระเจ้าจูลนีตรัสโดยนัยที่ตรัสแล้วในหนหลัง นางเกรีปริพาชกาได้กล่าวประ-
กาศแก่ชาวเมืองว่า

ชาวปัญจาละทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงฟังพระ-
ดำรัสของพระเจ้าจูลนีนี้ พระองค์ทรงปกป้องมโหสถ

บัณฑิตสละพระชนม์ซึ่งสละได้ยาก พระเจ้าปัญจาละ
ทรงสละชีวิตของพระชนนี พระมเหสี พระกนิษฐ-
ภาดา พระสหาย และพราหมณ์แก้วแก้ว และแม่ของ
พระองค์เอง เป็น ๖ คนด้วยกัน ปัญญาที่มีประโยชน์
ใหญ่หลวงเป็นสิ่งละเอียด เป็นเหตุให้คนเรามีความ
คิดในทางที่ดี ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่อุศลในปัจจุบัน
และเพื่อความสุขในภายหน้า ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหตุถิยา ความว่า ถือเอาประโยชน์
ใหญ่ตั้งอยู่. บทว่า ทิฏฐธมฺมहितตฺถาย ความว่า ย่อมมีเพื่อประโยชน์
แก่อุศลในอรรถาพินิตินี้ที่เดียว และเพื่อประโยชน์สุขในปรโลก.

นางเกรีปริพาชิกาถือเอายอดธรรมเทศนาด้วยคุณทั้งหลายของพระ-
มหาสัจจ์ว่ คุณถือเอายอดเรือนแก้วด้วยดวงแก้วมณีฉะนั้น ด้วยประการฉะนี้แล.

จบ ปัญหาสี่เสื่อน้ำ

จบบรรณถามหาอุมมังคชาดกโดยประการทั้งปวง

พระศาสดาครั้ง ทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงด้วยประการฉะนี้
แล้ว เมื่อทรงประกาศอริยสัจ ๔ ประชุมชาดก ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
มิใช่แต่บัดนี้เท่านั้น ที่ตถาคตมีปัญญาข่าขี้วาทะของผู้อื่น แม้ในอดีตกาลเมื่อ
ญาณยังไม่แตกล้ำ ตถาคตยังบำเพ็ญจริยาเพื่อประโยชน์โพธิญาณอยู่ ก็มีปัญญา
เหมือนกัน ตรัสฉะนี้แล้ว ได้ตรัสคาถาเหล่านั้นว่า

เสนกบัณฑิตในครั้งนั้น คือกัสสปภิกษุในบัดนี้

กามินทะคือ อัมพัฏฐภิกษุ

ปุกกุสะคือ โปฏฐปาตภิกษุ

ปัญจาละจันทกุมารคือ อนุรุทธภิกษุ

เทวีนทะ คือโสณทัณฑกัณฐิก
พราหมณ์แก้วฏ คือเทวทัตกัณฐิก
พระนางสลากเทวี คืออุลันนทิกากัณฐิก
พราหมณ์อนุแก้วฏ คือโมคคัลลานกัณฐิก
พระนางปัญจาจันที คือสุนทรীগัณฐิก
นางนกสาริกา คือพระนางมัลลิกาเทวี
พระนางอุทุมพรเทวี คือโคดมกัณฐิก
พระเจ้าวิเทหราช คือกาฬุทายীগัณฐิก
นางเตรีปริพาชิกา คืออุบลวรรณาภิษุณี
คฤหบดีผู้บิดา คือพระเจ้าสุทโธทนมหาราช
คฤหบดีตานีผู้มารดา คือพระสิริมหามายา
นางอมรา คือพระพิมพาผู้เลอโฉม
ติชิตกุมาร คือฉันทกัณฐิก
ธนูเสข คือราหุลกัณฐิก
นกสูวบัณฑิต คืออานนทกัณฐิก
พระเจ้าจูลนี คือสารีบุตรกัณฐิก
มโหสถบัณฑิต คือเราผู้โลกนาถ
เธอทั้งหลายจงทรงจำชาดกไว้อย่างนี้แล.

จบ มโหสถชาดกบัณฑิต

รวมชาดกที่มีในเล่มนี้ คือ

๑. เตมียชาดก ๒. มหาชนกชาดก ๓. สุวรรณสามชาดก ๔. เนมิ-
ราชชาดก ๕. มโหสถชาดก และอรรถกถา.